

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**II. Abdülhamid Döneminde Süreli Yayınlar da Neşredilen
Resmî Bayram Tebriknâmeleri**

Doktora Tezi

Gökçe Özder

Şubat 2025

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**II. Abdülhamid Döneminde Süreli Yayınlarda Neşredilen
Resmî Bayram Tebriknâmeleri**

Doktora Tezi

Gökçe Özder

Danışman

Prof. Dr. Turgay Anar

Şubat 2025

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Gökçe Özder tarafından hazırlanan "II. Abdülhamid Döneminde Süreli Yayınlarda Neşredilen Resmî Bayram Tebriknâmeleri" başlıklı bu Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Turgay Anar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Ahmet Koçak
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Kurt
Kırklareli Üniversitesi

Prof. Dr. Bilgin Aydın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Şükrü Çoruk
İstanbul Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 3/2/2025

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığında yazılan bu tezin Chicago yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun dipnot kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Turgay Anar

Etik İkelere Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Gökçe Özder

ÖZET

II. Abdülhamid Döneminde Süreli Yayınlarda Neşredilen Resmî Bayram Tebriknâmeleri

Özder, Gökçe

Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Turgay Anar

Şubat 2025

19. yüzyılda bir meşruiyet bunalımına giren Osmanlı Devleti'nin krizi çözmek için başvurduğu araçlar arasında, çağın ruhuna uygun olarak, siyasî simgeler, semboller ve seremoniler büyük rol oynar. Özellikle yüzyıl sonuna doğru, II. Abdülhamid devrine gelindiğinde dış politikada yer edinmek adına icat edilen cülus ve veladet bayramlarının önemi iyiden iyiye artarak iç politikadaki krizleri çözmek, tebaayı bir arada tutmak üzere araçsallaştırılır. Resmî bayram biçimini alan bu iki özel günde yurdun dört bir yanında yapılan kutlamalar bir yana, yazılı basında da ciddi bir kutlama trafiği söz konusudur. Bu kutlama pratiği yalnızca eski edebiyattaki kaside, ıydiye gibi türlere benzer manzum metinlerle sınırlı olmayan, mensur başyazılar, arma, tuğra, bayrak gibi süslemeler, fotoğraf ve illüstrasyonlar, bayram öncesi haberleri ile bayram sonrası tasvirlerine varıncaya dek çok geniş bir içerik bütününden ibarettir. Bu çalışmada tüm bu içerikler “tebriknâme” şeklinde türselleştirilerek çerçevesi çizilmiştir. Çalışmada devrin tanınmış yazarları Tevfik Fikret, Yahya Kemal, Nigâr Hanım gibi isimlerin mevcut tebriknâmeleri bu türselleştirme bağlamında yeniden tartışmaya açılmış, dahası türün klasik edebiyattan farklılaşan içerikleri devrin siyasi politikaları bağlamında ele alınmıştır.

Dönemin başta *Servet-i Fünun*, *Malumat*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Saadet*, *Sabah* gibi en çok okunan süreli yayınları olmak üzere *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Anatoli*, *L'Orient* gibi farklı hedef okur kitlelerine hitap eden gazete ve dergileri de taranarak geniş bir perspektif edinmek amaçlanmış ve nihayetinde tebriknâmelerin politik işlevi ile bir edebî tür olarak özellikleri ortaya konmuştur. Bu çalışmada temelde II. Abdülhamid devrinde meşruiyet zeminini sağlamlaştırmak adına edebiyatın propagandist yönünden faydalandığı tezi savunulmakta ve çalışmanın II. Abdülhamid devri edebiyatının siyasi ve ideolojik işlevlerine dair önemli bir boşluğu doldurması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, cülus, veladet, yıl dönümü, tebriknâme

ABSTRACT

Official Holiday Greetings Published in Periodicals During the Reign of Abdulhamid II

Özder, Gökçe

Ph. D. Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Prof. Dr. Turgay Anar

February 2025

In the 19th century, during a legitimacy crisis, the Ottoman Empire employed political symbols, emblems, and ceremonies as tools to address this crisis, aligning with the spirit of the era. Particularly towards the end of the century, during the reign of Sultan Abdulhamid II, the significance of *cülus* (accession) and *veladet* (birthday) celebrations, which were invented to secure a place in foreign policy, increased significantly. These celebrations were instrumentalized to resolve domestic political crises and maintain the unity of the subjects. On these two special days, which assumed the form of official holidays, celebrations were held across the empire, while the written press also experienced a significant surge in celebratory activity. This celebration practice was not limited to poetic texts resembling traditional literary forms such as *kaside* (ode) and *tydiye* (festival poem). Instead, it encompassed an extensive content framework, including prose editorials, ornamental symbols like crests and tughras, flag decorations, photographs, illustrations, pre-holiday news, and post-holiday depictions. In this study, all these contents are categorized under the term “*tebriknâme*” (letters of congratulation) and analyzed as a distinct genre.

Major periodicals such as *Servet-i Fünun*, *Malumat*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Saadet*, and *Sabah*, as well as publications targeting specific audiences like *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Anatoli*, and *L'Orient*, were extensively reviewed to gain a broad perspective. Ultimately, the political function and literary characteristics of *tebriknâme* as a genre were revealed.

This study fundamentally argues that literature was utilized as a propagandist tool to consolidate legitimacy during the reign of Sultan Abdulhamid II. In doing so, it aims to fill a significant gap in understanding the political and ideological functions of literature during this period.

Keywords: Abdulhamid II, accession, birthday, anniversary, greeting

ÖNSÖZ

II. Abdülhamid Devri edebiyat-siyaset ilişkisi üstüne çalışmak, beraberinde pek çok klişeyi yineleme ve tekrara düşme potansiyelini içeriyor. Doktora çalışmam için bu konuyu seçerken yol boyunca tüm bu potansiyelin yükünü sırtımda taşıyacağımın farkındaydım. Üstüne üstlük bu oldukça geniş ve hakkında yüzlerce çalışma yapılmış konuyu neresinden ve ne biçimde ele alacağım da büyük bir meseleydi. Zamanla, devrin süreli yayınlarını taradıkça, her sene gazete ve dergilerde tekrar tekrar, birbirinin benzeri ifadelerde kutlanan cülus ve veladet yıl dönümlerinin başlangıçta klişe gibi görünse de esasında devrin edebiyat-siyaset ilişkisini anlamak adına önemli bir malzeme sunduğunun farkına vardım. Metinlerin ilk bakışta eski edebiyata yaslanan ağır, ağdalı, dahası olabildiğince hamasi görünen dili aynı zamanda törenseldi ki bu da tüm bunların simgesel yükünü artırıyordu.

Mevzubahis, II. Abdülhamid Devri ve simgesellikleri olduğunda akla ilk gelen çalışma elbette Selim Deringil'e ait olanlardır. Deringil'in II. Abdülhamid Devri'ne odaklandığı *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*'si ile *Simgeden Millete* kitabında yer bulan II. Abdülhamid devrini ele alan iki yazısı¹, bu konuyu ele alan ilk ve -halen daha- en önemli çalışmalar olsalar da özellikle tören veya bayramlara odaklanmaz. Ali Akyıldız'ın kapsamlı çalışması *Kral Öldü Yaşasın Kral: Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet*, Hakan Karateke'nin *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler* ve Kamil Çayır'ın *II. Abdülhamid Dönemi Veladet-i Hümayûn Kutlamaları* başlıklı çalışmaları bir kenara bırakılırsa cülus ve veladet bayramlarına odaklanan bölümlerin olduğu çalışmalardan bahsetmek zordur. Alana dair tüm katkılar tarihçilerden olduğu için muhtemeldir ki bu çalışmanın konusunu teşkil eden, II. Abdülhamid Devri resmî bayramlarında süreli yayınlarda yer bulan tebriknâmeleri, tarihçiler kendi alanlarına girmedikleri düşüncesiyle dört başı mamur çalışmamış, yalnızca tarihsel bir malzeme olarak bahis konusu etmişlerdir. Tebriknâmeler, edebiyat tarihçilerinin çalışması içinse oldukça ara bir türdür. Bir tarafta kökenleri eski edebiyata dayanan bir geleneğin devamı,

¹ "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Simgesel ve Törenselleşen Doku: 'Görünmeden Görünmek'" ve "II. Abdülhamid Döneminde Devletin Kamusal İmajının Dönüşümü: İdeolojik Meseleler ve Tepkiler (1876-1908)" başlıklı makaleleri.

diğer tarafta süreli yayın gibi modern bir araçla sunuluyor olması, ayrıca metinlerin “yüksek edebiyat” sınıfına dâhil edilmesinin zorluğu edebiyat tarihçilerinin çalışmayı es geçmiş olmalarının muhtemel sebepleridir.

Cülus ve veladet yıl dönümleri, süreli yayınlarda “ıyd-ı millî” olarak anıldığından ve dinî bayramlarla aralarında net ve kesin çizgilerle ayırım yapıldığından bu iki özel tarihin o günün koşullarında bugünkü resmî bayramlara tekabül ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bugünlerde süreli yayınlarda yalnızca mensur başyazılar ve manzum kutlamalar yer almaz. Aynı zamanda fotoğraf, illüstrasyon, sancak, bayrak, süsleme, notalı/notasız şarkı ve marşlar, bilmeceler de yer bulur ki bu da metinselliğin sınırını aşarak daha büyük bir türselliğe işaret etmeye yarar. Resmî bayramlarda gazete ve dergilerde yayımlanan manzum ve mensur metinler ile bahsi geçen diğer bileşenlerin hepsini içerecek bir kavram gerektiğinden ve tüm bu içeriklerin tebrik için hazırlandığı dikkate alındığında “tebriknâme” sözcüğünün en kapsayıcı olduğu gibi meramını en doğru biçimde ifade eden türselleştirme de olduğu düşünöldü. Tebriknâme kavramıyla yalnızca mensur başyazılar, manzumeler ve görsel ögeler kast edilmemektedir. Tebriknâme, gazete ve dergilerde resmî bayramları kutlama için yazılan, üretilen, hazırlanan her türden şey, süreli yayının bu şeyleri barındırdığı bölüm ve hatta bazı zaman sadece özel günlerdeki malzemeyi de aşarak öncesi ve sonrasına taşan çok daha geniş bir daireyi imlemektedir.

Tez yazmak üzere masanın başına oturduğumuzda yalnız olsak da nihayetinde bu, oldukça kalabalık bir iş. Üç buçuk yıla yayılan tez sürecimde pek çok kişinin desteğini aldım. Elbette öncelikle tez çalışmam konusunda beni yönlendiren, desteğini her zaman hissettiren, doktora sürecimin başından beri yanımda olan danışmanım Prof. Dr. Turgay Anar’a müteşekkirim. Bilahare Tez İzleme Komitesi’nde yer alan Doç. Dr. Ali Kurt’a ile Prof. Dr. Ahmet Koçak’a ve savunma jürimde yer almayı kabul ederek eleştirileriyle tezimi geliştiren Prof. Dr. Bilgin Aydın ile Prof. Dr. Ali Şükrü Çoruk’a teşekkürlerimi iletmek isterim.

Doktora tezimin uzak yakın çıktılarını birkaç farklı ortamda sunarak test etme fırsatı buldum. Bunlardan ilk ve en önemlisi Viyana’da gerçekleştirilen Turkologentag 2023 Konferansı’ydı. En başta, benimle aynı oturumda sunumunu gerçekleştiren ve Karamanlıca *Anatoli* gazetesindeki bayram kutlamalarını bana hatırlatan, konferanstan

sonra e-postama nezaketle cevap veren Ozan Çömelekoğlu'na teşekkür etmek isterim. Aynı oturumda eleştirileriyle tezimin savını iyileştirme yolunda bana destek olan tüm dinleyici ve katılımcılara ayrıca minnettarım.

Tez çalışmamın bir kısmını Fransa'nın Türkiye Başkonsolosluğunun burs desteğiyle Paris'te sürdürme fırsatı buldum. Buraya beni davet eden CETOBaC'tan çok kıymetli François Georgeon'a teşekkür ederim. Tezimde oldukça faydalandığım böylesi önemli bir ismin desteğini görmek asla unutamayacağım bir kıymete haiz. Yine Paris'te beni içtenlikle karşılayan, değerli zamanlarını ayırarak tezimle ilgili sorularımı yanıtlayan Gül Mete-Yuva ve Bahriye Çeri'ye bu vesileyle bir kez daha teşekkür etmek isterim.

Tez sürecimin maddi açıdan konforlu geçmesinin en temel sebebi TÜBİTAK'ın 2211-A bursudur. Çalışırken tez yazmanın zorluğunu yüksek lisansta deneyimlemiş biri olarak hem süreçteki maddi destekleri hem de bursiyerlerine özel sağladıkları tüm diğer olanaklar için TÜBİTAK'a ve çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

Tezimde eski edebiyata yaslanan oldukça fazla metin arasında debelendiğim zamanlarda yardımına koşan isim Haydar Egesel'dir. Kendisinin eski edebiyat görgüsü, sık rastlanmayan kullanımları dahi çok iyi bilmesi ve elbette aruz bilgisi sayesinde metinleri doğru okuduğumdan emin olabildim. Çalışmamın teorik çerçevesini yazarken benden desteklerini esirgemeyen, yapıcı eleştirileriyle beni yönlendiren isim ise kütüphane yoldaşım Sedat Karal'dır. Sevgili dostum Dr. Fatma Türkkol çalışmamın her bir bölümünü peyderpey okuyup bana kıymetli yorumlarıyla destek oldu. Feyza Betül Aydın tez sürecimde ne zaman sıkışsam benden maddi manevi desteğini, bilgi birikimini ve görüşlerini esirgemedi, tezimi baştan sona okuyarak yorumlarıyla zenginleştirdi. Her bir isme ayrı ayrı şükranlarımı sunuyorum.

Doktora sürecimde sıkıştığım zamanlarda pek çok arkadaşımın desteğini aldım. Umarım hiçbirini anmayı unutmam. Şehir Üniversitesindeki mesaimizi İsam'da sürdürdüğümüz Sena Şen Kara, İlknur Kaplan ve Dr. İlhan Süzgün'e; desteğini hep hissettiren Mine Karataş'a; tarih danışmanlarım Serdar Burak Altun ile İrfan Ertan'a; arşiv konusunda yardımına koşan Ayşegül Ergül Aslan'a ve yüksek lisansta olduğu gibi doktora da yazdıklarına dair yorumlarını esirgemeyen Ümit Kılıç'a dayanışmaları için müteşekkirim.

Elbette son olarak doktora sürecimin en başından beri sabırla beni destekleyen aileme, bilhassa fikirlerini her daim çok kıymetli bulduğum, tezimi de özenle okuyarak geri bildirimlerini esirgemeyen babam Bahattin Özder'e ve fahri kızkardeşlerim Burcu ile Songül Karakoç'a varlıkları için minnettarım.

Altı seneye yayılan doktora sürecim iyi kötü pek çok ânın toplamından ibaret olsa da benim için bu dönemin tek ve büyük üzüntüsü çok sevdiğim dostum Zeynep Sarhan'ın beklenmedik kaybıdır. Çalışmamı tezimin son döneminde aramızdan ayrılan Zeynep'in yasıyla birlikte neticelendirdim. Ondan bağımsız hatırlamamamın mümkün olmayacağı bu tezi en başta Zeynep'in varlığına ithaf ediyorum.

Gökçe Özder
Üsküdar, Ocak 2025

Bu tez 28 Temmuz 2024'ten beri özlediğimiz Zeynep Sarhan'a
ve
Ceren Damar nezdinde, akademide hakkıyla var olmaya çalışan tüm kadınlara
ithaf edilmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	
ABSTRACT	
ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
TABLO VE GÖRSELLER LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1
1. II. ABDÜLHAMİD DEVRİ TEBRİKNÂMELERİ İÇİN BİR ÇERÇEVE DENEMESİ.....	11
1.1. Dinî Ritüellerden Sivil Bayramlara	11
1.1.1. II. Abdülhamid’den Önce Osmanlı’da Ritüel, Şenlik, Tören ve Bayramlar..	18
1.1.2. Şehzade Abdülhamid’in Doğumu	31
1.1.3. II. Abdülhamid’in Tahta Çıkışı	33
1.1.4. II. Abdülhamid Devri Tören, Şenlik ve Kutlama Vesileleri	38
1.1.5. II. Abdülhamid’in Yevm-i Mahsusları.....	47
1.2. Sivil Toplum, Kamusal Alan, Kamuoyu	55
1.2.1. Efkâr-ı Umumiye veya Efkâr-ı Âmme: Osmanlı’da Kamuoyu Tartışmaları. 60	
1.2.1.1. Kahvehaneler “Devlet Sohbetleri”nin Merkezi mi Çalgı Çengi Mekânları mı?	63
1.2.1.2. II. Abdülhamid’in Okulları: Mülkiye’den Aşiret Mektebi’ne.....	68
1.2.1.3. Basın Yayın: Kamuoyu Oluşturmada Kilit Konumda Bir Araç.....	71
1.2.1.3.1. 19. Yüzyıl Osmanlısında Yazılı Basın Faaliyetleri ve Okurluk	77
1.2.1.3.2. Dünyada ve Osmanlı’da Basın Sansürünü Yeniden Düşünmek.....	80
2. EDEBİ TÜR OLARAK TEBRİKNÂME	87
2.1. Ritüellerin Edebiyatları.....	87

2.2. Osmanlı Klasik Edebiyatında Bayram ve Kutlama Edebiyatı.....	92
2.2.1. Ramazan, Kurban ve Nevruz Bayramları Şerefine: İydiyye ile Nevruziye ...	93
2.2.2. Düğün ve Sünnet Düğünleri İçin: Sûrname ile Veladetnâme	95
2.2.2.1. Klasik Dönemde Veladetnâmeler.....	95
2.2.2.2. Şehzade Abdülhamid'in Doğumu Şerefine Yazılan Veladetnâmeler	98
2.2.3. Padişahın Tahta Çıkışı Şerefine: Cülusiye.....	100
2.3. 19. Yüzyıl Osmanlısında Kutlama Edebiyatından Propagandaya Geçişin Kaynakları.....	103
2.3.1. Şinasi ve Methiyenin Dünyevileşmesi	103
2.3.2. 19. Yüzyıla Özgü Yeni Bir Tür: Marş ve Hamidiye Marşı.....	106
2.3.3. Klasik Methiyeciliğin Devamlılığı.....	109
2.3.4. Süreli Yayın Etkisi	111
2.3.4.1. Cülusiyelerin Değişimi	112
2.3.4.2. Veladetnâmelerin Değişimi	116
2.4. Bir Edebî Tür Olarak Tebriknâme	119
2.4.1. Tebriknâmelerin Yazılı Unsurlarının Türsel Özellikleri.....	122
2.4.2. Tebriknâmelerde Metin Dışı Unsurlar	128
2.4.2.1. Fotoğraf ve İlüstrasyonlar.....	130
2.4.2.2. Tuğra, Arma, Hüsnühat, Çerçeve ve Diğer Tezyinat Araçları	137
2.5. Farklı Alfabeler ve Başka Dillerde Tebriknâme Yazmak	141
2.5.1. Türkçe Süreli Yayınlarda Farklı Dilde Tebriknâmeler	141
2.5.2. Karamanlıca <i>Anatoli</i> Gazetesinde Resmî Bayram Kutlamaları	142
2.5.3. Paris'te II. Abdülhamid Destekçisi Bir Gazete: <i>L'Orient</i> ve Resmî Bayram Kutlamaları.....	149
3. ÜSLUP VE İÇERİKLERİ BAĞLAMINDA TEBRİKNÂMELER.....	160
3.1. Üslup.....	160

3.1.1. Tekrar	161
3.1.2. Abartı.....	163
3.2. İçerik	165
3.2.1. Sık Kullanılan Mazmunlar	168
3.2.1.1. “İyd-ı “Meserret” ve Duyguların Siyaseti	168
3.2.1.2. “Nur-efşan” Bir Gün.....	172
3.2.2. Adil, Şefkatlü, Muhsin Bir Şehinşah-ı Bî-muadil.....	176
3.2.3. Bî-muadilliğin Kanıtları: “En Büyük Burhan ise Şu Hâlimiz”	179
3.2.3.1. Asrımızın Şayan-ı Gıpta Müessesatı	180
3.2.3.2. “En Ziyade Müstefid” Şey: Matbuat	185
3.2.3.3. Nev’-i Nisa’nın İftiharları.....	188
3.2.3.4. “Mektepler Açan Ey Sevgili Sultan”.....	190
3.2.4. Millet-i Osmani’nin Tarih-i Millisi: Tarih Anlatısı Yoluyla Yücelik Telkini	194
3.2.5. Dua, Vird, Ezkâr	197
3.3. Süreli Yayınlarda Bayram Öncesi Çıkan Haberler.....	199
3.4. Süreli Yayınlarda Bayram Sonrası Tebrikleri	201
3.5. 1908-1909’da Değişen Bayram Kutlamaları	207
3.6. Resmî Bayramlara Muhalefet Etmek.....	210
4. OKURLARI, YAZARLARI VE MECRALARI BAĞLAMINDA	
TEBRİKNÂMELER	215
4.1. Süreli Yayınlarda Bayrama Özel Şiir Neşretmek	215
4.2. Tebriknâmelerin Müellifleri	217
4.2.1. Tanıdık Yüzler	217
4.2.1.1. Ismarlama Şiir Yazarlar: Nazif Sururi ve Muhtar Efendi.....	218

4.2.1.2. Klasik Methiyecilik Geleneğini Sürdürenler: Nigâr Hanım, Şeyh Vasfi, Muallim Naci, Mekki Bey, Mahmud Fazlı, Faik Reşat	222
4.2.1.3. Yeni Tarz Tebriknâme Yazarlar: Süleyman Tevfik ve Mehmed Celal	230
4.2.1.4. Sonradan Muhalif Olanlar: Tevfik Fikret, Müstecâbîzâde İsmet, İsmail Safa, Yahya Kemal, Ebuzziya Tevfik, Mizancı Murat	236
4.2.1.5. Zamanının Kahramanları: Sabri Cemil ve Yaşar Nezihe	245
4.2.1.6. Reaya-yı Osmaniyan: İsak Ferera ve Gurdikyan İstepan	250
4.2.2. Gayet Meşru Gayri Profesyonel Yazarlar	254
4.2.3. Ünlü Amatörler	258
4.3. Tebriknâmelerin Okurları veya Süreli Yayınlarında Okur Kamuoyu Oluşturmak	261
SONUÇ	266
KAYNAKÇA.....	274
EKLER	313

KISALTMALAR DİZİNİ

Age. / age. : Adı geçen eser

agy. : Adı geçen yazı

akt. : Aktaran

Bk. / bk. : Bakınız

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

c. : cilt

Çev. : Çeviren

Der. : Derleyen

Ed. : Editör

H. : Hicrî

Haz. : Hazırlayan

M. : Miladî

nr. : numara

R. : Rumî

s. : Sayfa

s.n.y. : Sayfa numarası yok

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

t.y. : Tarih yok

Yay. Haz. : Yayına hazırlayan

TABLO VE GÖRSELLER LİSTESİ

Tablo 1. Propaganda araçlarının genel nitelikleri

Tablo 2. Gündelik söz edimleri ile biçimleşmiş söz edimlerinin karşılaştırılması

Tablo 3. Klasik kasidelerle tebriknâmelerin bölümlerinin karşılaştırılması

Görsel 1: *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin 1887 (solda) ve 1906 (sağda) yılı veladet yıl dönümü kutlamalarının ilk sayfaları

Görsel 2: *Anatoli* gazetesinin 1897 senesindeki cülus yıl dönümü sayısının ilk sayfası (solda) ve *L'orient* gazetesinin 1894 yılındaki cülus sayısındaki kutlama sayfası (sağda)

Görsel 3. *Tarik* gazetesinin 1899 senesindeki veladet sayısının ilk sayfası (solda), *Çocuklara Mahsus Gazete*'nin 1905 senesindeki cülus sayısı için tasarlanan yaldızlı kapak (ortada), *Malumat* mecmuasının 1902 senesindeki cülus kutlaması sayısının ilk sayfası (sağda)

Görsel 4. *Resimli Gazete*'nin 1896'daki veladet yıl dönümü sayısında yer alan fotoğraflar

Görsel 5. *Malumat* mecmuasının 1896 senesindeki veladet yıl dönümü kutlaması için hazırladığı yarışma soruları ve cevapları

Görsel 6: *L'orient* gazetesinin 1900 senesindeki veladet yıl dönümü kutlaması kapağı (solda), iç sayfalarındaki illüstrasyonlardan biri (ortada) ile *Servet-i Fünun*'un 1902 senesinde cülus yıl dönümü için hazırladığı özel sayının kapağı (sağda)

Görsel 7. *İkdam* gazetesinin 1895'teki veladet yıl dönümü sayısında ilk sayfadan eklenen sülüs hattıyla yazılmış "Padişahım Çok Yaşa" yazısı

Görsel 8. Paris'te çıkan Fransızca *L'orient* gazetesinin 1900 senesindeki cülus sayısında baş sayfadan büyük harflerle "Padişahım Çok Yaşa" anlamındaki "Vive Le Sultan" cümlesi

Görsel 9. Selanik'te çıkan *Çocuk Bahçesi* dergisinin 1905 senesindeki cülus sayısında Osmanlı armasının iki yanında çerçeve içinde yazılı "Padişahım Çok Yaşa" cümlesi

Görsel 10. 1908’de *Saadet* gazetesindeki veladet-i hümayun kutlama metninin başındaki Osmanlı armasının dört köşesinde yer alan “Yaşasın Ordu”, “Yaşasın Millet”, “Yaşasın Hürriyet”, “Yaşasın Adalet” cümleleri ve altta “Padişahım Çok Yaşa” ifadesi

Görsel 11. *Servet-i Fünun*’un 1892’deki cülus yıl dönümü sayısındaki arma (solda) ile *Resimli Gazete*’nin 1892’deki cülus yıl dönümü sayısındaki arma (sağda)

GİRİŞ

1855'teki Londra Dünya Sergisi'nden itibaren dünya fuarlarını kaçırmayan Osmanlı Devleti, 1893'teki Chicago Sergisi'ne oldukça hazırlıklıydı. Yine de diplomatik temsiliyetler konusundaki farkındalık ve dünya sergilerinde edinilen kırk senelik tecrübe, birtakım protokol sorunlarını nasıl çözecekleri konusunda kararsız kalmalarına engel olamamıştı. Fransız İhtilali'nin yüzüncü yılındaki Paris Sergisi'nin açılışına katılan devletler arasında, halen monarşizmle yönetilen tek ülke olmanın yarattığı huzursuzluk, Chicago Sergisi'nde de kendini hissettirdi. Sergi yönetiminin, katılan her ulustan millî bayram olarak kutladıkları bir günü belirtmesini istediğinde Osmanlı temsilcilerinin başlangıçta direnmelerinin nedeni monarşik hükümdar imajlarına zarar geleceği korkusuydu. Buna rağmen protokol esaslarından uzak kalıp saygınlıklarına halel getirmek istemediklerinden padişahın tahta çıkış günü olan 31 Ağustos'un millî bayramları olduğunu beyan etmek zorunda kaldılar. Cülus yıl dönümünde sergide yapılacak kutlamada -tıpkı cuma selamlıklarında olduğu gibi- bandonun Hamidiye Marşı çalması, "Padişahım Çok Yaşa" ışıklarının yanması ve havai fişek gösterisi yapılmasına karar verildi.²

Bu olay, Osmanlı Devleti'nin devletlerarası ilişkilerde Avrupa devletleri tarzında bir geleneği olmamasına rağmen kendi düzenini yavaş yavaş bulmaya çalışma çabasının yansıması olarak görülebilir. II. Mahmud'dan itibaren tıpkı Avrupalı devletlerce kamusal alanlarda kralın portresinin sergilenmesine benzer biçimde devlet dairelerine padişah portresini asmakla başlayan, Osmanlı arması tasartlatma, milli marş besteletme gibi kamusal sembolizmler önem kazanır. II. Mahmud'un reformlarından sonra yaptırdığı portrede kendisini Avrupa tarzında bir askerî üniforma giymiş, kısa sakallı, vakur, genç ve fesiyle görüldüğü portresi de bu yaratılmak istenen imaa ve temsillerle ilgilidir. Üstelik kamu binaları halkın kafasında oluşturulmak istenen padişah imgesinin yaratılması için en müsait yerlerdir.

II. Mahmud'dan bu yana yapılan dış politikadaki temsili hamlelerden belki de en büyüğü, Fuad Paşa'nın önerisiyle Kurban ve Ramazan bayramları dışında iki "resm-i tebrik" (yevm-i cülus ve yevm-i veladet) icat edilerek bunları her sene kutlama kararı

² Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, 161-163.

alınmasıydı.³ Bu sayede Paris Konferansı ile Avrupalı devletler sınıfına dâhil olan Osmanlı Devleti'nin bayramları da gayrimüslim devletlerce kutlanabilecekti.⁴ II. Abdülhamid devrinde ıyd-1 millî olarak da nitelendiği görülen bu iki bayram için kullanılan “millî” sözcüğü elbette bugün anlaşıldığı anlamıyla, ulus-devletin tezahürü bir millîliği işaret etmez. Öte yandan, milliyetçiliğin bir topluluğun aidiyet duygusu oluşturmaya yönelik hamleler yapılarak bilinç durumu oluşturmaya yönü göz önüne alındığında bu bayramlara ıyd-1 millî denmesi tutarlılık kazanır.

Elbette gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'nin bayramlarını tebrik etmesi sadece kutlama alışverişi için bir önem taşımıyordu. Bu, aynı zamanda uluslararası arenada, bilhassa Avrupalı devletlerce *sayılmak* anlamına da geliyordu. Sultan Abdülaziz'in İngiltere'ye gittiğinde millî marş niteliğindeki Aziziye Marşı'yla karşılanması aynı kaygıyla alakalıydı. Cephede yapılan sıcak çatışmaların yerini git gide masada gerçekleştirilen soğuk savaşların almaya başladığı, temsiliyetler ve simgelerin çağrı olan 19. yüzyılda iktidarın meşrulaşması ve tanınması için önceden bu derece ihtiyaç duyulmayan tüm bu simgesellikler çok büyük bir öneme sahip olmaya başladı.

Diplomasideki simgeler ve temsiller bir yana, iç politikada da halkı denetim altında tutabilmek adına simge ve temsillerden faydalanıldı. II. Abdülhamid, meşrutiyeti ilan etme şartıyla başa getirilip beraberinde çok geçmeden anayasayı yürürlükten kaldırarak yeniden tam anlamıyla eski yönetim tarzına döndüğünde, monarşizmi meşrulaştırıp sürdürme çabası adına oldukça fazla araca ihtiyaç duydu. Tıpkı 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle kutlanmaya başlanan 10 Temmuz veya 1923'teki Cumhuriyet rejimine geçişle icat edilen 29 Ekim (ve elbette 23 Nisan, 19 Mayıs, 30 Ağustos) bayramları yeni rejimi meşrulaştırmaya yaradığı gibi II. Abdülhamid devrinde de 19 Ağustos Yevm-i Cülus-i Hümayun ve 16 Şaban Veladet-i Hümayun bayramlarının kutlanmaya başlanması meşrutiyetten saltanat rejimine dönüşü meşru kılma çabalarından biridir. Ortaya çıkan yeni rejimlerin meşrutiyetlerini sağlamlaştırmak adına uyguladığı eylemlerden biri olan yeni ritüeller oluşturma ve tarih anlatısı kurma metodu II. Abdülhamid'in yevm-i mahsuslarında da kendini gösterir.

II. Abdülhamid'in yevm-i mahsusları literatüre “Osmanlı'nın millî bayramı” biçiminde geçmez. Öyle ki İskender Dereli 10 Temmuz Hürriyet Bayramı üzerine

³ II. Mahmud'la başlayan cülus ve veladet yıl dönümü kutlamaları Abdülaziz devrinde resmî hüviyete bürünmüştür.

⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Yay. Haz. Dr. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, 41.

yazdığı yüksek lisans tezinde bugünü “Osmanlı Devleti’nin ilk millî bayramı”⁵ olarak tanımlar. Aynı şekilde Bengül Salman Bolat da millî bayram olgusu hakkındaki çalışmasında “Osmanlı Devleti’nde ‘millî bayram’ anlayışının oluşması II. Meşrutiyet döneminde başlamıştır.”⁶ der. Bolat çalışmasında 10 Temmuz bayramının resmî tatil olarak kabul gördüğünü ve “ıyd-ı ekber” olarak her sene kutlanmasının gelenek hâline geldiğini yazar.⁷ Oysa II. Abdülhamid Devri süreli yayınlarında da cülus ve veladet yıl dönümleri ıyd-i millî şeklinde anılır. Üstelik tatil ilan edilen bugünlerin her sene kutlanması bir gelenek hâlini almıştır. Buradaki “millî” ulus-devletçilik bağamında bir mana yüklenmemiş olmakla birlikte, millî bayramların yaratmaya çalıştığı birlik beraberlik ve aidiyet duygusundan kaynaklı olarak –istemese dahi- ulus-devletçiliğe yönelik büyük bir adımı ortaya koyar.

II. Abdülhamid’in iktidarını sağlamlaştırmak adına kullandığı simgelere dair Selim Deringil *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*’sinde, oldukça somutlaşmış bir portre sunar. Bir tarafta Sultan Abdülhamid Han olarak anılarak abartıyla yüceltilen, diğer tarafta Kızıl Sultan ünvanıyla kötülünen bir padişahın, ulus-devletleşmenin kaçınılmaz son olduğu 19. yüzyılda otoritesini ve monarşik devletin bekasını korumak adına başvurduğu simgesellikleri incelemek padişaha dair aşırı uçlardaki iki bakış açısının da abartılı olduğunu görmeye yarar. Benzer bir biçimde François Georgeon’ın *Sultan Abdülhamid* biyografisi de kendi kelimeleriyle ifade edilecek olursa “Kimseyi aklamaya çalışmadan karmaşık bir adamın güzergâhını ve icraatını anlamayı, onun dengeli ve tutarlı bir portresini çizmeyi amaçl[a]r.”⁸ François Georgeon iddia ettiği biçimde II. Abdülhamid devrine dair söylenen her şeye belli bir mesafede konumlanarak olabildiğince nesnel çıkarımlar yapmakla birlikte nadiren de olsa kültürel nüansları bilememesi sebebiyle hataya düşmüştür.

19. yüzyıldaki cülus, kılıç kuşanma, cuma selamlığı, kabul törenleri gibi tüm politik merasimleri sosyal ve siyasi özellikleriyle birlikte ele alan tarihçi Hakan T. Karateke’nin *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti’nin Son Yıllarında Merasimler* başlıklı çalışması -bilhassa kaynak gösterme açısından- birtakım eksik ve hatalar barındırmakla birlikte alana dair önemli bir açığı kapatır. Benzer biçimde yine tarihçi

⁵ İskender Dereli, *II. Meşrutiyet Yıldönümlerinin Milli Bayram Olarak Kutlanması-Hürriyet Bayramı*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2012, IV.

⁶ Bengül Salman Bolat, *Millî Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2012, 24.

⁷ Age, 27.

⁸ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, Çev: Ali Berktaş, İstanbul: Homer Yayınları, 2006, 18.

Ali Akyıldız'ın *Kral Öldü Yaşasın Kral: Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet* başlıklı kitabı, yalnızca 19. yüzyılda değil öncesinde de cülusa çıkmanın politik, toplumsal ve meşruti anlamına odaklanması bakımından oldukça titiz hazırlanmış bir çalışma olarak alandaki büyük bir boşluğu doldurur. Bir başka tarihçi, Kâmil Çayır'ın 2022 tarihli *II. Abdülhamid Dönemi Veladet-i Hümayun Kutlamaları* başlıklı doktora tezi yine oldukça kapsamlı olmakla birlikte süreli yayınlardaki kutlamalara sadece sınırlı bir kısımda yer verilmiş ve bir tarih tezi olması sebebiyle bu malzeme tarihçi gözüyle ele alınmıştır. Bu tezin bir benzeri, 2018'de yayımlanan Said Olgun'un “Padişahım Çok Yaşa’ Sosyal ve Siyasi Yönleriyle II. Abdülhamid İçin Yapılan Doğum Günü Kutlamaları” başlıklı makalesidir. Said Olgun da Kâmil Çayır gibi veladet-i hümayun vesilesiyle yurt içi ve dışında yapılan kutlamaları ele alırken süreli yayınlardaki bazı haberleri de malzeme edinir.

Hakkında en çok müstakil çalışma yapılmış padişah olan II. Abdülhamid⁹ devri edebiyatı, edebiyat tarihçileri açısından da oldukça ilginç bir konudur. “İstibdat Devri” olarak sansür, baskı, yasaklama, süreli yayın kapatmayla özdeşleştirilen bu dönemde üretilen edebî eserler de siyasi koşullarıyla paralel düşünülmüştür. Edebiyat tarihlerinin genel kabulüne göre Tanzimat'ın ikinci devri, ara nesil ve Servet-i Fünun'u kapsayan bu dönemde yazılmış tüm bu *yüksek edebiyat* metinleri, II. Abdülhamid'in siyaset konuşmayı yasaklayan baskılayıcı politikaları sebebiyle yazar ve şairlerin bireysel dertlerini ön plana çıkararak eser üretmelerinin yolunu açmış veya onları bunu yapmaya zorunlu kılmıştır.¹⁰

Söz konusu II. Abdülhamid devri edebiyat-siyaset ilişkisi olduğunda bahis konusu edilen ilk olgu sansür mekanizması ve buna göre şekillenen edebiyat ortamıdır.

⁹ Örneğin II. Abdülhamid ve dönemine dair 2008 yılında Gökhan Çetinsaya, Hatice Yentürk, Abdülhamit Kırmızı, Serhat Aslaner, Mesut Küçükoğlu tarafından hazırlanmış “II. Abdülhamid ve Dönemi Bibliyografyası” esas alınarak Akartürk Karahan tarafından genişletilerek hazırlanmış 161 sayfalık bir bibliyografya çalışması mevcuttur: <https://sultanabdulhamid.yildiz.edu.tr/ii-abdulhamid/bibliyografya/> Seyfullah Arpacı ise sadece II. Abdülhamid ve devri bibliyografyasını derlediği bir yüksek lisans tezi yazmıştır: Seyfullah Arpacı, *Sultan II. Abdülhamid Bibliyografyası*, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2003.

¹⁰ “Ancak dönem istibdat dönemidir, onlar da dikkatlerini en yakın çevrelerine, ev içine çevirirler ve bu darlık içinde uzak diyarların hayalini kurup özlemini çekerler.” İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006, 83. İncinün aynı zamanda Recaizade Mahmut Ekrem'den bahsettiği bir yerde “Abdülhamit döneminin artmakta olan baskısı karşısında onun toplum yerine ferde ağırlık verdiği düşünülebilirse de, edebiyat tarihinde genellikle fert ve toplum konularının ön plana çıkması, birbirini takip eden dalgalar gibi münavebelidir.” şerhini de düşer.(age, 491)

“Eski şiirin ferdiyetçiliğine bu yeniden dönüşteki sebepleri, 1880'den sonra gittikçe ağır basmağa başlayan romantizmin koyu ferdiyetçiliğinde ve II. Abdülhamid devrinin sosyal meseleler ile uğraşmağa şiddetle karşı koyan siyasi şartlarında bulmak mümkündür.” Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979, 26.

Bu konuda gerek basın tarihinde gerek edebiyat tarihinde çok şey söylenmişse de en eski çalışmalardan biri olması sebebiyle genel görüşü şekillendiren ve ilk akla gelen metin Cevdet Kudret Solok'un büyük oranda ikincil kaynaklara dayanan *Abdülhamid Döneminde Sansür* başlıklı çalışmasıdır. Solok'un metni, kullandığı kaynakların çoğunluğu II. Abdülhamid sonrası yazılan anılardan ibaret olduğundan, bu metinlerin öznelliğinin yanıltıcılığı düşünüldüğünde fazlasıyla tek taraflı bir metin olarak uzun yıllar kitlelerin bakış açısını şekillendirmiştir. Öte yandan Fatmagül Demirel'in yakın tarihli *II. Abdülhamid Döneminde Sansür* başlıklı kitabı meseleyi daha geniş bir çerçeveden ele alması bakımından II. Abdülhamid devri sansürüne dair kapsamlı bir çalışma olarak bu tezin düşünsel arka planında rol oynamıştır.

Kendini çoğunlukla bir "şaheserler tarihi" olarak sunan edebiyat tarihi, tıpkı tarihin kendisi gibi neden sonuç ilişkisi iyi kurulması gereken "gerçek bir romandır."¹¹ Bu yüzden millî edebiyat tarihi anlatısında, II. Abdülhamid'in kendine muhalif yazılara sansür uyguladığından dolayı müellifleri siyasi içerikten uzaklaştırdığını söylemek, belli bir ideolojik bakışla bütünü anlamaya çalışırken aslında edebiyatın kesintiye uğrayarak devam ettiğini iddia etmek ve asıl olanın yıllar sonra bu dönemi anlamaya çalışanların perspektifinden tek boyutlu inşa edildiğini görmek anlamına da gelir. Bunun da ötesinde imparatorluğun en uzun yüzyılının son çeyreğinden 20. yüzyılın başına uzanan 33 yıllık bir iktidarda üretilen edebî eserleri tek başına bu anlatıya sıkıştırmak hikâyenin neden-sonuç ilişkisini çabuk kavranır kılsa da oldukça kolaycı bir hamledir. II. Abdülhamid devri edebiyat-siyaset ilişkisi sansürle açıklanmayacak denli çok yönlü bir anlatı gerektirir. Örneğin, doğrudan II. Abdülhamid'e hitaben yazılmış edebî ürünler ya hamasi birer metin olarak görülmüş ve ciddiyetle ele alınmamış ya da şair ve yazarların sultanla ilişkisini açıklamak üzere birer malzeme olarak kullanılmıştır. Metin Hülagü'nün, II. Abdülhamid'e hitaben yazılan şiirleri derlediği iki ciltlik *Sultan II. Abdülhamid Şiirleri Antolojisi*, başına eklenen detaylı önsözle ele alındığında, konuya giriş mahiyetinde bir eser olmakla birlikte oldukça eksiktir. Saime Kemerci, *Tanzimat, Ara Nesil, Servet-i Fünun Dönemi Türk Edebiyatında Tarihî ve Edebî Şahsiyetler Üzerine Yazılan Şiirler* başlıklı yüksek lisans tezinde seçtiği şairlerin -varsa- II. Abdülhamid'e yazdıkları şiirleri de konu ederek tartışmaya açar. *Türk Şiirinde II. Abdülhamit başlıklı* yüksek lisans tezinde Merve Nur Güneş II. Abdülhamid lehine ve aleyhine yazılan şiirlerin dökümünü yapmış, cülus yıl dönümlerindeki şiirleri de içeren

¹¹ Paul Veyne, *Tarih Nasıl Yazılır?*, Çev: Nihan Özyıldırım, İstanbul: Metis Yayınları, 2019, 13.

bu çalışma barındırdığı eksiklerle birlikte antoloji niteliğinden sıyrılamamıştır. Tüm bu çalışmalar üretilen edebî ürünleri geniş bir çerçevede ele almaktan uzaktır. Hasan Doğan'ın *Döneminin Şairlerinin Kaleminden II. Abdülhamid Methiyeleri* çalışması ise Eski Edebiyat geleneğini sürdüren şairlerin çeşitli vesilelerle Sultan'a yazdıkları şiirleri II. Abdülhamid'in övülen farklı özellikleri bağlamında incelerken süreli yayınları değil divan ve divançeleri kullanır. Can Eyüp Çekiç tarih alanında yaptığı doktora tezi *Hamidian Epic: War Literature In The Late Nineteenth Century Ottoman Empire*'da II. Abdülhamid döneminde Osmanlı destan edebiyatının toplumsal ve siyasi gerekçelerle yeniden icat edilmesini ele alır.

Mustafa Sefa Çakır "Döneminin Kadın Şairlerinden Sultan İkinci Abdülhamid'e Cülûsiyyeler" başlıklı makalesinde *Hanımlara Mahsus Gazete*'de cülûs yıl dönümlerinde kadın şairler tarafından yazılmış şiirleri ele alsa da bu çalışma da pek çokları gibi derleme niteliğinin ötesine geçemez. İmren Gece de *Hanımlara Mahsus Gazete 'de Edebî Faaliyet* başlıklı tezinin bir bölümünde gazetede cülûs ve veladet yıl dönümü şiirlerini ele alır. *II. Meşrutiyet Dönemi İstanbul Basınında II. Abdülhamid ve Dönemi Algısı (1908-1910)* başlıklı tezinde Serhat Taşlıçay, Meşrutiyet'in ilanından önce ve sonra, süreli yayınlarda kutlanan cülûs ve veladet yıl dönümlerindeki II. Abdülhamid algılarını karşılaştırır.

Öte yandan II. Abdülhamid devri edebiyatına dair ana akım tarih yazımının görmezden geldiği kadın edebiyatçılar,¹² Ermeni veya Yunan harfli Türkçe metinler,¹³ popüler edebiyat ürünleri¹⁴ gibi konularda son otuz yılda yapılan birtakım çalışmalar bu devri belli isimlere sıkışmaktan kurtarma konusunda bir başlangıç olmuştur. Franco Moretti gibi söylersek, elbette bir kitle edebiyatı ürününü incelemenin "büyük" edebiyata dair anlatının ana hatlarını değiştirme yolunda bir adım olup olmayacağını

¹² Serpil Çakır'ın *Osmanlı Kadın Hareketi* Osmanlı dönemine dair ilk feminist tarih çalışması olarak bugün dahi önemli bir klasiktir. Aynı yıllarda Emel Aşa'nın Fatma Aliye Hanım üzerine yazdığı doktora tezi ve *Muhadarat*'ı yayına hazırlaması Osmanlı kadın edebiyat tarihi alanına dair önemli bir başlangıç olarak kabul edilebilir. Zehra Toska'nın Zafer Hanım'ın *Aşk-ı Vatan*'ını yayına hazırlayarak literatüre kazandırması bir diğer önemli adımdır. Kadriye Kaymaz'ın *Gölgedeki Kalem Emine Semîye: Bir Osmanlı Kadın Yazarının Düşünce Dünyası*, Nazan Bekiroğlu'nun *Şair Nigar Hanım*'ı ise zikredilebilecek diğer önemli çalışmalardır.

¹³ Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek, Murat Cankara, Mehmet Fatih Uslu, Evangelia Balta'nın çalışmaları başta olmak üzere Ermeni harfli ve Yunan harfli Türkçe metinlere dair artık bir literatür oluşmuş durumda.

¹⁴ Örneğin Seval Şahin'in *Cinai Meseleler: Osmanlı-Türk Polisiye Edebiyatında Biçim ve İdeoloji (1884-1928)* başlıklı çalışması bir popüler edebiyat türü olan polisiye edebiyata odaklanır. Fatih Altuğ ve Mehmet Fatih Uslu'nun editörlüğünde hazırlanan *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbulu'nda Modern Edebî Kültür* ise devrin edebiyatına özellikle tebaa-okur-yazar bağlamında bakan makaleler içeriyor. Nüket Esen'in Ahmed Mithat Efendi üzerine yaptığı çalışmaları, bilhassa *Hikâye Anlatan Adam*'ı yazarın tarihsel alımlanışını da tartışan çok yönlü bir eser olarak literatürdeki önemli bir boşluğu dolduruyor.

sormak biraz fazla ileri gitmek demektir”[r].¹⁵ Yine de öyle ya da böyle üretilen ve kitlelere ulaşan bir metnin türsel varlığını düşünmek, sadece devrin edebiyatına dair değil sosyal hayatıyla ilgili olarak da tarih araştırmaları için yeni pencereler açar. Burada “tür” diyerek içerikten ayrı tutulup biçime yaslandırılan, klasik anlamda bir edebî tür ayrımından bahsedilmiyor. Edebî tür, biçimin biçimlendirdiği içerik, içeriğin şekillendirdiği biçimsel özellikler, türün gelişmesine neden olan siyasi ve toplumsal koşullar, metinlerin yazarları, okurları, hedef kitlesi ve mecralarını da kapsayan çok daha geniş bir çerçeveye işaret eder.

Bu tezin temel amaçlarından biri, Deringil’in çalışmasına dâhil etmediği edebî metinler, daha doğru bir ifadeyle, uluslararası diplomaside işlevsel bir araç olması bakımından icat edilen millî bayramların süreli yayınlardaki edebî temsillerini tartışmaktır. Metinsel düzeyde büyük bir yekûn tutmasına karşın klişe, kanaatten yoksun¹⁶ veya “tatsız tutsuz”¹⁷ metinler oldukları düşünülerek şimdiye dek ciddiyetle ele alınmamış bu tür metinlerin varlığına araştırmacıların dikkatini çekmek, ilk bakışta sahiden angaje ve birbirinin aynısı görünen bu metinlerin siyasi tarih bağlamında derinlemesine incelendiğinde ne tür anlamlar barındırdığına odaklanmak ve bir biçim olarak ortaya çıkan edebî türün tarihsel çerçevesini çizmektir. Eleştirel bir bakış açısıyla bu tür metinlerin işlevsellikleri bağlamında temsiliyet meselesi üzerine düşünmek de tezin bir diğer amacıdır.

Bu tezin çerçevesiyle belli noktalarda kesişen birtakım çalışmalardan bahsetmek mümkündür. Örneğin Mevlüt Gülmez, 2. *Abdülhamid Dönemi (1876-1908) Basınının Dili* başlıklı doktora çalışmasında “Tören Haberleri” alt başlığı açar ve fakat burada yalnızca her hafta gerçekleştirilen Selâmlık Resm-i Âlisi’ne dair haberlerin dilini inceler. Perihan Ölker’in *Tanzimat Basınının Dili* başlıklı doktora tezi II. Abdülhamid’e kadarki süreli yayınları ele alan, benzer bir çalışmadır.

Bu çalışma öncelikle bir edebiyat tezidir. Fakat ele alınan metinlerin yalnızca özgün metinsel yapısı değil, metinlerin ortaya çıkmasına sebep olan siyasi, toplumsal

¹⁵ Franco Moretti, *Mucizevi Göstergeler: Edebi Biçimlerin Sosyolojisi Üzerine*, İstanbul: Metis Yayınları, 2018, 26.

¹⁶ “Kemalin ve arkadaşlarının yazdıkları metihlere ne kendileri inanıyorlardı ne de Abdülhamit. Kendilerinin inanmadıkları, bu yazılarda kanaatin yokluğunu mübalâğanın örtmek istemesinden belli oluyordu. Padişahın inanmadığı da onların aleyhlerine verilen jurnallara muhtaç olmasından anlaşılıyordu.” Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, c.2 k.2, İstanbul: Maarif Basımevi, 1956, 2.

¹⁷ “O yıllarda cülûs yahut velâdet donanmalarından sonra çıkan gazeteler, dergiler, Sultan Abdülhamid’i öven şiirler kordardı, koymayanlar kapatılırdı, bunun için de her dergi, her gazete birtakım tatsız tutsuz şiirler uydururdu.” Nurullah Ataç, *Karalama Defteri-Ararken*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, 33.

ve tarihsel koşullar ile biçimsel özelliklerin dışına taşan okur-yazar-mecra ilişkisi de tartışılarak meseleye olabildiğince çok yönlü bakmak amaçlanmıştır. Metinlerin biçim ve içerikleri zaman içinde ufak değişiklikler göstererek son hâline ulaşmış olduğundan meseleyi kronolojik değil de farklı veçheleriyle ayrı başlıklar altında ele almak tercih edilmiş, yine de temel zamansal değişimler ayrıca iki alt başlıkta ortaya konmuştur. Cülus ve veladet yıl dönümlerinde süreli yayınlarda yayımlanan manzum ve mensur metinler ile görsel öğelerin tamamının oluşturduğu ortak bir türden bahsetmek gerektiğinden ve tüm bu içeriklerin kutlama amacıyla yazıldığını göz önünde bulundurarak tebriknâme kelimesinin hem en kapsayıcı hem de meramını en doğru biçimde ifade eden türselleştirme olduğu sonucuna varılmış, bunun sebepleri tezin ikinci bölümünde ayrıca tartışılmıştır.

Çalışmanın teorik ve tarihsel zeminini oluşturan ilk bölümde, ritüellerin ve tekrarın kadim topluluklardan bu yana yüklendiği güç, bundan bağımsız düşünülemeyecek biçimde Osmanlı klasik devrinde ritüel ve bayramlar ile II. Abdülhamid devrinde değişen bayram kutlamaları ele alınmıştır. Tebriknâmelerin süreli yayınlarda yer alması, bunların kamusal gücüne de işaret ettiğinden ilk bölümün ikinci yarısında sivil toplum, kamusal alan, kamuoyu tartışmaları ile bunun 19. yüzyıl Osmanlı'sına dayanan tartışmaları ele alınmış ve ardından dönemin en güçlü kamuoyu oluşturma mecrası olarak süreli yayınlar, Osmanlı'da süreli yayınların tarihi ve II. Abdülhamid devri süreli yayıncılığı, sansür ve propaganda odağında tartışılmıştır.

Ritüellerin edebiyatla olan ilişkisine odaklanarak başlayan ikinci bölümde aynı zamanda bir edebî tür olarak II. Abdülhamid devri tebriknâmelerini şekillendiren kaynaklar irdelenmiş ve tebriknâmelerin anatomisi çıkarılarak genel yapısı ortaya konmuştur. Türün üslup ve içerik özelliklerinin ele alındığı üçüncü bölümde ise aynı zamanda bayram öncesi ve sonrası haberleri, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra değişen bayram kutlamaları ve resmî bayramlara muhalefet etme biçimleri incelenmiştir.

Edebî türleri okurları, yazarları, mecralarından bağımsız düşünmek mümkün olamayacağından tebriknâmelerin bu özelliklerinin sıralanarak sosyolojik arka planının ortaya konduğu dördüncü bölümde aynı zamanda Yahya Kemal, Tefik Fikret, Muallim Naci, İsmail Safa, Nigâr Hanım gibi ana akım edebiyatçıların II. Abdülhamid devrinde yazdıkları tebriknâmelere yakından bakılarak tebriknâme yazma motivasyonları ve diğer metinleri ile tebriknâmelerin etkileşimi tartışılmıştır.

Tebriknâmelerin türsel anatomisini yapmak adına devrin başta *Servet*, *Servet-i Fünun*, *Malumat*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Sabah*, *Saadet*, *Resimli Gazete*, *Mizan*, *Tarik*,

İrtika, Takvim-i Vekayi, Asır, Hazine-i Fünun, İkdam, Maarif, Mektep, Musavver Terakki, Musavver Fen ve Edep, Mürüvvet, Mirsad olmak üzere farklı okur gruplarını hedef alan *Hanımlara Mahsus Gazete, Çocuklara Mahsus Gazete, Çocuklara Rehber* gibi yayınları ile Osmanlı Devleti içinde Arap harfleri kullanılmaksızın Türkçe yazılmış en uzun soluklu gazete olan *Anatoli* ve Osmanlı sınırları dışında çıkan iktidar yanlısı *L'orient* ile muhalif *Meşveret* gazeteleri taranmıştır.¹⁸ Atatürk Kitaplığı, Milli Kütüphane, Hakkı Tarık Us Süreli Yayınlar Koleksiyonu, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Koleksiyonu, İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, Bibliothèque Nationale de France ve Orient-Institut İstanbul'da taranan süreli yayınlar ile sayılarının tam bir listesi tezin ekler bölümünde yer almaktadır.¹⁹ Seçilen süreli yayınlar çeşitliliği korumak adına olabildiğinde geniş bir çerçevede tutulmuş, bu sayede ana akımla ana akımın dışında kalan yayınlar arasındaki kutlamalarda farklılaşan ve aynılaştıran noktalar üzerinden de bir analiz gerçekleştirilebilmiştir. Çalışmada tebriknâmelerde tekrar eden birtakım örüntüler genellenerek ortaya konmuş, bu ortak öğelere uygun, müellif, süreli yayın ve tarih çeşitliliği esas alınarak örnekler seçilmiştir.

Çalışmada başta Arap harfli Türkçe olmak üzere oldukça çok alfabe ve dilde içeriğe atıf yapılmış, bu durum yazı dilinde birlik oluşturmayı zorlaştırmıştır. Manzum alıntılarda aruz ölçüsüne uygunluk söz konusu olduğundan ayın ve hemzeler transkripsiyon alfabesine uygun olarak (‘) işaretiyle, uzatılarak okunması gereken harfler tepelerine şapka (^) işareti konarak verilmiştir. Mensur metinler ise Kubbealtı Lugati'nde yer alan şekilleriyle yazılmıştır. Özel isimlerin yazımında TDV İslam Ansiklopedisi'ndeki kullanımlar esas alınmış, burada olmayan kişi isimleri için Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü esas alınmıştır. Noktalama işaretlerinde aslına sadık kalınmaya gayret edilmiş, o gün olmayıp bugün ihtiyaç duyulan noktalama işaretleri gerekli durumlarda metne eklenmiştir. Günümüzde kullanılmayan “idiniz”, “öğrenmeğe” gibi ifadeler okumayı kolaylaştırmak için “ediniz”, “öğrenmeye” biçiminde bugüne uyarlanmıştır.

Ekseriyetle süreli yayınlardan alıntılarla ilerleyecek tezde süreli yayınların isimlerinden sonra -varsa- sayı numarası ile parantez içinde Rumi takvime göre yayın

¹⁸ Burada sıralanan süreli yayınlar dışında *Mirat-ı Alem, Çocuklara Arkadaş, Gayret, Hazine-i Evrak, Mecmua-i Muallim*'in de ilgili sayıları taranmış, fakat herhangi bir kutlamaya rastlanmamıştır.

Ermeni harfli Türkçe süreli yayınlara erişim zor ve kısıtlı olduğundan, ayrıca gramer bariyeri sebebiyle ne yazık ki bu çalışmaya dâhil edilememiştir.

¹⁹ Bk. Ek 1: Tezde İncelenen Süreli Yayınlar ve Taranan Tarih Aralıkları

tarihi belirtilmiştir. Cûlus yıl dönümlerinin Rumi takvime göre sabitlenmiş olması ve devrin resmî tarih sisteminin Rumi takvime göre düzenlenmesi bu seçimin temel sebebi olmakla birlikte Rumi takvime göre tarihi yazmayan süreli yayınlarda duruma göre Hicri ve/veya Miladi takvimdeki tarihleri belirtilmiş, hangisi olduğu başına eklenen M. ve H. kısaltmalarıyla ortaya konmuştur. Alıntılarda vurgulanmak istenen kısımlar kalın harflerle, metin içindeki yazara ait vurgular ise italik olarak belirtilmiştir.

II. Abdülhamid devri tebriknâmeleri ilerleyen yıllarda 10 Temmuz, 23 Nisan, 19 Mayıs gibi millî bayramlar için yazılacak şiir ve düzyazıların da temelini oluşturur. II. Abdülhamid'in haledildiği 1909 senesiyle sonlanan bu çalışmanın ilerleyen yıllardaki metinlerle birlikte düşünülerek ele alınacak çalışmalara da kaynaklık etmesi umulmaktadır.

1. II. ABDÜLHAMİD DEVRİ TEBRİKNÂMELERİ İÇİN BİR ÇERÇEVE DENEMESİ

Toplumlar kriz dönemlerinde bir arada kalmalarını sağlayacak formüllere başvururken uğradıkları ilk durak başta bayramlar olmak üzere birtakım gelenekler icat etmektedir. İcat edilen bu gelenekler toplumdaki her bir kimsenin psikososyal yapısını sağlamlaştırmaya ve birliktelik ile süreklilik duygusunu kuşaktan kuşağa aktarmaya yarar. Neredeyse tüm toplulukların yeni birer devletleşme sürecine girdiği 19. yüzyıl bu bağlamda icat edilen geleneklerin yüzyıldır ve meşruiyet krizini aşmaya çalışan Osmanlı Devleti de bu furyadan uzak kalmaz.²⁰ 19.yüzyılın bir başka özelliği ise 16. yüzyıldan itibaren siyaseten etki alanında güçlenen kamuoyunun yazılı basınla gelişmesiyle etki gücünü iyiden iyiye artırmasıdır.

II. Abdülhamid devrinde süreli yayınlarda yer bulan bayram tebrikleri, hem her toplumun geçmişten bugüne sahip olduğu ritüellerin bir devamı niteliğinde hem de 19. yüzyılla birlikte iyiden iyiye güçlenen kamuoyunun ve kamuoyunu etkilemede önemli rol üstlenen yazılı basının etkisinde gelişmiştir. Tebriknâmelerin edebî niteliklerini bahis konusu etmeden önceki bu ilk bölümün ilk yarısında öncelikle tekrarın gücü bağlamında ritüeller, gelenekler ve sivil bayramlardan, Osmanlı Devleti'nin klasik devrindeki kutlama ve tören vesilelerinden, ardından 19. yüzyılda değişip II. Abdülhamid devrinde iyiden iyiye şaşalı birer törene dönüşen kutlamalardan ve son olarak II. Abdülhamid'in icat ettiği “yevm-i mahsus”lardan bahsedilecektir. İkinci yarısında ise sivil toplumun kamuoyu ilişkisinden bahis açılarak Osmanlı Devleti'nde efkâr-ı umumiyenin varlığı meselesi tartışılacak ve 19. yüzyıldaki en önemli kamuoyu aracı olan yazılı basın sansür ile propaganda bağlamında ele alınacaktır. Tüm bu tartışmaların temel amacı II. Abdülhamid devri süreli yayınlarında görülen tebriknâmeleri ele almak üzere tarihsel, sosyolojik ve politik bir çerçeve oluşturmaktır.

1.1. Dinî Ritüellerden Sivil Bayramlara

Ritüelin “bir din veya inanç sistemine ait ibadet, ayin, merasimler ve bu esnada uyulması gereken usûl ve kurallar”²¹ anlamının yanı sıra güncel olarak kullanılan ve bu ilk anlamı da kapsayan bir ikinci anlamı da “âdet hâline gelmiş”²²tir. Bu ikinci

²⁰ Selim Deringil, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Geleneğin İcadı’, ‘Muhayyel Cemaat’ (‘Tasarımlanmış Topluluk’) ve Pan-İslâmizm”, *Simgeden Millete: II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, 23.

²¹ “ritüel”, *Kubbealtı Sözlüğü*.

²² “ritüel”, *TDK Güncel Türkçe Sözlük*.

anlamıyla birlikte düşünülduğünde bir kişinin her gece uyumadan önce dua etmesinden bir köyün düşünlerini her defasında okul bahçesinde yapmasına dek pek çok şeye birden ritüel denebilir. Bu bölümde esas tartışılacak olan ilk anlamı olsa dahi ritüelin her iki anlamına da içkin en temel niteliği tekrar edile edile oluşması ve dahası tekrar edildiği için meydana gelmesidir. Bu bakımdan ritüelin niteliklerine geçmeden önce tekrar etmenin gücüne kısa da olsa değinmek gerekir.

Öncelikle “aynı olayın, işin, hareketin yeniden ortaya çıkışı”²³ olarak tanımlansa da tekrar asla bir şeyi *-sadece-* bir kez daha yapmak anlamına gelmez. Deleuze tekrar için “İlk sefere ikinci veya üçüncü bir sefer eklemek değil, ilk seferin n'inci kuvvetini almaktır.”²⁴ der. Buna göre tekrar eden şeyin etkisi her defasında bir kez değil, kartopu misali giderek büyüyerek güçlenir. Çünkü tekrar etmek o şeyi pekiştirmek, unutmayı zorlaştırmak, bu yolla belleği de daha güçlü kılmaktır. Tekrar edilen fiili yapmak giderek daha kolaylaşır, otomatikleşir, irade dışı yapılan bir niteliğe bürünür ve bu sayede/bunun yüzünden üzerine daha az düşünmeyi gerektirir. Öte yandan, bir eylemi tekrar etmek hiçbir zaman onu aynıyla yapmak demek değildir. Tekrar edilen eylem zaman içinde farklı biçimlerde işlemeye başlayabilir, bazen ufak tefek bazense daha radikal değişimlerle eylem tekrar etmeye devam edebilir veya bir noktada yapılma sıklığı azalarak ortadan kalkma eğilimi gösterir.

Ritüeller bir şey tekrar edildiği için oluşur ve tekrar edildikleri için “bir din veya inanç sistemine ait ibadet, ayin, merasimler ve bu esnada uyulması gereken usûl ve kurallar” birer ritüeldir. Bu tanımdan yola çıkarak ritüellerin yalnızca metafizik alanla alakalı olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Tanımda geçen “inanç sistemi” sözü metafizik alanı da aşan çok genel bir ifadedir ve toplumların neye inanmak istedikleri/inandırıldıklarıyla oldukça ilişkilidir.

Birer ritüel örneği olan bayramlar, kutlamalar, şenlik ve törenler, kişinin zamana dair süreklilik algısını pekiştirmenin yanı sıra toplumların da istikrarlı varlığının kanıtıdır. Primitif dönemden itibaren topluluklar için önemli birer birleştirici güç olan ritüeller, Emile Durkheim’ın ilkel dönemlerin dinî inanışları ve yaşam biçimlerini incelediği eserinde de önemli bir yer tutar. Durkheim ritüellerin yarattığı etkinin ilk sonucunun “fertleri bir araya getirmek, aralarındaki teması artırmak ve bu temasları daha candan bir hale getirmek” olduğunu söyler ve ekler:

²³ “tekrar”, *TDK Güncel Türkçe Sözlük*.

²⁴ Gilles Deleuze, *Fark ve Tekrar*, Çev. Burcu Yalım ve Emre Koyuncu, İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 2017.

“Normal günlerde, zihin daha çok faydacı ve bireysel meselelerle meşgul olur. Herkes, kendi hususi işi ile uğraşır. (...) Ancak aksine bayram günlerinde, bu tür zihni meşguliyetler zorunlu olarak gözden kaybolurlar. Hatta bu törenlerin tatmin etmeyi hedeflediği maddi menfaatler bile, kamu düzenini ilgilendirir ve bu yüzden de toplumsaldır: (...) Bundan dolayı, her bilinçte en başta gelen, bütün davranışlara hâkim olan ve onları yönlendiren toplumdur. Bu da, toplumun bu tür zamanlarda, din dışı zamanlarda olduğundan daha canlı, daha faal ve böylece de daha gerçek olduğunu söylemek anlamına gelir.”²⁵

Ritüellerin toplumsal niteliğine ve kolektif bilinç üzerindeki etkisine yapılan bu vurgu, son yüzyılda toplumsal bilinç, kolektif bilinçdışı ve kolektif hafıza konusunda yapılan çalışmalarla desteklenebilir. Kolektif sözcüğünü Jung “tek bir bireye değil, aynı zamanda birçok kişiye, yani topluma, halka veya genelde insanlığa ait bütün psşik içerikler” biçiminde tanımlar. Ona göre, “hem kavramlara ve şeylere bakış tarzlarına hem de *hislere* kolektif denmelidir.”²⁶ Toplu bir şekilde gerçekleştirilen ritüeller birtakım kolektif hisler ve duyguların oluşmasında etkili olur ve bu hisler ile duygular ritüellere katılan kişilerin bilişsel yapılarında birtakım değişimler meydana getirme potansiyeli taşır. Dahası bu potansiyel değişim, çeşitli şekillerle sonraki kuşaklara aktarılır ve böylece kolektif hafızanın tazelenmesinde önemli bir rol de oynar.

Ritüellerin en temel niteliklerinden biri belli başlı öğelere sahip olmasıdır. Buna göre belli eylemler, önceden belirlenmiş özel bir mekânda (merkez), dans, müzik, şarkı veya yalnızca sözlerle uygulanır. Oyun kuramına göre ise belli bir yer, zaman ve düzen içinde, katılımcılarının özgürce rıza gösterdikleri, kurallarına uyularak, maddi yarar ve gereklilik dışında sürdürülen tüm bu faaliyetlere oyun denir. Diğer bir deyişle başta dinî ritüeller olmak üzere şenlik, şölen ve bayramlar da bir çeşit oyundur.²⁷ Şölen benzeri ritüeller esnasında katılımcıları hiç kimse veya hiçbir şey tehdit etmez, gündelik hayatın sıkıntılarından uzaklaşmış ve bir süreliğine hayat güvence altına alınmıştır. Topluluk için bu süre boyunca bir yeni hedef yoktur, çünkü hedef şölenin ta kendisidir. Aynı zamanda bu kolektif keyif ânı gelecekteki kutlama ve şölenler için de bir umut oluşturur.²⁸ Her defasında belli bir standart düzende (bazen de düzensizliğin yarattığı

²⁵ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, Çev: Fuat Aydın, İstanbul: Ataç Yayınları, 2005, 412-413.

²⁶ Carl Gustaw Jung, *Analitik Psikoloji Sözlüğü*, Çev: Nur Nirven, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016, 49. Vurgu Jung’a ait.

²⁷ Johan Huizinga, *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, 164.

²⁸ Elias Canetti, *Kitle ve İktidar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, 62.

düzende) yapılması, kişide içinde bulunduğu topluluğun sürekliliğine dair güven telkin eder.

İnsanlar ritüel sebebiyle bir araya geldiklerinde ortak bir alan oluştururlar. Odak noktaları aynıdır, aynı anda aynı şeyle ilgilenirler. Bunun illa ki fiziksel bir ortaklığa da sahip olması gerekmez, aynı anda başka yerlerde aynı ortak amaç için aynı şeyleri yapmak üzere kişilerin bir araya geldiğini düşününce dahi sezgisel olarak anlaşılabilen bir ortak alandan bahsederiz.²⁹

Ritüeller yalnızca birer toplumsal hayat pratiği veya eğlencesi değil aynı zamanda din adamları veya siyasilerin toplulukları bir arada tutmak üzere “ıcat ettikleri” şeylerdir de. Çünkü iktidarda olanlar iktidarlarını sürdürebilmek için güçlü bir meşruiyet zeminine ihtiyaç duyarlar ve ritüeller bu meşru zemini oluşturmak adına oldukça elverişlidir. Modern anlamda “zaman” düzenin temel uygulayıcılarından biri olduğu ve siyasi yapılar düzenden vazgeçemediğinden, yönetimler kitlelerin zamanını düzenlerler. Bunun için de birtakım önemli zamansal noktalarla özellikle büyük kitlelere kendisini devamlı olarak hatırlatıp bilinç üreterek onları bu yolla denetim altına almak isterler. Ritüellerle beslenen bu “belirli gün ve haftalar” zamanla toplulukların da sorgusuz sualsiz kabul edip uyguladıkları bir şeye dönüşür. Burada önemli olan nokta kendisini meşru kılmak isteyen iktidar sahibinin sanki zaman kendisiyle birlikte başlamış gibi davranmasıdır. Her yeni iktidar iktidarını sağlamlaştırmak için bir yeni kronoloji dayatır.³⁰ Örneğin İslamiyet’te Ramazan ve Kurban bayramları hicretin ikinci yılından bu yana kutlanagelmişken³¹ Hz. Muhammed’in doğumu vesilesiyle kutlanan Mevlid (Kandili), ne peygamberin sağlığında ne de sonrasında Emevi ve Abbasi devirlerinde kutlanmış, ancak 10. yüzyılda Mısır’da kurulan Fâtımî Devleti yöneticilerinin Hz. Muhammed’in soyundan geldiklerini ispat ve kanıtlama için, yani siyasi amaçları doğrultusunda resmî törenlere dâhil edilmiştir.³² Bir ritüele verilen kıymet zamana ve topluluğa göre değişiklik göstermişse de hiçbir zaman tek amaç birini ya da bir şeyi anmak olmamıştır.

Ritüelin tanımında geçen “bir din veya inanç sistemine ait” ifadesi onu özellikle kral ya da hükümdarın gücünü tanrıdan aldığına inanılan dönemlerde ruhani bir zeminle

²⁹ Charles Taylor kamusal alanın “tropikal ortak alan” biçiminde tanımladığı bu yeleri aşan bir başka şey olduğunu söyler. Charles Taylor, *Seküler Çağ*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, 224.

³⁰ Konuya dair detaylı bilgi için bk. Elias Canetti, “Zamanın Düzenlenmesi”, *Kitle ve İktidar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, 394-396.

³¹ Ahmet Özel, “Mevlid”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

³² İbrahim Bayraktar, “Bayram: İslami Dönem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

sınırlı kalsa da zamanla dinî inançların temel pratiklerinden de esinler taşıyan sivil dinler de bu “inanç sistemine” dâhil olur. Önceden meşruiyetini Tanrı, peygamber gibi dinî figürlere dayandıran ve bunlar odağında ritüeller oluşturan toplulukları bir arada tutmak modernleşmenin yarattığı sekülerleşmeyle giderek daha zorlaştığından sivil dinlerin icat edilmesi gerekmiş, bu da en nihayetinde resmî bayramlara değin varmıştır. Sivil dinin temel kaynağı kadim din ve inançlardır. İbadetlerin belli şekil ve zamanlarda yapılması, dinî temelli bayramların takvimin belli zamanlarında kutlanması sivil din ritüellerinin yaratılmasına da ilham olur. Jean-Jacques Rousseau’nun kavramsallaştırdığı sivil din, temelde ulus devletleşme sürecinde ülkelerin millî ve siyasi çıkarlarını korumak amacıyla siyasilerin icat ettikleri ritüellerin bütünüdür.³³ Geleneksel kurumsallaşmış dinlerden farklı olmasına rağmen sivil din; dinlerin ritüel, ibadet mekânı, birlik beraberlik ülküsü gibi özelliklerini devralarak tüm bunları “sivilleştirme” yoluyla kendine uyarlar. Buna göre dinî bayramların yerini ulusal bayramlar, ibadetlerin yerini resmigeçitler, ibadethanelerin yerini ise anıtlar alır. İnançlı insanlar dinlerinin gereği olarak belli ritüeller çerçevesinde ibadet ederken bir ülkede doğmaları sebebiyle doğuştan bir sivil dine mensup olan vatandaşlar ülkelerinin millî ve siyasi ülkülerini korumayı bir çeşit ibadet sayar.³⁴

Sivil dinlere özellikle rejim değişikliklerinden sonra ihtiyaç duyulmuştur. Dünyada krallıklar yıkılmaya başlayıp ulus devletler meydana gelince bu yeni düzene toplumu adapte etmek adına ulusal nitelikteki törenler icat edilir. Buna göre Sovyet Rusya’da Lenin’in doğum günü her sene sivil din çerçevesinde kutlanırken İngiltere’de monarşik, Fransa’da ise daha ziyade halk tabanlı törenler yaratılmış, özellikle Fransız İhtilali’nin ilk yıllarında ulusal sivil bir din ve onun törenlerini yaratma çabasına girişilmiştir.³⁵ Bu bağlamda Fransız İhtilali’nin en önemli günü olan Bastille Hapishanesi’nin basılıp tutukluların salındığı yani halkın kendi iradesini ortaya koyduğu 14 Temmuz, “Bastille Günü” olarak o günden bu yana kutlanır. Osmanlı’da ise benzer biçimde II. Meşrutiyet’in ilan edildiği 10 Temmuz tarihi Hürriyet Bayramı olarak -ta ki bir yeni rejim olan Cumhuriyet ilan edilene dek- kutlanagelmıştır. Çoğunlukla rejim değişikliğiyle ilişkilendirilerek yaratılan bu resmî nitelikteki sivil bayramlar en başta rejime olmak üzere toplumsal düzene, devletin yasalarına, toplumun

³³ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Alpagut Erenulu, Ankara: Öteki Yayınevi, 1996.

³⁴ Kemal Ataman, “Sivil Din”, *Tübitak Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*.

³⁵ Sibel Özbudun, *Ayından Törene: Siyasi İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevi*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1997, 125.

bayrak, marş gibi kutsal simgelerine, onuruna ve anılarına koşulsuz şartsız duyulacak saygı ortamını yaratma amacı taşır. Her ne kadar *yaratılmış* olsalar da her sene belli ritüeller çerçevesinde *tekrar* etmeleri, tekrarın eylemi yapmayı otomatik kılma gücünden dolayı, sivil dinlerin koşulsuz şartsız kabulünü kolaylaştırır.

Çoğunlukla yılda bir defa olmak üzere belli periyotlarda kutlanan bu türden resmî (ulusal) nitelikteki bayramların bir işlevi de genç kuşakları rejime yatkın olacak şekilde eğitmektir. Toplumsal hafıza rejimin istediği biçimde şekillenir ve bu, bayramlar aracılığıyla gelecek kuşaklara aktarılır. Dahası her sene tekrar eden bayramlar ve bu bayramlarda birlikte yapılan ritüellere dayalı törenler toplumda ortak anılar yaratmayı sağlar, ortak anılar ise ortak bir hafıza ve bellek demektir. Kişilerin birbirini şahsen tanıyamayacağı denli büyük topluluklarda aynı anda aynı şeyleri yaptığını bilmenin verdiği ortaklık hissi kitleyi bir arada tutmak isteyen iktidar için de gereklidir. Sivil dinin ritüelleri toplumların birlik ve beraberliğini sağlayıp bunu sürdürmeyi kolaylaştırır. Bu sebepten de yeni rejimlerin yanı sıra devletlerin zaaf veya dağılma dönemlerinde de diğer vakitlere kıyasla daha çok ihtiyaç duyulmuş ve öne çıkarılmıştır.³⁶

Bu noktada sivil dinler oluşturulduktan sonra dinî temelli ritüellerin ortadan kalktığını, birbirinin yerini ikame ettiklerini veya dinî ayin/bayram geleneğinin sona erip peşi sıra resmî bayramların icat edildiğini düşünmemek gerekir. Özellikle erken modern Avrupa’ında resmî bayramlar ile dinî bayramlar birer resmigeçitle, hemen hemen aynı ritüeller tekrar edilerek kutlanıyordu. Örneğin 17. yüzyıl Fransa’ında şehrin en seçkinlerine ayrılmış genel geçit törenleri, biri dinî biri dünyevi olmak üzere yılın en önemli iki olayı *La Fete-Dieu* ve *La Voeu du Roi* için yapılıyordu.³⁷

Sivil bayramlar birçok simgesel ögeyi de içinde barındırır. Törenlerin biçiminden söylenen marşlara, kutlama için kullanılan ifadelerden bayrak benzeri işaretlere kadar neredeyse her şey simgesel bir değer taşır. Bu bakımdan sivil bayramlar ve bunun çevresinde dönen eylemler kendi içinde önemli düzeyde simgesel sermaye³⁸ de barındırırlar. Ortaya konan sermaye kâr elde etme beklentisini de zorunlu kılar. Meşruiyetini kanıtlaması gereken iktidar sahibi bu sonuca ulaşabilmek için simgesel sermayesini ortaya koyarak her sene gerçekleştirdiği sivil din ritüelleri aracılığıyla

³⁶ Ali Fuat Bilkan, *Mevlid: Değerden Ritüele*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, 153.

³⁷ Robert Darnton, *Büyük Kedi Katliamı: Aydınlanma Fransa’ında Düşünceler, İnançlar*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015, 129.

³⁸ Burada “simgesel sermaye” ifadesi Bourdieu’nun kavramsallaştırması bağlamında kullanılmıştır.

toplum nezdinde kazandığı güç ile saygınlığını pekiştirir ve böylece toplumsal kârını artırır. Simgesel sermaye biriktiren otorite, bunun sayesinde tâbi olanla olunan arasındaki ilişkiye dair birtakım varsayımların kitle tarafından sorgusuz sualsiz kabul edilmesini de sağlamış olur.³⁹ Simgesel sermaye biriktiren otoriter gücün kârı da otoritesini meşrulaştırmak ve devamlılığını sağlamaktır.

Sivil bayramların politik işlevinin yanında psikososyal arka planına da değinmek gerekir. Buna göre *zamanlar üstü bir zaman* olarak seçilen bayram günleri hayatın durağanlığından sıyrılma, heyecanlandırma, renklendirme aracı olarak insanlara yeniden başlama umudu sunar. Bayram günlerinde bir yandan geçmiş bir sene ve dönemin geride kalması, diğer yandan ise yepyeni bir senenin/dönemin başlaması söz konusudur. “Zaman oynar ve güler!” der Mihail Bahtin. “Bayram ritüeli bizzat zaman oyununu, yenide eskiyi yeniden şekillendirerek, hiçbir şeyin kendisini daimileştirmesine izin vermeyerek, aynı anda hem öldüren hem doğuran zaman oyununu yansıtmaya eğilimini”⁴⁰ taşır. Zaman “evrende yüce bir güce sahip olan Herakleitos'un oyunbaz çocuğudur ("egemenlik çocuğa aittir"). Vurgulanan, gelecektir; ütöpik özellikler halkın kutlayıcı neşesinin ritüelleri ve imgelerinde daima mevcuttur.”⁴¹ Bundan sonra her şey çok daha güzel olacaktır. Birer yaratım olan bayramlar başlangıçların yenileme gücünü de bünyesinde taşır.

Aynı anda hem eskiye veda hem de yeniye merhaba övgüsü taşıyan bayram kutlamalarında gülme ve neşe etkin olsa da içten içe geçmişin hüznü de mevcuttur. Özellikle doğum günü kutlamalarında bu hüznün daha açık bir şekilde gözlemlenir. Nihayetinde “hayatta kalma anı iktidar anıdır.”⁴² Diğerlerinden daha fazla yaşamak isteyen kişi doğum günüyle hem bir yıl daha yaşamış hem de ölüme bir sene daha yaklaşmış olur. Kimi topluluklarda sivil din kapsamında gerçekleştirilen, o ulus için önemli olan bir kişinin ölümünden sonra doğum gününü kutlamaya devam etme ritüeli, o kişiyi ölümsüz kılma adına da bir çabadır. Sivil dinlerden önce de din kurucuların veya peygamberlerin doğum günleri toplulukların kutsal kabul ettiği zamanlar olmuştur. O kadar ki Hristiyanlıkta Hz. İsa'nın doğumu “milat” kabul edilerek takvim başlangıcı olarak esas alınmıştır. Bugün dahi birçok ülkede imparator veya krallın

³⁹ David Swartz, *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nun Sosyolojisi*, Çev. Elçin Gen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, 66-67.

⁴⁰ Mihail Bahtin, *Karnavalın Romansı: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, Çev. Cem Soydemir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017, 98.

⁴¹ Mihail Bahtin, age, 98.

⁴² Elias Canetti, age, 225.

doğum günü resmî bayram biçiminde kutlanır. Hollanda'da *King's Day*, Birleşik Krallık'ta *Trooping the Colour*, Japonya'da *Tennō Tanjōbi* gibi günler kralın veya imparatorun doğum günü olması hasebiyle resmî bir hüviyete büründürülmüş ve bu yönüyle toplumsal alanı etkileyen bayramlardır. Dinî liderlerden farklı olarak bu isimler monarşik birer topluluğun lideri olduklarından, lider ölüp de yerine yenisi geldiğinde bayramın tarihi de çoğunlukla⁴³ değişir. Kökenleri ağırlıklı olarak 18. ve 19. yüzyıllara dayanan bu türden doğum günleri sivil bayramlar icat edilirken de önemli birer kutlama sebebi olarak tercih edilmiştir.

Bu bölümde bahsi geçen, ritüele dayalı bayram, kutlama, şölen ve tören ifadeleri birbirine yakın anlamda kullanılsa ve işlevleri hemen hemen aynı olsa da halkın tamamının doğrudan dâhil olup tüm nimetlerinden faydalandığı şölenler ile otoritelerce düzenlenip düzenleme kurulunda sadece seçilmiş kişilerin etkin olduğu, daha da önemlisi halk kitlesinin seyirci konumunda bulunduğu törenleri birbirinden ayırmak⁴⁴ özellikle Osmanlı Devleti'ndeki ritüele dayalı kutlamaları tartışma noktasında işimizi kolaylaştıracaktır.

1.1.1. II. Abdülhamid'den Önce Osmanlı'da Ritüel, Şenlik, Tören ve Bayramlar

Modern öncesi Osmanlı Devleti'nde pek çok vesileyle hanedan ailesini merkeze alan tören ve şenlikler düzenlenirdi. Tören ve şenliklerde teşrifat usulüne oldukça uyulurdu. Cenazeden düğüne, tahta çıkmadan divan toplantısına dek her şey teşrifat usullerine uygun gerçekleştirilirdi.⁴⁵ Bu tören ve şenliklere dair bilgilere teşrifat defterlerinden, dönemin vakanüvislerinin yazdıklarından ve özellikle 16. yüzyıldan sonra yoğunlaşan Batılı seyyahların seyahat notlarından⁴⁶ ulaşılabilir.

Bu şenlik ve törenler; padişahların tahta çıkışı (cülusu) ve kılıç kuşanması, padişah çocuklarının doğumu (veladeti), şehzadelerin sünnet ile derse başlama törenleri, sultanın kızlarının veya kız kardeşlerinin düğünleri, padişahın sefere çıkması ve zafer kazanarak (veya kale fethederek) dönmesi, ava çıkması, önemli bir elçi veya hükümdarın ülkeyi ziyaret etmesi, Hicri takvime göre sene başı olan 1 Muharrem'in

⁴³ Özellikle bayrama uygun mevsim olmayışı sebebiyle kutlama gününün değişmediği durumlar da mevcuttur.

⁴⁴ Metin And, *Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri Şenlikleri Geçit Alayları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020, 22.

⁴⁵ Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilat-ı Kadimemiz*, İstanbul: Tercüman Gazetesi, t.y. 171.

⁴⁶ Bu seyahatnameler oryantalist bakış açısıyla yazıldığı veya bunun da ötesinde hiç görülmeden yazılan şeyler olabildiğinden başka kaynaklarla desteklenerek çalışmaya dahil edilmiştir. Diğer taraftan dışarıdan bir göz olarak bu gözlemlerin de Osmanlı Devleti'ndeki tören ve şenliklere dair söylediği pek çok şey olduğu da dikkat alınmıştır.

gelmesi⁴⁷ veya Nevruz Bayramı gibi vesilelerle yapılırdı. Bunlar dışında Ramazan ve Kurban bayramları, Mevlid Kandili, 14 Ramazan'da Hırka-ı Şerif'in sergilenmesi ve Recep ayının başlarında⁴⁸ Kâbe örtüsünü değiştirmek ve bölge halkına hediyeler götürmekle görevli surre alayının yola çıkışı Osmanlı Devleti'nde kutlanan İslami temelli özel günlerdi.⁴⁹ 18. yüzyıldan sonra alafranga sayılabilecek şenliklerde artış oldu. Örneğin Damat İbrahim Paşa'yla birlikte 1718'de başlayıp 1730'a dek yapılan, ilerleyen yıllarda da ara ara düzenlenmeye devam eden Lale Şenlikleri bunlardan biridir. Şenlik günlerinde başta İstanbul olmak üzere birçok önemli şehir, top atışı; geçit töreni; nahıl⁵⁰ taşıma; havai fişek gösterisi; fil, zürafa, aslan benzeri dikkat çekici hayvanların sergilenmesi; kandil ve mumlarla Boğaz'ın, şehrin önemli sokak ve caddelerinin, dükkânların, evlerin, konakların, sarayın süslenmesi; ok atma, at yarışı, güreş gibi müsabakalar ve hokkabaz, akrobat, cambaz, kuklacı, Karagöz, dansçı gibi eğlenceli aktivitelere sahne olurdu. Bazen tek gün hatta birkaç saat sürebilen bu tören ve şenlikler kimi zaman yedi gün yedi gece, kırk gün kırk gece, altmış gün altmış gece de yapılabiliyordu Sûrnâmelerde sözlerle betimlenen şenliklere dair detaylara metinlere eklenen minyatürler sayesinde ulaşmak mümkündür.⁵¹

İslamiyet'teki iki önemli gün olan Ramazan ve Kurban bayramlarının saraydaki resmî kutlamaları Fatih Sultan Mehmet döneminde belli usul ve kaidelere bağlanmıştı.⁵² Bayram kutlamaları, çoğunlukla Ayasofya'da kılınan bayram namazının ardından, vüzera, ekabir-i rical ve diğer memurlardan törene dâhil olacakların

⁴⁷ Hicri takvime göre Muharrem ayının ilk günü yılbaşısıdır. Yeni yılın başlangıcında sarayda tebrik merasimi düzenlenir fakat bu her zaman 1 Muharrem'de gerçekleşmez. Örneğin 1804 senesinde (H. 1219) 4 Muharrem'de, 1806 senesinde (H. 1216) 2 Muharrem'de, 1808'de (H. 1223) ise 1 Muharrem'de tebrik merasimi gerçekleşir. Bugünlerde padişah devlet erkânından gelen misafirlerin tebriklerini kabul eder, saz ile eğlenir, tomak oyunu seyrederek, misafirlerine altın dağıtır. Bk. Mehmet Ali Beyhan, *Saray Günlüğü (1802-1809)*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007, 56.

Genel olarak yeni yıl kutlama ve tebrikleri Muharrem ayının tamamına yayılmıştır.

⁴⁸ İlerleyen senelerde ulaşımın kolaylaşmasıyla bu tarih şaban ayının ortalarına dek ertelenir.

⁴⁹ Von Hammer dinî kutlamaları bu beş başlıkta toplar. Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi 7*, Çev. Vecdi Bürün, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1991, 354.

⁵⁰ Nahılı Metin And "ağaç biçiminde, üzeri balmumundan insan, hayvan, yemiş, çiçek biçimleriyle bezenmiş, ayrıca değerli taşlar, altın, gümüş yapraklarla, renkli ve yaldızlı kâğıtlarla süslü yapılar" şeklinde tanımlar. Nahıllar sadece sanatsal ve görsel açıdan değil sembolik bakımdan da önemlidir. Tarihi Von Hammer "hurma ağacı" dediği nahılların boylarının 36 metreyi bulabildiğini, sokaklardan geçirebilmek için zaman zaman evlerin damplarının yıkıldığını, görüntüsü itibarıyla iktidarı ve bereketi temsil ettiğini söyler. Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *age*, 268-69.

⁵¹ Bir örnek çalışma için bk: Sezer Tansuğ, *Şenlikname Düzeni*, Haz. Ömer Faruk Şerifoğlu, İstanbul: Everest Yayınları, 2018.

⁵² Özdemir Nutku, "bayram", TDV *İslam Ansiklopedisi*.

rütbelerine göre resmî merasim elbiselerine giyerek saraya gitmeleri ve rikab resmi de denilen padişahın huzuruna çıkmalarıyla başladılar.⁵³

Bir başka önemli İslami ritüel hac döneminde Kâbe'nin örtüsünü değiştirmek ve bölge halkına büyük miktarlarda bahşiş ve hediye götürmekle görevli surre alayının yola çıkmasıdır.⁵⁴ Surre alayı recep ayının ilk günlerinde şaşaalı bir törenle yola çıkardı. İpek kumaşlı örtüler hac için Mekke ve Medine'ye gitmek üzere bindikleri gemilere yüklenirdi. Bu gemilere genelde donanma gemileri de eşlik ederdi.⁵⁵ 18. yüzyıldan sonra surre alayı kara yoluyla, Hicaz Demiryolu Hattı açıldıktan sonra ise demir yoluyla gönderilmeye başlandı. Katırlara yüklenen surre, göz alıcı biçimde süslenmiş deveyle sarayın dışına çıkarılır, gönderilen hediyelerin kaydının olduğu defterle birlikte surre alayı yola çıkardı.

Sefere çıkma ve seferden zaferle dönme, klasik dönemde Osmanlı'da sultanın ordusuyla birlikte görünür olduğu en önemli olaylardı. Bu alaylarda önce sayısı yaklaşık 6000 kadar olan gureba, ulufeci, silahtar ve sipahi birlikleri soylu atların üstünde kıymetli taşlarla bezeli örtüleri ve koşum takımlarıyla, peşlerinden yeniçeriler, sonrasında serdarlar, resmî erkân ve paşalar, en sonda ise özel üniformaları içinde hassa piyadeleri geçerdi. Ancak bundan sonra sultanın savaş atları seyisleriyle birlikte gelir ve nihayet sultan muhteşem bir atın üstünde “ifadesi sert, kaşları çatık”, peşinden içoğlanlar, birkaç haremağası ve alayın en arkasında da 200 kadar atlı olduğu hâlde geçerdi.⁵⁶ Osmanlı ordusunun sanki zafer kazanmış gibi büyük kutlamalarla sefere gitmesini, sonucun umdukları gibi olmaması ihtimaline karşı bir önlem olarak yorumlayanlar da vardır.⁵⁷ Öte yandan bu coşkulu geçit töreni hem hükümdarın gücünü sergileyen hem de orduyu coşturan bir eylem olarak da düşünülebilir.

⁵³ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Haz. Kâzım Arısan ve Duygu Arısan Günay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, 262. Abdülaziz Bey kitabında saray çevresinden ziyade halk arasındaki bayram kutlamaları ve diğer âdetlere değinir. Onun yazdıklarını destekleyen bir başka kaynak ise Gerlach'ın seyahatnamesidir. Bk. Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 2. Cilt*. Ed. Kemal Beydilli, Çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, 699. Konstantin Kapıdağlı III. Selim'in Topkapı Sarayı'ndaki cülus seromonisini çizmiştir. Bu tablo için bk. Ek III

⁵⁴ Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi 7*, Çev. Vecdi Bürün, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1991, 39. Ayrıca bk. Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümmüün ve Surre Alayları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.

⁵⁵ Reinhold Lubena *Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589 1. Cilt*, Çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012, 300-301.

⁵⁶ Ogier Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları: Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, Çev. Derin Türkömer, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, 154-156; Baron W. Wratislaw, *Anılar: 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler*, Çev. M. Süreyya Dilmen, Karacan Yayınları, 1981, 105.

⁵⁷ Bu isimlerden biri Reinhold Lubenau, bir diğeri de Salomon Schweigger'dır: Bk. Reinhold Lubena *Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589 1. Cilt*, Çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi,

Padişahın seferden zaferle dönmesi de büyük bir kutlama sebebiydi. Özellikle yükseliş devrinde çok sık zafer kazanıldığı için aynı sıklıkla da zafer şenliği yapılırdı. Padişahın bir zafer kazandığı “muştuluk” denen ulaklar tarafından saraya, paşalara, şehzadelere ve belli başlı yabancı devlet adamlarına haber verilirdi. Bu haber verme durumu bir bakıma gönüllü olmayanları da kutlamaya katılmayı zorunlu tutma anlamı taşıyordu. Örneğin Babinger, Bosna'nın Fethi'nden sonra sultanın İstanbul'a gelerek Floransa Meclisi'nden insanlara şenlik ateşleri yakmaları ve kutlama yapmaları için emir verdiğini söyler.⁵⁸ Sultanın zafer haberini taşıyan bu ulaklara hediyeler verilir, şehre yayan müjdecilere de hane başına 3-4 akçe dağıtılırdı. Padişah Bursa ya da Edirne'ye girerken bütün halk sevinç çığlıkları ve sloganlar atıp atının ayakları altına kıymetli kumaşlar sererek onu karşılardı. Bu zafer alayında savaş ganimetleri ve ele geçirilen köleler de sergilenerek güç gösterisi yapılmış olurdu.⁵⁹ Dükkânlar, bedestenler, manavlar, bakkallar, donatılır, bütün gece ışıklar yanarak fener alayları düzenlenirdi.⁶⁰ Üç gün üç gece yenilir, içilir, şarap içmeye dahi karışılmaz, yiyecek satan dükkânlar bu üç gün boyunca gece gündüz açık kalırdı.

Bunlar dışında şehzadelerin sünnet törenleri⁶¹ ile padişah kızlarının düğünleri de büyük bir coşkuyla kutlanan olaylardı. Sünnet törenlerinde şehzadeyle birlikte başka çocuklar ve din değiştirmiş yetişkinler de sünnet edilir,⁶² bazen düğün veya başka bir vesileyle birleştirilerek çok daha büyük bir şenliğe dönüştürülürdü. Bu şenlikler sabahleyin sarayda yapılan tören ve verilen ziyafetle başlar, ikindiden sonra ise esas halka açık gösterilere geçilirdi. Hava karardıktan sonra donanma ile birlikte gece yarısına dek eğlenceler sürerdi.⁶³

2012, 431-432; Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Çev. S. Türkiş Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, 191.

⁵⁸ Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, Çev. Dost Körpe, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2003, 202.

⁵⁹ “Bu zafer alayını daha da renklendiren, bu sefer sırasında Almanlardan ele geçirilen yirmi dört top olmuştur. Bu toplar önden gidiyor ve bunların arkasından daha önceleri Veterani'yle yapılan savaşta tutsak edilen birçok soylu kişi geliyordu.” Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi: İkinci Cilt*, Çev. Özdemir Çobanoğlu, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1998, 798.

⁶⁰ Luigi Bassano, *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011, 65; Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, 124, 129-130.

⁶¹ Şehzade Mehmet'in sünnet törenine dair detaylar için bk. Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, Haz. Mehmet İpşirli, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, 132-133.

⁶² John Covell, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, Çev. Nurten Özmelek, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, 131.

⁶³ Özdemir Nutku, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, 53.

Bu günlerin öncelikli amacı saray ve padişahın halk nezdindeki otoritesini sağlamlaştırmak ve ilerleyen senelerde Osmanlı'yı keşif için ziyaret eden⁶⁴ elçi⁶⁵ ve oryantalistlerin artmasıyla⁶⁶ onlar gözünde güçlü bir imge oluşturmaktı.⁶⁷ Yaratılmak istenen bu imge öylesine önemliydi ki Kanuni döneminde Osmanlı'yı ziyaret eden elçi Busbecq, sefere çıkacağı gün padişahın geçeceği yol üzerinde bir oda kiralamasına ve saatlerce beklemesine rağmen onu görememiş, sebebinin ise Sultan'ın küçük bir ordunun başında kendi oğlunun üzerine gidişini bir Hristiyan'ın görmesini hoş karşılamaması olduğunu yazmıştı.⁶⁸ İktidar sahibi herkes gibi Osmanlı sultanları için de imajları çok önemli olduğundan halkın arasına çok az çıkarlar, çıktıklarında da resmigeçit usulüne uyarlardı. Sınırları otoritelerce belirlenmiş ve çoğunlukla bir resmigeçide sahne olan törenlerde tüm heybetiyle padişah büyük bir koruma kalkanı

⁶⁴ 16. yüzyılda İstanbul'a Fransa'nın büyükelçisi olarak gönderilen d'Aramon'un maiyetindeki bilim insanlarından biri olan ecza bilimci Pierre Belon İstanbul'dan geçerek Anadolu'ya seyahat eder ve Osmanlı Devleti'ne seyahatin kurallarını şöyle anlatır: “[O]nların usulünce giyinmiş biri, elinde Babiâli'den yol hükmüyle, yani padişahın sarayından alınmış bir seyahat tezkeresiyle ve rehber olarak hizmet edecek bir mihmandarla, Türklerin yönettiği ülkenin çöller ve tehlikeli sınır geçişleri dışında neresine istiyorlarsa gidebilir.” Pierre Belon, *Pierre Belon Seyahatnamesi*, Çev. Hazal Yalın, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020, 19.

⁶⁵ Osmanlı klasik devrinde padişahın elçi kabulleri de oldukça fazla protokole tabiydi. 16. yüzyılda Avusturya elçisiyle birlikte sefaret heyetinin vaizi olarak İstanbul'a gelen Stephan Gerlach bunu şöyle anlatır: “Paşalar konumlarının gerektirdiği düzene uygun olarak birbirleri ardı sıra içeri girdiler, onlar Rumeli beylerbeyi izledi. Hepsi hükümdarın önünde kıdem sıralarına göre dizildiler. Hükümdarın en yakınında Vezir-i Azam [...] yer aldı. Bunun üzerine elçilerin her biri ellerinde gümüş ve altın kaplama değnekler tutan iki kapıcı başı tarafından kollarından tutularak içeri alındılar (Bunun amacı, padişaha karşı bir kötü harekette bulunulmasını önlemektir) ve padişahın eteğini öpmeleri için önünde yere diz çökmeye zorlandılar. Bu selamlaşmadan sonra elçiler, paşaların yanına götürüldüler, karşılarında da tercüman yer aldı. Arkasından genç asilzadeler de önem sıralarına göre aynı biçimde kollarından tutularak padişahın önüne etek öptürmeye getirilip tekrar geri geri dışarı çıkartıldılar. Bu tören bittikten sonra elçiler, imparatorun kendilerine teslim etmiş olduğu mektubu öpüp kapıcı başılardan birine uzattılar, o da beylerbeyine verdi, ondan sonra mektup en alt konumdaki vezirden başlayarak, elden ele büyük vezire ulaştı ve o da mektubu padişahın yanına bıraktı. Elçiler, kendilerine konuşma olanağı sağlanınca, imparatorun verdiği talimatı sözle de aktardılar. Türk hükümdarı Selim, yanıt olarak sadece iki kez ‘Güzel, güzel!’ dedi.” Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1. Cilt*, Ed. Kemal Beydilli, Çev. Turkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, 80-81.

⁶⁶ Belon'un seyahatnamesi, Osmanlı'ya dair yayımlanmış ilk seyahatnamelerden biridir. Öncesinde Osmanlı'yı ziyaret eden seyyahların yazdığı seyahatnameler sayılıydı. Bunlardan birkaçı ise şöyledir: Theodoros Spanduonis'in 1519'da yayımlanan seyahatnamesi. Theodoros Spanduonis, *Osmanlı Sultanları*, Haz. Donald M. Nichols, Çev. Nihat Balta, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015

Antoine Geuffroy'un *Etat de la cour de Grand Turc* isimli eseri. Antoine Geuffroy, *The Order of the Greate Turckes Courte, of Hys Menne of Warre*, Ricardus Grafton, 1524.

Belon'la birlikte seyahat eden bilim insanlarından biri olan Nicolas de Nicolay'ın seyahat notları. [Nicolas de Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Şirin Tekeli-Menekşe Tokyay, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014] “Sunuş”, *Pierre Belon Seyahatnamesi*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020, 9.

⁶⁷ “Bir hükümdarın azametini göstermek için dünyanın hiçbir yerinde İstanbul'dan daha uygun yerde kurulmuş bir şehir yoktur, deniz ona büyük bir avantaj verir ki, kimse bundan daha uygun bir yer bulamaz.” Pierre Belon, age, 56.

⁶⁸ Ogier Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları: Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, Çev. Derin Türkömer, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, 153.

içinde, maiyetindeki askerî ve idari personelle halkın arasından geçerken çok az görülebilir, görünen şey halkın nezdinde yalnızca bir “imge” olarak canlanırdı. Diğer yandan çoğunluka sünnet ve/veya düğün vesilesiyle yapılan; Orta Çağ Avrupasındakine benzer biçimde düzenlenen ve hokkabaz, akrobat, cambaz, kuklacı, Karagöz, dansçının olduğu; fil, zürafa, aslan benzeri dikkat çekici hayvanların sergilenip oynatıldığı; ok atma, at yarışı ve güreş gibi müsabakaların gerçekleştirildiği şenlikleri -Avrupa’daki krallardan farklı olarak-⁶⁹ padişah halkla birlikte seyrederdi.⁷⁰ Fakat elbette ki bu seyir esnasında protokol kuralları işlerdi. Padişahın haremine, devlet görevlilerinden davetlilere dek herkesin hem geçit alayındaki yerleri hem de gösteriyi izlemek üzere ne zaman nereye oturacakları protokol esaslarına göre gerçekleşirdi. Bu protokol kurallarının iç ve dış politika için önemini 1582 Şenliği’ni seyretmek üzere kendisine ayrılan yeri beğenmeyen Fransız elçisinin ilk günden şenliği terk etmesinden dahi anlamak mümkündür.⁷¹

Osmanlı Devleti’nde bu türden şenlikler padişahın otoritesini meşrulaştırmak ve sağlamlaştırmak adına önemli ritüeller olduğu gibi aynı zamanda halkın eğlenmesine, gündelik yaşamın rutininden uzaklaşıp heyecanlanmasına, dağıtılan yemek veya saçılan akçelerden faydalanmasına da yarıyordu. Örneğin şehzadelerin sünnet düğünleri esnasında yoksul çocuklar da sünnet ettirilir veya şenliklerdeki ziyafetlerden tüm halk dilediğince yararlanırdı. Şenliklerin toplum üzerindeki bu rahatlatıcı etkisinden dolayı bazen kaybedilen savaşları halka unutturmak adına o güne dek görülmemiş gösterişte şenlikler dahi yapıldığı oluyordu.⁷² Özellikle zafer kazanarak dönen padişahın şerefine yapılan askerî tören ve gösteriler “salt gücün ve düşman ordularına karşı kazanılan zaferlerin teşhirinden öte bir anlam taşıyordu. Osmanlı askerleri, kendilerini onlarla özdeşleştiren ve bu özdeşleştirmeden dolayı bir

⁶⁹ Bu dönemde Avrupa’da şenliklerin büyük bir kısmı halkın olmadığı yerde, saray duvarlarının arkasında, seçkin bir kitleyle yapılıyordu. Örneğin 15. yüzyılda Paris’te XIV. Louis’in Versailles Sarayı’nda düzenlediği şenliğe 600 kişilik seçkin bir davetli grubu katılmıştı. Özdemir Nutku, age, 12. Osmanlı’daki şenliklerin Avrupa’dakilerden bu derece farklı oluşu büyük ilgi toplamış, özellikle çok gösterişli şenliklere Avrupa’daki neredeyse tüm ülkeler gözlemciler göndermişti. Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul: Kent-Saray-Günlük Yaşam*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, 145.

⁷⁰ Özdemir Nutku, *IV. Mehmet’in Edirne Şenliği (1675)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, 7; John Covell, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, Çev. Nurten Özmelek, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, 130.

⁷¹ Metin And, *Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri Şenlikleri Geçit Alayları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020, 62.

⁷² Örneğin Fatih Sultan Mehmet Belgrad’dan, Kanuni Sultan Süleyman Viyana’dan çekildiğinde oğulları için görkemli sünnet törenleri düzenlenmişti. Bk. Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul: Kent-Saray-Günlük Yaşam*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, 137.

güvenlik ve üstünlük duygusunun yanı sıra bir ilahi takdis duygusu da hisseden şehir sakinleri için gurur kaynağıydı.”⁷³

Osmanlı Devleti için bayramların sosyal ve siyasi işlevlerinin yanı sıra ekonomik işlevi de önemlidir. Başta komşu ülkelerin şah, han ve voyvodaları olmak üzere, Mekke şerifi, patrikler, paşalar, beylerbeyleri, vezirler, defterdarlar, ağalar, beyler, dervişler, nalbantlar, çilingirler, sepetçiler, nalburlar şenliğin sahibi olan şehzade veya kıza ve padişaha çeşitli hediyeler sunardı. Bu hediyeler arasında başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere kitaplar, kumaşlar, giysiler, halılar, perdeler, seccadeler, kürkler, kılıçlar, hançerler, oklar, yaylar, kâse, ibrik, matara, sahan gibi kapacaklar, kokular, köle ve cariyeler, at ve at takımları bulunurdu.⁷⁴ Şenlikler için yapılan masraflara, harcanan akçelere kıyasla kutlama için gelen armağanlar çoğunlukla daha fazla olurdu⁷⁵ ki bu da hazinenin zenginleşmesi anlamına gelirdi. Diğer yandan, çok para harcamanın veya çok hediye vermenin bir başka anlamı da siyasi olarak o kişiyi veya olayı onaylayıp desteklemektir. Örneğin Almanları yenilgiye uğratan Osmanlı ordusu için zafer şenlikleri esnasında Fransız büyükelçisinin para harcamaktan (hediye vermekten) geri kalmaması Hristiyan bir kralın yenilgisinden hoşnut olduğu anlamına geliyordu.⁷⁶

Cülus Töreni

Arapça kökenli bir sözcük olan “cülus”un esas anlamı “oturmak”ken zamanla anlam daralmasına uğrayarak padişahın tahta oturması, yani iktidara geçmesi anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Kökenleri İslamiyet’in başlangıcına dek uzanan sultanın/halifenin tahta oturması geleneği zaman içinde birtakım bürokratik ve simgesel fiillerle törenleştirilir.

Osmanlı Devleti’nde cülus törenlerinin tamı tamına bir standarda sahip olduğunu söylemek zordur. Çağın değişen koşulları, padişahın özel istek ve tercihleri cülus törenlerinin biçimini zaman zaman farklılaştırmış olsa da bu bölümde birden çok padişah tarafından uygulanmış politik ve sembolik öneme sahip tören ritüellerinin en önemlilerinden özetle bahsedilecektir.

⁷³ Ebru Boyar ve Kate Fleet, *Osmanlı İstanbul’unun Toplumsal Tarihi*, Çev. Serpil Çağlayan, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, 73.

⁷⁴ Burada Mehmet Arslan’ın surnamelerden yola çıkarak tespit ettiği kişi ve hediyeler özetlenmiştir. Bk. Mehmet Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnâmeler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999, 158-175.

⁷⁵ “Bütün bu eğlenceler için on iki bin kese para harcadığı, gelen hediyelerin tutarının ise en az otuz iki bin kese olduğu, (bir kesenin değeri beş yüz dolar) yaygın olarak konuşuluyordu.” Covel, *age*, 130.

⁷⁶ Dimitri, Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi: İkinci Cilt*, Çev. Özdemir Çobanoğlu, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1998, 751.

Osmanlı Devleti'nde tahta geçecek padişahın seçilmesinde I. Ahmed dönemine dek veraset (primogenitür) usulüyle ölen padişahın en büyük oğlunun doğrudan padişah olması biçiminde uygulanmış, I Ahmed'in peşinden gelen I. Mustafa döneminden sonra ise ekberiyet usulüne geçilmesiyle hanedanın en büyük ve olgun kişinin padişah olması şeklini almıştır. 1866'da saltanatın yeniden babadan oğula geçmesine dair bir ferman çıkarılmış olsa da büyük tartışmaların nihayetinde Kanun-i Esasi'yle birlikte ekberiyet usulü kanun hükmünü almıştır.

Padişahın tahta çıkması anlamına gelen cülus, bir önceki padişahın ölüm, ihtilal, tahttan kendi arzusuyla çekilmesi gibi nedenlerle tahtın boşalmasının peşi sıra gerçekleşir. Bu sebeple özellikle bir ölüm neticesinde yeni bir padişahın cülusa çıkması beraberinde bir matem havasını da getirir. Fakat söz konusu devletin bekası olduğundan iç karışıklık olmaması adına cenaze töreninden dahi önce cülus ve biat töreni gerçekleştirilir. Bu eylem, aynı zamanda süreklilik ve ölümsüzlüğe vurgu yapma ve toplumun hükümdarın kişiliğinde hayatını sürdürmesi bakımından simgesel bir anlama da sahiptir.

17. yüzyıldan önce şehzedeler sancağa gönderildiğinden padişah öldüğünde yerine geçecek kişiye sadrazam aracılığıyla haber gönderilir, şehzadenin bir an önce başkente gelip tahta geçmesi beklenir, bulunduğu şehirde cülus töreni yapması istenmezdi.⁷⁷ Yeni padişah gelene dek halka önceki sultanın ölümü açıklanmazdı.⁷⁸ Örneğin I. Selim'in ölümü vezirleri tarafından halktan gizlenmiş, Trabzon sancağındaki şehzade Süleyman'a mektupla bildirilmiş, Süleyman'ın yola çıkması üzerine halka padişahın ölümü açıklanmıştır. I. Süleyman İstanbul'a geldiğinde vezirler tarafından yas elbiseleriyle fakat bir padişah gibi karşılanır. I. Selim'in mezar taşında "Beka mülküne azm idip sefer kıldı budur tarih koyup Sultan Selim baki cihan mülkün Süleyman'a"⁷⁹ yazması ölümlü padişahın önemli olanın devletin daim olmasına dair vurgusunu hatırlatır.

Selaniki'nin tarihinde III. Murad'ın tahta çıkışı şöyle tasvir edilir:

"Ve rûz-ı mezbûrun üçüncü saatinde taht-ı hümâyûn Bâb-ı sa'âdet-makrûn önünde kurulup, sa'âdetlü Pâdişâh üstüne uzun yenlü siyâh caprastlu nimtene ve mor atlas dolama geyüp ve müşemmel çıkıp, yemîninde ve yesârında ağalar ve çeşnigirler çıkdıkları gibi vüzerâyâ selâm virüp, taht-ı hümâyûna oturdılar. Evvel Veziria'zam hazretleri

⁷⁷ Zeynep Tarım Ertuğ, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülus ve Cenaze Törenleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999, 144.

⁷⁸ Schweigger, age, 161.

⁷⁹ Kantemir, age, 211.

varup selâm verine durup, tazim-i Halife-i rûy-ı zemin eyledüğü gibi kalkup mübârek dâmânına yüz sürünce durup şolki lâyıık-ı ri'âyet-i ırz-ı vekâletdür, kema hüve hakkuhû edâ eylediler.”⁸⁰

Selaniki'nin tasviri ve diğer kaynaklara dayanarak cülus töreninin temelde bayram kutlamalarıyla benzer bir seromonisi olduğu anlaşılır. Saltanat merkezinde (sarayda) gerçekleştirilen ve pek çok bürokratik eylem barındıran cülus törenlerine katılması gereken davetlilere cülus töreninin yapılacağı ve tören elbiseleriyle saraya gelmeleri yönünde teşrifatçı tarafından birer tezkere gönderilir.⁸¹ Taht boşluğu oluşmaması için cülus töreninin yapılmasında acele edilse de tören müneccim başının tayin ettiği eşref saatinde gerçekleşir. Cülus töreni padişahın Yusufî destarı⁸² ve kürküyle Bâbüssaâde önüne kurulan tahta oturmasıyla başlar. Bundan sonra devlet ricali teşrifatçının tayin ettiği sıraya göre padişahın eteğini öpüp toprağa yüz sürerek iyi dilek ve dualarını iletir. Nakibüleşraf, şeyhülislam, kaymakam, paşa, padişahın eteğini öptükten sonra padişah ayağa kalkar, bu esnada alkışlanır. Tüm devlet erkânı sırayla etek öpüp toprağa yüz sürdükten sonra tahtın yanında sıraya geçer. Herkesin bîatı sona erdikten sonra padişah ayağa kalkarken yeniden alkışlanır. Kaymakam paşa ile kapıağası padişahın iki koluna girerek enderuna yürür.⁸³ Cülus töreni temelde bundan ibarettir. Buradaki biat töreni, yeni hükümdara sadakati göstermek için yapılması zorunlu bir eylemdir. Her ne kadar pek güven vermese de bu sadakatin teyit edilmesi devletin ayakta kalması için olmazsa olmaz bir eylemdir.⁸⁴

Sonraki aşamada yeni padişahın tahta geçtiğini halka duyurmak gerekir. Bunun için öncelikle İstanbul'da hisarlardan Sarayburnu, Tophane, Tersane, Kızkulesi ve Yedikule'den toplar atılır.⁸⁵ Tellallar padişahın cülusunu şehre duyurur. Taşradaki sancaklara fermanlar gönderilerek yeni padişah adına hutbe okutulması, sikke bastırılması, kulelerden top atılması, tüm halka duyurulup şenliklerin yapılması

⁸⁰ Selâniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, Haz. Mehmet İpşirli, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, 100.

⁸¹ Bu törende devlet erkânının tam takım olması önemlidir, aksi durumda cülus geçerli sayılmayabilir. Örneğin II. Selim'in cülusu esnasında ordu ve devlet erkânının neredeyse tamamı ölen padişahın yanında savaşta olduğundan ve o kadar kısa sürede cülus törenine yetişemediklerinden törene katılan en üst düzey yetkili şeyhülislam olmuştur. Bu durum daha sonra “Cülus olmadı.” söylentilerine sebebiyet verir. Bk. Tarım Ertuğ, age, 140.

⁸² Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan getirerek Yusuf peygambere ait olduğu iddia edilen başlık. On yedinci ve on sekizinci asırda bazı padişahların bununla cülusa çıktığı bilinir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, 175.

⁸³ Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadime)*, İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1979, 107-108.

⁸⁴ Nicolas Vatin ve Gilles Veinstein, *Sarsılan Saray: Osmanlı Padişahlarının Ölümleri, Tahttan İndirilmeleri ve Cülusları*, Çev. Ayşen Sarı, İstanbul: Kronik Kitap, 2023, 307.

⁸⁵ Esad Efendi, age, 106-107.

emredilir. Daha sonra taşradaki görevliler buldukları yerde cülusu tebrik ve duyurma için ne gibi şeyler yaptıklarını rapor olarak padişaha sunmakla yükümlüdür. Davetli olduğu hâlde cülus törenlerine katılmamak ise ceza sebebidir.⁸⁶ Cülus şerefine değişik zümrelere cülus bahşişi dağıtılması ve maaşlara zam yapılması da âdettendir. Bu bağlamda en büyük harcama kapıkulu askerleri için yapılır. Hanedan ile kapıkulu askerleri arasındaki “nimet ve hizmet karşılıklılığına dayanan anlaşma” böylece tazelenmiş olur.⁸⁷

Cülusun 15. günü kutsal emanetlerin⁸⁸ ve hanedana ait mücevherlerin yer aldığı Hazine-i Hümayun’u teslim almak üzere padişah saraydaki hazine binasına gider, buranın mührü defterdar tarafından açıldıktan sonra padişah içeriyi gezerek emanetleri kontrol eder. Ardından dışarıda bekleyen davetliler de hazineyi görmek üzere içeri alınır.

Osmanlı hanedanlığında padişah dışındaki erkeklerin sakal bırakması yasaktı. Bu da cülusa çıkan padişahın sakal bırakması ve otoritesini bir de sakalıyla ortaya koyması anlamına geliyordu. Tercihe göre cülusa çıkar çıkmaz veya birkaç gün sonra, bazense kılıç kuşanma töreniyle eş zamanlı yapılan bu sakal bırakma törenine “irsal-i lihye” veya “tesrih-i lihye” denirdi. Sünnet odasında gerçekleştirilen bu törende berberbaşı ve maiyetine bolca bahşiş ve hediye verilirdi.

Kralların taç giyme merasimine⁸⁹ muadil olarak Osmanlı Devleti’nde hükümdarlık sembollerinden biri de taklid-i seyf de denen kılıç kuşanma törenidir. Padişahın tahta çıktıktan sonraki ilk cuma selamlığı ile birlikte kılıç kuşanma alayı yeni padişahın halkın içine çıktığı iki önemli merasimdir. Her padişahın kılıç kuşanmadığı bilirse de tarihî kaynaklar gösteriyor ki I. Ahmed’den itibaren gelen padişahların neredeyse hepsi kılıç alayına katılarak kılıç kuşanmıştır. Kılıç kuşanma merasimi

⁸⁶ Ali Akyıldız, *Kral Öldü Yaşasın Kral: Osmanlı’da Cülus, Veraset ve Meşruyet*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021, 441.

⁸⁷ Cemal Kafadar, “Eyüp’te Kılıç Kuşanma Törenleri”, *Eyüp: Dün/Bugün 11-12 Aralık 1993*, Yay. Haz. Tülay Artan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, 54.

⁸⁸ Başta hırka-ı saadet olmak üzere Hz. Muhammed ve diğer bazı peygamberlere, İslam büyüklerine ve haremeine ait eşyalar. Bunların önemli bir kısmı Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı fethi sırasında ve daha sonra oradan getirilenlerden, bir kısmı da devlet yetkililerinin satın almasıyla elde dilmıştır. Bk. Nebi Bozkurt, “Kutsal Emanetler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

⁸⁹ Örneğin Ortaçağ Britanyası’nda Westminster Sarayı’nda gerçekleştirilen krallarının taç giyme seremonisi genellikle tören alayı, yemin, kutsama, taç giyme aşamalarından oluşur. “Guide to the Coronation Service”. <https://www.westminster-abbey.org/media/naxpsvtf/coronation-service-guide-reading-list.pdf>

Tarihte en uzun süre tahtta kalan Britanya hükümdarı Kraliçe Victoria’nın taç giyme töreninin basılı programı, hatıra kitapçığı gibi pek çok belge BYU Kütüphanesi’nin Victorian Koleksiyonu’nda bulunabiliyor. Maggie Kopp. “The Coronation of Queen Victoria”. <https://scblog.lib.byu.edu/2010/06/28/the-coronation-of-queen-victoria/>

İstanbul'un en kutsal mekânlarından biri olan, resmî ve gayriresmî ziyaret mekânı Eyüp Sultan Türbesi'nde yapılır.⁹⁰ Yeni tahta çıkan padişahın, peygamberin sancaktarı Eyüp Sultan'ın mezarını ziyaret ederek kılıç kuşanması aslında saltanatının başarısı için gerekli olan ilahi kudret ve talih için burayı seçtiğinin işaretidir.⁹¹

Kılıç alayı Topkapı Sarayı'ndan Eyüpsultan'a karadan -atla- veya denizden - saltanat kayığıyla- gider, hangi yolla gidilmişse dönüşte diğer yol tercih edilir, nadir de olsa gidiş ve dönüşte kara yolunun tercih edildiği vâkidir.⁹² Kılıç alayı esnasında ecdadın türbeleri ziyaret edilse de ilerleyen yıllarda sadece Fatih Türbesi ziyaret edilmeye başlanmıştır.⁹³ Kılıç kuşanma töreni burada, cami avlusunda gerçekleştirilir. Padişahın kılıcı genellikle şeyhülislam veya nakibüleşraf tarafından kuşatılır, fakat IV. Murad'ın kılıcı Aziz Mahmud Hüdayi tarafından kuşatılmıştır. Burada kuşatılan kılıç, Hazine-i Hümayun içinden seçilse de kılıcın hangisi olacağı bir standarda sahip değildir. Tarihî kaynaklar farklı padişahların farklı tercihleri olduğunu gösterir, hatta IV. Murad ve II. Mahmud bir değil iki kılıç kuşanmıştır.⁹⁴

Veladet Törenleri (Doğum ve Doğum Günü Ritüelleri)

Dünyaya gelme, doğma, doğuş anlamlarına sahip “velâdet/vilâdet” kelimesi⁹⁵ aynı kökten gelen veled, velid, velûd, velûdiyet, vâlide, mevâlid, mevlid gibi sözcüklerle ve genellikle yevm-i veladet (doğum günü) tamlamasıyla bir arada kullanılır. İslam geleneğinde Hz. Muhammed'in doğum gününü kutlamanın önemli bir yeri olsa da velâdet-i hümayun (mübarek/kutlu doğum) ifadesi Osmanlı Devleti döneminde Hz. Muhammed'in yanı sıra padişahların çocuklarının doğumu ve II. Mahmud döneminden sonra ise padişahların doğum yıl dönümleri için de kullanılmıştır.⁹⁶

Burada dikkat edilmesi gereken husus, velâdet-i hümayûn adı altında her sene padişahın doğum gününü kutlamanın II. Mahmud döneminde başlatılan bir gelenek olduğudur. Bu geleneğin icadında tıpkı cülus günlerinin her sene yıl dönümü şeklinde kutlanmasına benzer biçimde politik ve hatta dış politikayla alakalı bir durum söz

⁹⁰ Kafadar, age, 51.

⁹¹ Vatin ve Veinstein, age, 308.

⁹² Uzunçarşılı, age, 180; Ali Seydi Bey, age, 173-174.

⁹³ Uzunçarşılı, age, 180.

⁹⁴ Cemal Kafadar ilgili makalesinde “Törenlik nesnelere konusundaki tercihlerin hiç anlam taşımadan (...) değiştirildiğini düşünebilir miyiz?” sorusunu sorar fakat kendisi de bu tercihlerin neye dayandığına dair bir veriye ulaşamamıştır. Bu farklı tercihleri (farklı kişilere ait kılıçlar, bir yerine iki kılıç kuşanma) simgesel anlamları üzerine düşünmek şarttır. Kafadar, age, 58.

⁹⁵ “velâdet-vilâdet”, *Kubbealtı Sözlüğü*.

⁹⁶ Kâmil Çayır, *II. Abdülhamid Dönemi Velâdet-i Hümayûn Kutlamaları*, 12.

konusudur. İlk cülus yıl dönümü kutlaması, ilk Osmanlı arması tasarımı, devlet dairelerine ilk defa padişahın resminin asılması gibi dış ve iç politikayı etkileyen, iktidarı sağlamlaştıran sembolik birtakım yeniliklerin II. Mahmud zamanına denk düşmesi, padişahın doğum gününün de ilk kez bu dönemde kutlanmasını şaşırtıcı kılmaz.

İslam'ın ilk zamanlarında, Noel âdetine benzememek adına kutlanmayan Hz. Muhammed'in doğum yıl dönümlerini kutlamak zamanla yaygınlaşmış ve neredeyse dinî bir vecibe olarak görülmeye başlanmıştır. II. Mahmud dönemine dek Osmanlı Devleti'nde "Velâdet-i Hümâyûn-ı Hazret-i Risâletpenâhî" yani Hz. Muhammed'in doğum günü, genel kabul gören Hicri 12 Rebiyülevvel'de kutlanırdı. İlk defa Kanuni Sultan Süleyman döneminde saray protokolünde yer alsa ve III. Murad döneminde resmî tören hâline gelse de önceki dönemlerde de gayriresmî kutlamaların yapıldığı bilinmektedir. III. Murad bu özel gün için minarelerde kandil yakılmasını ve cami ile mescitlerde mevlit okutulmasını emretmiştir.⁹⁷

Dinî temelli fakat resmî nitelikteki mevlit törenleri başkentteki çeşitli selâtin camilerinde yapılırdı. Bu özel günden önce protokole dâhil olacak devlet adamlarına davetiye gönderilerek nerede ne şekilde bulunmaları gerektiği bildirilir, o gün herkes özel giysilerini giyerek bulunması gereken yerde olurdu. Saraydan mevlit okutulacak camiye gidilir, yani mevlit alayı icra edilir, camideki törende ise hem Kuran'dan sureler hem de Süleyman Çelebi'nin *Mevlûd*'ü okutulurdu. Cami, mescit ve devlet dairelerine kandil asılır, dileyenler bireysel olarak da konak ve evlerini ışıktandırırdu. Resmî kutlamaların dışında kimi ev ve konaklarda da çeşitli ikramlar ve ritüeller eşliğinde Hz. Peygamber'in doğumu kutlanırdı.⁹⁸ Mevlit günü akşam vaktinden başlayarak ertesi gün ikinci vaktine kadar her namaz vakti top atılırdı.⁹⁹ Osmanlı Devleti'nde Hz. Muhammed'in mevlidinin kutlaması 1910'da resmî bayramlara dâhil edildiyse de Cumhuriyet'in ilânından sonra resmî bayram statüsü kalkmıştır.¹⁰⁰

Bir diğer çeşit velâdet-i hümayûn kutlaması padişah çocuklarının doğumu üzerine yapılanlardır. Bunlar bir kutlama olmalarının yanı sıra günde beş vakit top atışıyla ilan edildiklerinden aynı zamanda bir çeşit haber verme niteliği de taşır. Dahası padişahın ilk çocuğu hanedanın devamına işaret ettiğinden bu haber İstanbul dışındaki

⁹⁷ Mehmet Şeker, "Osmanlılar'da Mevlid Törenleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*.

⁹⁸ Kılıç Ali Dündar, *İmparatorluk Seremonisi: Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2004, 108-109; Mehmet Şeker, age.

⁹⁹ akt. Kâmil Çayır. *II. Abdülhamid Dönemi Velâdet-i Hümâyûn Kutlamaları*, 19.

¹⁰⁰ Ahmet Özel, "mevlid", *İslam Ansiklopedisi*.

merkez illere de bildirilerek halka duyurulurdu. Şenlikler kimi zaman yedi güne kadar devam eder, gündüzleri güreşler tertip edilir, geceleri top ve fişekler atılırdı.¹⁰¹

Hz. Peygamber'in doğum günündekine benzer biçimde bu sefer de Mevrit Alayı yerine Beşik Alayı gerçekleşir; doğumdan önce Eski Saray'a gönderilen beşik, doğum gerçekleştikten sonra saray ağaları tarafından Beşik Alayı denilen törenle Yeni Saray'a getirilirdi. Diğer törenlerde olduğu gibi bunda da halk Divan Yolu'na dizilerek alayı alkışlar ve yeni doğan çocuk ile padişahın uzun ömürlü olması için iyi dileklerde bulunur, dualar ederdi. Doğumun altıncı gününde ise daha büyük bir kutlamayla bu sefer "sadrizam beşik alayı" yapılır, beşik Paşakapısı'ndan Saray'a oradan da Harem'e götürüldü. Bu günlere özel olarak şairler tarih düşürme yoluyla şiirler kaleme alarak padişahın ihsanına mazhar olmak isterlerdi.¹⁰²

Cuma Selamlığı

Bu bölümde son olarak, bir bayram veya kutlama günü olmamasına rağmen padişahın halka görüldüğü en önemli olay olan, Batılı seyyahların da büyük ilgi ve merakla seyahatnamelerine konu ettikleri cuma selamlığına değinmek gerekir. Cuma namazında hutbenin halife adına okunması, dolaylı yoldan hükümdar olarak halifenin tanındığını ve meşruiyetini gösterir.¹⁰³ Padişah her cuma günü halka açık camilere gitmediğinden onu görmek için neredeyse tek fırsatı bu cuma günleri olan seyyahlar kimi zaman haftalarca padişahı görmeyi beklerdi.¹⁰⁴ Çoğunlukla Ayasofya'da bazense Fatih Camii'nde cuma namazını kılan padişahı özellikle Ayasofya saraya çok yakın olduğundan yol üstünde görebilmek zordu. Atlı alayının önünü açan otuz ya da elli haberci çavuş olurdu. Bunlar sultanın gelişini duyurmak içindi. Peşinden iki bin kadar yeniçeri, sipahiler, solaklar, ok, yay, kılıç, sopa taşıyan görevliler bulunurdu. Sultanın yanında dört seyisten başka kimse olmaz, hiç kimseyi sultana iki mızrak mesafesinden daha çok yaklaştırmazlardı. Önünde ise değerli taşlarla işlenmiş başlıklar takan, kızıl kadife kumaşla örtülü on beş yirmi at bulunurdu. Camide ise ona özel olarak yapılmış

¹⁰¹ Dündar, age, 171-172.

¹⁰² Çayır, age, 21; Dündar, age, 174.

¹⁰³ Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa: Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları 2017, 124.

¹⁰⁴ Fresne-Canaye bunlardan biri değildi. Kendisinin ifadesiyle "bu lütuf [padişahın huzuruna çıkma] İstanbul'a gelen herkese sunul"masa da o bunu yaşamıştı. (51) Fakat padişahın cuma selamlığı için camiye gidişini de mutlaka görmek istemiş bu yüzden haftalarca beklemesi gerekmişti. Bk. Philippe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009, 78-79.

kafeste namazını kılarıdı.¹⁰⁵ Yaklaşık iki saat süren cuma namazından sonra sultanın camiden çıkışını bekleyen halk ona dileklerini sunmak üzere arzuhâllerini vermek ister, genellikle bu dilekçeler toplanıp gereği yapılırsa da bazen yeniçeriler ve kapıcılar tarafından halk sultandan uzak tutulurdu.¹⁰⁶

Sultan Abdülaziz devrinde İstanbul'a gelen İtalyan yazar Edmondo de Amicis, cuma selamlığından çıkan padişahı görünce “tuhaf bir şekilde hayalleri[nin] yıkıldı”ğını¹⁰⁷ yazar. Ona göre “bugün bu saltanat alayı merasimi, görüldüğü üzere pek zavallı bir olaydır.”¹⁰⁸ Yazarın oryantalist önyargılarından bağımsız okumanın yanlış olacağı bu satırların her şeye rağmen söylediği önemli bir şey vardır: Anlaşılan odur ki 19. yüzyılda iyiden iyiye dünyevileşen padişah figürünün temsil edildiği geçit törenleri de aynı oranda dünyevileşip eski coşkusunu kaybetmiştir.

II. Abdülhamid tahta geçtiğinde selefleri gibi insani yönünü ortaya koymaktan çekinmemiş olsa da zamanla otoritesini sağlamlaştırmak adına tam da Amicis'in yakındığı törenler üzerinde durmuş, bunları yıldan yıla daha görkemli birer şölene çevirmekten kaçınmamıştır. Acaba Amicis tam da kendi tarif ettiği gibi mezarından çıkıp gelse ve II. Abdülhamid'in 25. cülus yıl dönümü şerefine yapılan törenleri görse fikri değişir miydi?

1.1.2. Şehzade Abdülhamid'in Doğumu

Sultan Abdülmecid ile haremi Çerkes Tirimüjgan Kadınefendi'nin ikinci çocukları olan Şehzade Abdülhamid 21¹⁰⁹ Eylül 1842'de (15 Şaban 1258) “saat on bir

¹⁰⁵ Luigi Bassano, *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011, 39-41.

¹⁰⁶ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1. Cilt*. Ed. Kemal Beydilli, Çev. Türkiş Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, 359.

¹⁰⁷ Edmondo de Amicis, *İstanbul*, Çev. Filiz Özdem, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, 166.

¹⁰⁸ “Bir zamanların sultanları, büyük bir debdebeyle, önlerinde, arkalarında bir süvari, köle, bostancı, haremağası, mabeyinci bulutuyla çıkarlarmış. (...) Bugünün sultanları, kaybettikleri haşmetlerinin tiyatro gösterisiymiş gibi, debdebeli alaylardan kaçınıyorlar. (...) [B]u eski hükümdarlardan biri çıkıp gelse, 19. asırdaki haleflerinden birini siyah paltosuyla, sarıksız, kılıcsız, mücevhersiz bir halde, küstah bir yabancı kalabalığının arasından geçerken görse, acaba ne derdi? Bence, öfkeden ve utançtan kıpkırmızı kesilip, I. Süleyman'ın Hasan'a yaptığı gibi, büyük bir aşağılama işareti olarak, palayla sakalını kestirirdi, bu bir Osmanlıya yapılabilecek en ağır hakarettir. Hakikaten de, bugünkü sultanlarla, adı 12. asır ile 16. asır arasında Avrupa'da fırtınalar estiren eski sultanlar arasındaki fark, bugünkü Osmanlı İmparatorluğu ile daha önceki asırların imparatorluğu arasında mevcut farkla aynıdır. Eskiler, şahıslarında gerçekten ırkların gençliğini, güzelliğini, gücünü barındırıyorlardı; sadece halklarının canlı bir tasviri değil, güzel bir bayrak, islamiyet kılıcının değerli bir incisiydiler; tek başına bununla öyle hakiki bir kuvvet oluşturuyorlardı ki, Osmanlı etkisinin şaşılması şekilde büyümesinin en baskın sebeplerinden birini onların kişisel özelliklerinde görmemek olmaz.” Amicis, age, 166.

¹⁰⁹ Bu tarih bazı kaynaklarda 22'si biçiminde geçse de doğumu vesilesiyle yayınlanan hatta “işbu mah-ı hâlin on altıncı dünkü çarşamba günü” doğduğu yazar. Türk Tarih Kurumu'nun tarih çevirme kılavuzuna göre de 16 Şaban olan bu tarih 22 Eylül'e denk gelmektedir fakat bu tarih çarşamba değil perşembe gününe tekabül eder. Belgede 16'sı denilerek sehven bir hata yapıldığı tahmin edilmektedir zira II.

kararlarında”¹¹⁰ Çırağan Sarayı’nda doğar. Ablası Naime Sultan 1843’ün Mart ayında, bir küçük erkek kardeşi Mehmed Âbid Efendi ise 1848’in Mayıs ayında vefat eder.¹¹¹ Annesi de çok değil henüz o 11 yaşındayken hayata gözlerini yumar. Bundan sonra ona Perestû Kadınefendi analık edecektir.

Şehzade Abdülhamid’in doğumu yedi gün, günde beş sefer top atışı yapılarak ilan edilir, devlet görevlilerine bu gecelerde kandil yakmaları emredilir, ayrıca dileyen herkes de kandil yakıp bu kutlu doğumu mutlulukla tebrik edebilecektir.¹¹² Ayrıca doğum için kentteki tüm camiler ışıklandırılır.¹¹³

Abdülmeccid’in oğlu için ülkenin her yerine gönderdiği hatta “Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd ömrünü memdûd ve kudûmunu zât-ı şahanemize ve kâfe-i 'ibâdu'llâha mütesemmin ve mesûd buyursun. (...) Cenâb-ı Rabbü'l-'âlemîn, sülâle-i tâhiremizi ilelebed bâkî ü dâim ve her hâlde 'ibâdu'llâha kemâl-i refâh ve âsâyîş ihsân buyursun.”¹¹⁴ şeklinde dua ettiği görülür. Hatta yazan bu dua ilerleyen yıllarda II. Abdülhamid tahta geçtikten sonra gazetelerde özellikle mensur veladetnâmelerde görmeye alışılabilecek kutlama ve dua üslubunun kaynağını da ortaya koymuş olur.

Dönemin tarih kitaplarından ve arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Abdülhamid’in doğumu için Osmanlı şehzadelerine uygulanan alışıldık kutlama ritüelleri tekrar eder. Örneğin Sultan Abdülmeccid’e birçok yabancı elçi ve kral tarafından tebrik mektupları gönderilir.¹¹⁵ Bir şehzadenin doğması demek devletin bekası ve devamlılığının da önemli işaretlerinden biri olduğundan bu türden tebrikler dostluk ve barışın ifadesi olarak dış politika açısından büyük öneme sahiptir. Bununla birlikte Umut Soysal’ın tespit edebildiği kadarıyla şehzade Abdülhamid’in doğumu için başta Vehbi olmak üzere dönemin farklı şairleri tarafından toplamda otuz iki tarih düşürme kaleme alınmıştır.¹¹⁶

Abülhamid’in doğum günü de 15 Şaban’da kutlanır. BOA HR.SFR.3...3 - 54 M-30-12-1842; Umut Soysal, “Sultan II. Abdülhamid’in Doğumu Münasebetiyle Yazılan Şiirler”, *Vefâtının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Uluslararası Kongresi, 22-24 Ekim 2018, T.C. Cumhurbaşkanlığı, DAB*, İstanbul: Türkiye, 2018, 6.

¹¹⁰ BOA HR.SFR.3...3 - 54 M-30-12-1842; HAT, 1636-21 H-16-09-1258 (1).

¹¹¹ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1986, 13-14.

¹¹² BOA HR.SFR.3...3 - 54 M-30-12-1842; HAT, 1636-21 H-16-09-1258 (1); Soysal, age, 6.

¹¹³ Georgeon, age, 23.

¹¹⁴ BOA HR.SFR.3...3 - 54 M-30-12-1842; HAT, 1636-21 H-16-09-1258 (1); Soysal, age, 6.

¹¹⁵ Granddükü II. Leopold tarafından tebrik için gönderilen nâme: HR.MTV. 752 - 56 M-31-12-1842; Avusturya-Macaristan ferdinandının gönderdiği nâme: HR.SYS. 1911 - 48 M-31-10-1842; HR.MTV. 750 - 44 M-31-12-1842;

¹¹⁶ Soysal, age, 7-8.

1.1.3. II. Abdülhamid'in Tahta Çıkışı

II. Abdülhamid'in tahta çıkışı oldukça karmaşık bir sürecin nihayetinde gerçekleşir. Esasında tahtın II. Abdülhamid'e kalması bile birçok selefin kısa zamanda elenmesiyle olur. Çok değil, tahta çıkmadan bir sene öncesinde iktidarda amcası Abdülaziz vardır. Halefi, Abdülaziz'in yeğeni, II. Abdülhamid'in abisi Murad'dır, ayrıca amcası kendinden sonra oğlu Yusuf İzzettin'i tahta geçirme planları yapıyordur. Tüm bunlar birlikte düşünüldüğünde Abdülhamid'e taht sırasının gelme ihtimali görünüşte oldukça düşüktür.¹¹⁷ Buna karşın devlet erkânının baskısıyla¹¹⁸ önce Sultan Abdülaziz hal edilir, peşinden halkın ve devlet ricalinin büyük arzusu ve beslediği güçlü umutlarla V. Murad tahta geçer. Fakat çok değil üç ay sonra akli melekelerinin yerinde olmaması sebebiyle onun da hall'ine karar verilir. Kanun-i Esasi'yi ilan etmesi için Midhat Paşa'yla giriştiği pazarlık sonucu V. Murad'ın hallinin ardından II. Abdülhamid'in cülusu gerçekleşir. Çok değil üç ay önce V. Murad'ın cülus hattında halkın fikir birliği vurgulanırken II. Abdülhamid'in kinde vurgu kanun ve hukukadır.¹¹⁹ II. Abdülhamid hattında ayrıca Tanzimat reformlarının bir yansıması olarak en önemli görevinin bütün tebaanın rahatını ve güvenliğini sağlamak olduğunu yazar.¹²⁰ Bunlar Kanun-i Esasi'nin de ayak sesleridir.

II. Abdülhamid'in cülusundan bir gün önce vükela, umera ve ulemaya bir tezkere gönderilerek ertesi gün özel bir toplantı yapılacağı söylenir. Cülus günü Babıali'ye giden devlet erkânı toplantının Topkapı Sarayı'nda yapılacağını öğrenerek buraya gönderilir. Bu esnada Abdülhamid Hırka-i Şerif dairesinde dua etmekle meşguldür. Topkapı Sarayı'na gelen davetlilere sadrazam Sultan Murad'ın iyileşme umudu kalmadığından şeriat hükmünce tahttan indirilmek zorunda olduğu söylenir¹²¹ ve şeyhülislam da bunu destekleyen fetvasını verir.¹²² Bunun üzerine Arz Odası'na

¹¹⁷ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, Çev: Ali Berktaş, İstanbul: Homer Yayınları, 2006, 49.

¹¹⁸ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, 112.

¹¹⁹ Ali Akyıldız, *Kral Öldü Yaşasın Kral: Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021, 188.

¹²⁰ Akyıldız, age, 190.

¹²¹ Altı doktorun imzası bulunan raporda şunlar yazar: “Hüdavendigâr-ı sabık Sultan Murad Han Hazretleri'nin düçar oldukları illetin mahiyeti hakkında geçen eylülün yirmisi tarihiyle tanzim ve ita eylemiş olduğumuz raporda cezm ve itikadımızca illet-i mezkûrenin bir da-i idal (iyileşmez hastalık) olduğunu beyan eylemiştik. Şimdi şurasını dahi ilave ederiz ki, şayet Hakan-ı müşarünileyh Hazretleri bir müddet-i medideden sonra hilaf-ı memul (umulanın aksine) iyileşse bile kuva-yı müdrike ve selamet-i akliyesini tamamıyla kesbedemezler.” Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılâp: Kurum Muharebesinden II. Abdülhamid Han'ın Cülusuna Kadar*, Haz. Tahir Galip Seratlı, İstanbul: Selis Kitaplar, 2004, 316.

¹²² V. Murad'ın hali için okunan fetva kısa ve nettir: “İmamül-Müslimin cünûn-ı mutbık ile mecnun olmakla imametden maksud fevt olsa ukdesinden akd-i imamet fevt our mu? Beyan buyurula. El-Cevâb: Allahu a'lem olur.

dönmüş bulunan Abdülhamid Babüssaadeye getirilir ve 31 Ağustos 1876'desaat beşi çeyrek geçe Sultan'ın cülus töreni âdet olduğu üzere burada gerçekleşir. Sultan Hamid'e önce nakibüleşref biat ve dua eder ve peşinden hiyerarşik sırayla geri kalan erkân da biatını gerçekleştirir.¹²³ Abdülhamid tahta çıktığında 60.000 lira kadar bir kişisel serveti vardır ve bunların hepsini cülus bahşişi olarak dağıtır.¹²⁴

Bu cülus törenini diğerlerinden ayıran en önemli şey, V. Murad'ın haline dair yapılan açıklamadır. Esasında diğer cülus törenlerinde de selefi padişahın durumuna dair açıklama yapılıyor olsa da padişah tahta çıkmalı henüz üç ay olmuşken yapılan bu açıklama herkes için oldukça beklenmedik ve şaşırtıcıdır. Ertesi günün gazetelerinde dünkü cülus merasimine ve V. Murad'ın haline dair sadrazamın yaptığı açıklama ve şeyhülislamın fetvasına yer verilerek bu durumun şeriat hükümleri gereğince mecburi olduğu vurgusu yapılır.¹²⁵

Ahmed Midhat'ın ifadesine göre resmî cülustan sonra Şaban ayınının 15'inde yani beş gün sonra bir de umumi biat yapılmak üzere toplanılır. Dolmabahçe Sarayı'na gelerek biat resmini gerçekleştirenler arasında mülkiyeden ikinci rütbelilerle “beş milletin başkanları” ve bankaların heyetleri ile itibarlı sarraflar dahi mevcuttur. Davetliler biattan sonra gerçekleşen toplantıda Abdülhamid'den beklenen mali, ticari, sınai gelişmeler olduğunu vurgulamışlardır.¹²⁶

Ahmed Midhat'ın bahsettiği umumi biatın tarihinin Abdülhamid'in doğum gününe denk gelmesi sadece bir tesadüf müdür yoksa Batı'da yaygın olup Osmanlı'da da adım adım uygulanmaya başlanan ve çok değil birkaç sene sonra resmî hüviyete bürünecek padişahın doğum günü kutlamalarının ayak sesleri midir? Tesadüf ya da değil fark etmeksizin, Ahmed Mithat'ın bahsettiği bu umumi biatın Abdülhamid'in doğum yıl dönümünde gerçekleşmesi önemli bir zamanlamaya işaret eder.

II. Abdülhamid'in kılıç kuşanma töreni cülusundan bir hafta sonra 7 Eylül 1876'da bermutat olduğu üzere Eyüp Camii'nde yapılır. Önceden haber verildiği için

Ketebehu el-Fakir, Hasan Hayrullah, Ufiye” Rivayete göre, deliliğin sürekli olduğuna ilişkin “cünun-ı mutbık” ifadesi Abdülhamid'in isteğiyle ileride V. Murad'ın tahta çıkışını destekleyecek herhangi bir hamleyi önlemek üzere eklenmiştir. Mehmet İpşirli, “Sultan II. Abdülhamid'i Tahta Çıkaran ve Tahttan İndiren Fetvalar”, *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2014, 91-92.

¹²³ Ahmet Mithat Efendi, *age*, 205-206.

¹²⁴ Tutumluluğuyla diğer şehzadelerden ayrılan Abdülhamid servetini harcamak yerine mülklerinin işlenmesini sağlayarak böyles bir kişisel servet elde edebilmiştir. Tahsin Paşa, *II. Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, Haz. Yüksel Kanar, İstanbul: Kapı Yayınları, 2021, 11.

¹²⁵ *Vakit*, nr. 312, (27 Ağustos 1292): 1.

¹²⁶ Ahmet Mithat Efendi, *age*, 21-22.

Edirne, Filibe, İzmir, Çanakkale, Varna, Sinop gibi civar illerden insanlar kılıç alayını izlemek üzere İstanbul'a gelir. Birçok tarihi kaynak kılıç kuşanma törenini seyretmek üzere halkın akın ettiğini söyler,¹²⁷ öyle ki Ahmed Mithat bunu "vapurlar batma derecesinde izdihamın fazlalığından dolayı ek vapur seferleri konarak Dersaadet ve üç beldenin bütün ahali İstanbul'a geldiler" şeklinde tarif ederek en az altı yüz yedi yüz bin kişinin töreni izlediğini söyler.¹²⁸ Halkın rahat görebilmesi için tribünler¹²⁹ ve elçiler ile diğer seçkin yabancı konuklar için sur dışında çadırlar kurulur.¹³⁰

II. Abdülhamid kılıç alayı esnasında Uzunçarşılı'nın dayandırdığı kaynaklara göre Şeyhülislam Hayrullah Efendi tarafından Hz. Ömer'in kılıcı takılmıştır.¹³¹ Biri Hz. Ömer'e ait diğeri de "saltanat kılıcı" denilerek Osman Gazi'ye isnat edilen iki kılıç kuşandığını iddia edenler de vardır.¹³² Bir istisna olarak -muhtemelen sehven- François Georgeon, II. Abdülhamid'in "Hulefi-i Raşidin içinde üçüncü halife olan Osman'ın kılıcını" kuşandığını yazar.¹³³ Fakat kaynakların büyük kısmı II. Abdülhamid'in yalnızca Hz. Ömer'in kılıcını kuşandığı noktasında mutabıktır.

Ahmet Rasim, II. Abdülhamid'in kılıç kuşanma törenine dair resmî bilgilere dayanarak birtakım detaylar verir: Abdülhamid saltanat kayığıyla saat beş buçuk sularında Eyüp'in büyük iskelesine çıkmış ve burada ata binerek emirler ve subaylarla birlikte Eyüp Camii'ne varmıştır. Burada türbeyi ziyaret etmiş, üç farklı imam tarafından türbede Fetih suresi okunduktan sonra Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Osman Efendi duasını yapmıştır. Ardından hazine kethüdası türbenin içinde, sehpanın üzerinde bulunan kılıcı alarak şeyhülislama vermiş, o da "tahtından indirilen sultana" iletmış ve tekrar şeyhülislam Hayrullah Efendi'ye verilerek onun tarafından kılıç kuşatılmıştır. Abdülhamid kılıç kuşanmadan sonra dua etmiş, Fatih suresini okuduktan sonra diğerleri dışarı çıkmış, kendisi burada iki rekât namaz kılmıştır.¹³⁴

¹²⁷ Diğer kaynakların aksine François Georgeon Eğinli Said Paşa'ya dayanarak "Ama bir önceki saltanann başlangıcında görülen düğün bayram havasının yerinde yeller esmektedir. Tüm yol boyunca, sahilde ve sokaklarda sıralanmış seyirci sayısı beş, altı bini geçmez." der. Georgeon, age, 62.

¹²⁸ Ahmet Mithat Efendi, age, 23-24.

¹²⁹ "Caddelerin tarafeyninde, hususiyle kale haricinde harap duvarlar üzerinde, hülasa müsait bir yer bulabilen her tarafta seyirciler için üst üste kerevetler yapılmış idi. Bu kerevetler üzerinde bir kişilik yerin iki mecdiyeye kadar kiralandığı oldu." Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*, c.1, İstanbul: Kütüphane-i İslam ve Askeri, 1327, 106; Hakan T. Karateke'nin alıntılıdığı illüstrasyonda da bu tribünler görülebilir. Fakat Osman Nuri'nin aksine Karateke bu tribünlerin "yabancı seyirciler için" kurulduğunu söyler. Age, 84-85.

¹³⁰ Akyıldız, age, 327; Ahmed Mithat Efendi, age, 24.

¹³¹ Uzunçarşılı, age, 182.

¹³² Karateke, age, 71-72.

¹³³ Georgeon, age, 61.

¹³⁴ Ahmet Rasim, *Tarih ve Muharrir*, Haz. Ayhan Doğan, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, 95.

Osman Nuri ise kılıç kuşanma günü için “Sabahleyin gün yüzünü kaplayan bulutlar bir müddet sonra seyrelip ağustos güneşi bütün hararetiyle seyircilerin tepesinde kaynamaya başladı.”¹³⁵ der. Osman Nuri’nin bulutların dağılarak güneşin doğmasına yönelik bu anlatımı gerçekliği yansıtıyor olsa dahi bu aynı zamanda simgesel bir anlam da taşımaktadır. İlerleyen senelerde padişahın cülus ve veladet yıl dönümlerinde sık sık görülecek kara bulutların güneşle birlikte dağılması metaforu buradaki anlatımda da kendine yer bulur.

Osman Nuri metnin devamında Sultan Abdülhamid’in kılıç kuşanma üzere yola çıkmasının bir gün önce ilan edilen programdaki vakitten iki saat kadar tehir ettiğini söyler. Sultanın Dolmabahçe Sarayı’ndan yola çıktığı, saray önünden atılan yedi pare top atışıyla bildirilir. Bunun üzerine Sarayburnu’ndan ve Haliç’ten, Osmanlı, Avusturya, Almanya ve Fransa gemilerinden de top atışları yapılır. Daha sonra Mahmudiye Zırhlısı 120 pare top atışı yapar. II. Abdülhamid; Damat Mahmud Paşa, Mabeyn feriki Said ve Seryaver Mehmet Paşa ile saltanat kayığında, ailesi ve diğer devlet erkânı da yine kayıklarla Eyüp İskelesine ulaşır. Bundan sonra rical-i devlet önde olduğu hâlde türbeye dek olan yolu beyaz bir Arap atıyla kat eder.¹³⁶

Osman Nuri, II. Abdülhamid’in kılıç kuşanma ânına dair herhangi bir detay vermez, yalnızca “Burada taklid-i seyf merasim-i mütadaası icra olunduktan sonra hünkâr tekrar beyaz bir Arap atına binerek Edirnekapısı cihetine azim oldu.”¹³⁷ diyerek kılıç kuşanma ânını yarım cümleyle geçiştirir. Bu ifadeyle de Ahmed Rasim’in kılıç kuşanmanın türbenin içinde olduğuna dair anlatımının isabetli olduğu, bu sebeple izleyenler tarafından doğrudan görülmediği doğrulanmış olur.

Osman Nuri’nin kılıç kuşanma merasimini yarım cümleyle geçiştirmesine karşın kılıç alayını sayfalarca anlatır. Buna göre:

“Abdülhamid etrafı sımsıkı askerlerle muhat olduğundan sokakta duran seyirciler kendisinin ancak başını görebiliyorlardı. Abdülhamid’i o gün görebilenler hâlini şu suretle tasvir ediyorlar:

‘Abdülhamid kılıç alayı günü sûd bir Arap kısrağına binmiş idi. Hayvanın takımları serâpâ som sırma idi. Kendisi at üzerinde ince, uzun boylu bir adam gibi görünüyordu. Aşağıya sarkık, uzun bıyıkları, âdeta çatık kaşları, binbiri üzerine binmiş ince dudaklarıyla zaten gayet muzlim bir şekil alan çehresi ulu beygiri gibi bembeyaz idi. Her vakit fırıl fırıl dönen aşına gözleri şimdi yere bakıyordu. Mamafih beygir üzerinde duruşu zararsuz idi. Yalnız hafakana tutulmuş gibi göğsü

¹³⁵ Osman Nuri, age, 107.

¹³⁶ Osman Nuri, age, 107-108. Hakan T. Karateke de Osman Nuri’den aldığı bu detayları yazar fakat kaynak belirtmez. Karateke, age, 83-88.

¹³⁷ Osman Nuri, age, 108.

kabarıp iniyor, galasa eldivenli elleri heyecan derecesini gösterir surette titriyordu.

Abdülhamid nispeten gayet sade bir libas giymişti. Murassa mecdi ve osmani nişanlarını takmış idi. Arkasından Damat Mahmud Paşa takip ediyor ve en arkada da saray ümerâsı ve yaveran bulunurdu. Abdülhamid sofranın bulunduğu çadırların önünden geçerken Mabeyn feriki Said Paşa'yı sofranın en kıdemlisi olan İngiltere Sefiri Sör Henri Eliyot'un yanına göndererek selam ve iltifatını tebliğ ettirmiş ve orada hazır bulunanların, evvelce verilen evâmîr mucibince haklarında takayyüdat ve ihtimamat-ı lazime icra edilip edilmediğini sordurmuştur.”¹³⁸

Osman Nuri'den yapılan bu oldukça uzun alıntı aynı zamanda halkın gözünde Abdülhamid'in nasıl görüldüğünü de gözler önüne serer. Hele de kendisinden üç ay önce tahta çıkan V. Murad'ın kılıç kuşanma töreninin yapılamadığı düşünüldüğünde Abdülhamid'in resmigeçit kodlarıyla yarattığı bu gizemli padişah imgesi ilerleyen yıllarda da özellikle cuma selamlıklarında kendini tekrar edecektir.

II. Abdülhamid'in kılıç kuşanma töreni esnasında henüz çocuk olan Halid Ziya da töreni izlemek üzere alana gelenlerden biridir. O dönemki çocuksu hisleriyle aklından geçenleri şöyle anlatır:

“Henüz çocuktum, Fatih Rüştî-i Askerisi'nde idim, bizleri mektebe mahsus güzel resmî elbiselerimizle Saraçhane Caddesi'ne dizmişlerdi. Abdülhamit'in Kılıç Alayı yapılacaktı. (...) Bizim için alay, birbirinin arkasından gelen, yaldızlı sırmalı adamlarla dolu arabalar, atlarının üzerinde alayın önünden, yanından koşan yaldızlara müstağrak zabıtlar, dört atla koşulmuş arabasında, göğsü nişanlarla, elbisesi sırmalarla örtülü Padişah, sonra, hepsinden güzel, başlarında kalpakları sorguçlu dizi dizi hademe demekti ve bu manzara, çocukluk ihtisasımızda öyle gözleri taltif eden, zihinleri uyuşturan bir ihtişam levhası idi ki saatlerce küçücük bacaklarımızın üzerinde beklemekten gelen yorgunluğun, fazlasıyla bir mükâfatı idi.”¹³⁹

Halid Ziya'nın anlattıkları dönemin törenlerinin işleyişi ve halk üzerindeki tesirini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Öncelikle okul tarafından törene mektep çocuklarının resmî okul giysileriyle katılmak zorunda olması okul kurumsallaşmasının ve devletle olan organik bağının o dönemlerde çoktandır sağlandığını gösterir. Diğer yandan bir çocuk olarak Halid Ziya'yı böylesine etkileyen bu ihtişamlı geçit resmi elbette ki halkın kalanını da benzer biçimde etkileme gücüne sahiptir. Bu bölümün başında şenlik ve özellikle de törenlerin işlevinden bahsederken vurgulanan güç gösterisi sunma fonksiyonu döneme tanıklık eden kaynaklardan

¹³⁸ Osman Nuri, age, 108-109.

¹³⁹ Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Haz. Abdullah Uçman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022, 240-241.

anlaşıldığı üzere II. Abdülhamid'in başa geçtiğinin ilk kamusal göstergesi olan kılıç kuşanma töreninde kendini gösterir.

1.1.4. II. Abdülhamid Devri Tören, Şenlik ve Kutlama Vesileleri

II. Abdülhamid'in yevm-i mahsuslarına geçmeden önce bu devirde hangi vesilelerle ve ne sıklıkla şenlik, kutlama, tören yapıldığını ve bunların klasik döneme göre ne gibi değişiklikler barındırdığını tartışmak faydalı olacaktır. Esasında II. Abdülhamid'in neredeyse cülus ve veladet yıl dönümleri kadar (hatta bazı durumlarda daha bile fazla) önem verdiği ritüeli her hafta gerçekleşen cuma selamlığıdır. Fakat bunu cülus ve veladet seneidevriyeleriyle birlikte tartışmak daha yerinde olacağından öncesinde düğün ve sünnet şenlikleri ile dinî temelli kutlama ve bayramlara bakmakta fayda vardır.

Abdülhamid devrinde yapılan ilk sultan düğünü padişahın tahta çıkışının ilk yıllarında, dört kızının yani Behice, Semiha, Mediha ve cülusundan üç gün sonra doğan Naime Sultan'ın düğünleridir. Daha sonra Sultan Abdülaziz'in kızları Saliha, Nazıma ve Esmâ ve Zekiye sultanların düğünleri yapılır. Bundan sonra ise Abdülhamid'n kızı Naile Sultan'ın düğünü gerçekleşir. Sıra Sultan Murad'ın kızları Hatice ve Fehime Sultanlar ile Sultan Aziz'in kızı Emine Sultan'ın düğünlerini yapmaya gelir. En son olarak ise yine Abdülhamid'in kızı Naile Sultan, Sultan Murad'ın kızı Fatma Sultan ve Kemaleddin Efendi'nin kızı Münire Sultan evlendirilmiştir. Kısacası II. Abdülhamid döneminde toplamda on beş sultanın düğün merasimi (bazıları bir arada olmak üzere) yapılır.¹⁴⁰

Ayşe Sultan anılarında şahit olduğu ilk saray düğünü olan Naime Sultan'inkini detaylıca anlatarak diğer sultan düğünlerinin de bu biçimde olduğunu söyler. Anlattıklarından yola çıkarak bu dönemde gerçekleştirilen saray düğünlerine dair ritüellerin büyük oranda saray çevresinde yapıldığı anlaşılır. Bu düğünlerde kamusal dikkate değer en önemli eylem kurbanların kesilip fakirlere dağıtılmasıdır.¹⁴¹ Diğer taraftan, klasik devirde alışık olunduğu türden sultan düğünleri vesilesiyle halka açık büyük şenlikler yapılmaz. Keza Ali Said de hatıralarında “surre alayı, doğum ve tahta çıkış şenlikleri”nin “ahali için bir gezinti ve sevinç vesilesi”¹⁴² olduğunu söylerken düğünleri anmamıştır.

¹⁴⁰ Osmanoğlu, age, 68.

¹⁴¹ Osmanoğlu, age, 69.

¹⁴² Ali Said, *Saray Hatıraları: Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, İstanbul: Nehir Yayınları, 1994, 54.

Buna kıyasla klasik devirde olduğu üzere devlet erkânı, yabancı elçiler ve ruhani liderler düğünden sonra Yıldız Sarayı'nda gerçekleştirilen yemeğe davet edilir.¹⁴³ Katılamayanlar ya sultanı bir mektupla tebrik eder¹⁴⁴ ya da düğünden sonra saraya giderek bizzat kutlar.¹⁴⁵ Ayrıca yine pek çok farklı kişi tarafından evlenen sultanı ve II. Abdülhamid'i tebrik için hediyeler gönderilir.¹⁴⁶ Buna karşılık Sultan Abdülhamid de düğün şerefine hediye ve atiyeler dağıtır.¹⁴⁷

Bu devirde düğünlere kıyasla çok daha kamuya açık olan bir saray etkinliği sünnet törenleridir. II. Abdülhamid devrinde sünnet düğünleri klasik devirde olduğu gibi toplu sünnetler yapmak adına bir vesile olarak kullanılır. Abdülhamid devrinde saray içinde üç defa sünnet düğünü gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki Sultan Abdülaziz'in üç oğlu ve Abdülhamid'in en büyük oğlu için, ikincisi Abdülhamid'in üç oğlu ile Salahaddin Efendi'nin oğlu için, üçüncüsü ise Abdülhamid'in bir oğlu, bir yeğeni ve Mehmet Şevket Efendi'nin oğlu için yapılır.¹⁴⁸ Şehzade sünnetlerinde hem paşazadeler hem de fakir ailelerin çocukları sünnet edilir. Yıldız'da bu şenliğe özel alanlar hazırlanır ve çocuklar beş gün boyunca tedavi edilmek üzere sarayda kalır.¹⁴⁹

Esasında bu devirde toplu sünnet düzenlemek için şehzadelerin sünnet vakitleri beklenmez. Bilhassa, II. Abdülhamid'in ustalık eserleri sayılabilecek Hamidiye Etfal Hastanesi ile Darülaceze¹⁵⁰ açıldıktan sonra burada yapılan sünnet düğünleri kamusal yarar ve simgesel sermayeyi¹⁵¹ artırmak açısından oldukça önemlidir. Toplu sünnet törenleri özellikle cülus yıl dönümüne denk getirilerek birden çok fayda sağlanması amaçlanır: Bu vesileyle hem padişahın tahta çıkışının kutlanması hem fakir veya kimsesiz çocuklar için bir amme hizmeti olarak toplu sünnet töreni icrası ve hem de padişahın lütfuyla Batılı tarzda inşa ettirdiği sıhhi yapıların tanıtımı gerçekleştirilmiş olur. Üstelik bu dönemde artık toplu sünnet töreni yapmak için çok sayıda çocuğun bir

¹⁴³ BOA Y..MTV. 174 - 119 H-26-10-1315; Y..MTV. 175 - 35 H-02-11-1315; Y..MTV. 175 - 26 H-02-11-1315. "Son zamanlarda Abdülhamid sarayında da kızlarının düğünü vesilesiyle, bütün ricale, yerli, yabancı bütün mütehayyiz zevata verilen ziyafetler olurdu." Uşaklıgil, age, 214.

¹⁴⁴ BOA HR.SFR.04.. 408 - 87 M-24-03-1898; Y..MTV. 175 - 119 H-09-11-1315

¹⁴⁵ BOA BEO 1100 - 82452 H-07-11-1315

¹⁴⁶ BOA Y..PRK.EŞA. 29 - 24 H-02-11-1315

¹⁴⁷ BOA HH.İ... 114 - 44 H-16-12-1315.

Örneğin Naime Sultan'ın düğününde gelinin kayınvalidesine mecdi nişan verilmiştir. Osmanoğlu, age, 69. Naile Sultan'ın düğününde ise atiyeler için 301.000 kuruş harcanmıştır. BOA Y..MTV. 279 - 32 H-06-08-1323

¹⁴⁸ Osmanoğlu, age, 72-73.

¹⁴⁹ Osmanoğlu, age, 73.

¹⁵⁰ Darülaceze'deki bir sünnet düğününün masraflarına dair: BOA DH.MKT. 2390-86 H-20-04-1318.

¹⁵¹ Burada "simgesel sermaye" ifadesi ritüeller bölümünde de tartışıldığı üzere Bourdieu'nun kavramsallaştırması bağlamında kullanılmıştır.

arada olması da beklenmez. Kimi zaman yirmi çocuk için bile masrafları saray tarafından karşılanan bir sünnet töreni yapılabilir.¹⁵² Neredeyse her Müslüman ailede birer erkek çocuğu olduğu ve bu çocukların sünnet ettirilmeleri zorunlu bulunduğu padişahın bu lütfunu ulaştırmak hiç de zor olmaz. Bu sayede padişahın eli devletin her bir köşesindeki çocuklara ulaşır ve hiç kimse kendini unutulmuş hissetmez.

Özellikle büyük sünnet törenlerinde hokkabaz, hayalci, saz takımı bulunarak çocukları ve diğer davetlileri eğlendirir.¹⁵³ Aynı zamanda çocuklara hediyeler ve atiyeler de dağıtılır,¹⁵⁴ bu şenliklerde çalışanlar, bilhassa doktorlara ihsanlar verilerek taltif edilir.¹⁵⁵ Ayrıca yine şenlik esnasında misafirlere ekmek¹⁵⁶ ve süt nevinden yiyecekler ikram edilir. Tüm masrafları saray tarafından karşılanan bu şenlikler halk için hem bir kutlama vesilesi hem de zorunlu bir masraf kaleminin azalması anlamına gelir.

Müslümanlığın en önemli iki büyük ritüeli olan Ramazan ve Kurban Bayramı kutlamaları bayram namazını haber veren topun atılmasıyla başlardı. II. Abdülhamid devrinde saray erkânı ekseriyetle Yıldız Sarayı'na yakın, Beşiktaş'taki Sinan Paşa Camii'nde bayram namazına giderdi.¹⁵⁷ Saraydan camiye giden yolda askerî birlikler, bandolar durur, çeşitli yerlerde selam boruları ve marşlar çalardı. Bayram namazından sonra bu sefer Dolmabahçe Sarayı'na gidilir, burada sultan bir süre istirahat ettikten sonra muayede-i hümayun başlardı. Muayede salonunda yapılan bayramlaşma törenini izlemek üzere sefirler de gelirdi. Hamidiye Marşı'yla içeri giren sultan tahtın önüne gelir, şeyhülislam ve nakibüleşraf padişahın karşısına geçer ve şeyhülislam sultanın belirlediği süre kadar dua eder. Ardından her ikisi padişahın eteğini öpmek üzere eğilse de padişah tahtın bir basamağını inerek eğilmelerine izin vermez,¹⁵⁸ sonrasında esas

¹⁵² Örneğin Ayvansaray'daki Darül-Feyzi Hamidi Mektebi'nde bulunan yaklaşık yirmi çocuğun sünnetleri yapılmıştır: BOA Y..PRK.ZB.. 30 - 36 H-09-06-1319.

¹⁵³ Osmanoğlu, age, 73; BOA ML.EEM. 339 - 42 R-11-02-1316;

¹⁵⁴ Burhan Felek'in sünnet düğünü de bu toplu sünnetlerden biri vesilesiyle olmuştur. Onun aktardığına göre sünnet edilen her bir çocuğa bir çeyrek altın lira dağıtıldı. En fazla 15-20 bin çocuğun sünnet edildiği düşünüldüğünde bunun saraya olan masraf kalemi sadece beş bin altındı. Ama bu sultan için büyük bir propaganda yöntemi ve elbette çocuklar için büyük bir sevinç sebebi olurdu. Burhan Felek, *Hayal Belde Üsküdar*, İstanbul: Felek Yayıncılık, 1987, 119.

¹⁵⁵ BOA ML.EEM. 350 - 61 R-27-07-1316; DH.MKT. 2404-134 H-25-05-1318

¹⁵⁶ BOA ML.EEM. 344 - 1 R-17-04-1316.

¹⁵⁷ II. Abdülhamid döneminde muayede usulüne dair birçok değişiklik olmuştur. Örneğin ilk yıllarda önceki âdetlerin devamı niteliğinde, Topkapı Sarayı'ndan yola çıkan bayram alayı Sultanahmet Camii'ne giderek namazı burada kılar, sonra Dolmabahçe Sarayı'na giderdi. Karateke, age, 102.

Bu ve bunun gibi birtakım protokol usullerinde ufak tefek değişiklikler olmuştur da bu kısımda II. Abdülhamid devrindeki genel usul hülasa edilmiştir.

¹⁵⁸ İsmail Müştak Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm?*, İstanbul: Sertel Matbaası, 1940, 32-33.

muayede başlar, başta sadrazam olmak üzere¹⁵⁹ sırayla bütün vükela ve müşirler saçak öperek sultanla bayramlaşırdı. İlk tur bayramlaşmadan sonra bir çeyrek saat mola verilir, ardından ikinci bir muayede gerçekleşirdi. Bu sefer şeyhülislam başta olmak üzere ulema takımı sultanla bayramlaşır, dualar okunarak amin denirdi. Ulema etek yerine konan mendili öpmez, padişah âlimlerin tebriğini hafif bir eğilmeyle kabul eder, ulema ile padişah arasında bir tokalaşma taklidi yapılırdı.¹⁶⁰ Sonrasında sırayla patrikler ve hahambaşı kendi heyetleriyle gelerek bayramlaşır, en sonda ise küçük rütbeli paşalar ve zabıtlar ve bendegânla bayramlaşarak muayede sona ererdi.¹⁶¹ Bayramın ikinci günü bu sefer tercümanlar, rüesayı ruhaniye ve bilumum rical bayramlaşmak üzere Yıldız Sarayı'na giderdi.¹⁶²

Kurban ve Ramazan bayramlarının muayede-i hümayunları, yukarıda özetlendiği adımlar izlenerek, birbiriyle neredeyse aynı biçimde uygulanırdı. Yalnızca Kurban Bayramı'ndan iki gün önce vükela ve vüzeraya hediye edilecek kurbanlıklar saraya getirilir, alayla birlikte padişahın penceresinin önünden geçirilirdi. İkinci bir farklılık ise Sultan Abdülhamid bayram namazından sonra camiden çıktığında büyük bir koçun getirilmesi, padişahın bıçağı ona sürmesi, arabasına bindikten sonra ise koçun kesilmesidir.¹⁶³

Tıpkı klasik devirde olduğu gibi bu dönemde de kutlanan, siyasi ve sosyal kıymeti büyük bir başka önemli dinî ritüel, surre alayının yola çıkmasıdır. Esasında klasik devirdeki surre alaylarına benzer adımlar izlenir. Buradaki en önemli farklılık, alayın yalnızca saraydan gönderilen hediyeleri taşıması değil sıradan vatandaşların da Mekke ve Medine'de dilediği kişiye hediye gönderebilmesi ve karşılığında alay dönerken hediye getirilmesidir.¹⁶⁴ Bu sebeple alayın yola çıkması ve dönüşteki karşılama merasimi oldukça şenlikli geçer.

Başta kandil geceleri olmak üzere ritüellerin sürdürüldüğü daha pek çok İslami temelli gündün bahsedilebilse de tüm bunlara değinmek konunun sınırlarını

¹⁵⁹ Osmanoğlu, age, 79.

¹⁶⁰ Ali Said, age, 49.

¹⁶¹ Tahsin Paşa, age; Osmanoğlu, age, 77-81.

¹⁶² Tahsin Paşa, age, 177.

Bayramlaşmanın Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleşmesi bir yana bırakılırsa bu dönemde klasik devirden farklılaşan muayede ritüellerinin büyük kısmı II. Abdülhamid'e selefleri tarafından miras kalmıştır. Örneğin II. Mahmud bu merasime müzik ekler, Abdülmecid gayrimüslim toplulukların başkanlarıyla da bayramlaşır, Abdülaziz yabancı elçi ve seyircilerin seyretmesini kabul eder. François Georgeon, *Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 95-96.

¹⁶³ Osmanoğlu, age, 81.

¹⁶⁴ Ercüment Ekrem Talu, "Surre Alayı", *Resimli Tarih Mecmuası*, C.3 S.29, (Mayıs 1952): 1481; Osmanoğlu, age, 67.

aşacağından son olarak II. Abdülhamid’le birlikte daha da özel bir hüviyete bürünen Hırka-i Şerif ziyaretinden bahsetmek yerinde olacaktır. Ramazan ayının 15. günü, saraydaki kutsal emanetleri ziyaret etme ritüeli Abdülhamid devrinde aynıyla devam etmekle birlikte sultan bununla kalmayıp daha büyük ihtişam ve şatafat da katılır.¹⁶⁵ Kutsal emanetler Topkapı Sarayı’nda bulunduğu sultanın yaşadığı Yıldız Sarayı’ndan çıkıp Topkapı Sarayı’na gitmesi başlı başına yeni bir ritüeldir. Üstelik cuma selamığı veya bayram namazı için saraya oldukça yakın camileri tercih eden, bayram tebriklerini yine Yıldız Sarayı’na yakın Dolmabahçe’de kabul eden II. Abdülhamid için Topkapı Sarayı oldukça uzak bir mesafe ve bu yönüyle onu görmek isteyenler için oldukça iyi bir fırsattır. Abdülhamid kutsal emanetleri ziyaret için genellikle deniz yoluyla Sarayburnu’na geçer, kara yolunu kullandığında ise oldukça büyük bir alayla ilerler. Yolun kenarına dizilmiş halk bağırarak “Padişahım çok yaşa” duasını eder.¹⁶⁶

II. Abdülhamid her ne kadar saraydan nadiren çıkan bir sultan olsa da huzuruna en çok yabancı konuk kabul eden padişahtır.¹⁶⁷ Çok sayıda elçiyi huzuruna kabul etmesi ve sarayını yabancı konuklara açma konusunda oldukça cömert davranmasının yanı sıra Alman imparatoru II. Wilhelm ve İran Şahı Muzaffereddin gibi daha önemli misafirleri de olmuştur. Özellikle II. Wilhelm’in dokuz yıl sonra ikinci kez ziyarete gelmesi, dahası bu ziyaretin Ermeni ulusal hareketinin bastırılmasından iki sene sonra olması Abdülhamid’in politik saygınlığını artırmak adına önemli bir tavidir. 1890’larda içeride ve dışarıda üst üste pek çok sorunla mücadele eden II. Abdülhamid için Almanya gibi ekonomik, siyasi ve askerî alanda oldukça güçlü bir devletin imparatorunun bu barışçıl konukluğu şaşırtıcı olduğu kadar hatırı sayılır bir destektir.¹⁶⁸ Öte yandan aynı zamanda Osmanlı gazetelerinde satır satır anlatılan bu ziyaretlerle ittifak kurma gayretinin de baskın olduğunu söylemek mümkündür.

Alman İmparatoru ve İmparatoriçesinin 1889’da ilk ziyartei için Abdülhamid birkaç ay içinde Şale Köşkü’ne “Sarı Salon” da denen ek bir bölüm ve ikinci ziyartei için “Merasim Daiesi” isimli ikinci bir ek bölüm inşa ettirerek burayı konuklarına tahsis

¹⁶⁵ Georgeon, age, 103.

¹⁶⁶ Georgeon, age, 103-104. Ayşe Osmanoglu da “Benim küçüklük zamanımda babam karadan giderdi. Fakat son zamanlarda Söğütlü yatı ile gittiğinden bizden evvel gelmiş bulunurdu.” der. Osmanoglu, age, 97. Belli ki bu durum Abdülhamid’in yıldan yıla artan suikast saldırısı ihtimaline yönelik aldığı tedbirlerden biridir. Nitekim Halid Ziya da bütün yolu hıncahınc dolduran halkı üzecek biçimde hünkarın birkaç kez son dakika karar değiştirerek kara yolundan gitmek yerine deniz yolunu tercih ettiğini yazar. Uşaklıgil, age, 242.

¹⁶⁷ Karateke, age, 199.

¹⁶⁸ Georgeon, age, 392.

eder.¹⁶⁹ Dolmabahçe Rıhtımı'nda donanmanın top atışı ve alkış sesleriyle karşılanan Alman İmparatoru ve eşi Dolmabahçe Sarayı'nın muayede salonuna dek halı döşeli yollardan geçer. İmparator ve imparatoriçe İstanbul'da kaldıkları süre boyunca da oldukça misafirperverane ağırlanır.

Bilhassa böylesine önemli ziyaretçiler için sarayda oldukça büyük yemekler verilmiş, karşılıklı dostluğun bir ifadesi olarak hediyeleşilmiş,¹⁷⁰ birer güç gösterisi ve karşılıklı barışın nişanesi olarak görülebilecek tüm bu eylemlerin yanında Talimhane Meydanı'nda yapılan geçit resmini Talimhane Köşkü'nden II. Abdülhamid ile konuk hükümdar birlikte seyretmişlerdir.¹⁷¹

II. Abdülhamid yabancı konuklarıyla belli protokoller eşliğinde görüşürdü. Örneğin “iyi Fransızca bilmesine rağmen protokol icabı Türkçeden başka hiçbir lisan kullanmaz”dı.¹⁷² Ayrıca yabancı konuklarının hususi kütüphanesini, müzesini ve bahçesini görmelerini isterdi. Hakan Karateke, propaganda malzemesi olarak sarayın koleksiyonlarını bir müze gibi düzenleyerek yabancı ziyaretçilerin gezmesi için kullanıma açmayı ilk deneyenin Sultan Abdülhamid olduğunu söyler.¹⁷³

¹⁶⁹ Feryal İrez, “Belgeler Işığında Son Alman imparatoru II. Wilhelm'i Konuk Eden Bir Kasrı Hümayun; Şale”, *İki Dost Hükümdar: Sultan II. Abdülhamid Kaiser II. Wilhelm*, Haz. İlon Baytar. İstanbul: TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı, 2009, 47-57.

Halid Ziya Uşaklıgil Merasim Köşkü'nün ilk ziyarette inşa edildiğini söylese de bu isimle anılan bölüm ikinci siyaretten önce inşa edilmiştir. Uşaklıgil, age, 118.

¹⁷⁰ Şüphesiz bu hediyeler arasında en ilginç Wilhelm'in ikinci ziyaretinin hatırası olarak inşa ettirdiği Alman Çeşmesi'dir. Çeşmenin açılış tarihi II. Abdülhamid'in 25. cülus yıl dönümüne denk getirilmek istenir fakat yetişmez. Bunun üzerine Alman imparatorunun doğum gününe yetişmesi planlanır ve 27 Ocak 1901'de bu sefer planlanan biçimde açılış gerçekleşir. Açılış töreni için Almanya'dan özel bir heyet gönderilmiş, padişah açılışa katılmasa da başta dahiliye ve hariciye nazırı olmak üzere devlet erkânından pek çok kişi bizzat yer almış, ilk açılış konuşmasını Almanya sefiri yapmıştır. Açılış töreninden sonra Alman imparatoruna takdim edilmek üzere işlemeli bir altın ayak, bir çift billur su kabı, çeşmenin fotoğraflarını içeren bir albüm ve yine çeşmenin fotoğraflarına havi dört adet çerçeveli resim sefire teslim edilmiştir. Nurcan Yazıcı, “Türk-Alman Dostluğunun Hatırası/Nişânesi’ Sultanahmet'teki Alman Çeşmesi'nin İnşa Süreci ve Bir Çizimin Düşündürdükleri”, *İki Dost Hükümdar: Sultan II. Abdülhamid Kaiser II. Wilhelm*, Haz. İlon Baytar. İstanbul: TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı, 2009, 173-197. “Babam gerek imparatora, gerekse oğullarına pekçok hediyeler vermişti. Hereke yapısı kumaşlar ve hahlar, Çini fabrikasında yapılan vazolar hediye olunmuştu. İmparator, Akça armudunu çok beğendiğinden sandıklarla armut hazırlanmış, gönderilmişti. Saksağanlar da imparatorun çok hoşuna gitmiş, armutlarla birlikte bu kuşlar da kafeslerle yollanmıştı.” Osmanoğlu, age, 54.

II. Wilhelm'e verilen hediyeleri ihtiva eden bir yazı için bk. İlon Baytar, “Kaise II. Wilhelm'in İstanbul'a Üç Ziyareti ve Hediyeler”, *İki Dost Hükümdar: Sultan II. Abdülhamid Kaiser II. Wilhelm*, Haz. İlon Baytar. İstanbul: TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı, 2009, 59-95.

¹⁷¹ Osmanoğlu, age, 53.

¹⁷² Georgina Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, Çev. Afife Buğra, İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1978, 47.

II. Abdülhamid sahiden Fransızca konuşabiliyor mudur? Çocukken Fransızca dersi alan Abdülhamid'in Fransızca'yı anladığı hatta tercümanlara müdahale ettiği biliniyor. Müller anılarında padişahın lutfedip kendilerine “Votre fils a l'air tres distingue” dediğini de belirtiyor. Müller, age, 73.

Fakat belli ki özellikle hiyerarşide eşit konumda bulunmak adına Fransızca konuşmayı tercih etmiyordu.

¹⁷³ Karateke, age, 198.

Cuma selamlığı Osmanlı Devleti'nin klasik devrinden itibaren sürdürülen bir ritüel olmakla birlikte ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir devlet merasimi olarak görülmeye başlar.¹⁷⁴ II. Abdülhamid devrinde ise selamlık resm-i âlisinin merasim usulleri bayram ritüellerinden farklılaşarak ve hatta zaman zaman veladet yıl dönümlerindeki resmî kutlamalardan dahi daha çok önemsenerek gerçekleştirilir. Öyle ki her hafta gerçekleştiğinden esasında diğer törenlere kıyasla oldukça sık tekrarlanan bir ritüel olsa da II. Abdülhamid cuma selamlığını saltanatı boyunca bir defa müstesna olmakla birlikte hiç terk etmemiştir.¹⁷⁵ Büyük depremden sonra herkes camilere gitmeye korkarken de, Osmanlı Bankası baskınından sonra suikast girişimi ihtimalinden korkulduğu dönemde de ve hatta 1905 senesinde gerçekleşen suikast girişiminden sonraki hafta da cuma selamlığına gitmiştir.¹⁷⁶

II. Abdülhamid saltanatı boyunca cuma namazlarının büyük bir kısmını Hamidiye Camii'nde kılar,¹⁷⁷ buraya dört atlı saltanat arabasıyla giderdi. Görünür görünmez bandolardaki davul ve trampetler çalmaya başlar ve "Padişahım çok yaşa" sloganı hep bir ağızdan söylenirdi.¹⁷⁸ Arabanın çevresi pırıl pırıl kıyafetleri içinde¹⁷⁹ mabeynci, bendegân, silahşör, yaver, hademe ve hafiyelerle çevrili olurdu. Saltanat

¹⁷⁴ Karateke, age, 123.

¹⁷⁵ Klasik devirde çok uzun zaman cuma selamlığı yapmayan padişahlar olsa da (Selaniki, *Tarih*, 445) 19. yüzyılda cuma selamlığı yapmamak büyük bir mesele haline alır. Bunda şüphesiz gazetelerin ve dolayısıyla kamuoyunun da etkisi vardır. Örneğin Abdülhamid'in selamlık resmini kaçırmama gayretinin altında da bu kamuoyu baskısını görürüz. Nitekim Mayakon bahsi geçen tek sefere mahsus cuma selamlığına katılmama bahsini şöyle anlatır: "Sultan Hamid Cuma namazlarını hiç kaçırmazdı. Ancak bunu din selâbetine atfetmek safdillik olur. (...) Hattâ bir aralık hastalanmış, tedavisi için Almanyadan (...) iki hekim davet olunmuştu. Bu doktorların tavsiyeleriyle bir Cuma günü namaza çıkmamak mecburiyeti hası olunca bundan koskocaman bir mesele çıkıvermişti. Her Cumartesi günü gazeteler (Selâmhk resmiâlisi) serlevhası altında ve ilk sayfanın en başına hiç değişmeyen bir klişe koyarlardı. O Cumartesi günü bu klişe konamıyacaktı. Halk bunu görünce ne diyecek? Yahut bir hastalıktan dolayı Halifenin camiye gidemediği yazılırsa bunu okuyanlar nasıl tevil edecek? Padişah, kendi sarayının iki yüz adım ötesindeki camiye bir araba ile gidemiyor, demek ki padişah, çok hastadır. Çok hasta olan padişahlara ne yapıldığı da malûmdur. Bundan, erbabı fesat cür'et alacak, veliahdın taraftarları harekete gelecek, belki Yıldız sarayına bile birçok kimselerin sadakat bağları gevşiyecekti. İşte sarayın yüksek ve mes'ul muhitini kaplıyan endişe bu idi. Meseleyi o suretle ilân etmek lâzımdı ki, memlekette şüphe uyanmasın. Sultan Hamid bu vazifeyi Tahsin ve Ragıb Paşalara havale etmişti. Cuma günü paşalar başbaşa verdiler, yazdılar, çizdiler, birçok musvedde karalayıp yurtttılar, nihayet bir formülde karar kıldılar." Mayakon, age, 70-71.

¹⁷⁶ Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*, c.2, İstanbul: Kütüphane-i İslam ve Askeri, 1327, 492-493.

¹⁷⁷ Abdülhamid 1886'da Hamidiye Camii inşa edildikten sonra bu istikrarını sürdürmüş olsa da kendinden önceki padişahlarda böyle bir istikrardan bahsedemeyiz. Örneğin Abdülmecid cuma namazlarını Üsküdar, Beşiktaş, Emirgan, Ortaköy, Teşkiye, Göksü gibi -bazen deniz aşırı dahi olan- farklı semtlerdeki pek çok farklı camide kılmıştır. Karateke, age, 126.

¹⁷⁸ Paul Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, Çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2021, 157.

¹⁷⁹ Paul Fesch'in gözlemine göre selamlık için bulunan askerlerin Osmanlı Bankası önünde gördükleri yırtık pırtık askerlerle hiçbir benzerliği yoktur. Bu askerlerin "burada yalnız efendileri için buldukları" fark edilir, efendileri dışında -vatan bile- umurlarında değildir. Fesch, age, 153.

kapısından çıkarken Hamidiye Marşı başlar, asker bağırır, ikinci üçüncü selam verilirken camiye gelinmiş olurdu.¹⁸⁰ Bu arada saltanat arabasının önünden geçen her bölük alkış tuttururdu. Padişah namaz kılarırken silahşörlere bazıları kapıda bekçilik yapardı. Dönüş yolunda resmî tören bitmiş ve askerler dağılmış olur, sultan çoğunlukla arabayı kendisi kullanır, kendinden başka kimseyi bulundurmazdı.¹⁸¹

Cuma selamlığı padişahı görebilmek için nadir fırsatlardan biri olduğundan padişahla namaz kılmak isteyen ve özellikle Arap yarımadasından gelen hacılar cami avlusuna doluşur, hasırlar üstünde namaz kılar,¹⁸² bu görüntü de tıpkı bir bayram havası yaratırdı.¹⁸³ Selamlık resm-i âlisini izlemek isteyen özellikle yabancı konuklar için bilet veya davetiyeye girilen¹⁸⁴ “alçak beyaz bir bina”¹⁸⁵ dahi tahsis edilmişti. Sultanı dürbünle seyretmek veya fotoğrafını çekmek yasak olduğundan pencereleri yokuşa bakan bu seyir mekânı sultanın geçeceği yola oldukça yakın, sadece on adım mesafedeydi.¹⁸⁶ Selamlıktan sonra Padişah, alayı izleyen sefirlerden bazılarıyla Çit Kasrı’nda görüşürdü.

Cuma selamlıklarında klasik devirden miras bir başka ritüel de alay geçerken padişaha maruzatını iletmek isteyenler için bir fırsat yaratılmasıydı. II. Abdülhamid’in saltanatının ilk yıllarında cuma selamlıkları esnasında dilek ve şikâyetlerini iletmek isteyenler arzuhallerini doğrudan padişahın yanına yaklaşıp verebiliyordu. Fakat ilerleyen yıllarda güvenlik tedbirlerinin artmasıyla arzuhalleri toplamak üzere arzuhal memurları görevlendirilmeye başlandı.¹⁸⁷

Halid Ziya’nın “Ben bu resm-i âliyi her şeyden evvel İstanbul’a uğrayan yabancı seyyahlara Şark’ın en büyük saltanatının en muhteşem bir levhası kabilinden gösterilecek bir sahne tertibi mesabesinde telakki etmiş”¹⁸⁸ olduğunu söylediği cuma selamlıkları gerçekten de özellikle Batılı seyyahlar için oldukça ilgi çekici ve

¹⁸⁰ Osmanoğlu, age, 63.

¹⁸¹ Osman Nuri, age, 493-494; Tahsin Paşa, age, 176.

¹⁸² Osmanoğlu, age, 63.

¹⁸³ “Kalabalığı yarararak törene yetişir, duraklar, hareketsiz kalır, bazen uygun bir yer bulup görür, fakat çoğu kez de görmeden dönerdik. (...) Her cuma Beşiktaş’ta bayram vardı. Sinan Paşa Camisi ve bütün külliye avluya kadar öyle bir dolardı ki, namaz kılan müminlere yer kalmazdı. Sanırlardı hakikaten bayram.” Hagop Mintzuri, *İstanbul Anıları (1897-1940)*, Çev. Silva Kuyumcuyan, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2017, 66-67.

¹⁸⁴ “Bu icazet için iki gün uğraştıktan sonra, en iç kapıyı bizlere açmaya yarayacak olan mektubu Sefarettin alıyoruz” Knut Hamsun ve Hans Christian Andersen, *İstanbul’da İki İskandinav Seyyah*, Çev. Banu Gürsaler Syvertsen, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993, 42.

¹⁸⁵ Müller, age, 41.

¹⁸⁶ Hamsun ve Andersen, age, 46.

¹⁸⁷ Karateke, age, 141.

¹⁸⁸ Uşaklıgil, age, 36.

büyüleyici bir temsildi. Bu dönem İstanbul’u ziyaret eden -belki- binlerce yabancıdan biri olan Müller anılarında tanık olduğu selamlık resm-i âlisinde gördüğü sultanı şu şekilde tasvir eder:

“Arabada küçük fakat muhteşem bir insan oturuyor. Üstünde hiç bir apolet, herhangi bir süs bulunmayan askeri bir ceket giymiş. Belinde sadece ucu kıvrık bir kılıç ve başında diğerleri gibi bir fes var. Kartal burunlu padişah derinlere nüfuz eden gözleriyle bizim pencereye bakıyor. İnsanda burada gördüğü bazı kimseleri tanıdığı intibası uyandırıyor, fakat yüzünde hiç bir ifade değişikliği yok ve kimseyi selamlamıyor.”¹⁸⁹

Esasında hızlıca geçen arabanın ardında hayal meyal görülebilen padişah, kişiden kişiye değişebilen bir imge yaratır. Yukarıdaki alıntıda “küçük fakat muhteşem bir insan” olarak tasvir edilen II. Abdülhamid görünüş itibarıyla, cuma selamlığını seyretmek üzere çocukluğunda Yıldız’a giden İsmail Hakkı Sonata’nın gözünde, “Yedi evliya kuvveti olan, bütün Müslümanların halifesi ve Osmanlıların padişahı bu ufacak adam mı?”¹⁹⁰ diyerek hayal kırıklığını dile getiren, ardından “büyük ama, bütün askerler, süvari ve muzıklar hep padişahın”¹⁹¹ diye düşündürecek denli de heybetli bir imgedir. Bir başka seyahatnamede ise padişah “Sultan’ın bakışı sert ve açıktı, bakışlarını bizden uzaklaştırırken göz kapağının titrediği nazar-ı dikkatimi çekti. Abdülhamid ortalama bir Türk cüssesine sahip, koca burunlu, gri sakallı sıradan”¹⁹² çehreli şekilde tasvir edilir. Aynı anda seyahatnamenin yazarının yanındakilerden biri tarafından “Hiç de korkunç bir adama benzemiyordu”¹⁹³ biçiminde yorumlanır. Halid Ziya da II. Abdülhamid’i “Yıldız’da selâmlık resminde uzaktan, şöyle böyle, pek seçemeyerek, süratle geçen arabasından gözlerime ne intikal edebildiyse yalnız o kadar görmüştüm; hatta hayalimde hiçbir vakit müphem olmaktan kurtulamayan bir şekilde kalmıştı.”¹⁹⁴ biçiminde tasvir eder. Halkın içinde yalnızca cuma günleri ve senede birkaç kez resmigeçitlerde görülebilen padişah, düzen içinde sıralanmış geçitteki gösterişli askerî birlikler, mızıkacılar ve tüm diğer devlet erkânının varlığıyla güçlü bir imge oluşturmaya çabalamış ve belli ki başarılı da olmuştur.

Şüphesiz kendisini göstermek konusunda oldukça cimri fakat varlığını hissettirmekte olabildiğince cömert davranan II. Abdülhamid bu yönüyle klasik devir

¹⁸⁹ Müller, age, 43-44.

¹⁹⁰ İsmail Hakkı Sonata, *İstibdattan Meşrutiyete Çocukluktan Gençliğe*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, 98.

¹⁹¹ Sonata, age, 98.

¹⁹² Hamsun ve Andersen, age, 49.

¹⁹³ Hamsun ve Andersen, age, 50.

¹⁹⁴ Uşaklıgil, age, 268.

Osmanlı padişahlarını anımsatır. Kendini göstermeyip imgeler yaratma gayretinde olan padişahın en önemli kozları birer Avrupalı protokole çevirdiği cuma selamlığı, Hırka-ı Saadet ziyareti, surre alayının yola çıkışı, Kurban ve Ramazan Bayramı muayedeleri gibi dinî temelli ritüellerdir. Abdülhamid'in bu türden İslami temelli geleneksel ritüellere oldukça fazla önem vermesi onun Panislamizm politikasıyla alakalı olsa gerektir.¹⁹⁵ Öte yandan klasik devirde her sene kutlanmadığından çok büyük önem atfedilmeyen cülus günleri ile hiç kutlanmayan padişahın doğum günü ritüeli, Avrupa'ya uyum sağlama çabasının tezahürü olarak ortaya çıkar.

1.1.5. II. Abdülhamid'in Yevm-i Mahsusları

Yukarıda bahsi geçen tören, şenlik ve kutlamalar II. Abdülhamid devrinde klasik dönemden belli noktalarda farklılaşmakla birlikte devam eden bir geleneğin taşıyıcılarıdır. Öte yandan 19. yüzyılda sefere çıkıp savaşma, ülkeye zaferle dönme gibi durumlar klasik devire göre nadiren olduğundan buna yönelik ritüeller git gide etkisini kaybedip yok olur.¹⁹⁶ Yerine ise alternatif birtakım bayramlar icat edilir. 19. yüzyıl öncesinde tek sefere mahsus kutlanan cülus günleri ve hiç kutlanmayan padişahın doğum günleri, tıpkı Avrupa'daki gibi, bu devirle birlikte her sene kutlanan birer resmî bayrama dönüşür. Yıl dönümü kutlamanın kökenleri II. Mahmud devrine kadar uzansa dahi bu kutlamaların tam manasıyla bir bayram hâlini alması II. Abdülhamid devriyle ve süreli yayınların da yadsınamayacak düzeydeki katkısıyla olur.

Rumi takvime göre 19 Ağustos'a sabitlenen cülus yıl dönümlerine karşın Abdülhamid'in doğduğu gün olan 15 Şaban, her sene Hicri takvime göre kutlanır. Bu durum cülus yıl dönümlerinin her sene yaz mevsimine ve şenlik yapmaya müsait sıcak havalara tesadüf etmesine karşın veladet yıl dönümlerinin Abdülhamid'in saltanatı boyunca neredeyse hiç yaz mevsimine denk gelmemesi anlamına gelir.

İlk kez II. Mahmud döneminde ve vükelâ heyetinin ısrarıyla 1835 senesinde kutlanmaya başlanan veladet yıl dönümleri Abdülaziz'in tahta çıktığı 1861'e dek günde beş vakit top atılıp dileyenlerin evlerine kandil asması usulüyle kutlanırdı. İlk cülus yıl dönümü, veladet yıl dönümü gibi II. Mahmud döneminde, 1836 senesinde kutlanır. Bu

¹⁹⁵ Selim Deringil, meşru varlığını giderek tehlikede gören bir ülkenin politikası olarak Pan-İslamizm'in kendisinin de icat edilmiş bir gelenek olduğunu söyler. Deringil, age, 30.

¹⁹⁶ II. Abdülhamid devrinde padişahın bizzat katıldığı tek bir savaştan bahsedebiliriz. Bu, zaferle sonuçlanan Türk-Yunan Savaşı'dır. II. Abdülhamid bizzat ordunun başında bulunmadığı, orduyu İstanbul'dan yönettiği hâlde Osmanlı-Rus Savaşı esnasında aldığı gazi ünvanını Türk-Yunan Savaşı'yla birlikte tam manasıyla hak etmiş olur. Konuyla ilgili ayrıca bk. Erol Ülgen, *1897 Türk - Yunan Savaşının Türk Şiirindeki Akisleri*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1993.

günkü kutlama, tıpkı Kurban ve Ramazan bayramları ile Mevlid törenleri gibi top atışları ile yapılır.¹⁹⁷ Ayrıca ev, dükkân ve kamu binalarının süslenip geceleri aydınlatılır. Cûlus yıl dönümlerinin hangi takvime göre ve ne tür etkinliklerle kutlanacağı gibi hususlarda bir süre istikrar sağlanmaz. Yine de ilkine benzer esaslarla II. Mahmud'un tahtta olduğu 1837 ve 1838 yıllarında da cûlus yıl dönümü kutlanır. Sultan Abdülmecid döneminde cûlus kutlamaları sekteye uğrasa da padişahın doğum gününde Sultanahmet Camii'nde askerî ve mülki görevlilerin katıldığı resmî bir törende mevlit okutulmaya devam etmiştir.¹⁹⁸ Bu türden düzensizliklerle kutlanan cûlus ve veladet yıl dönümleri Abdülaziz'in tahta çıktığı ilk sene Fuad Paşa'nın çabasıyla resmî hüviyete bürünür. İlk yıldan itibaren cûlus yıl dönümleri top atma ve kandil yakma suretiyle kutlanır. Bu dönemde ayrıca cûlus yıl dönümlerinin güneş yılına göre kutlanması, yani 25 Haziran'a sabitlenmesine karar verilir.¹⁹⁹

Veladet yıl dönümü kutlanmaya başlamasının cûlus yıl dönümünden farklı bir başka anlamı da daha önce yalnızca Hz. Muhammed'in doğum günü bir ritüel olarak kutlanırken bu dönemle birlikte Osmanlı padişahının da "halife" sultan sıfatıyla doğum gününün kutlanmaya başlamasıdır. Dönemin pan-İslamist politikalarıyla birlikte düşünüldüğünde bu durum Avrupa'daki kimi devletlerin kralın doğum gününü kutlama ritüelinden ayrılır. Osmanlı'da kutlanan yalnızca sultanın değil aynı zamanda halifenin de doğum günüdür, bu bakımdan dinî ve daha da önemlisi devletin resmî sınırlarını aşan bir hüviyeti barındırır.

Şerif Mardin yaygın kanının aksine II. Abdülhamid'in 1890'dan önce panislamist bir politika gütmemediğini, 1890'dan sonra ise panislamist politikanın "pek atak" olmadığını söyler.²⁰⁰ Cemil Aydın ise Abdülhamid'in panislamist görünen politikasını özellikle İngiliz sömürgesi altındaki Müslümanların hamilik talebi sonucu doğduğunu, bununla birlikte sultanın bu durumu iç işlerine karışmayı meşrulaştıran Hristiyan dünyasına karşı bir silah olarak kullandığını söyler. Yalnızca İngiliz hükümetinin 1880'li ve 1890'lı yıllarda dünyadaki Müslüman nüfusun %40'ına hükmettiği düşünüldüğünde Osmanlı Devleti ile ilişkileri iyi tutmak demek Müslüman

¹⁹⁷ Ali Akyıldız, *Kral Öldü Yaşasın Kral: Osmanlı'da Cûlus, Veraset ve Meşruiyet*. İstanbul: Timaş, 2021, 441.

¹⁹⁸ BOA. A./TŞF. 8-98, H. 22.02.1267. Hakan Karateke aynı belgeye dayanarak II. Mahmud döneminde padişahların doğumları için mevlit okutulmaya başlandığını söylese de tarihler bununla uyuşmaz. Kâmil Çayır da tezinde buna değinmiş ve belgenin içeriğine bakıldığında aslında bu mevlidin II. Mahmud'un doğum günü için değil Hz. Muhammed'in doğumu için okutulduğunu tespit etmiştir. Çayır age, 13.

¹⁹⁹ Akyıldız, age, 445.

²⁰⁰ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, 72-73.

tebaanın da sadakatini garantileyeceği için önemseniyordu. Öte yandan II. Abdülhamid'in amacı Avrupa'ya karşı bir cihat planlamak değildi. Yalnızca Avrupa'ya tabi Müslümanların hem hükümdarlarına hem de halifeye karşı sadakatini göstererek Osmanlı egemenliğini garantiye almak istiyordu.²⁰¹ Bu yolla kendini de Müslüman tebaaya karşı Avrupalı hükümdarlarla eşit konuma yerleştirmiş bulunuyordu.

Öte yandan giderek daha ihtişamlı biçimde kutlanmaya başlanan cülus ve veladet günleri, Osmanlı tebaasına da devletin varlığını ve otoritesini her sene tekrar tekrar hatırlatan bir güç olmuştur. Ayrıca cülus ve veladet günlerinin resmî bayrama dönüşmesiyle iki dinî bayram olan Kurban ve Ramazan'ın rikâbı resmen kaldırılır.²⁰² Tüm bunlar devletin sekülerleşmesi yolunda birer adım gibi gözükse de yeni icat edilen *din dışı* resmî bayramların kutlanma biçimi özellikle de ilk yıllarda geleneksel törenlerle hemen hemen aynıdır.

II. Abdülhamid devrinde bu iki bayram, hemen hemen aynı biçimlerde kutlansa dahi cülus yıl dönümleri veladet yıl dönümlerinden daha ihtişamlı geçer. Bunda veladet yıl dönümlerinin sıcak havalara tesadüf etmemesi de etkili olmuş olabilir.²⁰³ Öte yandan II. Abdülhamid'in mabeyn başkâtibi İsmail Müştak Mayakon'un bu duruma dair yorumu dikkate değerdir:

“...[D]oğum günü şenliklerine pek o kadar ehemmiyet verilmezdi; çünkü doğum günlerinin yıldönümünde Sultan Hamid'in doğduğu tarihi hatırlatan ve yaşının hesap edilmesine vesile veren bir hadisedir. Her doğum günlerinin yıldönümünde Sultan Hamid'in bir sene daha yaşlanıp ihtiyarladığı zihinlere gelebilirdi. Bu da Hünkârın hiç işine gelmezdi. Bu sebeple doğum günü şenlikleri bilhassa sarayda öksüz bayram gibi geçerdi.²⁰⁴

İsmail Müştak Mayakon'un yorumunu destekleyecek bir başka gösterge 1892 yılında yapılacak veladet kutlamaları için saraydaki etkinliklere katılacak görevlilerin gündelik üniformalarıyla gelmelerinin istenmesidir. Resmî yazışmalara bakıldığında bu

²⁰¹ Cemil Aydın, “Kraliçe ille Halife Arasında Bir Denge Arayışı”, *İslam Dünyası Fikri: Küresel Bir Entelektüel Tarih Çalışması*, Çev. Hasan Aksakal, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2021, 102-149.

²⁰² “Muhteri'ât-ı asriyyeden biri de budur ki, cüûs-ı hümâyûnun şühûr-ı şemsiyye itibarıyla senesi günü, evkat-ı hamsede toplanır atıldı ve müeeddeden icâd olunan bir rikâb-ı hümâyûn resmî icrâ kılındı. Vilâdet-i hümâyûnun sene başında dahi rikâb-ı hümâyûn resminin icrâsı musammem olmağla iki rikâb resmî arttığından anlara mukabil, iki bayram rikâbları resminin ilgasına karâr verildi.” Ahmet Cevdet Paşa, *age*, 41.

²⁰³ Sermet Muhtar Alus da veladet günlerinin çok coşkulu geçmemesine dair bu fikri destekleyecek bir yorum yapar: “En şaşaalı donanma 19 Ağustos'a tesadüf eden cülus gecesi idi. Öbür velâdet donanması, o zamanlar kışa tesadüf ettiğinden midir nedir söntükçe kaçar, ötekinin yarısı kadar olmazdı.” Sermet Muhtar Alus, *30 Sene Evvel İstanbul: 1900'lü Yılların Başlarında Şehir Hayatı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, 80.

²⁰⁴ İsmail Müştak Mayakon. *Mabeyn Katibinin Kaleminden Abdülhamid ve Çevresi: Yıldız'da Neler Gördüm*, 62-63.

tarihten önceki dönemlerde de veladet yıl dönümlerinde gündelik üniformanın giyildiği anlaşılmaktadır.²⁰⁵ Her hafta gerçekleşen cuma selamlıklarında dahi daha özenli olunur ve “küçük üniformalar” giyilirken velâdet günü için bu derece dahi özen gösterilmemesi Mayakon’un yorumunu haklı çıkaracak türdendir.

Yevm-i mahsuslar sadece İstanbul’da değil taşrada ve yurt dışındaki elçiliklerde de kutlanır,²⁰⁶ kandil yakmama, padişah aleyhinde sözler söyleme, nişanlarını takmama gibi yollarla kutlamalara katılmayan kişi veya kurumlar saraya bildirilir,²⁰⁷ bu iki bayram vesilesiyle suçlular af diler veya affedilir,²⁰⁸ hizmette bulunanlara ikramiye, terfi, ihsan, nişan, atiyeye dağılırdı.²⁰⁹

Bugünün dış politikadaki önemini anlamak için de arşiv belgelerine bakmak faydalı olacaktır. Örneğin tıpkı sultanın veladetinin diğer devletler tarafından tebrik edilmesi gibi Osmanlı Devleti de buna mukabil dost devletlerin hükümdarlarının doğum veya tahta çıkış günlerini kutlar. Öyle ki Alman imparatorunun doğum günü için top attırılır,²¹⁰ İtalya kralının yevm-i veladetini tebrik için memurlar görevlendirilir²¹¹ veya İngiltere Kraliçesi Victoria’nın tahta çıkışının ellinci seneidevriyesini tebrik için II. Abdülhamid’in yazdığı mektubu iletmek üzere bir ekip Londra’ya görevlendirilir.²¹² Bu özel günleri diğer taraf ne biçimde kutladıysa aynı biçimde karşılık vermek önem arz eder.²¹³

Sefâret gibi resmî kurumların dışında yevm-i mahsusların en coşkulu kutlandığı yerlerden biri *L’Orient* gazetesi sahibi Nicolas Nicolaides’in Paris’te her sene aksatmadan düzenlemiş olduğu kutlama törenleridir. Cülus ve veladet günlerinde yani

²⁰⁵ Çayır, age, 61.

²⁰⁶ BOA TFRI. MN. 51/5031 H. 15-08-1322; BOA Y..A...HUS. 192/16 H. 5-9-1303; BOA A. }MKT. MHM. 493/77 H. 27-7-1314; BOA Y..PRK.EŞA. 19/31 21-08-1311; BOA Y..PRK.EŞA. 19/28 H. 16-08-1311.

²⁰⁷ BOA DH.MKT. 2089/72 H. 19-01-1316; BOA DH.ŞFR. 271/53 R. 21-09-1317; A. }MTZ.(04) 85/43 H. 22-08-1320; BOA BEO 2727/204489 H-24-10-1323; BOA DH.MKT. 2438/35 H-20-08-1318; BOA BEO 167/12476 H. 19-08-1310 vd.

²⁰⁸ BOA DH.ŞFR. 171/65 R-28-11-1310;

²⁰⁹ BOA Y..PRK.UM.. 36/71 H. 13-08-1314; BOA Y..PRK.UM.. 44/77 H. 05-08-1316; BOA ML.EEM. 330/5 R. 23-10-1315.

Nişan dağıtma II. Mahmud devrinde icat edilen bir gelenek olmasına karşın Sultan Abdülaziz cülusa çıktığında yayımladığı ilanda “kaide-i kadime-i saltanat-ı seniye” gereği nişan dağıttığını söyler. (“Cülus-ı Hümayun Münasebetiyle Sultan Abdülaziz’in 1278 Tarihinde Yayınladığı Matbu Ferman”, BB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Bel_Mtf_000300, t.y.

²¹⁰ BOA Y..PRK.ASK. 88/10 H. 05-07-1310.

²¹¹ BOA BEO 170/12730 H. 24-08-1310.

²¹² Hüseyin Kâzım’ın kraliçeyi tebrik amacıyla Londra’ya seyahatlerini detaylarıyla anlattığı metni için bk. Turgay Anar, “Londra Seyahatnamesi”, “*Viyana’dan Londra’ya*” II. Abdülhamid’in Kâtibi Hüseyin Kâzım’ın *Viyana, Almanya, Londra Moskova ve Londra Seyahatnameleri*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2015, 157-170.

²¹³ BOA BEO 1733/129911 H. 01-07-1319; BOA Y..PRK.EŞA. 10/96 H. 17-08-1307.

yılda iki kez gerçekleştirilen bu resepsiyonlar için Nicolaides'in Saray'dan destek istediği ve bunu aldığı da bilinir. Her ne kadar pek güvenilir bulunmasa ve verdiği resepsiyonlara sefaret görevlileri katılmamış olsa da II. Abdülhamid ve Osmanlı yanlısı yayımlar yaptığı için 1897'de maaşa dahi bağlanmıştı.²¹⁴ Nicolaides, gerçekleştirilecek kutlamaları önceki sayılardan *L'Orient* gazetesinde ilan eder, resepsiyondan sonra ise davetli listesi, yemek menüsü, yapılan konuşmalar ve okunan marşlar ile şiirler gibi tüm ayrıntıları gazetenin bayram özel sayısında okura sundu.

Ahmed Cevdet Paşa *Maruzat*'ında cülus ve velâdet günlerinin yıl dönümü hâlini alması sürecini şu şekilde anlatır:

“Öteden beri Avrupa hükümdarlarının her sene yevm-i vilâdet ü cülusları tekerrür etdikce şehr-âyîn yapılmak ve düvel-i saire nezdinde bulunan sefârethâneleri ve gemileri donadılmak ve sefirlerine tebrik için me'mûr gönderilmek ve toplar atılmak âdet olup Dersaâdet'de dahi bu merâsime riâyet olunageldiği hâlde, Düvel-i Avrupa tarafından buna mukabele olunmuyordu. Çünkü iki bayram dahi merâsim-i dîniyyeden olduğuna mebnî, Düvel-i nasârâ tarafından buna riâyet olunamıyordu. Paris Konferansında ise Devlet-i Aliyye, Düvel-i Avrupa familyasına idhâl ü ilhâk olunmuş idüğünden, Fuad Paşa, bayram tebrikleri ehl-i islâma mahsus kalmak üzere vilâdet ve cülûs-ı hümâyûn günlerinin tekerrüründe resm-î tebrik icrâsı resmini îcâd eylemekle, andan sonra düvel-i şâire dahi o günlerde resm-i tebrik icrasına mecbûr oldular. Ve o günlerde tebe'a-i gayr-ı müslimeden olan büyük rütbeli me'mûrlar ve rüesây-ı rûhâniyye dahi, resm-i tebrikde bulunur oldular.”²¹⁵

Cevdet Paşa'nın *Maruzat*'ında ifade ettiği üzere cülus ve veladet günlerinin yıl dönümü kutlamasına dönüşmesinin çok temel bir sebebi vardır. Osmanlı Devleti'nde öteden beri kutlanan iki bayram dinî temelli olduğundan gayrimüslim devletler bu kutlamalara dâhil olmuyordu. Öte yandan Osmanlı elçileri gayrimüslim devletlerin bayramları olan kralın doğum ve tahta geçiş yıl dönümü kutlamalarına katılıyordu. Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti Avrupalı devletler sınıfına dâhil edildiğinden, bu dengesizliği ortadan kaldırmak adına, Fuad Paşa Kurban ve Ramazan bayramları dışında bir de cülus ve veladet törenlerinin her sene kutlanmasına karar verdi. Bu sayede Avrupalı devletler de Osmanlı'da yapılan kutlamalara katılmak durumunda kaldı.²¹⁶ Osmanlı arşiv belgelerine bakıldığında Avrupa'daki cülus ve veladet yıl dönümlerinin kutlanmasıyla alakalı çeşitli raporların hazırlandığı ve bu sayede

²¹⁴ Tüm detaylarıyla anlatılan bu süreç için bk. Çayır, age, 131-139.

²¹⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Yay. Haz. Dr. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, 41.

²¹⁶ Ahmed Cevdet Paşa, age, 41. Benzer ifadeler Hakan T. Karateke'de de rastlanır fakat Cevdet Paşa'ya dipnot düşülmez. Karateke, age, 56.

kutlamaların ne şekilde yapılacağına dair fikir edinildiği anlaşılabilir.²¹⁷ Ayrıca hicri takvime göre kutlandığından miladi takvimde yıldan yıla değişen veladet günü “düvel-i mütehabbe”ye mektupla bildirilir²¹⁸ ve bu mektuba karşılık tebrik cevapları gelirdi.²¹⁹ Bu törenlere Rum, Ermeni, Katolik patrikler, Hahambaşı ve birinci derecedeki maiyetleri de katılırdı. Aynı şekilde yabancı sefirler de maiyetleri ile birlikte davet edilir ve resmî törenlerde kıyafetlerini giyerlerdi.²²⁰ Bu bayramlara katılmamak ise diplomatik sorunlara yol açardı. Bu sebeple özellikle taşradan bu günlerin kutlandığına dair raporlar iletilir,²²¹ atlanması halinde özür dilemeye zorlanırdı.²²²

Bilhassa cülus yıl dönümü kutlamaları II. Abdülhamid döneminde giderek daha sistematik, şatafatlı ve seyir zevki yüksek hâle geldi. Önceleri sadece makam sahibi kişilerin yalılarında kandil asarken yüzyıl sonuna doğru artık dileyen herkes cülus günlerinde evlerini kandillerle süslemekte serbest oldu.²²³ Yine bu dönem cülus yıl dönümlerinin kapsam da genişletildi. Taşrada, özellikle sorunlu bölgelerdeki cülus yıl dönümü kutlamalarına ayrıca dikkat ediliyor, buradaki yetkililerin kutlamalar hakkında rapor sunmaları bekleniyordu.

Abdülhamid’in 10. cülus yıl dönümüne denk gelen 1886 senesi, kutlamalara ayrı bir önem atfedildi. 1889 senesinde ise cülus günlerinin resmî tatil ilan edildiği anlaşılıyor.²²⁴ Cülus günlerinin bir çeşit millî bayram şeklini almasında resmî tatil olmasının önemli bir adım olduğu söylenebilir. Öte yandan 1893 senesinde düzenlenen Chicago Uluslararası Sergisi’nde, fuar yönetimi katılan her devletin bir millî bayramı olarak özel bir gün belirlemesini söylediğinde görevliler cülus yıl dönümünün millî bayramları olduğunu söylerler.²²⁵ 1900 senesine gelindiğinde 25. cülus yıl dönümünü tebrik için hazırlanan kitabın ismi *Tebrikanme-i Millî*’dir ve dahası 25. cülus yıl dönümü de “ıyd-i ekber-i millî” olarak anılır.

Cülus günlerinin bir millî bayram olarak algılandığını II. Abdülhamid’in *Servet-i Fünun*’a alternatif bir yayının olması için desteklediği *Malumat* mecmuasında 1896

²¹⁷ BOA. HAT. 1289/50022; BOA. HAT. 684/33242.

²¹⁸ BOA İ..HR.. 5/241 H-23-04-1256

²¹⁹ BOA İ..HR.. 6/284 H-24-06-1256; BOA İ..HR.. 6/296 H-12-07-1256; BOA İ..HR.. 6/311 H-29-07-1256; BOA İ..HR.. 6/320 H-09-08-1256 vd.

²²⁰ Akyıldız, age, 446.

²²¹ BOA. İ. DH. 511 - 34752 Raporda görüleceği üzere Beyrut Ortodoks Okulu öğrencileri kutlama için padişaha Fransızca bir kaside yazmıştır.

²²² BOA. DH.MKT. 1366/45.

²²³ Karateke, age, 60; Akyıldız, age, 444.

²²⁴ Akyıldız, age, 456.

²²⁵ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, 163.

senesindeki cülus kutlamaları sırasında yazılan giriş metninden de anlayabiliriz. Her milletin bayramlarının dinî ve millî olarak ikiye ayrıldığını söyleyerek başlayan makale “Müslim ve gayri müslim efrâd-ı necibe ve sadıkadan tereküb eden Osmanlı millet-i mesudesinin a’yâd-ı millîyesi cülus-ı hümayun-ı padişahi gibi maşrık-ı ihsan-ı ilahi ve matla’-ı füyuzat-ı namütenahi olan şanlı günlerden müteşekkildir.”²²⁶ diyerek Osmanlı Devleti için de millî bayramı belirlemiş bulunur.

19. yüzyıl merasimlerin ve “icat edilen gelenek”lerin yüzyılıydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti’nde cülus ve veladet günlerinin gelenekselleşmesinin 19. yüzyılda gerçekleşmesi tesadüf değildir. Cumhuriyetle yönetilen yeni tip ulus-devletler yeni ideolojinin yerinin sağlamlaşması, monarşiyle yönetilen devletler ise varlıklarını sürdürebilmek, bir vatandaşlık bilinci oluşturabilmek adına gelenekler ve semboller icat etmeye ihtiyaç duyar. Eric Hobsbawm bu durumu şu şekilde açıklar:

“On dokuzuncu yüzyıldaki, dönemin derin ve hızlı dönüşümlerini yansıtan iki ana gelenek üretimine dikkati çekmek için düşünülmüştür. Oldukça yeni ya da eski ancak dramatik şekilde dönüşmüş toplumsal gruplar, çevreler ve toplumsal bağlamlar, toplumsal birlikteliği ve kimliği ifade etmek ve toplumsal ilişkileri yapılandırmak amacıyla yeni araçlara ihtiyaç duymaktadırlar bu dönemde. Aynı zamanda, değişim halindeki bir toplum, devletlerin geleneksel idare şekillerini ve toplumsal ya da siyasal hiyerarşileri sürdürmeyi zorlaştırmış, hatta imkânsız kılmıştır. Bu da yeni idare etme yöntemleri veya sadakat bağları oluşturmayı zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla, 'siyasal' geleneklerin icadı daha bilinçli ve üzerinde kafa yorularak, gündeminde siyasal hedefler bulunan kurumlarca gerçekleştirilmiştir. Bu noktada hemen kaydedebiliriz ki, bilinçli icat, ancak halkın açık olduğu dalga boyundan yayın yapma başarısı nispetince başarı kazanmıştır.”²²⁷

Cevdet Paşa’nın *Maruzat*’ında ifade ettiği üzere esasında cülus ve veladet günlerini kutlamak başlangıçta büyük oranda dış politikayla alakalı bir şeydi. Fakat yüzyıl sonuna doğru gelindiğinde giderek artan şatafatıyla bu günler geleneksel seremonilerindeki tanrısal ve elitist boyuttan çok daha dünyevi ve kamusal bir boyuta geçti. Bu durum yine Hobsbawm’ın ifade ettiği üzere bir çeşit zorunluluktur. “Fransız Devriminden sonra her monarşi, 'Fransa'nın Kralı' ulusal karşılığında Fransızların Kralı'na geçmeyi, yani tebaası olan toplulukla, mütevazı da olsa dolaysız bir ilişki kurmayı er geç öğrenmek zorundaydı.”²²⁸ Nitekim II. Abdülhamid tahttan indirildikten

²²⁶ Mehmed Tahir ve Nazif Sururi, “Padişahımız Şevketli Büyük Abdülhamid Han Gazi Hazretleri”, *Malumat*, nr. 49-50, (19 Ağustos 1312): 1-2.

²²⁷ Eric Hobsbawm, “Seri Üretim Gelenekler: Avrupa, 1870-1914”, *Geleneğin İcadı*, Der. Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006, 306.

²²⁸ Hobsbawm, age, 327.

sonra, bu sefer de II. Meşrutiyet dönemi boyunca “Hürriyet’in İlanı” olarak nitelendirilen 10 Temmuz her sene millî bir bayram gibi büyük bir coşkuyla kutlanmaya başlandı.

Bu türden geleneklerde belli bir sayıya ulaşan yıl dönümleri çok daha büyük bir özenle kutlanıyordu. 1894 senesindeki büyük İstanbul depremi nedeniyle, 1896 yılında ise Ermeni bir grubun Osmanlı Bankası’nı basması olayının cülus yıl dönümünden beş gün önce gerçekleşmesi sebebiyle 1900 senesine dek cülus yıl dönümlerinin eski coşkusuyla kutlanmadığı görülür.²²⁹ Tedbir amaçlı fişek ve maytap atmanın yasaklandığı senelerin peşinden II. Abdülhamid’in 25. cülus yıl dönümü kutlamalarının yapılacağı 1900 senesine başta bayındırlık faaliyetleri bakımından olmak üzere pek çok açıdan büyük bir coşkuyla hazırlanılır. Örneğin Abdülhamid’in en önemli bayındırlık faaliyetlerinden Hicaz Demiryolu’nun temel atma töreni de 25. cülus yıl dönümüne denk getirilmiştir.²³⁰ İngiltere, Almanya, Rusya, Fransa, İtalya, Sırbistan, Romanya, İran gibi ülkeler bu seneki kutlamalar için özel heyetler gönderir. Elbette her zaman cülus yıl dönümünde olduğu gibi yine evler, yalılar, köşkler, kamu binaları süslenir, padişaha dualar içeren pankartlar açılır. Büyük bir vergi affı gerçekleşir,²³¹ pek çok suçlu affedilir.²³² Bugün için kamusal nesnelere en evrenseli olan 25. yıla özel posta pulları ve kartpostallar bastırılır. Süreli yayınlarla ilgili en önemli gelişme ise öteden beri gazete ve dergi sahiplerinin şikâyet ettiği bir durum olan pul vergisinin bu çok özel gün vesilesiyle kaldırılması olur. Bu törenler kapsamında Abdülhamid’e yurt içi ve yurt dışından, elçiliklerden, bazı imparatorlardan çok sayıda hediye de gelmiştir.²³³

Süreli yayınların işlerliğinin ve yaygınlığının artmasıyla cülus yıl dönümleri buralara da taşındı. Cülus ve veladet günlerinden önce gazete muhabirleri evleri dolaşır para toplar, ertesi gün herkesten aldıkları paranın miktarına göre evlerini nasıl süslediklerini gazeteye yazarlardı.²³⁴ Daha çok para verenin evi daha şatafatlı

²²⁹ Akyıldız, age, 456-57.

²³⁰ Sevim Çakmak, *Sultan II. Abdülhamid’in 25. Cülus Yıldönümü Kutlamaları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2000, 53-71.

²³¹ Akyıldız, age, 458-9, 461.

²³² Akyıldız, age, 452.

²³³ *Sultan II. Abdülhamid’in 25. Cülus Hediyeleleri*, Haz: Ayşe Oğuz ve Banu Aydek, İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı, 2014, 69.

²³⁴ Sermet Muhtar Alus, age, 78.

anlatılırdı.²³⁵ Taşrada, özellikle sorunlu bölgelerden gelen tebrik telgrafları gazetelerde bir çeşit güç gösterisi olarak yayımlanıyordu.²³⁶

II. Abdülhamid meşruiyet krizini çözme yolunu onu tehdit eden unsurların ideolojik araçlarına başvurmakta bulmuştu. Bunun için ilk aşama gelenek icat etmekte belki ama aynı zamanda ne derece önemli olduğunu fark ettiği kamuoyunu ve bilhassa da yazılı basını kontrol altında tutarak yönetmeye çalışmıştı. Bu aşamada ritüeller konusuna ara verip meselenin diğer boyutu olan kamuoyu ve Osmanlı'da kamuoyunun varlığını, yazılı basın bağlamında tartışmak yerinde olacaktır.

1.2. Sivil Toplum, Kamusal Alan, Kamuoyu

Modern anlamıyla kamuoyunun varlığından bahsetmek için kamusal alan(lar)dan ve kamusal alanı var eden, aynı zamanda onunla var olan *sivil* bir toplumdaki bahsetmek gerekir. Buradaki sivil, sözcüğün ilk anlamının işaret ettiği gibi “askerî olmayan”²³⁷ demek değildir. Sivil toplumla temelde kast edilen, devlet mekanizmasının dışında ve ona eleştirel bakabilen topluluktur. Bu eleştirelilik Şerif Mardin’in de işaret ettiği üzere “şehir adabı”nı, yani medeniyeti gerekli kılar.²³⁸ Piyasa ilişkilerine, bireyselliğe, heterojen bir topluluğa ve çatışmaya dayanan kent yaşamı modern anlamda sivil toplumun da merkezidir. Şehrin tam da bu çatışmaya dayalı heterojen yapısı sivil toplumun ihtiyaç duyduğu şeydir. Karşılaşan, yaşayan, çatışan, konuşan, ilişkilenen, değişime açık şehirli insan değişmeye ve değiştirmeye de açık hâle gelir. İdeal düzende kamusal insanın yarattığı sivil toplumun devlete karşı vatandaşların hak ve özgürlüklerini hatırlatma ve koruma adına bir etki gücüne sahip olmakla demokrasiye hizmet etmesi beklenir. Öte yandan sivil toplum kimi düşünürler tarafından, devleti eleştirirken toplumsal düzeni bozma/yıkma potansiyeline sahip olması²³⁹ ve/veya alt yapı-üst yapı ikiliğinde emek sömürsünü besleyen temel yapıyı oluşturması yönleriyle olumsuzlanır.²⁴⁰

²³⁵ Seniha Sami Moralı, “Sultan Hamid Devrine Ait Hatırladıklarım”, *Hayat Tarih Mecmuası* 2, Şubat 1978, 67.

²³⁶ Karateke, age, 60.

²³⁷ Nitekim TDK Güncel Türkçe Sözlük'te “sivil” sözcüğü tam olarak böyle tanımlanmıştır.

²³⁸ Şerif Mardin, “Sivil Toplum, Siyasal Kültür ve Sosyal Yapı”, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990, 9.

²³⁹ Hegel bireyleri “ereklere kendi çıkarları olan özel kişiler” olarak tanımlar. Ona göre bireylerin çıkar çatışması sivil toplumun çatışmacı ve dolayısıyla güvensiz bir ortam olmasına sebep olur. Gülnur Acar Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx*, İstanbul: Belge Yayınları, 2003, 141.

²⁴⁰ Marksist görüş tarafından bu nedenle olumsuzlanan sivil toplumu neo-marksist düşünür Antonio Gramsci devletin oluşturduğu hegemonyayı yıkma potansiyeline sahip; etik, ideolojik ve siyasal çekişme

“Kamu” sözcüğünün “çeşitli insanları içine alan, tanıdıklar ve yabancıların oluşturduğu kamusal alan”²⁴¹ biçimindeki modern anlamını kazanması 18. yüzyıla, kentleşmenin yarattığı kesişim çağına rastlar. Taşrada hayatın ve zihnin ritmi yavaş, alışılmış ve ritmik akarken şehirde ekonomik, toplumsal, mesleki hayatın temposu ve çeşitliliği şehirlilerin taşradakilerden farklı bir zihin yapısına sahip olmasına sebep olur. En temel farklılık şehir insanının şehre özgü fenomenlere tepki verirken düşünsel olmak zorundalığıdır.²⁴² Sürekli değişimin, dinamizmin, akışın mekânı olarak kentler sadece kapitalizmin yarattığı tüketimin değil aynı zamanda enformasyonun da merkezidir. Şehirlileri düşünsel olmaya zorlayan bu haber dolaşımı en az mal varlıklarının alınıp satılması kadar vazgeçilmezdir.²⁴³

Charles Taylor kamusal alanı “toplumun üyelerinin çeşitli iletişim ortamlarında (basılı, elektronik) ve ayrıca yüz yüze görüşmelerle, kendilerini ilgilendiren ortak meseleleri tartışmak ve böylece bunlar hakkında ortak fikirlere varabilmek amacıyla buldukları varsayılan ortak bir alan” şeklinde tanımlar.²⁴⁴ Bu tanıma göre kamusal alan öncelikle evin (özel alan) dışındadır ve aynı zamanda meseleler üzerine tartışma ortamı yaratmaya müsait başta kafe ve bar,²⁴⁵ okul, okuma salonu, kütüphane gibi fiziksel mekânlar ile “hayali bir cemaat” olarak gazete, dergi ve kitaplar biçiminde özetlenebilir.

Habermas 18. yüzyılda ortaya çıkan ve bir tartışma ve konuşma ortamı olan burjuva-liberal kamusal alanın üç varsayıma dayalı olduğunu söyler. İlki kamusal alanın rütbesel değil, kucaklayıcı olması, bu noktada tek şartın eğitim (okuma-yazma bilgisi) olduğu,²⁴⁶ ikincisi kamusal alanda -geleneksel olarak eleştiriden muaf tutulan

için potansiyel bir alan olması yönüyle önemli bir güç olarak görür ve olumlar. John Ehrenberg, *Sivil Toplum: Bir Fikrin Eleştirel Tarihi*, Çev. Mehmet Doğan, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2022, 236.

²⁴¹ Richard Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çev. Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, 33.

²⁴² Georg Simmel, “Metropol ve Zihinsel Hayat”, *Bireysellik ve Kültür*, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2015, 318.

²⁴³ Besim F. Dellaloğlu, *Poetik ve Politik*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2020, 227.

²⁴⁴ Charles Taylor, *Seküler Çağ*, Çev. Dost Körpe, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, 222.

²⁴⁵ İngilizce “public house” (umuma açık yer) sözünden gelen “pub”lar ve kafeler içecek parasını ödeyebilen herkese açıktı. Melton bu mekânların yalnızca küçük, sıkışık, soğuk evlerden kaçış için kullanılan birer mekân olmadığını yeri geldiğinde vaftiz ve evliliklerin yapıldığını, gazetelerin elden ele dolaştırıldığını, ticaretin yapıldığını, oy toplandığını, işçi bulunduğunu, savaşların ve siyasetin tartışıldığını söyler. James Van Horn Melton, *Aydınlanma Avrupa’sında Kamunun Yükselişi*, Çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011, 255.

²⁴⁶ Kafe, restoran, tiyatro gibi birtakım kamusal alanlara girebilmek için cüzi de olsa belli miktar para ortaya koyarak bir ürün veya hizmet satın almak gerekir. Örneğin bir kamusal alan olan kahvehanede oturmak için içeceğin parasını ödemek ya da tiyatro salonunda bulunmak için bilet almak ön koşuldur.

kutsallar dâhil olmak üzere- her şeyin eleştirilebilir oluşu ve üçüncüsü kamusal alanın açıklığa dayalı, gizliliğe düşman olmasıdır.²⁴⁷ Habermas'ın kamusal alana dair bu kriterleri onu aynı zamanda siyasal olandan bağımsız ve dünyevi (seküler) bir kimliğe yerleştirir. “Kamu” aynı zamanda bir şeyin kitlesini de ifade eder. Bu anlamıyla kamu, devlet otoritesinden bağımsız, okudukları, izledikleri veya başka bir biçimde deneyimledikleri şey hakkında yargıda bulunan bireylerin oluşturduğu kitlelerdir.²⁴⁸ Bu kitlelerin yargıları da kamuoyunu meydana getirir.

En genel anlamıyla “belli bir konu hakkında bir topluluk ya da grubu oluşturan bireylerin benimsediği görüş, yaklaşım, tutum ve değerlerin toplamı”²⁴⁹ olarak tanımlanabilecek kamuoyunun ortaya çıkışı da fark edilmesi ve kullanılabilir olmasıyla ilişkilendirilir. Buna göre kavramsal olarak kamuoyu fikrini ilk kullananlardan biri 15. yüzyılda yaşamış İtalyan filozof Machiavelli'dir. Ona göre halk duygusal, vahşi, ne yapacağı belli olmayan bir yığın değil, “önceden var olan gerçeklikten hareket edip yeni bir [şey] yaratabilen bir güç”tür.²⁵⁰ Kamuoyu kavramı aradan iki yüzyıl geçtikten sonra Fransız filozof J. J. Rousseau tarafından kavramsallaştırılır. Fikirleriyle Fransız İhtilali'nin ateşleyicilerinden olan J. J. Rousseau yönetimlerin temelde kamuoyuna dayandığını ve kamuoyu desteği olmaksızın toplumsal değişimin güç olduğunu söyler:

“Bir ulusun ahlak ve törelerini, onun değer verdiği şeylerden ayırmak boşunadır; çünkü bütün bunlar aynı ilkeye bağlıdır ve ister istemez birbirine karışır. Dünya yüzündeki bütün ulusların haklarında, beğenilerinde ağır basan doğa değil, kamuoyudur. Halkın görüş ve düşüncesini yükseltin, ahlakı, töreleri kendiliğinden arınır. İnsan her zaman güzel olanı ya da güzel bulduğunu sever; ama asıl güzel üstüne verdiği yargıda aldanır: Demek, yapılacak şey bu yargıyı düzenlemektir. Töreleri yargılayan onuru yargılar, onuru yargılayan da kamuoyuna dayanır.”²⁵¹

Ulusların doğası olduğunu reddeden Rousseau, tutumları oluşturan esas şeyin kamuoyu olduğunu söyler. Bu yönüyle Rousseau, toplumların fikirlerinin yönlendirilebileceği, değiştirilebileceği, etkilenebileceği fikrini ortaya koymuştur.

Ya da eğitim almak bir kamu hizmeti olduğu fikri 19. yüzyılla birlikte yaygınlaşsa da herkes aynı biçimde, aynı koşullarda eğitim alamaz. Bu da Habermas'ın kamusal alanın sınıfsal olmadığı yönündeki tespitine aykırı bir durum oluşturur.

²⁴⁷ Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev: Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, 74-91.

²⁴⁸ Melton, age, 11.

²⁴⁹ Ali Özcan, “Kamuoyu”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*.

²⁵⁰ Benedetto Fontana, *Hegemonya ve İktidar: Gramsci ve Machiavelli Arasındaki İlişki Üzerine*, Çev. Onur Gayretli, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2013, 244.

²⁵¹ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev: Vedat Günyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, 123.

Rousseau'nun düşüncelerini destekleyecek biçimde, Fransa'nın son kralı XVI. Louis'nin henüz ihtilal gerçekleşmeden önce “Ben her zanan kamuoyuna danışmalıyım, o asla yanılmaz.” demiş olması hükümdarın kâğıt üzerinde mutlak hâkimiyete sahip olduğu dönemlerde bile kamuoyu fikrinin meşruiyet kazandığının göstergesidir.²⁵²

Kamuoyu sıradan insanların alelade fikirleri değildir, düşünce üreten kamusal topluluğun kamusal alanlardaki tartışmalar sonucu ürettiği kanaatleridir.²⁵³ Bu sebeple kamuoyu okuryazarlıkla doğrudan ilişkidedir. Seçkin bir sınıfın tekelden çıkan ve giderek yaygınlaşan okuryazarlık halkın belli konularda ortak kanaatler ve düşünme biçimleri oluşturmasına yol açmıştır.

“Öncelikle şehirli vatandaşlardan ve burjuvalardan oluşan ve tahsilliler cumhuriyetinin sınırlarını aşan bir genel okur topluluğunun, az sayıda standart eseri gittikçe yoğun biçimde okumakla kalmayıp okuma alışkanlığını düzenli neşriyata uydurmasıyla, özel alanın içinden görece yoğun bir kamusal iletişim ağı ortaya çıkar. Okuyucu sayısının sıçrayarak artmasına tekabül eden gelişmeler, kitap, dergi ve gazete üretiminin ciddi miktarda genişlemesi; yazar, yayınevi ve kitapçı sayısının çoğalması; ödünç kitap veren kütüphanelerin ve okuma odalarının ortaya çıkması; özellikle de yeni bir okuma kültürünün toplumsal düğüm noktaları olarak okuma topluluklarının kurulmasıdır.”²⁵⁴

Habermas'ın da tespit ettiği üzere elbette yalnızca yazılı basın değil kitaplar da kamuoyunu oluşturup etkiler. Henüz 18. yüzyılın ortalarında Louis Sebastian Mercier “İyi kitaplar, toplumun bütün sınıflarında aydınlanmaya bağlıdır. Gerçeği süsleyip güzelleştirirler. Avrupa'yı yöneten, şimdiden onlardır.”²⁵⁵ derken basın yayının kamuoyu ve devlet yönetimi üstündeki etkisini kabul etmiş görünür. Fakat günlük gazetelerin veya haftalık dergilerin aktüel oluşlarının yarattığı sürekli ve hızlı etki kitaplarda yerini daha yavaş ve derin bir etkiye bırakır. Bu fark bir yana, süreli yayın ve kitap okurluğunun yarattığı ortak bir hayali kamusal alan vardır. Birbirinden çok uzakta, fiziksel olarak karşılaşma olasılığı bulunmayan kimselerin aynı şeyleri okuyup bir çeşit etkileşime geçtiği ve kamuoyunu oluşturduğu varsayılır. Okuryazarlardan

²⁵² Melton, age, 12.

²⁵³ Habermas, age, 189.

²⁵⁴ Habermas, age, 16.

²⁵⁵ Akt. Habermas, age, 191.

müteşekkil bu kamusal alanın²⁵⁶ oluşumunda tek kudret sahibi hayal gücü değildir, metne içkin somut veriler de bu tahayyülü destekler.²⁵⁷

Siyasi erkin kamuoyu tarafından denetlenebilir oluşu devletin meşruiyetini Tanrı'dan aldığı fikrinin giderek azalmasıyla ilişkilidir. Bundan böyle devlet bir defaya mahsus olmak üzere değil düzenli olarak yönettiklerinin rızasını almak zorundadır. Modern kamusal alanla birlikte siyasi iktidar doğal hukuk tarafından değil de dışarıdan bir başka güç tarafından denetlenmeyi gerekli kılar.²⁵⁸ Kamuoyu bu hâliyle ne iktidarın sınırı ne iktidarın kendisi ne de iktidarların kaynağı olmak ve güce dayalı değil hakikate dayalı bir yasanın oluşmasını ister.²⁵⁹ Gayriresmî olmasının yanında oldukça etkili bir güce sahip olmuştur. Gücünün kaynağı ise tikel veya kişisel fikirlerden sıyrılıp -ve elbette bu sayede *yanlı* olma eleştirisinden uzak kalıp- bunun ötesinde bir söylem yaratmayı hedefler.²⁶⁰

Peki, kamuoyu bir ideal olarak öne sürdüğü yansız söylemi yaratabilmiş midir ya da böyle bir söylem yaratmak ne derece mümkündür? Kamuoyu kavramının ve etkilerin yıllar içinde artması siyasi erklerin ve düşüncelerini yaymak isteyen muhaliflerin bunu daha çok kullanmasına, halkı manipüle edecek hamleler yapmasına yol açar. Kamuoyunun bugünkü anlam ve etkisi ortaya çıktığı ilk dönemdekine kıyasla oldukça farklıdır. Bugün hâlâ devletin gücünü kontrol ederek demokrasiye hizmet etse de devlet kendi çıkarlarını kollamak adına bir sivil toplum yaratabilir, onu destekleyebilir, yönlendirebilir, manipüle edebilir, bastırabilir. Bu sebeple bugün sivil toplumu ve buna bağlı olarak kamuoyunu siyasi iktidardan ayrı olarak kavramsallaştırmak oldukça güçtür.²⁶¹

²⁵⁶ 19. yüzyılda okur ve yazarlık birbirinden ayrı iki sıfat olmaktan çıkmış, her okur potansiyel bir yazar biçimini almıştır. Bu konuya dair temel tartışma için bk. Bölüm 4.3.

²⁵⁷ Taylor, age, 223.

²⁵⁸ Taylor, age, 227-229.

²⁵⁹ Habermas, age, 170.

²⁶⁰ Farklı kişi ve grupların kendi tikelliklerini bir kenara bırakıp ortak bir tutuma sahip olması, sivil toplumun yaratmayı hedeflediği farklı kimliklerin kamusal alanda temsil edilebilmesi fikriyle çelişir. Harold Mah, "Phantasies of the Public Sphere: Rethinking the Habermas of Historians", *The Journal of Modern History*, 72, Mart 2000, 153-182

²⁶¹ Ehrenberg, age, 254.

Bir başka ufuk açıcı çalışma olan "Kamuoyu Yoktur" başlıklı yazısında Bourdieu, kamuoyu yoklamalarıyla yaratılan algının yanıltıcılığını tartışır. Bk. Pierre Bourdieu, "Kamuoyu Yoktur", *Sosyoloji Meseleleri*, Çev. Filiz Oztürk, Büşra Uçar, Mustafa Gültekin, Aslı Sümernkara, Ankara: Heretik Yayınları, 2016, 255-267.

1.2.1. Efkâr-ı Umumiye veya Efkâr-ı Âmme: Osmanlı'da Kamuoyu Tartışmaları

Buraya kadar Avrupa merkezli burjuva-liberal kamusal alanın 18. yüzyılda temellerini attığı bir kamuoyu olduğundan bahsedildi. Peki, burjuvazisi olmayan,²⁶² üstelik kamuoyu oluşturmadaki en önemli araç olan yazılı basın henüz yaygınlaşmadığı erken modern Osmanlısında sivil toplumdan, kamusal alandan ve elbette kamuoyundan bahsetmek mümkün müdür? Bu noktada Habermas'ın kamuoyu üzerine yazdıklarına getirilen en temel eleştirel soruyu hatırlatmakta fayda var: Kamuoyu tarihsel olarak var olmuş bir gerçeklik mi yoksa normatif olarak üretilmiş bir kavram mıdır?

Osmanlı'da kamuoyu üzerine düşünürken Avrupa merkezli tarihsellendirmeyi bir kenara bırakıp dönemin yaygın ifadeleri olan “efkâr-ı umumiye” ve “efkâr-ı âmme”yi kullanmak daha uygun olacaktır. Bu tercihin temel sebebi Osmanlı tebaasını kamuoyu oluşturmaya *gecikmiş* bir toplum olarak değil, farklı bir tarihsel seyirde, farklı saik ve yöntemlerle fikirlerinin devleti ne şekilde etkilediğinin izini sürmek ihtiyacıdır. Murat Şiviloğlu, doktora çalışmasında, Osmanlı'da kamuoyunun tarihinin çok kısa olduğu düşünülse de gerçekte durumun böyle olmadığını kanıtlama yoluna gider. Ona göre elbette efkâr-ı umumiye Osmanlı'da bir anda ortaya çıkmamış, “umumu etkileyebilecek fikirler” siyasileri her dönem ve çağda tedirgin etmiş olsa da 19. yüzyıldan önce modern anlamıyla bir kamuoyunun varlığından söz etmek mümkün değildir. Klasik dönemde vakanüvisler “âmme-i nas”, “ezhân-ı nas” gibi ifadeler kullanarak halkın fikirlerine atıf yapar fakat bu, efkâr-ı umumiyenin taşıdığı anlam kadar korkulan bir güç değildir.²⁶³ Örneğin 17. yüzyılda üst üste aldığı yenilgiler ve kötü sonuçlardan dolayı IV. Mehmed hakkında halkın önceleri gizli gizli, sonrasında ise alenen aleyhtar demeçler vermesi üzerine sultan her tarafa kendi adamlarını göndererek savaflara müftünün sebebiyet verdiği söylentisini yayar.²⁶⁴ Yazılı basından önceki dönemlerde söylenti, toplumsal iletişimin, haber almanın ve efkâr-ı umumiye oluşturmanın en önemli aracı olsa da basının yarattığı etkiye elbette ulaşamayacaktır.

²⁶² Burada kast edilen bürokrasi karşısında etkili olabilecek milli bir burjuvanın olmadığı. Büyük ölçüde gayrimüslim banker ve aracılardan ibaret bir burjuva sınıftan bahsetmekle birlikte ulus devletleşme sürecinde etkin olan burjuva değil bürokrasiydi. Bk. Çağlar Keyder, *Türkiye'de Toplum ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

²⁶³ Murat Remzi Şiviloğlu, *The Emergence of Public Opinion in the Ottoman Empire*, Cambridge: University of Cambridge, 2014, 5-6.

²⁶⁴ Dimitri, Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi: İkinci Cilt*, Çev. Özdemir Çobanoğlu, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1998, 688-689.

Osmanlı'da modern anlamda kamuoyu teriminin yaratıcısının Sadık Rıfat Paşa olduğunu söyleyen Şiviloğlu'nun aksine başta Şerif Mardin olmak üzere pek çok araştırmacı kamuoyunun Şinasi ile birlikte oluşmaya başladığını söyler.²⁶⁵ Şiviloğlu'nun bu fikrini dayandırdığı gerekçe, Sadık Rıfat Paşa'nın yazdığı risalede sultanı efkâr-ı âmme konusunda uyarmasıdır.²⁶⁶ Efkar-ı âmmeyi bugün anladığımız manada ilk kez resmî bir belgede kullanan ve etki gücünün farkında olan kişi olarak Sadık Rıfat Paşa'yı anmak yerindedir. Cengiz Kırılı ise Osmanlı Arşivleri'nde yer alan, 1840-44 arasına ait ve "havadis jurnalleri" adını taşıyan bir seri belgeyi incelediği çalışması *Sultan ve Kamuoyu*'nda halkın gündelik sohbetlerinin sistematik bir biçimde dinlenip kayıt altına alınmasının yeni bir olgu olduğunu ve eski gözetim ve denetim pratiklerinden farkını vurgular.²⁶⁷

1860'larda Şinasi'nin kamuoyunun gücünün farkında olarak harekete geçmesi, hem basın yayının gelişmesi hem de buna dayalı bir kamuoyunun oluşmasını oldukça hızlandırmıştır. Bu sebeple tüm diğer değinilere rağmen bir ilk isim olarak Şinasi'yi anmak yine de çok yanlış olmayacaktır. İlk özel gazetenin yayıncısı Şinasi, sadece belli bir zümrenin değil herkesin rahatlıkla anlayabileceği bir dille yazma düsturunu benimsemesi, gazeteyi ve edebiyatı bir ahlaki ve entelektüel eğitim aracı olarak görmesi, halkın ne olup bittiğinden haberdar olması gerektiğini düşünmesi, "kamu" ve "halk" gibi sivil topluma dair fikirleri okurlarını nezdinde tartışmaya açmasıyla Osmanlı Devleti'nde efkar-ı umumiyenin en etkili yaratıcısı olarak konumlandırılabilir. 1860'da Âgâh Efendi'nin çıkardığı *Tercüman-ı Ahval*'e başmuharrirlik yapan Şinasi'nin kaleme aldığı mukaddimeye göre gazetenin temel amacı "umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede" "ahvâl-i dâhiliye ve hariciyeden müntehab bazı havadisi ve maarif-i mütenevvia ile sair mevadd-ı nâfiaya dair mebâhisi neşr ü beyana vasıta" olmaktadır.²⁶⁸ İki sene sonra bu sefer kendi başına çıkardığı *Tasvir-i Efkar*'ın mukaddimesinde "Bir hâl-i medeniyette bulunan halk ise kendi menafi'inin husûlü hakkına ne sûretle sarf-ı zihin eylediği, tercüman-ı efkârı olan gazeteleri lisânından malum olur."²⁶⁹ demiştir. Şinasi'nin fikirleri ve bilgileri yaymak için bir araç olarak

²⁶⁵ Şerif Mardin, "Şinâsi: Kamuoyunun Doğuşu", *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan ve İrfan Erdoğan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, 281-306.

²⁶⁶ Şiviloğlu, age, 8-9.

²⁶⁷ Cengiz Kırılı, *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

²⁶⁸ *Tercüman-ı Ahval*, nr. 1, 1.

²⁶⁹ akt. Ahmed Râsim, *Matbû'ât Tarihine Medhal İlk Büyük Muharrirler'den Şinâsi*, İstanbul: Yeni Matbaa 1927, 34.

gördüğü yazılı basını halkın anlayabileceği dile yaklaştırma çabası doğrudan doğruya umumun fikirlerinin devlet üzerindeki gücünün farkında olan birinin tavrıdır. Nitekim o ayrıldıktan sonra gazetenin eski dili kaybolur, “mevlûc adamlar gibi gittikçe dili tutulmaya başlar.”²⁷⁰ Şinasi efkâr-ı amme oluşturma yolunda noktalama işaretlerini kullanmaya başlamış, halk atasözlerini bir araya getirmiş, nesir dilini olabildiğince terkiplerden uzak bir sadeliğe sokmuştur. Özellikle nesir dilinin açık ve anlaşılır olmasını istemedeki motivasyonunun halkın ne olup bittiğini bilme hakkı kavramıyla özdeşleştirerek ortaya koyması yepyeni bir anlayıştır.²⁷¹

Yazılı basın II. Abdülhamid devrinde giderek yaygınlaşıp profesyonel bir meslek kolu hâline gelmesi kamuoyunun gücünü giderek artırır. Basına yönelik sansür ve baskının bu dönem yıldan yıla artışının kaynağını bu güçte ve gücün farkında olmakta aramak gerekir. Öte yandan yine II. Abdülhamid döneminde gelişen hafiye teşkilatının ve jurnalciliğin devletin kendi hakkında neler konuşulduğunu merak etmesiyle doğrudan bir bağlantısı vardır. II. Abdülhamid öncesinde ortaya çıkan sansür yasaları, hafiye teşkilatının kurulması, jurnallerin sistematikleştirilmesi, hepsi kamunun fikrine dair bilgi edinme merakının ve enformasyona müdahale edip yönetebilme refleksinin birer tezahürüdür. Kamuoyuna dair en temel ikilem de burada ortaya çıkar: Devlet hem halkın kendisi hakkında ne düşündüğünü merak eder hem de bu görüşleri ifade etmeyi sınırlamaya çabalar.²⁷²

Osmanlı efkâr-ı umumiyesini yalnızca basın yayın özelinde tartışmak doğru olmaz. Özellikle konak, kıraathane ve kütüphaneler çevresinde yapılan planlı toplantı ve rastgele denk gelişler efkâr-ı umumiyenin gelişmesine yardımcı olur. Yine Batı tarzı okullaşmanın yaygınlaşması da halkın fikirlerini tartışıp kanaatler oluşturacakları bir yeni ortam sunar. Okullaşmaya bağlı olarak okuma yazma oranının artması ve sadece gazete değil kitap okurunun da oluşması efkâr-ı umumiyenin gelişiminde oldukça etkili olmuştur.

Farklılaşan tüm bu yollara bakıldığında yine de hepsinde “okuma”nın merkezde olduğu görülür. Sözlü kültür geleneğinin 19. yüzyılda hâlihazırda çok baskın durumda olmasına karşın yeni fikirler, toprakları halen daha oldukça geniş olan Osmanlı’nın en ücra köşelerine dahi yazıyla, bir başka deyişle çağın şartlarında en kolay çoğaltılıp dağıtılabilen yazılı materyal olan gazete ve dergiyle ulaşır. Yazılı basın kamuoyu

²⁷⁰ Ahmed Râsim, age, 14.

²⁷¹ Mardin, age, 295.

²⁷² Kırılı, age, 13.

oluşturmada bir konak çevresinde toplaşan elitlerle veya kıraathaneye gidebilen bir azınlıkla sınırlı değildir. Yüzyıl sonuna doğru çocuklar için, kadınlar için, Yunan veya Ermeni harfli okullar için, Araplar için, yani daha çoğulcu bir yerden basın yayın faaliyetleri gelişim göstermiş, bu da kamuoyunun belli bir zümreyle sınırlı kalmaması yolunda büyük bir adım olmuştur.

Cengiz Kırılı “Kamunun inşası ve kamuoyunun zımni bir otorite kaynağı hâline gelmesi, Osmanlı devletinin yasamadan vergilendirmeye, kurumsal örgütlenmelerden *törenselleştirilene* kadar uzanan yeni yönetim pratikleri ile yakından bağlantılı süreçlerdir.”²⁷³ der. Osmanlı’da efkâr-ı umuminin geçmişine bakmak ve umumin fikirlerini belirleyen bir kurum olarak süreli yayınlara geçişte bir köprü oluşturmak adına burada bir parantez açıp öncelikle 16. yüzyıldan itibaren kamuoyu yaratmada korkulan bir güç olarak beliren kahvehane ve kıraathanelerden, ardından ise 19. yüzyılda siyasi atmosferi ve bürokrasiyi oldukça etkileyen Batılı tarz okulların tarihsel seyrine bakılacaktır.

1.2.1.1. Kahvehaneler “Devlet Sohbetleri”nin Merkezi mi Çalgı Çengi Mekânları mı?

19. yüzyılın ortalarında yazılı basının ve okullaşmanın yaygınlaşmaya başlamasından evvel kamusal söylemin yaratılıp yayıldığı en temel mekân kahvehanelerdi. Başlangıçta kahve içip sosyalleşme gibi *masum* amaçlarla ortaya çıkıp ilerleyen zamanlarda “devlet sohbetleri”nin mekânına dönüşmesiyle bir çeşit tehdit unsuru olarak görülen kahvehaneler, aynı zamanda 19. yüzyıl Osmanlısında yazılı basın ürünlerinin de dolaşıma girdiği önemli mekânlardan biri hâline gelir. Avrupa’ya da esin veren kahvehanelerin ortaya çıkışı 1554-55 tarihlerine rastlar. Kahvenin kendisi Şam, Yemen gibi coğrafyalardan İstanbul’a gelmiş, ilk kahvehane de Şam’dan gelen biri tarafından Tahtakale civarında açılmıştır. Kâtip Çelebi’nin ifadesiyle “çoğu danışmend, kadı, ahl-i keyif nazik kimseler, bazı müderrisler ve gönül ehli dervişler burada bir araya gelirlerdi.”²⁷⁴

Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere kahvehaneler ilk açıldığı dönem çoğunlukla üst sınıf diyebileceğimiz, dönemin seçkin kimselerini barındırırdı. 16. yüzyılın sonunda Osmanlı maliyesindeki devalüasyona dayalı ekonomik bozulmaya bağlı olarak vergiler artırılmış, kırsal bölgelerde geçim zorlaştığından köyden kente yoğun bir göç dalgası

²⁷³ Kırılı, age, 17.

²⁷⁴ Kâtip Çelebi, *Cihannûmâ*, Ed. Said Öztürk, İstanbul: İBB Yayınları, 2022, 766.

olmuştur.²⁷⁵ Özellikle başkent İstanbul bu göçmen hareketliliğiyle birlikte hem kalabalıklaşmış hem de şehirli olmayanların varlığı şehrin sosyal yapısını etkilemiştir. Şehirlerin giderek heterojenleşen bu yapısı kahvehanelerin de demografisinin değişmesine, buna bağlı olarak zamanla fonksiyonlarının çeşitlenmesine neden olmuştur. Başlangıçta kahve içip sohbet etme mekânı olarak açılan kahvehaneler zamanla tütün veya nargile içme; sosyalleşme, bilgi alışverişinde bulunma, haberleşme, yardımlaşma, yerel çaptaki sorunları çözüme kavuşturma, dama, satranç, iskambil gibi oyunlar oynama; soğuk kış günlerinde ısınma, erkekler için selamlık bulunmayan evlerde misafir ağırlama, kitap veya gazete/mecmua okuma, Karagöz, meddah, seyretme veya çalgıcı dinleme; namaz vakitlerini bekleme gibi yan işlevlere de sahip olmuştur. Hatta bazı kahvehanelerde berberlik ve diş çekme hizmetleri de verilmeye başlanmıştı.²⁷⁶ Bazı kahveler esnaf, hamal, tulumbacı, balıkçı, kayıkçı, şair gibi farklı meslek kollarından kimselerle özdeşleşmiş, çoğunlukla o kimseler devam ettiğinden “balıkçı kahvesi”, “tulumbacılar kahvesi”, “esnaf kahvesi” gibi isimlerle anılır olmuştur. Dinî cemaatlerin oluşturdukları ve genelde ibadet mekânlarına yakın yerlerde konumlanan kahveler de mevcuttur. Bazı bölgelerde kahveler Rum, Ermeni, Yahudi, Müslüman topluluklar için ayrı ayrıken kimi yerlerde daha heterojen kahvehaneler de bulunur. Özellikle büyük şehirlerdeki kahvehaneler göçmenler veya aynı memleketten göç etmiş hemşehriler için de bir çeşit yardımlaşma, tanışma mekânı işlevine de sahiptir.

Kahvehaneler halkın dinî toplanma merkezleri dışında bir araya gelme ihtiyacının karşılanmasına da olanak sağlamıştır. İlk açılmaya başladıkları dönem, bu mekânların gayrimüslimlerin meyhanelerine benzetilmesi bahanesiyle bidat sayılması, beraberinde yasaklamaları da getirir. Esasında bu yasaklamaların temelinde kahvehanelerde devletin aleyhinde konuşuluyor olması ve bunun sonucunda efkâr-ı umumiyenin oluşmaya başlaması yatar. IV. Murad döneminde tütün kullanımından kahve içmeye dek alınan sıkı önlemlerden kahvehaneler de nasiplenir ve 17. yüzyılın başında İstanbul’da sayısı 600’ü bulan kahvehaneler bu dönem kapatılır. Fakat toplumsal direniş ve toplumun söz söyleme hakkı doğmaya başladığından kapatılan

²⁷⁵ Suraiya Faroqhi, Bruce McGowan, Donald Quataert, Şevket Pamuk. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: Cilt 2 /1600-1914*, Ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, Çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç ve Serdar Alper, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, 563-570.

²⁷⁶ Edmondo De Amicis İstanbul’a dair anılarında girdiği kahvehanede kahveci çıraklarından birinin bir aynanın önünde, devetüyünden bir çüppe giymiş iriyarı bir dervişe saç tıraşı yaptığını anlatır. Edmondo De Amicis, *İstanbul*, Çev. Filiz Özdem, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, 68.

kahvehaneler yeniden açılmak durumunda kalır. 17. yüzyılın sonu itibarıyla kahvehanelere yönelik din temelli siyasi baskı ve yasakların hemen hemen sona erdiği söylenebilir.²⁷⁷ En azından kahvehanelerin dinen bidat sayılması ve meyhanelere benzetilerek yasaklanması durumu ortadan kalkmış fakat bazı kahvehaneler belli gruplara²⁷⁸ ev sahipliği yaptıklarından daha sıkı denetlenir olmuştur.

17. yüzyılın ortasında sadece İstanbul'da değil örneğin devletin bir diğer önemli büyük kenti olan Kahire'de de neredeyse her mahallede bir kahvehane bulunur.²⁷⁹ Kahvehaneler uzun süre en yaygın sivil toplumsallaşma yeri olduğundan siyasi muhalefetin, bilgi ve fikir alışverişinin de ana mekânıdır. Devlet kahvehanelere yönelik yasaklamaları bırakmışsa da özellikle hafiyeler yoluyla bu mekânları denetimi altında tutmaya çabalamıştır. 19. yüzyılda Osmanlı iç istihbaratının temel takip alanlarından biri kahvehaneler olmuş, sadece başkentte değil Selanik, Manastır, İzmir gibi büyük şehirlerde de kahvehaneler denetim altında tutulmuştur.²⁸⁰ Öte yandan kahvehanelere ortaya çıktıkları ilk dönemlerdeki gibi bir reaksiyon, cezalandırma uygulanmamış, zaman içinde bu tür yaptırımların yersiz ve işe yaramaz olduğu anlaşılmıştır. İnsanların sivil alanlarda sosyalleşmeye ihtiyaçları vardır ve kahvehaneler özellikle meyhane gibi içkili yerlere kıyasla en masum kamusal alanlardan biridir.

Bütün bu sebeplerle 1840'lardan itibaren kahvehanelere gönderilen hafiyeler aracılığıyla toplumun iktidara dair görüşleri dinlenir ve dikkate alınır olmuştur. Esasında 16. yüzyıla dek uzanan tebdil-i kıyafetle halkın içinde gezinip tebaanın fikirlerini dinleme uygulaması bile hemen hemen her devirde hükümetin (sultanın) kamuoyunun fikrini merak ettiği ve öğrenmeye çabaladığının göstergesidir. Benzer biçimde 19. yüzyılda hafiyeler ve jurnalciler de başta kahvehane gibi kamusal alanlardan çeşitli havadis jurnalleri²⁸¹ vererek sultanı kamuoyunun görüşleri

²⁷⁷ François Georgeon, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri", *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, Ed. Helene Desmet-Gregoire ve François Georgeon, Çev: Meltem Atik ve Esra Özdoğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, 44.

²⁷⁸ Kahvehanelerde toplanan ve tehlike arz eden en geniş grup yeniçerilerdir. Örneğin II. Mahmut Yeniçeri Ocağı'nı kaldırırken aynı zamanda İstanbul'daki yeniçeri kahvelerini de kapatır.

²⁷⁹ Michel Tuchscherer, "Osmanlı Döneminde Mısır Kahvehaneleri (16.-18. Yüzyıllar)", *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, Ed. Helene Desmet-Gregoire ve François Georgeon, Çev: Meltem Atik ve Esra Özdoğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, 101.

²⁸⁰ Emre Gör, *Abdülhamid Döneminde İstihbarat: Mutlakiyetten Meşrutiyete İmparatorluğun Haber Alma Faaliyetleri 1876-1909*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019, 199.

²⁸¹ Kırılı'ya göre bu jurnalleri verenler arasında bizzat kahve işleten kimselerin olması muhtemeldir. Cengiz Kırılı, "Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol", *Toplum ve Bilim* 83, Kış 1999-2000, 58-79.

doğrultusunda bilgilendirir.²⁸² Bundan böyle önemli olan halkın düşüncelerini öğrenmek adına bu ortamlardan bilgi toplamaktır.²⁸³

Gizli bilgi toplamak anlamına gelen jurnalciliğin/casusluğun dünyadaki varlığı da oldukça eskidir. Paralı casus kullanmanın geçmişi Roma İmparatorluğu'na değin uzanır. İspanya'da 17. yüzyılda başcasusluk görevi yaratılmış, Venedik ve İngiltere'de mektup kutuları ve benzeri yollarla hükümete bilgi aktarılması maaşlı casus ihtiyacını azaltmıştır.²⁸⁴ Kurallara uymayanlar veya devlet aleyhinde hareket edenleri haber vermeye dayanan jurnalcilik özellikle II. Abdülhamid dönemi bağlamında da önemli bir tartışma konusudur.

19. yüzyılın ortalarından itibaren toplumda okuma yazma oranı arttıkça kahvehanelere alternatif okuma salonları olarak hizmet veren kıraathaneler (veya özel kütüphaneler²⁸⁵) de açılmaya başlar. Kıraathaneler kahvehanelerden temelde inşa amacı ve müdavimlerinin vakit geçirme anlayışı bakımından ayrılır.²⁸⁶ Esasında Tanzimat'tan önce de kahvehanelerde kitap bulunduruluyordu. Fakat kıraathanelerle bu sefer temel amacın gazete/mecmua/kitap okumak olduğu birtakım kamusal alanlar yaratılmış oldu. Kahvehanelerdeki okuma ritüeli şöyleydi:

“Kahvehane işletmecisinin müşterilerinin okuması için aldığı gazete ya elden ele dolaşıyor ya da okuma yazma bilmeyenlere hitaben müşterilerden biri -bu işi okula devam etmiş bir kişi, kimi zaman da cami imamı yerine getirirdi- tarafından yüksek sesle okunuyordu. Kahvehanelerdeki bu okuma tarzı basının kamu üzerindeki etkisini yaygınlaştırdı. Gazetelerin ortaya çıkışının sonucu, bir kahvehaneden diğerine, hatta en ücra köşedekilere kadar aynı konuların tartışılır olmasıdır. Gazetelerle birlikte, haberleşme artık kapalıktan

²⁸² Cengiz Kırılı, “The Struggle Over Space Coffeehouses of Ottoman Istanbul 1760-1845”, New York: Binghamton University, 2000, 246.

²⁸³ Cengiz Kırılı, 1840-44 senesine ait İstanbul'daki sıradan insanların konuşmalarını içeren 1364 jurnali transkribe edip sunduğu kitabı *Sultan ve Kamuoyu*'nda bu dönemden itibaren artık jurnallerin kamuoyunun ne düşündüğüne dair bilgi edinme amacı ve kaygısı taşımaya başladığını söyler. Bk. *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde “Havadis Journalleri” (1840-1844)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, 25.

²⁸⁴ Peter Burke, *Bilginin Toplumsal Tarihi*, Çev. Mete Tunçay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, 132.

²⁸⁵ Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk kütüphaneyi Münif Paşa Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmâniyye bünyesinde 1864 yılında açar. Buranın halka açık bir hüviyet kazanması için aylık beş kuruşa kıraathane işlevi gören bu yerde kamu yararına yönelik dersler de verilmiştir. Ayrıca cemiyet otuzdan fazla yerli ve yabancı neşriyata abone olmuş, beş de gazete sipariş etmiştir. Fakat 1867'de cemiyetin kapanmasıyla bu girişim de tarihe karışır. Bk. Metin Kayahan Özgül, *XIX. Asrın Benzersiz Bir Politekniki: Münif Paşa*, Ankara: Elips Kitap, 2005, 75.

²⁸⁶ Turgay Anar, *Mekândan Taşan Edebiyat: Yeni Türk Edebiyatında Edebiyat Mahfilleri*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2012, 208.

kurtulmuştu. Bundan böyle, gazete okumak kahvehaneye gitmek için ilave bir cazibe unsuru olarak görülmeye başlandı.”²⁸⁷

Kahvehanelerin sohbetle dayalı havadis yayma işlevinin yanı sıra kıraathaneler de bununla birlikte okuma (birlikte okuma, aynı anda okuma) işlevlerinden dolayı özellikle 19. yüzyılın ortasından itibaren Osmanlı’da kamuoyunun oluştuğu merkezlerden biri olarak konumlanır. Özellikle Sarafim Kıraathanesi gibi özel mekânlar Tanzimat döneminden itibaren hem şairlerin toplanıp tartıştıkları, kimi zaman sanatlarını yarıştırdıkları birer edebiyat mahfili ve hem de sıradan halkın kitap, risale, süreli yayın²⁸⁸ okuyabildiği bir mekân olmuştur. Sarafim Kıraathanesi’nin müdavimleri arasında Namık Kemal, Sadullah Paşa, Leskofçalı Galib, Hersekli Ahmet Hikmet gibi dönemin tanınmış edebiyatçıları bulunur, zaman zaman burada -dönemin modasına uygun olarak- makalelerini yüksek sesle okuyarak müsabakalar dahi yapılırdı.²⁸⁹

Kıraathanelerin yarattığı okuma yazmaya dayalı düşünsel ortam bir yana, bu dönemin bir başka yaygın kahvehane türü semai kahveleridir. Âşıkların toplanıp saz çalıp şiir okudukları bu mekânlar aynı zamanda “çalgılı kahvehane” olarak da bilinir. Kış mevsimlerinde cuma geceleri ve bütün Ramazan boyunca işleyen çalgılı kahvehaneler hemen hemen her meşhur semtte bulunurdu.²⁹⁰ Bu kahvelerde çoğunlukla son dönemin en meşhur manicileri, semaicileri, koşmacıları, destancıları, “oyuncuları” bulunur, vakit geçirir, çalıp söyler, çiftetelli, köçek, ağırlama, kasap, zeybek benzeri oyunlar oynarlardı. Buralarda çalınıp söylenen şiirlerin konuları başta aşk ve sevdâ olmak üzere, kabadayılıklar, hazin ölümler gibi hemen her konuya dair olabiliyordu. Bazen özellikle okumuş yazmış takımından kimselerce dervişane veya didaktik şiirler söylense de bunlar diğerlerine kıyasla sayıca azdır. İrticalen söylenenlerin yanında devamlı olarak ağızdan ağıza tekrar eden birtakım eserler de olur.²⁹¹

Osman Cemal Kaygılı’dan özetle aktarılan tüm bu bilgiler semai kahvelerinin esas amacının eğlenmek, *aylaklık yapmak*, boş zamanlarda vakit geçirmek gibi şeyler olduğunu ve düşünsel boyutunun geri planda kaldığını kanıtlar niteliktedir. Bu bakımdan kahvehaneler kıraathanelerden farklı olarak her şeyden önce boş zaman

²⁸⁷ Georgeon, age, 71.

²⁸⁸ Turgay Anar, Sarafim Kıraathanesi’nde *Takvim-i Vekayi, Ceride-i Havadis* gibi gazetelerin bulundurulmaya başlamasının buranın edebiyat mahfili olarak belirmesinde de etkili olduğunu söyler. Anar, age, 209.

²⁸⁹ “Kahvehaneler”, *Mecmua-i Ebuzziya*, nr. 131, (5 Safer 1330): 66.

²⁹⁰ “Beşiktaşta, Çeşmemeydanında, Tophanede, Boğazkesende, Eyüp Defterdarında, Halicioğlundaki çalgılı kahveler bunların en ileri gelenlerindendi.” Osman Cemal Kaygılı, *Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri*, İstanbul: Bürhaneddin Basımevi, 1937, 7.

²⁹¹ Kaygılı, age, 7.

geçirme mekânlarıdır. Ortaya çıktığı ilk zamanlarda çoğunlukla okumuş yazmış takımının mekânı olan kahvehanelerin demografisi zamanla çeşitlenmiş, daha ziyade aylıklık yapmanın mekânı olarak nam salmışlardır. Tanzimat'la birlikte ise kıraathane isminde ayrı bir formda ortaya çıkan mekânlar yeniden daha seçkin ve entelektüel kimseler tarafından tercih edilen bir mekân hâlini almıştır.

Tanzimat sonrası okuma yazma oranı arttıkça kahvehanelerdeki düşünsel ortam genişler. Fakat özellikle istihbarat ağının güçlü olduğu, denetimin her bakımdan hissedildiği, her türlü topluluk oluşturmanın sıkıca engellendiği Abdülhamid devrinde kahvehanelerin etkâr-ı umumiye yaymak üzere ne derece etkili olduğu söylenebilir? Bilhassa 19. yüzyılın ortalarından itibaren padişahın tebdil giyinip konuşmaları dinlemesi geleneğinin yerini her an her yerde hafiyelik yapabilecek sıradan insanların aldığı düşünüldüğünde.²⁹²

Kıraathanelerle birlikte özellikle belli başlı bazı kahvehaneler bilgi alışverişinden, toplumsallaşmadan, süreli yayın/kitap okumaktan, edebiyat mahfili olmaktan kaynaklı kamuoyunun önemli merkezleri hâline gelmiştir. Öte yandan bu yönüyle aynı zamanda siyasi muhalefetin merkezi olduğunu söylemek ne derece doğrudur?²⁹³ Bir başka açıdan, II. Abdülhamid devrinde hafiyelerin gözetiminde olan kahvehane ve kıraathaneler muhalefetten çok iktidarın işine yaramış olabilir mi? Tüm bunlardan da önemlisi kıraathane ve kahvehanelerin en önemli enformasyon aracı olan yazılı basında ne yayımlanıyor ve ne yayımlanmıyordu?

1.2.1.2. II. Abdülhamid'in Okulları: Mülkiye'den Aşiret Mektebi'ne

Avrupa'da Orta Çağ'da kurulan ve büyük oranda medrese modelini örnek alan üniversiteler tıpkı medreseler gibi çağın ruhuna uygun olarak din merkezliydi. Üniversiteleri medreselerden ayıran en önemli fark ise özerkliğini bir daha kaybetmemek üzere 13. yüzyıl gibi erken bir dönemde elde etmesidir. Bu özerk oluş, üniversiteleri modern kamusallığın en önemli kurumlarından biri hâline getirir.²⁹⁴

²⁹² Bu dönem saray tarafında görevlendirilen hafiyeler memurları bir yana, dileyen herkesin saraya jurnal verebilmesi istihbarat kirliliğine sebep oluyordu. Bk. Emre Gör, *Abdülhamid Döneminde İstihbarat: Mutlakiyetten Meşrutiyete İmparatorluğun Haber Alma Faaliyetleri 1876-1909*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019, 70-71.

²⁹³ Örneğin François Geogon ilgili makalesinde Fransız İhtilali'nin yaratıcılarından biri olarak gördüğü kahvehanelerle İstanbul kahvehaneleri arasında paralelik kurmayı denese de nihayetinde 1908 Devrimi'nin İstanbul kahvelerinden ziyade Avrupa ve Selanik kahvelerinde ama en çok da kışlalarda, orduda bir araya gelen subaylarca yapıldığını söyler. Geogon, age, 76.

²⁹⁴ Dellaloğlu, age, 108-109.

Osmanlı Devleti'nde ise medreselere ve enderun mektebine alternatif ilk kurumlar artan bürokrat ihtiyacını karşılamak amacıyla 19. yüzyıldaki değişimlere paralel olarak açılmıştır. Yeni tedrisat sunan bu kurumlar devlet eliyle açıldığından ve devletin istediği biçimde bürokrat yetiştirme hedefinde olduklarından özerkliklerinden bahsetmek mümkün olmamakla birlikte özellikle yüksek kademedeki okulların Osmanlı efkâr-ı umumiyesini etkileme gücü oldukça fazla olmuştur.

Alt kademedeki okullaşmanın yaygınlaşması temelde okuma yazmanın belli bir seçkin zümreyle sınırlı kalmayıp genele yayılmasına ve basın yayın, kitap kültürüyle bilgi ve haberlerin daha fazla kişiye ulaşmasını sağlarken bir yandan da ideal yurttaş yaratmak üzere iktidara büyük bir alan açılmış olur. Fakat bu bölümde ele alınacak esas mesele II. Abdülhamid devrinde lise ve üstü eğitim kurumlarında yetişen kimselerin efkâr-ı umumiyeye etkisidir. Öyle ki II. Abdülhamid döneminin muhalif aydın ve bürokratları bizzat II. Abdülhamid'in kurduğu okullarda okuyup yetişmiştir.²⁹⁵ Bunun en açık örneği Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Tıbbiye Mektebi'ndeki öğrenciler tarafından kurulmasıdır. Okullar, özellikle de idadi ve sultaniler, benzeri siyasi yapılanmalar ve buna bağlı olarak kamuoyu oluşturmak adına elverişli mekânlardır.

Yenileşmenin askeriye'den başlamasına paralel olarak Tanzimat öncesinde açılan okulların büyük çoğunluğu askerî temelli olur. Fakat bu okullarda mezun öğrencileri oldukça az, kendi alanlarında yetkin fakat toplum nezdinde etkisizdir. Kurulduktan bir süre sonra telgraf memuru yetiştirme misyonuna evrilen Darüşşafaka 1865'te, mezun ve hocalarının etkisi asır sonuna doğru giderek artacak olan, Osmanlı tebaasından herkese açık olmasıyla yeni bir vizyon sunan Galatasaray Sultanisi ise ancak 1867'de açılabilir.²⁹⁶ Galatasaray Sultanisi'nin açılmasındaki temel amaç, bu karma niteliğiyle *Osmanlı vatandaşı* yetiştirmek misyonunu gerçekleştirmektir.

Galatasaray Sultanisi gibi karma nitelikteki modern eğitim kurumlarında öğrenciler arası bir sosyalleşme olduğundan küçük çaplı fakat bir o kadar da etkili bir kamusal alan oluşur. Örneğin II. Abdülhamid devrinde Namık Kemal'in eserlerinin yasaklandığı dönem Harbiye, Bahriye, Tıbbiye, Mülkiye gibi mekteplerde Namık Kemal'in eserleri elden ele dolaştırılarak gizli gizli okunur, onu okumak için okuldan

²⁹⁵ Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, nr.12, 2008, 13.

²⁹⁶ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.2. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 468-469.

kovulmak veya sürgün cezası dahi göze alınırdı.²⁹⁷ Dahası bu tür okullardan mezun olanlar genellikle devlet kademelerinde çalıştıklarından aynı kamusal alan devlet dairelerinde de devam ettirilirdi. Ali Ekrem hatıralarında bu durumu şöyle anlatır:

“Kâtiplerin ekseriyyet-i azimesi Mekteb-i Mülkiyye’den geliyor. Hepsi tahsil-i tâliyi ikmâl ettikten başka ulum-ı ictimâiyeye de az çok kesb-i vukuf etmiş, en fâzıl, en muhterem üstadların halka-i tedrisinden yetişmiş, hususuyla Recâi-zade Ekrem Bey edebiyat muallimi olduğu için Nâmık Kemal’in taht-ı tesirinde kalmış âşık-ı vatan gençler. Bana babamın şiirlerini o kadar heyecanlarla, merhûma öyle hârikulade ihtiramla incizaplar göstererek okudular ki!”²⁹⁸

Ali Ekrem kendi çalıştığı Daire-i Kitâbet’in bir yatılı okuldan farklı olmadığını söyler. Nihayetinde hemen bütün kâtipler mekteplidir, bu sebeple daire de okulun devamı gibi işler.²⁹⁹

1859’dan beri faaliyette olan Mülkiye Mektebi’ne II. Abdülhamid devrinde daha çok önem verilmiş, (Mizancı) Murat Bey tarih, Recaiade Ekrem ise edebiyat hocası olarak atanmıştır. Fakat çok geçmeden verilen eğitimler dolayısıyla öğrenciler arasında pozitivist ve materyalist görüşlerin yaygınlık kazanmasıyla Mülkiye Mektebi başta olmak üzere benzeri okullar siyaseten tehlikeli görülerek müfredat değişikliğine gidilmiş, din ve ahlak derslerinin yoğun olduğu yeni programlar uygulanmış, Recaiade Ekrem, Murat Bey gibi *tehlikeli* hocalar işten çıkarılmıştır. Nitekim bu isimlerden biri ilerleyen yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne katılarak muhalif yayınlar yapacak, diğeri ise devlet kademelerinde çalışmaya devam etse dahi her zaman belli bir özdenetimle hayatını sürdürecektir. Mülkiye Mektebi’nin bir başka muhalif niteliğini Ali Kemal hadisesi oluşturur. Tıbbiye’de Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulmadan evvel mülkiyeli Ali Kemal, okul arkadaşı Abdülhalim Memduh’la gizli bir cemiyet kurma girişiminde bulunur.³⁰⁰

II. Abdülhamid devri, eğitim müfredatları bilimsel çizgiden dinî/ahlakî çizgiye doğru kaydırılarak resmî ideoloji ile buna bağlı olarak resmî tarihin okullar yoluyla aktarılmaya çalışıldığı ilk dönem olur. Bununla birlikte sonraki yönetimlere de kendi ideolojilerini müfredat yoluyla aktarma alışkanlığını miras bırakır.

²⁹⁷ Ali Ekrem, *Nâmık Kemal*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992, 86.

²⁹⁸ *Ali Ekrem Bolayır’ın Hatıraları*, Haz. Metin Kayahan Özgül, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, 329-330.

²⁹⁹ Age, 346.

³⁰⁰ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, 42-46.

II. Abdülhamid'in kendi politikasından hareketle açtığı Aşiret Mektebi, özellikle süreli yayınlarda bolca anılması, sık sık fotoğraflarıyla desteklenerek tanıtılıp duyurulması bakımından önemli bir mekândır. Aşiret Mektebi, II. Abdülhamid'in ulus devletçilik politikasına karşı önlem olmak üzere benimsediği İslamcılık siyasetinin de etkisiyle, Arap bölgelerinde sorun çıkartan halkı sadık birer vatandaşa çevirmek gayesinin neticesi olarak resmiyette 1892 yılında İstanbul'da açılır. Okulun temel amacı Arap gençlere Türkçe, Osmanlı terbiyesi ve askerî bilgiler öğretmek; mezun olduktan sonra muallim, kaymakam, zabıt olarak memleketlerine dönen gençlerin kendi bölgelerini geliştirmelerini sağlamaktır.³⁰¹

II. Abdülhamid devrinde alt kademedeki eğitimin merkezden taşraya dek yaygınlaşması diğer eğitim seviyelerinde de okullar açma gereksinimi doğurmuştur. Önceleri yükseköğrenim için Avrupa'ya gönderilen gençler bu devirde Jön Türkçü fikirlerinin halkı etkilemesinden çekinildiği için Avrupa'ya gönderilmemiş ve bunun yerine 1900 senesinde üniversite niteliğindeki ilk okul olan Darülfünun kurulmuştur.³⁰²

II. Abdülhamid devrinden önce kurulan ve bugünkü Millî Eğitim Bakanlığı'na denk düşen Maarif-i Umumiye Nezareti'nin bir görevi de başta ders kitapları olmak üzere tüm kitap ve yayınların denetimini yapmaktır. Bu durum dahi eğitimin basın yayınlı olan organik bağına göstermeye yeter. II. Abdülhamid'in eğitim politikaları makbul vatandaş yaratma amacının tezahürü olarak seyretse de nihayetinde yükseköğrenimden yetişen gençlerin okullarından başlayıp geliştirerek devlet dairelerine ulaştırdıkları ilerlemeci fikirleri matbaa politikalarından dolayı kamuoyuna ulaşması için engellense dahi 1908'de Meşrutiyet'in, 1923'te Cumhuriyet'in ilanı, nihayetinde II. Abdülhamid'in okullarında yetişen çocukların eseridir.

1.2.1.3. Basın Yayın: Kamuoyu Oluşturmada Kilit Konumda Bir Araç

Matbaanın insan zihni üzerindeki etkisi çok yönlü ve çeşitlidir. Ama en temelde başta tipografi ardından ise matbaa sözü bir örnekletmiş, yinelenebilir kılmış ve yazıya hapsedmiş, dahası alınır satılır, ambalajlı ve taşınabilir bir forma sokarak metalaştırmıştır. Öyle ki matbaa yani yazının mekanizasyonu insanlık tarihi boyunca herhangi bir el sanatının ilk kez mekanikleşmesi demektir.³⁰³ Mekanikleşme beraberinde kitleleşmenin de yolunu açar. Bu da ilk kez bir imgenin dünya çapında

³⁰¹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. 3-4, İstanbul: Eser Matbaası, 1977, 1183-1184.

³⁰² Tekeli, age, 472.

³⁰³ Marshall McLuhan, *Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014, 177.

yayılabilmesi anlamına gelir. Bu durum insanların yazılı nesneye olan bakış açısını da, sözle kurduğu zihinsel ilişkiyi de doğal olarak değiştirip dönüştürmüştür.

Esasında yazının yeniden üretilebilir oluşu matbaaya dayanmaz. Musahhihler her dönem var olmuş ve yazılı metinleri çoğaltma görevini üstlenmişlerdir. Fakat matbaanın tarihsel süreç içerisinde gelişmesiyle git gide bu işlem daha çok mekaniklemiştir. Bu ise yeni bir olgudur.³⁰⁴

İlk gazete 17. yüzyılda İngiltere’de yayımlanmış olsa da³⁰⁵ 15. yüzyılda, matbaanın Avrupa’ya gelişinden kısa zaman sonra VII. Henry zaman zaman, politik görüşlerini ortaya koymanın yanında haber veya duyuru niteliğinde de yayımlar yapmaya başlamıştır. İlerleyen yıllarda Elizabeth zamanında, hükümet destekçisi gruplar, iç meseleleri konu edinen, çoğunlukla balat biçiminde yayımlar yaparak³⁰⁶ yazılı basının ilkel biçimlerini ortaya koymuştur.³⁰⁷

Yazılı basın bugün yerini daha ziyade görsel, dijital ve etkileşimli medya organlarına bırakmış olsa da uzun yüzyıllar boyunca halkı bilgilendirmek ve büyük kitleleri yönlendirmek adına kullanılan önemli bir araç olmuştur. Yazılı basının taşıma ve çoğaltma kolaylığı, saklanabilir olduğundan arşiv ve belge niteliğinin olması ve tekrar tekrar okunabilmesi kısa zamanda toplumu etkilemede önemli bir güç hâline gelmesine neden olur. Bilgi verme, ikna etme, eğlendirme, dikkati belli konulara odaklama, toplumsallaştırma gibi yan amaçları bulunsa da yazılı basının ortaya çıkış amacı temelde enformasyonu yaymaktır. Öte yandan işin içine hangi bilginin verilir hangisinin verilmeyeceği, hangi bilginin ne sıklıkla, ne tür kelimelerle, hangi uzunlukta verileceği, hangi haberin geçirtilip hangisinin uzun sunulacağı gibi parametreler girdiğinde enformasyon sunma işlemi politik bir hâl alır.

Radyonun icadı ve yayılmasına dek yazılı basının alternatifinin olmayışı onun gücünü korumasına ve gündemi belirlemede en önemli araç hâline dönüşmesine sebep olmuştur. Sansür, kanun ve yasaklar yoluyla zaman zaman baskılanmaya çalışılsa da gazete ve dergi çıkarmanın tekelin elinde olmayışı, dileyen herkesin fikirlerini yaymak üzere süreli yayın çıkarabilmesi ve yine arzu eden kimselerin bu yayınları satın alarak okuyabilmesi nispeten/görünürde demokratik bir ortam sunar. Basındaki sansür ve

³⁰⁴ Walter Benjamin, “Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Yapıtı”, *Pasajlar* içinde, Çev. Ahmet Cemal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, 52.

³⁰⁵ İsmet Bozdağ, *Dünyada ve Türkiye’de Basın İstibdadı*, İstanbul: Emre Yayınları, 1992, 34.

³⁰⁶ “Novels” denen bu yayınlar roman kelimesinin de kökenini oluşturur. bk. Jack Goody, *Mit, Ritüel, Söz*, Çev. Damla Sezgi, İstanbul: Küre Yayınları, 2017, 165.

³⁰⁷ Goody, *age*, 165.

baskının yoğun olduğu dönemlerde bu demokratikliğin pek de işlemediği, aynı biçimde okuryazarlık oranının düşük olduğu dönemlerde herkesin yazılı basından aynı ölçüde faydalanamadığı düşünöüldüğünde basın yayında demokrasinin tam anlamıyla sağlandığından bahsetmek zordur. Yine de okuma yazma oranının düşük olduğu devirlerde yaygın olarak gerçekleştirilen sesli okuma eylemi veya gazeteden okunan haberlerin kulaktan kulağa yayılabiliyor oluşu, basının en ilkel hâlden itibaren bir güç olduğu gerçeğini doğurur.

Yazılı basının gelişmesi bahsi geçen demokratik ortamın da daha rahat oluşmasını sağlar. Artık süreli yayınlar tek bir kişi veya grubun çıkardığı, sadece bir görüşü yansıtan cinsten değil, farklı kişilerce çıkarılan ve değişik görüşlerin yayılmasına olanak sağlayan bir hüviyete bürünür. Bu ortam okur için de bir avantajdır. Satın alınan yayınlar yayına devam edebilirken satın alınmayanlar kapanır. Aynı gazete ve dergileri okuyan yani aynı tercihi yapan insanların aynı görüşlerde uzlaşması, birleşip ilerlemelerine yol açar. Bu da başta Fransız İhtilali olmak üzere büyük halk ayaklanmalarının daha kolay örgütlenmesinin ve halkın devleti denetlemesinin yolunu açar.

Süreli yayınların bir başka niteliği zaman geçip baskı teknolojisi geliştikçe daha da büyüyen bir metaya dönüşmesidir. Bu yönüyle periyodik olarak çıkan yayınlar günlük, haftalık, aylık olarak satın alınıp tüketilerek kenara konan bir meta hâlini alır:

“Bu açıdan bakıldığında gazete kitabın "aşırı ucu"dur; devasa ölçekte satılan ama popülerliği uçucu bir kitap. Bir günlük best-seller'lar diyebilir miyiz? Basıldığı sabahın ertesinde gazetenin işi bitmişliği - tuhaf değil mi, kitlesel olarak üretilen ilk metalden birinin, modern dayanıklı tüketim mallanna içkin olan bu işi bitme, modası geçme eğilimini haber vermesi?- aynı zamanda, tam da bu yüzden, olağanüstü bir kitlesel ayini mümkün kılar: Bir kurgu olarak gazetenin neredeyse eşzamanlı olarak tüketilmesi ("tahayyül" edilmesi). Şu sabah ya da akşam baskısının, şu gün değil bugün, üstelik şu saatle bu saat arasında inanılmaz ölçeklerde tüketileceğini biliyoruz. (Yine kullanımı saate bağlanmamış, sürekli bir akış izleyen şekerle karşılaştıran; bozulabilir, ama eskimez, modası geçmez.) Bu kitlesel ayinlerin -Hegel, gazetelerin modern insan için sabah dualarının yerini tuttuğunu söylemişti paradoksal bir anlamı vardır. Kafatasının surları içinde, sessiz bir mahremiyet halinde yerine getirifü. Ama, varlıklarından emin olunmakla birlikte kimlikleri hakkında en ufak bir fikre sahip olunma yan binlerce (veya milyonlarca) kişinin, aynı ayini eşzamanlı olarak yerine getirdiğine herkesin duyduğu güven tamdır. Dahası bu ayinler bitmez tükenmez bir şekilde günlük ya da yarım günlük aralıklarla

takvim boyunca tekrarlanır. Hayali bir cemaatin dünyevi, tarihsel bir saate bağlanmış bir biçimi için daha iyi bir örnek nasıl bulunabilir?”³⁰⁸

Anderson’ın Hegel’den aldığı güçle yaptığı “ayın” vurgusu aynı zamanda gazetelerin tıpkı festival, bayram, ibadet gibi diğer ritüellere benzer bir nitelik kazanmasını da sağlar. Fakat bu nitelik, klasik ritüellerin aksine manevi yönünü kaybetmiş, tamamıyla alınıp satılabilen bir metaya dönmüştür. Dahası aynı gazeteye okuyan kişiler arasında hayali bir cemaat bağı oluşması söz konusu olmuştur. Gazeteler çoğunlukla günlük olarak yayınlandığından o gün çıkan gazetenin tam da o gün okunması neredeyse kesindir. Hemen hemen aynı zamlarda aynı haberleri veya aynı kurguyla yan yana, alt alta, üst üste konmuş birtakım metinleri okuyan topluluğun zihinsel yapısı da özdeş olmaya meyleder.

Gazetelerin yarattığı ikinci bir tür hayali bağ ise yan yana sütunlarda yer alan haberler, duyurular, reklamlar, roman tefrikaları, şiirler, bilmeceler, fıkralar, siyasi ve toplumsal makaleler, fotoğraflar, illüstrasyonlar ve sembollerin bir arada oluşturdukları cemaattir. Bu durum bir arada verilmiş tüm bu şeylerin değerinin de denkleşmesine yol açar. Padişahı öven bir şiirle Beyoğlu’nda yeni açılan şapkacının ilanının aynı sayfalarda yer alması okurun zihninde değer denkleşmesini kolaylaştırır.

Bilgiyi elinde bulundurmak her devir için önemli bir güç olsa da hükümetlerin halklarını kontrol etmekte zorlandığı dönemlerde çok daha büyük bir güç hâlini almıştır. Özellikle nüfus sayımı gibi yöntemlerle bilgi toplamak, kökenleri Eski Roma’ya dek uzanan, halkı kontrol etmek adına strateji geliştirmek için kullanılan oldukça faydalı bir yöntemidir. Modernleşme ve merkezileşmeyle bürokrasi ve buna bağlı olarak Weber’in deyimıyla “bilgi temelinde denetim yapılması”³⁰⁹ giderek yükselmiştir.

Bilginin matbaa yoluyla çoğaltılmasının kolaylaşması beraberinde hangi bilgilerin ne kadarının kimler tarafından bilineceği sorularını ortaya çıkarır. Gücü elinde bulunduran hükümetler, çıkarlarına ters olan veya olabileceğine ihtimal verdikleri bilgilerin dolaşımını engellemek adına sansüre veya diledikleri bilgilerin dolaşıma girmesini sağlamak için propagandaya başvurabilir.

Birçok farklı işlevi olan medya araçları kendisini denetleyen veya ekonomik hâmilini yapan grup veya kişiler lehine propaganda yapar. Bu çıkar grubu veya

³⁰⁸ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev: İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 1993, 49-50.

³⁰⁹ Weber’in bürokrasi üzerine söyledikleri için bk. Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, c.1, Çev. Latif Boyacı, İstanbul: Yarı Yayınları, 2012, 342-345.

kişilerinin öne çıkarmak istediği bilgi ve düşünceler veya yaratmak istediği duygular vardır. Bunların üretilerek grubu şekillendirmesi için medya en pratik ve elverişli araçtır.³¹⁰ Bu sayede fikirleri denetlemek adına sansür gibi daha kaba müdahalelere alternatif ve eğer profesyonelce uygulanabilirse çok daha *sinsi* bir yol olarak propaganda ortaya çıkar.

Propaganda araçlarına özellikle savaş gibi önemli durumlarda daha çok başvurulur. Bununla bağlantılı olarak dünyada sistematik, örgütlü ve kurumsallaşmış propaganda faaliyetlerinin ilk olarak I. Dünya Savaşı döneminde uygulanmaya başlandığı söylenebilir. Savaşta yer alan devletler asker toplamak için geleneksel yöntemler yeterli kalmayınca kitle iletişim araçları, afişler, sinema gibi araçlar ve sansür ile yanlış bilgilendirme gibi yöntemlerle devlet propagandasını yaymıştır.³¹¹ Toplumun fedakârca hareket etmesinin beklendiği durumlarda kitleleri etkilemek adına propaganda araçları önemli bir konumda yer alır. Haberlerin yayılması ve kamuoyu oluşturmanın yazılı medya yoluyla olduğu zamanlardan itibaren propagandanın yayılması için okuryazarlık önemli bir güç hâline geldiğinden milliyetçilik, eğitim ve okuryazarlıkla yakın ilişkilidir. Propaganda araçlarının nitelikleri ise şöyle özetlenebilir:

³¹⁰ Edward S. Herman ve Noam Chomsky, *Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politikası*, Çev. Ender Abadoğlu, İstanbul: BGST Yayınları, 2012, 15.

³¹¹ Toby Clark, *Sanat ve Propaganda: Kitle Kültürü Çağında Politik İmge*, Çev. Esin Hoşsucu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997, 12.

Tekrar etme	Tekrar telkini güçlendiren bir mekanizma olduğundan propaganda araçları sık sık tekrar edilerek iletilmek istenen mesajın kabulünü kolaylaştırır.
Kısa, kolay anlaşılır olma	Propaganda araçları toplumdaki herkesin rahatlıkla anlayabileceği kısa ve kolay, sloganik ifadelerden oluşur. Bunun alternatifi veya destekleyicisi görsel ve işitsel simgelerdir. (bayrak, marş vb.) Bu sayede akılda kalıcılık daha kolay sağlanmış olur.
Topluluk oluşturma işlevine sahip olma	Halkın bir arada olması, bireyliklerini silerek fedakârlık duygusunu artırır. Geçit veya bayram törenleri de bu birlik beraberlik duygusunu destekleme işlevi görür.
Kontrol	Propaganda araçları eğer hükümetin istediği biçimde denetlenmezse topluluklar karşı görüşlere yönelerek istenmeyen durumlara yol açabilirler. Bu sebeple sansür ve denetim, propagandayla birlikte ilerler.
Abartma ve önemsizleştirme	Propagandistler yaymak istedikleri haber ve/veya düşünceleri abartarak sunarken yayılmasından rahatsız olacakları haber ve fikirleri ya hiç kamuoyuyla paylaşmaz ya da önemsiz birer detay gibi gösterirler.

Tablo 1: Propaganda araçlarının genel nitelikleri

Propaganda araçları kısa ve etkili, sloganik, tekrara dayalı, kitleleri harekete geçirme gibi nitelikleriyle reklamcılıkla da oldukça yakın ilişkilidir. Fakat tekrara ve klişelere yaslanan propaganda araçları da yıpranır. Hüseyin Cahit anılarında “Sansür müthiş bir silindir olmuştu. Hiçbir yazarın benliğini göstermesine, hiçbir gazetenin başka türlü olmasına imkân yoktu.”³¹² derken her ne kadar sansür nedeniyle yazarların kimliksizleştiğini söylese de aynı zamanda yazılması beklenen şeylerin tekrarlanması yani propaganda da yazarları kimliksiz kılmaya yarar. Buitenhuis’a göre, 1. Dünya Savaşı’nın propagandist dilini çözümleyen Paul Fussell bu durumu “edebi dilin savaşla ilgili gerçeklerin ortaya koyulmasını nasıl engellediğini ve yazarların, kayıpları ya da yenilgileri betimlemek kaçınılmaz hale geldiğinde, nasıl klişelere ve edilgin çatıya yöneldiklerini parlak bir biçimde çözümlenmiştir.”³¹³ Savaşın ilk yılından sonra propagandistler bir söz dağarcığı üretmiş ve kendi içinde özel bir tür dahi ortaya çıkmıştır. Gerçeklerden uzak biçimde oluşturulan bu dil, cephede savaşan kimi genç yazarların savaştan sonra *gerçekleri* olduğu gibi anlattıkları metinler yazmalarının yolunu açmıştır.³¹⁴

³¹² Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, Haz. Rauf Mutluay, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, 129.

³¹³ Akt. Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918: Propagandanan Millî Kimlik İnşasına*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, 49

³¹⁴ Köroğlu, age, 50.

1.2.1.3.1. 19. Yüzyıl Osmanlısında Yazılı Basın Faaliyetleri ve Okurluk

Osmanlı'da ilk Arap harfli süreli yayının yayımlanmasından (1828), II. Abdülhamid'in tahta geçtiği, aynı zamanda I. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1876'ya dek 161 yeni gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. Öte yandan 1876'dan 1908'e dek geçen sürede 472 yeni yayının çıktığı görülür.³¹⁵ Aynı zamanda elbette bu dönemde önceden çıkmış ve yayın hayatına devam eden dergi ve gazeteler de olduğu düşünülünce II. Abdülhamid'in tüm sansür, baskı ve ceza mekanizmasına rağmen ciddi bir yayın akışı da olduğu görülür. Dahası renkli baskı, fotoğraf ve resimlerin süreli yayınlarda görülmesi de yine bu döneme rastlar.

Osmanlı'ya matbaanın Avrupa'ya kıyasla çok geç gelmesinin yanında süreli yayınların da yayına başlaması oldukça geç bir tarihe rastlar. Yaygın tarih anlatısına göre Osmanlı'daki ilk Türkçe gazete olan *Takvim-i Vekayi*'ye geçmeden önce merkezden bağımsız hareket etmesine rağmen 1841'e dek özerk bölge hüviyetini kazanamamış bulunan Mısır'daki matbuat ve basın yayın faaliyetlerine ve İstanbul'a etkilerine değinmek gerekir.

Mısır Hidivi Kavalalı Mehmet Ali yeni açtığı okullara kitap gerektiğinden ve özellikle de Avrupa'daki askerî alandaki gelişmeleri öğrenmek adına yoğun bir basın yayın faaliyetine başlar. İstanbul'dakinden hemen hemen bir yüzyıl sonra, 1822'de, kurulmasına öncülük ettiği Bulak Matbaası'yla o kadar hızlı davranır ki *Takvim-i Vekayi*'den bile üç sene evvel Mısır'da *Vekayi-i Misriyye* gazetesinin yayınlanmasını sağlar. Mısır Hidivi politik meseelerde basının yani kamuoyunun önemini farkındadır Bundan dolayı ilk faaliyetlerinden birinin gazete çıkarmak olması şaşırtıcı değildir.³¹⁶ Bulak Matbaası büyük oranda İstanbul'daki matbaacılık faaliyetlerini örnek alır.³¹⁷ Bunda Mısır'da yoğun biçimde başlayan Türkçe çeviri faaliyetinde İstanbul'dan giden entelektüellerin aktif rol oynaması da etkilidir.³¹⁸ İlerleyen yıllarda Kavalalı'nın ölümü

³¹⁵ Hasan Duman. *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu 1828-1928*, II. Cilt, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000, 1182-83.

³¹⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, *The Turks in Egypt and Their Cultural Legacy*, Çev. Humphrey Davies, New York: The American University in Cairo Press, 2012. 320.

³¹⁷ Bu durumun en büyük kanıtı Mısır'da basılan kitapların şekilsel özelliklerinin İstanbul'da basılanlarla hemen hemen aynı olmasıdır. Mesela kitapların ilk sayfalarındaki başlıklara süslü çelenkler konurmuş fikri ve bu çelenklerin şekli İstanbul'dakilerle aynıdır.

³¹⁸ Bunların başında da Mısır hidivine baş muavinlik de yapan, aynı zamanda Bulak Matbaası'nın ilk müdürü olan Abdurrahman Sami Paşa gelir. Abdurrahman Sami Paşa'nın oğlu Abdülatif Suphi Paşa da tıpkı babası gibi Mısır'da yönetimle alakalı önemli makamlarda yer almış, çeviri faaliyetlerinde aktif olarak rol almamakla birlikte Kavalalı tarafından İbn Haldûn'un "Mukaddime"sini de içeren önemli eseri *Kitâbü'l-İber*'in çevrilmesi konusunda teşvik edilmiş, Mısır'dayken çevirisini tamamlayamadığı bu kitabı daha sonra İstanbul'da bastırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bk: Johann Strauss, *The Egyptian*

üzerine Mısır'dan İstanbul'a göç etmeye zorlanan bu entelektüel kişi ve aileler bu sefer de İstanbul'daki konak geleneğini sürdürüp entelektüel meclisler meydana getirecektir.³¹⁹ Bu sebeple İstanbul-Bulak arasındaki bu etkiyi çift yönlü bir etkileşim ağı olarak düşünmek zorunludur.

Takvim-i Vekayi bahsine geçmeden önce 1831'den evvel devletin çeşitli bölgelerinde yayımlanan Fransızca gazeteleri de anmak gerekir. Oldukça erken bir dönemde, 1795'te İstanbul'da *Bulletin des Nouvelles*, 1796'da yine İstanbul'da *Gazette Française de Constantinople*, 1821-1827 arasında İzmir'de *Le Spectateur Oriental* yayımlanmış,³²⁰ yine İzmir'de 1824'te *Le Smyrnéen*, 1828'de *Le Courrier de Smyrne*, 1831'de *Journal de Smyrne*³²¹ gibi Fransızca gazeteler yayın hayatına başlamıştır. Özellikle 18. yüzyılın sonunda çıkan iki Fransızca gazetenin temel amacı Osmanlı İstanbul'unda yaşayan Fransızları Fransız İhtilali ve peşi sıra gelen gelişmelere dair bilgilendirmektir. Çoğunlukla 15 günde bir yayımlanabilen bu ilk süreli yayınlar tam manasıyla bir basın yayın faaliyetinin başladığını göstermez.

Osmanlı Devleti'nin ilk resmî gazetesi olan Arap harfli Türkçeyle yayımlanmış *Takvim-i Vekayi*'den Şinasi'nin Âgâh Efendi ile birlikte 1860'da çıkarmaya başladığı *Tercüman-ı Ahval*'e gelene dek birçok farklı dil ve alfabede pek çok yeni süreli yayın çıkmaya başlasa da özellikle profesyonel gazetecilik konusundaki acemilik ve okur oranının kısıtlılığı söz konusu olduğundan bu otuz senelik süreçte Osmanlı'da yazılı basının halen emeklemekte olduğunu söylemek gerekir.

Bu aralıkta çıkan gazeteler İstanbul ve İzmir³²² merkezlidir.³²³ Arap harfli Türkçe, Yunan harfli Türkçe, Ermeni harfli Türkçe, Fransızca, Rumca, Bulgarca, Yahudi İspanyolcası, Ermenice, Arapça yayımlanan bu süreli yayınlar Osmanlı'nın çok

Connection in Nineteenth Century Ottoman Literary and Intellectual History, Beirut: Orient-Institut der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft, 2000.

³¹⁹ Mısır'dan İstanbul'a göç eden paşa, bey ve hanımların İstanbul entelektüel hayatına etkisi için Bk. Gökçe Özder, "Değişen Osmanlı Patronaj Sistemine Dair On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nden Bir İlham", *Bir Ses Ormanı Ahmet Hamdi Tanpınar*, 2022.

³²⁰ Ayrıntılı bilgi için Bk. Leon Kontente, *Les Débuts de la Presse dans l'Empire Ottoman: Le Spectateur Oriental (1821-1827)*, İstanbul: Libra Kitap, 2021.

³²¹ Bu kısımdaki bilgiler şu çalışmalardan derlenerek yazılmıştır: Alim Kahraman, "Matbuat: Türk Edebiyatı", *TDV İslam Ansiklopedisi*; Johann Strauss, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimler, Neleri Okurdu? (19.-20. Yüzyıllar)", *Tanzimat ve Edebiyat*, 2014, 1-64; Bibliothèque nationale de France Gallica Arşivi; Süleyman Faruk Göncüoğlu, *İstanbul'un İlkleri Enleri*, İstanbul: Ep Yayıncılık, 2004.

³²² "Osmanlı döneminde İzmir, basın tarihi açısından İstanbul'dan sonra gelen ikinci önemli merkez konumundadır. İzmir basınının en önemli özelliği hem tarih itibarıyla çok eski hem de zengin ve çok dilli bir manzara göstermesidir." Ö. Faruk Huyugüzel, "Osmanlı Dönemi'nde Bir Yerel Basın Örneği Olarak İzmir Basını", *İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2004, 55.

³²³ Bir istisna olarak Beyrut'ta 1858'de çıkan Arapça gazete *Hadikatü'l Ahbâr*'ı anmak gerekir.

dilli, çok kültürlü, çok dinli ve çok alfabeli yapısına da ışık tutar. Dahası ilk resmî gazete olan *Takvim-i Vekayi*'nin de Arapça, Farsça, Rumca, Ermenice ve Bulgarca nüshalarının çıkmış olması bu dönemde çok dilliliğin devlet eliyle tanındığı ve korunduğu anlamına gelir.

Her ne kadar Osmanlı yazılı basınının esas gelişim göstermesi 1860'lara ve elbette Şinasi'nin etkisine bağlansa da 1851'de İstanbul'da yayına başlayan, 1923'e dek yayımlanmaya devam eden, bu yönüyle Osmanlı'nın en uzun soluklu süreli yayınlarından biri olma özelliğini taşıyan Yunan harfli Türkçe (Karamanlıca) *Anatoli* gazetesini anmak gerekir. Üstüne üstlük bu, ilk Karamanlıca süreli yayın da değildir. *Anatoli*'nin yayıncısı Evangelinos Misailidis aynı zamanda ilk Karamanlıca gazete olan *Pelserat-il Maşrik*'i (1845-1846) de İzmir'de yayımlayan kişidir. Dahası Misailidis *Anatoli*'den önce İzmir'de haftalık siyasi *Şark* gazetesini ve 1849-50'de İstanbul'da aylık resimli *Mektebü'l Fünûn-i Meşriki* dergisini de yayımlar.³²⁴

1845 gibi erken bir tarihte Karamanlıca gibi bir imparatorluk için geniş fakat sınırlı okur kitlesi bulunan, yazı dili bile standarda kavuşmamış bir dilde süreli yayın üretimi yapma ihtiyacı ve gerekliliği hissetmenin sebebi ne olabilir? Yayıncılıktan önce öğretmenlik de yapan Misailidis “öğretmenlik yaparak kısmen yerine getirdiğine inandığı ‘aydınlatma’ görevini gazete ve matbaacılıkla daha geniş kitlelere ulaştıracağını”³²⁵ düşünüyordu. Devletin resmî yayın organı olan *Takvim-i Vekayi* dahi yalnızca Arapça, Farsça, Rumca, Ermenice ve Bulgarca yayınlar yapılabiliyorken Misailidis, Türkçe konuşup Arap harfleriyle Türkçe okuyup yazamayan, dahası Yunanca da bilmeyen bu azınlığın malumatlardan haberdar olmasını sağlama misyonunu üstüne almıştı.

Misailidis'in süreli yayın çıkarma, tiyatro oyunu yazma, Yunan harfleriyle Türkçe yazmaya belli standartlar getirme çabasını Şinasi'nin benzer faaliyetleriyle paralel düşünmek önemlidir. Şinasi de Arap harfli Türkçe ilk özel gazeteyi çıkaran isim olmasının yanında Batılı tarzda ilk tiyatro oyunu olan *Şair Evlenmesi*'ni yazmış, noktalama işaretlerini kullanmış ve Türkçede gazete dilinin oluşması yolunda çaba harcamıştır. Belki de esas ilginç olan ülkenin resmî yazı dili olan Arap harfli Türkçede

³²⁴ Bu bilgileri Evangelia Balta, İordanis Limmidis'in yazdığı Evangelinos Misailidis'in Karamanlıca biyografisinden aktarmıştır. Evangelia Balta, “Karamanlıca Basın (İzmir 1845-Atina 1927), *Gerçi Rum İsek de Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz: Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, 249.

³²⁵ Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek. *Romanı “İki Kilise Arasında Binamaz Kılmak” Karamanlıca Edebi Üretim, Evangelinos Misailidis ve Bir Yenidenyazım Örneği Olarak Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş*, Doktora Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2014, 66.

yayın faaliyetine Yunan harfli Türkçeden daha geç bir tarihte *gerçek manada* başlanmasıdır.

II. Abdülhamid döneminde süreli yayınlarda ve genel olarak basılı kitaplarda bir artış söz konusu olur. Önceki dönemlerde artma eğiliminde olan baskı adetleri bu dönem teknolojinin de gelişmesiyle aynı eğilimi sürdürür. Öyle ki Abdülhamid'in ilk yıllarına denk gelen 1879'dan 1888'e dek İstanbul'da yılda ortalama 9-10 yeni süreli yayın çıkmaktadır.³²⁶ 1860'tan 1900'e günlük ortalama gazete satışı dört katına çıkmıştı.³²⁷ Bu artışta matbaa tekniğinin gelişmesi kadar Abdülhamid'in teşvikinin de etkisi olduğu söylenebilir. Muhalifliğiyle bilinen *Servet-i Fünun* dergisinin sahibi Ahmet İhsan dahi anılarında Abdülhamid'in teşvik ve desteğinden bahseder.³²⁸ Buradaki teşvik büyük oranda *Servet-i Fünun*'un musavver olması ve Abdülhamid'in fotoğrafın basındaki önemini kavramasıyla alakalı olsa dahi bu durum Abdülhamid'in genel anlamıyla basın gücünü kullanarak kendi iktidarını yurttaşlarına ve Batı'ya karşı sağlamlaştırma çabasından bağımsız düşünülemez.

Modern toplumun bir özelliği olan kamusal alan bastırıldığında veya manipüle edildiğinde dahi taklit edilmek durumundadır.³²⁹ II. Abdülhamid devri süreli yayıncılığın desteklenmesi temelde bununla açıklanabilir. Kamusal alanın varlığı yadsınamaz ama sansür ve propaganda yoluyla kontrol altında tutulan basın aracılığıyla kamuoyunun gerçek fikri buralardakilermiş gibi sunulur. Bu da manipülasyona yol açar.

1.2.1.3.2. Dünyada ve Osmanlı'da Basın Sansürünü Yeniden Düşünmek

Yazılı basının ortaya çıkmasından çok kısa süre sonra bu politik yönünün farkına varan iktidar elitleri basını kendi ellerine almak için çeşitli yollar denemiştir. Bu yolların başında basın yasağı uygulamak gelir. Muhaliflerin fikirlerini yaymak üzere kendi yayınlarını yapması sonucu iktidar yasaklama; sansür; falaka, hapis, hatta idam yoluyla cezalandırma gibi yöntemlerle buna engel olmaya çalışır. Sansür memurluğu yazılı basının gelişmesiyle, basını baskılamak amacıyla ortaya çıkan bir meslek koludur. Örneğin Napolyon Bonaparte iktidara geldiğinde ilk işi bir basın

³²⁶ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2006, 63.

³²⁷ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, 120.

³²⁸ Ahmet İhsan anılarında Abdülhamid'in *Servet-i Fünun* için Fransa'dan hakkak getirdiğinden ve hükümet tarafından gazetelere ilk defa bir ödeneğin *Servet-i Fünun*'a verildiğinden bahseder. Ama bu ödenek "hamd olsun ki ceb-i hümayun'dan gelme"miştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, 258-9.

³²⁹ Taylor, age, 222.

kararnamesi çıkarmak olmuştur. Bu kararnamede yer alan “cumhuriyete yapılabilecek kötülükleri önlemek” maksadına dayanarak “sahip ve başyazarlarının Cumhuriyetçi olduklarına kanaat getirilen” yani kendi görüşlerini destekleyen 13 gazete hariç hepsi kapatılır.³³⁰ Dahası kapatılmayan gazetelere de sıkı bir sansür uygulanmaya devam eder.³³¹

Temelde başta medya araçları olmak üzere her türlü yayının hükümetçe denetlenmesi ve uygun bulunmayanların yayınına izin verilmemesi anlamına gelen sansür, erken modern Avrupa’da hükümetlerin kiliselerden görüp öğrenerek uyguladıkları bir başkaldırıyı dizginleme yöntemidir. Özellikle matbaanın enformasyonu hızla yayabilmesi kamuoyunu etkileme gücünü açığa çıkarmış bu da hükümetlerce denetlenmesini zorunlu kılmıştır. Örneğin Fransa’da 1667-1697 arası sıkı bir yayın denetimi vardır. Kolay denetleyebilmek adına yayınevlerini birkaç elde topladıklarından yayıncı sayısı 1500’lerdekine kıyasla azalır. Dahası bu dönemde birtakım kitaplar açıkça yakılmaya devam etmektedir.³³²

II. Abdülhamid döneminin “istibdat devri” olarak tanımlanmasının en önemli sebebi olan basın sansürüne bu devirde yaşayan edebiyatçı ve aydınlar Meşrutiyet’ten sonra yazdıkları anılarda büyük yer ayırır. Yalnızca bu anılara bakılarak yapılacak yorumlar eksik olacağı gibi anıların belgelerle ortaklaştığı birtakım noktaları gözardı etmek de döneme dair yorum yaparken hataya yol açacaktır.

Modern bir kurum olan sansür, Osmanlı’ya diğer pek çok şey gibi Batı’yı taklidin sonucunda gelmiştir. Basın yayının ve matbaacılığın gelişmesiyle devlet hangi kitap veya yayınların basılıp hangilerinin basılmamasını denetleme ihtiyacı hissedince ortaya basın ve matbaa yasaları çıkar. Osmanlı’da yayıncılığa dair ilk düzenleme 8 Şubat 1857’de Matbaa Nizamnamesi ile olur. Bu nizamname dileyen herkesin istediği gibi kitap veya dergi/gazete basamayacağını gösterdiği gibi matbaa açmak veya kitap ve risale basmak için izin alınması, ahlak ve emniyete aykırı yayın yapmanın yasaklanması gibi maddeleri de barındırır.³³³

1908’e dek yürürlükte kalmasıyla II. Abdülhamid dönemi basın denetiminin esaslarını oluşturan düzenleme ise III. Napolyon zamanında Fransa için çıkarılan Basın

³³⁰ Bozdağ, age, 69-70.

³³¹ Bozdağ, age, 71.

³³² Peter Burke, *Bilginin Toplumsal Tarihi*, Çev. Mete Tunçay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, 142-144. Erken modern Avrupası başta olmak üzere farklı dönemlerde farklı yerlerde değişik düzeylerde görülebilen basın denetimi üzerine Burke’nin kitabından detaylı bilgi edinilebilir.

³³³ Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2020, 30-31.

Kanunu'nun temel maddelerini alarak hazırlanan 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi ile yapılır. Bu nizamnameye göre herhangi bir yayın yapmak için Osmanlı uyruklular Maarif Nezareti'nden, yabancılar ise Hariciye'den izin almalıdır. Devletin iç güvenliğini veya asayişini bozucu bir suçun işlenmesine sebep olan yayınlar mahkeme kararı olmaksızın hükümetçe geçici ya da sürekli olarak tatil edilebilir. Hükümeti eleştiren gazeteler ise bir ay süreyle kapatılır. Bu nizamnameyle ayrıca yabancı ülkelerde çıkan siyasi gazetelerin devlete sokulması da yasaklanmıştır.³³⁴

1867'de gazetelerin iyiden iyiye hükümet aleyhinde yayın yaptığı bir dönemde ortaya çıkan Kararname-i Âli, muhalif iç basının yurt dışına taşınmasının kapısını aralamıştır. Aradan geçen yaklaşık on senenin sonunda, II. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle ilan edilen Kanun-i Esasi'nin "Matbuat kanun dairesinde serbesttir."³³⁵ maddesi gereğince nihayet gerçekten kısa bir süre de olsa matbaa serbestliği yaşanmıştır, ancak çok geçmeden, 20 Eylül 1877'de sıkıyönetimin ilan edilmesiyle yeni bir kararname yürürlüğe girmiş ve "askerî hükümet (...) zihinleri kurcalayacak yayın yapan gazeteleri derhal kapatabilir ve her türlü cemiyetleri yasak edebilir" hükmü gereğince Kanun-i Esasi'deki matbuat serbestliği maddesi geçerliğini yitirmiştir.³³⁶

1877'deki sıkıyönetimin en büyük etkisi mizahî yayınlara yönelik olmuş, bu tarihten itibaren mizah gazetelerine yayın izni verilmemiş, ancak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yeniden serbestlik gelebilmiştir.³³⁷ 1879'da Maarif Nezareti'ne bağlı Telif ve Tercüme Dairesi kurulmuş, kitapların sansürü görevi buraya devredilmiştir. 1881'de ise Encümen-i Teftiş ve Muayene Kurumu oluşturularak hem kitap ve risalelerin baskıdan önce denetlenmesi hem de yurt dışından gelen kitapların teftiş edilmesi sağlanmıştır.³³⁸ Önceleri sadece siyasi gazeteler sansürden geçirilirken 1882

³³⁴ Cevdet Kudret, *Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1977, 5-6; Demirel, age, 32-33.

³³⁵ *Kânun-i Esasi, Meclis-i Mebusan ve Âyan Nizamnâme-i Dâhilisi*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, 1293, 42.

³³⁶ Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973, 52.

³³⁷ Teodor Kasap'ın *Hayal* gazetesinde yazdıklarının bu yasağa yol açtığı görülüyor. Nitekim *Vakit* gazetesinde 4 Ağustos 1876'da şöyle bir haber çıkmıştır: "Bir vakitten beri Hayal gazetesi, Basiret ve Vakit gazeteleri imtiyaz sahipleri aleyhine birtakım küçük düşürücü makaleler yayınladığından dolayı, gazetenin sahibi, idareye getirilmiş ve kendisine tenbih ve ihtarda bulunulmuşsa da gazete yine de namus ve edebîî yazılara devam etmiştir. Kişileri koruyacak havadis yayını kanun ve nizamlarla yasaklandığı halde, bu gibi yazılar yayınlamak şu zamana uygun olmayacağı için Hayal gazetesi süresiz olarak kapatılmıştır. Bundan böyle lâtife ve mizaha dair varakpare (gazete, dergi) yayınlanmasına izin verilmeyeceği ilan olunur."

Bunun üzerine Teodor Kasap *Hayal* gazetesinde Kanun-i Esasi'nin 12. maddesini eleştiren cinsten yazı ve karikatürler yayınlamış ve nihayetinde eski Matbuat Nizamnamesi'nin hükümlerine dayanarak dava açılarak üç yıl hapis cezası verilmiştir. Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003, 48-49.

³³⁸ Demirel, age, 90.

itibarıyla her çeşit gazete ve dergi sansürün kapsamına girmiştir.³³⁹ 1888’de Matbuat Nizamnamesi hazırlanmış, 1894’te ise matbaalar ve kitapçılar hakkında yeni bir nizamname uygulanmaya başlamış ve bu 1909’a dek yürürlükte kalmıştır.³⁴⁰

Sansürün en önemli öznesi sansür memurlarıdır. Padişahın güvendiği kişilerden seçilen memurlar başlarda acemi olduklarından bir süre gazeteciler istediklerini yazabilmiştir. Özellikle merkezden uzak bölgelerde denetim tamamen sansür memurlarına bırakıldığından zaman zaman sansür memurları gazetecilerle iş birliği dahi yapmıştır. Halit Ziya anılarında o devirler odakta İstanbul bulunduğundan, İzmir’de çıkan *Hizmet* gazetesinin sansür baskısına çok az maruz kaldığını yazar. Bu sebeple zamanla İstanbul’daki gençlerin eserlerini neşretmeleri için İzmir’de çıkan *Hizmet* gazetesi ideal bir mecra hâline gelir.³⁴¹ Bu sayede örneğin *Sefile* romanı gazetede tefrika edilirken sansüre uğramamış ama roman olarak basılmak istendiğinde “şair-i islamiyeye mugayereti hasebiyle” “katiyen gayr-ı caiz”³⁴² bulunduğundan kitap olarak yayımlanmasına izin verilmemiş fakat Maarif Müdürü olarak İzmir’e atanan Tahsin Bey insiyatif alarak *Sefile*’nin kitap olarak basılmasına ruhsat vermiştir.³⁴³

Bir başka sansür memuru vakası da Süleyman Tevfik’in anılarında geçer. *Mürüvvet* gazetesini çıkardığı dönem muhalif hiçbir şey yazmadığı gibi sansür memuru tarafından yoklandığı durumlarda da verdiği cevaplarla Hıfzı Bey’in güvenini kazanan Süleyman Tevfik, bir defasında Alman siyaseti gütmeye yönelik eleştirilerini içeren bir başmakale yazarak gazetesini sansürün denetimine gönderir. O dönemler padişaha iletmek istenen fikirlerin bu şekilde gazeteye makale olarak yazılmış gibi yapılarak yayınlanmaya uygun bulunmaması sonucunda sansür memurları aracılığıyla saraya ulaştırılması yaygındır. Bu sayede yazarların makaleleri gazetede neşredilmese dahi sultana fikirlerinin ulaşması mümkün olur. Süleyman Tevfik’in mezkûr makalesi sansür memurunun gözünden kaçıp aynen baskıya gönderilir fakat gece yarısı durum fark edilince baskı durdurulur. Bu sefer de Süleyman Tevfik sansürden dolayı çıkarılan makalenin yarattığı boşluğa nedenini yazdığı iki satır ekleyip böylece baskıya gönderir. Fakat sansürün yasakladığı metinlerin buldukları yerlerin boş çıkması veya bu

³³⁹ Topuz, age, 54.

³⁴⁰ Demirel, age, 39.

³⁴¹ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, Haz. Abdullah Uçman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021, 176.

³⁴² Uşaklıgil, age, 188.

³⁴³ Uşaklıgil, age, 227.

biçimde açıklama yapılması da uygun bulunmadığından bu olay üzerine Süleyman Tevfik hapis cezasına çarptırılır.³⁴⁴

Sansür memurlarıyla alakalı bu ve daha fazla hatıra bu dönemki sansürün özellikle ilk yıllarda acemice işlediğini, kurumsallaşmadığını gösterir. Buna dair bir başka örnek, Ali Şükrü Çoruk'un II. Abdülhamid'in ilk yıllarında gerçekleşen örnek bir vakadan yola çıkarak dönemin kitap ve dergi sansürüne dair çıkarımlarda bulunduğu çalışmasında görülür. Bu, Ahmet Mithat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde Encümen-i Teftiş ve Muayene Kurumu'nu eleştiren ağır bir yazı yazması, bunun üzerine dava edilmesi ve sonucunda haklı bulunması olayıdır. Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin henüz kurumsallaşmadığını gösteren bu vaka aynı zamanda "sanılanın aksine sansür kurumunun dokunulmaz olmadığını, gerektiğinde bir başka devlet kurumu tarafından soruşturulduğunu"³⁴⁵ da kanıtlar niteliktedir.

Bu sayede birtakım farklı yöntemlerle sansürden kaçarak yayın yapma imkânı bulunabilmiştir. Sansür mekanizmasına karşı alınan önlemlerden bir diğeri de Halit Ziya ile Tevfik Nevzat'ın yaptığı gibi iki farklı süreli yayının hakkını birden alarak yayınlardan biri sansür nedeniyle ceza alırsa diğeriyle yayın yapmaya devam edebilmektir.³⁴⁶

Sansürün olduğu her toplulukta otosansür de kendiliğinden gelişir. II. Abdülhamid devrinde de devlet politikaları ve sultanın hassasiyetleri bilindiğinden yeri geldiğinde buna göre otosansür uygulanabiliyordu. Örneğin Halit Ziya, gazetede tefrika edebildiği *Bir Muhtıranın Son Yaprakları*'ni kitap hâline gelirken sorun yaşayabileceği öngörüsüyle ciddi biçimde tashih ederek kitap biçimine öyle getirmiştir.³⁴⁷ Yine Halit Ziya *Deli* romanını yazdıktan sonra paylaştığı arkadaşı Şemi Bey "Deli isminden ürkmüyor musunuz? Bunun ismi sarahaten gösteriyor ki mevzuu da cinnete dair olacak. Bir kere bu kelime Türk lehçesinden silinmiştir. Sultan Murat'ın deli diye hallolunduğunu ve Abdülhamid'in bu kelimedenden korktuğunu bilirsiniz. O halde..."³⁴⁸ demiş, nitekim roman tefrika edilirken yarıda kesilmek durumunda kalmıştır.

II. Abdülhamid devrinin basınla ilgili en meşhur hadiseleri dizgi yanlışları nedeniyle süreli yayınların ceza almaları üzerine olanlardır. Bir örnek, "Şevketlü

³⁴⁴ Süleyman Tevfik, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Elli Yıllık Hatıralarım*, Haz. Tahsin Yıldırım ve Şaban Özdemir, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2011, 48-53.

³⁴⁵ Ali Şükrü Çoruk, *Örnek Bir Vak'a Işığında Abdülhamit Döneminde Kitap ve Dergi Sansürü*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014, XIII.

³⁴⁶ Uşaklıgil, age, 170.

³⁴⁷ "Bittabi kitap halinde intişar etmek için o parçalar sıkı bir tashihten geçti." Uşaklıgil, age, 192.

³⁴⁸ Uşaklıgil, age, 195.

Abdülhamid” ifadesi Arap harfleiryle “Şu kötü Abdülhamid” şeklinde de okunabildiği için *Sabah* gazetesi bir süre yayın cezası almıştır. Benzer şekilde *İkdam* gazetesi de üstelik cülus yıl dönümü sayısında “mutlu gün” anlamındaki “leyle-i mes‘ûde” ifadesini “ayn” harfini unuttuğu için “karanlık gün” anlamına gelen “leyle-i mesude” biçiminde yazmış bulunduğundan ceza alarak tatil edilmiştir.³⁴⁹

Server İskit bu gibi dizgi hatalarına sebebiyet vermemek adına selamlık, cülus ve veladet günü sayılarının gazetede birer klişesi yaptırılarak kullanıldığını, bu sayede tashih hatalarından kurtulduğunu söyler.³⁵⁰ Oysa mezkûr günlerde birbirine çok benzer içerikler yayımlansa da bunlar İskit’in belirttiği gibi klişeyle basılmış izlenimi verecek nitelikte birebir aynı metinler değildir. Mürettip hatalarının özellikle sultanın isminin geçtiği yerlerde olması bu durumun kasıtlı olarak yapılıyor olabileceğinin bir göstergesidir. Nitekim içeriklerin diğer bölümlerinde dizgi hatalarına rastlanmaz.³⁵¹

Şükrü Hanioglu II. Abdülhamid dönemindeki sansürün kendisinden sonrakilerden en temel farkının basından bir siyaset aracı olarak faydalanılmak istenmesi olduğunu söyler. Hanioglu’na göre II. Abdülhamid dönemindeki basın yayın denetimi yalnızca ne yazılmayacağını değil ne yazılacağını da belirleyen bir siyasettir.³⁵² Bu konu da bizi basın yayını denetlemenin bir başka yönü olan propagandaya götürür.

Basın üzerindeki sansür ve denetimin bu dereceye varmasına rağmen II. Abdülhamid Devri’nde önceki –ve hatta sonraki-³⁵³ dönemlerden daha çok sayıda gazete, dergi ve kitap yayımlandığı görülür. Öyle ki bizzat II. Abdülhamid’in destekleyerek çıkmasına önayak olduğu yayınlar dahi vardır. Aslında bu bile temelde arzu edilenin basını tamamen yasaklamak olmadığını, yalnızca hükümetin zararına olan şeylerin gösterilmek istenmeyip hayırına olanların yayımlanmasının arzu edildiğini gösterir. Halka bilgi verilmemesi söylenti ve dedikoduya sebep olacağından kimi zaman bilgi ve düşüncüyü yaymak, gizlemekten daha etkili bir siyasi silah olabilir. Nitekim Yıldız Sarayı Başkatipliği’nden Matbuat Müdürlüğü’ne gönderilen yönergenin ilk maddesi³⁵⁴ “Basın, haberlerinde önceliği hükümdarın sağlık durumuna,

³⁴⁹ Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973, 65.

³⁵⁰ Server İskit, *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara: Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943, 103.

³⁵¹ Çayır, age, 193-194.

³⁵² Şükrü Hanioglu, “Sunuş”, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2020, 19.

³⁵³ II. Abdülhamid’in iktidarın son dönemlerinde süreli yayın sayısı 120’dir. Meşrutiyet’ten sonra bu sayı birden bire artarak sadece İstanbul’da 377’yi bulsa da 1918’in başında İstanbul’da çıkan süreli yayın sayısı 14’e kadar düşer. Orhan Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918: Zaferi Nihai’den Tam Teslimiyete*, İstanbul: Boyut Yayınları, 2000, 59.

³⁵⁴ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003, 55.

tarım ürünlerindeki rekoltenin iyiliğine ve Türkiye’de ticaret ve sanayinin gelişmesine verecektir.”³⁵⁵ şeklindedir. Belgenin tarihi veya orijinali olmadığından doğruluğuna şüpheli yaklaşmak gerekse de devrin süreli yayınlarındaki genel temayül düşünüldüğünde yönergenin bununla çeliştiği söylenemez. Bu da belgenin gerçekliğine dair önemli bir kanıt olarak düşünülebilir.

Sonuç olarak, sansürün modernleşmenin yıkıcı etkilerinden kaçınmak adına kullanılan ve yine modern bir denetim yöntemi olduğunu, kurumsallaşmasının zaman aldığı, yazarların sansür mekanizmasından kaçmak için yöntemler bulduklarını, sansürün otosansürün de yolunu açtığını ve sansür kadar propagandanın da kamuoyunu etkilemek üzere önemli bir araç olarak kullanıldığını dikkate almadan II. Abdülhamid Devri sansürünü düşünmek mümkün değildir.

³⁵⁵ Paul Fesch, *Abdülhamid’in Son Günlerinde “İstanbul”*, Çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret Yayınları, 1999, 52.

2. EDEBÎ TÜR OLARAK TEBRİKNÂME

Ritüel ve bayramlar ile edebiyat oldukça organik ve kadim bir bağla birbirine bağlıdır. Ritüellerin tekrar etme özelliği edebî üretimler yoluyla kolaylaştığı gibi aynı zamanda ritüelin kendisine içkin bir öge olarak da edebiyattan bahsetmek mümkündür. Bu bölümde öncelikle ritüellerin edebiyatla olan ilişkisinden bahsedilecek, ardından Osmanlı Klasik Devri'nde ritüeller üzerine yazılan edebî eserlere değinilecek ve 19. yüzyılda değişen koşullara bağlı olarak ortaya çıkan II. Abdülhamid devri tebriknâmelerin muhtemel kaynakları ortaya konacaktır. Ardından klasik edebiyatta birden fazla isimle anılan tebrik şiirlerinin II. Abdülhamid devrinde ortaklaşan türsel yapısı ortaya konarak metinsel unsurları ile metin dışı unsurları ayrı ayrı ele alınacaktır. Bölümün son kısmında ise Türkçe süreli yayınlardaki farklı dilde yazılmış tebriknâmeler, Karamanlıca *Anatoli* gazetesindeki tebrikler ile Paris'te çıkan *L'Orient*'te yer alanlar karşılaştırmalı olarak tartışılacaktır.

2.1. Ritüellerin Edebiyatları

Ritüellerin eylemle birlikte ikinci bir temel ögesi de sözdür. Her ne kadar eylem sözden daha önemli olsa da “eylemin işlevselliğine karşın” söz ve mithos “onun kalıcı, yüceltici, yorumsal ve anlamsal yönünü tamamlar.”³⁵⁶ Hemen her dinde söz, duaların ve ayinlerin olmazsa olmazıdır. Topluluk içinde sesli olarak tekrarlanan ritimsel sözlerin büyüleyici ve efsunlu bir etkisi vardır. Konuşmacı dinleyicilere seslenirken onlarla bir olur, böyle bir ortamda kimse kimseden tam manasıyla yalıtılamaz.³⁵⁷ Din ve inanışların temelde bireysel olmalarının ötesinde topluluk oluşturma ve bir aradalık hissi verme işlevi dua ve ayinleri de yüksek sesle, sözle yapmayı gerekli kılar. Öte yandan kutsal törenlerde söylenen ilahiler ritimli yani vezinli ve kafiyelidir. Kutsal olanı gündelik olandan ayırmak üzere kurgulanmış bu metinler gündelik dilden sözdizimsel ve metaforik olarak farklıdır. Katılımcıların ses tonu da her günkü gibi değildir, gündelik olandan ayrılır, farklılaşır.

Bu bağlamda ayinlerde söylenen ritmik sözler ve ilahi türü şarkılar, temelini şiirin oluşturduğu edebiyattan bağımsız düşünülemez. Arkaik toplumlarda kutsal ve din dışının ayırımından bahsetmek zordur. Bu da edebî eserlerin kökenlerini kutsal olanda

³⁵⁶ Metin And, *Ritüelden Drama: Kerbelâ-Muharrem-Taziye*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, 33.

³⁵⁷ Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüün Teknolojileşmesi*, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, İstanbul: Metis Yayınları, 2010, 93.

aramayı zorunlu kılar. Esasında sadece edebiyat değil oyun ve diğer sanatlar da temelde kutsal ve dinî olandan doğmuş ve uzun süre bu özelliklerini sürdürmüşlerdir.

“Bu yüzden din, eğer kendisinde düşüncenin ve eylemin özgür birleşimlerine, oyunlara, sanata, gündelik çalışmanın aşırı yorgunluklarının aşındırdığı bir ruhu canlandıran her şeye yer vermezse din olamaz. Sanatı varlık alanına çıkararak şey, onu bir ihtiyaç kılar. Sanat yalnızca, ibadetin çok acımasız ve kaba olan belli özelliklerini gizlemek maksadıyla kendisini donattığı dışsal bir süs değildir; ibadet bizatihi, estetik bir şeydir. Mitolojinin şiirle olan ve çok iyi bilinen ilişkilerinden dolayı, bilim adamları zaman zaman mitolojiye din dışında bir yer vermeyi istediler. Gerçek şudur ki, bütün dinlerin tabiatında bir şiir gizlidir. Az önce incelenmiş olan temsili törenler, dini hayatın bu yönünü tezahür ettirirler. Ancak gerçekte, dini hayatın bu yönünü bir dereceye kadar tezahür ettirmeyen hiçbir ayin yoktur.”³⁵⁸

Durkheim’ın ifade ettiği bu durum dinlerin ibadet ve ritüellere dayalı olmasıyla ilişkilidir. “Söz”e dayanan zikir, dua, ayin ve ilahiler edebiyat, müzik, tiyatro gibi sanatların doğrudan temelini oluşturur. Sözlü kültürden doğan vezinli ve kafiyeli dua ve ayin sözleri şiirin yani bugün anladığımız manada edebiyatın temelidir.

İlkel toplumlarda dinî tören ve şölenlerden bağımsız ele alınamayacak fakat her koşulda, çağda ve durumda varlığını sürdüren şiir asla yalnızca şiir değildir. Özellikle arkaik toplumlarda şiir hem ibadetin bir parçası hem gündelik konuşma araçlarından biri hem de ikna edici işleviyle retorik olmaması olmaz araçlarındandır. Dinî ve siyasi fikirler çoğunlukla şiirle ifade edilir. Johan Huizinga hem kutsal hem edebî işleve sahip olan eski şair imgesinin kaynağını her zaman bir oyun biçiminden aldığını söyler.³⁵⁹ Şair, şiirini ister büyü yapmak için kullanıyor isterse bir törende dillendirmek için yazmış olsun bu her zaman bir oyun etrafında gelişir. Buna göre tıpkı şölen veya bayram gibi şiir de oyunsal alanın içine doğmuştur ve bundan bağımsız değildir. Şiir; çocuğa, hayvana, deliye, vahşiye atfedilen hayal, coşku, esriklik ve gülmenin alanındadır.³⁶⁰

Şiirin bir başka işlevi de rekabet etmektir. Sözlü kültüre doğan kişinin doğaçlama şiir söyleme yeteneğine de sahip olması beklenir. Bu dönemde insanlar “doğuştan şair”dir, gündelik yaşamlarını “ciddi bir şiir” olarak yaşarlar.³⁶¹ Böyle bir toplumda hayatın kendisi vezinli ve kafiyeli söz üzerine inşa edilmiştir. Âşık atışması bir yana, şiir savaşların da birer parçasıdır. Şiirin rekabetle ilişkili bu gücü yazılı

³⁵⁸ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Çev: Fuat Aydın, İstanbul: Ataç Yayınları, 2005, 450.

³⁵⁹ Huizinga, age, 152.

³⁶⁰ Huizinga, age, 149-150.

³⁶¹ Erich Auerbach, *Yabanın Tuzlu Ekmeği*, İstanbul: Metis Yayınları, 2010, 199.

kültürde de devam etmiş, medya aracılığıyla şiir ve edebiyatın araçları kullanılarak kamuoyunu etkilemek amaçlanmıştır.

Sözlü kültürlerde tıpkı tanrılara edilen dualar gibi halk hikâyeleri ve şarkıların da sınırları bellidir.³⁶² Ritüellerin baskın olduğu bu devirlerde her şey bir çeşit matematikle, yani kuralına göre uygulanır. Ritüeller, törenler ve ayinlerin bir sistematığı olduğu gibi bugünler için yazılmış şiirlerin de bir düzeni vardır. Bu şiirler simgesel düzeyde ayin benzeri törenleri temsil, tekrar ve taklit ederler. Aynı zamanda sözlü kültür eseri olduklarından kolektif biçimde üretilirler. Sadece sözle aktarıma sahip ritüellerin birebir aynı biçimde devam ettirilmesi ise imkânsıza yakındır:

“[R]itüel ve din alanında, komşu halklar arasında dahi dikkate değer sayıda farklılıklar bulunur. Her şeyden önce, uzun ritüellerin birebir tekrarının, özellikle de uzun zaman aralıklarının ardından icra ediliyorlarsa, zaman içinde korunması tüm çabalara rağmen zordur. Değişim yavaşça içeri süzülür, çünkü insanlar ellerinden geleni yapsa bile hafıza kusursuz değildir. Bu süreç, ritüele eşlik eden ifadeler söz konusu olduğunda, bilhassa ‘mit’ olarak söz ettiğimiz uzun sözlü anlatılarda daha da belirgindir. Bu anlatıları [...] kalem ve kâğıtla kayıt altına alan antropologlar çoğu zaman sabit bir versiyonu kaydettiklerini düşünürler, keza yerel halk tüm çeşitlemelerin ‘aynı’ olduğunu söyler. Dolayısıyla insanların hatırlamak için yazılı bir kitaba itimat ettikleri, görünüşe bakılırsa zayıf hafızalı okuryazar toplumlarla mukayese edildiğinde, sözlü toplumlarda hafızanın oynadığı role istinaden tartışılması gereken önemli meseleler söz konusudur.”³⁶³

Sözlü kültürlerde ritüellerin birebir tekrarı zorken yazının kayıt altına almasıyla örneğin sözlü duaların yerini yazılı dualar almıştır. Bu dualar -ilahi nitelikleri ve yazıya itimattan dolayı- değişmez niteliktedir, bu da sözlü kültürden yazılı kültüre geçişte doğaçlamanın azalmasına sebep olur. Yine de sözlü kültürden yazılı kültüre geçişin bir anda olmadığını, özellikle matbaa teknolojisinin bu süreci hızlandırdığını, yazılı kültüre geçilse bile uzun yüzyıllar boyunca okuryazar oranının düşük olması sebebiyle sözlü kültürün baskın olduğunu unutmamak gerekir.

Sözlü kültürdeki edebî anlatılarla yazılı kültürdeki anlatılar arasındaki en temel farklardan biri okur-yazar hiyerarşisinin anlatan-dinleyen arasında neredeyse hiç olmamasıdır. Sözlü anlatılarda dinleyen konuşmacıya müdahale edebilir, eklemeler, hatırlatmalar yapabilir. Bu sayede anlatı anlık olarak değişir, çeşitlenir, zenginleşir. Bu yönüyle sözlü edebiyatlar tek seferliktir. Aynı şeyler anlatılsa dahi her bir anlatımda anlatıcının/söyleyenin ses tonu, tercih ettiği sözcükler, doğaçlamaları, dinleyicilerin

³⁶² Jack Goody, *Mit, Ritüel, Söz*, Çev: Damla Sezgi, İstanbul: Küre Yayınları, 2017, 54-55.

³⁶³ Goody, *age*, 82

nitelik ve niceliği, ortam, zaman, atmosfer çeşitlilik gösterdiğinden her bir anlatım kendine özgü ve biriciktir. Oysa yazılı metinde yazar otorite olarak olmuş bitmiş bir metni okura sunar, okurun yazıya müdahalesi söz konusu değildir. Yazılı anlatının biricikliği okuyan kişinin farklılaşması ve her okurun yazıdan anladığı, hissettiği şeyin değişmesi yoluyla gerçekleşir. Fakat bu özgünlük kolektif değil bireyseldir.

Ritüeller için söylenen veya yazılan edebiyat eserleri tıpkı ritüellerin kendisi gibi belli bir yapıda ilerler. Esasında edebiyat (şiir) dilin gündelik kullanımının dışına çıkmak gibi bir işleve sahipken ritüeller için yazılmış şiirler bununla çelişir biçimde belli kelimeler etrafında, belli metaforlarla, belli sözdizimsel yapılarla yaratılırlar. Bu biçimleşmiş dil, fakirleşmiş bir dildir.³⁶⁴ Çünkü dilin sunduğu bütün seçeneklerin büyük bir kısmından vazgeçilir. Maurice Bloch, gündelik söz edimleri ile biçimleşmiş söz edimlerinin farkını şöyle verir:

Gündelik Söz Edimleri	Biçimleşmiş Söz Edimleri
<ul style="list-style-type: none"> • Ses yüksekliği seçimi • Entonasyon seçimi • Mevcut sözdizim biçimlerinin hepsi • Eksiksiz söz dağarcığı. • Söz edimlerinin ardışıklığının esnekliği • Sabit bir kabul edilmiş koşutluklar kümesinden alınan çok az örnek • Kullanılmak üzere elde bilinçli bir biçimde tutulan biçimsel kuralların olmaması 	<ul style="list-style-type: none"> • Sabit ses yüksekliği • Aşırı sınırlı entonasyon seçimi • Dışlanan bazı sözdizim biçimleri • Kısmi söz dağarcığı • Söz edimlerinin ardışıklığının değişmezliği • Kutsal metinler, deyimler gibi sınırlı kaynaklardan alınan örnekler • Bütün düzeylerde bilinçli olarak uygulanan biçimsel kurallar

Tablo 2: Gündelik Söz Edimleri ile Biçimleşmiş Söz Edimlerinin Karşılaştırılması

Ritüeller için biçimsel söz edimleriyle üretilen edebî eserler yazarının yaratıcılığını ve özgünlüğünü sınırlar, bu metinler “nazik, saygılı, kutsal ama dilin yaratıcılık potansiyeli bakımından fakir”dir.³⁶⁵ Bu yaratıcılıktan azade durum yazarı edilgen kılar. Yeni bir şey değil de verili kurallar dahilinde aynı şeyleri yeniden tekrar etmektir yazarın işi. Bu da ritüeller için üretilen eserlerin bir savı olmadığı anlamına gelir. Bir fikir ortaya koymaz, ezbere fikir veya duyguları tekrarlayarak yine ve yeniden inşa eder. Dilin bu biçimde biçimlenmesi toplumsal biçimlenmenin de yolunu açar, başkaldırmayı imkânsızlaştırır. Yazar/şair kavramları sıralarken bunu kabul ederek yapmaz, verili bir şeyi ortaya koyar. Bu sıralanışın doğruluk gibi bir ön koşulu

³⁶⁴ Maurice Bloch, *Ritüel, Tarih, İktidar*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara: Dipnot Yayınları, 2014, 49.

³⁶⁵ Bloch, age, 52.

yoktur.³⁶⁶ Anlatılanlar veya hissediliği söylenen duyguların gerçeklikle bir bağı olmadığı gibi anlatılması da o duyguları gerçek kılmaz.

Şairlerle iktidar arasındaki ilişkiye göre şekillenen politik şiirler doğrudan şairlerin arzusuyla yazılabileceği gibi bir hami tarafından da sipariş edilebilir. Politik şiirler aktüel olaylarla oldukça ilişkilidir. Şair, şiirin çeşitli form ve biçimlerini kullanarak hamisini yüceltebilir, düşmanlarını yerebilir veya bir savaş veya zaferi tarihsellendirebilir. Bazen de şiir kamu otoritesine hizmet eder, onun imajına değer katarak “şiir okurunu otoritenin erdemliliğine ikna etmek için kullanılır.”³⁶⁷ Şiirin bu niteliği Avrupa’da *poet laureate* (saray şairliği) kurumunu ortaya çıkarmıştır. İngiltere’nin ilk resmî *poet laureate*’i olan John Dryden, belli kamusal olaylar (taç giyme, askerî zafer, bir ölüm veya siyasi bir kriz) etrafında şiir yazıyordu. Dryden gibi saray şairlerinin her yıl hükümdarın doğum günü için şiir yazmak gibi de birtakım görevleri vardı.³⁶⁸ Sosyal, törensel nitelikteki bu şiirler bu özelliklerinden dolayı aynı zamanda performansa dayalıydı.

Kraliçe Elizabeth’in tahta çıkış tarihi olan 17 Kasım’ı (1558) kutlama geleneği 1569 civarındaki belirsiz başlangıcından sonra 1580'lere gelindiğinde sağlam bir şekilde yerleşmişti. Bu özel gün dualarla, vaazlarla, yarışma, gösteri, top atışı, ziyafet gibi ritüellerle kutlanıyordu. Kutlama emri yukarıdan gelse de halkın hafızasında kök salıyor ve gelişmekte olan siyasi kültüre bir birlik kazandırıyor. Bu dönemde yaşayan yazarlardan biri 17 Kasım’ı "tüm papa günlerini geride bırakan bir bayram" olarak tanımlamıştı. Modern anlamda bir ulusçuluk veya milliyetçilik olmasa da daha önce görülmemiş bir ortak amaç ve miras duygusunun temellerini atıyordu.³⁶⁹

Ortak amaç ve miras duygusu yaratmak için etkili bir yol olan edebiyat bu amaçla ulus devletleşme sürecinde ziyadesiyle kullanıldı. Bugün dahi birçok ülkede devam eden bir kurum olan *poet laureate*’in temellerini bu birlik olma, miras duygusu yaratma arzusunda aramak mümkündür. 17. yüzyıl Britanya’ında ortaya çıkan *poet laureate* (saray şairliği) makamını kökenleri eski Yunan ve Roma’ya dayanır. Tıpkı şairlerin, koruyucu tanrıları Apollon’a adanmış defneyapraklarından yapılmış taçla

³⁶⁶ Bloch, age, 70.

³⁶⁷ Camilla Giunti, “Şiir ve Siyaset”, *Ortaçağ: Şatolar, Tüccarlar, Şairer*, Ed. Umberto Eco, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005, 750.

³⁶⁸ *The Norton Anthology of Poetry*, Der. Margaret Ferguson, Mary Jo Salter ve Jon Stallworthy, New York: W. W. Norton & Company, 2005, 584.

³⁶⁹ David Cressy, “National Memory in Early Modern England”, *Commemorations: The Politics of National Identity*, Ed. John R. Gillis, Princeton: Princeton University Press, 1996, 62-63.

ödüllendirilmesi gibi saray şairliği de 17. yy'da Britanya'da resmî bir kraliyet makamı hâlini almıştır.³⁷⁰

Bugün *poet laureate* geleneğini sürdüren ABD'de bu kişi döneme, koşullara, gerekliliklere göre bazen kütüphaneci, zaman zaman arşivci ve ses kaydı yöneticisi, soğuk savaş döneminde devlet için *savaşan* aktörlerden biri ve yurt dışında kültürel diplomat olarak ve bugünse "ulusun şiir okuma ve yazma konusundaki farkındalığını artırmak" üzere görevlendirilmiştir.³⁷¹

Koşullar değiştikçe niteliği ve biçimi de değişen *poet laureate* sıfatı siyasetle şiirin iç içeliğinin en temel ifadelerinden biridir. Bazen yalnızca sembolik bir pozisyon vasfına sıkışan bu kişiler zaman zaman ulusal inşayı kurma, kamuoyunun fikirlerini etkileme ve şekillendirme gibi çok daha önemli niteliklere de sahip olmuşlardır.

2.2. Osmanlı Klasik Edebiyatında Bayram ve Kutlama Edebiyatı

Bahsi geçen *poet laureate* Batı'ya özgü olmadığı gibi Osmanlı'da da "saray şairliği" ünvanıyla mevcuttur. Fakat saray şairlerinin yazdığı şiirler doğrudan saraya sunulduğu için -en azından belli bir döneme dek- kamuoyunu etkileme gibi bir temel amaç etrafında kaleme alınmazlar. Şairlik bir meslektir, sultanlar da çoğunlukla şair olduklarından veya en azından eleştirmen düzeyinde şiire ve edebiyata hâkim bulduklarından kendilerine sunulan şiirlerin niteliklerini ölçüp bunun mukabilinde bir caize öderler.

Osmanlı'da Divan şairleri çeşitli bahanelerle saraya şiir sunabiliyordu. Bunların başında Kurban, Ramazan ve Nevruz bayramları ile baharın gelişi, padişah çocuklarından birinin doğumu, sünneti veya düğünü, Hz. Muhammed'in doğum yıl dönümüne denk gelen Mevlid Kandili, padişahın tahta çıkması veya bir padişahın ölmesi, önemli bir yapının inşa edilmesi gibi nedenler gelir. Şairlerin şiirlerini sunma biçimi ya doğrudan padişahın huzuruna çıkıp okuyarak olur ya da bir aracıyla saraya iletme biçimindedir.³⁷² Şenlik dönemlerinde ise devrin önemli şairleri kutlama için yazdıkları kasideleri şenlik sırasında padişaha okur veya şiir geceleri düzenlenirdi. Örneğin Sadrazam İbrahim Paşa'nın 1524'teki düğününde Hayali Bey, Zatı gibi şairler

³⁷⁰ "List of Poets Laureate of Britain", *Britannica*, 5 Aralık 2024, <https://www.britannica.com/art/list-of-poets-laureate-of-Britain-1789231>

³⁷¹ ABD'de bu pozisyonun politikadaki etkisinin senelere göre değişimi için bk. Amy Paeth, *The American Poet Laureate: A History of U. S. Poetry and The State*, New York: Columbia University Press, 2023.

³⁷² Cihan Okuyucu, *Divan Edebiyatı Estetiği*, İstanbul: Leyla ile Mecnun Yayıncılık, 2004, 153.

şenlik hakkındaki şiirlerini padişaha okumuşlardı.³⁷³ Her durumda şair şiirinin niteliği ve şöhretine göre bir miktar atıye alabilir, aylığa bağlanabilir veya memuriyetinde terfi ettirilebilirdi.³⁷⁴

Zaman zaman saray tarafından şairlerden belli bir konu etrafında manzum veya mensur bir metin yazmaları da istenebiliyordu. Bunlar genelde geleceğe kalması istenen önemli tarihî vakalar çerçevesinde oluyor ve ileriye dönük olarak devletin gücünü kanıtlama amacını taşıyordu. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman tarafından Firdevsi'nin Şehanâme'sini örnek alarak Farsça bir şehname yazmakla görevlendirilen Ârifi'nin eserinin V. cildi Kanuni dönemindeki olayları anlatmaya ayrılmıştır.³⁷⁵

Bu bölüm altında ritüel edebiyatı bağlamında, her sene kutlanan bayraamlar için yazılan ıydiye ile nevrüziye, ritüel olmamakla birlikte 19. yüzyılda ritüelleşeceği için şehzade çocuklarının doğum, düğün veya sünnet törenleri için yazılan surnâme/suriye ile veladetnâme ve padişahın tahta çıkışı şerefine yazılan cülusiyelerin Osmanlı klasik edebiyatındaki biçim, içerik ve işlevleri ele alınacaktır.

2.2.1. Ramazan, Kurban ve Nevruz Bayramları Şerefine: İydiyye ile Nevruzüziye

İslamiyet'in iki bayramı olan Ramazan ve Kurban'ın yaklaştığı dönemlerde bu bayramlar vesilesiyle bir büyüğü över nitelikte yazılan kasidelere ıydiyye veya bayramiye denir.³⁷⁶ İydiyyeyi bir çeşit bayram tebriği veya armağanı biçiminde yazılmış kaside olarak düşünmek mümkündür. Bu hediyeye karşılık şiir takdim edilen kişinin de şaire para veya hediye vermesi beklenir. Kasideyi ıydiyye yapan şey, nesib bölümündeki bayram tasvirleridir. Bunun dışında kaside formunu koruyarak oluşturulan ıydiyeler tıpkı kaside gibi methiye ve dua bölümlerine sahiptir. Methiye bölümleri nesib bölümüne göre daha geniş yer kaplayan ıydiyyelerde övülen kişinin özellikleri ile bayram arasında ortaklıklar kurulur.³⁷⁷ Klasik edebiyatın önemli ıydiyelerinden seçilmiş birkaç beyit şöyledir:

“Yine arz idüb cemâlin şahid-i rana-yı id
Alemi şevke getirdi hüsn-i bezm-ârâ-yı id
...
Perde-dâr-ı gaybdan ya Rab ne mana tuydı kim
Gösterür halka besaret suretin simâ-yı id

³⁷³ Akt. Metin And, *Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri Şenlikleri Geçit Alayları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.

³⁷⁴ Okuyucu, age, 151-152.

³⁷⁵ Hilal Kazan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Sarayının Sanatı Himayesi*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2007, 92-93.

³⁷⁶ İskender Pala, “ıydiyye”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 223.

³⁷⁷ Mustafa İsmet Uzun, “ıydiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

...
Geydi rengîn câme şî'rimden benim kim bir nazar
Kendüzi arz ede şâha şâhid-i ranâ-yı ıyd

Hüsrev-i kişver-küşâ-yı ahd Sultan Bâyezid
Kim cemâli nûrudur subh-ı cihân-ârâ-yı ıyd”³⁷⁸

“Gam gitse acep mi yine ıyd-i ramazandır
ıyd-i ramazan revnak-ı hazar-ı cihandır

...
Şimdengeri biçâre-i derd ü gâma çare
Feyz-i eser-i sohbet-i peymâne-keşândır

...
Hem rûz-ı mübarek dem-i ıyd-ı tarab-engîz
Hem devr-i cihan dâver-i Cem şevket ü şandır”³⁷⁹

“Şeb-i hûn itdi şâh-ı ‘îd-berâ kadr-i meh-i enver
Bozuldu ceşş-i rûze dehri seyr itdi tonanmalar

Kerâmetdir bu emr-i uğrılı mâh-ı nev-i ‘îdiñ
Ki oldı bir dilim nân ile ‘âlem sîr-i ser-tâ-ser”³⁸⁰

ıydiyyelerde en çok bayrama erişmenin şükrü, bayram gününün yarattığı mutluluk, coşku, ışıklı, süslü, neşeli ortam tasvir edilir. Ayrıca takdim edilen kişinin, ki bu genellikle padişaktır, yüceliğini, kudretini ve diğer lütuflarını anlatmak üzere iyi bir bahanedir. Başlangıçtaki ıydiyyelerde kaside sunulan kişiler için çoğunlukla alışıldık, kalıp ifadeler kullanılırken özellikle 18. yüzyıldan sonraki örneklerde ıydiyyelerin mahallî ve yerli unsurlarla zenginleştirildiği görülür.³⁸¹ ıydiyelerin bir işlevi de bayramda süslenen şehri, özellikle de İstanbul’u tasvir etmektir.

“Ve lakin bu mübarek ıyd vakti eyleyüp teşrif
Stanbul’un ferahla ıyd-ber-ıyd oldu her yanı

Binüp sad izz ü naz ile semend-i şâh-ırefîâra
Güzeller Atmeydanı’nda olur şimdi meydanı

Hususâ Hazret-i Eyyüb ile Meydan-ı Tophane
Birer takrib ile elbette cezbeyler civânânı”³⁸²

³⁷⁸ Cafer Çelebi, “15”, *The Life and Works of Tâci-zâde Cafer Çelebi, With a Critical Edition of His Divân*, Haz. İsmail E. Erünsal, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1983, 93.

³⁷⁹ Nef’i, “Kaside-i ıydiyye Der Medh-i Sultan Ahmed Han”, *Nef’i Divanı*, Haz. Metin Akkuş, Ankara: Akçağ Yayınları, 1993, 72-76.

³⁸⁰ Şerif Çelebi, “Berây-ı Vâsî-ı Asaf Zaman ü Hatem Devran İbrahim Paşa Ömrehullahu Teala”, Haz. Metin Hakverdioğlu, *Edebiyatımızda Lale Devri ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’ya Sunulan Kasideler*, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2007, 404.

³⁸¹ Mustafa İsmet Uzun, “ıydiyye”, *İslam Ansiklopedisi*.

³⁸² Nedim, “Bayram”, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Haz. Ağâh Sırrı Levend, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, 268.

“Safalar eylesün uşşaka olsun merhaba yer yer
Vefâ Meydanı’na varsun civânânı İstanbul’un”³⁸³

İslamî temelli olmasa da önemli bir bayram olan Nevruz için yazılan kasidelere “nevruziye” denilen özel bir isim verilir. Tıpkı ıydiyeler gibi nevruziyeler de Nevruz Bayramı vesilesiyle birini övmek üzere yazılır ve nesib bölümünde nevruzdan bahsedilir. Nevruzun baharın gelişini kutlama bayramı oluşu şiiirlerdeki bahar tasvirlerinin de yoğun olmasına neden olur. Birçok farklı kültürde yüzyıllardır baharın gelişi şerefine kutlannan nevrüza Âdem ile Havva’nın yaratılış günü olması, yıldızların bugün dönmeye başlaması, Cemşid’in tahta geçmesi gibi birtakım anlamlar da yüklenmiştir³⁸⁴ ki bunlar da şiiirlerin içeriklerini ve yapılan göndermeleri belirler. Farklı şairlerin nevruziyelerinden alınan birkaç beyit şöyledir:

“Cülûs edince hamel tahtgâhına hurşid
Berât-i işreti tecdid olundu rindânın”³⁸⁵

“Yine nevruz irüp sultan-ı gül çıktı temaşaya
Dikildi tûğ-ı şâhı yümn ile dergâh-ı vâlâya”³⁸⁶

“İyd-i nevrûzu görüp gül defterinden andelib
Hoş duâ vü medh okur şâh-t zafer-yâb üstüne”³⁸⁷

Divan şiiirinde aynı zamanda “ıyd” metaforik anlamda sevgiliye kavuşmayı temsil eder. Bu bağlamda bayramlarda insanların mutlu olması, gezip eğlenmesi, tutukluların serbest bırakılması gibi gelenekler zaman zaman şiiirlerde sevgiliye kavuşma anıyla ilişkilendirilerek de ortaya konur.³⁸⁸

2.2.2. Düğün ve Sünnet Düğünleri İçin: Sûrname ile Veladetnâme

2.2.2.1. Klasik Dönemde Veladetnâmeler

Osmanlı Devleti’nde II. Mahmud öncesi velâdet-i hümayun kutlamaları ya padişah çocuklarının doğumu ya da Hz. Peygamber’in doğum günü vesilesiyle yapılır,

³⁸³ Şeyhülislam Yahya, “Bayram”, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Haz. Agâh Sırrı Levend, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, 267.

³⁸⁴ Ahmet Talât Onay, “nevruz”, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, 317.

³⁸⁵ Onay, age, 317.

³⁸⁶ Madih Efendi, “Beray-ı Damad-Şuden Hazret-i Asaf-Cah İbrahim Paşa”, *Edebiyatımızda Lale Devri ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’ya Sunulan Kasideler*, Haz. Metin Hakverdioğlu, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2007, 198.

³⁸⁷ Ahmet Paşa. Akt. Onay, age, 317.

³⁸⁸ Pala, “ıydiye”, age, 223.

buna bağılı olarak veladetnâme biçiminde genel bir isim verebileceğimiz doğum günü şiirleri temelde bu iki amaçla yazılırdı. Farsça düğün, şölen anlamlarına gelen “sûr” kelimesiyle mektup anlamındaki “nâme” sözcüğünün birleşiminden oluşan surnâme ise çoğunlukla padişah çocuklarının doğum ve sünnet törenleriyle padişah kızlarının düğün törenleri için yazılmış manzum, mensur veya karışık biçimdeki esere³⁸⁹ verilen addır. Aynı şekilde sûriyeler de bu vesilelerle kaside şeklinde yazılan şiirlerin genel adı olarak surnâmelerin içinde değerlendirilir.³⁹⁰ Surnâmelerin veladetle ilgili olan kısmı, şehzade çocuklarının doğumu münasebetiyle yazılanlardır. Bu amaçla yazılmış iki surnâmeden biri 1775-76’da I. Abdülhamid’in padişah iken doğan ilk kızı olan Hatice Sultan’ın veladeti sebebiyle kaleme alınan Melek İbrâhim’in *Vilâdetnâme-i Hadice Sultan* eseri,³⁹¹ diğeri ise 1759 yılında III. Mustafa’nın kızı Hibetullah Sultan’ın doğumu üzerine Haşmet tarafından yazılan *Vilâdetnâme-i Hibetullah Sultan*’dır.³⁹²

Klasik devirde yazılmış bu iki veladetnâmeye bakılarak türle ilgili bir genellemeye gidilecek olursa uzun zamandır beklenen, önemli bir doğum ve bunun şerefine düzenlenen şenliği tasvir etmek üzere saray tarafından ısmarlandıklarını, mensur biçimde kaleme alındıklarını, şenlik hazırlıklarını, programı, şenlik gecesi yapılan eğlence, şehrayın ve katılan devlet adamı ile elçilerin tebriklerini tasvir ettiklerini ve beşik alayını anlattıklarını söylemek mümkündür. Esasında temel amaç çok beklenen bir doğumun peşinden gerçekleştirilen büyük şenliğin en iyi ve detaylı biçimde tasvir edilmesidir.

Surnâmenin bir alt türü olarak değerlendirilebilecek veladetnâmeler geniş kapsamlı ve maharet gerektiren bir tür olduğundan Divan Edebiyatı’nda şehzade doğumları için yazılan tespit edilmiş yalnızca yukarıda adı geçen iki eser mevcuttur. Öte yandan sûriye kasideleri veya tarih düşürmeler surnâmelere göre sayıca çok daha fazla olsa da bunların da büyük kısmı şehzadelerin sünnet törenleri veya padişah kızlarının düğünleri için yazılanlardır. Doğum vesilesiyle yazılan sûriyeler sayıca çok daha azdır ve yazılmalarındaki temel amaç ihsan ve in’am elde etmektir.

Divan Edebiyatı’nda şehzade çocuklarının doğumu üzerine yazılan sûriye ve surnâmelerden daha yaygın olan veladetnâme türü Hz. Muhammed’in doğum günü için

³⁸⁹ Osmanlı devrinde yazılmış en meşhur surnâme Seyyid Vehbi’ninkidir. Bk. Seyyid Vehbi, *Sûr-Nâme: Sultan Ahmed’in Düğün Kitabı*, Haz. Mertol Tulum, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.

³⁹⁰ Hatice Aynur, “surnâme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

³⁹¹ Aynur, age; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021, 166.

³⁹² Arslan, age, 62-65.

yazılan mevlitlerdir. Hz. Peygamber'in doğum yıl dönümünü kutlamak üzere yapılan törenlere verilen genel isim olan "mevlit" aynı zamanda bu törenlerde okunmak üzere yazılmış edebî eserlerin de genel adıdır. Veladet yani doğum sözcüğüyle aynı kökten gelen mevlit, Hz. Muhammed'in doğumunu, miraca çıkması başta olmak üzere yaşamındaki önemli olayları, mucizelerini ve ölümünü anlattığı gibi peygamber bağlamında, biraz daha uzak çerçevedeki hikâyeleri de konu edinebilir. Mevlid yazan şairlerin temel amacı Allah'ın rızasını ve peygamberin şefaatinin kazanmak, cennete girmek ve aynı zamanda peygamberin vasıf ve mucizelerini anlatarak dinleyenlerin iman ve muhabbetinin artmasını sağlamaktır. Mevlitlerde anlatılan hikâyelerin gerçekliğini vurgulamak ve ispat etmek amacıyla ayet, hadis gibi kaynaklardan ve Hz. Muhammed'in mucizelerini konu edinen menkıbelerden faydalanılır. Bilahare peygambere, yazara ve okura dua edilerek sonlandırılır.³⁹³

Divan Edebiyatı'nda yaygın bir tür olan mevlit; manzum, mensur veya karışık biçimde yazılabilse de genellikle mesnevi nazım biçiminde, halkın anlayabileceği sadelikte bir dille ve aruzun kısa kalıplarıyla kaleme alınır. Bu derece yaygın ve tutulan bir tür olmasında mevlit türündeki ilk eser olarak kabul gören Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n Necat*'ının (1409-1410) etkileyici ve samimi diliyle halk arasında çok sevilmesi etkili olmuş olabilir. Daha sonra yazılmış mevlitler de bu eserden az ya da çok etkilenmişlerdir. Süleyman Çelebi'nin mezkûr eserinden alınmış birkaç beyit şöyledir:

“Cümlesi anun yüzün görmek diler
Ayağına yüzlerin sürmek diler
Gel gidelim hazrete yâ Mustafa
Muntazırdur anda ashâb-ı safâ
Sana cennetden getürdüm bir Burak
Davet-i rahmandur ey nûr-ı Hak
Turdı yerinden hemân dem Mustafa
Koydı tacı başına ol pûr-safâ
Çekdi ol demde Burak'ı Cebraîl
Önüne düşdi ana oldı delil”³⁹⁴

Temel ereği Hz. Muhammed'i ve buna bağlı olarak İslam dinini övüp yüceltmek olan mevlitler yaşadıkları dönemin özelliklerini taşıyarak o zamanın sorunlarına da çözüm üretme amacı taşımıştır. Örneğin Süleyman Çelebi, mevlidini yazdığı esnada ehlisünnet inancı yeni yeni yaygınlaşmaya başlamış ve buna karşı biçimde, devleti

³⁹³ Hasan Aksoy, “Türk Edebiyatında Mevlidler”, *Türkler*, c. XI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 759.

³⁹⁴ Süleyman Çelebi, *Mevlid*, Haz. İskender Pala, İstanbul: Kapı Yayınları, 2009, 82.

yıkmaya yönelik propagandalar yaygınlaşmıştır. Bu sebeple Süleyman Çelebi eserinde ehlisünnet inancını vurgulamış, devletin bekasını korumak için Hz. Muhammed'in üstünlüğüne çok daha fazla dikkat çekme ihtiyacı hissetmiştir.³⁹⁵

Edebiyatta ayrı bir yeri ve önemi olmasına rağmen mevlit, meşhur şairler tarafından yazılmak üzere tercih edilen bir tür olmamış, hemen hepsi bu türde yazmaya mesafeli durmuştur. Bu sebeple de genellikle din adamlarının yazdığı mevlitler dil, şekil, üslup gibi yönlerden fazla başarılı edebî eserler sayılmamıştır.³⁹⁶ Mevlit törenlerinde şiir okuma geleneğinin bir sonucu olarak yazılan mevlitler makamlı olarak icra edilir, giderek yaygınlık kazanan bu gelenek mevlitlerin sadece Hz. Peygamber'in doğum yıl dönümlerinde değil düğün, doğum, sünnet, askerlik, ölüm gibi önemli günlerde de bir ritüel hâlinde okunmasına yol açmıştır.

2.2.2.2. Şehzade Abdülhamid'in Doğumu Şerefine Yazılan Veladetnâmeler

21 Eylül 1842'de doğan şehzade Abdülhamid'in doğumunu duyurmak için babası Sultan Abdülmecid tarafından ülkenin her köşesine bir hatt-ı hümayun gönderilmiş, bu hatta başta yeni doğan şehzadenin ismi olmak üzere bu vesileyle yapılacak kutlamaların biçimi gibi birtakım detaylar belirtilmiş, şehzadenin uzun ömürlü olması için dualar edilmiştir.³⁹⁷ Abdülmecid'in bu duyurusu üzerine şehzade Abdülhamid'in doğumu için başta Vehbi olmak üzere dönemin farklı şairleri tarafından toplamda otuz iki tarih düşürme şiiri kaleme alınmıştır.³⁹⁸

Her biri Hicri 1258'e denk gelecek biçimde tarih düşürülmüş olan bu manzumelerde dikkat çeken birtakım ortaklıklar vardır.³⁹⁹ Bunlardan en temeli şehzadenin doğumu için şükretme ve ömrünün uzun olması için dua etmedir. Hemen hemen her şiirde dua ifadesi bulunur. Öyle ki Derviş'in tek beyitlik tarih düşürmesi tamamen duadan ibarettir:

“Ol şaha hayr-duadan gayrı idemez dilimiz
Baht-ı firûz ile ikbâlin Hudâ kılsun sa'id.”

³⁹⁵ Hacer Bozyiğit. *Mevlûd Geleneği Zemininde Diyarbakırlı Tayyar-Zâde İbrahim Re'fet Mevlîd'i ile Süleyman Çelebi Mevlîd'inin Şekil ve Muhteva Mukayesesi*, Yüksek Lisan Tezi. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2018, 208.

³⁹⁶ İskender Pala, “mevlid”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 313.

³⁹⁷ Hatt-ı Hümayun'un orijinali için: BOA.HR. SFR. 3; 3/54, Lef:01_01. Latin harflerine aktratılmış versiyonu için: Umut Soysal. “Sultan II. Abdülhamid'in Doğumu Münasebetiyle Yazılan Şiirler”.

³⁹⁸ Bu sayı Umut Soysal tarafından tespit edilmiştir: bk. Umut Soysal, “Sultan II. Abdülhamid'in Doğumu Münasebetiyle Yazılan Şiirler”, *Vefâtının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Uluslararası Kongresi, 22-24 Ekim 2018, T.C. Cumhurbaşkanlığı, DAB*, İstanbul: Türkiye, 2018, 8.

³⁹⁹ Bu bölümde incelenen tüm şiirler Umut Soysal'ın adı geçen makalesinin ekler bölümünde yer alan transkribe edilmiş metinlerden alıntılanmıştır.

Bu beyitin dışında da “ömrin füzûn itsün Hudâ”, “Hakk ömrini kılsun mezîd”, “ömr ü ikbâli hemân günden güne olsun füzûn”, “Hudâ 'ömrin mezîd itsün hemân zevkî safâlarla”, “Nûr-ı çeşm-i saltanât Sultân Hamîd'e kim Hudâ / Devlet ü ikbâl ile bahş eylesün ömr-i mezîd” benzeri beyit, mısra ve ifadeler hemen hemen her manzumede yer alır.

Şehzade Abdülhamid'in doğumuna dair en sık kullanılan benzetme güneşin doğması, ışıkların saçılması gibi aydınlatmayı imleyen türdendir. Örneğin “Mekteb-i Ma'ârif-i Adliye'de Fârisî Hocası Fedâ kulları” “Fer virdi geldi âleme Şehzâdemiz Abdülhamîd” demiş, çok benzer bir dizeyi Maliye kâtiplerinden Hamdi, “Şehzâdemiz Abdülhamîd fer virdi geldi âleme” biçiminde yazmıştır. Feyzî Tâbi'i-i Tayyib, “Fer virdi geldi âleme / Şehzâde Hân Abdülhamîd” derken yine bir devlet memuru olan Ahmed Saib, “Şehzâde-i âli-cenâb doğdukda hem-çün âftâb / Virdi cihâna fer ü tâb ömrin Hudâ itsün mezîd” beyitiyle hem dua etmiş hem de bahsi geçen benzetmeyi kullanmıştır. Işık saçmasıyla benzetilen diğer şeyler güneş ve aydır: “Mâh-ı matla necl-i Hân-ı Abdülmecîd Abdülhamîd”; “Şehzâde doğdı meh gibi fark olmadı günden şebi / Halkın budır hep matlabı kılsun kudûmin Hakk sa'îd”; “Virdi süreyyâdan nişân hâleyle güya meh bedîd”; “Minnet ol Hâlik-i hikmet-kâre / Misl-i Gâhâneden oldu meh-pâre”. Elbette bu bağlamda en çok tercih edilen kelimelerden biri de “nur”dur: “Rûy-ı zemîne doğdı nûr nûr-ı münîr Abdülhamîd”; “Ki reşk-endâzdır nûru şu'â-ı mihr-ile âya”; “Nûr-ı iclâli cihana oldu gün gibi bedîd”. Bir diğer vurgu ise şehzadenin doğumunun bir bayram, bir mutluluk günü olduğu yönündedir. Örneğin Ahmed Hilmi bugün için “Aleme yümn-ı kudümü oldu bir 'ıyd-ı sa'îd” der.

Şairler bu özel gün vesilesiyle düşürdükleri tarihleri “tarihi tâm”, “tarih-i cevher”, “tarih mücevver tamâm” “tarih-i tammım” gibi ifadelerle övmeyi de ihmal etmez. Övdükleri bir başka şey ise elbette ki ihsan bekledikleri isim olan şehzade Abdülhamid'in babası Sultan Abdülmecid'dir. İsmail Hakkı, şiirini doğrudan Abdülmecid'e hitaben yazar ve “Şehriyâr-ı pür-kerem oldıkca zîb taht u baht / Sâyesinde eyleye Şehzâdegânın Hakk mezîd” der. Başka şiirlerde “Şehin-şâh-ı cihan-dâr Hazret-i Abdülmecîd Hânın / Hudâ ömrin mezîd itsün hemân zevkî safâlarla” denilerek Abdülmecid'in ömrünün uzun olması dilendiği gibi “Ne behcetdir sülb-i cenâb-ı Hân-ı Abdülmecîd'den / Vücûda böyle bir şehzâde tulû itdi Abdülhamîd” beyitiyle de Abdülhamid'in doğumunun güzelliği babası Abdülmecid! ile ilişkilendirilir. Genel eğilim ise “hazret-i şah-ı cihan” denilerek Abdülmecid'in sultanlığını yüceltmek yönündedir. Aşağıdaki iki örnekte olduğu gibi doğrudan

Abdülmeccid'e hitaben yazılan ve onun varlığını öven nitelikte bölümlerin ağırlıkta olduğu tarihler de mevcuttur.

“Ol pâdşâh-ı ekreme vâcib du'â her âdeme,
Saldıkca sâye âleme a'dâsı olsun nâ-bedid.
Bu 'âleme virdi nizâm adliyle halk oldu bekâm,
Kılsun hemân Rabbü'l-enâm rûz u şebîn hem kadr ü 'ıyd.
(...)
[Ahmed Sâ'ib Ez Mühimme-nüvîsân-ı Divân-ı Humâyûn ve Kâtib-i
Tomruk-ı Bâb-ı Serâskerî]”

“Şehin-şeh-i Dârâ hadim hakân-ı İskender-haşm,
Zıll-i Hudâ-yı muhterem şâh-ı cihân Abdülmeccid.
Mecd-i sa'âdatle cihân 'uhdende 'âlem şâd-mân,
Zevk ü meserretle hemân gam oldu dilden nâ-bedid.
(...)
{Bende Hâcegân-ı Dîvân-ı Humâyûn'dan ve Terceme Odası
Memurlarından Hâlis M[im]}”

2.2.3. Padişahın Tahta Çıkışı Şerefine: Cülusiye

Tahta çıkan padişahı tebrik etmek üzere çoğunlukla kaside biçiminde söylenen manzumelere verilen isim olan cülusiye⁴⁰⁰ aynı zamanda sultanın tahta çıkışı şerefine dağıttığı bahşişin de adıdır. Klasik dönemde cülusiyelerin de yazılışındaki temel gaye bahşiş beklentisidir. Cülusiyeler aynı zamanda padişaha bağlılığın da birer göstergesi olarak düşünülür.

Öte yandan cülusiyenin telafi edemediği bazı durumlar da mevcuttur. Örneğin Bâki, çok sevdiği hamisi Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümü üzerine yazdığı mersiye'nin son iki bendinde yerine geçen Sultan Selim'le birlikte devrin önemli ismi Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'ya da bağlılığını ifade eder. Ardından II. Selim için bir cülusiye de yazmış olması durumunu kurtarmaz. Umduğu bahşişi alamadığı gibi müderrislikten de azledilir.⁴⁰¹

Baki'nin yaşadığı bu olay esasında Osmanlı'da merasim ve ritüeller vesilesiyle yazılan şiirlerin bir sınav olduğunun da göstergesidir. Yalnızca maddiyata dayalı bir alışveriş değildir bu. “Kasidenin ekonomik, duygusal ve maddi yatırımların karmaşık birleşiminden oluşan bir temele dayanır ve davranış kalıpları, beklentiler, hedefler,

⁴⁰⁰ Mehmet Zeki Pakalın, “Cülusiye”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971, 316; Abdülkadir Özcan, “Cülus”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

⁴⁰¹ Hasan Kaplan ve Muhsin Macit, “Bâki”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.

duygusal ve manevi karşılıklar için kendine özgü kuralları olan intisab ilişkilerinin yapısı, bu temel üzerine inşa edilir.”⁴⁰²

Farklı dönemlerde yazılmış ünlü cülusiyelerden birkaçının ilk beyitleri ise şöyledir:

“Bi-hamdillâh şeref buldı yine mülk-i Süleymânî
Cülûs itdi saâdet tahtına İskender-i sâni”⁴⁰³

“Ne sûret bağladı seyreyle hüsn-i sun-ı Yezdânî
Ki mânâsını fikr etdükce alur akl-ı insanı

Cihan bir taze revnak buldu bir ruh-ı musavverle
Aceb mi tazelense dâstân-ı mâh-ı Kenânî”⁴⁰⁴

“Subh-dem tahta geçüp Şâh Süleymân te’yîd
Hamdilillah ki şeref burcına geldi Hurşîd”⁴⁰⁵

“Bu gün oldu ayân âsâr-ı lutf-ı Hazret-i Mevlâ
Bu gün oldu nümâyân çehrelerde nûr-ı şevk-efzâ”⁴⁰⁶

Örneklerden de görüleceği üzere cülusiyelerde özellikle cülus eden padişahın tahta geçişinden duyulan şükür ve minnettarlığa dair vurgu vardır. Genellikle ilk beyitten manzumenin yazılış amacı hissettirilir. Büyük İskender, Süleyman Peygamber gibi önemli tarihî kişiliklere telmih edilerek tahta yeni geçen sultan yüceltilir. Aynı cülusiyelerin dua kısımlarını içeren son beyitleri ise şöyledir:

“Ser-efrâz ol serîr-i saltanatda gün gibi dâyim
Münevver kılsun ikbâlun bu nüh firuze eyvânı

Ziya-bahş ol rikâbun şulesinden mâh u hûrşide
Semend-i bahtun itsün arsa-i âlemde cevlnî”⁴⁰⁷

“Süleyman gibi çıksun tahta her gün adl ü dâd etsün
Pür olsun arsa-i mahşer gibi meydân-ı divanı

Füruğ-ı kevkeb-i ikbâl ü bahtı eylesün her dem

⁴⁰² Walter G. Andrews ve Mehmet Kalpaklı, “Kasidenin Ekonomisi: Vuslat, İntisab, Pazarlık”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII: Kasideye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler*, Haz: Hatice Aynur, Müjgân Çakır vd. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013, 42.

⁴⁰³ Bâki, “Der-cülus-ı Sultan Selim Han”, *Bâki Divanı Tenkîtili Basım*, Haz. Sabahattin Küçük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994, 16.

⁴⁰⁴ Nef’î, “Kaside-i Garra Beray-ı Cülus-ı Sultan Osman Han”, *Nef’î Sanatı ve Türkçe Divanı*, Haz. Metin Akkuş, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1991, 139.

⁴⁰⁵ Nev’î-zade Atayi, “Kaside-i Cülusiyye Berâ-yı Sultan Murad Han Der-sıfat-ı Taht-ı Padişah”, *Nev’î-zade Atayi Divanı Kısmi Tahli-Metin*, Haz. Saadet Karaköse, Malatya: İnönü Üniversitesi, 1994, 329.

⁴⁰⁶ Ali Emiri Efendi, “Kaside-i Sultan Murad-ı Hamisi”, *Ali Emiri Efendi ve Divanı*, Haz. Mustafa Uğurlu Arslan, İstanbul: Fatih Üniversitesi, 2008, 159.

⁴⁰⁷ Bâki, age, 19.

Cihânı aftâb-ı âlem-ârâ gibi nûrânî”⁴⁰⁸

“Ömr-i devlet müterakki azamet rûz-efzûn
Câh u şevket mütezâ’if dem-i ikbâl mezid”⁴⁰⁹

“Hûdâ âmaline îsal ede sultân-ı zîşânı
Ola maksudı makbûl huzur-ı Hazret-i Mevlâ

Dua gevherlerin arz eyledikce arş-ı a’lâya
İcâbetle bula ind-i Hudâ’da kıymet-i ulyâ”⁴¹⁰

Çoğunlukla kaside biçiminde yazılan cülusiyeler bir yana, padişahın tahta çıkışını kutlamak üzere yazılan bir başka çeşit manzume de tarih düşürmelerdir. Kimi zaman bir veya birkaç beyitten ibaret olabilen tarihler zaman zaman cülusiyelerin içindeki beyitlerden biri de olabilir. Önemli tarihleri hatırlamak üzere tarih düşürme yazma geleneği Osmanlı’nın son yıllarına dek varlığını sürdüren bir ritüeldir.

Osmanlı Devleti’nde ilk dönemlerden 17. yüzyılın başlarına dek, devrin siyasi konjonktrünün de etkisiyle, mutlak ve meşruluğu sorgulanamaz bir saltanattan bahsederken bu dönemden sonra padişahların meşruiyetlerini kanıtlamak için çeşitli yollara başvurduğu görülür.⁴¹¹ Cülusa çıkma da meşruiyetini ortaya koymanın ilk ve en önemli aşamasıdır. Padişahın cülusu için yazılan şiirler saraya ve doğrudan kendisine sunulduğundan, bunun dışında ise yalnızca divan ve kroniklerde yer aldıklarından 19. yüzyılda gazetelerin ortaya çıkmasına dek halkın bilgisi dışında kaleme alınmışlar ve neredeyse tek okurları tahta geçen padişahlar olmuştur. Osmanlı padişahlarının edebiyat konusundaki bilgi ve yetenekleri cülusiye yazarlarının metinlerini değerlendirirken bir nitelik sıralamasına girmelerine ve buna bağlı olarak değişik miktarlarda bahşış vermelerine neden olur.⁴¹² Gazetelerden önce yazılan cülusiyelerin padişahın meşruiyetini sağlamlaştırmak veya kamuoyunu etkilemek gibi bir amacı olduğu söylenmemekle birlikte şairlerin cülusa yeni çıkan padişaha bağlılıklarını ifade etme, saltanatı süresince onun yanında olduğunu gösterme gibi işlevleri olduğu söylenebilir. Öte yandan taşradan payitahta valiler aracılığıyla iletilen ve taşra

⁴⁰⁸ Nef’i, age, 143.

⁴⁰⁹ Nev’i-zade Atayi, age, 336.

⁴¹⁰ Ali Emiri Efendi, age, 164.

⁴¹¹ Bu değişimi taşraya gönderilen cülus fermanları üzerinden tartışan bir yazı için bk. Ali Akyıldız, “Cülus ve Meşruiyet”, age, 181-191.

⁴¹² IV. Mustafa’nın cülusu için tarih sunanların hepsine eşit ihsan dağıtılmamış, hâl ve kabiliyetlerine göre bahşış verilmiştir. Dahası ülkedeki bazı yoksullar cülus bahşışı alabilmek için şiire benzer şeyler yazarak saraya takdim ediyor ve buna karşılık şiirleri beğenilmese dahi sadaka niyetine belli bir miktar bahşış alabiliyorlardı. Bk. Akyıldız, age, 165-166.

eşrafından kimseler tarafından yazılan cülusiyeler merkeze bağlılığın bir işareti olması bakımından önem kazanabilmiştir.⁴¹³

2.3. 19. Yüzyıl Osmanlısında Kutlama Edebiyatından Propagandaya Geçişin Kaynakları

Osmanlı klasik devrinde ritüeller çevresinde yazılan şiirler çoğunlukla başta padişah olmak üzere bir büyüğü övme amacı taşıyordu. Halil İnalıcık'ın da söylediği gibi klasik edebiyatta "doğal coşku, lirizm değil tasannu esastır."⁴¹⁴ Öte yandan düğün, sünnet, doğum günü şenliklerini anlatmak üzere yazılan metinler tahkiyeli ve çoğunlukla nesir, bazen de mesnevi tarzındadır. 19. yüzyıla gelindiğinde değişen düşünce yapısı beraberinde klasik pratiklerin de dönüşmesine neden olmuş bu durum ritüel edebiyatının da değişmesinin yolunu açmıştır. Asır sonunda Osmanlı Devleti'nde bayramların çeşitlendiği görüleceği gibi bugünler için yazılan şiirlerin de muhteva ve biçimleri başta olmak üzere pek çok açıdan değişime uğradığına şahitlik edilecek ve nihayetinde bu metinler ritüeller için yazılmış, alışıldık kalıplarla söylenen metinler olmaktan çıkıp politikleştiği görülecek, fakat bu politik hâl bir düşüncenin tezahürü olmayacaktır. Yeni fikirler ritüel şiirlerine öylesine yerleşecektir ki nihayetinde yeni tarz bir ritüel metinselliği ortaya çıkacaktır.

Cülusiye ve veladetnâmelerin bu devirdeki tarihsel seyrine bakmadan önce II. Abdülhamid devrinden önce ortaya çıkmış olmasına karşın bu dönemki kutlama şiirlerini etkilediği düşünülen üç farklı etmen ele alınacaktır. Bu bağlamda ilk önce gazeteciliğiyle olduğu kadar şiir dili ve muhtevasında yarattığı değişimle de Osmanlı politik edebiyatının başlatıcılarından biri olan Şinasi'nin dönem şairleri üzerindeki etkisi, ikinci olarak II. Mahmud devrinde başlayıp Abdülhamid döneminde iyiden iyiye resmî bir sembol hâlini alan millî marşlar ve üçüncü olarak, kadim bir kanal olarak methiyeleri klasik biçimde sunmanın bu devirdeki anlamı üzerinde durulacaktır.

2.3.1. Şinasi ve Methiyenin Dünyevileşmesi

Şinasi'nin şiirini klasik şiirden ayıran en temel özellik şüphesiz *Müntehabat-ı Eşarım* ismini verdiği divançesinde klasik yapıda bir naat bulunmamasıdır. Dahası divanı için yazdığı münacaatta dahi Allah'ın varlığını ve yüceliğini koşulsuz şartsız

⁴¹³ Akyıldız, age, 165-167.

⁴¹⁴ Halil İnalıcık, *Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2019, 34.

kabul etmeyen, akılla kanıtlanabilecek birtakım deliller arayan bir zihnin sesi baskındır. Divanında münacattan sonra gelen ilk kaside sadrazam Mustafa Reşit Paşa içindir ve peygambere atfedilen sıfatlarla anıldığı görülür. Ayrıca gerek münacaatta gerekse kasidelerinde klasik edebiyattakinin aksine aşırı abartı ifadelerden, mazmun ve edebî sanat kullanımından kaçınmış, seçtiği birkaç unsurla meramını anlatabilmiştir.⁴¹⁵

Sadrazam Mustafa Reşit Paşa için dört kaside yazan Şinasi, dönemin padişahları Abdülmecid ve Abdülaziz hakkında hiç kaside yazmamıştır. Abdülmecid hakkında yazdıkları bir marş, “1268’de Paris’te Tasvir-i Hümayun etrafında yazıldı” dediği dört beyitten ibaret bir şiir ile Kadir Gecesi münasebetiyle yazdığı iki beyitlik bir methiyeden ibarettir.⁴¹⁶ Mehmet Kaplan’a göre Şinasi hem padişah için kaside yazmak ve ihsan almaktan uzak duruşu hem de tek başına çıkardığı gazetesi ile “divan edebiyatının saraya ve hükümete bağlanma geleneğini kıran ilk Türk edebiyatçısıdır.”⁴¹⁷ Şinasi’nin Mustafa Reşit Paşa için yazdığı kasideleri fikirlerinin methiye biçiminde vücut bulmuş hâli olarak düşünülebilir, bu bakımdan oldukça politik ve gazeteciliğinde olmadığı kadar cesurdur.⁴¹⁸

Şinasi’nin kasidelerini eski edebiyattakilerden ayıran en önemli özellik, eski edebiyattakilerin aksine Şinasi’nin övgülerini hakiki meziyetlere dayandırmasıdır. Eski edebiyatta hayali ve ezbere dayalı, abartılı birtakım övgüler kullanılırken Şinasi’nin vurguları doğrudan Mustafa Reşit Paşa’nın özel niteliklerine dair fakat yine de aynı düzeyde mübalağalıdır.⁴¹⁹

“Zâtın âdi azametden dahi balâter iken
Sana bir pâye midir mertebe-i alülal
...
Hak u insaf ile kan etmeden ettin kanun
Oldu batıl işi cellâd-ı leîmin battal

Öyle kanun-ı müebbet ki verir ezser-i nev
Devlet ü mülke beka saltanata istiklâl
...
Hak seni milletin ihyasına etmiş mebus
Dehenin mucize gûdur suhanın sihr-i halâl”⁴²⁰

⁴¹⁵ Mehmet Kaplan, “Şinasi’nin Türk Şiirinde Yaptığı Yenilik”, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976, 257.

⁴¹⁶ Kaplan, age, 263.

⁴¹⁷ Kaplan, age, 263.

⁴¹⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988, 210.

⁴¹⁹ Kaplan, age, 264.

⁴²⁰ Şinasi, “Kaside”, *Müntahabat-ı Eş’arım*, Haz. Mualla Anıl, İstanbul: Akba Kitabevi, 1945, 9-10.

Methodilen kişileri tarihten önemli ve büyük figürlerle karşılaştırarak onlara benzetme alışkanlığı Şinasi’de de devam eder:⁴²¹ Fakat alışıldık benzetmeler ve isimlerin dışında Batılı, üstelik birtakım bilim insanı ve felsefecilere atıf vardır:

“Geçti İskender’i hükmen hikemen Risto’yu
Hâsıh etti meşahir-i ızama rüçhan”⁴²²

“Adl ü ihsanını ölçüp biçemez Nevton’lar
Akl ü irfanını derk eyliyemez Eflatun’lar”⁴²³

Eski edebiyattaki kasidelerde karşılaşılmayan medeniyet, millet, vatan, kanun gibi yeni ve dünyevi kavramlar Şinasi’nin Reşit Paşa için yazdığı kasidelerde sıklıkla kullanılır. Tanpınar, Şinasi’nin Reşit Paşa için yazdığı kasidelerdeki kanun, kalem, kılıç ve adalet vurgusunun II. Mahmud devrinden itibaren devletin ana remzi olan armanın ta kendisi olduğunu söyler.⁴²⁴

“Gelelim zât-ı Reşidin şerefi mebhasına
Söz mü var devleti ihyaya olan mebâsına

Sensin ol fahr-i cihan-ı medeniyet ki heman
Ahdını vakt-i saadet bilir ebna-yı zaman

...

Sadr-ı millette vücudun ulu bir mucizedir
Bunu fehmeylemiyen müdrike-i âcizedir”⁴²⁵

Mustafa Reşit Paşa için “Aceb midir medeniyet resîlü dense sana / Vücûd-ı mu’cizin eyler ta’assubu tahzîr.” diyen Şinasi dinî kavramları din dışı kişi, kurum, isimlerle birlikte kullanarak da şiirde anlatım derinliğini sağlar.

Şinasi eski mazmunlardan pek çoğunu kenara koymuşsa da “ışık”tan vazgeçmemiştir. İlerleyen yıllarda cülus ve veladet yıl dönümü şiirlerinde de en çok tekrarlanacak mazmunlardan olan ışık, Şinasi’nin kaside ve fikirleri için de “esas hayallerdendir.” Burada ışık sokakların aydınlatmasının önemini vurguladığı makaledeki gibi gerçek manasıyla da, aydınlığın cahilliği yeneceği vurgusuyla mecazı anlamıyla da önemlidir.⁴²⁶ İrfan da ışık mazmunuyla birlikte kullanılan bir kavram olarak Şinasi’nin kasidelerinde önemli bir yer tutar:

“Âleme muris-i can adl ile ihsan olmuş
Âdeme bais-i şan akl ile irfan olmuş

⁴²¹ Kaplan, age, 265.

⁴²² Şinasi, “Kaside”, 16.

⁴²³ Şinasi, “Kaside”, 11.

⁴²⁴ Tanpınar, age, 201.

⁴²⁵ Şinasi, “Kaside”, 10-11.

⁴²⁶ Tanpınar, age, 203.

Şem'idir kalbimizin can ile mal ü namus
Hıfz için bad-ı sitemden olur adlin fanus"⁴²⁷

“Sahib-i haşmet idi Ragıb-ı meşhur amma
Olmadı anceleyin ragıb-ı ehl-i irfan"⁴²⁸

Şinasi'nin adalet ve irfan kavramları ile ıfık kelimesi çevresinde kullandığı mazmunlar Abdülhamid devri bayram şiirlerinde oldukça sık karşımıza çıkacaktır. Medeniyet sözcüğü ise yerini terakkiye bırakacak, Abdülhamid'in okullaştırma konusundaki çabaları terakki ve maarif kavramları etrafında vurgulanacaktır. Bu kavramların kullanılmasında doğrudan Şinasi'nin etkili olduğunu söylemek doğru değilse de Şinasi'nin Mustafa Reşid Paşa için yazdığı kasidelerle methiyenin dünyevileşmesinin yolunu açmıştır demek de yanlış olmaz. Nitekim gazeteci kimliğiyle devrin entelektüellerini oldukça etkilediği bilinen Şinasi'nin bu yönünün kendisinden yirmi yıl sonra gelecek şairlere ilham olmadığını söylemek zordur.

2.3.2. 19. Yüzyıla Özgü Yeni Bir Tür: Marş ve Hamidiye Marşı

Sivil dinlerin ulusal simgelerinden biri olan marşların Osmanlı Devleti'nde gelenekselleşmesi, 19. yüzyılda pek çok yenilikte olduğu gibi II. Mahmud devrinde başlamıştır. 20. yüzyılın başlarında artık bu durum geleneği aşır her bir padişah için kişisel marş yazma konusunda girişilen bir yarışa dahi dönüşecektir.⁴²⁹ Öyle ki klasik edebiyatta her vesileyle padişaha kaside yazma geleneği bir yanıyla, her vesileyle padişaha marş bestelemeye döner. Örneğin klasik dönemde padişahın doğum gününü kutlama geleneği yokken 19. yüzyılda padişahın doğum günü için dahi marş yazılmıştır. Necip Paşa'nın Abdülmecid'in doğum yıl dönümü vesilesiyle yazır bestelediği marş bunlardan biridir:

“Gül gonca-i nah-i ümmid
Şehzade-i âlem-nüvid
Manend-i meh oldı bedîd
Buldı cihan şevk-i cedit
Hoş mukaddem nüzhet-beyan
Mihir-i ziya bahş-i dilân
Sür safa oldu iyan
eyzen
Ali neseb nüzhet karin

⁴²⁷ Şinasi, “Kaside”, 11.

⁴²⁸ Şinasi, “Kaside”, 15.

⁴²⁹ Emre Aracı, *Donizetti Paşa: Osmanlı Sarayının İtalyan Maestrosu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, 96.

Nevres nihâl nâzenin
Geldi safa ol mehcebîn
eyzen
Muzikalar verdi seda
Âlem sefa ender sefa
Faik kulun şarkı sıra
temmet”⁴³⁰

Tıpkı Necip Paşa'nın padişahın doğum günü şerefine marş yazması gibi cülus ve veladet yıl dönümlerinde süreli yayınlarda da zaman zaman padişahın şerefine yazılmış, hatta bazen bestesiyle birlikte verilen, birtakım şarkı ve marşlara rastlanır. Yanı sıra II. Mahmud devrinde başlayıp marş geleneğinin yıldan yıla gelişen tebriknâme şairlerinin üsluplarını etkilediğini de söylemek gerekir.

Osmanlı Devleti'ndeki mehter geleneği yeniçeriliğin bir uzantısı olduğundan II. Mahmud devrinde yeniçeriliğin kaldırılmasıyla birlikte yerini Batı tarzı Mızıka-ı Hümayun denilen bando ekibine bırakır.⁴³¹ İtalya'dan bu iş için özel olarak getirilen besteci Giuseppe Donizetti bando takımını eğiterek Batılı tarzda marşlar çalabilecek seviyeye getirir. Nihayet Sultan Mahmud için bir marş besteleyen Donizetti, 1831'de ekibiyle bu marşı ilk kez padişahın huzurunda çalar. Osmanlı Devleti'nin ilk resmî marşı olan Mahmudiye⁴³² II. Mahmud'dan sonra yerini, yerine geçen padişahın adıyla anılacak başka marşlara bırakacak olsa da bu ilk marş aradan bir yüzyıl geçtikten sonra Osmanlı'nın son padişahı Vahdettin döneminde de resmî marş olarak kabul edilecek, üstelik ismi “Osmanlı Millî Marşı” biçiminde değiştirilecektir.⁴³³

1839'da bu sefer tahta çıkan yeni padişah Abdülmecid için Mecidiye Marşı bestelenir ve merasimlerde bu marşın çalınması yani resmî marş olmasında karar kılınır.⁴³⁴ Sultan Aziz İngiltere'yi ziyaret ettiğinde karşılama töreni esnasında, her bir devletin resmî marşının çalınması geleneğine uygun olarak, Sultan Abdülaziz için bestelenen Aziziye Marşı çalınmış, üstelik “The national air of Turkey” yani “Türkiye'nin millî melodisi” olarak anılmıştır.⁴³⁵

⁴³⁰ Etem Üngör, *Türk Marşları*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1965, 35.

⁴³¹ Emre Aracı Osmanlı mehter müziğinin Avrupa bandosunu etkilemiş olabileceğini tartışır. Bk. Aracı, age, 71.

⁴³² Yaygın kanı bu olsa da Emre Aracı Mahmudiye Marşı'ndan önce Ahmet Ağa'nın II. Mahmud için bestelediği bir başka marştan bahseder. Bk. Aracı, age, 57.

⁴³³ Aracı, age, 75.

⁴³⁴ Suha Umur, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Resmî Marşlar”, *Tarih ve Toplum*, nr. 35 (Kasım 1986): 263.

⁴³⁵ Aracı, age, 93.

Kendisi için en çok marş bestelenen Osmanlı padişahı olan II. Abdülhamid'in bu niteliğinde şüphesiz cülus ve veladet günlerinde süreli yayınlarda şiir yayımlama geleneği de etkili olmuştur. Nitekim sadece şiir değil yıl dönümleri vesilesiyle pek çok şarkı da zaman zaman notalarıyla birlikte süreli yayınlarda yer bulur. 1876'da Abdülhamid'in tahta geçmesi ve II. Meşrutiyet'in ilanı ile Necip Paşa tarafından bestelenen ve "Marş-ı Sultanî" olarak da anılan "Hamidiye Marşı"⁴³⁶ aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde sözleri olan ilk resmî marştır.⁴³⁷

"Ey velinimet-i âlem, şehinşah-ı cihan
Taht-ı âli baht-ı Osmanîye verdin izz ü şân (taht-ı şan)
Saye-i lütf-i hümayununla âlem kâmurân
Saltanatla çok zaman, Sultan Hamid zevk et hemân
Çok yaşa ey padişahım, devletinle çok yaşa
Çok yaşa ey padişahım, şevketinle çok yaşa"⁴³⁸

Hamidiye Marşı'nın en önemli özelliği II. Abdülhamid'in asla atlamadığı cuma selamlıklarında çalınmasıdır. Selamlık resmigeçitinde bandonun çaldığı marş ve diğer Batı müziğinden parçalar izleyenleri etkilemek isteyen II. Abdülhamid'in geçit töreninin olmazsa olmazıdır. Hazır olan bando takımı ezan okunana dek durmadan, birbiri ardına Batı müziğinden parçalar çalar. Ezanla birlikte susan bando padişahın saray kapısından çıkmasıyla bu sefer Hamidiye Marşı'nı çalmaya başlar.⁴³⁹

Hamidiye Marşı 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilince bestesi aynı kalıp sözleri değiştirilerek 1909'da II. Abdülhamid tahttan indirilinceye dek kullanılmaya devam etti.⁴⁴⁰ Peşinden gelen Mehmed Reşad, babasının Mecidiye Marşı'nı kullanmak istediye de bestekâr Donizetti'nin torununun ifadesiyle "her şeye burunlarını sokmak

⁴³⁶ Etem Üngör "İlk Meşrutiyet" marşı olarak geçtiğini de söyler. age, 36.

⁴³⁷ Resmî marş olmamakla birlikte Abdülmecid için Giuseppe Donizetti tarafından bestelenen "Şarkı-i Cedid der sitayiş-i Hazret-i Sultan Abdülmecid" başlıklı Türkçe sözlü marş, Osmanlı'da sözleri olan ilk matbu marştır. Sayfası kılıç, tüfek, ay yıldızlı bayraklar, trompet, ufuktan doğan güneş ve meyvelerle süslü marşın ilk kısmı şöyledir: "Ey padişah-ı menba-i ihsan u mekremet / Vey fahr-ı asr-ı ziver-i dihîm-i saltanat / Etmîş tecessüm hilkat-i zâtında cümleten / Hilm ü nezaket ü kerem ü adl ü merhamet / Gelmiş değil nazîrin adîmü'l-adilsin / Devrinde buldu kâr-ı cihan hüsn-i temşiyet" Bk. Aracı, age, 129.

Yine Giuseppe Donizetti'nin Abdülmecid için bestelediği "Inno Popolare di S. M. Imperiale II Sultano Abdul Madgid Khan" adlı bir başka *hymn*'in Ziya Paşa'ya ait olduğu söylenen sözlerinin Türkçesi şöyledir: "Ey padişah-ı pür-atâ / Adlin verir dehre ziya / Sayende âlem pür-sefa / Sultan Abdülmecid binler binler yaşa" Bk. Aracı, age, 137.

⁴³⁸ "Hamiddiye Marşı", *Tarih ve Toplum*, nr. 32 (Ağustos 1986): 16-17.

⁴³⁹ Müller, age, 43-44.

⁴⁴⁰ Sözlerinin Tevfik Fikret'e ait olduğu iddia edilen marş şöyle başlar: "Bir fedai milletiz, mert oğlu mert Osmanlıyız / Burc-ı istibdadı yıkdık, kahramanınız şanlıyız: / Vatan, bir hakk tanır ahrârız; arslan canlıyız / Canla, şanlı, ey vatan, te'bîdine peymanlıyız." Bk. Elfine Sibgatullina, "Stambulskiye Novosti Gazetesinde Tevfik Fikret ve Osmanlı Millî Marşı", *Türkbilig*, nr. 23 (2012): 107-114.

isteyen Genç Türkler, yeni bir hayat yükselen Türkiye’de eskiyi hatırlatan hiçbir şey muhafaza edilmemeli”⁴⁴¹ diye düşündüklerinden yeni bir resmî marş sipariş ederler.

Osmanlı’da marş geleneği esasında tıpkı resmî bayramların icat edimesinin bir zorunluluk olarak ortaya çıkmasında olduğu gibi dış diplomasiyle alakalı bir zaruretten doğmuştur. Temsilîyetlerin giderek önem kazandığı 19. yüzyılda dış ziyaretlerde konuk ülkenin millî marşını çalmak bir saygı göstergesi ve karşılama pratiği olarak merasimlerde yerini alır. Bu noktada Osmanlı’nın resmî veya millî marş olması bir tür zorunluluk hâline gelmiştir. Fakat ilginç olan, her padişah geldiğinde yeni bir marş yazılması alışkanlığıdır. Avrupa’da millî marşlar hükümdar değişse dahi aynı biçimde kalırken Osmanlı’da zaman zaman eski marşlar kullanılsa da genelde her bir padişah için ayrı birer marş bestelenmiş ve resmî olarak bu marşlar merasimler, cuma selamlıkları, elçi karşılama ve benzeri yer ve zamanlarda kullanılagelmiştir.⁴⁴²

2.3.3. Klasik Methiyeciliğin Devamlılığı

Sürelî yayınlarda padişah için kaside yayımlamak bir yana, 19. yüzyılda halen padişaha (saraya) doğrudan kaside sunma geleneği de devam ediyordu.⁴⁴³ Bu dönem değişen en temel şey ise kaside sunma bahanelerinin çeşitlenmesiydi. Önceleri kutlanmayan cülus ve veladet yıl dönümlerinin kutlanmaya başlaması II. Abdülhamid başta olmak üzere bu dönemki padişahlara kaside sunmak için iki yeni bahane anlamına geldi.

Sürelî yayınlarda yayımlanmayıp doğrudan padişaha sunulan kasidelerden en ilginç şüphesiz Abdülhak Hamid’in II. Abdülhamid’in 50. yaş günü için 16 Mart 1891’de (H. 17 Şaban 1308) sefaret başkatipliği yaptığı Londra’dayken “fırsat düştükçe Eski Edebiyat’ın lâfza âit hünerlerinden de faydalanılarak yazılmış yeni”⁴⁴⁴ tarz şiiRIDIR.⁴⁴⁵ Arşiv taraması sonucu tespit ettiği bu şiir hakkında yazdığı makalede Kaya Bilgegil, istibdad karşıtı yayım ve söylemleri olan Abdülhak Hamid’in padişahla arasının aslında yazdıklarındaki kadar kötü olmadığı fikrini öne sürdükten sonra buna

⁴⁴¹ Giuseppe Donizetti, “Türkiye’deki Müzik ve Osmanlı İmparatorluk Marşı Üzerine Toplu Bir Bakış”, *Tarih ve Toplum*, nr. 35 (Kasım 1986): 264-265.

⁴⁴² Aracı, age, 94.

⁴⁴³ BOA Y..PRK.TKM. 24-34 H-16-08-1309.

⁴⁴⁴ M. Kaya Bilgegil, “Abdülhak Hamid’in Bilinmeyen Bir Manzumesi”, *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, nr. 1, (1970): 22.

⁴⁴⁵ Şairin kitaplaşmamış şiirlerinin toplandığı *Hep yahut Hiç*’te yer alan şiirin ilk iki beyiti şöyledir: “Yâ Rabb-i Zü’l-Celâl ü eyâ Hâlık-ı beşer / Senden gelür bu âleme mâdâm hayr ü şer / Sultan Hamîd-i âdile takdîr-i hayr kıl / Elbette sırr-ı a’zam-ı vahdet tulü eder” Abdülhak Hamid Tarhan, “Kaside”, *Hep yahut Hiç*, Haz. İnci Enginün, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, 138-140.

dair kanıtlardan biri olarak mezkûr şiiri gösterir. Devrin süreli yayınlarda görülen tebriknâmeleri andıran şiiri Bilgegil şöyle tasvir eder:

“Bu manzumede Pâdişâh’ı adâletiyle (Sultan Hamîd-i âdil...), hakkı gözetişiyile (ef-âl-i hak-peserd), kurtarıcılığıyla (rehâ-kâr...), hidâyetiyle (hâdi-i zâlem), lûtfuyla (deryâ-yı lûtfu), emelleriyle (âmâl-i hâlisânesi). şükrân göstermeğe lâyıık oluşuyla, İslâm âlemindeki yeriyle (vekil-i Peygamber...) tedbiriyle, cehdiyle (ahkâm-ı câhidânesi), şevketiyle (mihr-i şevketi), (Sultân-ı bahr ü berr...) öğüyor... Diğer hükümdarlarla karşılaştırarak hepsinden üstün buluyor. Onun uzun ömürlü olması, Allah’ın kendisine hayır takdir etmesi, Allâh’ın yardımına kavuşması... için duâ ediyor. Doğum günü ile ilgili "şehrâyîn"’in sâbit yıldızlara bile sirâyet etmiş olduğunu söylüyor.”⁴⁴⁶

Bilgegil’in kaside özelinde yaptığı tespitler şüphesiz doğrudur. Fakat tüm bu övgüleri Abdülhak Hamid’in şahsına hamletmek aynı derecede doğru mudur? Abdülhak Hamid’in Londra’dayken İstanbul’a gönderip yayımlamayı denediği *Finten* ve *Zeyneb* adlı iki eseri yayımlanmadığı gibi görevinden azledildiği de bilinir. II. Abdülhamid’in sansür politikasına uygun olarak bir daha edebiyatla ilgilenmemesi şartıyla göreve affı gerçekleştirilen Abdülhak Hamid sahiden de II. Meşrutiyet’e dek “Ordu-yı Hümayun’da Bir Şair” ve “Hediye-i Sâl” hariç süreli yayınlarda hiçbir şiir yayımlamamıştır.⁴⁴⁷

Şüphesiz bahis konusu kasidenin süreli yayınlarda yayımlanmasında bir sorun olmayacaktır, hatta muhtemelen padişah tarafından daha büyük memnuniyetle dahi karşılanabilir. Abdülhak Hamid’in şiiri süreli yayınlarda yayımlanmaması, şiirin yanlış anlaşılması sonucu yeniden bir ceza almaktan çekinmesiyle veya daha olası bir ihtimalle kamusal görünürlüğünü önemsemesiyle alakalıdır. Nitekim yalnızca arşivde, şairin kendi el yazısıyla yer bulan bu şiir Kaya Bilgegil tespit edip makalesini yazdığı vakte, yani 1970 senesine dek literatürde dahi bilinmeyecektir.

Yeniden Kaya Bilgegil’in şiire dair tespitlerinin yer aldığı kısma dönüldüğünde burada dikkat çekici hususun Abdülhak Hamid’in övgü, edebî sanat ve dua biçiminin dönemin tebriknâmeleriyle birebir örtüşüyor olduğu görülür. Tıpkı 25. cülus yıl dönümü gibi büyük bir öneme sahip -ama asla onun kadar değil- II. Abdülhamid’in 50. doğum günü de devleti için oldukça önemlidir. Abdülhak Hamid’in yakın zamanda cezasını affeden padişahın 50. doğum gününü yazdığı bir kasideyle tebrik etmesinden daha olağan bir şey yoktur. Üstelik bu kutlama metni padişaha özel övgüler de içermez.

⁴⁴⁶ Bilgegil, age, 23.

⁴⁴⁷ İnci Enginün, “Abdülhak Hâmid Tarhan”, *İslam Ansiklopedisi*.

Abdülhak Hamid'in II. Abdülhamid için yazdığı şiir, Sultan'a cülus ve veladet yıl dönümleri vesilesiyle, farklı dil ve kimselerce sunulan yüzlerce şiirden biridir. Diğer yandan klasik edebiyatta her vesileyle Sultan'ı veya bir başka büyüğü övme geleneği, II. Abdülhamid devrinde cülus ve veladet yıl dönümleri haricinde de Sultan'ı methetme biçiminde devam ettirilir. Örneğin *Mirsad* mecmuasınının 17. sayısında Kurban Bayramı tebriği için ilk sayfadan yer alan "Tebrik-i İyd" başlıklı manzum mensur karışık metin "On altı seneden beri ümmet-i necibe-i Muhammediye öyle bir halife-i zîşanın saye-i zıll-ı ilahisinde âramide-i emn ü aman olarak imrâr-ı zaman eylemektedir ki ahd-i sad-ı iktiran-ı saltanatının her günü Osmanlı ünvan-ı celâl-i nişanıyla şerefyâb-ı insaf olan teba-i mülükânesi için bir ıyd-ı şâdumanî ve asayiş olmak üzere telakkiye şâyândır."⁴⁴⁸ cümlesiyle açılır. Peşinden gelen dörtlükte de yine doğrudan padişaha yönelik övgü vardır. Nihayet bundan sonraki cümlede ve peşinden gelen manzumenin ilk beyitinde bu bayramın "ıyd-ı adhâ" olduğu söylenir. Şiirin devamı klasik bayram metnilerindeki gibi hem o günün ne derece şerefli ve önemli olduğunu anlatmaya hem de o günün sahibi padişahı övmeye ayrılır. Şiirdeki övgü ifadelerinden burada methedilenin Halife Abdülhamid olduğu anlaşılır. Bu yönüyle klasik dönem ıydiyelerini hatırlatan metin, yukarıda alıntılanan ifadede görüleceği üzere üslup olarak Abdülhamid devri tebriknâmelerine yaslanır. Temel fark, millî bayramlarda sultan yani saltanat makamı övülürken, dinî bayramlarda halife yani hilafet makamının övülmesidir.

2.3.4. Süreli Yayın Etkisi

Önceleri cülus törenleri yalnızca tahta geçilen ilk anda gerçekleşir ve cülusiyeler yalnızca o günlerde padişaha sunulurken cülus yıl dönümü geleneğiyle birlikte her sene kutlama için cülusiyeler yazılmaya başlandı. II. Abdülhamid döneminde cülus yıl dönümlerinin giderek daha coşkulu biçimde, üstelik süreli yayınlarda kutlanır olması cülusiye türünü de etkilemişti. Öte yandan klasik edebiyatta yalnızca iki örneği görülen ve her ikisi de padişahın çocuklarının doğumu üzerine yazılan veladetnâmeler, sultanın doğum gününü kutlamanın resmî bir bayrama dönüşmesiyle oldukça şekil değiştirmiştir. Öncelikle bu metinlerin yazılış amacı değişmiş, klasik edebiyattaki veladetnâmelerde doğum için yapılan şenlikleri tasvir etmek temel amaçken bu dönemlerde cülusiye veya diğer ıydiyelere benzer biçimde kaside sunulan kişiyi

⁴⁴⁸ "Tebrik-i İyd", *Mirsad*, nr. 17, (4 Temmuz 1307): 129.

övmek esas amaç hâlini almıştır. Elbette veladet-i hümayunun bir bayrama dönüşmesi bugün için yazılan manzumelerin de ıydiye özelliği göstermesine sebep olmuştur.

II. Abdülhamid devrinde cülus ve veladet yıl dönümleri politik öneminden dolayı öylesine baskın birer bayram hâlini almışlardı ki bugünler için yazılan ve asır sonuna doğru iyiden iyiye biçimleşen cülusiye ve veladetnâmeler, diğer ıydiyelerin yerini almıştı. Bu sebeple ıydiyelerin sunulan kişiye hediye olması ve onu övmesi niteliği II. Abdülhamid devrinde giderek kaybolur. Tebriknâmelerde övülen kişi sadece ve sadece sultan II. Abdülhamid'di.

Cülus ve veladet yıl dönümlerinin süreli yayınlarda kutlanmaya başlaması beraberinde bu iki türün niteliksel ve niceliksel olarak değişmesine de sebep olur. Fakat bu değişim türün edebî niteliğiyle sınırlı kalmaz. Yılın belli dönemlerinde, belli bir sistematik içinde yayımlanan bu ürünler bir yönüyle padişahın iktidar gücünü ve kudsiyetini sağlamlaştırmaya yarar. Öte yandan her sene olmasının getirdiği birtakım niteliksel değişimler, türün kutsallık atfedilen yönünün giderek azalıp dünyevi bir hâl almasına sebep olur. Bu da dolaylı yoldan padişahın kutsallığını ve buna bağlı olarak iktidar gücünü azaltan bir etki oluşturur. Cülusiye ve veladetnâmelerin içeriklerinin yenilenmesi, özelleşmesi, değişimi, aktüelleşmesi bu metinlerin birer ritüel anlatısı olmaktan uzaklaşıp siyasi anlatı hâline geldiğinin göstergesidir. Siyaset ve ritüelin iç içe geçtiği bu anlatılardaki değişimler hükümdar, saray, tebaa, ordu arasındaki dengenin de izdüşümünü sunar. II. Abdülhamid devrindeki süreli yayınlarda yer alan cülusiye ve veladetnâmelerin tarihsel seyrine ayrı ayrı bakmak bu iki türün giderek nasıl ortak bir amaç uğruna, ortak biçimlerde yazılmaya başlandığını görmeyi de mümkün kılacaktır.

2.3.4.1. Cülusiyelerin Değişimi

Osmanlı Devleti'nde padişahların tahta geçtiği gün gerçekleştirilen cülus törenlerinde bugüne özel cülusiye yazma geleneği mevcut olsa da 19. yüzyılda cülus gününün her sene kutlanacak biçimde yıl dönümü hâline gelmesi, süreli yayın geleneğinin de giderek yaygınlaşmasıyla cülusiye geleneğini dönüştürür. Yıl dönümü kutlamanın yeni bir gelenek biçimini alması ve buna bağlı olarak cülusiyelerin değişmesi ise II. Abdülhamid dönemine rastlar. Bu dönemde hem II. Abdülhamid'in cülus yıl dönümü olan, Rumi takvime göre 19 Ağustos'a sabitlenmiş gün, yurdun dört bir yanında düzenlenen törenlerle büyük bir coşkuyla kutlanır hem de süreli yayınlarda

bugüne özel içerikler yer alır. Bu içeriklerin edebî yönünü ise büyük çoğunlukla şiirler oluşturur.

1876'da tahta geçen ve 1909'da tahttan indirilmesine dek otuz üç sene saltanatta kalan II. Abdülhamid'in bu uzun zamana yayılan iktidarındaki süreçte iç ve dış politik konular ve koşullar yıldan yıla değiştiğinden bunun seyrini cülus yıl dönümü kutlamalarında da izlemek mümkündür. II. Abdülhamid döneminde süreli yayınlardaki ilk cülus kutlamasına 1882 senesinde rastlanır. Bu sene *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin ilk sayfasında padişahın cülus yıl dönümünü kutlayan bir metin yayımlanmıştır.⁴⁴⁹ Sarayın zaman zaman çeşitli konularda *Tercüman-ı Hakikat*, *Vakit* ve *Ceride-i Havadis gibi* gazetelere haber yapmaları için çeşitli ilanlar gönderdiğine rastlanmaktadır.⁴⁵⁰ Fakat bu seneki kutlamaya dair herhangi bir yazı gönderildiğiyle alakalı arşiv kaydı mevcut değildir. Nitekim kutlama yapan tek gazete de *Tercüman-ı Hakikat*'tir.

II. Abdülhamid devrindeki ilk cülus yıl dönümü metninin Ahmet Mithat'ın yönetimindeki *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımlanması şaşırtıcı değildir. Ahmet Mithat'ın sık sık saraya gittiği ve II. Abdülhamid'e saygıda kusur etmekten çekindiği malumdur. Özellikle saltanatının ilk yıllarında padişahın isteği üzerine *Üss-i İnkılap*'ı yazmış, çok sevdiği isim babası Mithat Paşa'nın II. Abdülhamid tarafından verilen idam kararına dahi sesini çıkarmamıştır. *Tercüman-ı Hakikat* bir özel gazete olmasına karşın bu dönem zaman zaman resmî gazete işlevi görür. Öte yandan bu ilk yıllarda Ahmet Mithat'ın gazetesi için saraydan maddi destek gördüğünü söylemek zordur. Öte yandan Ahmet Mithat, Arap İzzet Paşa döneminde gazetesi için saraydan “zorla” destek alacaktır. Bu durumu oğlu anılarında şöyle anlatır: “Abdülhamid'in iradesiyle ‘Hazine-i Hassa’dan Tercüman-ı Hakikat’e bağlanan ayda otuz lira tahsisat, her ayabaşında ‘hademe-i hassalar’ vasıtasıyla matbaaya gönderilirdi ve babamın saraydan gördüğü yegâne maddi yardım da, kendisine ısrarla kabul ettirilen bu otuz liraydı.”⁴⁵¹

“Padişahım Çok Yaşa” başlıklı bu metin⁴⁵² ilerleyen yıllarda süreli yayınlarda daha sık görülen tebriklerin bir çeşit prototipidir. Baş sayfadan ilk haber olarak verilen bu kutlama metni, II. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarına doğru cülus günlerinde fotoğraflarla, farklı mürekkep renkleri ve desenlerle süslenerek süreli yayın sayfalarının basit bir ilk örneği olacak biçimde padişahın tuğrasıyla başlar. Ahmet

⁴⁴⁹ “Padişahım Çok Yaşa”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1264, (H. 17 Şevval 1299): 1.

⁴⁵⁰ Bir örneği için bk. BOA MB.İ...78 - 60 H-28-07-1298.

⁴⁵¹ Kâmil Yazgıç, *Oğlunun Kaleminden Ahmed Mithat Efendi ve Dönemi*, Haz. Erol Gökşen, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 155.

⁴⁵² Tezin ekler bölümünde yer almaktadır.

Mithat'ın deyimiyle “herkesin fatiha-yı kelamı”, “şiar-ı millisi” olan “padişahım çok yaşa kelime-i celilesi” cülus yıl dönümlerinde en çok kullanılan slogan olarak başlıkta yer alır. Cülus yıl dönümünün resmî bayram niteliğinde görülmeye başlandığının bir kanıtı Ahmet Mithat'ın bu günü “ıyd-ı ekber-i siyasi”⁴⁵³ şeklinde tanımlamasıdır. Bir buçuk sütunluk bu mensur yazı hem o günün önem ve kıymetini hatırlatır cinsten bir çeşit haber metni hem de II. Abdülhamid'in tahta çıktığından bu yana gerçekleşen siyasi olayları hatırlatarak padişahı koruyan, destekleyen bir çeşit siyasi makale ve hem de bayram tebriği yazısıdır.

İlerleyen yıllarda *Tercüman-ı Hakikat*'te cülus yıl dönümleri her sene düzenli olarak kutlanmaz. 1885'te *Tarik*'te yine ilk sayfadan ve ilk haber olarak iki buçuk sürunluk “Zîb-i evreng-i Hilafet Velinimet-i Bî-minnet Efendimiz Hazretlerinin Yevm-i Mesud-ı Cülus-ı Hümayunlarıdır” başlığıyla bir cülus kutlaması yer alır.⁴⁵⁴ *Tercüman-ı Hakikat*'tekine benzer biçimde padişahın yaptıkları sıralanarak bunlar için şükran duymayı talep eden bu yazının sonunda, ilerleyen senelerdeki kutlamalarda daha sık görülecek biçimde bir de manzum dörtlük yer alır.

1888'de cülus gününün resmî bayram ilan edilmesiyle gazete ve dergilerdeki cülus kutlamaları giderek daha düzenli hâle gelir. 1888'de *Tercüman-ı Hakikat*'te ilk kez cülus kutlaması metninden bağımsız olarak gazeteye gönderilen tebrik şiirleri yayımlanır. Bu seneki şiirlerden sadece biri şair sıfatlı birine, “mektubi-i cenab-ı seraskeri şair-i şirin güftar atûfetli” Muhtar Efendi'ye aittir. “Sultan-ı bî-muâdil / Abdülhamid-i adil” ve “Hakan-ı Osman-cah / Yani halife-i Allah” beyitleri dörder kez tekrarlanarak nakarat oluşturulan şiirde diğer pek çok cülusiyede olduğu gibi II. Abdülhamid'in cülusuyla devletin ehlileştiği vurgusu baskındır:

Sensin o rûz-ı mesud
Olmakta şâd u hoşnud.
Sensin o gurre-i ıyd
Devrinde buldu te'yîd
Envâr-ı lutf-ı mevla
Oldu erîke-pîrâ
Sultan-ı bî-muâdil
Abdülhamid-i âdil.
Tahta cülus edince
Cism-i cesim-i devlet.
Nûr-ı ferahla doldu

⁴⁵³ “Padişahım Çok Yaşa”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1264, (H. 17 Şevval 1299): 1.

⁴⁵⁴ *Tarik*, nr. 517, (19 Ağustos 1301): 1.

Gam ye'se müdgam oldu.⁴⁵⁵

Bu sayıda yayımlanan diğer dört şiir ise Telgraf ve Posta Nezareti İstatistik Kalemi Başkatibi Salim Efendi'nin kasidesi ile Tophane-i Amire Mektubi Kalemi mümeyyiz-i ûlâ ve sicil-i ahval şubesi müdürü Hasan Ramiz Efendi, Malga şehremâneti Mülhakat Meclisi azasından Fehim Bey'in mahdumu Kenan Efendi ve Rumeli kazaskeri vekâyi-i şeriye kâtibi Safieddin Efendi'nin yazdığı kıtalardan ibarettir.⁴⁵⁶

Cülus-ı hümayun seneler geçtikçe gazete ve dergilerde daha büyük bir coşkuyla kutlanır olmuş, yer alan şiirlerin adedi, kutlamaya ayrılan sayfa sayısı, süsleme için kullanılan tuğra, arma benzeri işaretlerin miktar ve boyutu giderek artmıştır. Bunda matbaa teknolojisindeki gelişmelerin etkisi yadsınamaz olsa da II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca sayfa sayısı ve diğer fiziksel nitelikleri değişmeyen *Tercüman-ı Hakikat*'te dahi cülus kutlamasına verilen önemin “görünüşte” açık biçimde arttığı göz önünde bulundurulduğunda matbaa teknolojisindeki gelişmelerin ötesinde bir gerçeklik görülür. Bu gerçeklik tıpkı cülus yıl dönemi törenlerinin coşkusunun seneden seneye artması gibi bu özel günün süreli yayınlardaki varlığı ve coşkusunun da arttığıdır.

Bir başka büyük değişim cülusiyelerin içeriklerinde görülür. Cülusiyelerin her yıl dönümünde yazılıyor oluşu her seferinde padişaha mal edilen başta imar faaliyetleri olmak üzere maarif ve diğer sosyal alanlardaki yeniliklerin cülusiyelerin içeriklerine yansımalarıdır. II. Abdülhamid'in kamusal imar faaliyetleri genişledikçe cülusiyelerin içeriklerinde de daha çok yer kaplar. Bu da cülusiyelerin birer ritüel metni olmaktan çıkıp politikleşmesine neden olur. Örneğin yukarıda bahsi geçen, Muhtar Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat*'te 1888'de yayımlanan kasidesinde “Nur-ı maarif oldu / Bir bir mekâtib açtı” “Âsâr-ı hayr ü lütfu / Pinhan olur mu gözden”⁴⁵⁷ beyitleri bahsi geçen politikleşmenin ayak sesleridir. İlerleyen yıllarda bu türden vurgular giderek artmaya başlar.⁴⁵⁸

1890'lı yıllardan itibaren yayımlanan dergi ve gazetelerde (yayın periyodu aylık olanlar hariç) cülus yıl dönümünün mutlaka kutlandığı görülür. Burada kurulan dilde her ne kadar II. Abdülhamid övgüsü merkezde olsa da bu özel günün resmî bayram niteliğinden bağımsız düşünülmemiş ve bu niteliğinden kaynaklı, ortaklık sağlanarak herkes tarafından kutlanan bir biçime sokulmuştur. Bu da II. Abdülhamid'den

⁴⁵⁵ Muhtar Efendi, [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 2.

⁴⁵⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 2.

⁴⁵⁷ Muhtar Efendi, [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 2.

⁴⁵⁸ Konuya dair detaylı tartışma tezin üçüncü bölümünde yer almaktadır.

hoşlanmayanların dahi bir biçimde bu resmî ve millî bayramı kutlamasına katılmalarını zorunlu kılmak için geçerli bir bahane teşkil eder. Tefik Fikret, Müstecâbîzâde İsmet, İsmail Safa, Yahya Kemal, Ebuzziya Tefik gibi II. Abdülhamid muhalifliğiyle bilinen isimlerin dahi bayrama özel tebriknâmeler kaleme almasının nedenini resmî bayramların yaratılmak istenen etki gücünde aramak gerekir.

II. Abdülhamid'in otuz üç senelik saltanatında büyük bir öneme sahip olan 25. cülus yıl dönümü sadece törenlerde değil dergi ve gazetelerde de büyük bir coşkuyla kutlanır. 1900 senesine denk gelen 25. cülus yıl dönümü tüm süreli yayınlarda en dikkat çekici biçimde kutlanan resmî bayram olmuştur. Musavver yayınlar fotoğraflarla dolup taşmış, bayrama özel kapaklar tasarlanmış, kimi gazetelerde o güne denk gelen sayının tüm sayfaları kutlamaya ayrılmış, bazı yayınlar normalden daha fazla sayfa sayısı ile çıkmıştır.

25. cülus yıl dönümünden sonra bazı gazete ve dergilerde cülus günlerinin eskisi gibi coşkulu kutlanmadığı görülür. Bu yıllarda mutlaka tebrik yazıları yayımlanmış fakat peşi sıra gelen şiirler yerini yayının çeşitli sayfalarına yayılmış ve genellikle Abdülhamid'in çeşitli imar faaliyetlerini gösteren fotoğraflara bırakmıştır. Öte yandan içeriklerin yeniden bir standarda oturması yıldan yıla politikleşen cülusiyelerin yeniden ritüel metinleri hâlini almasına da neden olmuştur.

2.3.4.2. Veladetnâmelerin Değişimi

II. Abdülhamid'in doğum gününe denk gelen 16 Şaban'ın cülus günü gibi güneş takvimine göre sabitlenmemiş oluşu kutlamaların seneden seneye mevsim değiştirmesine neden oluyordu. Ayrıca bu tarih Berat Gecesi'nden bir gün sonraydı ve surre alayının yola çıktığı döneme rastlıyordu. Durum böyle olunca tıpkı şenliklerin zaman zaman kış mevsimine denk gelmesinin yarattığı coşku noksanlığı gibi süreli yayınlardaki tebrikler de Berat Gecesi ve surre-i hümayunun yola çıkışı haberleriyle zaman zaman gölgeleniyordu. Genel itibarıyla süreli yayınlardaki veladet günü kutlamalarının cülus gününe göre daha az şatafatlı olduğunu söylemek mümkündür.

Elbette bugünlerde de gazete ve dergi sayfaları tebrik yazıları ve manzumelerle dolup taşardı. Aslında veladet günleri için Dâhiliye Nezareti tarafından resmî bir ilan hazırlanarak tüm gazetelere gönderilirdi.⁴⁵⁹ Fakat bu ilan kutlamaların ne şekilde yapılacağını içeren ve gazetelerde bir gün önce yer alan haberlerin kaynağı

⁴⁵⁹ Çayır, age, 34.

niteliğindedir. Örneğin 1879'da *Tercüman-ı Hakikat*'te 16 Şaban'dan bir gün sonrasına denk gelen günde yayımlanan haberde, bir sonraki gün kutlanacak veladet-i hümayun için toplar atılacağı, etrafın kandillerle süsleneceği, halktan dileyenlerin de evlerine kandil asabilecekleri söylenir. Metnin esas dikkat çeken noktasıysa buradan sonra başlar. Tahta geçeli henüz üç sene olan ve bu sürede devletin iç ve dış karışıklıklarıyla mücadele eden, üstelik Türk-Rus Savaşı'nın etkilerinin devam ettiği bir dönemde padişahı yüceltmek adına söylenenler önemlidir:

“[D]evlet-i âliye ve millet-i necibe-i Osmaniyelerinin selamet ve necat-ı ümidini zinhar zayi etmeyerek ve metâib ü müşkülât-ı mütenevvia ve adideye karşı asla fütur getirmeyerek bilakis cümleyi hayrette bırakan bir gayret ve metanet-i celile-i padişahaneyle müşkülât-ı vakıadan her birinin ehemmiyetini tansif ve teslis derecelerindeki muvaffakiyet-i hümayunları yalnız yârin değil ağyarın dahi ister istemez tasdikini kazanmış olmasından ve bahusus asıl bundan sonra teceddüd ve terakki ve mesudiyetimiz için kalb-i celil-i mülükanelerinde dürr-i ferid-âsâ mahfuz bulunan niyet-i hayr-ı mülükaneleri istikbalimiz için dahi yegane ümid-i ceddimizden ibaret bulunmasından dolayı padişahımız şevketlü gazi Sultan Abdülhamid Han efendimiz hazretleri şu millet-i Osmaniye'nin gerçekten merdümün çeşm-i ümid ü intizarı bir padişah-ı mübarektirler.”⁴⁶⁰

Şinasi'nin Reşit Paşa'yı överken kullandığı ifadelerle benzer biçimde burada da padişah teceddüd, terakki ve mesudiyet kaynağı olarak görülür, bu zor günlerde iyi bir gelecek için tek ümittir. Buna kanıt olarak ise zor durumlarla baş etme konusundaki başarısının sadece dostları değil düşmanları tarafından dahi onaylanması gösterilir. İşte “böyle bir padişah-ı vâlâ-câhın yevm-i veladet ü cülusları dahi halkın en büyük a'yâd-ı resmîyesinden olmakla umum Osmanlı halkının bugün tekrar eyledikleri bekâ-yı ömr ü ikbal ü devam şevket ü iclal-i cenab-ı padişahi dua-yı farzû'ledasına varak-pâre-i acizanemiz dahi peyrev olarak âyinhan olmağı vezaif-i sıdk-ı ubudiyetten addeyleyler.”⁴⁶¹ 1885'te *Tarik*'te yer alan mensur tebrik yazısı bir manzume ile neticelendirilir: Bu yazıda yer alan bilgilerde o gün yapılacak tören tasvir edilir. “Devair-i hükümet resmen tatil olunmamış ise de” ifadesinden henüz veladet günlerinin resmî tatil olmadığı anlaşılır. *Tarik*'te yer alan manzumenin ilk ve son beyiti, kendisinden sonra yazılacak kutlama şiirlerinin de ilhamlarından biri niteliğindedir.

“Yine bir rûz-ı inayet geldi
Yevm-i püryümn-i veladet geldi
...
Servet-i ilm ü hüner oldu füzûn

⁴⁶⁰ “Veladet-i Hümayun”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 341 (H. 17 Şaban 1296): 1.

⁴⁶¹ “Veladet-i Hümayun”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 341 (H. 17 Şaban 1296): 1.

Mülke envâr-ı fetânet geldi”⁴⁶²

1888’e gelindiğinde *Tercüman-ı Hakikat*’te ilk kez veladet günü şerefine, gazeteye Rumeli kazaskeri vaka-yı şeriyye kâtibi Safiyüddin Efendi tarafından gönderilen bir kıtanın yayımlandığı görülür.⁴⁶³ Fakat bu manzume, ilerleyen senelerde görülecek biçimde ayrı bir başlık altında değil de gazeteye gönderilen diğer telgraflarla aynı sütunlarda, yan yana, *herhangi* bir yerde verilir. Esasında bu durum -en azından ilk yıllarda- gazeteye bayram tebriği için gönderilen şiirlerin haber telgrafi muamelesi gördüğüne, özel bir anlam atfedilmediğine işarettir. Safiyüddin Efendi’nin kıtası şöyledir:

“Kulûb-ı âleme verdi neşat ez-ser-i nev
Şeb-i veladet-i Abdülhamid Han-ı celil

Nice leyâil-i mesudeye yetiştirsin
Sürûr u şevk ile ol şehriyârı Rabb-i cemil”⁴⁶⁴

Nihayet 1889’daki veladet yıl dönümünde *Tercüman-ı Hakikat*’in ikinci sayfasından verilen veladet bayramı kutlaması metni, birkaç şiirle bir arada, tuğra ve çelenk gibi özel birkaç süsle sunulur. Bu yıllarda süreli yayınlarda veladet gününe özel şiir yayımlamak henüz çok yaygınlaşmamıştır. Fakat 1890’larda iyiden iyiye kutlamanın şekli belirlenmiş 1900’den sonra ise coşkusu yıldan yıla azalmaya başlamıştır. Basım teknolojisinin gelişmesinin de etkisiyle yıl geçtikçe daha çok süslemeli, görselli, hatta renkli kutlama sayfaları tasarlanmıştır.

25. cülus yıl dönümüne denk gelen 1900 senesinde hem bayırdırlık faaliyetleri bakımından hem de kutlamalar açısından büyük bir coşku görülür. Fakat benzer bir coşku padişahın doğumunun 50. yılına denk gelen 1891 yılında görülmez. Bunda süreli yayınlarda bayram kutlama kültürünün yeni yeni oturuyor olması etkili olmuş olabileceği gibi genel olarak bu durum cülus günlerinin veladet günlerine göre çok daha fazla önemsenmesiyle de alakalıdır. Daha az önemsenme hâlinin kaynağı halk veya aydınlar değil, bizzat padişahın kendisidir.⁴⁶⁵

Süreli yayınlarda padişahın doğum günü kutlanırken bu tebriği Hz. Muhammed’in mevlidinden ayırmak için cülus-ı hümayun tamlamasının yanına “hazret-i hilafet-penahi”, “cenâb-ı padişahi” gibi sıfatlar eklenirdi. Bu kafa karışıklığı

⁴⁶² “Yevm-i Veladet-i Hümayun”, *Tarik*, nr. 427 (H. 16 Şaban 1302): 1.

⁴⁶³ “[Başlıksız]”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2971 (H. 16 Şaban 1305): 1.

⁴⁶⁴ Safiyüddin Efendi, “Kıta”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2971 (H. 15 Şaban 1305): 1.

⁴⁶⁵ Bu konu tezin birinci bölümünde daha detaylı incelenmiştir.

yaratmamak ve iki kutlamayı birbirinden ayırmak içindi.⁴⁶⁶ Tıpkı cülus günlerinde olduğu gibi veladet yıl dönümlerinde de gazete sayfaları tuğra, sancak, çelenk, süslü çerçeveler, motifler, farklı hatlarda yazılmış sloganlar, fotoğraflar, renkli mürekkeplerle yapılmış çiçekler gibi motifler yoluyla süslenerek o günün sıradan bir gün olmadığı duygusu pekiştirilirdi.

Klasik veladetnâmelerde şenliği anlatma amacı esastır. Veladet yıl dönümlerinde çoğunlukla “Kasaid-i Tebrikiye” başlığı altında, zaman zaman veladetnâme olarak da anılan şiirlerde ise şenliği tasvir etmek değil de tıpkı bu dönemki cülusiyelerde olduğu gibi padişahı ve faaliyetlerini övmek asıl amaç olmuştur. Bayramlardan sonra yayımlanan birtakım mensur ve manzum metinler ise veladetnamelerin klasik işlevine yaklaşır niteliktedir.

2.4. Bir Edebî Tür Olarak Tebriknâme

Büyük oranda 19. yüzyılın meselesi olan tür ve kategori ayrımı başta araştırmacılar olmak üzere herkesin kavrayışını kolaylaştırmak gibi temel bir işleve sahip olmanın yanında aynı zamanda tür ve kategorileri belli kesin sınırların içine hapsedip melezliklere yer bırakmamak gibi bir soruna da yol açar. Bu durumun edebiyattaki tezahürü ise metinlerin edebî türlere ayrılması yoluyla olur. Manzum ve mensur biçimindeki temel ikili ayrım, peşinden roman, hikâye, şiir, mensur şiir, anlatı, tiyatro, anı, biyografi, gezi yazısı, deneme, makale gibi ayrımları beraberinde getirmişti. Dahası bu türleri dahi zamanla küçürek öykü, uzun öykü, novella, meta-roman, görsel şiir gibi birtakım alt türlere ayırmak ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyacın doğmasındaki temel sebep her bir yeni edebî eserin edebî türlerin sınırlarını genişletme gibi potansiyel bir güce sahip olmasında yatar. Bu da insanın değişmesiyle alakalı bir durumdur. Esasen bir türe dair belli sınırlar toplumsal ve siyasi koşullara göre değişebildiği gibi herhangi bir türde yazılmış her bir yeni eser de o türün sınırlarını daima potansiyel olarak aşar.⁴⁶⁷ Derrida'nın “tür yasasının yasası” dediği bu durumun tezahürünü eski edebiyatta da görmek mümkündür. Nitekim Ali Nihad Tarlan eski edebiyattaki şekillerin asırlar geçtikçe iç mevzusu ve dış unsurları bakımından çeşitlendiğini söyler. Klasik edebiyattaki her şeklin kendine has bir duyuş ve düşünüş dünyası olduğundan⁴⁶⁸ “görünüşte donmuş bir kalıp gibi” olsa da “için için

⁴⁶⁶ Çayır, age, 131.

⁴⁶⁷ Jacques Derrida, *Edebiyat Edimleri*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020, 265.

⁴⁶⁸ Ali Nihad Tarlan, *Metinler Şerhi'ne Dair*, İstanbul: Sühulet Basımevi, 1937, 15.

yaşar[lar.]”⁴⁶⁹ Bir başka deyişle metni yazdıran sebep çeşitlendikçe metin de kendi türsel sınırlarını aşmaya çabalar. Moretti’nin de ifade ettiği üzere edebiyatta asıl toplumsal olan biçimdir. Biçimse en temelde ideolojidir ve gücünü de buradan alır.⁴⁷⁰

Gazete ve dergilerdeki cülus ve veladet günlerinde yayımlanan üretimlere odaklanan bu tezde, tartışılacak metinlere hangi ismin verilebileceği ilk soru işaretlerinden biri olarak ortaya çıkar. Bunları “cülusiye” ve “veladetnâme” diye adlandırmak ilk akla gelen ve belki de en doğru seçenektir. Nitekim hem edebiyat tarihçileri hem de devrin süreli yayınları -her zaman değilse de- bu adlandırmayı tercih eder. Bu adlandırmalar doğru olmakla birlikte hem iki farklı türe işaret ediyormuş gibi geldiğinden hem de klasik edebiyattaki cülusiye ve veladetnâmelerin biçimsel yükünü sırtlanmak gibi bir muğlaklığa yol açabildiklerinden tercih edilmemiştir. Çünkü II. Abdülhamid devrindeki cülus ve veladet yıl dönümleri için süreli yayınlarda yer alan içerikler cülusiye ve veladetnâme biçiminde iki ayrı tür olarak adlandırılmayacak denli birbirinin aynısı olduğu gibi aynı zamanda klasik dönemde iki ayrı amaca hizmet eden cülusiye ve veladetnâmelerden de oldukça farklı, kendine has bir türsellliği bünyelerinde barındırır.

Diğer bir seçenek, yine bu dönemde süreli yayınlarda kullanılan “kasaid-i tebrikiye” veya “kasaid-i tahmidiye” ifadelerinden yola çıkarak bu metinlerin birer kaside veya özelleştirecek olursak “tebrik” veya “şükür” kasidesi olduğunu söylemektir. Kasidenin genişleyen anlamını hesaba katarak süreli yayınlardaki manzum metinleri böyle bir başlık altında toplamak yanlış olmayacaksa da bu sefer de manzumelerin yanında yer alan mensur tebrik metinlerini, daha da ötesinde tüm bunlara içkin olan fotoğraf, illüstrasyon, arma, sancak, nota, süsleme gibi görsel unsurları dışarıda bırakmak hatasına düşmek gibi bir ihtimal söz konusudur.

Resmî bayramlarda gazete ve dergilerde yayımlanan manzum ve mensur metinler ile görsel öğelerin tamamının oluşturduğu ortak bir türden bahsetmek gerektiğinden ve tüm bu içeriklerin kutlama amacıyla yazıldığını göz önünde bulundurarak tebriknâme kelimesinin hem en kapsayıcı hem de meramını en doğru biçimde ifade eden türselleştirme olduğu sonucuna varıldı. Tebriknâme ne sadece mensur başyazıları ne manzumeleri ne de görsel öğeleri içeren bir kavramdır. Süreli yayınlarda cülus ve veladet yıl dönümlerinde bayramı tebrik etmek için yazılan,

⁴⁶⁹ Tarlan, agy, 29.

⁴⁷⁰ Franco Moretti, *Mucizevi Göstergeler: Edebi Biçimlerin Sosyolojisi Üzerine*, İstanbul: Metis Yayınları, 2018, 20.

üretilen, eklenen her türlü şey, süreli yayının bu şeyleri barındırdığı kısım ve hatta bazı zaman sadece bugünlerde ortaya konan malzemeyi de aşan çok daha geniş bir daireye işaret ediyor.

Diğer yandan tebriknâme sözcüğü aynı zamanda II. Abdülhamid'in 25. cülus yıl dönümü şerefine yazılan ve Sultan'ın inşa ettirdiği yapıların bir dökümünü de sunan *Tebriknâme-i Millî*'nin de isminde geçmektedir. Eserin giriş kısmı, süreli yayınlardaki cülus ve veladet günlerinde görmeye alışkın olduğumuz başyazılara benzer biçimde Sultan'a övgüler dizerek, halkı için şefkatle yaptığı fedakârlıklardan dolayı tebrik, teşekkür ve dua edilen bir bölümdür. Bahse konu eser müstakil bir kitap olsa dahi cülus ve veladet yıl dönümlerinde süreli yayınlarda görülen dil, üslup ve içerik özelliklerini bünyesinde barındırır. Öyle ki yüzyıl sonuna doğru giderek yaygınlaşacak tebriknâme metinlerini fotoğraflarla destekleme tutumu dahi süreli yayınlarla ortaktır.⁴⁷¹ Bu da türün ismi olarak tebriknâme kelimesinin seçiminin isabetini bir kez daha hatırlatmaya yarar.

II. Abdülhamid devri cülus ve veladet yıl dönümlerinde süreli yayınlarındaki tebriknâmelerde mensur, manzum veya mensur manzum karışık başyazılar; posta yoluyla gelen farklı nazım biçimlerindeki şiirler; fotoğraf, illüstrasyon, çerçeve gibi görsel öğeler bir arada bulunur. Hangi ögenin ne oranda yer alacağı veya yer alıp almayacağı yayının türüne, niteliğine, tarihine ve daha birçok değişkene bağlı olmakla birlikte her bir öge aynı amaca hizmet eder: resmî bayramı kutlamak. Resmî bayramın hangisi olduğunun tebriknâmenin niteliğini belirlemede etkisi yok denecek kadar azdır. Tüm bu sebeplerle II. Abdülhamid devri süreli yayınlarında cülus ve veladet bayramlarına özel olarak hazırlanan sayfaları bir bütün olarak düşünmek gerekir. Bu bütünün içine mensur başyazılar girebildiği gibi, dışarıdan posta yoluyla gönderilen ve/veya birine yazdırılan şiirler ile fotoğraf, illüstrasyon ve diğer tezyinat unsurları da dâhildir.

Tebriknâmelerin biçimsel özelliklerinin tartışılacağı bu bölümde görünüşte farklılık arz eden tüm bu türsel öğeler ayrı ayrı ele alınmakla birlikte bunların bir bütünün parçaları olduğu unutulmadan değerlendirilecektir. Bu amaçla ilk önce metinsel öğeler, edebî türler bağlamında tartışılacak, ardından ise metin dışı öğeler teknoloji, matbaacılık, politik söylem inşası odağında, zaman zaman birlikte yer

⁴⁷¹ *Tebriknâme-i Millî: Sultan II. Abdülhamid'in İlk Yirmi Beş Yılı (1876-1900)*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer ve Ramazan Tuğ, İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi, 2017.

aldıkları diğer öğelerle bir arada kimi zamansa onlardan ayrı tutularak tartışılacaktır. Bölümün son kısmı ise cülus ve veladet yıl dönümleri için yazılmış farklı dil ve alfabelerdeki tebriknâmelerin biçim ve işlevlerini tartışmaya ayrılmıştır.

2.4.1. Tebriknâmelerin Yazılı Unsurlarının Türsel Özellikleri

Sürelî yayınlardan ve resmî bayramlardan önce iki ayrı işlevi ile biçimsel ve içeriksel özellikleri bulunan cülusiye ile velâdetnâmeler II. Abdülhamid döneminde sürelî yayınlarda görülmeleriyle birlikte kökten bir değişim yaşamıştır. En temel değişim, türün şekilsel özelliklerine dairdir. İlk yıllarda yayından yayına değişiklik gösterebilen kutlama metinleri yıldan yıla neredeyse standart bir formata ulaşmıştır. Bu format yayının çeşidine, konusuna, sayfa sayısına göre nüanslar gösterebilse de belli birtakım ortaklıklardan bahsetmek ve genellemeler yapmak mümkündür.

Gazetelerde görülmeden önce yalnızca şiir biçiminde hatta kendine özgü tek bir nazım türüyle yazılan cülusiye ile velâdetnâmeler sürelî yayınlarda görülmelerinin etkisiyle manzum-mensur karışık bir biçim almıştır. Sürelî yayınların kısıtlı sayfa sayısına sahip olması zaman zaman bu kutlamalara fazla yer ayrılmasına engel olsa da nesir kısımlarının yoğunlukta olduğu ve genellikle başında ve/veya sonunda birer manzum parça bulunan tebrik metinleri her yayında mutlaka yer alır. Mensur tebriklere manzum parçaların eklenmesindeki temel amaç, daha çok düşünceyi ifade etme aracı olarak görülen ve yeni medya aracı olan gazeteyle özdeşleştirilen nesir formatındaki makaleyi klasik edebiyatta çoğunlukla tercih edilen, duygu yoğunluğunun ağır bastığı manzum parçalarla desteklemektir.

Esasında nesir metinlerine beyit, müfred, mısra, gazel gibi nazım parçaları eklemek klasik edebiyatta da yaygın bir gelenektir. Şairin metnine dinamizm katmak, tekdüzeliğini kırmak, nazım alanındaki hünerini veya sahadaki bilgisini sergilemek, kendini bir şiir otoritesi/ekolüne bağlamak gibi çeşitli amaçlarını barındıran bu geleneksel anlatı yapısı halk hikâyelerinde genelde konuşma bölümlerinin nazım şeklinde sunulması biçiminde ortaya çıkar. Tarih anlatılarında ise bahsedilen tarihî dönemdeki padişahın alakalı şiirinden bir bölüm eklemek veya olayları zaman zaman nazım zaman zaman nesir şeklinde anlatmak yaygındır. Mensur tarih metinlerindeki tarih düşürmeler de genellikle şiir parçalarıyla yapılır. Edebiyatçıların klasik edebiyattaki bu karma biçimi tercih etmesindeki bir diğer amaç okura üzerinde çok çalışılmış bir metin yazdığını kanıtlama gayesidir.

Sürelî yayınlardaki tebriknâmelerin ilk sayfalarında görünen nazım-nesir karışık biçimdeki başyazılar için de benzer gayelerden söz edilebilir. Öte yandan bayram günlerindeki çoğu başyazının mensur ağırlıklı olduğu dikkate alındığında bu durumun gazeteyle birlikte türsel iktidarın değişmeye başladığının bir göstergesi olduğu da söylenebilir. Edebî türsel iktidarın nazımdan nesire doğru kayması demek aynı zamanda duygu-düşünce ikiliğinde düşüncenin duyguya baskın gelmeye başladığının da bir göstergesidir.

II. Abdülhamid dönemindeki tebriknâmelerin nazım-nesir karışık biçimde yazıldığını söylemek hem nesir biçiminde yazılmış başyazıların başına, arasına, sonuna nazım parçalarının eklenebildiğini hem de sürelî yayın editörünce yazıldığı tahmin edilen bu imzasız başyazıların peşi sıra farklı şairlerce kaleme alınmış şiirlerin yer alabildiğini ima eder. İlk yıllardaki tebriknâmelerde sadece mensur biçiminde yazılmış başyazılara yer verilirken yıldan yıla yalnızca mensur tebriknâmelerle yetinilmemeye, başyazılara manzum parçalar eklenmeye veya peşi sıra farklı şairlerce yazılan manzumeler sıralanmaya başlar.

Bahsi geçen başyazıların anonim biçimde yazılır, imzasız oluşu sürelî yayının sahibi veya baş muharririnin yazdığı varsayımını oluşturur. Tebriklerin imzasız oluşunun bir istisnası *Malumat* gazetesinin 1896'daki cülus günü metninin altında "Abd-i memlukları Mehmet Tahir" ve "Abd-i memlukları Nazif Sururi" imzalarının yer almasıdır.⁴⁷² Mehmet Tahir'in *Malumat*'ın sahibi olması, imzasını anlaşılır kılar. Öte yandan Sultan'ın güvenini kazanmış üst düzey bir bürokrat ve eli kalem tutan biri olan Nazif Sururi'nin ise II. Abdülhamid'in emriyle *Malumat* ve *Servet* gibi gazetelere yazılar yazarak, verilmek istenen mesajları ileten bir kişi görevini üstlendiği bilinir.⁴⁷³ Tebrik makalelerinde klasik edebiyat nesirlerinde sıklıkla tercih edilen secilerden faydalanılır. Secilerin yanı sıra uzun tamlama ve cümleler de bu metinlerin temelini oluşturur. Gazete türünün ortaya çıkmasından bu yana sadeleşen nesir dilinin bu metinlerde gazetenin alışıldık dilinden uzak biçimde klasik edebiyattaki süslü nesir diline yaklaştığı görülür. Üç farklı senede yayımlanmış üç farklı gazeteden alıntılanan örneklere bakıldığında bu durum daha iyi anlaşılabilir:

"Heman Cenab-ı Hak hamî-i din-i mübin-i hâdim-i haremeyn-i şerîfeyn
halife-i resul-i ekrem şehriyar-ı muazzam u mufahham efendimiz
hazretlerini mâdâmü'l-melevan erîke-pirâ-yı şevket ü şân buyursun ki

⁴⁷² *Malumat*, nr. 49-50, (19 Ağustos 1312): 3.

⁴⁷³ Ozan Can Akpınar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tartışmalı Bir Bürokrat: Sururizâde Ali Nazif Bey (1865-1935)", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, nr. 8, (Ekim 2023): 2021.

ancak bu sayede mülk ü millet daima müstenir-i envar-ı ümran u saadet olacaktır.”⁴⁷⁴

“Bütün Osmanlıların kulûb-i sadıkasında şevk ü şetâret, simâ ü nâsiyesinde alâ'im-ı sürûr u behçet nümâyân olmakta ve merkez-i hilafet-i İslamiye ve payitaht-ı saltanat-ı seniyenin her cihetinde, her mahallesinde, her [so]kağında bütün mebâni-i râyât-ı zafer-âyât-ı Osmani mevce-zen-i satvet olup bu manzara-yı ulviyeyi görmekte kararü'l ayn-ı iftihâr olanlar birbiriyle rekabet edercesine âsâr-ı neşât ü şâdimânî izhâr eyliyorlardı. (...)⁴⁷⁵

Hele Yıldız saray-ı mes'adet-medarı civarı semadan zemine inmiş veya şems-i tâbandan efrâz olunmuş bir kütle-i nur hâlini almış ve saray-ı meâli-ihativaya şeref-i mucâveretde bulunan bendegân-ı sıdk-ittisam-ı hazret-i tacdarî tarafından icrâ-yı şehriyân-i meserret-karın zımmında ibraz olunan himmet ve vücuda getirilen eser-i meserretü'l-hak şayeste-i takdir bulunmuş idi.”⁴⁷⁶

Metinlerin dili aynı zamanda resmî evrak dilini da hatırlatır. Bu durum “ıyd-ı resmî” olarak nitelenen cülus ve veladet günlerinin “resmî” niteliğini pekiştiren de bir özelliktir.

Başyazıların peşinden gelen şiirlerin edebî türlerini tespit etmek ise zordur. Birçoğunun başında yer alan bilgi notunda türü belirtilmekle birlikte, bir kısmı hakkında sadece “...tarafından tanzim edilmiştir”⁴⁷⁷, “...tarafından nazm edilmiştir”⁴⁷⁸ denilerek türü söylenmemiş, pek çoğu ise “nazım”,⁴⁷⁹ “manzume”,⁴⁸⁰ “neşide”⁴⁸¹ gibi genel türsel ifadelerle tanımlanmıştır. Kaside,⁴⁸² kaside-i veladetiye,⁴⁸³ kaside-i tebrikiye⁴⁸⁴, kıta⁴⁸⁵ gibi belli türlerde tanımlanan şiirler de olmakla birlikte özellikle kaside olarak tanımlanan şiirler kaside türünün türsel özelliklerini genellikle taşımadığı

⁴⁷⁴ “Yirmi Dokuzuncu Sene-i Devriye-i Cülus-ı Hümayun Mes'adet-Meşhun Hazret-i Hilafetpenahi”, *Asır*, nr. 909, (19 Ağustos 1320): 1.

⁴⁷⁵ *Sabah*, (8 Kanunievvel 1315).

⁴⁷⁶ “Şehrayin-i Meserret-Karın”, *Tercüman-ı Hakikat*. (H. 17 Şaban 1322; R. 13 Teşrinievvel 1320; *Tercüman-ı Hakikat*. (H. 17 Şaban 1324; R. 22 Eylül 1322).

⁴⁷⁷ İhsan, [Başlıksız], *Sabah*, nr. 4087, (M. 17 Kasım 1902): 2.

⁴⁷⁸ Hasan, [Başlıksız], *Sabah*, nr. 4087, (M. 17 Kasım 1902): 2.

⁴⁷⁹ Halil Edib, [Başlıksız], *Tarik*, nr. 3387, (19 Ağustos 1309): 1.

⁴⁸⁰ Bahâizade Suphi Efendi, [Başlıksız], *Saadet*, nr. 3070, (19 Ağustos 1310): 2; aynı sayfada Şemsi Efendi'nin, Salih Saim Efendi'nin ve Yümmi Efendi'nin şiirleri de “manzume” olarak sunulmuştur.

“Manzume-i Cülusiye”. *Asır*, nr. 909, (19 Ağustos 1320): 2.

İzzet, [Başlıksız], *Sabah*, nr. 4087, (M. 17 Kasım 1902): 2. Aynı sayıda Mehmed'in şiiri de “manzume” olarak sunulmuştur.

⁴⁸¹ Yusuf Nihad, [Başlıksız], *Saadet*, nr. 2710 (19 Ağustos 1309): 2. Aynı sayıda Hüseyin Bedrettin'in şiiri de neşide olarak sunulmuştur.

⁴⁸² Tevfik Lâmi. “Kaside”, *Mektep*, nr. 24, (30 Kanunisanı 1310): 485.

Sami, [Başlıksız], *Tarik*, nr. 3387, (19 Ağustos 1309): 1.

Âsım, [Başlıksız], *Tarik*, nr. 3387, (19 Ağustos 1309): 2.

⁴⁸³ Hüseyin Dâniş, “Kaside-i Veladetiye”, *Mektep*, nr. 24, (30 Kanunisanı 1310): 486.

⁴⁸⁴ “Kaside-i Tebrikiye”, *Sabah*, nr. 4087, (M. 17 Kasım 1902): 2.

⁴⁸⁵ Hasan Tıfî, “Diğer Kıta”. *Tarik*, nr. 3387, (19 Ağustos 1309): 2.

hâlde klasik edebiyata tebrik meetinleri kaside biçiminde yazıldığından böyle nitelenmişlerdir.

Klasik edebiyatta cülusiyeler genellikle kaside biçiminde yazılsa da müseddes, terciibent, kıta gibi nazım biçimleriyle yazılmış cülusiyelere de nadir de olsa rastlanır.⁴⁸⁶ Diğer yandan klasik edebiyatta padişah çocuklarının doğumunu tasvir eden velâdetnâmeler mensur biçimde yazılırken Hz. Muhammed için yazılan mevlitlerin türü mesneviydi. Bu türsel tercihler istisnaları olsa da bir çeşit gelenek ve alışkanlığın tezahürüydü. Örneğin *Tercüman-ı Hakikat*'in 1888 senesindeki cülus yılı dönümü kutlaması için yayımlanmış beş şiirden ikisi kaside üçü ise kıta biçimindedir. Zaman ilerledikçe kaside türündeki şiirlere daha az rastlanır olur, çeşitlilik fazlaşır. *Saadet* gazetesinin 1893 senesindeki cülus kutlamasında yayımlanan yirmi şiirden yalnızca üçü kaside olarak tanımlanıp sunulmuş, öte yandan manzume, neşide gibi türsel özellik belirtmeyen genelleyici ifadeler veya tür belirtilmeden sunulan şiirlerin sayısı on üçü bulmuştur. Bu şiirlerin biçimsel özellikleri incelendiğinde şairin çoğunlukla belli bir türün özelliklerine sadık kalmaksızın beyit, üçlük, dörtlük, beşlik gibi biçimleri, dilediği uyak düzeninde ve aruzun istediği kalıbıyla kullandığı görülür. Bu da cülus yılı dönümlerinde gazete ve dergilerde şiirleri yayımlanan şairlerin ekseriyetle profesyonel şair olmamalarından kaynaklanır.⁴⁸⁷

Her ne kadar süreli yayınlarda bu özel günler için yayımlanmış şiirler zaman zaman “kasaid” kelimesiyle ifade edilse de bu şiirlerin her biri kaside türünün kalıplaşmış türsel özelliklerini göstermez. Burada kaside kelimesinin kullanılması övgü şiirlerinin bu biçimde anılmasından kaynaklı bir alışkanlıktır.

Gazeteler gibi mecmualarda da bayram günleri için özel olarak yazılmış şiirler yer alsada bu mecraların yazı alanının kısıtlılığı sebebiyle gazetelere kıyasla daha az şiir yayımlanır. Mensur tebrik yazısının peşi sıra gelen bu şiirler “cülusiyeler”⁴⁸⁸, “cülusiye”⁴⁸⁹ “kaside”⁴⁹⁰ gibi başlıklarla nitelenir. Zaman zaman gazetelerde olduğu gibi şiirin müellifi başta nitelikleri sıralanarak takdim edilir ya da ismi ve sıfatları en

⁴⁸⁶ Fatih Özer, “16. Yüzyıl Türk Edebiyatı’nda Manzum Cülüsiyyeler”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C 1, S 1, (Kış 2017): 3.

⁴⁸⁷ Örneğin *Saadet* gazetesindeki 1893 tarihli cülus sayısının şairleri şunlardır: İsmail Safa, Yusuf Nihad, Şeyh Vasfi, Halil Edib, Hamza, Hafız Tefviki, Mahmud Fazlı, Ziver, Haydar, Şu’ûri, Ahmed, Mehmed Talha, Hafız Bahaddin, Ömer Fahri, Vehbi, Mahmud Ragıp, Hüseyin Bedrettin, Hasan Tıflı, İbrahim Ethem. Bk. *Saadet*, nr. 2710 (19 Ağustos 1309): 1-3.

⁴⁸⁸ *Hazine-i Fünun*, nr. 19, (19 Ağustos 1312): 272.

⁴⁸⁹ “Cülusiye”, *Maarif*, nr. 146, (19 Ağustos 1310): 155; “Cülusiye”, *Hazine-i Fünun*, nr. 8, (19 Ağustos 1310): 58; “Cülusiye”, *Hazine-i Fünun*, nr. 8, (19 Ağustos 1309): 58.

⁴⁹⁰ Tefvik Lâmi. “Kaside”, *Mektep*, nr. 24, (30 Kanunisanı 1310): 485.

sonda imza biçiminde yer alır. Çoğunlukla iki elin parmaklarını geçmeyen bu şiirlerin⁴⁹¹ ne şekilde seçilip yayımlandığını belirten bir ibare yoktur.

Bunun istisnası Mirsad mecmuasının “müsabaka-i edebiye”lerinde görülür. Edebiyat müsabakası yapan dergide tevhid ve naattan sonraki yarışma konusu, II. Abdülhamid’in cülus yıl dönümüne denk gelecek biçimde “sitayiş”lerdir. Şu nottan anlaşıldığı üzere bu metinlerin manzum olması beklenmez, dileyen manzum ve isteyen mensur biçimde yazdığı sitayişleri gönderebilir:

“Bu nüshadan itibâren zemîni tarafımızdan ta'yin kılınmak ve ayda bir kere “Müsâbaka-i edebiyye” unvânı altında mecmuamıza derc olunmak üzere edebiyat müntesiblerinden **manzûm ve mensûr eserler** talep edeceğiz: Mecmuamızın hacmi müsâid olmadığı cihetle mümtedü'l-meâl olarak idarehânemize irsâl buyurulacak olan eserlerden **yalnız beşi kabul ve kıymet-i edebiyelerine göre sırasıyla derc olunacaktır.** Mamafih bunlar da ikişer sûtündan uzun olmamalıdır. Birincilik şerefini kazanan eserin sahibine bir senelik, ikincisine altı aylık abonemizin takdimini va'd eyeriz.”⁴⁹²

Bu not aynı zamanda dergide kaç tane metnin ne biçimde sıralanacağını da belirtir. Buna göre yalnızca beş eser kabul edilebilecek ve edebî kıymetleri göz önünde bulundurularak sıralanacaktır. *Mirsad*'daki bu not tüm süreli yayınlardaki tebriknâmeler için bir kriter olmadığı gibi yine de gazete ve dergilerin kısıtlı alanı olduğu için gönderilen her metni yayımlayamadığı ve metinleri edebî niteliklerine göre yayımladıklarına dair güçlü bir fikir verir.

Yıl dönümlerinde şarkı türünde eserlere de süreli yayınlarda rastlanır. Örneğin *Sabah* gazetesinin 1894'teki veladet yıl dönümü sayısı, mektep şakirdanının yazıp bestelediği bir şarkıyı içerir. “Taht-ı âli-baht-ı Osmani'de olsun payidar” nakaratlı şarkı diğer şiirlerden türsel olarak farklı olsa da içerik ayrımı söz konusu değildir. İlk dörtlülüğü “Hazret-i Abdülhamid Han-ı Felatun-iktidar / Taht-ı âli-baht-ı Osmani'de olsun payidar / Hep dua-yı devletidir kârımız leyl ü nehâr / Taht-ı âli-baht-ı Osmani'de olsun payidar”⁴⁹³ şeklinde olan şarkının içeriği görüleceği üzere tebrik kasideleri ve diğer yıl dönümü metinleriyle örtüşen niteliktedir.

⁴⁹¹ Örneğin *Servet-i Fünun* mecmuasındaki hiçbir veladet günü kutlamasında müstakil şiir yer almaz. Cülus kutlamaları içindeyse sadece 1900 senesindeki 25. cülus yıl dönümünde Mekki Bey'in “Kaside-i Tebrikiye” başlıklı şiirine yer verilmiştir. Bk. Mekki, “Kaside-i Tebrikiye”, *Servet-i Fünun*, nr. 494, (19 Ağustos 1316): 410.

Hazine-i Fünun'un 1894'teki cülus sayısında 7 şiir, 1896'dakinde ise 6 şiir yer almıştır ki bunlar bir mecmuada pek görülmeyen miktarları işaret eder.

⁴⁹² “Tebliğ”, *Mirsad*, nr. 9, (9 Mayıs 1307): 65.

⁴⁹³ “Hicazkâr Şarkı”, *Sabah*, nr. 1627, (10 Şubat 1309): 2.

Hanımlara Mahsus Gazete'de de "Padişahım Çok Yaşa" nakaratlı bir cülusiye şarkısı yer alır. Şarkının tamamı şöyledir:

“Ey umuma mültecâ
Zıll-ı zişan-ı hüda
Virdimizdir daima
Bu duayı bî-riya
(nakarat)
Padişahım çok yaşa
Padişahım çok yaşa

Etti her ferdi said
Hazret-i Abdülhamid
Eylesün Rabb-i mecid
Ömrünü kılsın mezid
(nakarat)
Padişahım çok yaşa
Padişahım çok yaşa”⁴⁹⁴

Diğer türlerde yazılmış cülüs ve veladet günü şiirlerinden olduğu gibi burada da özetle padişahın faaliyetleriyle tebasını mutlu ettiği, korunaklı hissettirdiği söylenerek uzun yaşaması için dua edilir.

1895'teki cülüs günü kutlaması için Karamanlıca *Anatoli* gazetesinde G. E. Misailidis Efendi⁴⁹⁵ tarafından bestelenmiş kasidenin notaları ilk sayfada verilmişken peşinden gelen sayfada bestenin hem Arap harfli hem de Yunan harfli biçimde güftesi sunulur. Kasidenin yaygın türsel anlamının dışında taşıdığı “bir usule değil makam ve makamlara bağlı (...) irticâlî olarak ve o andaki ilhamla bestelenerek icra edilmesine dayanan sözlü-dinî bir Türk mûsikisi formu”⁴⁹⁶ anlama uygun olarak bestelenmiş olması muhtemel olmakla birlikte peygamber veya Allah için değil de padişah için yazılmış sözlerin bestelenmesi önemli bir melezliğe işaret eder. Bahsi geçen kasidenin güftesi şöyledir:

“Şems-i ikbal-i cülusun aks edüp leyl ü nehar
Bir mücessem nûra döndü her taraf ey şehriyâr
Bârikâ çok yaşa tahtında ol sen payidâr
Ruh-ı âlemin cihan-ı sayende oldu kâmkâr
Ahd-ı feyza-yı feyz-i hân-ı Abdülhamid-i âdilin
Her günü her saatini ümranla kıldıkça güzâr
Bârgâh-ı zât-ı mutlaktan diler Yorgi kulu
Ömrünü iclâlini müzdâd ede Rabbü'l beşer.”⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ “Cülusiye Şarkısı”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 76, (19 Ağustos 1312): 2-3.

⁴⁹⁵ Bu isim Evangelinos Misailidis'in ölümünün ardından gazetenin baş editörü ve sahibi olmuş Theagenis E. Misailidis ya da Misailidis'in bir başka kardeşi olabilir.

⁴⁹⁶ İsmail Hakkı Özkan, “Kaside: Musiki”, *İslam Ansiklopedisi*.

⁴⁹⁷ *Anatoli*, (19 Ağustos 1895). (Sayfa numarasının ve gazetenin sayısının bulunduğu alan yırtık olduğundan tespit edilememiştir.)

Kasidenin taç beyitinden de anlaşılacağı üzere yazan kişi Yorgi isimli bir Rum'dur. Bununla birlikte kasidenin muhtevası alışıldık tebriknâmelerden farksız kelime, tamlama, temenni ve mazmunlar içerir.

Yıl dönümü tebriknâmelerinde ara ara tercih edilen bir nazım türü de akrostiştir. Divan edebiyatı geleneğinde de muvaşşah veya istihraç olarak anılan ve dizelerin ilk harfleri okunduğunda anlamlı bir kelime/cümle oluşmasına dayalı bu nazım biçimi zaman zaman veladet yıl dönümlerindeki süreli yayınlarda II. Abdülhamid odağında görülür. Örneğin *Tercüman-ı Hakikat*'in 1900 senesindeki cülus yıl dönümü sayısında hem “Bahşîş-i İlahî” “Sultan Hamid”, “Mansıb-ı Hilâfet” kelime gruplarıyla akrostiş yapılmış hem de akrostiş yapılan harflerin ebcet hesabındaki karşılıkları verilerek II. Abdülhamid'in doğum senesi olan 1258, cülusa çıkış yılı olan 1293 ile gazetenin yayımlandığı nüshanın Rumi ve Hicri takvime göre seneleri (1316, 1318) ortaya çıkarılmıştır.⁴⁹⁸

2.4.2. Tebriknâmelerde Metin Dışı Unsurlar

Yıl dönümlerinde süreli yayınlarda yer alan kutlama araçları bir bütün olarak düşünüldüğünde bunlar arasında metin dışı öğelerin de büyük yer kapladığı görülür. Başta Osmanlı arması, sancağı ve II. Abdülhamid'in tuğrası kullanılarak o günün diğer günlerden farklı, daha da önemlisi *devletle ilgili, resmî* bir gün olduğu metinleri okumadan dahi anlaşılacak biçimde okuyucuya sunulur. Hem matbaa teknolojisinin gelişmesi hem de yıl dönümlerine yıldan yıla daha fazla önem verilmesi, giderek bu türden öğelere daha fazla yer verilmesine neden olur. Bir örnek olarak aşağıda *Tercüman-ı Hakikat*'in 1887'deki (solda) ve 1906'daki veladet-i hümayun sayılarının ilk sayfaları gösterilebilir. 1887'de sadece padişahın tuğrası ve yaklaşık iki sütunluk mensur bir tebrik yazısıyla yapılan kutlama aradan geçen yirmi senenin ardından Osmanlı sancağı, hüsnühatlarla yazılan cümleler ve ilk sayfayı aşarak neredeyse gazetenin tüm sayfalarına ulaşan tebriknâmelere bırakmıştır.

⁴⁹⁸ [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 6951-1751, (19 Ağustos 1316): 5.

Görsel 1. Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 1887 (solda) ve 1906 (sağda) yılı veladet yıl dönümü kutlamalarının ilk sayfaları

Yalnızca Arap harfli Türkçe süreli yayınlarda değil, cülus ve veladet kutlamalarının yer aldığı farklı dil ve alfabelerdeki yayınlarda da benzer süslemelerden faydalanılır. Örneğin Yunan harfli Türkçe *Anatoli* gazetesi genellikle bir çelenkle çevrelenmiş tuğra, ay yıldız figürleri ile bazen de Osmanlı sancağıyla sayfalarını süsler. Fransızca *L'orient* ise ekseriyetle yıl dönümü kutlamasının olduğu sayfa veya sayfaları çerçeveleyip tuğrayı çevreleyen çelenk motifi ve zaman zaman da tipografiye başvurur.

Görsel 2: *Anatoli* gazetesinin 1897 senesindeki cülus yıl dönümü sayısının ilk sayfası (solda) ve *L'orient* gazetesinin 1894 yılındaki cülus sayısındaki kutlama sayfası (sağda)

Seneden seneye değişen bir başka şey de siyah mürekkepten renkli mürekkebe geçiştir. Matbaacılığın gelişmesiyle yakından alakalı bu durumun izleri bayram

kutlamalarının yapıldığı süreli yayın sayılarında açıkça görülür. Aşağıdaki birkaç örnek farklı süreli yayınların yıl dönümü kutlamaları için renkli mürekkeple yaptığı süslemeleri gösterir:

Görsel 3. Tarik gazetesinin 1899 senesindeki veladet sayısının ilk sayfası (solda), Çocuklara Mahsus Gazete'nin 1905 senesindeki cülus sayısı için tasarlanan yaldızlı kapak (ortada), Malumat mecmuasının 1902 senesindeki cülus kutlaması sayısının ilk sayfası (sağda)

2.4.2.1. Fotoğraf ve İllüstrasyonlar

Metin dışı öğelerden en işlevseli fotoğraf ve bununla bağlantılı olarak illüstrasyonlardır. II. Abdülhamid şehzadelüğünden itibaren süreli yayıncılığın gücünün farkında olmasının yanı sıra fotoğrafa da büyük ilgi duyuyordu. Fotoğrafçılığın gelişimini destekleyen ve bu sayede iktidarda olduğu dönemde fotoğrafçılığın ilerlemesine yardımcı olan⁴⁹⁹ Sultan, mimari yapıların yanı sıra ülkeyi ziyaret eden yabancı devlet adamlarını ve onların ziyaretlerini de fotoğraflıyordu.⁵⁰⁰ Fotoğrafların önemli bir propaganda aracı olduğunu bildiğinden 1885-1893 yılları arasında hazırlandığı düşünülen ve 1871 fotoğrafı bir araya getiren 51 adet hediye albümü⁵⁰¹ yaptırıp çeşitli yabancı devlet adamlarına göndermişti. Bu albümlerde manzaralar, anıtlar, yapılar, eğitim kurumları gibi mimari eserlerin yanında bilhassa okullarda çekilmiş, öğrenci ve öğretmen portreleri, askerler ve atlar⁵⁰² da yer alıyordu.

⁴⁹⁹ Engin Özendes, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, 28.

⁵⁰⁰ Engin Özendes, *Abdullah Freres: Osmanlı Sarayı'nın Fotoğrafçıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, 175.

⁵⁰¹ Faruk Ali Taptık, *19. Yüzyıl İstanbul Fotoğrafları: II. Abdülhamid Hediye Albümleri'nde Kent ve Mimarının Temsili*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 2011.

⁵⁰² Albümlerden iki tanesi doğrudan ve sadece sultanın atlarının fotoğraflarını kapsar.

II. Abdülhamid'in üç kıtaya yayılan ülkesinin her noktasını gezemeyeceği, devletini saraydan yöneten biri olduğu da hesaba katıldığında, bir gerçektir. Fotoğrafa olan bu ilgisi ve çok sayıda fotoğraf çektirip kendisine ulaştırmasını arzu etmesi onun devleti kontrol altına alma politikalarından biri olarak da düşünülebilir. Özellikle inşa faaliyetlerini takip etmede *yalın gerçeği olduğu gibi gösteren* bu fotoğraflar büyük bir işleve sahiptir.⁵⁰³

Tahsin Paşa anılarında II. Abdülhamid'in haftalık *Servet-i Fünun* ve *Malumat* gazetelerinin renkli ve resimli olarak çıkmalarının Sultan'ı mutlu ettiğini, buradaki tefrika romanları düzenli olarak okuduğunu anlatır.⁵⁰⁴ Yine Tahsin Paşa'nın aktardığına göre II. Abdülhamid "Her resim bir fikirdir. Bir resim yüz sayfalık yazı ile ifade olunamayacak siyasi, hissi manaları telkin eder. Onun için ben, tahriri mündericattan ziyade, resimlerden istifade ederim." demiştir.⁵⁰⁵

Servet-i Fünun'un sahibi Ahmet İhsan süreli yayınlarda fotoğrafçılığın gelişmesi konusunda çok çabalar ve ortaya koyduğu işlerle başka dergilere de ilham olur. Öyle ki matbaa tekniği konusundaki bilgisini artırmak ve düzenli fotoğraf alabilmek amacıyla Avrupa'ya dahi seyahat eder. Başlangıçta Avrupa'dan gelen fotoğraflar kendi istediği şeyler değil, gönderenlerin takdiriyle belirlenmiş, o dönemin ünlülerini içeren fotoğraflarla sınırlıdır. Fakat Ahmet İhsan'ın musavver yayın konusundaki bu ısrarı sarayda karşılık bulur. II. Abdülhamid'in ve Sadrazam Cevat Paşa'nın fotoğrafa ilgili olması sonucu Dâhiliye Nezareti tarafınca dergiye aylık bağlanır. Yanı sıra yine sarayın yönlendirmesiyle Osman Hamdi Bey aracılığıyla Paris'ten bir de hakkak getirilir.⁵⁰⁶ Fakat bu yardım karşılıksız değildir. Abdülhamid dergide yayımlanması için şu türden fotoğraflar gönderir:

“Paris'te bir tramvayın apaşlar tarafından durdurulup soyulması.

Papa'nın kafes içinde ruhani ayin yapması.

Amerika'da zencilere linç cezası yapılması.

Afgan veliahdı Habibullah'ın Londra'da dişini çıkartması.

(...)

Resme ait bir makale konmazdı ve hatta resmin ne için konulduğu söylenilmezdi.”⁵⁰⁷

⁵⁰³ Salih Gülen, “II. Abdülhamid ve Fotoğraf”, *Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid*, c. 4, Haz. Mehmet Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011, 385.

Eklere bu fotoğraflardan örneklere yer verilmiştir.

⁵⁰⁴ Tahsin Paşa, *II. Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, Haz. Yüksel Kanar, İstanbul: Kapı Yayınları, 2021, 161.

⁵⁰⁵ *Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990, 356.

⁵⁰⁶ Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, 65-9.

⁵⁰⁷ Tokgöz, age, 71.

Ahmet İhsan'ın ifade ettiğine göre basılması için böylesine anlamsızca seçilen bu fotoğrafların hiçbiri sebepsiz değildir. Bu fotoğraflar yoluyla padişah ülkede çıkan birtakım karışıklıkları örtbas etmek amacıyla Batı'daki olumsuz veya gülünç durumları sergilemek suretiyle devletini diğerlerine karşı yüceltmeyi (en azından eşitlemeyi) dener.

Musavver oluşuyla II. Abdülhamid'in ilgisini çeken ve desteğine mazhar olan *Servet-i Fünun* dergisi, bir dönem sarayın irade-i seniyesine mazhar olsa da yine Ahmet İhsan'ın yorumuna göre dergi hakkında olumsuz jurnaller verilince sadakatsiz sırasına konmuş ve II. Abdülhamid *Servet-i Fünun*'a alternatif bir başka resimli mecmua olan *Malumat*'in çıkmasına destek olmuştur.⁵⁰⁸

Musavver *Malumat*'in ilk sayısında şu ifadeler yer alır:

“Buluşu yıllarında garip ve hatta eğlence olarak kabul edilen fotoğrafın, özellikle son senelerde gerek bilgi ve ilim ve gerek basında kullanım alanları o derece artmış ve önem kazanmıştır ki, Avrupa'dan artık, fotoğraf dernekleri ve müzeleri kurulmaya başlandığı ve okullarda ders olarak okutulduğu haberleri gelmektedir. Bu güzel sanatın önemi öylesine artmıştır ki, gazetemiz gibi resimli yayınlanan gazeteler bu sanattan sevinçle yararlanmak isteğini göstermişlerdir.

İşte bu durum bizim memleketimizde en iyi fotoğrafçı olan ve sanatında en fazla ilerleme gösteren fotoğraf-ı Hazret-i Şehriyari Ressam İzzetlü Abdullah Efendi Biraderler'e başvurmamızı gerektirmiştir. Ve biraderler büyük bir nezaketle bunu kabul etmişler, istenilen fotoğrafları *Malumat* gazetesine vermeye hazır olduklarını bildirmişlerdir. Bu durumda kendilerine teşekkür etmeyi bir borç biliriz.”⁵⁰⁹

II. Abdülhamid gibi süreli yayın çıkaranlar da resimli baskının gücünün farkındaydı. Sadece etkileyicilik bakımından değil, okurun ilgisini çekmek için de musavver yayınlar kullanılıyordu. Özellikle *Servet-i Fünun*'da yayımlanan resimli romanlar bu bakımdan dönemin okur kitlesinin isteklerini göz önünde bulundurarak yayımlanıyordu.

Musavver yayınlarda fotoğrafların metni desteklemek için kullanıldığı en önemli zamanlar cülus ve veladet yıl dönümleriydi. Normalde de zaman zaman II. Abdülhamid'in bayındırlık faaliyetlerini reklam eden, özellikle taşradaki köprü, mektep, cami gibi birtakım yapıların fotoğrafları yer alsa da cülus ve veladet yıl dönümlerinde musavver dergiler sayfalarını tamamen bu türden fotoğraflara ayırırdı. Okuma yazma oranının düşük olduğu bu dönemde yıl dönümü kutlamalarında

⁵⁰⁸ Tokgöz, age, 71-2.

⁵⁰⁹ *Malumat*, nr. 1, (23 Mayıs 1895).

dergilerde sergilenen fotoğraflar yazılanları okuyamayan okuru etkileyebilmek adına da işlevseldi.

Yıldönümlerinden en şatafatlısı şüphesiz 25. cülus yılı için olan, 31 Ağustos 1900 tarihlidir. Bugüne yetişmesi için özel olarak inşa edilmiş yapılar bulunduğu gibi bazı büyük inşaatların temel atma törenleri de bugüne denk getirilir. Bununla birlikte diğer ülke hükümdarlarından çok sayıda pahalı hediye gönderilir. Süreli yayınlar da bu şatafatlı kutlamanın gerisinde kalmaz.

Servet-i Fünun'un 25. cülus yıl dönümü kutlamalarının olduğu sayıda Hamidiye Etfal Hastanesi, (s. 402) San'a'da Gureba Hastanesi (s. 402), Yanya'da Hamidiye Gureba Hastanesi (s. 403), Konya'da zükur ve inasa mahsus gureba hastanesi (s. 403), bugün İstanbul Okmeydanı'nda bulunan Darülaceze⁵¹⁰ (s. 404-5), Kâğıthane Çeşmesi (s. 406), Selanik'te Hamidiye Çeşmesi (s. 407), Bağdat'ta cısr-i hadid (s. 408), Şam-ı Şerif'ten hitta-i mübareke-i Hicaziye'ye ve Yemen vilayet-i celilesine temdid edilmekte bulunan telgraf hattının mebdeinde merkûz sütun-ı itila (s. 409) ve Mekke-i mükerrermede Hamidiye kışlasının (s. 410) fotoğrafları yer alır. Tüm bu fotoğraflar II. Abdülhamid yani Hamidiye döneminde yapılmış köprü, çeşme, hastane gibi yapıları işaret eder. Fotoğraflar, birlikte kullanıldıkları metinler dikkate alındığında daha da anlamlı hâle gelir. Zira yazılarda da fotoğrafları destekleyecek biçimde yoğun olarak II. Abdülhamid'in bayındırlık ve imar faaliyetleri anlatılıp övülmektedir.⁵¹¹ Tüm bunları destekleyecek biçimde yevm-i cülus için yazılan şiirlerde de II. Abdülhamid'in imar ettirdiği yapıların isimleri tek tek anılarak övülmüştür.

Malumat'taki 25. cülus yıl dönümü kutlamasında ise daha ziyade Hamidiye Etfal Hastanesi'nin çeşitli görüntüleri yer alır. Hamidiye Etfal Hastahane-i âlîsi aksamından birisinin dahilen görünüşü (s. 217), asar-ı merahim-i nisar-ı cenab-ı hilafetpenahiden (Hamidiye) Etfal Hastahane-i âlisinden (s. 216), Hamidiye etfal hastahane-i âlisi ameliyat salonu (s. 216) görsellerinin yanında tüm sayfayı kaplayan bir Yıldız Sarayı fotoğrafı ile Sana'da Hamidiye kışla-i hümayununu (s. 217) gösteren bir fotoğraf da bulunur.⁵¹²

II. Abdülhamid döneminde yapılan eserlerin fotoğraflarını sergilemek ne yalnızca 25. cülus yıl dönümüne özgüdür ne de *Servet-i Fünun* ve *Malumat*'a. Diğer

⁵¹⁰ Diğer tüm ifadeler dergideki fotoğraf altı yazılarından aynen alınmıştır. Darülaceze'nin fotoğrafı için herhangi bir açıklama yapılmamış, tarafımca eklenmiştir.

⁵¹¹ *Servet-i Fünun*, nr. 494, (19 Ağustos 1316): 401-411.

⁵¹² *Malumat*, nr. 251, (19 Ağustos 1316).

musavver yayınlarda ve başka bayram günlerinde de “saye-i umran-vaye-i hazret-i padişahide” yapılmış binalar sergilenir. Örneğin *Musavver Fen ve Edep*’in 1899’daki veladet yıl dönümü kutlamasının baş kısmında San’a’da yeni inşa olunan Hamidiye Karakolhane-i Hümayun’unun görüntülerine yer verilir.⁵¹³ *Resimli Gazete*’nin 1896’daki veladet yıl dönümü sayısında ise Yanya Gureba Hastanesi binası ile Biga Mekteb’indeki öğretmen ve öğrencilerin toplu bir fotoğrafı yer alır.⁵¹⁴

Görsel 4. *Resimli Gazete*’nin 1896’daki veladet yıl dönümü sayısında yer alan fotoğraflar.

Susan Sontag *Fotoğraf Üzerine*’de “Bir olay fotoğrafı çekilmeye değer bir şey anlamına gelmeye başlamışsa eğer, o olayın neyden oluştuğunu belirleyen şey hâlâ (en geniş anlamıyla) ideolojidir. Bir ad verilene ve niteliği tarif edilene kadar bir olayın fotoğrafik ya da başka türlü bir kanıtının varlığından da söz edilemez,” der.⁵¹⁵ Bu sebeple hem çekilmek için seçilen bu yerler hem de yayımlandıkları mecralar düşünüldüğünde mesele ideolojiden bağımsız ele alınamaz. Fotoğrafların altına onları tanımlamak için yazılan cümlelerdeki övücü retorik ve yine bayram günlerine özel olarak seçilen bayındırlık faaliyetlerini gösteren fotoğraflar oldukça ideolojik tercihlerdir. Terakki eserleri inşa ettiren sultan ve bunları bünyesinde barındıran medeni, gelişmiş, Batılı Osmanlı imajını fotoğraflar yoluyla kamuoyuna sunmak temel gayedir. Başka herhangi bir gün değil de cülus ve veladet yıl dönümlerinde görsellerin altında yazılan cümlelerin bu türden bir retoriğe sahip olması ve belli bir niteliğe göre seçilen fotoğrafların sergilenmesi işin ideolojik yönünü kuvvetlendirir.

Fotoğrafla birlikte aynı amaca hizmet eden fakat çok daha az karşılaşılan bir başka öge de illüstrasyonlardır. Mesela, *Servet-i Fünun*’un 1902’deki cülus gününe özel hazırladığı -daha önce de bahsi geçen- sayının kapağında Hicaz Demiryolu Hattı’nı

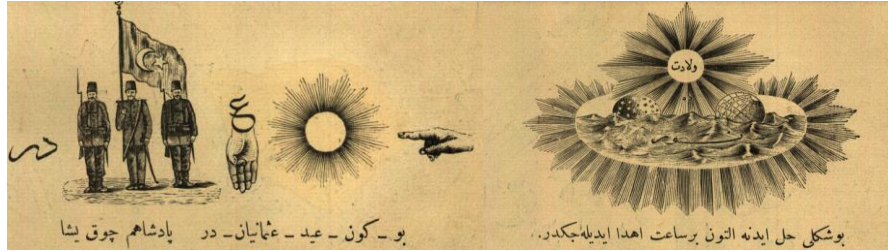
⁵¹³ *Musavver Fen ve Edep*, nr. 16, (H. 15 Şaban 1317).

⁵¹⁴ *Resimli Gazete*, nr. 16, (19 Kanunisani 1311): 244-245.

⁵¹⁵ Susan Sontag, *Fotoğraf Üzerine*, Çev. Osman Akınbay, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, 23.

sevinçle karşılayan insanları gösterir bir illüstrasyon yer alır. Fotoğraf yerine illüstrasyonun tercih edilmesi, çizerin hayal gücünü kullanarak istediği (veya kendinden istenen) iletiyi özgür bir biçimde sunması açısından oldukça işlevseldir. Her ânın fotoğraflanması mümkün olmadığından zaman zaman fotoğrafik tarzda illüstrasyonlara yer verilmesi olağandır.

Bir başka ilginç illüstrasyon, *Malumat* mecmuasının 1896 senesindeki veladet gününe denk gelen ve bir önceki ile sonraki sayılara sarken illüstrasyonlu bilmece (resfebe) yarışmasıdır. “Bu şekli hâl edene altın bir saat ihda edileceği” söylenir ve peşi sıra gelen sayıda cevabıyla birlikte kazanan kişinin ismi ve bilmeceyi çözen diğer isimler sıralanır. Peş peşe sayılarda sorulan resfebeleirn ilkinin cevabı “Bugün ıyd-ı Osmaniyan’dır.” Peşine soruda olmamasına rağmen cevapta “Padişahım çok yaşa.” sloganı eklenir.⁵¹⁶ Görsel gün sözcüğünün anlamı olarak güneş simgesinin eklenmesi ve “Osmaniyan” kelimesini temsilen ay yıldız bayrak tutan Osmanlı askerlerinin eklenmesi dikkat çeker. Diğer bilmecenin cevabıysa “Yevm-i Veladet’te arz u semâ nura gark olur.”dur.⁵¹⁷ Burada da esasında bugünlere özel yazılan manzum ve mensur metinlerde tasvir edilen aydınlığa/ışığa boğulmuş evren tasavvuru illüstrasyonla birlikte somutlaştırılmış olur.

Görsel 5. *Malumat* mecmuasının 1896 senesindeki veladet yıl dönümü kutlaması için hazırladığı yarışma soruları ve cevapları

İllüstrasyon kullanımının en yoğun olduğu süreli yayım *L'orient*'tir. Normalde kutlama sayılarında çelenk, tuğra, çerçeve, ilerleyen yıllarda ise nadiren fotoğraf kullanılan *L'orient*'in 1900 senesindeki veladet yıl dönümü sayısının kapağında başlamak üzere iç sayfalarda da görülebilecek temsili illüstrasyonlara yer verir. Temple Bulvarı'ndaki Türk kahvesinde (Café Turc) padişahın doğum gününü kutlamak üzere gerçekleştirilen resepsiyondan canlandırmaların olduğu bu resimlerde oldukça özenli ve şık kıyafetleriyle misafirlerin baloya gelmesi, yemeği beklemeleri, Başkonsolos

⁵¹⁶ *Malumat*, nr. 30 (19 Kanunisani 1311): 31.

⁵¹⁷ *Malumat*, nr. 31-32 (11 Nisan 1311): 34.

Cedid Efendi'yle birlikte Sultan için kadeh kaldırılması, akşam yemeğini yemeleri gibi detaylar kurgulanır.⁵¹⁸ Bu illüstrasyonlarda salonların Osmanlı sancağı, “Vive Le Sultan Abd-ul Hamid” yazan şeritler, Türk bayrağı ve farklı ülkelere ait flamalarla süslendiği görülür. İllüstrasyonların “C. C.” imzalı hikâye eşlik eder.⁵¹⁹

Görsel 6. *L'orient* gazetesinin 1900 senesindeki veladet yıl dönümü kutlaması kapağı (solda), iç sayfalarındaki illüstrasyonlardan biri (ortada) ile *Servet-i Fünun*'un 1902 senesinde cülus yıl dönümü için hazırladığı özel sayının kapağı (sağda).

L'orient diğer yıl dönümü sayılarında da Paris'te II. Abdülhamid için yapılan kutlamaları detaylıca tasvir etse de ilk defa bu sayıda illüstrasyonlar yoluyla zenginleştirmeyi denemiştir. Bu illüstrasyonlar birlikte yer aldığı hikâyeyi de desteklediği gibi aynı zamanda hikâyeden bağımsız olarak da bir temsiliyet sunar. İllüstrasyonların altındaki notlarda hem Café Turc'un avlu, antre, salon gibi kısımlarından hangisi olduğu belirtilir hem de “Davetlilerin Gelişi”, “Akşam Yemeği”, “Başkonsolosun Kadeh Kaldırması” gibi ifadelerle resimlerdeki eylemler tasvir edilir. *L'orient*'teki resim altı yazılarında dikkat çeken nokta Osmanlıca süreli yayınlardan farklı olarak hamasi değil objektif bir dilin tercih edilmesidir.

Selim Deringil, padişahın kâtibine dikte ettirdiği “[Avrupalı fotoğrafçıların] çektiği fotoğrafların çoğu, Avrupa'da memalik-i mahsusa-ı şahanemizi karalamak ve alçaltmak için satılmaktadır. Bu durumda çekilecek fotoğrafların, İslami halkları kaba ve acımasız bir bakışla göstermek yoluyla onlara hakaret etmemesi bir zorunluluktur,” ifadelerinden hareketle onun Doğu'nun “temsil için temsil” edilmesine karşı çıktığını

⁵¹⁸ *L'orient* nr. 48 (M. 8 Aralık 1900): 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13.

⁵¹⁹ C. C. “20e Fete Nationale Ottomane: Sous le Haut Patronage de l'Ambassade Imperiale de Turquie”. *L'orient* nr. 49-50, (M. 8 ve 15 Aralık 1900: 5-8.

söyler.⁵²⁰ II. Abdülhamid'in Batılı devletlere hediye ettiği fotoğraf albümleriyle⁵²¹ oryantalist bakışı yıkarak modern bir devlet görüntüsü sunmak isterken iş iç siyasete geldiğinde ise tebaasının bağlılığını, şükür ve sadakatini artırmak için, tahtta kaldığı dönem boyunca ağırlık verdiği bayındırlık faaliyetlerinin gösterisini fotoğraf ve illüstrasyonlarla yapar.

2.4.2.2. Tuğra, Arma, Hüsnühat, Çerçeve ve Diğer Tezyinat Araçları

Musavver dergilerdeki yıl dönümü kutlamalarında fotoğraf kullanmak yaygın olsa da fotoğrafsız dergilerde bayram günlerini sıradan günlerden ayırmak için görsel sanatlar ve tipografinin gücünden faydalanılır. Bu sayılarda en sık kullanılan tezyinat, Sultan II. Abdülhamid'in tuğrası, Osmanlı arması, “Padişahım Çok Yaşa” yazan hatlar, ay yıldızlı damgalar, farklı hat biçimleriyle yazılmış tebrik sözleri, çerçeveler ve başta çiçek motifi olmak üzere çeşitli ikonografik süslemeler olarak sıralanabilir.

II. Abdülhamid fotoğrafa ve fotoğrafçılığa ilgili olsa da kendi suretinin fotoğrafını çektirmeyi ve sergilemeyi kabul etmiyordu. II. Mahmut'tan itibaren modern hükümdar gibi görünme çabasının bir sonucu olarak sultanlar fotoğraflarını devlet dairelerine astırırken II. Abdülhamid bu geleneği bozmuştur. Bunun yerine “Padişahım Çok Yaşa” yazılı levhalar astırır.⁵²² Bu levha veya pankart asma durumunun bir biçimde devamı süreli yayınlardaki yıl dönümü sayılarında da görülür. Örneğin *Çocuk Bahçesi* dergisinin 1905 senesine denk düşen cülus kutlamalarında, derginin ilk sayfasında, isminin de üstündeki yerde, ortada bir Osmanlı arması ile iki yanında süslü dikdörtgen çerçeveler içinde, matbaa harfleriyle “Padişahım Çok Yaşa” yazar.⁵²³ Yine *Hazine-i Fünun* dergisinde de Osmanlı armasıyla birlikte “Padişahım Çok Yaşa” ifadesine rastlanır.⁵²⁴ Bu gelenek Fransa'da çıkan *L'Orient* gazetesine dahi yansır ve burada da “Padişahım Çok Yaşa” anlamına gelen “Vive Le Sultan” ifadesi tipografik unsurlarla estetize edilerek kutlama sayfalarını süsler.⁵²⁵

⁵²⁰ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, 163.

⁵²¹ Örneğin Abdullah Biraderler'in çektiği 51 fotoğraf albümü İngiltere Fransa ve ABD'nin hükümdar veya devlet başkanlarına gönderilmiştir. Sayfa sayısı diğerlerine göre genellikle daha fazla olan yabancı dildeki albümlerin kapaklarında Osmanlı arması, ay yıldız, süslemeler, metal çerçeveler dikkat çeker. Gülen, agy, 387.

⁵²² Deringil, age, 33.

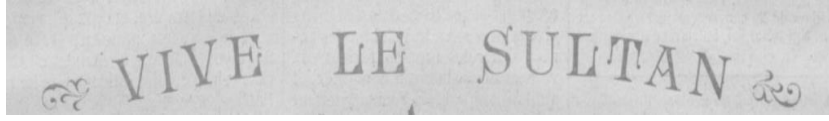
⁵²³ *Çocuk Bahçesi*, nr. 29, (M. 1 Eylül 1905): 1.

⁵²⁴ *Hazine-i Fünun*, nr. 8, (19 Ağustos 1310): 1; *Hazine-i Fünun*, nr. 8, (19 Ağustos 1309): 1.

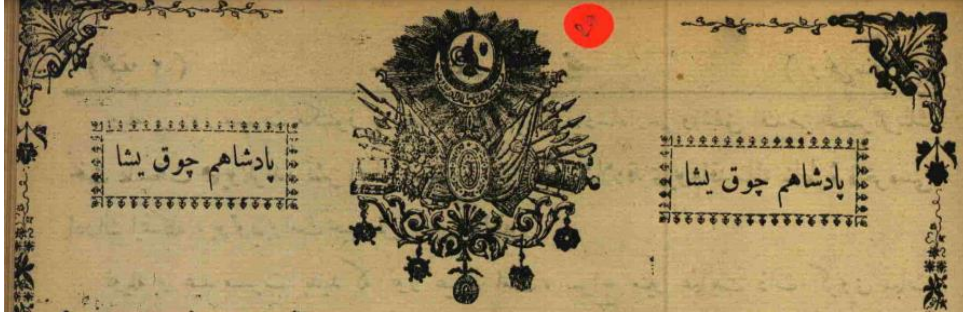
⁵²⁵ *L'Orient*, “Anniversaire de L'avenement Au Trone de S. M. I. Le Sultan Ghazi Abd-UI-Hamid Khan II”, *L'Orient*, nr. 35, (9 Eylül 1899): 1.

Görsel 7. İkdam gazetesinin 1895'teki veladet yıl dönümü sayısında ilk sayfadan eklenen sülüs hattıyla yazılmış "Padişahım Çok Yaşa" yazısı

Görsel 8. Paris'te çıkan Fransızca L'orient gazetesinin 1900 senesindeki cülus sayısında baş sayfadan büyük harflerle "Padişahım Çok Yaşa" anlamındaki "Vive Le Sultan" cümlesi

Görsel 9. Selanik'te çıkan Çocuk Bahçesi dergisinin 1905 senesindeki cülus sayısında Osmanlı armasının iki yanında çerçeve içinde yazılı "Padişahım Çok Yaşa" cümlesi

Görsel 10. 1908'de Saadet gazetesindeki veladet-i hümayun kutlama metninin başındaki Osmanlı armasının dört köşesinde yer alan "Yaşasın Ordu", "Yaşasın Millet", "Yaşasın Hürriyet", "Yaşasın Adalet" cümleleri ve altta "Padişahım Çok Yaşa" ifadesi

Sürelî yayınlardaki yıl dönümleri başlangıçta teknolojinin ve yayıncılığın da henüz çok gelişmemesinden kaynaklı olarak ilerleyen yıllara göre daha sade kutlanırdı. Yine de bugünlerde dahi cülus yıl dönümlerini diğer günlerden ayırmak adına hiç değilse Sultan'ın tuğrası veya Osmanlı arması simgesine yer verilmiştir. Örneğin *Tercüman-ı Hakikat*'te 1888'de yapılan kutlama, derginin ikinci sayfasında başlar ve sayfanın en başında II. Abdülhamid'in tuğrası yer alır.⁵²⁶ *Saadet* gazetesinde 1884 senesinde yapılan kutlamada ise Osmanlı arması ve iki yanında Osmanlı sancağı birer ikon biçiminde yer alır.⁵²⁷

Osmanlı Devleti'nde padişahların bir çeşit imzası olan tuğra resmî belgelerde Osmanlı arması kullanılmaya başlanıncaya değin hanedanın arması olmasının yanında Osmanlı Devleti'ni de temsil eden bir sembol olarak kullanılmıştır. Uzun yıllar sadece ferman, berat gibi devletin resmî belgelerinde değil, paralar, sosyal ve askerî yapılar ve pullarda da kullanılmış, bu yönüyle sosyal hayatta da devleti temsil eden bir simge olarak yer almıştır.⁵²⁸ Her padişahın tuğrası birbirinden farklı olsa da ilk bakışta hepsi birbirinin aynısıymış izlenimi verir. Bu da bilinçli olarak yapılmış, devletin sembolik varlığını korumaya yönelik bir harekettir.⁵²⁹

Tasarımı II. Mahmud dönemine dayanan Osmanlı arması II. Abdülhamid zamanında Osmanlı sembolizminin önemli bir parçasına dönüşmüştür. Fakat armanın görüntüsüne dair tamı tamına bir ortaklıktan bahsetmek zordur.⁵³⁰ Bunu yıl dönümlerindeki sürelî yayınlarda kullanılan arma görsellerine bakarak daha iyi anlamak mümkündür:

⁵²⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 2.

⁵²⁷ *Saadet*, nr. 3070, (M. 31 Ağustos 1894): 1.

⁵²⁸ Kemal Özdemir, *Osmanlı Armaları*, İstanbul: Dönence Yayınları, 1997, 43.

⁵²⁹ Özdemir, age, 109.

⁵³⁰ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, 37.

Görsel 11. Servet-i Fünun'un 1892'deki cülus yıl dönümü sayısındaki arma (solda) ile Resimli Gazete'nin 1892'deki cülus yıl dönümü sayısındaki arma (sağda)

Aynı sene iki farklı dergide yer alan bu iki görsele bakıldığında, genel hatlarıyla bilinen ve ortaklık bulunan Osmanlı armasının nakşedildiği yerlerde çeşitli farklılıklar taşıdığı görülür. II. Abdülhamid bu durumdan rahatsız olmuş olacak ki 1905 senesinde armanın içeriğinin ayrıntılı bir betimlemesini ister. Nihayetinde tasarım farklılıkları ortadan kaldırılarak net ve tek bir simge hâline getirilir. Osmanlı armasının üzerinde pek çok farklı kurumu temsil eden simge yer almakla beraber primitif örneklerinde sadece sultan ve ordu ön plandadır. 19. yüzyılla birlikte resmiyette kullanılmaya başlanan Osmanlı armasında nişanların yer alması esasında Tanzimat'la başlayan yenileşme ve bir çeşit parlamenter demokratikleşmenin de tezahürü olarak ortaya çıkar.⁵³¹

Genellikle armayla birlikte iki yanda bulunan sancaklar iktidarı pekiştirmek için kullanılan bir başka semboldür. Fakat arma ve sancaklara elbette sadece süreli yayınlarda rastlanmaz. Devlet daireleri başta olmak üzere, saray tarafından hediye edilen nişanlarda da bu semboller bulunur. Süreli yayınlarda büyük bir coşku ve mutlulukla kutlandığı ifade edilen yıl dönümlerinde devletin iktidarını temsil eden bu türden görsellerin kullanılması “Ben buradayım.” demenin ve iktidarı meşru kılıp otoriteyi güçlendirmenin bir başka yoludur.⁵³²

⁵³¹ Özdemir, age, 136.

⁵³² Selim Deringil armada kullanılan şekilleri şu şekilde tasvir eder: “Kalkandaki ana motif, ‘Padişahların yüce tacı’ idi, onun üstünde tahttaki hükümdarın tuğra’sı bulunuyordu. Bunun yanında, biri İslami yasayı, yani Şeriat’ı, diğeri de öteki modern yasaları (ahkâm-i şer’iye ve nizamiyeyi cami kitab) simgeleyen iki kalın cilt bulunuyordu. Bunların altında adaleti simgeleyen bir terazi vardı. Ana motif, eskinin yeniye dengelediği simgesel silahlarla kuşatılmaktaydı: Ok ile süngülü piyade tüfeği, eski tarz ağızdan dolma top, modern bir sahra topu, geleneksel bir pala, modern bir süvari kılıcı, vb. Arma-i Osmani’de ayrıca, devletin yüce merhametini temsil eden çiçek açan güller ve günlükle dolu bir vazoda gibi geleneksel İslami-

2.5. Farklı Alfabeler ve Başka Dillerde Tebriknâme Yazmak

II. Abdülhamid için süreli yayınlarda yer alan tebriknâmeler yalnızca İstanbul içinde çıkan Türkçe yayınlarla sınırlı değildir. Zaman zaman Arap harfli Türkçe gazetelerde farklı dillerde tebriknâmelere rastlandığı gibi Ermeni ve Yunan harfli Türkçe gazete ve dergiler ile yurt dışında çıkan ve II. Abdülhamid'i destekleyen yayınlarda da yıl dönümleri kutlanmış ve tebriknâmeler yer almıştır.

2.5.1. Türkçe Süreli Yayınlarında Farklı Dilde Tebriknâmeler

Yıl dönümlerinde süreli yayınlarda nadiren de olsa farklı dillerde de tebriknâmelerin yayımlandığı görülür. Esasında sultana Arapça ve Farsça şiirler, özellikle de cülusiyeler sunmak eski edebiyatta mevcut olan bir gelenektir. Örneğin Sultan III. Mustafa'ya sunulan cülusiyelerin toplandığı bir mecmuadaki 43 şiirden 38'i Türkçe, 5'i ise Arapçadır.⁵³³ Bir başka örnekte Sultan Abdülaziz için yazılmış cülusiyelerin toplandığı mecmuadaki 102 şiirin 85'i Türkçe, 12'si Arapça, 5'i ise Farsçadır.⁵³⁴

II. Abdülhamid devri süreli yayınlarında da Arapça ve Farsça tebriknâmelere rastlanmakla birlikte bunların oranı eskiye kıyasla yok denecek kadar azdır. Bunun bir istisnası *Saadet* gazetesinin 1894 yılında yayımlanan cülus sayısındaki 15 cülusiyeden 2'sinin Arapça olmasıdır. İkisi de kaside olan bu şiirlerden biri, aynı zamanda gazetenin muharrirlerinden de olan mütercim “üdeba-yı Arab”dan Zeki Megamiz Efendi'nindir.⁵³⁵ Hristiyan bir Arap olan Zeki Megamiz dönemi ve sonrası için sahiden de önemli bir isimdir. Diğer şiir ise Beylerbeyi'ndeki Bedevi Dergâhı postnişinin mahdumu “şuara-yı Arabi'den” Nesib Efendi'nin kasidesidir.⁵³⁶ Farsça bir veladetnâme örneği ise *Sabah* gazetesinde 1898 senesindeki veladet sayısında görülür. Nazper[ver] Kalfa Mektebi Muallimi Hafız Ali Rıza imzalı kaside dokuz beyitten

Osmanlı simgeleri de bulunuyordu. Tasarımın tamamının sağ yanında bir kırmızı sancak, sol yanında da yeşil Sancak-ı Şerif vardı; bunlar Osmanlı saltanatını olduğu kadar, hilafetin evrensel İslami doğasını da simgeliyordu. Tasarımın en alt kesiminde, Osmanlı nişanlarının tam dizisi bulunuyordu. Dolayısıyla, Osmanlı devlet armasının ana temaları, eski ve yeninin, geleneksel ve modernin çevresinde dönüyordu.” Deringil, age, 37.

⁵³³ Enes Yıldız, “Sultan III. Mustafa'ya Sunulan Cülusiyeleri İçeren Bir Mecmua”, *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, yıl 6, nr. 12, (Bahar 2020): 134.

⁵³⁴ Ahmet Serdar Arkan, “Sultan Abdülaziz İçin Yazılmış Cülusiyeler Üzerine”, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, c 13, nr. 3, (Kasım 2023): 3430.

⁵³⁵ Zeki Megamiz, [Başlıksız], *Saadet*, nr. 3070, (19 Ağustos 1310): 2.

⁵³⁶ Nesib, [Başlıksız], *Saadet*, nr. 3070, (19 Ağustos 1310): 2.

ibarettir.⁵³⁷ Türkçe dışındaki tebriknâmelere süreli yayınların yıl dönümü sayılarında genellikle Türkçe tebrik şiirlerinden daha sonra, hatta kimi zaman son sırada yer verilir.

Eskiye kıyasla Arapça ve Farsça tebriknâmelerin bu derece az görülmesi birkaç nedene bağlanabilir. İlk sebep gazetenin *millî* bir yapıda oluşudur. Temel eğitim gereğince Arap harfli Türkçe okuma yazmayı öğrenen okurun diğer dillerdeki eğitim ve bilgisi kısıtlıdır. Yalnızca Türkçe (ve hatta yalnızca Arap harfli) metinleri okuyabilen okur Arapça, Farsça şiirleri anlamayacağı için ekseriyetle hedef okur kitlesinin Arap harfli Türkçe metin okurları olduğu durumlarda içerikler bu biçimde yazılır. Yine bununla da bağlantılı olarak bir diğer sebep, arzu edilmese de millî marş, bayrak, millî eğitim gibi araçlar yoluyla kurulan ortaklıkların Arap harfli Türkçe kullanılarak sürdürülmesidir. Klasik dönemde edebiyat dili olan Farsçanın popülerliğinin azalması da bu dilde üretimi azaltan bir başka nedendir. Öte yandan tüm içeriklerin Türkçe yazılmamış oluşuyla Sultan'a karşı tüm tebaanın sadakati hatırlatılıp vurgulanır.

2.5.2. Karamanlıca *Anatoli* Gazetesinde Resmî Bayram Kutlamaları

19. yüzyıl Osmanlı'sında okurluk üzerine düşünürken meseleye çok dilli olduğu kadar çok alfabeli de bakmak gerekir. Nihayetinde başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun belli bölgelerinde Türkçe konuşmasına rağmen dinî eğitiminden dolayı Yunan veya Ermeni harfleriyle yazan/okuyan bir topluluktan bahsetmek mümkündür. Öyle ki bu topluluklar dinî üretimlerin yanı sıra süreli yayınlar yoluyla seküler okuryazarlığın gelişmesine de katkı sunmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nde Yunan harfli Türkçe (Karamanlıca) süreli yayınlar 1800'lerin ortalarından başlayarak Cumhuriyet'in ilanından sonrasına dek üretimde olmuştur. Bunların bir kısmı II. Abdülhamid döneminden önce bir süre yayımlanıp kapanmış, bir diğer kısmı ise 1908 sonrası yayın hayatına başlamıştır. II. Abdülhamid devrinde yayımlanan Karamanlıca süreli yayınlar; *Angeliaforos* (1876-1909), *Angeliaforos Çocuklar İçin* (1872-1911), *Kukirikos* (1876-1881), *Şafak* (1887), *Terakki* (1888), *Anatolikos Astir* (1897), *Anatol Ahteri* (1886-1887) ve elbette en meşhuru *Anatoli* (1850-1922)'dir.⁵³⁸ Bu yayınlar arasından kısa süreli olanları çıkardığımızda

⁵³⁷ Hafız Ali Rıza, [Başlıksız], *Sabah*, nr. 2921, (28 Kanunievvel 1313): 2.

⁵³⁸ Bu listenin oluşturulurken Evangelia Balta'nın Karamanlıca Süreli Yayınlar Kataloğu esas alınmıştır. Bk. Evangelia Balta, *Gerçi Rum İsek de Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz: Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, 243-363.

ise elimizde sadece *Angeliaforos*, *Angeliaforos Çocuklar İçin*, *Kukirikos* ve *Anatoli* kalır.

Çocuklar için yayımlanan *Angeliaforos*'un ayrıntılı dizininden⁵³⁹ anlaşıldığı üzere dergide cülus veya veladet yıl dönümüne dair herhangi bir metin yer almamıştır. Temel amacı Karamanlı çocukların okuma yazma becerilerini geliştirmek ve daha da önemlisi iyi birer Hristiyan olmalarını sağlamak olduğundan aktüaliteden uzak duran yayında resmî nitelikte dahi olsa bayram kutlamalarının yer almaması doğaldır. Evangelia Misailidis'in çıkardığı bir mizah dergisi olan *Kukirikos* ise II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında yayımlanmış ve Sultan'ın mizah yasağından ötürü kapatılmıştır. Bilgilerimizin sınırlı olduğu bu yayında cülus veya veladet günü kutlamasına hem yayımlandığı dönem hem de türü itibarıyla rastlamak zordur. *Angeliaforos* üzerine ise şimdiye dek detaylı bir çalışma yapılmadığından ve sayılarına erişim zor ve kısıtlı olduğundan bu yayın da çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Karamanlıca süreli yayınları temsilen incelenecek *Anatoli*'nin bu dönemde çıkan sayıları arasında ise yalnızca 1889-1899 yıllarındakiler mevcut ve çalışmaya uygundur. Karamanlıca yayınlanmış en uzun soluklu yayın olmasının yanı sıra ilk olmasıyla⁵⁴⁰ da önemli bir yeri bulunan *Anatoli*'yi incelemek, Yunan harfli Türkçe yayınlardaki resmî bayram kutlamalarına dair bir bakış açısı sağlamak adına yeterli olacaktır.

İlk önce 1840 yılında İzmir'de yayımlanmaya başlayan, 1850'den sonra İstanbul'a taşınan ve 1923'e dek aralıklarla yayın hayatına devam eden *Anatoli* bu yayının serüveniyle Osmanlı basın hayatının en uzun ömürlü süreli yayınlarından biri olma özelliğini de taşır.⁵⁴¹ *Anatoli* temelde Rumca bilmeyen ve bu sebeple Rumca gazeteleri okuyamayan Türkofon Ortodoksların okuması için yayımlandığından Yunan harfleriyle Türkçe olarak basılır. Bu çalışmaya dâhil edilen senelerde Evangelinos Misailidis tarafından çıkarılan gazetede siyasi ve sosyal haberlerin yanı sıra edebî eserler de yer alır. Fakat bunlar daha ziyade okuma kültürünü yerleştirme amaçlı popüler tarzda yazılmış roman ve hikâye tefrikalarıdır. Şiir parçalarına ise nadiren rastlanır.

⁵³⁹ Mehmet Altuntaş, *Karamanlı Türkçesinde Yayımlanan Angeliaforos Çocuklar İçin (1872-1896) Dergisinin Analitik Bibliyografyası*, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, 2021.

⁵⁴⁰ Stelios Irakleous, "Karamanlidika is Ottoman; Viewing the Pages of Anatoli", *Press and Mass Communication in the Middle East*, Bamberg: University of Bamberg Press, 2017, 65-66.

⁵⁴¹ Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek, "Osmanlı Tefrika Çalışmalarında Göz Ardı Edilen Bir Kaynak: Karamanlıca *Anatoli* Gazetesi", *Kebikeç*, nr. 44, (2017): 152.

Başta Johann Strauss olmak üzere Karamanlıca edebî üretim üzerine çalışan araştırmacılar bu dönem farklı alfabeler ve dillerde yapılan üretimle Karamanlıca üretimin paralellik taşıdığını belirtir.⁵⁴² Bunun en temel göstergesi hemen hemen aynı Batılı yazarların kitaplarının çevrilip yayımlanmasıdır.⁵⁴³ Pek çok açıdan Arap harfli yayınlarla koşutluk taşıyan Karamanlıca süreli yayınlarda cülus ve veladet kutlamalarına rastlamak şaşırtıcı değildir. Nitekim *Anatoli* gazetesi de yıl dönümü kutlamalarına sayfalarında yer verir.⁵⁴⁴ Bu çalışmaya dâhil edilen ilk iki sene olan 1888 ve 1889'daki cülus günü tebrikleri gazetenin ilk sayfasında, Arap harfli Türkçe biçiminde yer alır. İkinci sayfada bu sefer ilk sayfadaki metnin aynısı Yunan harfleriyle yazılmıştır. Diğer senelerde cülus yıl dönümlerini Arap harfli metinlerle kutlama uygulamasından vazgeçilmiş olsa da 1891 ve 1895 senelerinde cülus yıl dönümü kutlaması için gazetede yayımlanan manzumeler yine iki alfabeli biçimde yer alır. 1890'dan itibaren diğer iki seneki uygulamadan vazgeçilmesinde Evangelia Misailidis'in ölümü ve baş editör olarak yerine geçen Theagnes E. Misailidis'in yayın politikasında değişikliğe gitmiş olmasının etkisi muhtemeldir.

Anatoli'de cülus yıl dönümü kutlama metinleri gazetenin ilk sayfasında bir tuğra, çelenk, ay yıldız, arma, çerçeve, tipografik başlıklar gibi Arap harfli Türkçe süreli yayınlarda görmeye alışkın olduğumuz tarzda sembol ve motiflerle süslenmiştir. Yalnızca 1895 yılı cülus yıl dönümündeki kutlamalara ayrı bir ek biçiminde iki sayfa ayrılmıştır. Bu iki sayfanın ilkinde II. Abdülhamid için yazılmış bir "kaside"nin⁵⁴⁵ bestesi notalarıyla yer alır. İkinci sayfa ise alışık olduğumuz tarzda bir cülus kutlaması, yani kısa bir mensur tebrik yazısı ile önceki sayfada yer alan bestenin sözlerini içerir. Arap harfli Türkçe ile yazılan 1888 senesindeki cülus kutlaması bir dörtlülükle başlar:

“Padişahım izz ü şân ü sıhhatin olsun mezîd
Çünkü cism-i devlete ruh-ı revandır himmetin
Bin yaşa o reng-i Osmani'ye zînet-bahş olup
Ta ebed bulsun bekâ yüz bin şerefle devletin.”⁵⁴⁶

⁵⁴² Johann Strauss, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimler, Neler Okurdu? (19.-20. Yüzyıllar)”, *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbulu'nda Modern Edebi Kültür*, Çev. Günil Özlem Ayaydın Cebe, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, 1-64; Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek, age, 145-187.

⁵⁴³ Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek, *Romanı “İki Kilise Arasında Bînamaz Kılmak” Karamanlıca Edebi Üretim, Evangelinos Misailidis ve Bir Yenidenyazım Örneği Olarak Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş*, Doktora Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2014, 23-33.

⁵⁴⁴ *Anatoli* gazetesinin İstanbul Orient Enstitüsü'nde bulunan 1888-1893 yılları arasındaki sayıları ve Ankara Millî Kütüphane'de bulunan 1891-1899 yıllarına ait sayıları bulunabildiğinden bu çalışmada gazetenin yalnızca 1888-1899 yılları arasındaki cülus yıl dönümü metinleri ele alınmıştır. Bunların içerlerinden ise 1896 yılındaki sayının sayfaları eksik olduğundan çalışmaya dâhil edilememiştir.

⁵⁴⁵ Bu adlandırma gazeteye aittir. *Anatoli*, (19 Ağustos 1895).

⁵⁴⁶ “Cülus-ı Hümayun-ı Mes'adet-makrun”, *Anatoli*, nr. 3946, (31 Ağustos 1888): 1.

Çoğunlukla dua ifadelerinin sonda yer almasının aksine dua içeren bu dörtlük metnin başında yer almıştır. Peşi sıra ise mensur bir tebrik yazısı gelir. Evangelia Misailidis'in yazdığı tahmin edilebilecek bu yazıda yevm-i cülus için "bizim için kadr-i yıda beraber ve belki de men ciheten ondan bâlâ-terdir" demesi ve bugünü kendi dinî bayramlarından da önemli bir konumda görmesi dikkat çeker. Öte yandan ilerleyen satırlarda bu bayramın yeni icat edilmiş olmasına işaret edercesine "bu yevm-i celilin her sene tekrarı kendileri için bir devre-i cedide-i felâh ü mes'adetin daha iftitâhına ve tezâyüd-i mesudiyet-i umumiyyeye berâ'at-i istihlâldir" der. Alıntılanan ilk cümlede kendi bayramlarıyla kıyas etmesi ve ikinci cümlede "kendileri için" demesi "biz ve onlar" ayrımını hissettirir.

Arap harfli cülus ve veladet kutlamalarında görmeye alışık olduğumuz üzere "sürur u iftihâr-ı nâ-mahdudunu sahife-i beyana koyabilecek tabirât bulunmaz" vurgusu burada da mevcuttur. Kelimelerle ifade edilmesinin mümkün olmadığı bu mesadet, gazetenin ellinci yıl dönümü olmasının verdiği mutlulukla birlikte ele alınır. Ellinci yıl vurgusu ilerleyen satırlarda da devam ederek gazeteye imtiyaz hakkını veren Abdülmecid Han anılarak teşekkür edilir ve elli yıl boyunca vatana hizmetten geri durmadıkları vurgulanır. Abdülmecid vurgusu öyle önemlidir ki ismi, tıpkı cülus ve veladet günlerinde II. Abdülhamid'in isminin yazıldığı biçimde, arka taraftaki Karamanlıca metinde büyük harflerle ve kalın biçimde yazılmıştır.

Mensur metnin en sonunda yer alan dua paragrafının ardından yine dua içerikli bir dörtlük gelir:

"Padişahım münhasırdır vird ile ezkârımız
Hep devam-ı izz ü ömr ü şevketin dâvâtına
Mazhar-ı tevfiğ-i Rab ol ey muvaffak padişah
Mehbit oldukça Hüda'nın bu cihan-âyâtına"⁵⁴⁷

Arap harfli Türkçe kutlama metinlerinden ayırt edici bir yanı olmayan bu dörtlükteki "ezkârımız" vurgusu, mensur metinde de bahsi geçen "tekrar etme" ritüelinin bir yansımasıdır. Zikirler anlamına gelen bu kelime öncesindeki "vird" sözcüğüyle birlikte kutsal ve uhrevi olanı çağrıştırmamanın yanı sıra yıl dönümü kutlamaları vesilesiyle sürekli olarak padişahın adının anılmasının da bir işareti gibidir. Burada kullanılan vird sözcüğü duadan farklı olarak "belirli zamanlarda mânevî bir görev olarak düzenli şekilde okunan âyet, esmâ-i hüsnâ veya duâlar"⁵⁴⁸ anlamına gelir.

⁵⁴⁷ Agy, 1.

⁵⁴⁸ "vird", *Kubbealtı Sözlüğü*.

Böylece her sene cülus yıl dönümlerinde (belirli zamanlarda), düzenli şekilde (törenler, kutlamalar, süreli yayınlar) manevi tonda okunan dua gibi padişahın adı anılır. Bu da cülus yıl dönümlerinin dünyevileşmesinin yanında halen kutsal bir anlam taşıdığına göstergelerinden biridir.

1889'daki cülus günü kutlaması yine iki alfabeli biçimde yer alır. Bu sefer başlangıçta değilse de nesir biçimindeki kutlama metninin sonunda o yılın tarihi düşürülmüş bir dördlük vardır. Mensur tebrik yazısında “hakikaten bütün Osmanlılar için bir ıyd-i umumi” olan cülus bayramının ne derece mutlulukla karşılandığı, “şehirlerden en küçük kasabalara kadar ve hatta karalarda bile” padişahın muhabbetle anıldığı belirtilir. Peşi sıra gelen satırlarda ise padişahın tahta çıkışından itibaren geçen on üç senede yapılan ıslahatlar -her ne kadar kelimeler, sayfalar yetmeyecek idiyse de- tek tek sıralanır. Önceki yıl yapılan biz ve onlar karşıtlığı gitmiş, yerine Arap harfli metinlerdeki vurgulara benzer biçimde memleketin her köşesinde tebaanın ne derece mutlu ve mesut olduğu vurgusu gelmiştir. Bu kutlu gün “lisan-ı hakikatle” tebrik edilir. 1889'daki kutlamayı öncekinden ayıran bir diğer şey mensur metnin sonunda yer alan “Evangelinos Misailidis kulları” imzasıdır. Peşi sıra o yılın tarihi düşürülmüş bir dördlüğe yer verilir:

“Tac u taht-ı şevketin şems-i tulû'ndan bugün
Meymenet-mend-i cülusunla cihandır pür-mesâr
Cevheri tarihle şâhım ta ebed kalsun füzûn
Ömr ü fermâ-yı celilin hazret-i celile medar
1306”⁵⁴⁹

Evangelinos Mesailidis'in 1890'daki ölümünün ardından cülus kutlamaları da yalnızca Yunan harfli biçimde yayımlanmaya başlar. Çoğunlukla birer menzur tebrik metniyle geçiştirilse de bazı seneler kutlama için yazılan manzumeler iki alfabeli biçimde yer alır.

Bunlardan ilki 1891'de yayımlanan şuarâ-yı mârûfeden Kulalı Ö. Hilmi (Teologos Misailidis) Efendi tarafından yazılmış tarih-i tâmdır:

“Pertev-i nur-ı cülusunla bugün halk-ı cihan
Neşe-i fahr ü meserretle dilara eyler
Can ü dil içre dualarla bugün halk-ı cihan
Çok yaşa padişahımız nutkunu ifa eyler
Lütf edip âleme esrâr-ı hilafet gencin
Saltanat nurunu her lahza hüveyda eyler
Mârı tehdit-i azab-ı gazabın mur kılup
Peşşeyi terbiyetin izz ile anka eyler
Nice tâm tarihini Hilmi kulun veş şuarâ

⁵⁴⁹ *Anatoli*, nr. 4088, (M. 31 Ağustos 1889): 1.

Şiir-i zibende-i kurbun ile îmâ eyler”⁵⁵⁰

Her ne kadar cülus kutlamalarında alışıldık olan birtakım sıfatları kullansa da şiirin gerçekten de “şuarâ-yı mârûfeden” bir şair tarafından yazıldığı, orijinal benzetmeler içermesi ve ahenkli dili itibarıyla açıktır.

1895’te bu sefer G. E. Misailidis Efendi⁵⁵¹ tarafından bestelenmiş kasidenin notaları ilk sayfada verilmişken peşinden gelen sayfada bestenin hem Arap harfli hem de Yunan harfli biçimde yer alan güftesi yazılıdır.⁵⁵²

Anatoli gazetesinde veladet yıl dönümü kutlamaları cülus günü kutlamalarına kıyasla sönük geçer. 1889, 1890 ve 1891’de gazetenin ilk sayfasında, yıl geçtikçe uzayacak biçimde, Yunan harfli birer mensur tebrik yazısı yayımlanır. Bunun dışında bugüne özel herhangi bir manzumeye rastlanmaz. 1892’de ise aynı mensur tebrik yazısının hem Arap hem Yunan harfli versiyonu ile *Anatoli* muharriri ve Mekteb-i Hukuk öğrencisi Silvestros Dimitriyadis tarafından “vezn-i millî üzre” akrostiş olarak kaleme alınmış bir manzume yine iki alfabeli biçimde yerini alır. Şair tanıtılırken Karamanlıca versiyonunda yer alan “gerek umur-ı mezhebiye ve gerek siyasiye müteallik makaleleri ile gazetemizi tezyin eden” ifadesinin Arap harflisinde yer almaması muhtemelen sarayın dikkatini üstlerine çekmemek içindir. Mezkûr şiir şöyledir:

“Sutû’ edip hurşid-i şark bütün cihan tâbân oldu
Osmaniyan bugündür ki kudûmüyle şadan oldu
İrfan ile tedbirine yâr ü ağyar hayran oldu
Lütfuyla millet mesud hem mülkü âbâdân oldu

Taht-ı Âl-i Osman vücudunla bahtiyar oldu
Âlem mesrur nûr-ı veladetinle şeb nehar oldu
Nam u şânın bu devlete mucib-i iftihar oldu
Hüda sana hamd ü sena Hamid çün şehriyar oldu

Asayişle mülkün şaha her devlete faik oldu
Müsâadatın her milleti terakkiye saik oldu
İhsanınla rûy-ı mahzun biçare-gân bârik oldu
Devlet için fedâ-yı can her efrâda layık oldu

Beşâretle tebrik için felekler ser-nigûn oldu
İhya eden çün milleti kehvare-zîb bugûn oldu
Neşr-i adaletle asr-ı şöhret-i hasrın me’ mûn oldu

⁵⁵⁰ *Anatoli*, nr. 4402, (M. 19 Ağustos 1891): 2.

⁵⁵¹ Bu isim Evangelinos Misailidis’in ölümünün ardından gazetenin baş editörü ve sahibi olmuş Theagenis E. Misailidis ya da Misailidis’in bir başka kardeşi olabilir.

⁵⁵² *Anatoli*, (19 Ağustos 1895). (Sayfa numarasının ve gazetenin sayısının bulunduğu alan yırtık olduğundan tespit edilememiştir.)

Garip dilim haddin bilmez medhinde bî-sükûn oldu

İhsan-ı derya-yı Hüdâ mülkünde mâlâmal olsun
Adaletin sayesinde millet asude-bâl olsun
Şehinşahım hezâr sinin, sıhhatin berkemal olsun
Âl-i Osman ta be-mahşer ikbalde bî-misal olsun”⁵⁵³

Sultan’a hitap eden anlatıcısı, alışıldık kelime ve benzetmelerin dışına çıkması, uyak ve veznin ahenk içinde kullanılmasıyla bir şiir ustası tarafından yazıldığı belli olan bu şiiri ilginç kılan başka detaylar da vardır. Karamanlıca versiyonunda akrostiş olarak “Sultan Hamid Çok Yaşa” yazması bu metnin önce Yunan harfli yazıldığını (akrostişin de buna göre kurulduğunu) ve ardından Arap harflerine aktarıldığını gösterir. Gazetede cülus ve veladet yıl dönümlerinde çift alfabeli şiir ve mensur metinlere yer verilirken önce Arap harflisinin, peşi sıra Karamanlıcasının gelmesi tersi bir izlenim uyandırır da buradaki durumun açıkça gösterdiği üzere metinler önce Yunan harfli yazılıyor, ardından muharrir veya editör tarafından Arap harflerine aktarılıyordu.

Bir başka dikkat çeken nokta Yunan harfli versiyonda “Hamid” geçen kısmın kalın ve büyük harflerle belirginleştirilmiş olmasıdır. Arap alfabesinde olmayan büyük küçük harf ayrımının Yunan alfabesinde bulunması, metinlerde vurgulanmak istenen yeri belirginleştirmeye olanak sağlar.

1892’deki mezkûr sayı dışında veladet yıl dönümleri genellikle yarım veya bir sayfalık birer mensur tebrik yazısıyla kutlanır. Öyle ki veladet yıl dönümü kutlaması 1897 ve 1898’de gazetenin ilk sayfasından bile değil, ikinci sayfasından yapılır olmuş, 1899’da ise es geçilmiştir. Bu seneler içinde özel olarak yalnızca 1896 senesindeki kutlamada Yunan harfli bir manzumeye rastlanır.

Karamanlıca süreli yayınlar üzerine çalışan araştırmacıların ifade ettiği üzere, bu yayınlarda Yunan harfli bir yazın üretiminin olması Karamanlı yazar ve şairlerin Osmanlıca bilmediği anlamına gelmez. Fakat Osmanlıca bilmelerine rağmen bu biçimde yazmaktan geri durmuşlardır. Yine de zaman zaman birtakım istisnalar da olmuştur. Hatta bu istisnalardan biri *Anatoli*’nin yazarlarından da olan Nikolaos Soullidis’tir.⁵⁵⁴ Öte yandan bahsi geçen araştırmalar çoğunlukla tefrika hikâye ve romanlar üzerinedir. Bu da araştırmanın belli bir alan için doğru olsa da diğer alanları dışarıda bıraktığını gösterir.

⁵⁵³ *Anatoli*, nr. 4508, (M. 3 Mart 1892): 1.

⁵⁵⁴ Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek. “Osmanlı Tefrika Çalışmalarında Göz Ardı Edilen Bir Kaynak: Karamanlıca *Anatoli* Gazetesi”, *Kebikeç*, nr. 44, (2017): 151-152.

Öyleyse yukarıda örnekleri verilen, yıl dönümlerindeki iki alfabeli anlatımın olma hâlini neyle açıklamak gerekir? *Anatoli*'nin başka sayılarında rastlanmayan bu durumun hedef okur kitlesiyle doğrudan bir alakası olmadığı açıktır. Gazetenin temel amacı Arap harflerini okuyamayan ama Türkçe konuşan Türkofonların anlayacağı bir yazılı üretim sunmak olduğundan tebrik metinlerini Arap harfleriyle ayrıca vermek bu amacın dışına taşmak anlamına gelir. Diğer yandan sarayın gözünü boyama hamlesi olarak da okumak doğru olmayacaktır. Çünkü bu dönem Karamanlıca sansür memurları olduğu ve Arap harfli olmadığına da metinlerin anlaşılabilirliği ortadadır. Bu konuya dair en isabetli yorum, Karamanlıca üretim yapılırsa da devletin resmî yazı dilinin Arap harfli Türkçe olduğu bilinciyle böylesi bir millî bayramı bu şekilde kutlama ihtiyacından kaynaklandığıdır.

1869'daki Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, devlet genelinde temel eğitimde Türkçeyi zorunlu kılmışsa da gayrimüslimler okulları bu kuralı yerine getirmemiştir. Bunun üzerine II. Abdülhamid döneminde gayrimüslim okullarına yönelik denetim artırılmış, 1894'te mahalli ve yabancı tüm okullarda Türkçe dersi zorunlu kılınmıştır.⁵⁵⁵ Devletin resmî dilinin herkes tarafından bilinmesine yönelik bu zorunluluklar Karamanlıca *Anatoli* gazetesindeki ulus-devletçi eğilimi açıklamaya uygun bir zemin sunar. Elbette gazetenin yayıncısı değiştikçe Arap harfli kullanıma dair kararın da değişmesi oldukça politik bir tavidir.

2.5.3. Paris'te II. Abdülhamid Destekçisi Bir Gazete: *L'Orient* ve Resmî Bayram Kutlamaları

Muhaliflerin bir kaçış ve özgürce yayın yapma alanı olarak gördükleri Paris aynı zamanda II. Abdülhamid'i destekleyen Fransızca süreli yayınların da çıktığı bir yerdir. Bu yayınların başında *L'Orient* gelir. İstanbullu bir Rum olan Nicolas Nicolaidis tarafından çıkarılan haftalık bir yayın olan *L'Orient'in* ilk sayısı 14 Eylül 1888'de çıkmış ve 24 sene boyunca yayına devam etmiştir.⁵⁵⁶

L'Orient'in 1890'daki cülus yıl dönümü için hazırladığı ek, Nicolas Nicolaidis imzalı bir tebrik yazısıyla başlar.⁵⁵⁷ Peşinden gelen sayfada dört farklı imzasız şiir

⁵⁵⁵ Hüseyin Sadoğlu, *Uluslaşma Sürecinde Türk Dil Politikaları (1839-1950)*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2002: 84-85.

⁵⁵⁶ Aydın Özgören, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Fransızca Basın: Fransa Millî Kütüphanesi'nde (Bibliothèque Nationale De France) Bulunan Fransızca Yayınlanmış Osmanlı Gazete, Dergi ve Yıllıkları Koleksiyonu", *Türkiye Siyaset Bilim Dergisi*, c 5, nr. 1, (Mart 2022): 122.

⁵⁵⁷ Nicolas Nicolaidis, "La Quinzieme Annee du Regne de S. M. I. Le Sultan Abd-UI-Hamid", *Supplement de L'Orient*, nr. 37, (M. 31 Ağustos 1890). 1.

sıralanır. Klasik cülusiyelerdeki övgü ve dua bölümlerini de içeren bu şiirlerdeki temel vurgu birlik beraberliktir.⁵⁵⁸ *L'Orient*'in bir sonraki sayısının ilk sayfasında da bir önceki sayıdaki tebrik yazısı kelimesi kelimesine aynı şekilde yer alır.⁵⁵⁹

Kâmil Çayır, Nicolaides'in ilk başlarda Rumların çıkarlarını savunan siyasi bir yayın politikası gözetirken 1892'de II. Abdülhamid'le tanıştıktan sonra padişah yanlısı bir tavır aldığını söyler.⁵⁶⁰ Oysa yukarıda da görüleceği üzere Nicaladies öncesinde de cülus günlerine sayfalarında yer vermiştir. Diğer yandan Çayır'ın sözlerini destekleyecek nitelikte *L'Orient*'in 1892 yılına dek alt başlığı "Rumların haklarını savunan siyasi ve iktisadi bir gazete" iken 1892 yılı 16 Mart'ına dek alt başlığı "Yunanların ve Osmanlıların ülkelerinden haberler" olarak değişir.⁵⁶¹ 16 Mart'taki sayıyla birlikte "haftalık dergi, siyasi ve edebî" şeklinde tanımı değişen gazete 1893'te bu alt başlığın da altına eklenen "Osmanlı imparatorluğunun özel yayın organı" ifadesiyle çizgisini belirginleştirir.

L'Orient cülus günü kutlamalarına diğer senelerde de devam eder. Hatta *L'Orient*'in sahibi Nicolaides, 1891 yılında cülus-ı hümayunun 16. senesi şerefine II. Abdülhamid'e Paris'te tab ettirerek manzum, mensur metinler de görsellerin de olduğu bir ihtiramkârâne dahi gönderir.⁵⁶² Gazetede yer alan 1892'deki kutlama tebriğinin başında II. Abdülhamid'in tuğrası bir çelenkle süslenmiştir. Bugüne özel tarafından yazılıp bestelenen kantat da gazetede yerini alır.⁵⁶³ Ayrıca anonim şiirler⁵⁶⁴ ile II. Abdülhamid'in cülus yıl dönümü için Paris'te düzenlenen kutlamaya dair bilgiler⁵⁶⁵ de bulunur. Diğer senelerde ve veladet yıl dönümlerinde de tekrarlanan bu kutlamalara dair verilen bilgiler menüden davetli listesine, çoğunlukla II. Abdülhamid'e kadeh kaldırılarak sonlandırılan konuşma metinlerine ve koronun söylediği şarkılara dek pek çok detay içerir. Gazetenin düzenlediği bu "Partie Orientale"lerin 1888'den yani

⁵⁵⁸ "Abd-UI-Hamid-Khan II", agy, 2.

⁵⁵⁹ Nicolas Nicolaides, "La Quinzieme Annee du Regne de S. M. I. Le Sultan Abd-UI-Hamid", *L'Orient*, nr. 38, (M. 5 Eylül 1890): 1.

⁵⁶⁰ Kâmil Çayır, *II. Abdülhamid Dönemi Velâdet-i Hümayûn Kutlamaları*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2022, 22-23.

⁵⁶¹ Özgören, age, 123.

⁵⁶² Nicola Nicolaides, *Cülus-ı Hümayunun On Altıncı Senesi: Şevketli Sultan Abdülhamid-i Sâni Hazretlerine Paris'de Tab Olunan {Orient} Gazetesinin Takdime-i İhtiramkaranesidir*, Paris: Imprimerie Clamaron-Graff, 1891

⁵⁶³ M. de la Rasterve ve M. Moramge, "Cantate Dediee par L'Orient A. S. M. Abd-UI-Hamid Khan II A L'occasion de l'Anniversaire de Son Avenement au Trône", *L'Orient*, (M. 1 Eylül 1892): 1.

⁵⁶⁴ *L'Orient*, (M. 1 Eylül 1892): 2.

⁵⁶⁵ *L'Orient*, (M. 1 Eylül 1892): 2-3.

gazetenin çıkmaya başladığı ilk yıldan itibaren yapıldığı, verilen detaylardan anlaşılır.⁵⁶⁶

1894'teki cülus kutlaması aktüel bir olaya de değinir 10 Temmuz'daki İstanbul depreminin üzerinden henüz çok fazla zaman geçmemişken yapılan bu kutlamada Abdülhamid'in depremzedeler için sarf ettiği çaba ve fakirler için açtığı sığınma evleri de övülen şeyler arasındadır.⁵⁶⁷ Louis Petrocchi imzalı iki şiir aynı şekilde 8 Eylül'de yayımlanan bir sonraki sayıda da yer alacaktır.⁵⁶⁸

Bonapartist parti taraftarlarından olan Louis Petrocchi'nin Fransız yayınlarında başka şiirlerine de rastlanır. Özellikle sözlerini yazdığı -zaman zaman müziklerini de yaptığı- birtakım koro şarkıları ve marşlarıyla bilinir. Bir edebiyat ve sanat dergisi olan *La Mandoline*'in editöryal ekibindedir. 1909'daki ölümü üzerine Bonapartçı haftalık yayın organı *L'Appel Au Peuple* gazetesinde yayımlanan biyografisinden anlaşılacağı üzere Napolyon davasının en çalışkan gönüllülerinden biri ve fakirlerin dostudur.⁵⁶⁹ Bu da II. Abdülhamid için yazdığı şiirlerde sultana dair yaptığı yoksulların dostu ve hayırseverliği vurgusunu daha anlaşılır kılar.

1895'teki cülus kutlaması şiirleri bu sefer "L'Orient, La Turquie, L'Agence Ottomane" imzasıyla yayımlanır. Şiirlerin başlık ve içerikleri birbirinden farklı olsa da altlarında bu imza vardır. Şiirlerin içeriğindeki hitaptan ve peşlerinden gelen kutlama yemeğine dair detaylardan anlaşılacağı üzere bunlar aynı zamanda Abdülhamid'in cülusu için düzenlenen etkinlikte okunan şiirlerdir. "A S. M. I. Le Sultan Abd-UI-Hamid Khan II" başlıklı şiirde, İstanbul'daki yayınlarda da sıklıkla bahsi geçen Osmanlı'nın ne büyük bir devlet olduğu vurgusu vardır. Ertuğrul Gazi'den itibaren beş yüz yıl boyunca Afrika, Asya ve Balkanlar'a yayılan bu hâkimiyet başka bir çağın kıyısında Abdülhamid'in yıldızının parlaması sayesinde varlığını aynı şekilde devam ettirmektedir.⁵⁷⁰ Bir diğer şiir olan "L'asile des Paovres", yoksulların sığınma evi anlamına gelir. Şiirde o sene ağustos ayında açılan Darülaceze'den bahsedilrek

⁵⁶⁶ "L'Anniversarie de La Naissance De S. M. I. Le Sultan Abd-UI-Hamid Khan II", *L'Orient*, (M. 17 Şubat 1894): 3.

⁵⁶⁷ Louis Petrocchi, "Hommage A S. M. I. Le Sultan Et A La Turquie", *L'Orient*, nr. 31, (M. 31 Ağustos 1894): 4.

⁵⁶⁸ Louis Petrocchi, "Hommage A S. M. I. Le Sultan Et A La Turquie", *L'Orient*, nr. 32, (M. 8 Eylül 1894): 3.

⁵⁶⁹ La Redaction, "Louis Petrocchi", *L'Appel Au Peuple*, nr. 7, (M. 19 Temmuz 1909): 1.

⁵⁷⁰ L'Orient, La Turquie, L'Agence Ottomane, "A S. M. I. Le Sultan Abd-UI-Hamid Khan II", *L'Orient*, nr. 26, (M. 7 Eylül 1895): 5.

Abdülhamid'in din ayırmaksızın hastalara, yaşlılara, yoksullara yardım eli uzattığı vurgulanır.⁵⁷¹

1896'daki cülus günü sayısı Nicolas Nicolaides'nin sultana hitaben yazdığı bir mektup ve anonim bir şiirle açılır. Buradaki en temel vurgu II. Abdülhamid'in tahta geçerek devleti büyük bir felaketten kurtardığıdır. Yine Abdülhamid'in halkı için ticaret ve sanayiye yönelik harcadığı çabalar övülür.⁵⁷² Peşinden gelen anonim şiirde kullanılan metafor fırtınada devrilmek üzere olan gemi ve onu kurtaran kaptan olarak tasvir edilen II. Abdülhamid'dir. Şiirin sonunda sultanın her şeye rağmen yoluna devam etmesi için cesaret aşılanır.⁵⁷³ Bu seneki kutlamalara dair detaylar ilerleyen sayfalarda verilir. Yine kutlamaya gelenlere hitap ederek yazılmış şiirler de bu sayfalarda yer alır. Cülus yıl dönümü sayılarında L'Orient veya Nicolas Nicolaides imzasıyla II. Abdülhamid'e hitap eden mektup yazmak bu seneden itibaren bir çeşit ritüele dönüşür. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanına dek neredeyse her sene cülus yıl dönümü sayıları bu türden mektuplarla başlar. Yine her sene cülus ve veladet günlerinde kutlama yemeği verilir ve detayları *L'Orient*'te yayımlanır. Bu detaylar arasında kutlamada koronun söylediği parçalar "Le Carnet de la Fete" başlığıyla yer alır. Bunlar da bir bakıma cülusiyedir.

1904 senesindeki cülus yıl dönümü sayısında yine aktüel bir mevzu olan Belçika imparatorunun Osmanlı'yı ziyareti konulu bir tiyatro oyununun metni yer alır.⁵⁷⁴ Metnin sonunda devamının geleceği söylene de gelecek sayılarda devamına rastlanmaz. 1905'teki cülus yıl dönümü sayısında II. Abdülhamid'in yaptığı modern yapılardan bahsederken de buraları Belçikalı mühendis Eugene Camabrelin'in ziyaretinden ve övgüsünden bahsedilerek İstanbul'un Belçika büyükelçisi Kont Errebault Drudzeley'in teşekkür mektubuna yer verilir.⁵⁷⁵ Bu sayıda sayfalar boyunca tıpkı İstanbul'daki Türkçe gazetelerde olduğu gibi II. Abdülhamid'in bayındırlık faaliyetleri boyu büyük bir övgüyle anlatılır ve tüm bunların aslında sadece bir özet olduğu, hepsi anlatılmaya kalkışılrsa bu derginin sayfalarına sığamayacağı vurgulanır.⁵⁷⁶

⁵⁷¹ L'Orient, La Turquie, L'Agence Ottomane. "L'asile des Paovres". *L'Orient*. nr. 26 (M. 7 Eylül 1895): 5.

⁵⁷² Nicolas Nicolaides, "Anniversaire de L'avenement Au Trone de S. M. I. Le Sultan Ghazi Abd-UI-Hamid Khan II", *L'Orient*, nr. 32, (M. 5 Eylül 1896): 1.

⁵⁷³ "A Sa Majeste Abd-UI-Hamid Khan II", *L'Orient*, nr. 32, (M. 5 Eylül 1896): 1.

⁵⁷⁴ "Scene Belge-Ottomane", *L'Orient*, nr. 35-36-37, (M. 3 Eylül 1904): 10-11.

⁵⁷⁵ "Les Institutions Philanthropiques", *L'Orient*, nr. 33, (M. 31 Ağustos 1905): 10.

⁵⁷⁶ "VIII", *L'Orient*, nr. 33, (M. 31 Ağustos 1905): 11.

Osmanlı'da çıkan süreli yayınlarda sıklıkla karşımıza çıkan “Padişahım Çok Yaşa” sloganıyla aynı anlamda Fransızca bir ifade olan “Vive Le Sultan Abd-ül-Hamid”, “Vive Le Sultan” cümleleri veya “çok yaşa şanlı sultan Hamid” anlamına gelen “longue vie au glorieux Sultan Hamid!”⁵⁷⁷ ifadelerine *L'Orient*'in bazı sayılarında rastlanır. Hatta tıpkı Osmanlıca gazetelerde olduğu gibi bu cümle kaligrafi biçiminde yazılarak sayfa süslemesinde kullanılır.⁵⁷⁸ Yarım sütunu geçmeyen bu tebrik yazısının sonunda, tıpkı “padişahım çok yaşa” yazılan Osmanlıca gazetelerde olduğu gibi 25. cülus yıl dönümü sayısı kapağında büyük harflerle yazılmış “Vive Le Sultan” ifadesinin iki yanında ay yıldız içine “Vive La Turquie” ve “Vive La France” yazılmıştır.⁵⁷⁹ Aynı süslemeler 1901'deki cülus kutlamasında da kullanılır.⁵⁸⁰

L'Orient'deki cülus yazıları ve şiirlerinin genelinde Avrupa'da “hasta adam” olarak görülen Osmanlı Devleti'nin imajını yenilemek ve buna bağlı olarak II. Abdülhamid'in ne denli modern, hayırsever ve başarılı bir sultan olduğunu göstermek vurgusu vardır. Devletin 500 senelik yüceliğine vurgu yapılarak peşinden gelen tökezleme dönemi kabul edilir. Ama II. Abdülhamid her şeye rağmen gemisini dev dalgalardan ve fırtınalardan kurtaran bir kaptan olarak en doğru zamanda başa geçmiştir. 1892'deki cülus sayısında Nicolas Nicolaidis imzalı kısa yazıda Abdülhamid övgüsünün önünde Türklerin ne kadar zeki, yetenekli, usta, sabırlı, dindar oldukları anlatılır. Zayıflık ve tembellikle suçlayan oryantalist bakış eleştirilir. Nicaladies'e göre geleneklerine bağlı bu halk modern bir hükümdar olan Abdülhamid sayesinde büyük işler başaracaktır.⁵⁸¹

Musavver yayınlardaki cülus kutlamalarında fotoğraf ve resim kullanma geleneği *L'Orient*'te de görülür. Fakat burada İstanbul'dakilerin aksine II. Abdülhamid'in inşa ettirdiği yapılar yerine başka türden fotoğraflara yer verilir. Örneğin 1898'deki cülus sayısının kapağı alta ve üste eklenen İstanbul Boğazı manzarasıyla süslenmiştir. Sayfanın dört köşesinde II. Abdülhamid'in ilk dört selefi bulunur. Fakat sultanın kendi portresine rastlanmaz.⁵⁸² Bir sonraki sayfanın üstünde yine bir Boğaz manzarası yer alır. Altta ise bu sefer Darülfünun'un fotoğrafı bulunur.

⁵⁷⁷ “L'Anniversaire de la Naissance De S. M. Abdul-Hamid”. *L'Orient* nr. 12. (M. 26 Mart 1891): 1.

⁵⁷⁸ *L'Orient*, “Anniversaire de L'avenement Au Trone de S. M. I. Le Sultan Ghazi Abd-ül-Hamid Khan II”, *L'Orient*, nr. 35, (M. 9 Eylül 1899): 1.

⁵⁷⁹ *L'Orient*, nr. 35-36, (M. 1 Eylül 1900): 1.

⁵⁸⁰ *L'Orient*, nr. 35, (M. 7 Eylül 1901): 1.

⁵⁸¹ Nicolas Nicolaidis, “Mahmoud Et-Hamid”, *L'Orient*, (M. 1 Eylül 1892): 1.

⁵⁸² *L'Orient*, nr. 33, (M. 10 Eylül 1898): 2.

Sayfanın kenarları birtakım bürokrat portreleri ve Osmanlı sancağıyla çerçevelenmiştir.⁵⁸³

Kaçıncı cülus yıl dönümünün kutlandığı, güce ve devamlılığa vurgu yapmak adına önemlidir. Bu sebeple özellikle giriş niteliğindeki yazılarda o sene kaçıncı cülus yıl dönümünün kutlandığı mutlaka belirtilir. Hatta bazı senelerde bu sayı başlıklardan birinde geçerek ön plana çıkarılır. Örneğin 1901'deki bir yazının başlığı “26 Ans de Regne” (26 Yıllık Hükümet)'dir.⁵⁸⁴ 1907'de ise şiirlerin başında “A Sa Majeste Abd-UI-Hamid Khan II A L'Occasion du 31e Anniversaire De Son Avenement” (Tahta Çıkışının 31. Yılı Vesilesiyle Majesteleri Abdülhamid Han'a) yazar.⁵⁸⁵

Tıpkı cülus yıl dönümlerinde olduğu gibi veladet yıl dönümlerinde de Nicolas Nicolaidès *L'Orient* gazetesi adına Paris'te bir davet verir ve bu kutlamanın tüm detaylarını gazetesinde anlatır. Padişah adına verilmiş bu davetler bu anlatımlar yoluyla âdeta gazete sayfalarında yeniden canlandırılmış olur. Hem kutlama esnasındaki konuşmalar hem de koronun padişah şerefine söylediği şarkı ve marşlar gazete sayfalarında yerini alır. Bunun yanı sıra her birinin Nicolaidès tarafından yazıldığı varsayılabilecek mensur tebrik yazıları ile çoğunlukla imzasız veya *L'Orient* imzalı şiirler de bugünlerde gazetenin sayfalarını süsler.

Yayın hayatına 1888'de başlayan *L'Orient*'de ilk veladet kutlaması tıpkı cülus yıl dönümü kutlamalarında olduğu gibi 1890'da görülür. Bir buçuk sütunluk bu tebrik yazısında Nicolaidès ırk ve din ayrımı olmaksızın tüm Osmanlıların bu önemli günü kutladığını vurgulayıp kendisi de tebrik etikten sonra II. Abdülhamid'in maliye, askeriye ve dış politikadaki reformlarını sıralayıp över.⁵⁸⁶ 1891 yılı veladet kutlaması tebriği için gazetede bu kadarlık bir yer bile ayrılmaz.

Padişahın veladet yıl dönümüne denk gelen 16 Mart 1892 tarihli sayının başında Osmanlıca gazetelerde alışık olduğumuz üzere II. Abdülhamid'in bir çelenkle süslenmiş tuğrası yer alır. Hemen altındaki “Le Sultan Abd-UI-Hamid” başlıklı ilk yazıda sultanın başarıları anlatılır.⁵⁸⁷ Peşinden gelen yazıda ise yine Osmanlı

⁵⁸³ Agy, 3.

⁵⁸⁴ *L'Orient*, “26 Ans De Regne”, *L'Orient*, nr. 35, (M. 7 Eylül 1901): 5.

⁵⁸⁵ *L'Orient*, “A Sa Majeste Abd-UI-Hamid Khan II A L'Occasion du 31e Anniversaire De Son Avenement”, *L'Orient*, nr. 35-36, (M. 31 Ağustos 1907): 3.

⁵⁸⁶ N. Nicolaidès, “L'Anniversaire de la Naissance Du Sultan Abdul-Hamid”, *L'Orient*, nr. 24. (M. 5 Nisan 1890): 1.

⁵⁸⁷ “Le Sultan Abd-ul-Hamid”. *L'Orient*, nr. 9. (M. 16 Mart 1892): 1.

Erdoğan Keskinlik bu yazı için “II. Abdülhamid'in büyük bir tuğrası, tuğranın altında gazetenin sahibi Nicolaidès tarafından II. Abdülhamid'e yardımlarından dolayı şükranlarını sunduğu bir metin bulunmaktadır” yazmış olsa da metnin içeriğinde Abdülhamid'in politikalarını övmenin ötesinde bir

gazetelerinden aşına olduğumuz biçimde, Sultan'ın verdiği nişan ve madalyalar sıralanır, fakat tek bir farkla; buradaki isimler Fransızdır.⁵⁸⁸ Çoğunluğu Fransa'da çıkan gazete sahibi, editörü ve yazarlarına verilen bu armağan haberinin ardından bu sefer de “Saraydan Haberler” başlığıyla II. Abdülhamid'in veladet yıl dönümü şerefine affettiği suçlular sayılarıyla birlikte bahis konusu edilir.⁵⁸⁹ Sayfanın geri kalanındaki bir buçuk sütunluk kısımda ise *L'Orient* gazetesinin II. Abdülhamid şerefine düzenleyeceği ve fakat idari gecikmeler sebebiyle gerçekleştiremediği bir kutlamadan bahsedilir. Anlaşılan odur ki saray kutlama için istediği maddi desteği vermemiş, bunun üzerine Nicolaidès de büyük bir davet yerine gazete ofisinde altmış kişilik samimi bir kutlama gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Katılımcıların isimleri, kutlama menüsü ve diğer detayları içeren yazı Fransa'nın Osmanlı'nın dostu olduğunu ifaden eden cümlelerle sonlanır.⁵⁹⁰ İlerleyen yıllarda Nicolaidès muradına erecek ve saraydan aldığı destekle Paris'te çok daha büyük davetler verebilecektir. Tüm bunlara rağmen Kâmil Çayır'ın Nicolaidès hakkındaki “her ne kadar yaptığı işler dolayısıyla ihsân-ı şâhâneye mazhar olsa da Osmanlı ricâli nezdinde asla muteber biri olarak görülmemiştir”⁵⁹¹ yorumu arşiv yazışmaları ve Nicolaidès'nin kendi ifadeleriyle birlikte düşünüldüğünde yerindedir.

Bir sonraki sene padişahın doğum günü şerefine yapılacak kutlama iki sayı önceden gazetede ilan edilmeye başlar. 9 Mart'taki doğum günü sayısı özel çerçevelenmiş ve tuğra eklenmiş bir kapakla açılır. Osmanlıca süreli yayınlardan alışık olduğumuz bu mensur tebrik metninden farklı olarak ilerleyen sayfalarda bu özel gün şerefine yapılmış partiden detaylar yer alır. Detaylar arasında sultan için kadeh kaldırılırken söylenen güzel sözler ve okunan şiirlerin yanı sıra doğum günü için bestelenmiş “vatandaşlık marşı”nın sözleri, Ch. Bourget imzalı bir kutlama şiiri ve çeşitli isimlerce gönderilmiş tebrik mesajları da yer alır.⁵⁹² 16 Mart'ta ise yurdun dört bir yanında padişah için şenliklerin düzenlendiği, evlerin ışıklandırıldığı gibi bilgilerin yanı sıra o sene veladet yıl dönümünde açılışı yapılan altı yapıdan da bahsedilir.⁵⁹³

teşekkür ifadesi bulunmaz. Aynı bilgi yanlış Özgören'de de tekrarlanır. (Erdoğan Keskinlik. “Giriş”, 14; Özgören, age, 23.)

Öte yandan arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Nicolaidès 1892'den sonra zaman zaman saraydan maddi destek almış ve buna bağlı olarak yayın politikasını değiştirmiştir. (Çayır, age, 131-132).

⁵⁸⁸ “Gazette Officielle”. *L'Orient*, nr. 9. (M. 16 Mart 1892): 1.

⁵⁸⁹ “Nouvelles Du Palais”. *L'Orient*, nr. 9. (M. 16 Mart 1892): 1.

⁵⁹⁰ “Anniversaire De La Naissance De S. M. Emperiale Le Sultan”. *L'Orient*, nr. 9. (M. 16 Mart 1892): 1-2.

⁵⁹¹ Çayır, age, 133.

⁵⁹² *L'Orient*, nr. 10, (M. 9 Mart 1893): 4-5.

⁵⁹³ *L'Orient*, nr. 11, (M. 16 Mart 1893): 1.

1894'ün 22 Şubat'ında gerçekleştirilecek kutlama 16 Şubat'ta gazetede duyuruluyor. Bu duyuruda Nicolaidès'in her vesileyle yaptığı Türklerin Fransızlarla dost olduğu ve bu sefer altıncısı yapılacak bu kutlamalar vesilesiyle bu dostluğun pekiştirildiği vurgusu yinelenir.⁵⁹⁴ Ayrıca bir sonraki sayıda da II. Abdülhamid'i anlatan tam sayfa bir metin yer alır.⁵⁹⁵ Mezkûr duyurunun üstündeki kısa yazıda ise bir sonraki sayının, davetin tam bir raporunu sunabilmek adına, 24'ü yerine 28'inde çıkacağı haberi yer alsa da veladet kutlamasını içeren sayı ancak 3 Mart'ta çıkabilir.

3 Mart'ta bir çerçeveye çevrilmiş, tuğra ve çelenkli kutlamaya aynı zamanda padişahın doğum yılı olan 1842 ve o senenin tarihi olan 1894 sayıları eşlik eder. Diğer senelerle hemen hemen aynı biçimde, kutlamaya dair detayların sunulduğu bu sayıda farklı olan kısım davete gelen misafirlerin isimlerinin teker teker listelenmiş olmasıdır. *L'Orient*'in davetle alakalı her şeyi en ince ayrıntısına dek sıralamasının birkaç işlevi olduğu düşünülebilir. Davetli listesi temelde Osmanlı'nın Fransa'daki dostlarını -ve elbette- düşmanlarını saraya sunmak gibi bir işleve sahiptir. Öte yandan saraydan bu davet ve diğer harcamaları için destek alan Nicolaidès desteğinin kesilmesini önlemek ve boşa gitmediğini ispat için tüm bu detayları vermek istemiş olabilir. Elbette bir diğer işlevi geleneksel sûrnâmelerinkiyle aynıdır: Bu kutlu ve mutlu şenliğin nasıl gerçekleştiğini uzun uzun anlatmak iktidarı sağlamlaştırmanın, halkın veya yabancı dostların sarayın yanında olduğunu ispat etmenin bir yoludur. II. Abdülhamid döneminde Sultan'ı eleştiren ve bu sebeple ülkeden kaçmak zorunda kalan muhaliflerin başkenti olan Paris'te Abdülhamid severlerin varlığı diğer pek çok yere göre daha büyük önem taşır.

Nicolaidès gazeteğe yazdığı bu yazılarla her ne kadar kutlamaların bir raporunu sunduğunu iddia etse de gerçekte davetlerin ne şekilde gerçekleştiği kesin olarak bilinmez. Tıpkı Osmanlı gazetelerinde yıl dönümü şenliklerinden sonra gazeteleri süsleyen yazılardaki gibi bu yazılarda da Nicolaidès bir bakıma davetlerin bir kurgusunu sunar. Bu durumun en uç noktası 8 ve 15 Aralık 1900 tarihli, çift sayı biçiminde çıkan gazetenin veladet yıl dönümü kutlamasında görülür. Normalde kutlama sayılarında çelenk, tuğra, çerçeve, ilerleyen yıllarda ise nadiren fotoğraf kullanan Nicolaidès bu sayının kapağında başlamak üzere iç sayfalarda da görülebilecek temsili illüstrasyonlara yer verir. Temple Bulvarı'ndaki Türk kahvesinde (Café Turc) padişahın

⁵⁹⁴ *L'Orient*, nr. 7, (M. 16 Şubat 1894): 3.

⁵⁹⁵ *L'Orient*, nr. 7, (M. 16 Şubat 1894): 4.

doğum gününü kutlamak üzere gerçekleştirilen resepsiyondan canlandırmaların olduğu bu resimlerde oldukça özenli ve şık kıyafetleriyle misafirlerin baloya gelmesi, yemeği beklemeleri, başkonsolos Cedid Efendi'yle birlikte Sultan için kadeh kaldırılması, akşam yemeğini yemeleri gibi detaylar kurgulanır.⁵⁹⁶ Bu illüstrasyonlarda salonların Osmanlı sancağı, “Vive Le Sultan Abd-ul Hamid” yazan şeritler, Türk bayrağı ve farklı ülkelere ait flamalarla süslendiği görülür.

Bundan da önemlisi illüstrasyonların eşlik ettiği “C. C.” imzalı hikâyedir.⁵⁹⁷ Hikâye, isminin Suzanne X... olduğunu öğrendiğimiz Fransız genç kızın babasıyla arasında geçen bir diyalogla başlar. Genç kız o akşam düzenlenecek olan “Orient” festivaline gitmek üzere kendisine söz veren babasıyla hava durumuyla alakalı olarak tartışır. Paris’e yüz elli kilometre uzakta yaşadıkları anlaşılan ikili sisli görünen havaya bakıp o akşamki davete gitmek konusunda karara varamazlar. Sis yüzünden tren kazasına uğramaktan çekinen babaya karşın genç kız sisin dağılıp güneşin açacağına karşı büyük bir inanç besler.

Sisli ve puslu hava burada her ne kadar bir çatışma ve heyecan unsuru olarak kullanılmış olsa da padişahın doğumu şerefine yapılacak kutlamanın akşamına doğru sisin dağılıp güneşin açması, bu sayede de Paris’ten uzakta yaşayanların bile davete katılabilmesi aynı zamanda metaforik bir anlam barındırır. Gerek Osmanlı gazetelerinde gerekse *L’Orient*’de II. Abdülhamid’i övmek için sıklıkla başvuru olan “ışık saçma” metaforu bu hikâyede de uzak da olsa böyle bir gönderme barındırır.

Hikâyenin devamında O’rient festivaline ilk defa katılan Suzanne’ın soruları ile şimdiye kadarki tüm davetlere katılmış olan babasının cevapları yoluyla okur bilgilendirilir. Dahası diyaloglar arasında yapılan kısa tasvirler ile Suzanne’ın aldığı cevaplardan etkilenmesi, davetlere yabancı olan okurun da atmosfere girmesini kolaylaştırır.

Gazetenin kapak sayfasından başlayıp iç kısımlara yayılan illüstrasyonlar doğrudan hikâyeye bağlantılı olmamakla birlikte hikâyeden bağımsız da değildir. Hikâyenin peşi sıra gelen yazıda her zamnaki gibi Nicolaidis o seneki davetin tüm detaylarını “raporlar”. Burada anlatılan detaylarla resimlerdeki paraleldir. Fotoğraf yerine çizim tercih edilmesi hikâyenin kurgu atmosferiyle uyum sağlama amacından kaynaklanabileceği gibi, o günün koşullarında fotoğraf çekmenin daha maliyetli ve

⁵⁹⁶ *L’Orient*, (M. 8 Aralık 1900): 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13.

⁵⁹⁷ C. C. “20e Fete Nationale Ottomane: Sous le Haut Patronage de l’Ambassade Imperiale de Turquie”. *L’Orient*, nr. 49-50, (M. 8 ve 15 Aralık 1900): 5-8.

zahmetli olmasıyla da açıklanabilir. Fakat çizimin temsil ve imge gücünü kuvvetlendirdiği de bir gerçektir.

Bu noktada elbette Susan Sontag'ın "Fotoğraf makinesinin fiilen gerçekliği yorumlamakla kalmayıp, aynı zamanda gerçekliği yakaladığı şeklinde bir anlayış söz konusuysa da, fotoğraflar -en az resimler ve çizimler derecesinde- dünyanın bir yorumudurlar."⁵⁹⁸ düşüncesi yadsınamaz. Öte yandan bahsi geçen kutlamalar hâlihazırda gazetede kelimelerle kurgulanmış bir temsilken -nitekim gerçekte anlatılanlar gibi gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği bilinmemektedir- bu temsili aynı biçimde destekleyecek araç olarak fotoğraf yerine çizimi tercih etmek gayet anlaşılırdır. Nihayetinde çizimler tamamen kurgu olabilirken haber fotoğrafı niteliğindeki bir imaj gerçeklikle bir noktada kesişmek zorundadır.

Veladet ve cülus yıl dönümlerinin kaçınıcı kez kutlandığının büyük bir önemi olması gibi Nicolaidides'in verdiği davetlerin sayısı da önemlidir. Her sene biri veladet diğeri cülus yıl dönümünde olmak üzere iki kez davet veren Nicolaidides gazetede kutlamalar üzerine yazdığı tebrik yazılarında kaçınıcı kez davet verdiğini mutlaka söyler. Yukarıda bahsi geçen yazının başlığında da Sultan'ın kaçınıcı doğum gününün kutlandığı değil Orient festivalinin kaçınıcı kez tertip edildiğinin bilgisi olan "yirminci" ifadesi geçer. Nicolaidides bu istikrarıyla övünür ve yıldan yıla davetlerin daha da profesyonelleştğini, daha çok ilgi çektiğini vurgular.⁵⁹⁹

Nicolaidides'nin Sultan'a yazdığı mektuplar veya tebrik yazıları ile bahsi geçen davetlere dair detaylı raporların yanı sıra II. Abdülhamid'e yazılmış birtakım müstakil şiirler de gazete sayfalarında yerini alır. Pek çoğunun Nicolaidides tarafından yazıldığı anlaşılabilen bu şiirlerden bazıları da farklı isimlerce kaleme alınmıştır. Nicolaidides'nin II. Abdülhamid'in anlattığı yazılarında sıklıkla kullandığı "fırtınada devrilmek üzere olan gemiyi kurtaran kaptan olarak II. Abdülhamid" imgesine bazı şiirlerde de rastlarız Örneğin 1896'da imzasız olarak yayımlanan "A Sa Majeste Abd-UI-Hamid Khan II" şiiri tamamen bu imge etrafında örülmüştür.⁶⁰⁰ İmzasız olarak yayımlanma ve tebrik yazılarında sık geçen bir metaforu kullanmasıyla Nicolaidides tarafından yazıldığı fikrini güçlendirir. 1905'te yayımlanan Saint Signy imzalı "A Sa Imperiale Abd-UI-Hamid Khan II" şiirinin bir bölümünde ise Sultan Abdülhamid kılavuz kaptan olarak tasvir

⁵⁹⁸ Sontag, age, 7.

⁵⁹⁹ Örneğin bahsi geçen hikâyede Suzanne bu kadar çok kişinin nasıl bu denli iyi organize edildiğini sorduğunda babası ona Nicolaidides'nin bu işte yıldan yıla ustalaştığını söyler. agy, 8.

⁶⁰⁰ "A Sa Majeste Abd-UI-Hamid Khan II", *L'Orient* nr. 32, (M. 5 Eylül 1896): 1.

edilir.⁶⁰¹ Kılavuz kaptanın zor ve tehlikeli durumlarda devreye giren bir eleman olduğu düşünöldüğünde bu benzetme daha da anlamlı hâle gelir.

L'Orient'teki kutlamalarının geneline bakıldığında Osmanlı'da çıkan süreli yayınlara göre birtakım ortak noktalar ve bazı açık farklılıklara rastlanır. Elbette bunların başında Nicolas Nicolaides'in her yıl dönümü için düzenlediğı kutlamanın detaylarını içermesi, bu detaylarda kutlamada Sultan'a hitaben veya onun yüceliğini öven cinsten konuşmaların metinlerinin yer alması, yine bu kutlamalarda okunan koro şarkılarına yer verilmesi gelir. Öte yandan gazetede yıl dönümüne özel sayfaların ayrılması, bu sayfaların süslenme biçimi benzerdir. İstanbul'dakilere göre Sultan'ın bayındırlık faaliyetlerinden daha az bahsedilip daha ziyade onun yüceliğini başta Fransa olmak üzere Avrupa'ya kanıtlama ihtiyacının izlerine rastlanır. Yazılan şiirler çoğunlukla imzasız veya *L'Orient* şeklinde imzalanmıştır. Ama bilhassa şarkıların kim tarafından yazılıp bestelendiğı mutlaka belirtilir. İstanbul'daki yayınlara göre en temel farklılıklardan biri de Fransa ile Osmanlı'yı zaman zaman eşit derecede bahis konusu yapmak ve/veya Fransa-Osmanlı ilişkilerine özel olarak yer ayırmaktır. Bu, gazetenin diğere sayılarında da rastlanan bir özelliktir.

⁶⁰¹ Saint Signy, "A Sa Imperiale Abd-Ul-Hamid Khan II", *L'Orient*, nr. 38-39-40, (M. 7-14-21 Ekim 1905): 4.

3. ÜSLUP VE İÇERİKLERİ BAĞLAMINDA TEBRİKNÂMELER

Bir önceki bölümde görüldüğü üzere, eski edebiyatta birbirinden iki ayrı tür olan cülusiye ve veladetnâmeler, cülus ve veladet yıl dönümünün resmî/millî bayram biçimini alması ve süreli yayınlarda kutlanır olmasıyla içerik ve üslup bakımından birbirinden ayıramayacak denli tek bir türe dönüşmüş, hatta çoğu zaman gazete ve dergilerde “kasaid-i tebrikiye” veya “kasaid-i tahmidiye” başlık ve notlarıyla yer almıştır. Bundan dolayı her ne kadar klasik edebiyatta farklı işlev ve biçimleri olsa da II. Abdülhamid devrinde yazılmış cülusiye ve veladetnâmeleri üslup ve içerik bakımından bir arada ele almak yanlış olmayacaktır.

Bu bölümde tebriknâme başlığı altında toplayabileceğimiz II. Abdülhamid devri cülusiye ve veladetnâmelerinde devam eden birtakım örüntüler üzerinden üslup ve içerikte ortaklaşan noktalar ele alınacaktır. Klasik devirle benzer ve hatta aynı olan içerik ve üslup özelliklerinin bu devirde ne şekilde politik birer araca dönüştüğü ortaya konacak, son kısımda ise hem bayram günlerinin önce ve sonrasında süreli yayınlarda yer alan unsurlar hem II. Meşrutiyet ilan edilip II. Abdülhamid’in tahtta kaldığı 1908-1909 arasında değişen tebrik dili hem de en etkili muhalif yayın olan *Meşveret*'te bayramlara karşı yazılanlar tartışmaya açılacaktır.

3.1. Üslup

Cülus ve veladet bayramlarında süreli yayınlarda şiir yayımlamanın, çok kolay oluşu bu devirden itibaren okur olan herkesin aynı zamanda yazar/şair olabilmesinin yolunu açmıştır. Bundan dolayı yayımlanan tebrik kasidelerinde bir üslup bütünlüğü olmadığı gibi çoğunlukla yenilikçi denemelere veya özgün metinlere de rastlanmaz. Klasik edebiyattaki kaside türünün üslubu bu dönem metinlerinde iyiden iyiye sadeleştiği gibi içerik bakımından da kısırlaşmış ve tekdüzeleşmiştir. Çoğunlukla amatör şairlerce yazılan şiirlerde aruzun kısa kalıpları ve basit ifadeler kullanılır. Elbette şiirlerdeki dil günlük konuşma dilinden uzak ve hatta bir ölçüde kitabidir. Bunun temel sebebi devrin edebiyatı gündelik olandan ayıran gelenekselci yapıyı sürdürmesidir. Edebiyat yüce bir şey olmaktan çıkmaya başlasa dahi toplum nezdinde edebî dil gündelik konuşma dili ayrımı sürmektedir. Hele de cülus ve veladet yıl dönümü gibi sivil din kapsamında kudsiyet atfedilen günlerde yazılan şiirler diğer şiirlere kıyasla yeniliğe daha da kapalıdır.

Ritüellerin tekrara dayalı niteliği bu devirde hem cülus ve veladet günlerinin yıl dönümleşmesine ve hem de buna bağlı olarak her sene süreli yayınlarda onlarca bayram şiirinin yayımlanmasına neden olduğu gibi metinlerin içeriğini kuvvetlendirmek için başvurulan yöntemlerden biri olarak da ortaya çıkar. Tekrarla birlikte düşünce ve duyguyu sağlamlaştırmak adına yoğun biçimde kullanılan bir diğer teknik de abartıdır. Özgün mazmunlar, şiirsel imgeler veya yenilikçi denemelerde bulunmak mümkün olmadığından şairler -elbette kolaycı bir tavırla- abartı ve tekrarlardan faydalanarak metinlerini inşa etmiştir. Dahası bu durum devirdeki bayram şiirlerinin genel üslubunu oluşturacak denli yaygınlaşmıştır. Üslup başlığı altında metinlerdeki abartı (mübalağa) ve tekrar (tekrir), yalnızca klasik edebiyattaki söz sanatları olarak değil, politik birer araç olarak ele alınacaktır.

3.1.1. Tekrar

Birer ritüel şiiri olan cülusiye ve veladetnamalarda tıpkı ritüellerin bizzat tekrara dayalı olması gibi birtakım yinelenen beyit, dize, kelime veya ifadeler bulunur. “Yarabbi! Bu ıydı **eyle tekrir / Tekrir edip** eyle kalbi tesrir”⁶⁰² beyitinde olduğu gibi bayramların tekrar edişi topluluklarda bir mutluluk ve huzur oluşturur. Bunun edebiyata yansması ise her sene yıl dönümlerinde aksatılmadan gazete ve dergilerde tebrik şiirlerinin yer almasıdır. Şiirlerdeki bazı ifadelerin hem kendi içinde hem de farklı şairlerin metinlerinde tekrar etmesi bu huzur ve mutluluk duygusunu bir yönüyle pekiştirir.

Yıl dönümü şiirlerinde en çok tekrar eden sözlerden biri, metinler aynı zamanda II. Abdülhamid’e birer dua niteliği de taşıdığından, “bin yaşa” ifadesidir. Hamidiye Marşı’nda da “çok yaşa” şeklinde geçen bu ifade peşinden gelen “ey” nidası ve padişaha eklenen sıfatlarla birlikte doldurma dize oluşturmak için de çok uygun olduğundan hemen her şiirde kullanılır:

“Taht-ı iclalinde izz ü şevketin olsun mezid
Bin yaşa ey sevgili sultanımız “Abdülhamid””⁶⁰³

“**Bin yaşa** ey tacdar-ı dâd-gâr
Mülkünün mâmurudur her bir yeri”⁶⁰⁴

⁶⁰² Abdüllatif İrfan, “[Başlıksız]”, *Servet*, nr. 30, (3 Mart 1308): 3.

⁶⁰³ “Yevm-i Veladet-i Pür-Meymenet Hazret-i Hilafetpenahi”, *Mürüvvet*, nr. 283 (5 Nisan 1305): 1.

⁶⁰⁴ “Tebrik-i Memlükâne”, *Servet-i Fünun*, nr. 77, (19 Ağustos 1309): 386. (Sayfanın sağ kısmında baskıdan kaynaklı eksiklikler olduğundan bazı kelimeler okunamamıştır.)

“Asrında bulundu feyz-i iksir
Binler yaşa ey şah-ı kerem-gîr”⁶⁰⁵

“**Bin yaşa** ey şehriyâran-ı cihanın süruru
Bin yaşa ey padişahan zamanın efseri
Bin yaşa ey nur-ı cihan bahşâ-yı cihan-ı mâdelet
Bin yaşa ey mâh-ı tâbın sema-yı süruru”⁶⁰⁶

“Bin yaşa” gibi bir diğer doldurma ifade “bugün”dür. Gerek veladet günü ve gerekse cülus gününün kutsal olduğu düşünüldüğünden (veya o biçimde kurgulandığından) dizelere “bugün”le başlayıp peşi sıra “o gün”ü tanımlayacak biçimde sıfatların sıralanması çok sık görülen bir kullanımdır. Kimi zaman bir şiirin bütün dizeleri dahi “bugün” kelimesiyle başlayabilir. Tamamı olmasa da şiirin bazı dizelerinin “bugün”le başlaması, doldurma dize ihtimalini güçlü ve anlamlı kılar. Aynı zamanda geçmiş ve gelecekle kurulması planlanan şeylerin dayanak noktası olarak kullanılan bu kelime yalnızca bir zaman belirteci olmaktan öte olan/olacak olanların da merkezi gibidir.

“**Bugün** bir eşref-i eyyâm u ıyd-ı âlemdir
Bugün bir akdes-i zaman u vakt-i hürremdir
Bugün oldu tehye-i füyûz-ı hakk zira
Bugün veladet-i sultan Hamid âzimidir”⁶⁰⁷

“Cülusun şehriyara! Mev’id-i ikbal-i ümmettir
Bugün bir yevm-i akdestir... **Bugün** bir ıyd-ı millettir.
Demâdem çehrelerde mevc urur envâr-ı şevk-â-şevk
Bugün ey tacdar-ı zî-kerem! Bir sur-ı devlettir.”⁶⁰⁸

“**Bugündür** mebde-i fevz ü saadet
Bugündür yevm-i mesud-ı veladet
Bugündür cümlelerin şâd olduğu gün
Bugündür mülkün âbad olduğu gün”⁶⁰⁹

“**Bugün** ruz-ı kudûm-ı zıll-ı yezdan
Bugün teşrif-i dünya etti hakan

Bugün pür-şevktir âlem seraser
Bugün Osmaniyana ıyd-ı ekber”⁶¹⁰

“**Bugün** gönüllerimiz bak ne şâd u memnundur
Bugün meserretimiz işte hadden efzundur

⁶⁰⁵ Mehmed Sıdkı, “[Başlıksız]”, *Saadet*, (1904): 2.

⁶⁰⁶ Süleyman Tevfik, “[Başlıksız]”, *Sabah*, nr. 3624, (7 Kanunievvel 1315): 2.

⁶⁰⁷ Şükrü, “[Başlıksız]”, *Sabah*, nr. 3624, (7 Kanunievvel 1315): 2.

⁶⁰⁸ Ayn Remzi, [Başlıksız], *Çocuklara Rehber*, nr. 20, (19 Ağustos 1314): 3.

⁶⁰⁹ Nazif Sururi, “[Başlıksız]”, *İkdam* nr. 194, (30 Kanunisani 1310): 2.

⁶¹⁰ Hafız Şemsi Efendi, “[Başlıksız]”, *İkdam* nr. 194, (30 Kanunisani 1310): 2.

Bugün halifemizin tahta çıktığı gündür
Halifemiz bize dâd-ı Hüdayi içindir
Velinimetimiz padişahımız yaşasın”⁶¹¹

Tekrara dayalı bir başka durum cülus ve veladet şiirlerinde bazı beyitlerin tekrar edilmesiyle oluşturulan nakaratlardır. Örneğin Abdurrahman Lâmi'nin 1901'de *İkdam*'da yayımlanan şiirinde “İşte bu yevm-i meserret-bahş-ı kudsiyet-bedid / Mevlid-i pâk-ı şehinşah-ı cihan Sultan Hamid”⁶¹² beyiti her dörtlükten sonra tekrar ederek nakarat oluşturulur. Bir başka şiirde tırnak içinde verilmiş olan “Mutlulukla padişahım çok yaşa”⁶¹³ ifadesi tekrar ederek hem nakarat oluşturur hem de şiirin bağlamında her üç dizenin sonuna eklenerek kıtaların bütünlüğünü tamamlar.

Nakarat klasik edebiyatta büyük oranda şarkı türünde görülen bir kullanım olsa da yıl dönümü metinlerinde nakarat kullanımının marş kültürünün yerleşmesiyle bir bağı olması muhtemeldir. 19. yüzyılda başlayan ve II. Abdülhamid döneminde cuma selamlıklarında dahi kullanılarak iyiden iyiye sivil din kapsamında kültürleşen marşlardaki nakarat kısımları şairlere ritüel şiirlerine de nakarat eklemeyi hatırlatmış olabilir.

3.1.2. Abartı

Tıpkı tekrar etmenin duyguyu derinleştirmek için bir yöntem olarak kullanılması gibi abartılı ifadeler de anlatımı güçlendirmek, okuru etkilemek ve ikna etmek için tebrik kasidelerinde sıklıkla kullanılır. Eski edebiyatta da en çok methiye türündeki eserlerde görülen mübalağa sanatına bu dönemdeki tebriknâmelerde padişahın yüceliğini, eserlerini, hayrını övmek için başvurulur.

“Mahâmid-i şeh-ı devran o rütbe çoktur kim
Desem ona yine azdır bugün hezar hezar
Senâ-yı hazret-i zıll-ı Hüda'yı ifada
Midad olsa yetişmez bihar ile enhâr”⁶¹⁴
“Böyle bir sûr-ı meserret-bahş asla görmedim
Sahne-i eflâkta, ta doğduğum günden beri”⁶¹⁵

“Nura gark ettin kudûmunla bu mülk ü milleti
Çeşm-i âlem görmemiş böyle ulüvv-i himmeti”⁶¹⁶

“Ne mümkündür ki sığsın âlem-i idraka evsâfi

⁶¹¹ Ahmet Vefa, [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3640, (18 Ağustos 1306): 2.

⁶¹² Abdurrahman Lâmi, “[Başlıksız]”, *İkdam*, nr. 2670, (14 Teşrinisani 1317): 2.

⁶¹³ İsmet, “Diğer”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 6901, (19 Ağustos 1316): 2.

⁶¹⁴ Süleyman Tevfik, [Başlıksız], *Tarik*, nr. 4905, (31 Ağustos 1899): 2.

⁶¹⁵ “Arz-ı Şükran-ı Âzım”, *Musavver Terakki*, nr. 10, (7 Kanunievvel 1315): 74.

⁶¹⁶ Fatihli Âmir, “Manzume-i Şükran”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, nr. 183, (19 Ağustos 1315): 2.

Olur mu âsmamı iştimalle bir cihan kâfi”⁶¹⁷

Cülusiye ve veladetnâmelerin gazete ve dergilerde yayımlanmasının yarattığı en temel problem sınırlı sayfa sayısından dolayı yaşanan yer sıkıntısıdır. Zaman zaman gazete ve dergiler bayramlara özel daha fazla sayfa sayısı ile çıksa da nihayetinde bunun da bir sonu vardır. Süreli yayınlar bu çok özel günü anlatacak sayfa sayısına sahip olmadıkları gibi, bu özel günün yarattığı mutluluğu tarif etmeye de kelimeleri yetmez. Bu abartılı durum özellikle mensur tebriklerde çok sık yinelenir:

“Mizan’ın hacmi namüsait bulunduğu cihetle cümlesini aynen derc etmek gayrı mümkün olduğundan şu mahrumiyeti mecburiyemize arz ve beyan ve bu vesile ile dahi lazıme-i tebrike tekrar ve tehniye eyleriz.”⁶¹⁸

“Evsaf-ı celile-i mülükaneleri gibi muvaffakiyât-ı seniyele **kabil-i ta’dad ü tasvir olmadığından** mensup ve hâdimlerinden olmaklığımız münasebetiyle terakki-i maarif hususunda yazdığımız şu bir iki cümle ile bi’l-iktifa daima vird-zeban-ı musâdatkat-beyanımız olan tezâyüd-i ömr ü afiyet-i padişahileri duasını tekrar ve uhde-i ubûdiyete müterettib-i vazife-i tebrik ü tes’id kıta-i âtiye ile ifâya ictisar eyleriz.”⁶¹⁹

“İşte şu on iki sene zarfında fedakarane sarf olunan himmet-i celile-i hüsrevanelerinin asar-ı cemilesini **hakkıyla tadad için ciltler yazmak lazımdır.**”⁶²⁰

“Bütün İslamiyan ve Osmaniyan’ın ıyd-ı ehas ve ekberi olan bu yevm-i mesudu idrak etmekle müftehir ve müteşekkik bulunan *Servet-i Fünûn* ceride-i kemteri sahaif-i naçizini kemal-i menn ü mahmidet ile asar-ı seniyye-i cenab-ı padişah-ı âzama hasretmek istiyor; **fakat o asar-ı mülükâneyi bir nüshaya, bir cilde, hatta bir kütüphane dolusu ciltlere sığdırmak kabil mi?** *Servet-i Fünûn* asr-ı güzün-i hazret-i şehriyarinin asar-ı terakki ve ümranından -ummandan **bir katre almak kabîlinden olarak- ancak birkaçını bugünkü nüsha-ı mahsusasına derç ile neşre muvaffak olabilir ki** cülus-ı hümayun-ı meymenemakrun-ı cenab-ı padişahiden beri güzeran olan rub-ı asr-ı mesudun on beşinci sene-i devriyesinde teessüs ederek o zamandan beri asar ve müessesat-ı seniyye-i tacdariyi sahaif-i minnetine derç ile murane sarf-ı mesai ve hidemat eden ve inam ve eltaf-ı hazret-i velinimet-i uzma ile mütenaim ve minnettar bulunan bir bende-i naçiz için bu muvaffakiyet en büyük saadettir.”⁶²¹

Mensur cülusiyeleri kısa kesme durumunda bir çeşit bahane veya özür biçiminde söylenen bu cümleler manzumelerde de yer bulur.

**“Durmayıp etsem taharri yazmaya ruz u leyal
Vasfını hakkıyla tarif etmeye yoktur mekal**

⁶¹⁷ “Tebrik ve Dua”, *Servet-i Fünun*, nr. 494, (19 Ağustos 1316): 402.

⁶¹⁸ “İcra-yı Şehrayin-i Mesereret Mübin”, *Mizan*, nr. 54, (21 Nisan 1304), 495.

⁶¹⁹ “Padişahım Çok Yaşa”, *Resimli Gazete*, nr. 127, (25 Ağustos 1309): 1006.

⁶²⁰ “Cülus-ı Hümayun”, *Mizan*, nr. 61, (25 Ağustos 1305): 580.

⁶²¹ “Tebcil-i Müessir-i Celile-i Hazret-i Hilafetpenahi”, *Servet-i Fünun*, nr. 494, (19 Ağustos 1316): 404.

Şanına layık olan tabiri bulmaktır muhal
Şehriyar-ı bî-nazîr ü adil ü âli-hisal
Zat-ı kudsiyet-meabı bir vücud-ı pür-kemal
Hak ede ömr-i hümayunun füzun u bî-zeval”⁶²²

Her ne kadar süreli yayınlardaki sayfa sınırından kaynaklı yer sıkıntısı yeni bir fenomen olsa da özellikle şiiirlerdeki bu abartılı övgü; şairin duygularını, düşüncelerini veya sultanın (mâşuğun) vasıflarını övmeye kâğıdın, kalemin ve kelimelerin yetersiz kalması üzerine kurulan anlatım eski edebiyat geleneğinde sıklıkla başvurulan bir söylemdir. Bu dönemdeki tebriknâmelerde de eski edebiyattaki bu söylem geleneği sürdürülür. Fakat bu metinlerde abartma yapılırken kullanılan benzetmelerin basitliği, özgünlükten uzak oluşu gibi nitelikler *yazmış olmak için yazmak* durumunu kanıtlar niteliktedir. Nitekim devrin yazarlarından Ahmed Mithat, Mualim Naci ile mektuplaşmalarının bir yerinde, yazı dilinde kullanılan tumturaklı hitap sözcüklerinden bahsettikten sonra şöyle der:

“Hakikat! İnsan büyük tanıdığı zevat hakkında kelimâti ta'zimiye isti'mal etmeye vicdanen dahi kendisini mecbur görür ise de ta'zim ve tekrimi yalnız tumturaklı elfazdan ibaret sanmak da ne kadar batıldır! Asıl ihtirami elfazda değil sözlerin hükmünde aramalıdır. Zira elfazın riya ve müdahene-i kâzibaneye hamli pek mümkün olup hükümde olan tekrimat ise böyle bir ayıpdan dahi varestedir.”⁶²³

Ahmet Mithat'ın da ifade ettiği üzere sözlerin gerçek düşünce, duygu veya davranışları karşılamaması gayet mümkün ve olağandır. Burada ele alınan üslupla yaratılan bu abartılı övgülerin de büyük oranda gerçeği yansıtmadığı bilhassa II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra yazılanlar düşünüldüğünde daha anlaşılır olur.

3.2. İçerik

Tebriknâmelerin nazım-nesir iç içe, fotoğraf, resim, arma, tuğra gibi simgelerle bezeli, niceliksel olarak eskiye kıyasla çok daha fazla sayıda ve klasik anlamdaki cülusiye, veladetnâme, kaside ve ıydiyelerden farklı türsel özelliklerle gösterdiğini unutmamak gerekir. Klasik dönemde padişah tahta çıkınca bir sefere mahsus, onun yüceliğini övmek ve bekası için dua etmek amacıyla yazılan cülusiyeler ile bir çeşit doğum şenliği anlatısı olarak tahkiyeli biçimde yazılan veladetnâmeler bu dönemde handiyse birbirlerinden farkı kalmayacak biçimde aynileşir. Bundaki en temel sebep

⁶²² Nadire, [Başlıksız], *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 76, (19 Ağustos 1312): 2.

⁶²³ *Mithat'tan Naci'ye Naci'den Mithat'a Muhaberat ve Muhaverat*, “32”, Haz. Nazım Elmas, Konya: Çizgi Kitabevi, 2011.

cülus ve veladet günlerinin yıl dönümü olarak kutlanması ve ikisinin de bir çeşit resmî bayram biçimini almasıdır.

Bu durum elbette klasik ve modern cülusiye ile veladetnâmeleri içeriksel olarak karşılaştırmayı zorlaştırır. Yine de süreli yayınlardaki tebriknâmelerde nazım veya nesir her bir içerikte benzer konuların işlendiği, benzer sıfatların kullanıldığı, benzer vurguların yapıldığı ve hatta çoğunlukla nazmın nesiri destekleyecek bir unsur olarak kullanıldığı görülür. Bu da klasik dönemdekine benzer bir başka formülasyonun II. Abdülhamid dönemi süreli yayınlarındaki cülusiye ve veladetnâmeler için de yapılabileceği anlamına gelir. Klasik kasideler nesib/teşbib, maksud/methiye, tagazzül ve dua olmak üzere beş ana bölümden oluşur. Her kasidede yer alma zorunluluğu bulunmayan bu bölümlerin içerikleri ile II. Abdülhamid devri metinlerinin yapısı aşağıdaki biçimde karşılaştırılabilir:

Kısım	Klasik Kasidelerde	Bayram Tebriği Kasidelerinde
Nesib/Teşbib	Bu bölümde şair felekten yakını, sevincini anlatır veya bahardan, bayramdan, kıştan bahsederek bunları tasvir eder. ⁶²⁴	Bu bölümde şair bayram gününün yarattığı mutluluğu veya bayramdan dolayı süslenen şehri tasvir eder.
Maksûd/Methiye	Övülen kişinin taşıdığı/taşınması istenen sıfatlar sıralanır. Bu özellikler sıralanırken, adalet, lütuf, kerem, kahramanlık, cömertlik, re'y, ihsan, fazl gibi sıfatlara ortak olarak yer verildiği görülür. Bu sıfatlar aynı zamanda iyi bir yöneticide bulunması gereken nitelikler olarak da düşünülebilir. ⁶²⁵	Övülen kişinin taşıdığı/taşınması istenen sıfatlar sıralanır. Bu sıfatlar büyük çoğunlukla padişahın âdil, şefkatli, muhsin, benzersiz ve terakkiperver nitelikleri etrafında şekillenir.
Tagazzül	Şair şiirine bir renk katmak veya sanatını ortaya koymak için kasidenin içinde aynı ölçü ve uyakta bir gazel söyleyebilir. ⁶²⁶	Çoğunlukla yer almaz.
Fahriye	Şairin kendini övdüğü, kaderden yakındığı veya yardım istediği bölümdür. ⁶²⁷	Çoğunlukla şairin kendini övmesi söz konusu olmaz. Fakat zaman zaman taleplerini dile getirdiği görülür.
Dua	Şairin genellikle memduhun ömrünün uzun olması, saltanatının devamı, talihinin iyi gitmesi gibi iyi dileklerini sıraladığı yerdir. ⁶²⁸	Padişahın ömrünün uzun olması, tahtta daha uzun süre kalması için dua edilen ve herkesin duaya çağrıldığı bölümdür.

Tablo 3: Klasik kasidelerle tebriknâmelerin bölümlerinin karşılaştırılması

Tagazzül ve fahriye bölümlerinin tebrik kasidelerinde olmayışı, bu şiirlerin büyük çoğunlukla amatör şairlerce yazılmalarından ileri gelir. Klasik edebiyatta şairlerin yazdıklarıyla sanatlarını ön plana çıkarma amacı bu devirde giderek kaybolarak yerini tamamen sultanı övmeye ve bayramın yarattığı coşkuyu tasvir etmeye bırakır. Bu içerik kurgusu mensur metinlerde de hemen hemen aynıdır.

Osmanlı'da duyguların tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla önemli bir boşluğu dolduran Nil Tekgül, belgelerdeki hitap şekilleri ve bu belgelerdeki kavramların sadece uyulması gereken klişe ifadeler olarak algılanmamaları gerektiğini, her bir klişe ifadenin o kavrama anlam katan, onu açıklayan, şekillendiren ve hatta yeniden

⁶²⁴ Yaşar Aydemir, "Türk Edebiyatında Kaside", *Bilgi*, nr. 22 (Yaz 2022): 145.

⁶²⁵ Aydemir, age, 154.

⁶²⁶ Aydemir, age, 155.

⁶²⁷ Aydemir, age, 155.

⁶²⁸ Aydemir, age, 156.

yapılandırılan zihin haritaları olduğunu söyler.⁶²⁹ Birer resmî belge olmasa dahi millî bayramlarda klişe ifadelerle yayımlanan tebriknâmeler de esasında Tekgül'ün bahsettiği şeye hizmet eder. Zihnimizin oluşumunda en az kişisel deneyimler kadar bir arada olunan toplum da etkilidir. Hele de kamuoyunu oluşturan medya araçları icat edildikten sonra geniş toplulukların zihinsel yapılarının benzeşmesi daha da kolaylaşır. Bu dönemdeki tebriknâmelerin içeriğine bakıldığında elbette klasik kasidelerle benzerliklere rastlansa da metinlerin yıl dönümlerinde, üstelik yeni bir medya aracı olan süreli yayınlarda yayımlanmasının içeriklerinin de çeşitlenmesine neden olduğu görülür. Klasik metinlerle aralarındaki en temel fark II. Abdülhamid'in yıldan yıla artıp biriken bayındırlık ve sosyal faaliyetlerini göstermek için aracı kılınmalarıdır. Açılış ve temel atmaların bu iki özel güne denk getirilmesiyle paralel biçimde süreli yayınlardaki tebriknâmelerin her sene yer alıyor oluşu bu faaliyetleri övmek için kullanılır olmuştur. Kimi metinlerde doğrudan isim isim bu yapı veya faaliyetlerin özelliklerinden bahsedilerek faydaları sıralanırken özellikle manzum eserlerde bilindik söz sanatları veya ifade kalıpları sıralanarak II. Abdülhamid'in şefkati ve cömertliği övülür. Bu durumla paralel biçimde II. Abdülhamid'in en temel devlet politikası olan maarifi yaygınlaştırma politikası ve tüm bunları bir çatıda toplayan “terakki” vurgusu tebriknâmelerdeki diğer yeni temalardır.

Bu devirdeki tebriknâmelerde klasik edebiyattaki bazı mazmunlar ve padişah övülürken kullanılan sıfatlar tekrar edilirken bunların yanında II. Abdülhamid devrine özgü kavram, konu ve kelimeler de metinlerin içeriğinde büyük bir yer kaplamaya başlamıştır. Bu başlık altında öncelikle klasik edebiyattaki hangi mazmunların alınıp hangilerinin daha az tercih edildiği veya edilmediği tartışılacak ardından ise dönemin politik koşulları ile tebriknâmelere giren yeni konu ve kavramların işleniş biçimi ele alınacaktır.

3.2.1. Sık Kullanılan Mazmunlar

3.2.1.1. “İyd-ı “Meserret” ve Duyguların Siyaseti

Edebiyat, özelde ise şiir doğası gereği öncelikle duygulara hitap eder. Bununla birlikte, son yıllarda duyguların manipüle edilebildiğine yönelik yapılan araştırmaların

⁶²⁹ Nil Tekgül, “Duyguların Tarihi: Edebi Eser Olarak Osmanlı Belgelerine Yeni Bir Bakış Önerisi”, *Edebiyat ve Duygular*, Ed. Hazal Bozyer, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023, 33.

nihayetinde⁶³⁰ edebiyatın duyguları etkileme gücü biraz daha önem kazanır. William Reddy *emotives* olarak adlandırdığı *duygu sözleri* kavramıyla duygu ifadesi olarak ortaya atılan sözcüklerin dünyayı tanımlamakla kalmayıp değiştirebildiğini de söyler. Reddy, *duygu sözleri* kavramını daha geniş bir sosyal ve politik bağlama oturtarak, onların "duygusal rejimler" olarak adlandırılan, toplumdaki kabul edilebilir duygusal ifadeleri yöneten normlar ve pratikler sisteminde önemli bir rol oynadığını savunur. Bu rejimler, bireylerin duygularını nasıl ifade edeceklerini şekillendirir.⁶³¹ Ritüeller ise geçerli duygusal normlardan uzaklaşmayı sağlayarak rahatlamaya yarar.⁶³² Fakat bu ritüellerin siyasi rejime dayalı olması, duyguların rejimin istediği biçimde yönlendirilmesinin yolunu açar. Tıpkı Fransız İhtilali'nin öncülerinin devrimin hürriyet, eşitlik gibi fikirlerini mutlulukla birlikte okuması gibi⁶³³ cülus ve veladet günleri de süreli yayınlarda birer "ıyd-ı meserret" olarak konumlandırılır.

Cülus ve veladet günlerinin birer bayram biçimini alması bugünlerin de bayramlara atfedildiği üzere bir mutluluk verme günü olarak tasavvur edilmesine neden olur. Bir çeşit oyun zamanı olan bayram günleri aynı zamanda büyülenme ve heyecan vakitleridir. Bu faaliyet oyunun doğası gereği bir neşe ve gevşeme ortamı yaratır.⁶³⁴ Gülme eylemi de bu neşe ve gevşeme ortamına içkindir. Cülus ve veladet bayramlarının herkese mutluluk getirdiği, bu ön kabule dayanır ve de sık sık yapılan mutluluk vurgusu kaynağını buradan alır.

Bayramın yarattığı mutluluk duygusu öylesine baskındır ki bu özel gün "ruz-ı mesud", "ruz-ı meserret", "ıyd-ı meserret" "yevm-i said", "yevm-i nesud", "ruz-ı firuz" gibi mutluluk sıfatlarıyla birlikte anılır. Bu günün mutluluk sıfatlarıyla birlikte anılmasını başta insanlar olmak üzere bütün cihanın, bütün âlemin, tüm çehrelerin "serteser" mutlu olmasından ileri gelir.

Genellikle bayram gününü tasvir edildiği, şiirlerin nesip diyebileceğimiz başlangıç kısımlarında vurgulanan fakat metinlerin geneline yayılan mutluluk

⁶³⁰ Birkaçı için bk. Willim M. Reddy, *The Navigation of Feeling*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004; Nil Tekgül, *Emotions in the Ottoman Empire*, Dublin: Bloomsbury Publishing, 2023; Hikmet Çağrı Yardımcı, *Cumhuriyet ve Hissiyat: Falih Rifki Atay'da Modernlik, Ulus ve Duygular*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022; *Edebiyat ve Duygular*, Ed. Hazal Bozyer, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023;

⁶³¹ Willim M. Reddy, *The Navigation of Feeling*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

⁶³² Reddy, age, 129.

⁶³³ William M. Reddy'den akt. Hikmet Çağrı Yardımcı, *Cumhuriyet ve Hissiyat: Falih Rifki Atay'da Modernlik, Ulus ve Duygular*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022, 105.

⁶³⁴ Johan Huizinga, *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, 164.

duygusunu ifade etmek üzere “şen”, “mesrur”, “meserret”, “şâd”, “şâdî”, “şâdman”, “şevk”, “tarab”, “şetâret”, “neşat”, “mesud”, “dilşad”, “kâmran”, “saadet”, “zevk”, “hubur”, “ikbal”, “sürur” “handan” “hürrem” “neşe”, “beşâşet”, “said” gibi yakın anlamlara sahip çok sayıda farklı sözcük kullanılır.

“**Rûz-ı mesud-ı** cülusundur bugün ey padişah
Bang-ı **şâdî** ile dolsun saha-i gerdun-medâr
Her taraf mâmur ü âbâdân her dilde **sürur**
Böyle **eyyâm-ı meserret** gördü çeşm-i iftihar”⁶³⁵

“Öyle bir **yevm-i meserret-sâz-ı** devran kim bugün
Halk-ı âlem yerde **dilşad** oldu gökte kudsiyan”⁶³⁶

“**Ruz-ı firuz-ı** cülus-ı şah-ı hurşid-haşem
Eyledi çehre-i âfakı seraser **hürrem**”⁶³⁷

“Tulûundan şerefyab oldu dünya **serteser mesrur**
Kudûm-ı **meymenet**-melzumu etti âlemi mâmur
Melâik hep halâik cümleten müstebşir olmuştur
Kudûmun oldular tebrike cümle gaybiyan mamur”⁶³⁸

“Nur-ı **sürur** saçtın ey yevm-i veladet
Ettin letafetinle dünyayı pür-**şetâret**”⁶³⁹

“Bu ruz-ı celil-i füyûzat-delilin sabahü’l-hayr-ı nuranisi öyle tecelliyat-ı ulviyye-i **mes’adette** eflâk eder ki cihan bir anda cinândan nişan verir. Simaları derhâl gâze-i münevver-i **sürur u hubur** kaplar, gönüllerden feyezân eden eşvak-ı **mes’adet** an-be-an nur-ı **safaya** tahvil ederek insanı her zerresi lemeat-ı zevk ü **meserretten** teşekkül etmiş bir cihan-ı enveri’l-a’lâya kadem-nihâde olmuş gibi izhar-ı asar-ı **beşâşet ü hubura** sevk eder.”⁶⁴⁰

Bu mutluluğun sebebi bu özel günün kaynağı olan sultanın varlığıdır. Onun lütfu sayesinde bütün âlem mutlu olabilmıştır.

“Değil ancak bugün **şevk ü tarab şâdî** nümâyandır
Hemîşe kalb-i millet mihr-i adlinden fûrûzandır”⁶⁴¹

“Padişahım yevm-i **mesud-ı** cülus-ı şevketin
Bâis-i asayiş oldu bâdi-i **şevk ü sürur**
Arz-ı şükr ü mahmedet için bu şeb rûy-i zemin

⁶³⁵ Mekki, “Kaside-i Tebrikiye”, *Servet-i Fünun*, nr. 494, (19 Ağustos 1316): 410.

⁶³⁶ Salim Efendi, [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 2.

⁶³⁷ Mehmed Celal, “Cülusiye”, *Hazine-i Fünun*, nr. 8, (19 Ağustos 1309): 58.

⁶³⁸ “Veladet-i Mesudiyet-Bahşa-yı Hazret-i Hilafetpenahi Ruz-ı Firuzu”, *Sabah*, nr. 4332, (H. 16 Şaban 1319): 1.

⁶³⁹ “Kasidemiz”, *Mürüvvet*, nr. 161, (H. 16 Şaban 1304): 1.

⁶⁴⁰ “Ruz-ı Cülus-ı Feyz-Efzun-ı Hazret-i Hilafetpenah”, *Sabah*, nr. 4975, (19 Ağustos 1319): 1.

⁶⁴¹ Halil Edib, [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3640, (18 Ağustos 1306): 2.

Asmanın necmine faik donandı misl-i nur”⁶⁴²

“Bir ruz-ı dilefruz-ı mukaddes ki cihana
Bir mebde-i tarih-i kemalat ü **saadet**”⁶⁴³

“Oldu âlemde dem-i zevk ü safa **neşe** bedid
Cism-i dünyaya yine geldi zehî ruh-ı cedid
Bülbülân-ı gülşene bin **şevk** ü **şetâretle** dolup
Nağmesaz oldular ahenk ile bâ-**şevk**-i mezid”⁶⁴⁴

“Her sûda **şetâret** ü **tarâvet**
Yarab bu ne hâl-i pür-letafet
Esbabı bunun ne olsa derdim
Esrarını anlamaktı derdim
Gördüm ki eder imiş bu hâlet
Tanzir-i tulû-ı şems-i devlet”⁶⁴⁵

“Ey rûz-ı cülus-ı şah-ı devran
Ey ıyd-ı karin-i **mes’adet**-şan
Lütfunla edip kulûbu **şadan**
Feyzinle kılıp cihanı **handan**
Verdin yine **neşeler** zamana”⁶⁴⁶

Bu, gökyüzünü kıskandıracak kadar renkli ve mutlu bir gündür:

“Gıpta eylerse becâ **şevk**-i cihana âsman
Âsman görmüş değildir böyle revnaklı zaman
Oldu âlem ser-te-ser âbad kalpler **şâdman**”⁶⁴⁷

“Sayende ey şah-ı zaman
Efrad-ı millet **şâdman**
Envar-ı müstağrak cihan
Oldu zemin reşk-i sema”⁶⁴⁸

Herkesin baştan başa gülümsediği bu görüntü âdeta bir çiçek bahçesini andırır:

“Bir **meserret** âlemi oldu memâlik ser-te-ser
Zevk ü **şâdî** eylemiş güya cihanı **lâlezar**
Her taraf bir nura gark olmuş **sürûr** izhâr eder
Herkesin veçhinde zahirdir âlâmât-ı **mesâr**”⁶⁴⁹

“Sen bize bir sirac-ı kudretsin!
Nur-ı lütfunla oldu âlem şen;

⁶⁴² Hüsnü Tıfli, [Başlıksız], *Tarik*, nr. 3387, (19 Ağustos 1309): 2.

⁶⁴³ Mehmet Şevki, [Başlıksız], *Saadet*, nr. 3070, (19 Ağustos 1312): 2.

⁶⁴⁴ Mazhar, [Başlıksız], *Saadet*, nr. 3070, (19 Ağustos 1310): 2.

⁶⁴⁵ Mehmed Nail, “[Başlıksız]”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 4695, (10 Şubat 1309): 2.

⁶⁴⁶ Nazmi, [Başlıksız], *Sabah*, nr. 4975, (19 Ağustos 1319): 3.

⁶⁴⁷ Sezai, [Başlıksız], *Çocuklara Mahsus Gazete*, nr. 15, (19 Ağustos 1312): 4.

⁶⁴⁸ Muhammer Cemil, [Başlıksız], *Mektep*, nr. 38, (19 Ağustos 1311): 534.

⁶⁴⁹ Mekki, “Kaside-i Tebrikiye”, *Servet-i Fünun*, nr. 494, (19 Ağustos 1316): 410.

Her taraf sanki pembe bir **gölşen**.⁶⁵⁰

Güvensiz, tekinsiz, belirsiz yabancı dünyayla kıyaslandığında düzeni, güzelliği, güveni temsil eden bahçenin tıpkı bu özellikleriyle dış dünyadan ayrılması gibi bayram günleri ve bayram mekânları da öteki gün ve yerlerden ayrıdır. Bir yönüyle sultan ile tebaası arasındaki ilişkiyi de idealize eden bu ortam, bir yansıması da dinsel mitlerde görülür.⁶⁵¹ “Cennet bahçesi” içinde mutsuzluğun, ölümün, endişenin olmadığı, herkesin keyfince yiyip içip eğlendiği sonsuz bir mutluluk mekânıdır.

Tek bir gün dahi olsa bu özel günün her ânı bir yıl kadar mutlu eder:

“Yevm-i cülusun yevm-i ıyd
Bu **yevm-i mesudun** bize
Her ânı bir sâl-ı **said**
Her kavî fasl-ı hikmetin”⁶⁵²

“Öyle bir **yevm-i neşat-efza** ki bu **yevm-i said**
Şüphesiz her lahzası **ân-ı saadet-iktirân**”⁶⁵³

Klasik edebiyatta daha ziyade ıydiyelerde görülen bu mutluluk vurgusu esasında gerçeği yansıtmak yerine okura o gün ne hissetmesi gerektiğini öğretir niteliktedir. Her sene şiirlerle desteklenerek vurgulanan bu duygu bir noktada gerçekmiş gibi algılanarak kolektif belleğin yaratılmasına da katkı sunar. Özellikle de çocukluktan itibaren bu şiirleri okuyarak yetişen kişi sultanın yevm-i mahsuslarıyla mutluluğu birbirinden ayrı düşünemez, bu da sultanın varlığının mutluluk saçığına - öyle olmasa dahi- inanması anlamına gelir. Bu yolla kitlelerin duyguları dahi denetim altında tutulmak istenir.

3.2.1.2. “Nur-efşan” Bir Gün

Yıl dönümü şiirlerinde en sık kullanılan diğer bir kelime grubu da ışık saçmayı, parlak ve aydınlık olmayı vurgulayan “nur”, “envar”, “enver”, “münevver”, “füruğ”, “fer”, “efruz”, “ziya”, “şule”, “rüşen”, “rüşenâ” sözcükleridir. Bunlar arasında en sık tercih edilen ise “nur”dur. Allah’ın sıfatlarından biri olan, Kuran’daki bir sureye de adını veren “nur” sözcüğü, cülusiyelerde hem dünyevi hem uhrevi anlamıyla yer bulur. Cülus ve veladet yıl dönümlerinde evler ve sokaklar kandillerle, fenerlerle süslendiğinden gerçekten de diğer gecelere nazaran her yer daha ışıklıdır. Bu gerçek

⁶⁵⁰ Mehmed Muharrem, “Manzume-i Cülusiye”, *Asır*, nr. 909, (19 Ağustos 1320): 2.

⁶⁵¹ Andrews, age, 185.

⁶⁵² Abdullah Hasib, [Başlıksız], *Resimli Gazete*, nr. 43, (19 Ağustos 1313): 509.

⁶⁵³ Salim Efendi, [başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 2.

anlamının yanı sıra mecazi anlamıyla Allah'ın lütfuyla nurlanan padişahın varlığı da şiirlerde konu edilir. Padişahın tahta geçmesi yani cülusuyla bütün sorunlar ortadan kalkmış, karanlıklar aydınlanmış, nurlanmıştır:

“**Envar**-ı lutf-ı mevla
Oldu erîke-pîrâ
Sultan-ı bî-muâdil
Abdülhamid-i âdil.
Tahta cülus edince
Cism-i cesim-i devlet.
Nur-ı ferahla doldu
Gam ye'se müdgam oldu”⁶⁵⁴

“İşte bu yevm-i mübarekte şeh-i âli-tebar
Taht-ı âli-baht Osmaniye oldu **şule-bâr**”⁶⁵⁵

“**Nura** gark oldu bu şeb-i kalb-i beşer
O kadar neşe-i fezâdır ki bu şeb
Gıpta eyler ona her bir **ahter**
Gülîstan-ı nagama döndü cihan”⁶⁵⁶

“İşte bu yevm-i mübarekte şah-ı âli-tebar
Taht-ı âli-baht Osmaniye oldu **şule-bâr**”⁶⁵⁷

“**Füruğ**-ı refetin şahım **ziya-pâş** oldu her yerde
Sürağ-ı lütf u ihsanın müşâhid cümle kışverde
Mukaddes bir makam-ı devletin vardır gönüllerde
Bulunmaz bu meserret bu saadet ıyd-ı ekberde”⁶⁵⁸

“**Mihr**-i adl ü şevketin etti cihanı pür-**ziya**
Kesb-i **envar** eyledi vicdanımız buldu sefa
Padişahım virdimizdir bu dua subh u mesâ
Taht-ı âli baht-ı Osmani'de ey âli-tebar
İzzet ü ikbal ile sen pâyidar ol pâyidar”⁶⁵⁹

“Birden bire binlerce fişenk oldu **füruzan**
Olmaz mı temaşa-ger olanlar buna hayran?
Bir ebr-i seherden daha rengindir o elvan
Yağmur yerine **nur** yağar zanneder insan;
Şemsin gibi mehtapların **parlamasıyla**
Kaçmakta semadan yere yerden göge zulmet.”⁶⁶⁰

“Her yerde göründü **nur**-ı umrân

⁶⁵⁴ Muhtar Efendi, [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 2.

⁶⁵⁵ Fatihli Âmir, “Manzume-i Şükran”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, nr. 183, (19 Ağustos 1315): 2.

⁶⁵⁶ Ömer Lütfü, [Başlıksız], *Malumat*, nr. 148, (20 Ağustos 1314): 559.

⁶⁵⁷ Emine Nimet, [Başlıksız], *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 126, (19 Ağustos 1313): 2.

⁶⁵⁸ Nuri Şeyda, “Cülusiye”, *Mektep*, nr. 38, (19 Ağustos 1311): 531.

⁶⁵⁹ Mehmed Cavid, [Başlıksız], *Hazine-i Fünun*, nr. 10, (19 Ağustos 1311): 77.

⁶⁶⁰ “Şehrayin”, *Maarif*, nr. 8, (19 Kanunisani 1311): 114.

Her noktada **müncelî** adalet”⁶⁶¹

“Bu **şehrayin-i pür-nuru** görenler defaten söyler
Zeminin ziyneti vermiş semaya başka bir hâlet”⁶⁶²

“O günün feyz-i lutfu zahirdir
Öyle bir gün felekte nadirdir

...

Nice ecsâm-ı sabit ü seyyar
Arz-ı seyyar-ı müsnede **nur** saçar
Gecesi gün gibi **münevver** olur
Gecesi gündüzünden **enver** olur”⁶⁶³

Edebiyatta oldukça sık kullanılan ışık motifi kahramanın kudsiyetini göstermenin yanında aynı zamanda o kişinin imgesinin okurun/dinleyenin zihninde daha kolay oluşmasına da hizmet eder.⁶⁶⁴ Öte yandan nur kelimesinin uhrevi literatür bağlamındaki kavram alanı zamanla yerini “medeniyet”le özdeşleşecek bir konuma bırakır. Tanzimat’tan sonra sokakların aydınlatılmasının medeniyetin bir gereği sayılması,⁶⁶⁵ II. Abdülhamid devrinde sokakların gaz lambalarıyla aydınlatılması için bir gaz şirketiyle anlaşılması⁶⁶⁶ ve yine bu dönemlerden itibaren “aydın” anlamında “münevver” sözcüğünün kullanılması aynı kavram alanının tezahürleridir. Nitekim “Sen arş-ı mualla-yı hükümette konuşan / Nurunla münevver bütün efkâr-ı siyaset”⁶⁶⁷ beyitinden de bu durum anlaşılabilir. Öte yandan nur sözcüğü zaman zaman “nur-ı maarif” şeklinde Abdülhamid’in en büyük başarısı sayılabilecek eğitim seferberliğinin bir sıfatı olarak da kullanılır:

“**Nur-ı** maarif oldu
Yer yer mekâtib açtı”⁶⁶⁸

“Giderdi **nur-ı maarifle** zulmet-ı cehli
Fazilet ü hünerin kadrin eyledi is’ad”⁶⁶⁹

Parlaklık verici ışıklı gök cisimleri de şiirlerde en çok başvurulan mazmunlardır. Bu bağlamda “mâh”, “mihir”, “şems”, “ahteran”, “âfıtab” “kevkeb” “kamer” kelimeleri

⁶⁶¹ “Padişahım Çok Yaşa”, *Resimli Gazete*, nr. 102, (21 Şubat 1308): 709.

⁶⁶² Ahmed Lütfü, “Kıta-yı Tes’idiye”, *Malumat*, nr. 199, (19 Ağustos 1315): 122.

⁶⁶³ Nâbi Bey, “[Başlıksız]”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 4107, (4 Mart 1308): 2.

⁶⁶⁴ Turgay Anar, *Sonsuzluğun Yüzleri: İkinci Yeni Şiirinde Görsel Sanatlar*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019, 37.

⁶⁶⁵ Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Ankara: Dost Kitabevi, 2002, 142.

⁶⁶⁶ Emiroğlu, age, 144.

⁶⁶⁷ Mehmet Şevki, [Başlıksız], *Saadet*, nr. 3070, (19 Ağustos 1310): 2.

⁶⁶⁸ Muhtar Efendi, [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 2.

⁶⁶⁹ Feyzi Efendi, [Başlıksız], *Saadet*, nr. 3070, (19 Ağustos 1310): 1.

sıklıkla kullanılır. Bir aydınlatma aracı olan kandilin Kuran’da gök cisimlerinin benzetildiği bir biçimiyle varolması, işlevsel kullanımının dışında bir kutsallık taşımasına yarar. Tıpkı dinî temelli kandil ve Ramazan gecelerinde olduğu gibi cülus ve veladet gecelerinde de etrafın kandillerle aydınlatılması, normal günlerden farklı olarak ışıklı, aydınlık, cıvıl cıvıl olması tebriknâmelerde yer bulan bir temadır:

“Eyleyince iftifâ mağribde **nur-ı âfitab**
Feyz-i şehrayin eder dünyayı bir **nur** u **ziya**
Güya her köşede binlerce **mihir** olmuş bedid
Gıpta eylerse zemine âsman elbet sezâ
Sanki etmiştir zemine **mihir** ü **mah** u **ahteran**
Hâlisâne arz-ı tebrik etmeye şahim sana”⁶⁷⁰

“Yâ Rab o şehriyara
Oldukça **mâh-ı enver**
Rûz-ı cülusu kılınsın.
Oldukça **mihir-i târem**
(...)
Her yerde **rûşenâdır**
Envâr-ı şems-i garrâ”⁶⁷¹

“**Münevver** eylese **kandil mihir** ü **mah** âsâ
Füruğ-ı kevkeb bahtın Cenab-ı Rabbü’l-ibad”⁶⁷²

“Ne **âsman** u **kevakib**, ne **âfitab** u **kamer**
Nazir-i zatına, ey tacdar-ı rahm-i âsar,
Müsadif olmadı ömründe; sübha-ı a’sar
Cihanda görmedi bir böyle şah-ı şefkat-ver”⁶⁷³

“Padişahım veladetin gecesi
Nura gark oldu **asuman** u zemin”⁶⁷⁴

Bu dönemdeki tebrik kasideleri her ne kadar klasik edebiyattan el alacak biçimde yazılıyor olsa da bir umman olan eski edebiyattaki hangi öğelerin seçildiği de önemli bir gösterge olarak düşünülmelidir. En az nur kadar yaygın olan gül ve bununla bağlantılı olarak bahçe temalı mazmunların yerine “ışık” kavram alanı içindeki kelimelerin seçilmesi hem manevi hem de maddi anlamda padişahın aydınlatıcılığına ve bayram günleri sokakların şenlikli olmasına işaret eder. Bu kelimenin 19. yüzyılda kavram alanının terakki ve medeniyet sözcükleri çerçevesinde genişlemesi, terakki

⁶⁷⁰ Süleyman Tevfik, [Başlıksız], *Sabah*, nr. 4245, (19 Ağustos 1317): 3.

⁶⁷¹ Muhtar Efendi, [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 2.

⁶⁷² Feyzi Efendi, [Başlıksız], *Saadet*, nr. 3070, (19 Ağustos 1310): 1.

⁶⁷³ Ayn İsmet, “Tebcil-i Enar-ı Celile-i Hazret-i Tacdari”, *Çocuk Bahçesi*, nr. 29, (19 Ağustos 1321): 3.

⁶⁷⁴ “[Başlıksız]”, *Servet-i Fünun*, nr. 104, (10 Şubat 1309): 370.

vurgusunun yoğun olduğu tebriknâmeler için daha doğru bir seçim olarak düşünülmüş, tercih edilmiş ve kurgulanmıştır. Öte yandan eski eebiyatta alışkın olunduğu biçimiyle Hz. Peygamber için kullanılan nur imgesi, aynı zamanda peygamberin tasvir edilemez bedenini ışığın içine koyarak “zihinsel retinalarda sonsuzluk, kusursuzluk, biriciklik imgelerinin” oluşmasını sağlamaya yarar.⁶⁷⁵ Buradan yola çıkarak benzer bir şeyin II. Abdülhamid imgesi için de yaratılmış olabileceği düşünülebilir.

3.2.2. Adil, Şefkatli, Muhsin Bir Şehinşah-ı Bî-muadil

Tebriknâmeler çoğunlukla iki konu etrafında yazılır. İlki önceki bölümlerde ele alındığı gibi, o günün bir bayram günü olmasının verdiği coşku ve mutluluğun tasviri ikincisi ise bu bayram gününün müsebbibi olan padişaha övgü ve iyi dileklerdir. Bu övgü içeriklerinde padişaha yönelik birtakım sıfatlar kullanılır. En sık kullanılan sıfatların hangileri olduğuna bakılarak bu devirde padişahın nasıl bir biçimde tasvir edildiği veya ne biçimde tasavvur edilmesinin istendiği hakkında çıkarımda bulunulabilir.

Kullanılan bu sıfatlar Allah’ın isimlerinden (Esmâihüsna) mülhem ve onlarla ortaklıklar bulundurmakla birlikte her şeye rağmen dünyevi bir tondadır. Şiirlerdeki tasvire göre sultan adil, şefkatli, muhsin bir şehinşah’tır ve muadili yoktur:

**“O şahinşah-ı adil padişah bî-muadil kim
Nazırın görmemiştir halk evvelden dide-i dünya”⁶⁷⁶**

“Önümde bir müteselsil-i künye-i eslaf,
Bütün meâsir-i mazi, tekmiat-ı kurûn
Senin salife-i mâdelet zafer-i meşhun...
Evet; fakat senin, ey şehriyar-ı adl-i evsaf.”⁶⁷⁷

**“Bir şâh-ı celil-i şefkat-ârâ
Bir padişah-ı adalet-efzâ”⁶⁷⁸**

**“O bir şems-i hidayettir o bir nur-ı adalettir
Velinimet-i âlem, şehinşah-ı kader-efzâ”⁶⁷⁹**

**“Yok menendin o rütbe a’delsin
Şefkat ü merhamette ekmelsin”⁶⁸⁰**

⁶⁷⁵ Turgay Anar, “Tedirginlikler Çağında Hz. Peygamber İmgisine Sığınmak: Modern Türk Şairinin Zihinsel Retinası”, *Sireti Surette Görmek I-II Çalıştay Tebliğleri Kitabı*, İstanbul, 2018, 270.

⁶⁷⁶ Kenan Efendi, [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 2.

⁶⁷⁷ Ayn İsmet, “Tebcil-i Enar-ı Celile-i Hazret-i Tacdari”, *Çocuk Bahçesi*, nr. 29, (19 Ağustos 1321): 3.

⁶⁷⁸ Hüsnü Fehmi, “[Başlıksız]”, *Tarik*, nr. 396-5010, (7 Kanunievvel 1315): 3.

⁶⁷⁹ Mehmed Esad, [Başlıksız], *Asır*, nr. 909, (19 Ağustos 1320): 2.

⁶⁸⁰ “Padişahım Çok Yaşa”, *Resimli Gazete*, nr. 102, (H. 21 Şaban 1308): 710.

“Âleme meşmûl **rahm ü şefkati**
Eyliyor dünyayı **lutf-ı şâdman**”⁶⁸¹

Özellikle padişahın tahta geçişiyle özdeşleşmiş caize kültürü 19. yüzyılda da artıp çeşitlenerek devam eder. Örneğin nişan, on dokuzuncu yüzyıl boyunca, özellikle cülus ve veladet yıl dönümlerinde bolca dağıtılan, dağıtıldığı kişiler gazete sayfalarından ilan edilen, kişiye devlet hizmetlerinde gösterdiği başarı sonucu verilen bir çeşit madalyadır. Osmanlı Devleti’nde on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren verilmeye başlanmış, on dokuzuncu yüzyıl boyunca nişan ve rütbe geleneği giderek yaygınlaşarak geliştirilmiş, 1848’de bir nizamnamesi dahi yayınlanmıştır.⁶⁸² Cülus ve veladet yıl dönümlerinin de resmî bayramlar haline gelmesiyle bu dönemde cülus bahşisi yerini gazete ve dergi sayfalarını da süsleyen tayin, rütbe, madalya ihsanlarına bırakmıştır. Öte yandan “ihsan” sözcüğü bu somut anlamının dışında veya bununla birlikte, tebrik kasidelerinde II. Abdülhamid’in sıfatlarından biridir. İhsanla birlikte yakın anlamdaki lutf, fazl, bahş, feyz, efdâl gibi kelimeler de kullanılır. Bu ifadeler temelde II. Abdülhamid’in cömertliğini, lütufkârlığını, eliaçıklığını vurgulamaya yarar:

“Cülusundan beri âlem seraser gark-ı **ihsandır**
Cülusun padişahım herkese bir **lutf-ı** yezdandır”⁶⁸³

“Adlin mülûk-ı âleme olmakta bir misal
Fazlınla ehl-i **fazl** olan etmekte iftihar
Sensin o padişah sûtûde-sıfat kim
Zıllinde cism-i devletin olmakta şule-bâr”⁶⁸⁴

“Ey ruz-ı cülus-ı şevk-**bahşâ**
Feyzinle cihanı kıldın ihya
Âfak-ı tarabla oldu mâlî
Ervah-ı nevâzişinle güya”⁶⁸⁵

“Her yanı bir ravza-yı **feyz** oldu elhak mülkünün
Mülkünün her köşesi oldu gülistan-ı cenab”⁶⁸⁶

“**Adalet, lütf u ihsan u inayet, merhamet, şefkat**
Sehâvet, âtîfet ü refet ona mahzâ müsellemdir”⁶⁸⁷

“Ey resulün cânîşini ey cihanın **süruru**

⁶⁸¹ Nigar Bint-i Osman, "Şaire Hanımlar Tarafından İrsal Olunan Manzumelerdir", *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 1, (19 Ağustos 1311): 3.

⁶⁸² İbrahim Artuk, "Nişan", *İslam Ansiklopedisi*.

⁶⁸³ Şemsi Efendi, [Başlıksız], *Saadet*, nr. 3070, (19 Ağustos 1310): 1.

⁶⁸⁴ Ahmed Saki, [Başlıksız], *Tarik*, nr. 3387, (19 Ağustos 1309): 2.

⁶⁸⁵ Ahmed Ahmedî, [Başlıksız], *Saadet* (19 Ağustos 1317): 2.

⁶⁸⁶ Lütfî, "[Başlıksız]", *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 44, (19 Kanunisani 1311): 4.

⁶⁸⁷ Bahaeddin Bey, [Başlıksız], *Saadet*, nr. 3070, (19 Ağustos 1310): 1.

Asman-ı adl ü dinin hâver-i **feyz-âveri**”⁶⁸⁸

“Ey rûz-ı cülus-ı şah-ı devran
Zemin-i **pür-feyz** ve emn ü rahat ü ays
Zaman-ı âsâyışıyle buldu sâman”⁶⁸⁹

Sıklıkla karşılaşılan bir başka sıfat “şehinşah”tır (şâhenşah, şehinşeh). Şahlar şahı, padişahlar padişahı anlamına gelen bu ifade aynı zamanda “bî-muadil”, “emsalsiz” sıfatlarıyla da yakın anlama sahiptir.

“Sultan-ı **bî-muadil**
Abdülhamid-i âdil”⁶⁹⁰

“**Bu hiçbir devre mev’ud olmayan bir lütf-ı yezdandır,**
Bu hiçbir uhde makdur olmayan bir fazl u ihsandır.
Hayır, **emsali yoktur** böyle bir ahd-ı meâlînin,
Evet, efdâli çoktur devr-i şâhenşaha âlinin.
Ne **şâhenşah, şah-ı şehriyâran** kendidir bizzat,
Ne şah şehriyâran, dehre ihsan kendidir bizzat”⁶⁹¹

“Bais bu kadar şevke **şehinşâh-ı cihandır**
Sultan-ı zamandır
Zira ki bugün tahta cülus eyledi ol şah
Hakan-ı dil-âgâh
Ol padişeh-i bahr ü ber-i sahib-i irfan
Sultan Hamid Han”⁶⁹²

“O şahinşah-ı adil-i padişah-ı **bî-muadil** kim
Nazırın **görmemiştir** halk evvelden dide-i dünya

“Çünkü tarif-i sıfatın haric-ı endişedir
Zatını tavsif için icat gerektir bir lisan
Öyle bir **şahenşeh-i âli**-himem sanki senin
Zikr ü evsafın için yoktur güzel tabir bulan”⁶⁹³

Sultanın benzersizliğini vurgulamak demek sadece hâlihazırdaki diğer hükümdarlarla kıyaslayıp onu en üste koymak değil aynı zamanda kendisinden önce gelen padişahları da onun altında konumlandırmak anlamına gelir. Bu sebeple yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere yalnızca “şehinşah-ı cihan” vurgusu değil, “hiçbir devirde görülmemiş bir lütuf” vurgusu da hâkimdir.

⁶⁸⁸ Hayrullah Tacettin, [Başlıksız], *Sabah*, nr. 6436, (19 Ağustos 1323): 3.

⁶⁸⁹ Mehmed Emin, [Başlıksız], *Sabah*, nr. 6071, (19 Ağustos 1322): 3.

⁶⁹⁰ Muhtar Efendi, [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 2.

⁶⁹¹ [Başlıksız], *Servet-i Fünun*, nr. 494, (19 Ağustos 1316): 403.

⁶⁹² Ferid, [Başlıksız], *Sabah*, nr. 6071, (19 Ağustos 1322): 3.

⁶⁹³ İbnü’l Cevad Efdalüddin, “[Başlıksız]”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 4107, (4 Mart 1308): 2.

Esasında hükümdarların ve siyasi elitlerin ünvanlarına bakıldığında, merhametin hem doğuştan gelen bir duygu hem de fiziki bir özellik olarak değerlendirildiği, bu nedenle yöneticilerin bu niteliğe sahip oldukları için seçildiği kabul edilir. Aynı zamanda, merhametin geliştirilebilir bir duygu olduğu da düşünülmüştür. Bu sebeple, ahlakçılar her daim yöneticilere tebaalarına karşı şefkatle yaklaşımlarını öğütlemiş ve bu duyguyu eyleme geçirmelerini tavsiye etmişlerdir.⁶⁹⁴ Bu metinlerdeki geçmişe kıyasla en temel fark sultanın merhametinin birtakım sebeplere dayandırılmasıdır. Darülaceze açarak yaşlıları, kimsesizleri koruyan, etfal hastanesiyle hasta çocukların iyileşmesinin yolunu açan, memleketin her köşesinde yeni okullar kurarak ülkenin aydınlanmasına hizmet eden sultanın adil, merhametli, lütufkâr, bî-muadil kimliği de kanıtlanmış olur. Nitekim şiirlerde de bu kanıtlar sık sık tekrarlanarak okur, padişahın nitelikleri konusunda ikna edilir.

3.2.3. Bî-muadillığın Kanıtları: “En Büyük Burhan ise Şu Hâlimiz”

Buraya kadar anlatılanlar ışığında II. Abdülhamid dönemi tebriknâmelerinin içeriklerinin temelde klasik kasidelerden çok da farklı olmadığı zannedilebilir. Gerçekten de klasik edebiyatta sıklıkla karşılaşılan mazmunlar tebriknâmelerde yinelenerek alternatif biçimde dolaşıma sokulmuştur. Tüm bunların yanı sıra bahsi geçen tebriknâmelerin büyük bir kısmında II. Abdülhamid devrine özgü, bu dönemden bağımsız okunamayacak birtakım içeriklere de rastlamak mümkündür.

Dikkat çekici bir özellik olarak, özellikle sultanın sıfatları sıralandıktan sonra bunlara layık olduğunu kanıtlamak adına “burhan” kelimesi tercih edilir. Kanıt olarak sunulan şeyler ise çoğunlukla sultanın mektep açma, yetimleri ve kimsesizleri koruyup kollama ve diğer birtakım *terakki* faaliyetlerine işaret eder. Sultanın hangi faaliyetlerinin daha çok övüldüğü süreli yayının içeriğine ve hedef kitlesine göre değişiklik gösterebilir. Bu durumu özellikle kadın ve çocuk dergileri üzerinden doğrudan okumak mümkündür.

Kapitalizmin etkisiyle çağa hâkim olan ilerlemeci bakış açısının tezahürü terakki girişimlerini övme çabası hükümdarın gücünü ilahi kaynaklardan aldığı klasik devrin geride kaldığı ve dünyevi yönüyle ön plana çıktığının da bir işaretidir. Artık sultan yalnızca var olduğu için insanüstü, yüce bir *varlık* olmaktan çıkmış ve yapıp ettikleri, halka hizmetleriyle övülen bir *insan* konumuna geçmiştir.

⁶⁹⁴ Tekgül, age, 50.

Bu başlık altında “burhan” olarak en çok öne sürülen dört konu, müesseseler, bayındırlık ve hayır faaliyetleri; matbaadaki gelişmeler, kadınların görünürlüğünün artması ve maarifin yaygınlaşması konuları ele alınacaktır.

3.2.3.1. Asrımızın Şayan-ı Gıpta Müessesatı

Nadir Özbek, 19. yüzyıl Osmanlı Devleti’ni “sosyal devlet” bağlamında ele aldığı çalışmada bu dönemki padişahların önceki yüzyıllara kıyasla çok daha az sayıda vakıf açtığına işaret eder. Özbek’in araştırmasındaki verilere göre II. Abdülhamid yalnızca iki adet vakıf açmıştır ki bu sayı, vakıf geleneğiyle ilerleyen Osmanlı Devleti için oldukça azdır. Hele ki II. Abdülhamid gibi “zengin bir sosyal yardım ve hayır sistemi oluşturan”⁶⁹⁵ bir padişahın vakıf kurmaktan imtina etmesi araştırılmaya değerdir. Özbek, yeni vakıflar açmak yerine hayır ve bayındırlık faaliyetlerini kendinde toplanmasıyla “padişah[ın], popüler ve paternalist bir figür olarak sunul[duğunu] ve bu yolla yoksul halk ile padişah arasında bir ‘yakınlık hissi’ oluşturulmaya”⁶⁹⁶ çalışıldığını söyler.

II. Abdülhamid iktidarında yıldan yıla tebriknâmelerin yaygınlığının artması gibi sultanın hayır ve bayındırlık faaliyetlerini övme refleksi de artışa geçer. Bunda II. Abdülhamid’in en önemli hayır kurumlarından biri olan Darülaceze’nin 1896’da, bir diğeri olan Hamidiye Etfal Hastanesi’nin ise 1899’da açılması etkili olmuştur.

Tüm bunlara karşın padişahın en çok hayır harcaması yaptığı görülen cami ve ibadethanelere dair⁶⁹⁷ özel övgülere tebriknâmelerde bu derece sık rastlanmaz. Terakki bağlamında övülen mektepler, hami-padişahın kucağında güvende olmak bağlamında methedilen kimsesizler yurdu, etfal hastanesi gibi icraatler tekrar tekrar övülürken istatistiklere göre en çok paranın sarf edilidği yeni camileri övmek akla nadiren gelir. Bunun temel sebebi bayındırlık faaliyetlerini övmenin peşi sıra gelen “terakki” methidir. II. Abdülhamid’in dış politikada sıkı takipçisi olduğu II. Wilhelm’in Berlin’de inşa ettirdiği Kaiser und Kaiserin Friedrich Kinderkrankenhus örnek alınarak oluşturulan Hamidiye Etfal Hastanesi, modern teknolojiyle yapılmış Hicaz Demiryolu, kadınlar başta olmak üzere toplumun tabanına yazar olma olanağı sunan matbaa teknolojisi, çocuklara kız-erkek ayrımı olmaksızın okuma olanağı tanıyan maarif seferberliği devletin terakkisini sağlarken, inşa edilen veya onarılan camiler terakki

⁶⁹⁵ Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, 26.

⁶⁹⁶ Özbek, age, 31-32.

⁶⁹⁷ Özbek bu oranı %32 olarak tespit etmiştir. Age, 158.

anlamında yeni ve *modern* değildir. Bu camilerin inşası gelişme adına büyük bir önem arz etmez. Her ne kadar tebriknâmelerde padişahın “hami-i din ü devlet” oluşu vurgulansa da “burhan” adına sunulan faaliyetleri içinde ülkenin dört bir yanına açtığı yeni ibadethanelerden bahsedilse dahi mutlaka bunlar *medeniyet göstergesi* mekteplerle bir arada anılır.

“Sayende senin bu mülk ü millet
Asude-nişin-i istirâhat

Devrinde maarif oldu âli
Günden güne eyledi taali
Açtın nice mescid ü mekatib
Tergib-i ulûmu, hayrı mûcib”⁶⁹⁸

Servet-i Fünûn’un ilk senesi olan 1892’deki cülus kutlamaları kapakta yer alan bir şiirle başlar. Burada Abdülhamid’in halifeliğine yönelik övücü sözlerin yanı sıra imar faaliyetlerine ve terakkiye de vurgu vardır:

“Nur-ı feyyaz-ı **terakki-i devleti**
Eyledi esad-ı burc-ı şevkete.

Feyz-ı mahsusu taali-i milleti
Şevk ile erdirdi evc-i rifata”⁶⁹⁹

Bir başka örnek, *Saadet* gazetesinin 1904 senesinde veladet günü kutlamasındandır. Burada da sultanın yaptıkları “cennetler” olarak anılarak hakkının ne yapılırsa ödenemeyeceği vurgulanır:

“Eslâf-ı kiram içinde böyle
Gördün ise durma şimdi söyle
Mektepler açıldı sayesinde
Cennetler açıldı sayesinde
Hakkıyla olur mu vasfı kâbil
Birdir o şâh-ı kerim ü adil
Hami-i maarif ü mekatib
Hami-i mesâib ü meâyib
Asrında bulundu feyz-i ekser
Binler yaşa ey şâh-ı kerem-gir”⁷⁰⁰

Burada olduğu gibi, şiirlerde terakkiyata yapılan vurgu genellikle orta kısımlarda yer alır ve peşinden dua bölümü gelir. Bu sayede padişaha edilecek dualar

⁶⁹⁸ Hüsnü Fehmi, “[Başlıksız]”, *Tarik*, nr. 396-5010, (7 Kanunievvel 1315): 3.

⁶⁹⁹ “Tebrik-i Memlükâne”, *Servet-i Fünun*, nr. 77, (19 Ağustos 1309): 386. (Sayfanın sağ kısmında baskıdan kaynaklı eksiklikler olduğundan bazı kelimeler okunamamıştır.)

⁷⁰⁰ İskeçeli Mehmed Sıdkı, “[Başlıksız]”, *Saadet*, (Numara ve tarihin olduğu kısım yırtılmış olduğundan okunamamıştır.)

da sebepleriyle sunulmuş olur. Yukarıda bahsi geçen dünyevi padişah imajı tam da bu nüanslarla yaratılır. Bir yanda “cennetler açıldı sayesinde” denecek kadar yüce bir makamken öte yandan açtığı okullar, hastaneler, tren yolları sayesinde uzun yaşaması için dua edilmesi gereken bir *insandır*.

Esasında terakkiyata dair vurgu manzumdan ziyade mensur tebriknâmelerde daha yoğundur. Bu metinlerde bahsi geçen yapılardan teker teker bahsedilerek fonksiyonları ayrıntılı biçimde anlatılabilir. Üstelik fotoğraflarla da desteklenip metinlerde işaret edilmesi kolaydır. *Tercüman-ı Hakikat*'ın 1901 senesindeki cülus yıl dönümü sayısında da “terakki” vurgusuyla birlikte sayfalar boyunca Sultan'ın tahta geçmesinden bu yana yapıp ettikleri sıralanır:

“Şu yirmi altı sene zarfında memalik-i Osmaniye'nin her tarafında binlerce gülzar-ı temeddün vücud olduğu, en sarp en yalvaç dağlardan şimendiferler geçirilmek, en ücra, en uzak köşelerde mektepler küşadıyla nur-ı marifet ikad edilmek gibi bâis-i fahr u ibtihac olacak bunca terakkiyat gûnâgûn görüldüğü nazar-ı teemmüle alınacak olursa **mazhar olduğumuz terakki o vakit hakkıyla takdir edilmiş olur.**”⁷⁰¹

Yukarıda bahsi geçen, fotoğraflarla destekleyerek Sultan'ın faaliyetlerini sıralamaya en uygun mecra, musavver niteliğinden dolayı *Servet-i Fünun*'dur. 25. cülus günü kutlamaları için Sultan'ın faaliyetlerinin sayfalara sığmayacağı söylendikten sonra fotoğraflar ve tasvirler yoluyla tüm bunlara dair uzun uzun bilgi verilir:

“Padişah-ı diyanetpenah efendimiz hazretlerinin müessesat-ı diniye ve hayriye-i mülukaneleri lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâdır. Her tarafta müceddeden inşa kılınan veya ihya edilen cevami-i şerife, tekâyâ ve zevâyâ ve medaris ile acezehaneler, hastahaneler hâtif-ı enzâr-ı şükr olup ezcümle ‘Dârülaceze’ ile ‘Hamidiye Etfal Hastanesi’ hakikaten **asrımızın şayan-ı gıpta müessesat-ı hayriyesindedir**. Dârülaceze din ve mezhep tefrik olunmaksızın bilcümle acezenin iskan ü îvâsına mahsus bir bina-yı cesimdir ki uzaktan âdetâ bir mahalle zannolunur. Aceze ve bî-vâyegân burada kendilerine yatacak yer, yiyecek yemek bulurlar; fazla olarak bir de sanat öğrenerek ömürleri oldukça makam-ı hilafete, din ü devlete dua ederler. ‘Hamidiye Etfal Hastanesi’ ise asr-ı hâzırın terakkiyat-ı fenniyesine tatbiken vücuda gelen ve **Avrupa’da bile emsali az bulunan bir müessese-i fevkalade-i sıhhiyedir** ki sarf-ı eser-i inâyet-i hayr-gayet-i cenab-ı padişahidir.

İstanbul’da inşa kılınp cihanın nazar-ı takdir ü istihsanını cezbeden bu müessese-i hayriyelerin şubâtı kâbilinden olarak vilayât-ı şahanenin her tarafında nice acezehaneler, hastahaneler meydana gelmektedir ki bunlardan misal olarak resimlerini müşahade eylediğiniz San’a ve Yanya Gureba hastahanelerini zikr ü irae ile iktifa ederiz.”⁷⁰²

⁷⁰¹ “Yirmi Altıncı Sene-i Devriye-i Cülus-ı Hümayun Mes’adet-Makrun”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 7311, (19 Ağustos 1317): 2.

⁷⁰² “Tebcil-i Meâsir-i Celile-i Hazret-i Hilafetpenahi”, *Servet-i Fünun*, nr. 494, (19 Ağustos 1316): 404.

Cami, tekke, zaviye ve medrese gibi kurumlar şiirlerde pek anılmadığı hâlde bu mensur metinde bir cümleyle dahi olsa bahis konusu edilir. Fakat esas odak nokta, inşası yeni bitti sayılabilecek Darülaceze ve Hamidiye Etfal Hastanesi'dir. Buraların hem işlevi hem de asriliğine vurgu yapılır. “Avrupa’da bile emsali az bulunan” bu yapılar “cihanın nazar-ı takdir-i istihsasını” cezbetmektedir. Metnin devamında fotoğraflarla destekleyerek tüm bu yapılar tek tek tanıtılır. Cülus ve veladet yıl dönümlerinde padişaha övgünün bu tarzda somut verilerle desteklenmesi bir yana, yapıp ettiklerinin öncelikle tebaaya ve sonrasında Avrupa başta olmak üzere bütün dünyaya reklam edilmesi de II. Abdülhamid’in temel siyasi politikasıyla örtüşür.

Benzer vurgular bir başka musavver yayın olan *Resimli Gazete*'de yer alan aşağıdaki metinde de görülür:

“Câlis-ı taht- âli-i saltanat oldukları günden beri yegane arzu-yı hümayunları bu mülk ü milletin itilâ-yı şanından, husul-ı saadet hâl-i umranından ibaret olan, **gece gündüz bunun istikmâl-i esbabına sarf-ı himmet eden, mülkün her cihetinde mektepler, yollar, çiftlikler, darüssinaalar vücuda getirmek suretiyle maarif ve ticaret ve ziraat ve sînâat-ı millîyemizi tevsi ü temin, ashabını himaye ve taltif eden, darülacezeler yapan, her âfetin akib-i zuhurunda imdada yetişerek birtakım aceze ve biçare-gâmı garik-i âtîfet ü ihsan buyuran**, hasılı “Es-Sultan-ı Zillullahi Fil-Arz” teşrif-i sübhanisine tamamıyla mâsada-ı “Fahrü’s-Selatin” ünvan-ı tekrimine her cihetle ehak u elyak olan sevgili padişahımız efendimiz hazretleridir.”⁷⁰³

Burada tasvir edilen padişah, milletine hizmet için gecesini gündüzüne katan, her zor durumda halkının yanında olan, İslami literatüre ait kavramlarla tanımlanmaya çalışılsa da nihayetinde *dünyevi* karakterde biridir. Sıfatların sahibi olması yetmez, yaptıklarıyla bu sıfatlara layık olduğunu da kanıtlaması gerekir.

Terakki vurgusunun millî bayramlarla özdeş tutulduğunun en açık göstergelerinden biri 25. cülus yıl dönümünde *Ceride-i Baytariye ve Ziraiye*'deki tebriknâmenin ilk cümlesinde gizlidir. Buna göre “Bir milletin sabahü'l hayr-ı terakki ü taâlîsi hangi gün infilak eidilmiş ise o yevm-i mes'adet-pîra bir ıyd-ı millîsi addolunmaya sezadır.”⁷⁰⁴ Devam eden cümlede ise terakki güneşinin parladığı an olarak II. Abdülhamid'in tahta geçişi anılır, bugün İslamiyan ve Osmaniyan için bir ıyd-ı meserrettir.

Darülaceze ve Hamidiye Etfal Hastanesi bir yana, II. Abdülhamid'in en büyük projesi 25. cülus yıl dönümünde temeli atılan Hicaz Demiryolu Hattı'dır. Bu eser

⁷⁰³ “Padişahım Çok Yaşa”, *Resimli Gazete*, nr. 52, (3 Mart 1308): 630.

⁷⁰⁴ “İyd-ı Ekber-i Mllî”, *Ceride-i Baytariye ve Ziraiye*, nr. 18, (16 Ağustos 1316): 237.

devletin taşra bağlantısını sağlamlaştırmaya ve elbette II. Abdülhamid'in İslamcılık politikasını da desteklemeye yarar. *Servet-i Fünûn*'un 1902'deki cülus yıl dönümü kapağında Hicaz Demiryolu Hattı'nın uzaktan görüldüğü, bunu gören vatandaşların şükrederek sevindiği bir illüstrasyon yer alır. Fonda yer alan develerden ve halkın giyindiği kıyafetlerdne buranın Hicaz olduğu anlaşılır. Kapakta Fransızca olarak "Numero Special" (Özel Sayı) ve "Publie Pour Les Travaux Du Chemin De Fer De [Hedjaz Hamidie]" (Hamidiye Hicaz Demiryolu Çalışmaları İçin Yayınlanmıştır) ifadeleri bulunur. Klasik bir cülus tebriğiyle başlayan dergi Hicaz Demiryolu Hattı çalışmalarını gösteren fotoğraflar, açıklamalar ve istatistiki bilgiler ile devam eder. Derginin bu özel sayısı gerçekten de tamamıyla Hicaz Demiryolu Hattı'nın tanıtımına ayrılmıştır.⁷⁰⁵

Servet-i Fünûn dergisi önceki senelerde de cülus yıl dönümlerinde fotoğraflı, bol anlatımlı özel kutlamalar yapsa da⁷⁰⁶ ilk kez II. Abdülhamid'in sadece bir tek faaliyetine odaklanan özel bir sayı hazırlamıştır. Bu sayının derginin kapatılma cezası aldığı ve *Servet-i Fünûn* veya *Edebiyat-ı Cedide* dediğimiz grubun bir bakıma dağılmasının tarihi olan 1901'den sonraki ilk cülus yıl dönümünde yayımlanması akla spekülatif sorular getirir. Bu sayı Sultan'ın gözüne girip derginin varlığını sürdürme çabası mıdır yoksa başta Tevfik Fikret olmak üzere muhalifliğiyle bilinen yazarların dergiden ayrılması vesilesiyle *özgürlüğüne* kavuşan Ahmet İhsan'ın kişisel bir tercihi midir?

Bunun için biraz daha geriye gidip "*Servet-i Fünun*'un Mesleği" ile süreli yayınların cülus ve veladet günüyle organik ilişkisine yakından bakmak faydalı olacaktır. Zira gazete ve dergilerde sıklıkla terakki için en faydalı şey olarak tanımlanan matbuattaki gelişmeler de padişaha atfedilerek yıl dönümlerinde övülen faaliyetler arasına girer.

⁷⁰⁵ *Servet-i Fünun*, nr. 592-593, (19 Ağustos 1318): 305-315.

⁷⁰⁶ Esasında bu durum "*Servet-i Fünun*'un Mesleği"dir: "!'Servet-i Fünun'un mesleği işte birinci derecede sadakat ve ubudiyet-i vazife-i mukaddesesine ittibâ ile beraber terakkiyat-ı medeniye ve fenniye-i Osmaniye'nin tercümanı olmak, Avrupa ihtirâat-ı fenniyesinden kariin-i kiramı haberdar etmekten yani tamm-ı Osmanlı musavveri olmaktan ibarettir. Tarif-i meslek-i vâsi oldu değil mi? Demek istedim ki 'Servet-i Fünun' memâlik-i Osmaniye'de mevki-i husule gelmiş terakkiyat u tesisat-ı fenniye, sınaie ve nâfianın mümkün olanlarını resimleriyle derc-i sahife edecek. Avrupa'da meydana gelmiş her türlü terakkiyat-ı fenniye ve sınaienin mühim ve kâbil-i nakl olanlarını kezalik resimleriyle sütun-ı neşre alacak, meşâhir-i zamanın tesâvirini kariine gösterecek bunlara müte'allik makaleleri yazacaktır. İkinci derecede itina edeceği cihet mümkün mertebe 'Osmanlı musavveri' ünvanına layık bulunmak meselesi olacaktır." "İfade-i Mahsusa", *Servet-i Fünun*, nr. 53, (5 Mart 1308): 5.

3.2.3.2. “En Ziyade Müstefid” Şey: Matbuat

Henüz şehzadeyken Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi isimlerin süreli yayınlarda yazdıkları edebî eserlerle toplumu ne derece etkileyebildiğini gören II. Abdülhamid sıkı bir gazete okurudur. *Ceride-i Havadis*, *Tasvir-i Efkar*, *Basiret*, *Çingiraklı Tatar*, *Çaylak* gibi gazete ve dergileri takip eder. Gedikpaşa’daki kıraathanesinde müşterilerine çeşitli yabancı gazete ve kitaplar sunan Serafim Efendi sayesinde şehzade de yabancı yayınları takip etme fırsatı bulur.⁷⁰⁷ Bu ilgisi padişahlığı döneminde, özellikle 1890’dan sonra artar.⁷⁰⁸

Din ü devletin hamisi olan Osmanlı Sultanı desteklediği şeylerin gelişmesinin de yolunu açar. Bunun başında ise matbaa gelir. Her ne kadar söz konusu II. Abdülhamid olunca matbuat sansürü akla gelse de sansür uyguladığı derecede yeni yayınların çıkmasını ve gelişmesini de desteklemiştir. Özellikle musavver yayıncılığın gelişmesinde II. Abdülhamid’in desteği yadsınamaz.

Süreli yayınların ilk sayıların cülus veya veladet yıl dönümüne denk gelmesi - veya getirilmesi- bu devirde görülen ve hiç de tesadüf sayılmayacak bir fenomendir. Örneğin *Servet-i Fünun*, *Mektep* ve *Resimli Gazete*’nin ilk sayıları veladet yıl dönümünde; *Hanımlara Mahsus Gazete* ile *Terakki*’nin ilk sayıları ise cülus yıl dönümünde çıkar. Bu sayede yıl dönümü kutlamalarıyla derginin veya gazetenin yeni yaşını kutlamak aynı güne denk gelir. Zaman zaman yıl dönümü kutlama metinlerinde süreli yayının yeni senesine de vurgu yapılarak II. Abdülhamid’in sunduğu olanaklar övülür. Bu durum tıpkı resmî bina veya yapıların açılışının veladet veya cülus yıl dönümüne denk getirilmesine benzer. Örneğin 1891’in veladet yıl dönümünde yayın hayatına başlayan *Servet-i Fünun*’un ilk sayısında tam bir önceki sene, yine veladet-i hümayun gününde açılan Âlem Matbaası’na atıf yapılarak benzer biçimde *Servet-i Fünun*’un da o gün yayına başladığı söylenir. Padişaha yaptıkları için şükranları iletilip ömrünün uzun ve sağlıklı olması adına dua edilerek tebrikat sona erdirilir.⁷⁰⁹

Bir sonraki senenin veladet yıl dönümünde ise bu sefer Türkçe yayımlanan ilk musavver yayın olması bakımından kendilerini övdükten sonra (ki bu bir çeşit fahriyedir) padişah sayesinde olan bu atılım için ona teşekkür etmeyi unutmazlar:

“[B]u seneye gelinceye kadar İstanbul’da Türkçe musavver gazete yok idi; her türlü terakkiyat-ı fenniye ve sınıyemizin bais ve müsabbib-i

⁷⁰⁷ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, Çev: Ali Berktaş. İstanbul: Homer Yayınları, 2006, 44-45.

⁷⁰⁸ Çağrı Erhan, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Yabancı Gazetecilere Nişan Verme ve Maaş Bağlama Politikası”, *Osmanlı 1*, Ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 684.

⁷⁰⁹ “Şükran”, *Servet-i Fünun*, nr. 1, (1307): 2.

yeganesi olan padişah-ı kemalat-perver ve şehinşah-ı maarif-güster efendimiz hazretlerinin asr-ı mülükaneleri resimli gazetecilik cihetinden dahi parlak bir sahifeye malik olmuştur; işte bugün ikinci sene-i intişârı vesilesiyle şu makaleyi yazdığım **‘Servet-i Fünun’ velinimet-i azamımız efendimiz hazretlerinin asr-ı maarif hasr-ı numune-i terakkisidir.** ‘Servet-i Fünun’ padişah-ı faruk-şah efendimiz hazretlerinin efkâr u âmâl-i terakkiyat-disar-ı mülükâneleri sayesinde bugünkü kisve-i terakki ve intizamını ihraz eylemiş yani şan-ı Osmani’ye cesban bir dereceyi bulmak üzere şeh-rah-ı terakkide bir büyük adım daha atılmıştır; “Servet-i Fünun”un velinimeti; hâmi-i maarif-perver şehinşah-ı kadirdân efendimiz hazretleri olduğu gibi gazetenin muharrir ve müessis-i acizi de ol velinimet-i âzâmın mazhar-ı inayet ve âtîfet-i cihan-kıymet-ı tacdarileri olmak şeref-i âlem-bahâsını ihraz etmiştir. Heman Cenab-ı Rabb-i Mennan bugün **tes’id ve tebrikine muvaffak olduğumuz yevm-i muazzez gibi günlerin binlercesini idraka padişahımız efendimiz hazretlerini muvaffak buyursun.**”⁷¹⁰

Resimli yayıncılığın bir terakki göstergesi olduğu düşünülünce *Servet-i Fünun*’un kendisini ve padişahı asrîlik bakımından övmesi daha da anlamlıdır. Nitekim sahiden de II. Abdülhamid *Servet-i Fünun*’un resimli oluşunu çok beğenmiş ve yazının ilerleyen satırlarında da söyleneceği gibi⁷¹¹ Fransa’dan bir hakkak dahi getirmiştir.⁷¹² Burada terakkiyle ilgili çift taraflı bir durum vardır: Hem musavver yayıncılık bir terakki göstergesidir hem de musavver yayın yoluyla Osmanlı ve Avrupa’daki terakkiyat göstergesi eserler kamuoyuna tanıtılabilecektir.

Birçok derginin ilk sayısını cülus veya veladet yıl dönümüne denk gelecek şekilde çıkarılması, yayının yıl dönümüyle bayramları birlikte kutlamaları ve metinlerde Sultan’ın matbaayı desteklemesine atıf yapmaları da terakki arzusu ve Sultan’ın yüceliğine dair kanıt sunma çabasıyla yakın ilişkilidir:

“Halife-i ruy-i zemin ve şehinşah-ı madelet-güzin efendimiz hazretlerinin mütetabiü’l vukû olan mekârim ü avâtıf-ı hüsrevânelerinden **en ziyade müstefid olmakla bahtiyar bulunan şeylerden birisi dahi matbuat olduğundan cülus-ı hümayun-ı şevket-makrun-ı hazret-i padişahiye müsadif olan bugünkü yevm-i mesud ve mübareği “Tercüman-ı Hakikat” heyet-i tahririyesini teşkil eyleyen kulları dahi bir ıyd-ı ekber addeder** ve heman rabbimiz teala ve tekaddes hazretleri bilcümle muvahhidinin kurretü’l-aynı ve kaffe-i

⁷¹⁰ “İfade-i Mahsusa”, *Servet-i Fünun*, nr. 53, (5 Mart 1308): 4.

⁷¹¹ “[G]azete nail olduğu inayet-i seniye-i tacdarâne sayesinde (...) bilhassa Avrupa’dan mahir bir hakkak celp etti, yani İstanbul’da sanat-ı nazike-i hakki celp ettiği hakkak marifetiyle evlad-ı vatana talim edeceği gibi tesâvir-i mevcudesinin sülûsan mikdarını o hakkak sayesinde elde eyleyecektir.” İfade-i Mahsusa”, *Servet-i Fünun*, nr. 53, (5 Mart 1308): 5.

⁷¹² Bu olayı Ahmet İhsan anılarında da yazar. Ama bu ödenek “hamd olsun ki ceb-i hümayun’dan gelme”miştir. Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, 258-9.

Osmaniya'nın mahbûb-ı kalbi olan ol şehriyar-ı faruk-asar efendimiz hazretlerini serir-i şevket-masîr-i hilafet ü saltanatta daim ve berkarar buyursun dua-yı vacibü'l edasını tekrar ve tezkâr ile tezyin-i lisan-ı ubudiyet beyan eyler.”⁷¹³

“Sultan-ı âli-iktidar, hakan-ı celilü'l-asâr efendimiz hazretlerinin saye-i maarif-vaye-i mülükanelerinde husul-pezir olan meâsir-i zişanın biri de **gazetemizin neşri hususuna irade-i seniye-i velinimet-i aza[m]ilerinin müte'allik ve şeref-südûr buyurulmasıdır.**

Şevketpenah-ı keremkâr efendimiz hazretleri terakkiyat-ı nisvaniye-i Osmaniye'nin bir kat daha temini zımnında **nisvana mahsus bir gazetenin tesisini ferman buyurmuşlardır ki** işte gazetemizin şimdiye kadar intişar eden nüshaları âmâl-ı feyz-iştimal-i şehriyarileri mucibince terakkiyat-ı nisvaniyenin vâsıl-ı hayr-ı husul olmuş olduğunu ispat eylemiştir.”⁷¹⁴

Buradaki söylemlerden de anlaşılacağı üzere sultanın bir lütfu gibi sunulan matbuat izni ve teknolojisi sayesinde bu yayımlar çıkmaktadır, bundan dolayı da gazetede bu mutlu bayram gününü kutlamak bir çeşit borç gibi görülür.

Bunlardan farklı olarak II. Abdülhamid devrinde çıkmaya başlamamasına ve yıl dönümünü II. Abdülhamid'in cülus günüyle çakışmamasına rağmen 1889'da Yunan harfli *Anatoli* gazetesindeki cülus kutlamasında da gazetenin ellinci yılına eriştiğine dair duyulan mutluluğun vurgusu mevcuttur. *Anatoli* gazetesi Abdülmecid devrinde yayın hayatına başladığından yazıda gazeteye imtiyaz hakkını veren Abdülmecid Han da anılarak teşekkür edilir ve elli yıl boyunca vatana hizmetten geri durmadıkları vurgulanır.⁷¹⁵

Servet-i Fünun'un 1892'de belirttiği üzere temel görevi “Memâlik-i Osmaniye'de mevki-i husule gelmiş terakkiyat ü tesisat-ı fenniye, sınaîye ve nâfianın mümkün olanlarını resimleriyle derc-i sahife” ederek “Avrupa'da meydana gelmiş her türlü terakkiyat-ı fenniye ve sınaîyenin mühim ve kâbil-i nakl olanlarını kezalik resimleriyle sütun-ı neşre” almaktadır. Bu sayede “meşâhir-i zamanın tesâvirini kariine gösterecek” ve “bunlara müte'allik makaleleri yazacaktır.”⁷¹⁶ Başlangıçta fenlerin zenginliğini kamuoyuna tanıtmayı amaç edinen *Servet-i Fünun*'un edebiyat dergisi çehresine bürünmesi, belli ki onu bu amacından uzaklaştırır. 1901'de yeniden eski misyonuna dönen dergi yukarıda bahsi geçen özel sayıyı hazırlamakta da belli ki bir beis görmemiştir.

⁷¹³ “Cülus- Hümayun-ı Mes'adet-Nümün-ı Hazret-i Zillullahi”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 2.

⁷¹⁴ “Arz-ı Tebrik”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 76, (19 Ağustos 1312): 2.

⁷¹⁵ *Anatoli*, nr. 6180, (M. 31 Ağustos 1889): 1.

⁷¹⁶ “İfade-i Mahsusa”, *Servet-i Fünun*, nr. 53, (5 Mart 1308): 5.

Son olarak, yayıncıların en çok şikâyet ettiği masraf kalemi olan pul vergisi de hamî-i matbuat tarafından asır sonunda, yani 25. cülus yıl dönümü şerefine kaldırılır. Bu durum matbuat âlemine yapılmış büyük bir hizmet olarak sunulmuşsa da ne yazık ki süreli yayıncılığın gelişmesi adına olumlu bir etkiye sebep olmayıp aksine Saray'ın artan baskısı sebebiyle başta periyodik yayınlar olmak üzere genel olarak Osmanlı matbuat dünyasında bir çeşit fetret devrine girilmesine sebep olmuştur. Pul vergisinin yarattığı bir diğer durum, kâr eden gazete ve dergi patronlarının çalışanlarına kârdan pay vermedikleri için Osmanlı'da ilk kez bir grev yapılmasının yolunu açmak olmuştur.⁷¹⁷

3.2.3.3. Nev'-i Nisa'nın İftiharları

II. Abdülhamid devri terakki hamleleri genel itibarıyla kendinden önce gelen reformist yaklaşımların desteklenip devam ettirilmesi üzerine kuruludur. Kadınların kamusal alandaki görünümünün II. Abdülhamid devrinde arttığını söylemek yanlış olmamakla birlikte bu durumun temellerinin Batılılaşma çabası neticesinde 19. yüzyılın ortalarından itibaren atılmaya başlandığını belirtmek gerekir. Öte yandan II. Abdülhamid'in maarif politikası ile özellikle ilk senelerinde yazılı basını destekleyici hamleler yapması, kadınların da bu gelişmelerden azade kalmaması sonucu bu dönemde kadınların kamusal varlığı hızla artar.

II. Abdülhamid devrinden önce (1869) yayımlanan Maarif Nizamnamesi kız çocuklarına sıbyan mektebine gitme yolunu açmışken bu zorunluluk Abdülhamid'in yürürlüğe koyduğu Kanun-i Esasi'de (1876) de yer bulmuştur. Yine kız öğretmen ihtiyacından dolayı açılan Darülmualimat da Abdülhamid devri öncesi ilk mezunlarını verir. Bu dönemde ayrıca kız sanayi mektepleri açılmış, 1885'ten 1895'e dek kız öğrenci sayısında dört beş kat artış yaşanmıştır.⁷¹⁸

Kadınların kendilerini ifade edip tanıtılmaları yani kamusal alana çıkışları ise ilk kez basın yoluyla gerçekleşmiştir.⁷¹⁹ İlk önce okur mektuplarıyla süreli yayınlarda görünen kadınlar ilerleyen yıllarda kadın dergileri yoluyla kendi üretimlerini kamuoyuyla paylaşma olanağı bulur. Arap harfli Türkçe ilk kadın dergisi olan *Terakki-i Muhadderat* II. Abdülhamid devri öncesinde yayımlanmış olsa da en uzun soluklu kadın dergisi olan *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin ilk sayısının yayımlanması devr-i

⁷¹⁷ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglelere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003, 70-71.

⁷¹⁸ Nihal Cihan Temizer, "19. Yüzyılda Batı'da ve Osmanlı'da Kadının Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, c. 2, nr. 1, (Haziran 2022): 56.

⁷¹⁹ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları, 2016, 59.

Hamid'e, üstelik sultanın cülus yıl dönümüne rastlar. Gazetenin ilk yazısının iki başlığı vardır "Tahdis-i Nimet" ve "Tayin-i Meslek". Burada hem sultana verdiği nimetler için şükredilir hem de gazetenin amacı ve misyonu ayrıntılı olarak anlatılır. İlk paragrafın son kısmı şöyledir:

"Yalnız erkeklerin değil Osmanlı kadınlarının da tahsil ve terbiyeden mahrum kalmamaları için pek büyük himmetler, lütuflar masruf olmuştur. Erkek yahud ki kadın şu nimet-i celilenin kadrini takdir etmeyecek bir Osmanlı tasvir edilmez. Vesile-i cemile buldukça teşekkürât-ı ubeydânesini, hissiyat-ı minnetdarânesini arz u izhâr etmeyecek bir ferd bulunmaz."⁷²⁰

Doğrudan sultanı öven ifadelerden ziyade daha tarafsız, nesnel ifadelerin kullandığı bu kısmın peşi sıra kadınların tahsil ve terakkisine neden ihtiyaç duyulduğu ve gazetenin amaçları sıralanır. Buradaki yansız ifadelere karşın ilerleyen sayfalarda yer alan tebriknâmelerde Sultan Hamid devrini diğer dönemlerden ayırarak ön plana çıkaran ifadeler yer alır:

"Padişahım ilm ü tahsilin ulüvv-i kadrini
Asr-ı şahanende öğrendik de olduk kâm-kâr
Devr-i pür-feyzinde gördük biz o mâhın bedrini
Hak seni etsin ilâ-yevmü'l-kıyâme pâyidâr
(...)
Nâm-ı nisvana bugün etti cerîde intişâr
Ya nasıl nev'-i nisâ etmez bununla iftihâr
Biz ki bulduk devr-i şahanende izz ü itibar
Eyleriz davat-ı îsâl-i huzur-ı kird-gâr"⁷²¹

Gazetenin giriş yazısındaki yansız ifadeler yine son paragrafta doğrudan Sultan'a teşekkür etmeye evrilir:

"İşte biz buraları âcizâne düşündüğümüz için gazetemizin mahzâ **mülk ü devlete bir hizmet-i ciddiye ibraz eylemek maksadıyla neşrini istidâ ettik. Velinimet-i bî-minnetimiz her hususta istinadgâhımız padişahımız şevketlü kudretlü efendimiz hazretleri dahi vesâil-i terakkiyat-ı Osmaniye'den bulunan işbu gazetenin neşrine lutfen ve merhameten müsaade buyurdular.** Binâberin cülus-ı hümayun-ı hazret-i zillullahilerine müsadif olan bu yevm-i mesudda tebriken ve **teyemmünen** ilk nüshamızı Osmanlıların enzar-ı rağbetine arz eyledik."⁷²²

"**Hep o padişah-ı kemalat- âgâh efendimiz hazretlerinin eltaf u avâtıf-ı seniye-i hüsvâneleri sayesinde değil midir ki bugün nisvan-ı İslamiyenin her biri tarik-i ilm ü marifette başka bir suretle**

⁷²⁰ "Tahdis-i Nimet-Tayin-i Meslek", *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 1, (19 Ağustos 1311): 2.

⁷²¹ N. Sabiha, "[Başlıksız]", *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 1, (19 Ağustos 1311): 4.

⁷²² Agy, 1-2.

terakki-nüma-yı kemal olarak nice âsâr-ı ilmiye ve edebiye vücuda getirmekle nisvan-ı şark u garba reşk-efşandır.”⁷²³

Burada dikkat çekici husus sultanın kadınlara özel bir gazete neşretme izni vermesinin büyük bir lütuf olarak ortaya konmasıdır. *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin devletin terakkisi için bir vesile ve mülk ü devlete hizmet etme amacı taşıdığı yine bu ifadelerden anlaşılır. Bu bölümdeki bir diğer dikkat çekici ifade ise gazetenin ilk sayısının cülus yılı dönümünde çıkmasının “teyemmümen” yani uğur getirmesi maksadı taşıdığıdır. Mensur tebriklerin peşi sıra gelecek olan ilk şiirin sahibi Nigâr Hanım da Abdülhamid'in kadınları, özelde de *Hanımlara Mahsus Gazete*'yi desteklemesini terakki adına bir kanıt olarak sunar.

“Pişvamızdır **terakkide** bizim
İtilâda muktedâ-yı bendegân

En büyük burhan ise şu hâlimiz
Kim kadınlar sayesinde hâme-ran:”⁷²⁴

Yaprak Zihnioğlu, *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin her sayısında ve çoğu makalesinde II. Abdülhamid'e duyulan sadakat ve bağlılığı dile getirmenin yazarların siyasi tercihlerine dair bir kanıya varmak için yetersiz olduğunu söyler. Fakat farklı siyasi yakınlıkları olduğunu az biraz bildiğimiz birtakım yazarların aynı gazetede yazıyor oluşunun *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin tekil bir siyasi çizgisinin olmadığını kanıtı olduğunu belirtir.⁷²⁵ Zihnioğlu'nun bu yorumu cülus ve veladet günü kutlamaları bağlamında düşünüldüğünde de yerindedir. Resmî bayram niteliğindeki bu günler için yapılan tebriklerin, yazılan şiirlerin bayramı kutlamanın yanı sıra gazetenin misyonunu ortaya koymanın da bir aracı olduğu açıktır.

II. Abdülhamid'in kadınların yolunu açtığına dair övgüler kadın dergileriyle sınırlı kalır. Devrin anaakım süreli yayınlarında sultanın tüm diğer terakki faaliyetlerinden bahsedilirken kadınlar özelinde pek bir şey söylenmez.

3.2.3.4. “Mektepler Açan Ey Sevgili Sultan”

Tebriknâmelerde en çok vurgulanan bir diğer terakki faaliyeti maariftir. Bunun en temel sebebi II. Abdülhamid devri öncesi İstanbul'da yoğunlaşan maarif hareketinin bu dönemle birlikte taşraya doğru genişlemesi ve çok sayıda okulun açılmasıdır. II.

⁷²³ “Veladet-i Bahir'ül Mes'adet Hazret-i Hilafetpenahi”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 242, (7 Kanunievvel 1315): 2.

⁷²⁴ Nigar Hanım, “[Başlıksız]”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 1, (19 Ağustos 1311): 3.

⁷²⁵ Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*, İstanbul: Metis Yayınları, 2016, 50.

Abdülhamid döneminin maarif politikalarından biri olan, İstanbul dışı taşra bölgelerinde iptidai ve idadi mekteplerin açılması,⁷²⁶ yalnızca temel eğitimi yaygınlaştırma amacıyla açıklanamaz. Özellikle merkezden uzak ve sadakatin zayıf olduğu düşünülen bölgelere yönelik devlete bağlı vatandaşlar yetiştirme kaygısı mevcuttur.⁷²⁷ Bu dönem okullaşmanın yoğun oluşunun tezahürlerini çocuk dergilerinin haber sayfalarında açıkça görmek de mümkündür. Maarifi yaygınlaştırmaya yapılan övgü de çocuk dergilerinde daha yoğun biçimde rastlansa da hemen hemen her süreli yayında mutlaka bu konuya değinildiği görülür.

Çocuklara Mahsus Gazete'den sonra en uzun soluklu çocuk yayını olan *Çocuklara Rehber* dergisi pek çok sayısında Şuun-ı Mekâtib başlığı altına yeni açılan okulları sayarak tanıtır. Abdülhamid'in maarif politikalarına dair içerik bununla sınırlı kalmamış tebriknâmelere de yansımıştır. Manastır Mekteb-i İdâdî-i Askerîsi Şâkirdanından Tevfik Mesar'ın tebriknâmesinin ilk bölümü bunu örnekler:

“Saye-i adlinde oldu bunca mektepler küşad
Lütf-i bî-payanının âlem bütün hayranıdır
Dâmen-i âfâkını tehziz eder mi sû-i bâd
Adl ü ihsanı... Onun misbâh-i bî-payanıdır.”⁷²⁸

Çocuklara Rehber dergisi temelde bir çocuk dergisi görünümünde olmakla birlikte buradaki “çocuk” bugün anladığımız kadar dar kapsamlı değildir. Yukarıdaki örnekte görüleceği üzere lise düzeyindeki bir okul öğrencisi derginin yazarı olabildiği gibi⁷²⁹ okurudur da. Hatta zaman zaman anne, baba, hoca gibi ebeveynlerin de derginin okurları arasında olduğunu birtakım içeriklerden anlamak mümkündür. Emine Semiye'nin ebeveynlere tavsiyeler verdiği “Sû-i İmtisal” metni ve bir annenin ağzından yazılmış, çocukların yaramazlıklarına dair yakınmalarını anlatan “Bir Validenin Şikâyeti” şiiri bunu kanıtlar niteliktedir. *Çocuklara Rehber* aktüel bir dergi olduğundan ve hedef kitlesinin geniş olduğu göz önüne alındığında yıl dönümleri metinlerinin

⁷²⁶ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1836-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, 220.

⁷²⁷ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, 106.

⁷²⁸ Tevfik Mesar, “Cülûs-ı Hümâyun”, *Çocuklara Rehber*, nr. 20, (19 Ağustos 1315): 3.

⁷²⁹ Doğrudan yazar olarak çocuk öznenin sesini duymak yeni bir olgudur. *Çocuklara Rehber* dergisindeki yazar-çocuklar üzerine ayrıntılı bilgi için bk. Hümeysra Demirel Dinler, “Çocuklara Rehber’de Çocuklar Tarafından Kaleme Alınan Yazılarda Modern Çocuk Öznenin Kurulumu”, *Asır Sonunda Bir Çocuk Dergisi: Çocuklara Rehber’e Bugünden Bakmak*, İstanbul: Ornis Kitap, 2024, 139-164.

çocukların anlam düzeyini ve ilgisini aşan cinsten olması dergiyi misyonundan uzaklaştırmaz.⁷³⁰

Yıl dönümleri için yazılan şiirlerde lise öğrencisi dışında, daha küçük yaşlardaki çocukların sesi duyulmaz. Şiirlerin üslubu alışıldık, kelimeleri tanıdık, övgüleri şaşmazdır. II. Abdülhamid döneminde ülkenin dört bir yanına mektepler açıldığı doğru olmakla birlikte, tıpkı kadın politikalarında olduğu gibi buradaki durum da kendinden önce gelen reformları sürdürmek üzerine kurulu bir çeşit devlet politikasının tezahürüdür. Buna rağmen “saye-i adlinde” denilerek yapılan tüm reformlar doğrudan padişaha atfedilir.

II. Abdülhamid’in ülkenin dört bir yanına yeni mektepler açtığı vurgusu sadece çocuk dergilerinde değil, diğer süreli yayınlardaki tebriknâmelerde de yaygındır. Örneğin *Servet-i Fünun*’un mezkûr 25. cülus yıl dönümü sayısında övülen şeyler arasında Abdülhamid’in maarif politikası da vardır. Mensur cülusiyede Aşiret Mektebi, Mekteb-i Nefise gibi bazı özel mektepler tek tek zikredilerek anlatılır:

“Her memleketin ruh-ı taalisi olan **maarifin kadr ü kıymeti ancak cülus-ı hümayun-ı padişahiden sonra hakkıyla takdir buyurularak** mekatib-i ibtidaiyeden başlayıp her tarafta askerî, mülkî, hususi nice mektepler tesis buyurulmuştur ki yalnız bunların fihrist-i esâmisi bir büyük cilt teşkil eder. (...)

Payitaht-ı saltanat-ı seniyede tesis buyurulanlar arasında Mekteb-i Mülkiye-i Şahane’yi, idadi mektepleri, Mekteb-i Hukuki, Sanayi-i Nefise, Ticaret-i Hamidiye ve hendese-i mülkiye mektepleriyle hususi olarak açılan dilsizler ve Aşiret Mektebi’ni ve bu kerre cümlesine zamîmeten âlül’âl olarak resm-i küşadı mukarrer bulunan Darülfünun’u lisan-ı şükranla zikretmek lazım gelir. Bu mektepler her sene devlet-i muazzama-yı Osmaniye’ye sadıkane hizmet edecek olan memleketi nimet-i maarifle tenmiye ü tenvir ederek yetiştiriyor; binaennaleyh **cülus-ı hümayun-ı meymenet-makrun-ı hazret-i padişahiden beri mürur eden rub-ı asr-ı mesud zarfında memalik-i şahane maarif nakta-i nazarında tanınmayacak bir derece-i taaliye suud etmiştir.**”⁷³¹

Buradaki anlatıcı II. Abdülhamid’in cülusundan önce de maarifteki gelişmelerin farkında bir sestir. Fakat esas kıymetinin II. Abdülhamid’in cülusundan sonra anlaşıldığının üstüne basılır. Mensur tebriknâmelerin peşinden gelen manzum tebriknâmede de bu sözleri destekleyecek biçimde “Açtığın mektepler etti mülkünü

⁷³⁰ Gökçe Özder, “‘Binler Yaşa Binler Yaşa Mektepler Açan Ey Sevgili Sultan’ Çocuklara Rehber Dergisine II. Abdülhamid Devri Resmî İdeolojisinin Yansımaları”, *Asır Sonunda Bir Çocuk Dergisi: Çocuklara Rehber’e Bugünden Bakmak*, İstanbul: Ornis Kitap, 2024, 88.

⁷³¹ “Tebcil-i Müessir-i Celile-i Hazret-i Hilafetpenahi”, *Servet-i Fünun*, nr. 494, (19 Ağustos 1316): 405.

ihya bugün / Yaptığın yollarda oldu peyk-i nusret aşikar”⁷³² beyti yer alır. Tıpkı burada olduğu gibi sultanın okullaştırma politikası diğer süreli yayınlarda da sık işlenen bir temadır:

“Bunca mekteb bunca âli kışlalar ettin bina
Her sınıf halince etti kesb-i feyz-i îtilâ
Gelmedi zatın gibi gelmez cihana bir daha
Emr u nehylin kavlı u fiilin hepsi makrun-ı rıza”⁷³³

“Mülkü hayret-bahş bir surette mamur eyledin
Herkesi tahsil-i ilm ü fenne mecbur eyledin
Kainatı lütf u ihsanla mesrur eyledin
Ömr ü ikbal-i hümayunun şehâ olsun mezid”⁷³⁴

“Mektepler ettirdin küşad
Doldu maarifle bilâd”⁷³⁵
“1318 senesi ağustosunun on dokuzuncu işbu 1319 senesi ağustosunun on dokuzuna kadar cereyan eden bir sene-i kâmile zarfında vilayet-i şahanelerinde **binlerce mekatib-i ibtidaiye tesis buyurulduktan başka Şam-ı şerifte dahi bir mektep-i tıbbiye-i şahane ihyâ buyurulmuştur.**”⁷³⁶

Kubbealtı Sözlüğü’ne göre “bilme, anlama, biliş, anlayış” ve ikinci anlamı “Gerçeği anlama husûsundaki güçlü sezîş yeteneği, görgü ve sezîştten gelen ruh uyanıklığı” olan “irfan” sözcüğü de söz konusu mektepler ve maarif olduğunda en çok yinelenen kelimelerden biridir:

“Devridir devr-i terakki-i kemâlât-ı beşer
Eylesen im’an ile bir kerre etrafa nazar
Pîş-i çeşminde olur peyda nice âli eser
İşte mekteplerdir onlar kim maarif neşr eder
En küçük bir memleket bir dâr-ı **irfandır** bugün”⁷³⁷

II. Abdülhamid’in maarif politikasının temel ayağı olan sadece merkeze değil taşraya dahi mektepler açması durumu bu konuya dair en çok övülen şeydir. En küçük memleketin dahi okullar sayesinde irfan kapısı olması sultanın başarısı ve terakki devrinin göstergelerinden biri sayılır.

⁷³² Mekki Bey. “Kaside-i Tebrikiye”, *Servet-i Fünun*, nr. 494, (19 Ağustos 1316): 408.

⁷³³ İrfan, [Başlıksız], *Tarik*, nr. 3387, (19 Ağustos 1309): 2.

⁷³⁴ Hafız Şemsi, “Manzume-i Veladetiye”, *Mektep*, nr. 19, (19 Kanunisanı 1311): 290.

⁷³⁵ Hüsnü Tahsin, “[Başlıksız]” *İkdam*, nr. 2670, (14 Teşrinisanı 1317): 2.

⁷³⁶ “Ruz-ı Cülûs-ı Feyz-Efzun-ı Hazret-i Hilafetpenah”, *Sabah*, nr. 4975, (19 Ağustos 1319): 1.

⁷³⁷ Fâik Reşad, “Muhammes Der-Sitayiş-i Padişah-i Azam ve Akdes Halledallahu Mülkehu”, *Hazine-i Fünun*, nr. 8, (19 Ağustos 1310): 61.

3.2.4. Millet-i Osmani'nin Tarih-i Millisi: Tarih Anlatısı Yoluyla Yücelik Telkini

II. Abdülhamid devrinde saltanat yönetimi devam ediyor gibi görünse de sultanın tahta geçip vadettiği biçimde meşrutiyeti ilan etmesinden çok kısa bir süre sonra yeniden saltanat rejimine dönmesi bir yönüyle rejim değişikliğini ifade eder. Sivil dinlere en çok rejim değişikliği dönemlerinde ihtiyaç duyulduğu da göz önüne alındığında II. Abdülhamid devrinde git gide daha büyük bir coşkuyla kutlanan milli/resmî bayramları toplumu saltanat rejiminin iyiliği konusunda ikna etmek amacıyla bir sivil din yaratma gayesinin sonucu olduğu düşünülebilir. Yılın belli günlerini her zamankinden daha önemli kılmaya yarayan resmî bayramlar, aynı zamanda cemaatin ortak bir tarihini yazmayı da beraberinde getirir. Yaşanan önemli olayları vakanüvisler aracılığıyla kaydedip bir tarih oluşturma bilinci klasik devirlerden itibaren mevcut olmakla birlikte devletin başından geçen önemli olayları *kronolojik sırayla* bir *anlatıya* dönüştürüp *kamuoyuna* sunmak sivil dinlerin getirisi, modern bir tavidir.

Cemaatin ortak tarih anlatısı yoluyla ortak hafızasının yaratılma çabasının izlerine tebriknâmelerde, özellikle mensur başyazılarda rastlanır. Bu metinlerde genel olarak Osmanlı tarihine atıflar yapılarak devletin yüceliği övülmekle birlikte II. Abdülhamid devrinin *bambaşka* olduğu, Abdülhamid'in tahta çıkmasından bu yana en şerefli, en yüce, en bayındır günlerin yaşandığı vurgulanır. Veladet yıl dönümünde vurgu ise Şehzade Abdülhamid'in doğumunun yarattığı başlangıç ve yeniliğe yöneliktir. Fakat kutlama şiirlerinin genelinde mutlu bir başlangıç olarak II. Abdülhamid'in tahta geçiş tarihi öne sürülür. Her sene cülusun kaçınıcı seneidevriyesi ise o sayı anılarak tahta geçişten o güne gelinen nokta ve ilerleme adına yapılanlar sıralanır.

Resmî bayramların giderek daha büyük bir coşkuyla kutlanması ve süreli yayınlardaki başyazılarda rastlanabilecek bu tarih anlatıları rejim değişikliği sonucu olsa da planlı, programlı biçimde inşa edilmiştir demek zordur. Tüm bunların uluslararası diplomaside geri kalmamak adına, öğrenilmiş bir taklit sonucu olduğu söylenebilir. Eli kalem tutanlarca yazılan tarihsel anlatı biçimindeki başyazılar ise yine modern devrin kronolojik anlatı biçimini taklit etmeyle alakalıdır.

Diğer yandan mezkûr başyazılardan bir tanesinin yazarı, yayımlandığı mecra ve muhtevası bakımından saray tarafından sipariş edildiği ve bu açıdan o devrin resmî tarih anlatısını açığa vurduğu söylenebilir. Bu, zaman zaman çeşitli gazete ve dergilerde Abdülhamid'in isteği doğrultusunda yazılar kaleme alan Nazif Sururi ile yine padişahın

desteğiyle musavver *Malumat* mecmuasını çıkarmaya başlayan Mehmet Tahir'in birlikte kaleme aldıkları 1896 tarihli tebriknâmedir. Alışıldık düzende bu türden tebrik yazılarında yazarın ismi yer almazken bunda özellikle belirtilmiştir.

Yazı, toplumların bayramlarını dinî ve resmî olarak ikiye ayırarak başlar. Buna göre millî/resmî bayramlar “o milletin emanet, sadakat, hamaset, hamiyet, uluvv-himmet, hakkaniyet misillü secâyâ-ı celilesinin eseri olarak ihrâz eylediği muzafferiyât-ı azime, muvaffakiyat-ı fahime, fütuhat-ı mühimmenin yevm- husûl ü vukuunu idrakından”⁷³⁸ teşekkül etmektedir. Peşi sıra Osmanlı Devleti'nin tarihi boyunca gerçekleşen muzafferiyetler sıralanarak her birinin birer ıyd-ı meserret olduğu söylenir. Sıralanan olaylardan ilki Ertuğrul Gazi'nin Konya çevresindeki savaşta Bizans ordusunu yenerek burayı alması, ikincisi Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesi, üçüncüsü ise Yavuz Sultan Selim döneminde halifeliğin Osmanlı'ya geçmesidir. Yazının sonuna gelindiğindeyse II. Abdülhamid'in tahta geçişinin tüm bunlardan daha büyük bir bayram olduğu söylenir:

“Osmaniye nişan olan meâsir-i mefâhir-bahşânın en büyüklerinden birkaç vakıa-i celileyi yukarıda zikredişimizin sebebi bugün şeref idrakıyla teşerrüf ettiğimiz ruz-ı cülus-ı hazret-i hilafetpenahinin o derecelerden daha âli bir ıyd-ı ekber olduğudur. Yirmi sene akdem câlis-i evreng-i hilafet ü revnak-bahşâ-yı dihim-i saltanat olan velinimet-i bî-minnetimiz şevketlü padişahımız gazi-i bî-müdani sultan Abdülhamid Han-ı Sani efendimiz hazretleri müşkülât-ı mütetâbiayı bertaraf ederek devlet-i Osmaniyelerini cidden ihya buyurdular. Teşkilat-ı adliye tâmin-i maarif-i âliye, tensikât-ı askeriye ancak zât-ı akdes-i hümayunlarının eser-i ulûv-i himmet ü inayetidir.”⁷³⁹

Metinde ulusal tarihyazımı anlatısına uygun biçimde bir *seçilmiş travma* dahi yaratılır. Abdülhamid'in tahta geçişinin hemen ardından patlak veren Tersane Konferansı'nın başarısızlığa uğraması, Osmanlı-Rus Savaşı yenilgisi ve Plevne'nin düşüşü, Ali Suavi'nin darbe girişimi, Kıbrıs'ın İngiltere'ye verilmesi gibi olumsuz olaylar, peş peşe patlak veren zor durumlar anlamında “müşkülât-ı mütetâbi” denilerek anılır. Bir grubun kimliğini geçmişte yaşadığı acı bir olay üzerinden kurgulamasına verilen isim olan “seçilmiş travma”,⁷⁴⁰ bu metinde doğrudan tek bir olaya atıf yapılmasa dahi Abdülhamid'in tahta geçişinden sonraki iki sene olanların hepsi “müşkülât-ı mütetâbi” olarak anılarak bu biçimde bir travma yaratılır. Elbette “müşkülât” kelimesi

⁷³⁸ Mehmed Tahir ve Nazif Sururi, “A'yâd-ı Mefâhir-i Millîye-i Osmaniye”, *Malumat* nr. 49-50, (19 Ağustos 1312), 1.

⁷³⁹ Mehmed Tahir ve Nazif Sururi, *agy*, 2-3.

⁷⁴⁰ Elçin Aktoprak, “Seçilmiş Travma”, *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2024, 144.

kullanılarak tüm bunların dış etkiler sonucu olduğunun altı da çizilmiş olur. “Gazi Sultan Abdülhamid-i Han-ı Sani” de tüm bu zorlukları bertaraf ederek geçen yirmi senede devleti adalet, eğitim, askeriye konularında ihya etmiştir.

Aynı seçilmiş travma Mizancı Murat’ın 1888’deki cülus başyazısında da görülür. Sultanın tahta geçişinin üstünden on iki sene geçmiş bulunmasına rağmen “on senelik vukuata atf-ı nazar ettiğimiz halde ilan-ı sadakat u arz-ı ubudiyet için meşhud olan müsaraa pek büyük sebepler buluruz” denmesinin sebebini bir sonraki cümlede “On senelik, diyoruz, zira ilk iki sene menafi-i ecnebiye tervici için bilmeyerek vasıta kesilmiş olan bazı ricalin tedbirsizlikleri semere-i madarrası bulunan gaile-i azimenin defî meşagil-i müdhişesi içinde geçip başka tarafa atf-ı enzar-ı himmet olunmasına meydan kalmamıştır” diyerek açıklar. Bu anlatılarda talihsizlik olarak görülen durumlar tahta geçtikten sonraki ilk iki sene içerisinde gerçekleşen olaylar ve “ihya” ise padişahın terakki adına yaptığı tüm faaliyetlerdir.

Yeniden *Malumat*’taki metne dönülürse metnin içinde doğrudan “tarih-i millî” ve millî bayram (a’yâd-ı millî) ibarelerinin kullanılması bugün anlaşıldığı biçimiyle bir ulusçuluğu imlememekle birlikte Osmanlılık kimliliğini ve cemaat olmayı işaret eder. Metnin bir çeşit tarih makalesi biçiminde kurgulanması, bir “tarih-i millî” kurularak konunun bir millî bayram olan cülus yıl dönümüne getirilmesi dahi okurun zihnini oldukça inşa edici bir tavidir.

“Müslim ve gayri müslim efrâd-ı necibe ve sadıkadan terekküb eden Osmanlı millet-i mesudesinin a’yâd-ı millîyesi cülus-ı hümayun-ı padişahi gibi maşrık-ı ihsan-ı ilahi ve matla’-ı füyuzat-ı namütenahi olan şanlı günlerden müteşekkildir.

...

Osmanlıların bayramıdır yevm-i cülusî
Her kalbe verir başka sefâ başka mefahir
Tebrik ederiz hazret-i sultan-ı cihanı
Efzun-ter ede şevketini hazret-i kâdir.”⁷⁴¹

Bu anlatıda hem geçmişten kopmayan, daha da önemlisi geçmiş zaferlerden güç alan, kudretini göstermek adına bunlara dayanan ve hem de II. Abdülhamid’in tahta geçişini tüm bu zaferlerin üstünde görerek yücelten bir tavır söz konusudur. Geçmişte atıf yapılanlar savaşla kazanılmış zaferlerken Abdülhamid’in devleti ihya etmesi terakkiyat adına yaptığı faaliyetlere dayandırılır. Sultanın savaşlarla değil de bayındırlık faaliyetleriyle öne çıkarılması hem değişen çağın koşullarının doğal bir sonucu hem de askerî başarısızlıkları gizleme yöntemidir.

⁷⁴¹ Mehmed Tahir ve Nazif Sururi, agy, 1-2.

Zaman zaman saray tarafından sipariş edilen makaleleri süreli yayınlarda yer bulan Nazif Sururi'nin bu makalesinin de böylesi bir talebin arzı olma ihtimali oldukça yüksektir. Öte yandan yine *Malumat* mecmuasının en önemli özelliğinin II. Abdülhamid'in istediği desteği göremediği *Servet-i Fünun*'a alternatif olması için çıkmasına önayak olduğu bir süreli yayın olması da bu ihtimali artırır. *Malumat*'ın musavver oluşu, içeriğinin *Servet-i Fünun*'a benzemesi, yani bir yönüyle onu taklit etmesinden de anlamak mümkündür. İktidar tarafından desteklenmesiyle dönemi için önemli bir yayın olan *Malumat*'ta böylesi kurucu bir metnin yayımlanması okurun zihnini biçimlendirdiği gibi diğer anlatıları da şekillendirmeye yarar.

3.2.5. Dua, Vird, Ezkâr

Klasik kasidelerin en değişmez ortak noktası dua bölümüdür. II. Abdülhamid devrinde yazılan kutlama yazılarında, metnin türüne göre genellikle son cümle, paragraf, bölüm veya beyitte yer alan bu kısımda padişahın ve dolayısıyla devletin ömrünün uzun olması için dua edilirken uzatmak, artmak, çoğalmak, yaşatmak anlamlarına gelen “füzun”, “efzun”, “mezid”, “muammer”, “efzâ” “izdiyad” gibi sözcüklerden yararlanılır. Yine bu anlamdaki “Padişahım çok yaşa” cümlesi şiirlerin yanı sıra müstakil olarak da sıklıkla geçen bir ifade, hatta bir çeşit slogan olarak tebriknâmelerde yer bulur.

“Sıhhatle meserretle bihakkın şah-ı kevneyn
Daim olasin şan ile ta ruz-ı kıyamet”⁷⁴²

“El açıp eyler dua Nafi heman
İzdiyad etsin şükûh u şevketi”⁷⁴³

“Âcize nimet eder artık **duaya** ictisar
Çünkü yoktur zatını tavsife onda iktidar
Ta bürüz-ı mahşer etsin hazret-i **perverdigâr**
Adl ü in'amıyla zatın tahtına ziyet-nisâr”⁷⁴⁴

“Abdın cemil-i bî-riya
Eyler **dua** subh u mesâ
Tahtında bâ-izz ü alâ
Sen padişahım çok yaşa

Eyle daim serî-i şevketde
Eyle Yarab padişahımızı
Haşre dek ol sevimli şahımızı

⁷⁴² Mehmed Rüşdi, [Başlıksız], *Saadet*, nr. 2710, (19 Ağustos 1309): 3.

⁷⁴³ Ahmed Nafi, [Başlıksız], *İkdam*, nr. 30, (19 Ağustos 1310): 3.

⁷⁴⁴ Emine Nimet, [Başlıksız], *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 126, (19 Ağustos 1313): 2.

Berkarar et serîr-i devlette⁷⁴⁵

Şairin veya yazarın doğrudan dua ettiği kısımlar olduğu gibi okuru/dinleyiciyi dua etmeye teşvik eden ifadelere de rastlanır. Hatta bu durum teşviği aşır bir çeşit görev olarak sunmaya dahi vardırılır. Metnin önceki bölümlerinde padişahın yüceliği ile faaliyetleri anıldığından bunlara dayanılarak okura şükretme ve dua etme sorumluluğu yüklenir:

“İcâbetgâh-ı kibriyâ-penah-ı hüda’ya merfû olan bunca eyâdî-i ihlas arasında âciz (Rehber)de ref’-i eydî-i şükran ile küçük mutâlî’inini aminhan olmaya davet ederek arz-ı vecaib-i ubudiyete çalışıyor. Masumiinin pak u saf kalplerinden yükselen her zezeme-i duaiye nezd-i hüda’da bî-şüphe-makrun-i is’af u icabettir.”⁷⁴⁶

“Bendegânın eylemekte padişahım **daima**
İzdiyad-ı ömr-i iclâlin için candan **dua**
Her **duamızla** tekerrür etmede işbu nidâ
Çok yaşa ey tacdar-ı tacdâran-ı cihan”⁷⁴⁷

Dua bölümlerinde sık kullanılan diğer iki kelime, hemen hemen aynı anlama gelen “vird” ve “zikr”dir. İlk anlamı “sözünü etme, ismini söyleme, anma” olan zikir sözcüğü aynı zamanda Alah’ın isimlerini söyleyerek yapılan ibadeti de imlediğinden doğrudan uhrevi bir çağrışımı vardır. Vird ise “belirli zamanlarda mânevî bir görev olarak düzenli şekilde okunan âyet, esmâ-i hüsnâ veya dualar” anlamına gelir ki bu tanımla o da uhrevi bir çağrışım taşır.

“**Duâ**-yı devletidir **zikri** evvel ü ahir
Odur bu çağrı Fazlı’ya müntehâ-yı emel”⁷⁴⁸

“Lisanında cihânın dâima şu **vird-i** şükranı
Hüda tahtında dâim eylesin Sultan Hamid Hân’ı”⁷⁴⁹

“Gark-ı eltâf-ı cenab-ı padişahım daima
Gece gündüz **vird** edindiğim vazifem bu **dua**:
Taht- âli izzetinde bir-karar olsun heman
Şehriyarım, padişahım, tacdarım bin yaşa.”⁷⁵⁰

⁷⁴⁵ Ayn Nuri, “[Başlıksız]”, *İrtika*, nr. 39, (14 Teşrinisani 1317): 147.

⁷⁴⁶ “Veladet-i Bahirü’s-Seadet-i Hazret-i Hilafetpenahi”, *Çocuklara Rehber*, nr. 39, (H. 20 Şaban 1315/ 1 Kanunisanı 1313): 3.

⁷⁴⁷ Mehmed Talat, [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 4545, (19 Ağustos 1309): 3.

⁷⁴⁸ Mahmud Fazlı, [Başlıksız], *Tarik*, nr. 4905, (19 Ağustos 1315): 3.

⁷⁴⁹ Rehyâb-ı Zafer nâm roman sahibesi iffetli hanımefendi, “[Başlıksız]”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 1, (19 Ağustos 1311): 3.

⁷⁵⁰ Nazif, “[Başlıksız]”, *Tarik*, nr. 396-5010, (7 Kanunievvel 1315): 3.

Öte yandan “avdet etmek” (dönmek, geri gelmek) kökünden türeyen ıyd (bayram) sözcüğü de bir çeşit tekrar manasına sahiptir. Bayramların tekrarını imleyen bu durumun yanında her bayram vesilesiyle sultan defaatle anılır, onun ve devletin ömrünün uzaması için dualar edilir. Zikir ve vird kelimelerinin anlam alanıyla da uyuşan bu durum dünyevi anlamının yanında manevi anlam da katması bakımından tesadüfen seçilmemiş kelimelerdir.

“Heman Cenab-ı Hak hami-i din-i mübin-i hâdim-i haremeyn-i şerifeyn halife-i resul-i ekrem şehriyar-ı muazzam u mufahham efendimiz hazretlerini mâdâmü'l-melevan erike-pirâ-yı şevket ü şan buyursun ki ancak bu sayede mülk ü millet daima müstenir-i envar-ı ümran u saadet olacaktır.”⁷⁵¹

“Cemiyet-i Osmaniye'nin bugünkü hükümeti hükümet-i meşruta ve meşrua ve binaenaleyh sıfat-ı mukaddese-i hilafeti cami olmak cihetiyle memalik-i İslamiye'de bulunan bilcümle ahali-yi İslamiye dahi Osmanlıların bugünkü tebrikât ve tes'idâtına iştirak ederek südde-i seniye ihtirâmât ve tâzimâtta bulunacaklardır. Heman Cenab-ı Hak habib-i ekremi hürmetine efrâd-ı Osmaniye'nin saadetini kâfil olan kanun-i esasiyi iade buyuran padişahımızı taht-ı âli-yi hilafette daim buyursun.”⁷⁵²

Dua etmek hem bir dileği ortaya koymak hem de dua edilen kişinin iyiliğine kani olmak anlamı taşır. Bu bakımdan tebriknâmelerdeki dua sözcükleri sadece birer iyi dilek ifadesi olarak değil aynı zamanda yazan kişinin sultana itaatini de ortaya koyan bir anlamı taşır. Nitekim millî marş niteliğindeki Hamidiye Marşı'nın sözlerinin yarısı dua niteliğindedir. Başta cülus ve veladet bayramları olmak üzere pek çok durumda slogan biçimde hep bir ağızdan söylenen “Padişahım çok yaşa” ifadesi dua olduğu gibi itaat göstergesidir de.

3.3. Süreli Yayınlarda Bayram Öncesi Çıkan Haberler

Cülus ve veladet bayramlarından bir önceki günün gazetelerinde şenlikleri hatırlatan ve bazen de şenliklerin şekliyle alakalı olarak birtakım uyarılarda bulunulan haberler yer alır. Bu haberler Dahiliye Nezaretince gazetelere gönderildiğinden⁷⁵³ çoğunlukla birbirinin aynı veya benzeridir. Bunlar genellikle ilk haber olarak verilmez. Özellikle de veladet-i hümayundan bir önceki günün Berat Gecesi olması ve surre

⁷⁵¹ “Yirmi Dokuzuncu Sene-i Devriye-i Cülus-ı Hümayun Mes'adet-Meşhun Hazret-i Hilafetpenahi”, *Asır*, nr. 909, (19 Ağustos 1320): 1.

⁷⁵² “Ruz-ı Cülus-ı Hazret-i Hilafetpenahi”, *Saadet*, (19 Ağustos 1324): 1.

⁷⁵³ Çayır, age, 34.

alayının bu dönemlerde yola çıkması sebebiyle 15 Şaban'daki gazeteler Berat Gecesi'ni tebriğe ve bu gecenin nasıl geçtiğine dair haberler yapmaya ayrılır. Surre alayının yola çıkışı da veladet-i hümayundan önce bahsedilen bir başka önemli haberdir.

Denk geldiği güne bağlı olarak bazen bir önceki günkü cuma selamlığına dair haber dahi bayram haberinin önüne geçebilir. Örneğin *Tercüman-ı Hakikat*'in 1893'teki veladet öncesi sayısında, bir önceki günün cuma olması sebebiyle cuma selamlığına dair, yine bir önceki gecenin Berat Gecesi olması sebebiyle bu geceyle alakalı ve surre alayının yola çıkması sebebiyle buna dair haberler yer alır. Ardından nişan ve madalya alanlar sıralanır. İkinci sayfada ise bir sonraki gün yapılacak veladet kutlamalarında hizmetlerinden dolayı Fener Rum patrikhanesi rahibi ve bilcümle Ortodoks memurlarına verilecek nişanlarla alakalı bir haber yer alır.⁷⁵⁴

Bazen de bayram şerefine suçluların af veya indirim alacağına dair haberler gazetenin bayram öncesi sayısında yer alabilir. Örneğin *Sabah* gazetesinin 1894 senesi, veladet gününden önceki sayıda "Dâhiliye" başlığı altında başka haberlerle beraber veladet-i hümayun şerefine cezası affedileceklerin durumu açıklamasıyla birlikte verilir.⁷⁵⁵ Bu habere gelmeden, gazetenin daha başlarında padişahın uzun ömürlü olmasına yönelik bir duayla birlikte yarınki şenlikler hatırlatılmış, yine de bu haber ilk haber olarak sunulmamıştır.

Bu haberlerde bazen de "yarınki gün" yapılacak şenliklerin biçimine dair detaylar verilir. Örneğin *Sabah* gazetesinin 1898'deki sayısında kutlamaların alışıldık biçimde top atılarak yapılacağı fakat yangın tehlikesine karşı fişek atılmamasının emir buyurulduğu yazar.⁷⁵⁶ Benzer biçimde 1907'de de İstanbul'daki evlerin ekserisi ahşap olduğundan yangın tehlikesine karşı fişek yerine kandil ve fenerlerle kutlama yapılabileceği, fişeklere yapılacak harcamanın darülacezeye bağışlanması buyurulur.⁷⁵⁷ Nitekim zaman zaman bu özel günlerde fişek veya barut atılmasından dolayı kazalar

⁷⁵⁴ "Ayin-i Mahsus", *Tercüman-ı Hakikat*, (20 Şubat 1308): 2.

⁷⁵⁵ "Dahiliye", *Sabah*, (9 Şubat 1309)

⁷⁵⁶ "Veladet-i hümayun-ı cenâb-ı padişahî rûz-ı firuzuna müsâdif olan yarınki pazar günü resm-i tebrik ve şehrayinin emsali vechile icra olunması ve harik vukuuna sebep olabileceği cihetle fişenk atılmaması ve mâvaka'dan dahi bermütad top endaht edilmesi hususunda emr ü ferman-ı hümayun-ı hazret-i hilafetpenahi şeref-sünûh u sudûr buyurulmuştur." *Sabah*, nr. 2920, (27 Kanunievvel 1312): 1.

⁷⁵⁷ "...sabahleyin saat beşte emsali vechile üniforma iktisâ edilip Yıldız Saray-ı Hümayununa gidilerek ifâsi ve şehrayinin dahi İstanbul'daki mebâninin ekseri ahşap olmak hasebiyle fişenk vesaire gibi sanayi-i nâriye istimali yüzünden maazallah-i teala harik zuhuruyla ahalice zarar vukua gelmemek için yevm-i mesad-ı mezkur gecesinde kemâfissabık kandiller ve fenerler ikadıyla tezyinât ü tenvirât olunarak icra kılınması ve fakat fişenk ve sanayi-i nâriyenin asla endaht edilmemesi ve mâvaka'dan bermütad yalnız vakt-i zuhurda top atılması ve işbu fişenkler esmân ve masârifinin darülacezeye verilmesi hususlarına bi'l-istîzan irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahi şeref-müteallik buyurulmuş olmağla ilan-ı keyfiyete ibtidar kıldı." "Tebliğat", *Sabah*, nr. 6458, (10 Eylül 1323): 1.

meydana gelebilmektedir.⁷⁵⁸ *Tarik* gazetesindeki bir haberde ise on dokuz ağustos gününün cumaya denk gelişi ve günlerin kısalığı sebebiyle resmî bayramlaşmanın cuma namazından sonra saraya avdet edilerek yapılacağı bildirildiği yazar.⁷⁵⁹ Bayram günlerinden önce yayımlanan bu metinler haber niteliğinde olduğundan abartılı cümle ve ifadelerden -mümkün olduğunca- arınmış sade bir dil tercih edilir, manzumelerden dahi yararlanılmaz.

3.4. Süreli Yayınlarda Bayram Sonrası Tebrikleri

Tıpkı hangi özel gün anlatılıyorsa onun kutlama töreninin sûrnâmelerde tasvir edilmesi gibi bayram gecesinin ertesinde çıkan gazetelerin ilk haberi olarak önceki gece gerçekleştirilen kutlamalar anlatılır. Bu metinler haber verme amacı taşıdıkları, bu nitelikte oldukları kadar içerdikleri manzum parçalarla sûrnâmelerin kutlamaları tasvir etme niteliğini de bünyesinde barındırır.

Bu yazıların başlıkları genellikle şu şekildedir: “Dünkü Sûr-ı Pür-nûr u Sürur ve Dün Geceki Şehrâyin-i Baisü’l Hubur”⁷⁶⁰, “Cûlus-ı Hümayun-ı Cenab-ı Mülûkâne-i Şehrâyin-i Meserret-Karin”⁷⁶¹, “Dün Geceki Şehrâyin-i Behçet-Karin”⁷⁶², “Şehrâyin-i Meserret-Karin”⁷⁶³, “Dünkü Rûz-ı Behçet-i Efrûz ve Dün Geceki Şehrâyin-i Meserrât-Enduz”⁷⁶⁴, “Dünkü Rûz-ı Behçet-i Firûzun Âsâr-ı Mes’adeti ve Dün Geceki Leyl-i Mukaddesin Tenvirât-ı Feyz-Âyânı”⁷⁶⁵, “Velâdet-i Seniyye-i Hazret-i Hilafetpenahi Şehrâyin-i Meserret-Karini”⁷⁶⁶.

Çoğunlukla seci kullanılarak ahengin sağlanmaya çalışıldığı bu başlıklarda, hem farklı sözcüklerle ahenk yaratmanın zorluğundan hem de bu gibi özel günlere ait birtakım ifadelerin neredeyse kalıplaşmış olması sebebiyle aynı ve yakın sözcükler çok sık tercih edilir. Bu yakın anlamlı sözcük gruplarından en yaygını “mutluluk” temalı olandır. Neredeyse her başlıkta kullanılan yakın anlamlı “meserret”, “meserrât”, “sürûr”, “hubur”, “behçet”, “es’ad” gibi sözcüklerle bu gecenin ne kadar mutluluk verdiği altı çizilir. Bu mutluluk vurgusunu pekiştirmek adına “mevfur”, “karin”, “âli” gibi çokluk belirten ifadelerden yararlanılır. Yine klasik edebiyattan aşına olunan

⁷⁵⁸ BOA A.}MTZ.(04)150/106 H. 15-10-1324.

⁷⁵⁹ “Tebliğat-ı Resmîyet”. *Tarik*, nr. 3731, (18 Ağustos 1310): 1.

⁷⁶⁰ *Sabah*, (11 Şubat 1309).

⁷⁶¹ *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2766, (H. 13 Zilhicce 1304; M. 1 Eylül 1887): 1.

⁷⁶² *Sabah*,. (8 Kanunisanı 1312).

⁷⁶³ *Tercüman-ı Hakikat*, (11 Şubat 1309).

⁷⁶⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, (8 Kanunievvel 1315).

⁷⁶⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, (27 Teşrinisanı 1316).

⁷⁶⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, (15 Teşrinisanı 1317).

ışık ve aydınlatmayla ilgili “firuz”, “efruz”, “nuraniyet” gibi sözcüklere de vurgu vardır. Neredeyse hiçbir başlıkta veladet, cülus veya padişah kelimesinin olmaması dikkat çeker. Vurgu tam da törenlere ve törenlerin yarattığı coşkuya dairdir.

Gazetenin en başında yer alan bu başlıkların peşinden çoğunlukla manzum bir parça gelir. Bazen tamamen mensur bir haber yazısı bazense manzumelerle süslenmiş bir mensure yer alır. Örneğin 1894’te *Tarik* gazetesinin cülus yıl dönümünden bir sonraki gün çıkan sayısı manzum mensur bir tasvirdir. Dörtlük biçimindeki manzume şöyledir:

“Hepimiz şâd u kâmrân olduk
Eyledik şevk ü mefharet ibraz
Böyle bir padişah layıktır
Ne kadar halk eylese ızaz”⁷⁶⁷

Sabah gazetesinin 1899’daki veladet yıl dönümü ertesi sayısı iki beyitle açılır: Başlangıç beyitindeki “her Osmalı”nın bu özel günde birlikte olduğu vurgusu devamındaki mensur metinde de mevcuttur. Anlatılana göre dünkü kutlamalarda “bütün bilâd-ı Osmaniye ve İslamiye gayrı mütenâhi füyûzâta tecelli-gâh olmuş”tur. Metnin devamı ise şöyledir:

“Bütün Osmanlıların kulûb-i sadıkasında şevk ü şetâret, simâ ü nâsiyesinde alâ’im-ı sürûr u behçet nümâyân olmakta ve merkez-i hilafet-i İslamiye ve payitaht-ı saltanat-ı seniyenin her cihetinde, her mahallesinde, her [so]kağında bütün mebâni-i râyât-ı zafer-âyât-ı Osmani mevce-zen-i satvet olup bu manzara-yı ulviyeyi görmeye kararü’l ayn-ı iftihâr olanlar birbiriyle rekabet edercesine âsâr-ı neşât ü şâdimânî izhâr eyliyorlardı. (...) Herkes yekdiğerini bir ıyd-i ekberde olduğu gibi tebrik ile ilan-ı mübâhat-ı bî-payan ve izhâr-ı şâdimânî-i firâvan eylemekteydi.”⁷⁶⁸

Başlıklarda görülen sevinçli kutlama vurgusu bu haber metinlerine de yansır. Şenlikleri tasvir ediyor gibi görünse de esasında en temelde vurguladığı şey şenliklere katılan insanların yüzündeki mutluluktur. Bir sonraki paragraf “Subh-ı sefâ-âverin infilâkıyla beraber belde-i tayyibemizin her tarafı fevkalade bir surette tezeyyün etmiş, yer yer âsâr-ı şevk ü mübâhât tezâhür eylemiş” cümlesiyle açılır. Şenliklere dair somut tasvirlerin yapılacağı beklentisi oluşturan bu cümlenin peşinden yeniden “her noktada, her simada bir nûr-ı meserret firuzân olmaya başlamış” denilerek şenliğe katılanların yüzündeki mutluluk ışığının tasvirine geçilmiştir. Burada somut kelimelerle tasvir etmeye en yakın kısım “limanda dahi her sefine gûnâgûn alay sancaklarıyla donatılmış”

⁷⁶⁷ [Başlıksız], *Tarik*, nr. 3133, (20 Ağustos 1310): 1.

⁷⁶⁸ *Sabah*, (8 Kanunievvel 1315), 1.

ifadesidir. Devamında yine “‘Padişahım çok yaşa’ kelimât-ı celilesini hâvi ve mehamid-i seniyye-yi Hazret-i Hilafetpenahi’yi mutazammın ebyat ve eş’ar ile mâli levhalar her tarafta vaz’-ı mevki-i tâzim ü tebcil kılınarak tenvir-i enzâr-ı şükran” eylemekten bahsedilir.

Şenliklerin somut ifadelerle tasvir edilmemesine dair açıklama ilerleyen satırlarda “icra olunan tenvirât, ilan edilen mübâhât tarif ü tavsife değil tasvire bile sığmaz” ifadesiyle ortaya konur. Bu öylesine şatafatlı bir şenliktir ki “bir nebzeceğini, binde birini tasvir ve tarif edebilmek hususunda en fasih lisan ebkem kalır.”⁷⁶⁹

Son paragrafı şenlikte edilen duaların tasvirine ayrılan metin yine dua niteliğindeki “İlâhî kıl şeh-ı şevket-güzini Hemîşe nur-ı bahş-ı taht-ı devlet.” beyitiyle son bulur.

Metnin geneline bakıldığında padişahın doğum günü olduğuna dair başta kullanılan “padişah-ı ma’delet-pîrâ, şehinşah-ı âlem-ârâ, hâmi-yi din-i mübin, halife-yi rûy-i zemin velinimet bî-menfimiz efendimiz hazretlerinin veladet-i hümayun-i mes’adet-makrun hazret-i cihanbanilerine şeref-müsadif olan dünkü yevm-i meymenet” ifadesi dışında herhangi bir bilgi ya da yoruma yer verilmediği görülür.

Yukarıda incelenen *Sabah* gazetesiyle aynı gün *Tercüman-ı Hakikat*’te yayımlanan ve önceki günkü kutlamayı anlatan metin bu sefer 12 beyitlik bir manzumeyle açılır:

“Lütf-ı hak etti yine feyzini âlem-ârâ
Bize gösterdi yine rûz-ı saadet-efzâ

...

Bütün esvâk-ı şehir ziynete müstağrak idi
Şadımani olamaz ortada bundan âlâ

Cümle halk birbirine eyledi tebrik-i sürûr
‘Padişahım yaşa’ âvâzesin etti ilâ

Kimsede kalmadı hüzn ü kederin bir eseri
Feyz-i ferhayla dolu oldu zemin ü bâlâ

Sevinir, ıyd eder elbette bütün âdemler
Garka-yı nûr-ı hubur olmuşken hep dünya

...

Gece ta subha kadar çalgılar etti ahenk
Şadımani o kadar hükmünü etti icra.

Sayesinde bu kadar zevk ü sürûr ettiğimiz
Şâh-ı lutf-âver ü şefkat-pîrâ

⁷⁶⁹ Agy, 1.

Dileriz Hazret-i Hakk'dan, ederiz böyle dua
Bula tahtında şerâfet ebeden ta ibdâ."⁷⁷⁰

Bayram akşamı her yerin kandillere aydınlatıldığını, sabaha kadar çalgıların susmadığını, herkesin “Padişahım yaşa” cümlesiyle birbirinin mutluluğunu kutladığını anlatan bu şiir, bir klasik olarak dua beyitiyle sonuçlanır. Bir önceki yazıdakine benzer biçimde burada da dün geceki kutlamanın padişahın doğum günü şerefine olduğu vurgusu yoktur. Sadece bir bayram ve bu bayram kutlamasının kişilerde uyandırdığı mutluluk tasvir edilir. Bu tavır şiirin devamındaki mensur yazıda da sürer. Bu yazıda velâdeti çağrıştıran bir kelime yerine “rûz-ı mes’adet”, “yevm-i mes’adet”, “rûz-ı celil-i meyâmin”, “rûz-ı feyz-i efrûz-ı âliye”, “rûz-ı mesud-ı feyz-endud”, “yevm-i saadet”, “rûz-ı meyâmin”, “şeb-i maâli efrûz” gibi ifadeler kullanılır.

Sabah gazetesinde müellifin kutlamaları neden tasvir etmekten kaçındığını açıkladığı kısmın bir benzerine *Tercüman-ı Hakikat*'te de rastlanır. Henüz daha yazının başında “yevm-i mesudiyet-i tev’emin tebyin-i meâlisi ve takdir-i füyûz-ı âlisi zemininde her ne kadar makâlât yazılsa ve ne suretle bast-ı mütâlaat olunacak olsa yine mâ-hüve’l-hakkın binde birini eda etmek mümkün olamaz”⁷⁷¹ denilerek kutlamaları yazarak tasvir etmenin boş olduğu, bayramın coşkusunun anlatarak anlaşılamayacağı vurgulanır.

Tercüman-ı Hakikat'teki bu mensur metin, tıpkı manzum kısmında olduğu gibi *Sabah*'taki yazıya kıyasla kutlamaları biraz daha detaylı anlatır. Anlatılana göre dünkü kutlamalar sabah gün aydınlanır aydınlanmaz başlamış, bütün Osmanlılar “padişahım çok yaşa” duasını söylemiş, herkes sokaklara dökülerek birbirini tebrik etmiş ve bu özel gün için süslü kıyafetlerini giymiş, gece ise bütün camilerin minareleri kandiller ve mahyalarla tezyin edilmiş, bunlarla beraber limandaki gemiler, evler ve konaklar da aynı biçimde süslenmiş, çalgılar çalınmış, kurabiyeler ve çaylar ikram edilmiştir.

Bu örneklerde olduğu gibi aynı tarihte farklı gazetelerdeki benzer ifadelerin yanı sıra aynı gazetede farklı zamanlarda aynı kutlama metinlerine rastlandığı da olur. Örneğin 1906 senesindeki veladet-i hümayunun ertesi günü *Tercüman-ı Hakikat*'te neşredilem şiir ile 1904'te yayımlanan şiir aynıdır. Üstelik peşinden gelen metin de küçük nüanslar dışında birebir kopyalanmıştır. Aşağıda görüleceği üzere detaya yaklaşan bilgilerin bulunduğu kısımlar dahi iki senede de tekrar eder:

⁷⁷⁰ “Dünkü Ruz-ı Behçet-Efruz”, *Tercüman-ı Hakikat*, (8 Kanunievvel 1315), 1.

⁷⁷¹ Agy, 1.

“Tebaa-yı ecnebiye dahi saye-i asayiş-vâye-i cenâb-ı mülûkânede memleketimizde birçok niama mazhar olmakta bulduklarından Müslim ve gayrimüslim teb’a-i hazret-i tacdarî tarafından yekdiğerine müsabaka edercesine izhâr edilen bu âsâr-ı hubura onlar da an-samimü’l kalp iştirak eylemişlerdir ki İstanbul ve Beyoğlu ve Galata ve Üsküdar ve Makriköy ve Ayestefanos ve Adalar ve Boğaziçi cihetinde ve sair cihetlerde şehrayin tedarikatı için gösterilen müsâraat ve gündüz ve gece meşhud olan şevk ü sürûr bu hissiyat-ı samimiyet ve şükranîyâtın derece-i samimiyetine *Tercüman-ı Hakikat* beyan bulunuyordu. Şehrimizin gündüz iktisâb eylediği bu rengin manzara gece bir kat daha renk-dâr olmuş ve ikad edilen milyonlarca fenarlar ve kandiller sebebiyle İstanbul kubbe-i semaya gıpta-bahş olacak bir kisve-i nûraniyet ve letafete bürünmüş idi. (...)

Hele Yıldız saray-ı mes’adet-medarı civarı semadan zemine inmiş veya şems-i tâbandan efrâz olunmuş bir kütle-i nur hâlini almış ve saray-ı meâli-ihativaya şeref-i mücâveretde bulunan bendegân-ı sıdk-ittisam-ı hazret-i tacdarî tarafından icrâ-yı şehrayin-i meserret-karın zımmında ibraz olunan himmet ve vücuda getirilen eser-i meserretü’l-hak şayeste-i takdir bulunmuş idi.”⁷⁷²

II. Abdülhamid’in saltanatının son yıllarına denk gelen bu metinler, öncekilerden daha ziyade Müslim ve gayrimüslimlerin birlik beraberliğine vurgu yapar. gayrimüslimlerin dahi kutlamalara içtenlikle katıldığı vurgusu yoğundur. Her iki senede de birebir aynı metnin yer alması kutlamaların her sene aynı biçimde icra edildiğine işaret ediyor gibi görünebilse de esasında kutlamaların niteliğine bakılmaksızın gazetelerde benzer biçimlerde ezbere cümlelerle anlatıldığına kanıttır. Tıpkı kimi sûrnâme yazarlarının bizzat kutlamalara katılmaması gibi⁷⁷³ burada da muhtemelen gazeteci veya muhabirler kutlamaları seyretmeksizin haber niteliğindeki bu metinleri kaleme almaktadır. Bu da esas amacın kutlamalara dair haber vermek değil, süslü cümleler ve şatafatlı tamlamalarla kutlama coşkusu ve bunla bağlantılı olarak birlik beraberliğin büyüklüğünü ispat etmek olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Bayram kutlamalarının nasıl gerçekleştiğine dair bilgiler yalnızca gazete sayfalarında değil kimi zaman mecmualarda da yer alır. Örneğin 1896 senesinde *Servet-i Fünûn*’da kapak sayfasının peşinden gelen “İstanbul Postası” bölümünde kutlamaların nasıl gerçekleştiğine dair bazı tasvirlerde bulunulur:

“Bu hafta, veladet-i hümayun-ı cenab-ı padişahi şehrayini ile şehrimiz bir kisve-i revnak ve iftihara bürünmüştü. Mevsime nazaran asla memul olmayan bir müsait hava, cumaya müsadif olan şu yevm-i celilin kıymet-i asliyesine fevkalade bahş-i letafet etmişti. Vakıa o gün asuman şule-riz, zemin münbasit, kalpler münşeri, çehreler mütebessim, hava

⁷⁷² “Şehrayin-i Meserret-Karın”, *Tercüman-ı Hakikat*, (13 Teşrinievvel 1320; *Tercüman-ı Hakikat*. (22 Eylül 1322).

⁷⁷³ Hatice Aynur, “sûrnâme”, *İslam Ansiklopedisi*.

müsaaitti. İstanbul şehr-i şehîrinde gündüzün şuâ-yı zerrin-i âfıtâbı güya geceki şehrayin ile tenzîr olunur idi. O günkü müsaade-i heva şiddetli kışımızda hakikaten bir istisnai harikulade teşkîl eyliyor idi.”⁷⁷⁴

Dikkat edileceği üzere *Servet-i Fünûn*'daki bu metin gazetelerdeki gibi yavan ve kalıplaşmış değil, âdeta *Servet-i Fünun* müelliflerinin üslup özelliklerini kopya edercesine bir tarzda, sürekli tekrarlanan beylik laflardan azade ve o hafta gerçekleştirilen törene özgü detaylar içeren cinstendir. Bu metinleri Ahmet İhsan'ın yazdığı bilindiğinden⁷⁷⁵ bu üslup şaşkıncı gelmez. Öte yandan “İstanbul Postası” bölümleri ziyadesiyle “havadan sudan”, yani İstanbul'un o haftaki hava durumundan bahseden cinsten olduğu için veladet kutlamasını tasvir eden metnin hava durumuyla ilişkilendirilmesi de gayet anlaşılırdır. *Servet-i Fünûn*, bir gazetenin eki olduğundan bahsi geçen kutlamalara dair haber yapma meselesi devamlılık taşımaz, hatta çoğu sene veladet günü dergide kutlansa dahi bir sonraki sayıda bunun yeniden haberi yapılmaz. Haftalık bir ek olması ve haber içeriğinin kısıtlılığı sebebiyle bu da olağan bir durumdur.

Bayram kutlamalarının süreli yayınlarda yer almasının kurumsallaşmadığı 1880'li yıllarda haftada bir çıkan dergiler çıkış gününü bayrama denk getirecek biçimde değiştirmeksizin her hafta aynı gün yayımlanmayı sürdürür. Bu tarz süreli yayınlarda bazen bayram kutlaması gerçekleşmiş olduğundan gerçekleşen bu törenlere dair birer haber yer alabilir. Örneğin *Mizan* gazetesi 1887'deki sayısında “İfade-i Mahsusa” başlığı altında yaklaşık bir buçuk sayfa boyunca veladet-i hümayun kutlamalarından ve buna bağlı olarak padişahın başarılarından bahseder. “Şehîr-i Şabanü'l muazzamın on altıncısı bulunan geçen pazartesi günü velinimet-i bî-minnetimiz padişah-ı mealihimem efendimiz hazretlerinin veladet-i pür-meymenet-i hümayunlarının kırk altıncı sene-i devriyelerine tesadüf etmiş idi.”⁷⁷⁶ denilerek başlayan bu yazı “kabil-i tarif ve tersîm” olmayan o seneki veladet şenliklerini anlatarak başlar. Sonraki satırlarda padişahın tahta geçişine, cülusunun hemen peşi sıra patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı ve başka diğer aksiliklere rağmen devletin bekâsını nasıl da iyi koruduğuna, bu başarısı sebebiyle onun için daha önce hiçbir padişahta benzeri görülmemiş derecede coşkulu veladet şenlikleri yapıldığına ve umum-i maarif ve ekonomi hususunda gösterdiği

⁷⁷⁴ “İstanbul Postası”, *Servet-i Fünûn*, nr. 256, (M. 6 Şubat 1896): 2.

⁷⁷⁵ Yazının başında yer alan “Gazeteye münderic imzasız bilcüme makâlât sermuharririndir.” notu bu sonuca varmaya sebep olur. *Servet-i Fünûn*, nr. 256, (M. 6 Şubat 1896): 2.

⁷⁷⁶ “İfade-i Mahsusa: Veladet-i Hümayun”, *Mizan*, nr. 30, (H. 19 Şaban 1304; M. 12 Mayıs 1887): 1-2.

başarılarla değin pek çok şey bahis konusu edilir.⁷⁷⁷ Temelde bir siyasi gazete olan *Mizan*'da veladet ve cülus yıl dönümlerinde şiir ve mensure benzeri edebî eserlerin bulunmaması, bunun yerine siyasi durumu analiz eden böylesi bir yazıyla ve nispeten sade bir dille yıl dönümünün kutlanması anlaşılır olmakla birlikte diğer süreli yayınlardan farklılık arz eder.

Benzer biçimde bir sonraki sene de veladet-i hümayun yıl dönümünden sonraki günlerde yayımlanan *Mizan*, bu seferki yarım sütunu geçmeyen tebrik bölümünde, o haftaki şenliklerin yurdun dört bir yanında kutlandığına dair telgraflar aldıklarını ve fakat “*Mizan*’ın hacmi nâmüsaıt bulunduğu cihetle cümlesini aynen derc etmek gayrı mümkün olduğundan şu mahrumiyet-i mecburiyemizi arz ve beyan ve bu vesile ile dahi lâzıme-i tebrik ü tehniyeti tekrar” eylediklerini beyan eder.⁷⁷⁸

Bir sene arayla tebrik yazılarındaki bu tavır farkı dikkat çekici ölçüdedir. Gazetenin başmuharriri ve bu yazıları kaleme aldığı tahmin edilebilecek Mehmet Murat, neden bir önceki sene olduğu gibi veladet yıl dönümünde padişahı övücü nitelikte bir siyasi makale kaleme almamıştır. İlerleyen senelerde II. Abdülhamid’le arası açılacak ve İttihatçılara dâhil olacak Mizancı Murat’ın henüz o senelerden takındığı bu umursamaz dil, tebrik metni yazmanın içten gelen bir şeydense bir çeşitli zorunluluk olduğuna dair ifadeleriyle birlikte düşünüldüğünde bir bakıma geleceğin habercisi niteliğindedir.

3.5. 1908-1909’da Değişen Bayram Kutlamaları

23 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyet ilan edildikten, 13 Nisan 1909’da II. Abdülhamid’in hal edilmesine dek geçen sürede meşrutiyet rejimi altında bir veladet ve bir cülus yıl dönümü yaşanmıştır. Bu iki bayrama rejim değişikliğinden dolayı bir de II. Meşrutiyet’e denk gelen gün olan 10 Temmuz’da kutlanan bayram eklenir. Yaklaşık sekiz aylık bu süre zarfında cülus ve veladet günlerinin nasıl kutlandığına bakmak, II. Abdülhamid’in saltanatında icat edilen yevm-i mahsusların ne şekilde alımlandığına dair ilginç veriler sunacaktır.

1900’den sonra hem devrin basına yönelik artan baskısından dolayı süreli yayın sayısında azalma olmuş hem de önceki senelerde daha büyük coşkuyla kutlanan cülus ve veladet günleri genellikle fotoğraflarla ve daha sade biçimde kutlanır olmuştur. Bunun sebebi Ahmet İhsan’ın anılarında da belirttiği üzere, sansürden dolayı iyice

⁷⁷⁷ “İfade-i Mahsusa: Veladet-i Hümayun”, *Mizan*, nr. 30, (H. 19 Şaban 1304; M. 12 Mayıs 1887): 1-2.

⁷⁷⁸ “İcra-yı Şehrayin-i Meserret Mübin”, *Mizan*, nr. 54, (H. 22 Şaban 1305; M. 3 Mayıs 1888): 1.

canlılığını kaybeden dergilerin fotoğraflar yoluyla canlanmasını sağlamak olabilir. Nitekim Tokgöz'ün ilk kez renkli resimler bastırması da bu döneme denk gelir.⁷⁷⁹

Öte yandan cülus ve veladet günlerini aksatmadan ve aynı coşkuyla kutlamayı sürdüren süreli yayınların II. Meşrutiyet'ten sonraki bayram sayılarında yine mensur kutlama metinleri yer almış fakat önceki senelerde olduğu gibi şiir, şarkı, slogan ve benzeri metinlere yer verilmemiştir. Üstelik mensur kutlamalardaki üslup da değişir:

“Padişahımızın otuz üç seneden beri pek parlak şenlikler ile mazhar-ı tekrim olan rûz-ı veladet-i hümayunları bugüne müsadiftir.

Şu seneye gelinceye kadar o gibi şenlikler parlak olmakla beraber her türlü samimiyetten azade idi. Filhakika bugün olduğu gibi o zamanlar da sabah olur olmaz her yer râyat-ı Osmaniye ile tezyin vesair âsâr-ı sürûr u şadmani tetmim olunur idiyse de herkes tazyik-i bâr-i istibdad altında ezilmekte olduğu ve binaenaleyh kalben mağmûm u mükedder bulunduğu için simalarda safvet-i nuraniye delalet eder bir şey görülemezdi.”⁷⁸⁰

Meşruti rejimin hükümdar ile milleti aynı anda söz sahibi kılması nihayetinde ortaya çıkan durumun etkilerini bu kısacık metinden dahi anlarız. Padişahın doğum gününün kutlandığı bu bayram, önceki senelerde samimiyetle kutlanmadığı şeklinde sunulur. Buna sebep olarak ise istibdad rejimi gösterilir fakat rejimin yapıcısı olarak Sultan anılmaz. Esas sorun yaratanın ondan da bağımsız olduğu düşünülür veya böyle düşünülüyormuş gibi yapılır.

Metinde “mutluluk”la ilgili söylenenler de ilginçtir. Otuz üç sene boyunca gazete ve dergi yazılarında bayram günleri yüzü mutlulukla ışıldayan insanlar tasvir edilirken bu metinde aslında *o zamanlar*, devlet tarafından şatafatlı kutlamalar yapılsa dahi halkın istibdaddan dolayı gerçekten mutlu olmadığı söylenir. Bu ifadeler esasında yeni rejimin yüceltilmesi için eskinin olumsuzlanmasına iyi bir örnektir.

Bir başka metinde ise “devre-i cedide-i hürriyet Osmanlılar için hiçbir zaman unutulmayacak bir hatıra” olarak tanımlanan Meşrutiyet'in ilanının kansız, savaşız gerçekleşmiş oluşu övülür. Devamında ise bir önceki metindeki söyleme benzer biçimde istibdad devrinde aslında gazetelerin *ezbere* kutlama yaptıkları açık edilir:

“Gazetelerin neşriyat-ı kadimesini takip edenlere hafî değildir ki hame-i beyana çirkin bir renk veren, muharririni dereke-ı tabasbusa indiren idare-i munkarızaya müstebide bizi insancasına duadan bile men etmişti. Her sene koleksiyonların muddahırat-ı mütenevviyası ona gelerek bir muharrir, her sahifeden birer kelime sayar, devr-i senevinin rakamını değiştirir, gazete çıkardı. Bu tarz beyanda hakikat; samimiyet aranabilir

⁷⁷⁹ Tokgöz, age, 103.

⁷⁸⁰ “Veladet-i Hümayun”, *Sabah*, nr. 6813, (30 Ağustos 1324): 1.

mi? Âdeta cansız bir makine gibi bilmeyerek bir vazife ifa olunurdu. Kalbimizde hazret-i padişaha karşı beslediğimiz hürmet bir dest-i manevi zulm ile izâle edilmek istenilirdi. Zira menfaat-i eşirrâ bizi, bütün milleti, şaibe-i hıyanetle leke-dâr etmekle kâbil-i husul idi. (...) Bu sebepten bugün hür Osmanlılar, hürriyetperver padişahlarına kalplerinden gelen bir sada ile arz-ı tebrik ediyorlar.”⁷⁸¹

Önceki metni destekleyecek biçimde burada da Meşrutiyet öncesi kutlamaların samimiyetsizliğine vurgu yapılır ve tahtta olan padişaha laf söylenmeksizin kötü niyetli insanların menfaat peşinde olmalarından dolayı bir istibdad yaşandığı, tüm bu samimiyetsizliğin bundan kaynaklandığı söylenir. 1908 öncesi süreli yayınlar incelendiğinde görülen aynı yazıların bilinçsizce tekrar edilmesi durumu bu ifadelerle doğrulanmış olur.

Öte yandan II. Meşrutiyet sonrası yayına başlayan dergi ve gazetelerde cülus ve veladet günlerinin kutlandığına rastlanmaz. Burada daha ziyade hürriyet ve 10 Temmuz Bayramı’na işaret edilir. Örneğin temmuz ayında ilan edilen meşrutiyetten yaklaşık bir ay sonra yayına başlayan *11 Temmuz* dergisinde cülus gününe birkaç gün kala yayımlanan şu Ömer Seyfettin şiiri değişen siyasi konjonktürü anlamak adına önemlidir:

“Binlerce ihtirâm, sana ey mâh-ı muhterem!
Her milletin esareti “hürriyet” oldu bak
Âgûş-ı hâr-ı mes'adetinde... Nasıl demem,
"Sensin şuhûr u ezmineye nûr-ı tâc u tâk..!”

Verdi hulûlün işte o hâinlere nedem;
Yoktur vatanda şimdi ne bir haste-i firâk,
Ne bir figân-ı târ... Evet, ey âfil-i adem
Deycûri-i şimal ü cenûb, zulmet-i irak...

Temmuz... Bu nâmı yazmalı târih-i âleme
Altın hutût ile; onu ahlâf-i dâime
Etsin hayât-ı hür yine bir ıyd-i pür-sürûr...

Eyyâm-ı ihtişam-ı saîdinde aldı kâm
Gençlik, bütün milel, bütün ahrâr-ı bi-vakür:
Ey mâh-ı muhterem! Sana binlerce ihtirâm...”⁷⁸²

Şiirde cülus ve veladet günlerinde olduğu gibi, bayramın yarattığı mutluluk duygusu baskındır, fakat bu sefer mutluluğun dayandırıldığı şey sultan değil, Osmanlı

⁷⁸¹ “Cülus-ı Hümayun Hazreti Padişahi Sene-i Devriyesi”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 9851, (19 Ağustos 1324): 1.

⁷⁸² Ömer Seyfettin, “Temmuz”, *11 Temmuz*, nr. 1, (7 Ağustos 1324): 1.

Bu şiir aynı zamanda *Şair Ömer Seyfettin: Bütün Şiirleriyle* kitabında da yer alır. Bk. Nazım Hikmet Polat, *Şair Ömer Seyfettin: Bütün Şiirleriyle*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, 119.

bayrağını simgeleyen mah yani aydır. Burada padişahın yerini bayrağın alması esasında padişahın otoritesini sınırlayan halkın iradesinin baskınlığına işaret eder. Bayrakla simgelenen şey Osmanlı milletidir, henüz Türk milleti vurgusu baskın değildir. Padişahın bayındırlık faaliyetlerinin övülerek hürmet edilmesine benzer biçimde halkın kendi emeğiyle hürriyetini kazanmasından dolayı burada hürmet edilen de onun iradesidir.

1909’da II. Abdülhamid’den sonra tahta geçen Mehmed Reşad’dan sonra ise söylem dili tamamen değişir. Bunu görmek için Sultan Reşad’ın cülusu için yazılmış şiirin iki beyitine bakmak bile yeterlidir:

Otuz üç yıl geçirdi ömrünü zillette bu millet
Çürük enkaza dönmüştü binâ-yı devlet erkânı

O kanlı demleri andıkça kan ağlar gönül billâh
Ne mümkündü görünsün kimsenin simâ-yı handânı⁷⁸³

II. Abdülhamid saltanatı boyunca cülus ve veladet günlerinde herkesin yüzünü kapladığı söylenen “handân”, o saltanattan iner inmez, kimsenin yüzünde görünmesinin mümkün olmadığını ifade etmek adına kullanılan bir imgeye dönüşür.

3.6. Resmî Bayramlara Muhalefet Etmek

“Padişahım çok yaşa” sözünü söylemeyenlerin vatan haini ilan edilme korkusu yaşadığı bir ortamda millî bayram olarak inşa edilen cülus ve veladet günlerine muhalefet etmek kolay değildir. Bu zorluk hem padişahın muhalif yayınlara izin vermeyen denetleme politikasıyla alakalıdır hem de toplum içinde yaratılmaya çalışılan milliyetçiliğin tezahürü olarak bir toplumsal baskının oluşmasından kaynaklanır. Yine de bu dönemde bugünkü manasıyla bir milliyetçilikten bahsedilemeyeceği veya herkesin iyiliğinde mutabık olduğu bir hükümet ve yönetim şekli olmadığından bayramlara muhalefet etmek de söz konusu olabilir. Burada herkesin mutabık olduğu derken elbette bir inşa sürecinin olmayışına da işaret edilmiş olur. Sivil dinlerin yaratımı olan millî bayramlar milliyetçilikle alakalıdır ve en azından birkaç nesli inşa eden bir sürecin sonucunda sağlamlaşır. Devr-i Hamidi’de ise böylesi planlı bir inşa süreci söz konusu olamadığından yerli basında olamasa da muhalif Osmanlıca

⁷⁸³ “Hatıra-i Tarih-i Cülus [Sultan Mehmet Reşad’ın cülusu münasebetiyle yazılan şiir]”, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 1327, Bel_Mtf_000299.

yayımların çıkabildiği yabancı basında resmî bayramlara yönelik birtakım söylemlere rastlanır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmî yayın organı olması bakımından devrin en önemli muhalif yayın organı olan ve önce Paris'te sonra Cenevre ile Brüksel'de yayımlanan *Meşveret*'in Osmanlıcası 1 Aralık 1895'ten 6 Mayıs 1898'e dek otuz sayı çıkar. 7 Aralık 1895'te yayına başlayan Fransızca eki ise 1908'e dek varlığını sürdürür. *Meşveret*'in ilk sayısındaki mukaddimede Ahmed Rıza “Osmanlı hânedanına saygı gösterip kanun dairesinde itaat edeceğini, ancak umumun menfaatine zararlı işlerde tenkitten çekinmeyeceğini” ve “padişahın dalkavuşu olmadığı gibi milletin de riyakâr bir nedimi olmayacağını” yazar.⁷⁸⁴ Buna karşılık *Meşveret*'te yazılanlar zamanla öylesine sertleşir ve Babiâli'yi rahatsız eder ki Türkçe *Meşveret*'in Fransa'da basım ve dağıtımı yasaklanarak Ahmed Rıza sınır dışı edilir. Türkçe *Meşveret*'in yayınının kısa sürmesi ve Fransızcasının devam etmesi de Babiâli'nin bahsi geçen müdahalesi ve Fransız hükümetinin kararıyla alakalıdır.

Politik bir gazete olan ve fikirlerini yaymak için edebiyatın araçlarından nadiren istifade eden *Meşveret*'te II. Abdülhamid yönetimi özelinde oldukça çok sayıda siyasi makale yayımlanır. Cülus ve veladet günlerinde övünçle bahsedilen Sultan'ın terakki faaliyetleri bu yazı -ve nadiren şiirlerde- bahis konusu edilmediği gibi ülkede yaşanan aksaklıklar üzerinde de oldukça fazla durulur. 19 Ağustoslarda yerli basında cülusun kaçıncı senesi olduğu söylenerek padişahın o günden bu zamana yaptığı faaliyetlerden büyük bir övünçle bahsedilirken *Meşveret*'te örneğin “Yıldız hükûmeti yirmi senedir ekdiği sû-i idâre, fesâd-ı ahlâk tohumlarının şu mahsûl-i merdûdını işte gördü,”⁷⁸⁵ denilerek memleketin dört bir köşesinde çıkan isyanlar bahis konusu edilir. Bayram günlerinde Osmanlı'daki süreli yayımların sayfalarca anlattığı terakkiyat emarelerinin tersine burada yazılanlara göre halklar kendi bölgelerine ıslahat yapılmadığı için isyan etmektedir:

“İslahât-ı hayrat şöyle dursun hangi tarafta cüz'î bir muhib-i hayr ve salah gördülerse, ittihâd terakki taraftarı hissettilerse onları ezmekle uğraştılar. Esbâb-ı amika-i şikâyeti, feryâd-ı hüznü milleti kahr ve istibdâd ile örtterek yağmakârlara yardım etmek ahs-ı emelleri oldu. (...)

⁷⁸⁴ Azmi Özcan, “Meşveret”, *İslam Ansiklopedisi*.

⁷⁸⁵ Ayn. Y, “Heyet-ı Teftişiyeler”, *Meşveret*: nr. 12, (H. 26 Zilhicce 1313, 8 Haziran 108): 2.

Meşveret'ten yapılan tüm alıntılar Ahmet Coşkun'un *1895-1898 Yılları Arasında Yayınlanan Meşveret Gazetesinin Transkript ve Değerlendirmesi* başlıklı tezinden orijinal nüshalarıyla kıyaslanarak alıntılanmıştır. Ahmet Coşkun, *1895-1898 Yılları Arasında Yayınlanan Meşveret Gazetesinin Transkript ve Değerlendirmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2006.

Bulgarlar ıslahâtsizlikten iştika ile isyana kalkışıyorlar. Anadolu'da dahi hakeza böyle oluyor.”⁷⁸⁶

Bu pasajda vurgulandığı gibi manzum metinlerde de hayır girişimlerinin İttihat Terakki taraftarlarından geldiği fark edilince engellendiği fikrine dair dizelere rastlanır. Yine şiirlerde, yerli basında övülen hayır faaliyetlerden bahsetmenin aksine “devleti yıktın” denilerek ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi zor durumlar bahis konusu edilir.

“Fazîlet, hüner akçe etmez bugün
Terakki kim isterse câsûs olur.

...

Vatan sözleri inletür Yıldız'ı
Figanlar fakat gayr-i mahsûs olur.”⁷⁸⁷

“Yirmi yıldır ettiğin el verdi âlemden sıkıl
Ehline terk-i serir et bir saraya var tıkl
Böyle bir ma'sûm kavmin hâline insâf kıl
Devleti yıktın behey Allah'tan korkmaz yıkıl
Düşdüğün gün halk için madud olur ibâddan”⁷⁸⁸

“Nam-ı insaniyete, iman ve vicdan nâmına,
Aç kalan zar ağlayan bikes-i yetiman nâmına,
Hak ve hürriyet yolunda fıskıran kan nâmına,
Olmaz olsun böyle sûzişli, felaketli hayat!”⁷⁸⁹

Tıpkı yerli basında yıl dönümlerine denk gelen günlerde özel sayı yapılması gibi *Meşveret*'in ilk senesine tesadüf eden cülus yıl dönümünden sonraki ilk sayısında cülus gününü ve şenliklerini ele alan yazılar bulunur. Bunlardan en dikkat çeken “Fi 19 Ağustos 1312” başlıklıdır. Burada yazar anlatıcı cülus gecesi atılan topların sesleriyle daldığı düşünceleri ve bu atmosferin kendisinde yarattığı duyguları tasvir eder. “Bi nasibiz ol kadar fikr-i münevverden ki biz / Eyleriz takdîs-i istibdâdı şehrayin ile” beyitini tekrar ederek ağlayan yazar “Bu âsâr-ı şâdimânî millet tarafından icrâ edilmiyor; bu toplar, tüfenkler avene-i istibdâd olan bir kirve-i mahdûdun eser-i cehl ü îtisâfidir. Yoksa millet ağlıyor; millet derdini hissetmiştir”⁷⁹⁰ düşüncesiyle teselli

⁷⁸⁶ Ayn. Y, age, 2.

⁷⁸⁷ Hamiyetli Bir Şair, “Söz ve Güdaz”, *Meşveret: Beş Numaralı Meşveret'in İlavesidir*, nr. 5, (H. 17 Şaban 1313, 1 Şubat 108): 4.

⁷⁸⁸ Hamiyetli Bir Şair, “Tazallüm”, *Meşveret: Dokuz Numaralı Meşveret'in İlavesidir*, nr. 9, (H. 18 Şevval 1313, 1 Nisan 108): 2.

⁷⁸⁹ B. K. “Bir Şair-i Garibin Zindan-ı Yadigârı”, *Meşveret*: nr. 16, (H. 27 Saferülhayr 1313, 8 Ağustos 108): 3.

⁷⁹⁰ N. Y., “Fi 19 Ağustos 1312”, *Meşveret*, nr. 18, (H. 27 Rebiyülevvel 1314, 8 Eylül 108): 5.

bularak sakinleşir. Bu yazı yerli basında cülus günlerini tasvir eden bayram ve şenlik atmosferinin tam tersi bir görüntü sunar.

Aynı sayıdaki bir başka yazıda ise cülus bayramı “Abdülhamid’in Osmanlı tahtını gasp ettiği yevm-i meşum” olarak adlandırılır. Yazar, şenliklerin “vatanın feryadını, milletin iniltisini, hürriyetin vâveylâsını işittirmemek için” düzenlendiğini ve fakat bu sefer Osmanlı Bankası Baskını olayından dolayı endişe eden hükümetin “ikad-ı kandil ile mecbûren iktifâ” ettiğini söyler.⁷⁹¹

Yerli basındaki bilhassa musavver yayınlarda boy boy fotoğraflarıyla her bir köşesi tasvir edilen terakki eseri hastaneler hakkında bakım ve temizliğinin yeterli derecede yapılmadığı, lüzumlu görülen ilaçların para olmadığı gerekçesiyle verilmediği, aynı koğuştta çok fazla hastanın bir arada kaldığı gibi eleştiriler yapılır. Padişahın parasını kendi çıkarına göre harcadığı ise “Hastanelerin cami gibi dükkânları olsaydı icâb edenlerinin tamîrine padişahın şitab edeceğine şüphe yok idi. Çünkü sonra o vakf-ı hazînehâne-i şâhâneleri vâridat-ı meyânına kaydolunacaktır.”⁷⁹² cümleleriyle ortaya konur.

Osmanlı basınıyla müşterek tavrılardan bir diğeri tarihten örnekler vererek II. Abdülhamid devrini değerlendirmektir. Yerli basında “şehinşah-ı bî-muadil” denilerek benzersizliği vurgulanan Abdülhamid’in yapıp ettikleri *Meşveret*’te “altı yüz senelik umûr-ı devlet içinde meşhud olan (...) nice kusur ve hatanın kâffesi”nden⁷⁹³ daha büyük görülür. Osmanlı tarihinde yaşanan olumsuz durumlardan örnekler verilerek hiçbirinin bu devirden daha kötü olmadığı söylenir.

Meşveret’in Türkçesinde olduğu gibi Fransızcasında da II. Abdülhamid’in yevm-i mahsusları, özellikle de yıl dönümü günlerine denk gelen sayılarda, şiddetle eleştirilir. Örneğin Ahmed Rıza’nın 1898’de yazdığı “Anniversaire d’Abdul-Hamid” başlıklı yazısı bunlardan biridir.⁷⁹⁴ 1899’daki bir diğeri yazıda ise sultana destek verdikleri için Avrupalılara kızılır. Yazıya göre bayramlarda kandil asmayanların evlerine siyah çarpı işareti konmaktadır. Bu baskı altında halkı bayram kutlaması yaptığı için suçlamak haksızlık olur.⁷⁹⁵ Benzer bir *baskı* vurgusu 1904’teki bir yazıda da mevcuttur. Buna göre muhalif yayınlar bile bayram kutlamak zorundadır. Aynı

⁷⁹¹ M. M. M., “İstanbul’dan”, *Meşveret*, nr. 18, (H. 27 Rebiyülevvel 1314, 8 Eylül 108): 5-6.

⁷⁹² “Hastahanelerimiz”, *Meşveret: Dört Numaralı Meşveret’in İlavésidir*, nr. 4, (H. 10 Şaban 1313, 15 Kanunisani 108): 3.

⁷⁹³ Murad, “Sultan Abdülhamid’in Büyük Hatası”, *Meşveret*, nr. 21, (H. 27 Rebiyülahir 1314, 8 Teşrinievvel 1896): 1.

⁷⁹⁴ Ahmed Rıza, “Anniversaire d’Abdul-Hamid”, *Mechveret*, nr. 62, (M. 1 Eylül 1898): 3-4.

⁷⁹⁵ “31 aout”, *Mechveret*, nr. 82, (M. 15 Eylül 1899): 2.

yazıda kutlama tebriklerinde yer alan tahta geçişin bir yeni başlangıç olduğu vurgusu tersine çevrilerek Abdülhamid'in saltanata geçişi ölüm günü olarak tasvir edilir.⁷⁹⁶

Tüm bunlar gösteriyor ki cülus ve veladet yıl dönümleri aracı kılınarak yerli basında yaratılmaya çalışılan âdil, lütufkâr, cihan şahi Osmanlı sultanı ve medeni, Batılı kurumlarla bezeli, eğitime önem veren Osmanlı Devleti imajı birçok açıdan gerçeklikten uzaktır.

⁷⁹⁶ “L’anniversaire D’abdulhamid”, *Mechveret*, nr. 155, (M. 5 Eylül 1904): 5-6.

4. OKURLARI, YAZARLARI VE MECRALARI BAĞLAMINDA TEBRİKNÂMELELER

II. Abdülhamid devri boyunca binleri aşan sayıda cülus ve veladet kutlaması metni yazılmıştır. Peki, süreli yayıyanları süsleyen ve büyük çoğunluğu şiir olan bunca eseri kimler, ne gibi motivasyonlarla kaleme almıştı? Dahası belki bundan da önemli bir soru, tüm bu şiirleri kimler, nasıl okuyor ve alımlıyordu?

Tezin bu bölümünde öncelikle II. Abdülhamid devrinde süreli yayınlarda görülen tebriknâmelerin kimler tarafından ne gibi beklenti veya amaçlarla yazıldığı tanıdık, amatör ve profesyonel şairler bağlamında ele alınacak, sonrasında ise bayram tebriklerinin okurlarının kimler olduğu ve bu şiirlerin ne biçimde alımlanmış olabileceği tartışılacaktır.

4.1. Süreli Yayınlarda Bayrama Özel Şiir Neşretmek

Süreli yayınlarda bayram günlerini tebrik için çoğunlukla mensur bir tebrik yazısı ile peşinden farklı isimler tarafından yazılmış manzumeler yayımlanıyordu. Burada kimlerin şiirlerinin yer alacağını belirleyen en önemli kriter ise süreli yayının hacmiydi. En temelde gazetelerin daha geniş yazı alanı olması hasebiyle dergilere kıyasla cülus ve veladet yıl dönümlerinde buralarda çok daha fazla sayıda eser yayımlanabiliyordu. Yine alanın geniş olması sebebiyle dergilerden farklı olarak gazetelerde çoğunlukla profesyonel olmayan şairlerin şiirlerine rastlanıyordu. Bunlar, başlarına eklenen notlardan anlaşıldığı üzere, gazeteye posta yoluyla gönderilen şiirlerin müellifleriydi. Çoğunluğu amatörlerce yazılan bu şiirlerin gazeteye gönderilenler olduğu, yıl dönümlerinden evvel gazetelerde görülen duyurulardan anlaşılabilir:

“Cülus-ı hümayun hazret-i şehriyari yevm-i mesudunun takarrüb-i hulûlu münasebetiyle şaire hanımlarımızın tanzim edecekleri eş’ar-ı tebrikiyeyi şimdiden ihzar edip yevm-i mesudun hulûlundan birkaç gün evvel idarehanemize irsal eylemeleri şimdiden bilhassa ihtar olunur.”⁷⁹⁷

Yıl dönümlerinden önce yapılan bu duyuruların yanı sıra bayram günlerinde gazetelerde şiirleri duyururken kullanılan “ruz-ı cülus-ı mes’adet-menus-ı hazret-i hilafetpenah-ı âzamîyi takdisat ve tebrikaten şuara-yı asr taraflarından keşîde-i silk-i nazm olunan kasaid-i garradan berâ-yı neşr matbaamıza irsal olunanlar bervech-i

⁷⁹⁷ “İhtar”, *Hanımlara Mahsus Gazete'nin İlavesi*, nr. 75, (8 Ağustos 1312): 1.

atidir”⁷⁹⁸, “şuara-yı zaman tarafından irsal olunan manzumelerdir”⁷⁹⁹, “cülus-i hümayunu hazret-i şehriyariyi tebriken bazı hanım efendiler tarafından irsal olunan manzumelerdir”⁸⁰⁰, “bugünkü rûz-ı meyâmin-i efruz hazret-i padişah-ı âzamîyi tebriken matbaamıza irsal edilen kasaid-i tahmidiye bervech-i zîr derc ve tezyin olunur”⁸⁰¹ gibi başlık ve notlardan da yayımlanan şiirlerin gazeteye önceden gönderilenler olduğu anlaşılabilir.

Mirsad mecmuası şiir gönderme işini bir adım öteye taşıyarak okurlarını şiir yazmaya teşvik için “müsabaka-yı edebiye”ler düzenlemiştir. Ayda bir defaya mahsus olmak üzere düzenlenen bu müsabakalardan ilk ikisinin türü tevhid ve naat, üçüncüsünün ise -sıraya uygun olarak- “sitayiş-i hazret-i padişahi”dir ve “on iki Rumi ağustos tarihine kadar” mecmuanın idarehencesine gönderilecekler arasından seçilen şiirler ilgili sayıda yayımlanacaktır.⁸⁰² Nitekim beş sayı sonrasına denk gelen cülus yıl dönümünde önce klasik bir manzum cülus tebriği ve ardından “Müsabaka-yı Edebiye” başlığı altında yarışma için gönderilen şiirlerden beşi yayımlanır. Takdim şöyledir:

“On dokuz numaralı gazetemizde bu nüshamıza derc olunmak üzere talep olunup müntesibin-i kiram-ı edipten bazıları tarafından irsal buyurulan “sitayiş-i hazret-i padişahi”yi havi manzumeler kıymet-i edebiyelerine göre ber-vech-i âti derc-i sahife-i iftihar olunur.”⁸⁰³

Mecmuanın hacmi müsait olmadığından müsabaka sonucunda yalnızca beş eser yayımlanabilmiştir, bu eserlerden ilki Mehmet Tevfik’in (Tevfik Fikret), ikincisi ise “Vasıf” imzalı şairindir. Sonraki şiirler sırasıyla M. Necati, İbrahim Aşki ve Ed-dai Memduh’a aittir.

Mirsad’da cülus yıl dönümü sayısına denk gelecek biçimde bir müsabaka yapıldığından şiirler kıymet-i edebiyelerine göre sıralanmışsa da bu durumun diğer yayınlarda da böyle olduğuna dair herhangi bir ize rastlanmaz. Sadece en ünlü veya bürokratik olarak en üstteki isimlerin şiirlerini ilk sıralardan yayımlamak gibi genel bir eğilimden bahsedilebilir.

Peki süreli yayınlara gönderilen her şiir yayımlanır mı yoksa niteliksel açıdan bir seçme eleme işlemine tabi tutulur mu? Bu noktada yine en belirleyici kriterin

⁷⁹⁸ “Kaside-i Tebrikiye”, *Tarik*, nr. 4905, (19 Ağustos 1315): 2.

⁷⁹⁹ [Başlıksız], *Çocuklara Mahsus Gazete*, nr. 15, (19 Ağustos 1312): 3.

⁸⁰⁰ [Başlıksız], *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 126, (19 Ağustos 1313): 2.

⁸⁰¹ [Başlıksız], *İkdam*, nr. 194, (30 Kanunisanı 1310): 2.

⁸⁰² “Üçüncü Müsabaka-yı Edebiye”, *Mirsad*, nr. 19, (18 Temmuz 1307), 147.

⁸⁰³ “Müsabaka-yı Edebiye”, *Mirsad*, nr. 24, (19 Ağustos): 186.

yayının yazı hacmi olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim özellikle mensur tebriklerde yayının alanının sınırlı oluşu sıklıkla tekrarlanır:

“*Mizan*’ın hacmi namüsaıt bulunduğu cihetle cümlesini aynen derc etmek gayrı mümkün olduğundan şu mahrumiyeti mecburiyemize arz ve beyan ve bu vesile ile dahi lâzıme-i tebrike tekrar ve tehniye eyleriz.”⁸⁰⁴

Kimi zamansa aynı kişinin birden çok şiirinin aynı sayıda peş peşe yer aldığı, bazense önceki senelerde aynı veya farklı bir süreli yayında yayımlanmış bir şiirin yeniden yayımlandığı görülür. Bunlar da sayfayı doldurmak, süreli yayınlara çok fazla şiir gönderilmiş gibi göstermek için uygulanan taktikler olarak yorumlanabilir.

4.2. Tebriknâmelerin Müellifleri

Süreli yayınlarda cülus ve veladet günü için şiir yazarlar kabaca üç grupta toplanabilir. İlki şairlik mesleğini icra etmekte olup bir defaya mahsus, birden çok kez veya çok daha sıklıkla tebriknâme yayımlayan profesyonel isimler, ikincisi farklı mecra ve senelerde sık sık tebriknâme yayımladığı görülen amatörler ve son olarak nadiren - çoğunlukla bir veya birkaç defaya mahsus olmak üzere- tebriknâme yayımlayan amatör isimlerdir.⁸⁰⁵

4.2.1. Tanıdık Yüzler

Cülus ve veladet yıl dönümlerinde süreli yayınlarda yayımlanan tebriknâmelerin büyük kısmı gazeteye gönderilen şiirler olsa ve amatörlerce yazılsa da zaman zaman devrin önemli şairlerinin bu özel günler için yazdığı şiirler de sayfaları süsler. Özellikle mecmualarda kısıtlı alan bulunduğu yayımlanan şiirler de daha ziyade profesyonel şairlerce yazılan, nitelik açısından daha üstün metinlerdir. Bu bölümde, isimleri edebiyat tarihlerine girmiş Nigâr Hanım, İsmail Safa, Süleyman Tevfik, Şeyh Vasfi, Mehmed Celâl, Fâik Reşad, Nazif Süruri, Müstecâbîzâde İsmet, Muhtar Efendi, Mahmûd Fazlî, Tevfik Fikret, Yahya Kemal, Ebuzziya Tevfik, Muallim Naci, Sabri Cemil, Yaşar Nezihe, Mekki Bey, İsak Ferera ve Gurdikyan İstegan’ın II. Abdülhamid devrinde yıl dönümü şiiri yazma motivasyonları tartışılacaktır. Şairlik mesleğinden olmalarına rağmen burada tartışmaya açılmayacak ama tebriknâmeleriyle

⁸⁰⁴ “İcra-yı Şehryin-i Mesereret Mübin”, *Mizan*, nr. 54, (21 Nisan 1304), 495.

⁸⁰⁵ Buradaki amatör-profesyonel ayrımı, *Son Asır Türk Şairleri* esas alınarak yapıldı. Buna göre kitapta yer alanların profesyonel anlamda şair olduğu, yer almayanların ise amatör olduğu farz edildi.

sürelî yayınlarda isimlerine rastlananlar ise Yümni,⁸⁰⁶ Hüseyin Dâniş,⁸⁰⁷ Osman Nuri,⁸⁰⁸ Muallim Feyzi,⁸⁰⁹ Halil Edib⁸¹⁰ biçiminde listelenebilir.⁸¹¹

4.2.1.1. İsmarlama Şiir Yazarlar: Nazif Sururi ve Muhtar Efendi

Yıl dönümlerini kutlamak için sürelî yayınlarda yayımlanan şiirlerin saray tarafından sipariş edildiğini söylemek zor olsa da birkaç isim zaman zaman saray tarafından da şiir ısmarlanmış olabileceği ihtimalini yükseltir. Bu isimlerden biri, II. Abdülhamid'in hafiye teşkilatından şair Nazif Sururi, diğeri ise Devr-i Hamidi'de inşa edilen eserler için yazdığı tarih düşülmeleriyle meşhur Muhtar Efendi'dir.

II. Abdülhamid'e sadakati⁸¹² ve hatta hafiyeliğiyle bilinen Nazif Süruri devlet kademelerindeki görevlerinin yanı sıra edebiyatla da ilgilidir. Eli kalem tutan bir bürokrat olması hasebiyle de başta Türkçe *Malumat* ve Fransızca *Servet* olmak üzere çeşitli sürelî yayınlarda, kamuoyunu yönlendirmek gerektiği zamanlarda, Abdülhamid'in isteği ve doğrultusunda yazılar kaleme almıştır. Kendi anılarında anlattığı iki olay bu durumu örneklemeye yeter: İlki İslam'da çok kadınla evlenmek konusunda Paris'te çıkan *Ansiklopedi* mecmuasında yazan yalan yanlış bilgilere sultanın isteği üzerine *Malumat* mecmuasında cevap vermesidir.⁸¹³ İkincisi ise Rus Çarı'nın silahsızlanma teklifine güvenmeyen padişahın bu konuya dair Nazif Sururi'nin etraflıca bir makale yazmasını emretmesi ve bu makalenin *Servet* ve *Malumat*'ta yayımlanması olayıdır. Nazif Sururi'nin aktardığına göre Ragıp Paşa'nın kendisine gönderdiği irade şu şekildedir: “Şevketmeâb efendimizin emirlerini not ettiniz. Kendisi, bunlardan ilham alarak etraflıca bir makale kaleme alıp imzanız altında, Türkçe *Malumat* ve Fransızca *Servet* gazetelerinde yayınlamanızı ferman buyuruyorlar. Şayet,

⁸⁰⁶ Yümni'nin sürelî yayınlarda oldukça fazla tebriknâmesi mevcuttur. Birkaçı için bk. Yümni, “[Başlıksız]”, *Malumat* nr. 199, (19 Ağustos 1315), 122; Yümni, “[Başlıksız]”, *Saadet* nr. 3070, (19 Ağustos 1310), 2; Yümni, “[Başlıksız]”, *Sabah* nr. 2066, (7 Kanunisanı 1312), 2.

⁸⁰⁷ Hüseyin Dâniş, “[Başlıksız]”, *İkdam* nr.30, (19 Ağustos 1310): 3; Hüseyin Dâniş, “[Başlıksız]”, *İkdam* nr.194, (30 Kanunisanı 1310): 2; Hüseyin Dâniş, “Kaside-i Veladetiye”, *Mektep*, nr. 24, (30 Kanunisanı 1310): 486.

⁸⁰⁸ Osman Nuri, “Fahr'ül Mürseline”, *Musavver Fen ve Edep*, nr. 16, (6 Kanunievvel 1315), 61.

⁸⁰⁹ Feyzi Efendi, “[Başlıksız]”, *Saadet* nr. 3070, (19 Ağustos 1310), 1; aynı şiir: Feyzi Efendi, “[Başlıksız]”, *İkdam* nr. 30, (19 Ağustos 1310), 2.

⁸¹⁰ Halil Edib, “[Başlıksız]”, *Saadet* nr. 2710, (19 Ağustos 1309): 2; aynı şiir: Halil Edib, “[Başlıksız]”, *Tarık* nr. 3387, (19 Ağustos 1309): 1.

⁸¹¹ Bunlardan ayrı olarak Abdülhak Hamid ise cülusiyesini bir sürelî yayında yayımlanmayıp saraya doğrudan iletmiştir ki buna dair tartışma bir önceki bölümde yapılmıştır.

⁸¹² Öyle ki sadakatinden dolayı birinci rütbeden mecidiye nişanı ve altın iftihar madalyası olmak üzere çok sayıda nişan ve madalyaya sahiptir. Ozan Can Akpınar, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tartışmalı Bir Bürokrat: Sururizâde Ali Nazif Bey”, *Vakâniüs Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2124-2125.

⁸¹³ Nazif Sururi, *Saray ve Sürgün: Tahta Çıkışından Sürgüne Gidişine Kadar II. Abdülhamid ve Dönemi*, Haz. Evren Levent Demir, İstanbul: Kapı Yayınları, 2021, 63

elçilik tarafından bir şikâyet gelirse, durumu kurtarmak için gazeteler ve zâtiâliniz kınanacaktır." Nitekim yazının yayınlanmasından sonra Rus elçiliği çarın eleştirilmesinden rahatsız olduğunu saraya bildirmiş, bunun üzerine de *Servet ve Malumat* gazeteleri kapatılma cezası almıştır.⁸¹⁴

“Âmedi Divan-ı Hümayun Hulefasından” Nazif Süruri’nin cülus günü için yazdığı şiiri 1894’te *Hazine-i Fünun*’da, veladet yıl dönümü için yazdıkları ise 1894’te *Sabah*, 1895’te *İkdam* ve 1896’da *Malumat* gazetelerinde yayımlanır. Nazif Sururi’nin gerekli durumlarda doğrudan saray tarafından görevlendirilen bir edebiyatçı olduğu göz önüne alındığında onun bayram tebriği için yazdığı şiirleri birer ideal tebriknâmeler olarak da okumak mümkündür.

Nazif Süruri, şiirde Arapça Farsça kelimelerden arınmış bir Türkçeyi önemseydiğini söylese de en azından cülus yıl dönümü şerefine yazdığı tebriknâmede bu görüşünün teoride kaldığı görülür. Dört beyitten ibaret şiir şöyledir:

“Câ-nişin-i fahr-ı âlem, zıll-ı Rabb-ı müstean
Dâd-bahş o nev-i âdem, mefhar-ı Osmaniyan

Hazret-i Sultan Hamid Han-ı mualla-saye kim
Zatıdır kân-ı adalet, maşrık-ı envar-ı şan

Verdiği gündün beri o reng-i âliye şeref
Kıldı mülk ü devleti müstağrak-ı adl ü eman

Hak taali daim etsin şevket ü iclal ile
Saye-i şahanesinde olsun âlem şâdman”⁸¹⁵

Şiirdeki “Verdiği gündün beri o reng-i âliye şeref” dizesindeki vurgunun benzerini Nazif Sururi’nin diğer tebriknâmelerinde de görmek mümkündür. Örneğin *İkdam*’daki şiirinin ilk dizesi “Bugündür mebd-i fevz ü saadet”dir,⁸¹⁶ dahası şiirin devam eden dizeleri de “bugün” diye başlatılarak bugünün özel oluşu pekiştirilir. *Sabah*’taki şiir ise benzer biçimde “Makdeminle oldu âlem şadman”⁸¹⁷ diye başlayarak Sultan’ın gelişini (doğumunu) kutsar. Üçüncü şiirin açılış beyiti ise “Bugünde oldu ziyet-bahş-ı ekvan / Şehinşah-ı cihan Abdülhamid Han”⁸¹⁸ ki bu da “o günün” kutsallığına işaret eder.

⁸¹⁴ age, 74-79.

⁸¹⁵ Nazif Sururi, “Tebrik-i Yevm-i Cülus-i Meali-Menus-ı Hazret-i Hilafetpenahi”, *Hazine-i Fünun*, nr. 8, (19 Ağustos 1310): 60.

⁸¹⁶ Nazif Sururi, “[Başlıksız]”, *İkdam*, nr. 194, (30 Kanunisanı 1310): 2.

⁸¹⁷ Nazif Sururi, “[Başlıksız]”, *Sabah*, nr. 1627, (10 Şubat 1309): 1.

⁸¹⁸ Nazif Sururi, “Tebrik-i Veladet-i Mütayemmine-i Hazret-i Hilafetpenahi”, *Malumat* nr. 30, (19 Kanunisanı 1311): 645.

Daha çok ahlaki ve tasavvufi mahiyette eserler kaleme alan, aynı zamanda II. Abdülhamid devri üst düzey yöneticilerinden olan Muhtar Efendi'nin diğer bir önemli özelliği tarih düşürme konusundaki maharetidir. Muhtar Efendi II. Abdülhamid'in teveccühüne mazhar olanlardan biri olduğu gibi⁸¹⁹ aynı zamanda bu dönemde çok sayıda yeni bina inşa edildiğinden bu binalar için tarih yazması için ilk başvuru olan kişiydi.⁸²⁰ Nitekim “saye-i merâhim-pirâyeye-i cenab-ı hilafetpenah-ı azamide saha-ârâyı tekemmül olan darülacezenin devâir ve taksimatına fihrist-i malumat olmak ve avlusunda tesis-i mukarrir olan mermer sütuna nakş ü hakk edilmek üzere”⁸²¹ yazdığı tarih kasidesi aynı zamanda *İkdam* gazetesinin 1895 senesindeki veladet yıl dönümü sayısında da yer alır. “Taht-i nimet-i velinimet-i bi-minnet ve tekrîr-i vecibe-i mahmedet” amacıyla gazetede de yayımlandığı söylenen bu tarih kasidesi veladet yıl dönümü için yazılmamış olsa da “ruz-ı meyamin efruz-ı hazret-i padişah-ı azamiyi tebriken” gönderilen şiirlerle birlikte -hatta en başta- yer aldığından bu bağlamda değerlendirmek yerinde olacaktır. İşin diğer bir boyutu ise bu sayının yayımlandığı tarihte henüz Darülaceze'nin faaliyete geçmemiş olmasıdır. Hicri takvime göre tam bir sene sonra, yine veladet yıl dönümünde faaliyete girecek olan Darülaceze'nin⁸²² mermer sütununa nakşedilmek üzere yazılan şiir önceden gazetede yayımlanarak binayı görme imkânı bulamayacak çoğunluk için de bir çeşit tanıtım metni görevi üstlenir. Nitekim şiirin ilerleyen kısımlarında tam da sunulurken belirtildiği gibi Darülaceze'nin kısımları tarif edilir:

“Tarz-ı taksimini tarif edeyim bir kerre
Derk-i takdirine et atf-ı sımah-ı dikkat

Gir, şu vasi kapıdan sağa sola göz gezdir
Sağda dört daire bir mescit edersin ruyet

Ayrı ayrı zen ü merd-i fukara-yı İslam
İkişer dairede buldu sükûn u rahat

⁸¹⁹ 1887'de rütbe-yi bâlâ ve çeşitli zamanlarda murassa Osmani ve birinci rütbeden Mecidi nişanı ile itibar, altın imtiyaz, liyakat ve girit madalyaları kazanmıştır. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, “Muhtar”, *Son Asır Türk Şairleri*, c. 2, İstanbul: Dergah Yayınları, 1988, 985.

⁸²⁰ Bu tarihlerden en meşhuru Alman İmparatoru Wilhelm'in Sultan Hamid'e hediye olarak inşa ettirdiği Atmeydanı'ndaki Alman Çeşmesi için olanıdır. İnal, age, 986.

⁸²¹ [Başlıksız], *İkdam*, nr. 194, (30 Kanunisanı 1310): 2.

⁸²² Hidayet Yavuz Nuhoglu, “Dârülaceze”, *İslam Ansiklopedisi*. Reşat Ekrem Koçu'ya göre Darülaceze'nin açılış tarihi 20 Aralık 1895'tir. Reşat Ekrem Koçu, “Darülaceze”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul: Koçu Yayınları, 1966, 4243. Muhtar Efendi'nin Darülaceze için yazdığı tarih düşürmenin tarihi de 1312'dir ki de 1895'e tekabül eder. Öte yandan dönemin genel eğilimi dikkate alındığında bu derece önemli bir eserin resmî açılışının veladet yıl dönümüne denk getirilmiş olması daha muhtemel olduğundan 1896'ya tekabül eden tarih de makul ve mantıklıdır.

Milel-i saire nisvan ü zükûru etti
Solda dört daireyi melce-i lütf u nimet

Şu büyük dairelerdir iki darüssına
İki germâbe-i muhkem iki dar-ı sıhhat

Kapının üstüne ziynet-res olan dairedir
Merkez-i heyet-i memure-i sahip-gayret

Var fîrûu daha bu dâr-ı kerem-pîranın
Göz görür onları tarife görülmez hacet”⁸²³

Bir tebriknâme olmamakla birlikte zaman zaman yevm-i mahsuslar için yazılan şiirlerde görüldüğü üzere Sultan Hamid’in açtığı bir kurumu tanıtıp öven bu metin yine de “kutlu ve mutlu gün” vurgusu olmaması ve büyük oranda tek bir kuruma odaklanıp onu kısım kısım tanıtmamasıyla tebriknâmelerden ayrılır. Yine de tebriknâmelerle aynı sayfada beraberce yer alması yeni inşa edilen yapılar için düşünülen tarihlerle tebriknâmelerin birbirinden amaç bakımından pek de farklı olmadığını bir göstergesidir.

Muhtar Efendi’nin özel olarak yevm-i mahsuslar için düşürdüğü tarihler de mevcuttur. Örneğin 1888’de *Tercüman-ı Hakikat*’in cülus yıl dönümü sayısında “mektubi-i cenab-ı seraskeri şair-i şirin güftar atûfetli” Muhtar Efendi’nin “nazm ü inşad buyurmuş oldukları kaside-i belîğ”e ilk sıradan yer verilir.⁸²⁴ Bu cülusiye aruzun kısa kalıplarından biri olan “müstefîlün fe’ûlün”le 72 beyit olarak yazılmıştır. Diğer beyitlerden daha kısa olan “Sultan-ı bî-muâdil / Abdülhamid-i adil” ve “Hakan-ı Osman-cah / Yani halife-i Allah” beyitleri dörder kez tekrar ederek nakarat oluşturur. Bu beyitler hem biçim hem de içerik açısından işlevseldir.

Tercüman-ı Hakikat’in 1889’daki veladet yıl dönümü sayısında da Muhtar Efendi’nin bir tarih düşürmesi yer alır. Şerefine şiir yazılan tarih 1306’dır ki bu da II. Abdülhamid’in doğum yılı değil, şiirin yazıldığı doğum yıl dönümüne tekabül eder. Şehzadelerin doğumu için yazılan veladethâmelerle düşürülen tarihler doğum yılının tarihiyken onlardan farklı olarak burada olduğu gibi süreli yayınlarda veladet-i hümayunlarda yayımlanan tebriknâmeler için düşürülen tarih yıl dönümüne denk getirilir.

“Bugündür işte ol subh-ı celil-i vacibü’t-tebcil
Bugündür matlaü’n-nur-ı vücud-ı zıll-ı rabbani

⁸²³ Muhtar Efendi, [Başlıksız], *İkdamt*, nr. 194, (30 Kanunisani 1310): 2.

⁸²⁴ Muhtar Efendi, [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 2.

Bugün arz-ı cemal-ı şevket etti ol şeh-ı adil
Bugündür serteser Osmaniyan'a ıyd-ı nurani

Nasıl ıyd etmesin şadan ü hürrem olmasın âlem
Hakikatte bugündür devletin sermaye-i şânı

...
Zeban-zib-i cihan olsun cihan durdukça tarihim
Bugündür mebde-i ahd-ı selam-ı mülk-i Osmani”⁸²⁵

Şiirin yukarıda alıntılanan bölümleri doğrudan doğruya Sultan Hamid'in doğumunu kudsayan ve dahası bu doğumun bir şeylerin başlangıcı olduğunu vurgulayan cinstendir. “Bugün”den kasıt hem padişahın doğduğu gün olan 16 Şaban ve hem de bunun yıl dönümü olan, gerçek manasıyla “bugün”dür. Tıpkı Nazif Sururi gibi Muhtar Efendi de “bugün”den öncesini silerek o günü yücelten bir tutum takınır ki bu aynı zamanda II. Abdülhamid'i diğer Osmanlı padişahlarından ayırıp daha yüce bir yere koyan tutumun da tezahürüdür.

4.2.1.2. Klasik Methiyecilik Geleneğini Sürdürenler: Nigâr Hanım, Şeyh Vasfi, Muallim Naci, Mekki Bey, Mahmud Fazlı, Faik Reşat

II. Abdülhamid devri tebriknâmeleri büyük oranda eski edebiyattaki methiyecilik geleneğinin devamı niteliğinde olduğundan yazılan şiirlerin şairleri de çoğunlukla geleneği sürdüren isimlerdir veya diğer şiirlerinde yenilikçi denemeler olsa dahi tebriknâmelerde klasik geleneği devam ettirirler. Bu bakımdan yazdıkları şiirlerle gelecek senelerde yazacak amatörlere de yol göstermiş olurlar. Örneğin ilk sayısını cülus yıl dönümüne denk getiren süreli yayınlardan biri olan *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin birinci sayısındaki tebriknâmelerden ilki Şair Nigâr Hanım'a aittir. Aynı zamanda gazetenin başmuharriri de olan Nigâr Hanım muhtemeldir ki “Tebrik-i Cülus-ı Hümayun Hazret-i Hilafetpenahi” başlıklı imzasız mensur tebriknâmeyi de kaleme alan isimdir. Gazetenin en ünlü şairi olarak manzum tebriknâmesi de ilk sıradan yayımlanmış ve “Şiir ve inşadaki iktidar-ı fevkaladesiyle şöhret-şiar olan fâzıla-yı bî-müdânî ismetli Nigâr Hanım efendi hazretlerinin tebrik-i cülus-ı hümayun-ı hazret-i mülükâneyi mutazammın tanzim eyledikleri manzume-i bedi'dir”⁸²⁶ şeklinde takdim olunmuştur. Aynı şekilde *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin ilk veladet bayramı kutlamasına denk gelen sayıda da Nigâr Hanım'ın tebriknâmesi ilk sıradan yer alır.⁸²⁷

⁸²⁵ Agy, 2.

⁸²⁶ Nigâr Hanım, “[Başlıksız]”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 1, (19 Ağustos 1311): 3.

⁸²⁷ Nigâr Hanım, “[Başlıksız]”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 44, (19 Kanunisani 1311): 4.

Nigâr Hanım'ın ilk sayılarda şiir yayımlayıp gelecek yıl dönümlerinde görülmemesi onun yol göstericilik ereğiyle ilişkili olabilir. Nitekim birkaç sene sonra, o zaman henüz tazecek bir şair olan Yaşar Nezihe'nin tebriknâmeleri de *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yer alacaktır.

Nigâr Hanım'ın cülus günü için yazdığı tebriknâmesi “Görmemişlerdir kimseler hiçbir zaman / Böyle bir şah-ı adalet-iktiran” beyitiyle başlar. Buna karışık altı dörtlük biçiminde veladet günü vesilesiyle yazdığı tebriknâmesi “Ey leyl-i pür-şevk ü mesar / Ettin cihanı şuledar / Hep böyle ol pertev-nisâr / İzzetle ey âli tebar“ dörtlüğüyle açılır. Her biri klasik tarzda yazılan bu iki şiir de cülus veya veladet yıl dönümü olduğuna dair pek iz taşımaz, yalnızca veladet günü tebriknâmesinde ara ara seslenilen “leyl” ve bir dizede geçen “matla-yı Sultan Hamid” ifadesi Sultan'ın doğduğu gece olduğundan dolayı bugünün özelliğini vurgulamaya yarar. Öte yandan baştan başa II. Abdülamid övgüsü barındıran tebriknâmelerde Sultan'ın terakkiperver, adil,⁸²⁸ lütufkâr, çalışkan, merhametli, şefkatli, eşsiz ve şöhretli varlığı yerini bulur.

Nigâr Hanım'ın şiirlerindeki bazı bölümler onu klasik kasidelerden belirgin biçimde ayırır. Bunlardan ilki “Mülkünün imarıdır endişesi”⁸²⁹ dizesidir. Burada mülk kelimesi ülke/devlet anlamının yanı sıra II. Abdülhamid'in inşa faaliyetlerini de akla getirir. II. Abdülhamid dendiğinde bugün dahi en çok tartışılan niteliği olan vehimi bu dizeyle birlikte devletini, halkını, topraklarını bayındır hâle getiren, devamlılığını sağlayan bir güç olarak olumlu biçimde ortaya konmuştur.

Bir başka dikkat çeken kısım ise “Meslek-i fazl ü taallümde o şah / Vermede her gün büyüklükten nişan”⁸³⁰ beyitidir. Yüzyıl sonuna doğru hazinenin zora düşmesine neden olacak, II. Abdülhamid'in o çok eleştirilen bol keseden nişan, atıye, rütbe ve benzeri ödüller dağıtması, Nigâr Hanım tarafından bu beyitte Sultan'ın cömertliğinin ve faziletinin bir ifadesi olarak ortaya konur.

Şair Nigâr Hanım'ın kendi gibi eli kalem tutan kadınları andığı kısım “En büyük burhan ise şu hâlimiz / Kim kadınlar sayesinde hâme-ran”⁸³¹ beyitidir. Burada yazar kadınların varlığı, II. Abdülamid'in iyileştirdiği (geliştirdiği/modernleştirdiği) toplumun en büyük kanıtı olarak yer bulur. Bu beyitte II. Abdülhamid tam manasıyla bir baba figürü olarak karşımıza çıkar.

⁸²⁸ “Şah-ı adalet-iktiran” ifadesi her iki şiirde de geçer.

⁸²⁹ Nigâr Hanım, “[Başlıksız]”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 1, (19 Ağustos 1311): 3.

⁸³⁰ Nigâr Hanım, age, 3.

⁸³¹ Nigâr Hanım, age, 3.

“Ey matla-yı Sultan Hamid / Ey leyl-i ulviyet bedid / Sevmiş seni Rabb-ı vahid / Devrinde çün kılmış ferid”⁸³² dörtlüğüyle Nigâr Hanım, Sultan Hamid’in iktidarı Tanrı’dan aldığı güçle sürdürdüğünü vurguladığı gibi Allah’ın vahid (emsalsiz, tek) oluşuyla Sultan’ın ferid (eşsiz, tek) oluşu arasında da benzerlik kurar. Bu da Osmanlı Sultanı’nın Tanrı’dan aldığı güçle varlığının eşsiz kılındığını hatırlatmak anlamına gelir.

Nigâr Hanım’ın hayatı boyunca II. Abdülhamid’in taraftarı olduğu düşünüldüğünde onun bu şeksiz şüphesiz övgüleri daha anlaşılır olur. Henüz şairliğinin ilk ürünlerini yayımladığı *Efsûs I*’de yer alan “Takdis” ve “Medhiye” başlıklı iki şiiri Sultan Hamid için yazmıştır.⁸³³ Sultan’ın, müellifliğinin ilk yıllarından dikkatini çeken şair Nigâr Hanım II. Abdülhamid’in kadınlara özel olarak tasarladığı Şefkat Nişanı’nı da 1898 yılında alır.⁸³⁴ Elbette bu ikinci dereceden Şefkat Nişanı yalnızca II. Abdülhamid’e beslediği muhabbet bilindiği için değil, *Hanımlara Mahsus Gazete*’nin en velut müelliflerinden biri olması hasebiyle de kendisine layık görülmüştür. Öte yandan Nigâr Hanım’ın *Hanımlara Mahsus Gazete*’de yayımlanan yukarıdaki tebriknâmeleri dışında süreli yayınlarda bir başka tebriknâmede imzasına rastlanmaz. Bununla birlikte *Hanımlara Mahsus Gazete*’nin ilerleyen yıllarında da anonim olarak yayımlanan manzum mensur karışık, başyazı biçimindeki tebriknâmelerin muhtemelen ona ait olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Nigâr Hanım’ın yalnızca gazetenin ilk yılında tebriknâme yayımlayıp sonrasında yayımlamamasını şairlerin bu türden şiir yazmayı özgün kimliklerini silebilmesi nedeniyle tercih etmedikleri şeklinde de yorumlanabilir. Nigâr Hanım ilk seneye denk düşen bayramlarda şiirler yazıp yayımlayarak hem Sultan’a gönül borcunu ödemiş hem yeni çıkan gazetenin saraydaki ilk intibasını kuvvetlendirmiş hem de gazeteye tebriknâme göndermeleri konusunda öncülük yaparak okurları teşvik etmiştir. Eski edebiyat tarafgirliği ve Muallim Naci ile yakınlıklığıyla tanınan Şeyh Vasfi’nin 1892’de *Maarif*’te, 1893’te *Resimli Gazete*, *Tarik* ve *Tercüman-ı Hakikat*’te, 1894’te ise *İkdam* ve *Hazine-i Fünun*’da birer tebriknâmesi yayımlanmıştır. 1893’te *Resimli Gazete* ve *Tercüman-ı Hakikat*’te yayımlanan şiirleri birebir aynıdır. Şiirlerin ilk

⁸³² Nigâr Hanım, “[Başlıksız]”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 44, (19 Kanunisanı 1311): 4.

⁸³³ Nazan Bekiroğlu, *Şâir Nigâr Hanım*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, 92-93.

⁸³⁴ “Hanımlara Mahsus Gazete sermuharririsi Nigar ve müdiresi Şadiye Hanımlara müşahid olan hüsn-i hidmet ve gayretlerinden nâşi ikinci (...) rütbelerden şefkat nişan-ı hümayunu ihsan buyurulmuştur.” “Atıf-i Seniye-i Hazret-i Hilafetpenahi”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 192, (10 Kanunievvel 1314): 1.

kısımlarına bakarak Şeyh Vasfi'nin bu dönem yayımladığı tebriknâmeleri hakkında bir fikir edinebiliriz:

Maarif, 1892

“Zatınla senin ey meh-i garrâ-yı hilafet
Fahr etmededir rütbe-i ûlya-yı hilafet
Naminla senin subh u mesâ tâk-ı zaferde
Rahşan oluyor pertev-i tuğra-yı hilafet”⁸³⁵

Resimli Gazete, 1893

“Gelerek hücreme bir dilber-i pâkize-şiyem
Eyledi gönlümü bir müjde-i nevle hürrem
Dedi ey bende-i sultan-ı selatin-i cihan
Böyle bir ruz-ı meserette durulmaz ebkem
O kerâmetli şehinşah-ı meali-himemin
Kürsü-i saltanata geldi yine geçtiği dem”⁸³⁶

Tarik, 1893

“Padişahım ol serîr-i saltanatda müstedâm
Gülsitan-ı âleme verdi cülusun feyz-i tâm
Nimet-i lütfunla eylersin cihanı şâd-kâm”⁸³⁷

Tercüman-ı Hakikat, 1893

“Gelerek hücreme bir dilber-i pâkize-i şiyem
Eyledi gönlümü bir müjde-i nevle hürrem
Dedi ey bende-i sultan-ı selatin-i cihan
Böyle bir ruz-ı meserette durulmaz ebkem
O kerâmetli şehinşah-ı meali-i himemin
Kürsü-i saltanata geldi yine geçtiği dem”⁸³⁸

İkdam, 1894

“Ey olan hame-i vassafı şeref-bahş-ı midad
Oldu şiirinle senin mülk-i sühan feyz-âbad
Var mı bir sen gibi meydan-ı senâ-hânîde
Şair-i nadire-gû, sahib-i tâb-ı nakkad
Kıl heman esniye-i padişehı vird-i zeban
Yakışır hamene evsâf-ı şeh-ı sahib-i dâd”⁸³⁹

Hazine-i Fünun, 1894

“Kıldın envar-ı maarifle cihanı ruşen
Eyledin neşr-i adalet ile mahv-ı bîdad
Bendegân-ı lütfun ile secde-ber-i şükrandır
Dillerinde lemean etmede envar-ı vedad”⁸⁴⁰

⁸³⁵ Şeyh Vasfî, [Başlıksız], *Maarif*, nr. 20-21, (19 Ağustos 1308): 115.

⁸³⁶ Şeyh Vasfî, “Kaside”, *Resimli Gazete*, nr. 127, (19 Ağustos 1309): 1007.

⁸³⁷ Şeyh Vasfî, [Başlıksız], *Tarik*, nr. 3387, (19 Ağustos 1309): sayfa numarası yok.

⁸³⁸ Şeyh Vasfî, [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 4545, (19 Ağustos 1309): 2.

⁸³⁹ Şeyh Vasfî, [Başlıksız], *İkdam*, nr. 20, (19 Ağustos 1310): 2.

⁸⁴⁰ Şeyh Vasfî, [Başlıksız], *Hazine-i Fünun*, nr. 8, (19 Ağustos 1310): 59.

Şeyh Vasfi'nin tebriknâmeleri şekilsel olarak birbirlerine benzer nitelikler taşır. Her biri kaside nazım biçimiyle yazılmış tebriknâmelerden sadece *Tarik*'teki manzume üçlüklerden oluşması, nakarat kısmının bulunması ve diğerlerine nispetle daha kısa olması bakımından farklılaşır. Fakat esas dikkat çekici nokta tebriknâmelerin muhteva ve anlatımındaki farklılıklardır.

Anlatım dili ve bakış açısı olarak diğerlerinden ayrılan şiir *Resimli Gazete ve Tercüman-ı Hakikat*'te aynı gün yayımlanan tebriknâmedir. Diğer şiirlerinde padişaha “sen” diye hitap ederek onun vasıflarını sıralayan şair burada sultandan üçüncü bir kişi olarak bahseder. Ayrıca doğrudan padişahın vasıfları sıralanmak yerine bayram gününün yarattığı müjdeli hâl bir “dilber” tarafından haber verilir. *İkdam*'daki tebriknâmede ise tıpkı Süleyman Tevfik'in yenilikçi tebriknâmesinde olduğu gibi kalemle konuşma ve onu kişileştirme söz konusudur.

Eski edebiyatın cezri bir bayrak taşıyıcısı olan Şeyh Vasfi, Tevfik Fikret dâhil olmak üzere pek çok isme de yazdıklarıyla ilham olmuştur. Peki, hayatı boyunca öğretmenlik vazifesi dışında devletle -veya daha doğrusu sarayla- doğrudan herhangi bir ilişkisi bulunmayan Şeyh Vasfi'nin tebriknâmeleri yazma konusundaki ısrarı neyle açıklanabilir? Tebriknâme yazdığına kazandığı somut bir şey olmamasına rağmen yazmakta ısrar eden şairin niyeti, herhangi bir tebriknâme yazıp günü kurtarmak değil, her defasında sanatını bir kez daha kanıtlamaktır. Bu yönüyle tebriknâme yazma motivasyonunun klasik edebiyat şairlerine benzediğini söylemek yanlış olmaz.

Şeyh Vasfi tarafından Muallim Naci'nin kitaplarına girmeyen şiirlerinin toplandığı *Yadigâr-ı Naci*'de Abdülhamid için yazılmış bir sitayiş ile biri cülus ve biri veladet günü için yazılmış iki tebriknâme yer alır. Kitapta tarihi de verilen cülusiye *Tercüman-ı Hakikat*'in 1890'daki cülus yıl dönümü sayısında “Edebiyat-ı Osmaniye'nin medar-ı iftiharî şair-i bediü'l-beyan izzetlü Muallim Naci efendi hazretlerinin cülus-ı mes'adet-menüs-ı şehriyari münasebetiyle keşide-i silk-i leali nazm eylediği kaside-i garranın bir nüshası matbaamıza ihda edilmekle bervech-i zir iktibasıyla tevşih-i sütun-ı mefharet kılındı”⁸⁴¹ notuyla ilk sıradan yayımlanır. Muallim Naci'nin *Tercüman-ı Hakikat*'in edebiyat kısmını yönettikten bir süre sonra gazeteden ayrılışının üzerinden altı sene geçmiş, bu süre zarfında Muallim Naci imzası *Tercüman-ı Hakikat*'te görülmemiştir. Öte yandan 7 Nisan 1891'de Abdülhamid'e sunduğu

⁸⁴¹ “[Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3640, (18 Ağustos 1306): 1.

Ertuğrul Gazi hakkındaki manzume çok beğenildiğinden kendisine üçüncü rütbeden nişan ve nişan-ı mecidi verilerek tarihnüvis-i selatin-i âl-i Osman olarak atanmıştır. Görevi ise tıpkı Ertuğrul Gazi gibi diğer Osmanlı padişahlarının da manzumelerini yazarak bir manzum tarih oluşturmaktır. Muallim Naci'nin bahsi geçen tebriknâmesinden ise bir bölüm şöyledir:

“Âleme verdi şevk-i nev o cülûs
Buldu ondan hayat-ı taze nüfûs

Edeli tahtı tal'atin tezyîn
‘Yaşasın!’ oldu vird-i ehl-i zemin

Der husûsuyle ma'şer-i İslâm
Olarak hâiz-i teşevvuk tâm

Bu tefeyyüz ki âsumânîdir
Feyz-i Abdülhamid-i Sâni'dir

Onun olmaz cihanda sânisî
Yaşasın zât-ı bi-müdânisi”⁸⁴²

Muallim Naci'nin tek cülusiyesini tarihnüvis-i selatin-i âl-i Osman ünvanını aldıktan birkaç ay sonra yayımlamış olması, bunu bir görev icabıyla yapmamış olsa dahi sorumluluk hissettiğinin bir ifadesi ve padişaha karşı teveccühlerini göstermek üzere bir fırsat olarak değerlendirmiş olma ihtimalini güçlü kılar. Öte yandan *Yadigâr-ı Naci*'de yer almasına rağmen nerede ve ne zaman yayımlandığı tespit edilemeyen veladetnâmenin de Muallim Naci bu göreve geçtikten sonra yazılmış olma ihtimali yüksektir.

Servet-i Fünun'un sahibi Ahmet İhsan'ın kayınpederi ve yine *Servet-i Fünun*'un müdürü İsmail Suphi'nin büyük kayınpederi olan [Mehmed] Mekki Bey'in sayısı binleri bulan beyitleri “tarz-ı kadimde, rindane ve sufiyane”dir. Elli sene kadar devlet memurluğu yapmış bulunan Mekki Bey aynı zamanda birinci rütbeden Mecidî ve Osmanlı nişanı ile altın imtiyaz ve altın Hicaz madalyalarına da sahiptir.⁸⁴³ Divanı bulunmadığı için şairliği hakkında genel bir fikir söylemek zor olsa da örneğin 1881 senesinde *Tercüman-ı Hakikat*'te Abdülaziz için yazdığı bir mersiye⁸⁴⁴ ve İbnülemin'in kitabına örnek olarak aldığı, Selahaddin Eyyübi'ye seslendiği bir şiiri bulunur.⁸⁴⁵

⁸⁴² Muallim Naci, “[Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3640, (18 Ağustos 1306): 1.

⁸⁴³ “Merhum Mekki Bey”, *Servet-i Fünun*, nr. 1017, (18 Teşrinisani 1326): 53.

⁸⁴⁴ Mekki Bey, “Mersiye”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 909, (2 Temmuz 1881). 2.

⁸⁴⁵ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, “Mekki”, *Son Asır Türk Şairleri*, c. 2. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988, 952.

Bunlar Mekki Bey'in kaside, mersiye, methiye benzeri türlere özel bir ilgisi olduğu fikrini doğurmaya yeter.

Nitekim şairin cülus bayramı için yazdığı tebriknâmeler 1899-1902 arasındaki dört senede *Sabah*, *Malumat* ve *Servet-i Fünun*'da görülür. “Şair-i şehîr”, “şair-i güzide” gibi sıfatlarla anılan “Hüdavendigâr Vilayeti Merkez Nâibi” Mekki Bey 1900'de hem *Servet-i Fünun* hem de *Malumat*'ta,⁸⁴⁶ 1901'de ise hem *Malumat* hem de *Sabah*'ta⁸⁴⁷ birbirinin aynısı tebriknâmeleri yayımlamıştır.⁸⁴⁸ Aynı gün, tirajı en yüksek, edebiyat anlayışları farklı ve birbirine rakip sayılabilecek iki farklı yayında aynı tebriknâmenin yayımlanması bir nitelik kaybını imlemez.⁸⁴⁹ Bu durum dönemin genel atmosferinden öte yıl dönümlerinde yayımlanan eserlerde nitelik veya özgünlük aranmamasıyla alakalıdır. Mekki Bey'in cülus bayramı için yazdığı tebriknâmelerinde tekniği oldukça sağlamdır. Asır sonuna tekabül eden dönemde Abdülhamid'in yevm-i mahsusları için yazılan tebriknâmeler iyiden iyiye bir standart içerik ve tarza sahip olmuşken Mekki Bey'in şiirleri de bunun dışına çıkmayarak görevini yerine getirir.

Fâik Reşad uzun ömründe şiir ve edebiyata dair birden çok kez görüş değiştirmiş olsa ve edebî eserleri kalıcı nitelikte olmasa dahi eğitimciliği, sözlükçülüğü, edebiyat tarihçiliğiyle hem kendi nesline hem de kendinden sonrasına önemli katkılar sunmuştur.⁸⁵⁰ Fâik Reşad'ın II. Abdülhamid'in cülus yıl dönümü için muhammes biçiminde sade bir üslupla kaleme aldığı tebriknâmesi, aynı zamanda sermuharriri de olduğu *Haizne-i Fünun*'da 1894'te yayımlanır.⁸⁵¹ Başyazarı olması hasebiyle manzumelerden önceki mensur manzum karışık anonim tebriknâmenin de Fâik Reşad'a ait olması muhtemeldir. “Matbuat-ı Dâhiliye Mümeyyiz-i Sanisi Fâik Reşad” imzasıyla yayımlanan tebriknâmenin ilk üç bölümünde cülus günü olmasının herkeste yarattığı mutluluk ve keyif, yer yer doğa tasvirlerinden de faydalanılarak anlatılır:

“Bir şerefli ruzdur takdise şayandır bugün

⁸⁴⁶ Mekki, [Başlıksız], *Malumat* nr. 201, (19 Ağustos 1316): 210-211; Mekki Bey. “Kaside-i Tebrikiye”, *Servet-i Fünun*, nr. 494, (19 Ağustos 1316): 408.

⁸⁴⁷ Mehmed Mekki, “Kaside”, *Malumat*, nr. 302, (19 Ağustos 1317): 1109; Mekki Bey, [Başlıksız], *Sabah*, nr. 4245, (19 Ağustos 1317), 3.

⁸⁴⁸ Mekki Bey bahsi geçenler dışında 1899'da *Sabah* gazetesinde bir ve 1902'de *Sabah* ve *İrtika*'da birbirinin aynı başka bir tebriknâme daha yayımlamıştır.

⁸⁴⁹ Bu noktada anakronik söylemden kaçınarak telif haklarının elbette modern zamanlardaki gibi algılanmadığı, aynı anda iki farklı yerde aynı metnin yayımlanmasının bugün anladığımız manada bir sorun yaratmıyor olabileceğini göz önünde bulunduruyorum. Öte yandan 1850'den itibaren tartışılan bir konu olan telif haklarının yalnızca yazarı değil eserin yayımlandığı yayını da ilgilendirdiğini gözardı etmemek gerekir.

⁸⁵⁰ Ömer Faruk Akün, “Fâik Reşad”, *İslam Andiklopedisi*.

⁸⁵¹ Fâik Reşad, “Muhammes Der-Sitayiş-i Padişah-i Azam ve Akdes Halledallahu Mülkehu”, *Hazine-i Fünun*, nr. 8, (19 Ağustos 1310): 60-61.

Halk-ı âlem serteser mesrûr u şadandır bugün
Çehrelerde baksan âsarı nümâyandır bugün
Sanmayın kim şad ancak nev-i insandır bugün
Sâkinan-ı âlem-i bâlâda şadandır bugün”

Şairliğinin yanı sıra aynı zamanda eğitimci de olan Fâik Reşad, şiirinde II. Abdülhamid’in vasıflarını överken terakki ve maarif hususundaki çalışmalarını da anmayı es geçmez:

“Devridir devr-i terakki-i kemâlât-ı beşer
Eylesen im’an ile bir kerre etrafa nazar
Pîş-i çeşminde olur peyda nice âli eser
İşte mekteplerdir onlar kim maarif neşr eder
En küçük bir memleket bir dâr-ı irfandır bugün”

Faik Reşad’ın bu tebriknâmesi klasik edebiyattaki methiyelerden çok da farklılaşmadan fakat aynı zamanda Abdülhamid devri tebriknâmelerinin tüm özelliklerini taşıyacak biçimde yazılmıştır.

Cülus yıl dönümlerinde tebriknâmelerine rastlanan bir başka isim divan şairlerinden, aynı zamanda Beyrut vilayet-i celilesi merkez telgraf müdürü ve Posta ve Telgraf nezareti meclis üyesi Mahmûd Fazlî’dir. Mahmûd Fazlî ayrıca rütbe-i ulâ sınıfı sanisi, gümüş liyakat ve Hicaz Demiryolu madalyalarının sahibidir.⁸⁵² İbnülemin bizzat tanıdığı Mahmûd Fazlî’ya ilk kez Sadrazam Halil Rıfat Paşa’nın konağında tesadüf ettiğini söyler. Sonrasında ise sürekli devam ettiği Hersekli Arif Hikmet Bey’in meclislerinde görmüştür. Eğlenceli nüktedan biri olan Mahmûd Fazlî’nin “tab’an mizaha meyyal olduğundan ciddi sözlerinden ziyade mizah âmiz sözleri daha hoştu[r].⁸⁵³

Müstakil bir divanı dahi olmayan fakat şuara meclislerinden tanındığı tebriknâmelerden önce tanıtılırken başına eklenen “şuara-yı asriden”⁸⁵⁴ sözünden anlaşılın Mahmûd Fazlî’nin tebriknâmeleri 1893 ve 1894’te *Saadet* ve 1899’da *Tarik*’te görülür. Her bir şiirin ilk bölümleri şöyledir:

Saadet, 1893

“Cihani şâşaa tuttu zihî bu sûr-ı sürûr
Umûmu hande-ver etti küşayış-i mevfur
Bir inbisat ile buldu zaman neşat-ı mezid
Yine şereflenip oldu cihan ferih ü fahur
Mutayyeb oldu zemin ü zemân letafet ile

⁸⁵² İbnülemin Mahmud Kemal İnal, “Fazlı Efendi”, *Son Asır Türk Şairleri, c 1*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1969, 377.

⁸⁵³ İnal, age, 377.

⁸⁵⁴ *Tarik*, nr. 4905, (19 Ağustos 1315): 3.

Taammüm eyleyip esnaf-ı kâinata bu sûr”⁸⁵⁵

Saadet, 1894

“Cins-i zîruh merâtibde değildir yeksan
Berterîndir şeref-i pâye-i nev-i insan
Olur insan dahi efrâdı içinde mümtaz
Adı ekrem eder mâye-i ilm ü irfan
Arz-ı gayr-ı mufârik gibidir dilde zekâ
İnfikâk eylemez erbâb-ı safadan bir an
Derk eder ehl-i zekâ devletinin kıymetini
Dinine devletine hizmet eder âkil olan”⁸⁵⁶

Tarik, 1899

Tagayyür etmez ebed muktazâyı hükm-i ezel
Zuhur eder ne ki takdir ederse hakk-ı evvel
Kader mezâhiridir cümle emr-i mevcûdât
İrâdetin yürütür kâinata zât-ı ecel
Olur mu işlediği fiilden sual ama
Değil hâkim-i hüdâ yes’elü bimâ yef’al”⁸⁵⁷

Mahmûd Fazlî’nin tebriknâmelerinde padişahı ve yaptıklarını takdir etmeyi din ü devletine hizmet etmekle bir tutan bir anlayış vardır. Bu bakış açısı resmî bayramları padişahın olumlu olumsuz imajından bağımsız olarak devletin ortak değeri kabul etmekle bağlantısı bulunur. Tebriknâme yazan şairlerin pek çoğunda bu anlayışın izlerine rastlanır. Devletin bekâsı için padişahı ve yaptıklarını takdir etmek, fesatlık çıkarmamak gerekir, cülus ve veladet yıl dönümleri yani resmî bayramlar da bunun için vardır.

4.2.1.3. Yeni Tarz Tebriknâme Yazarlar: Süleyman Tevfik ve Mehmed Celal

Nadiren de olsa deneysel tarzda yazılmış tebriknâmelere de rastlanır. Bunlardan en dikkat çeken Süleyman Tevfik’in 1899’da *Tarik* gazetesinde yayımladığı tebriknâmedir. “Kasaid-i Tebrikiye” ana başlığı altında, ilk sıradan, başlıksız ve sunuhsuz, yalnızca imzasıyla yer alan bu şiir şöyle başlar:

“Bugün sabahleyn oldukda hâbdan bidar
Cihanı gördüm o dem pür-sûr-ı u nur-ı mesar
Taaccüp ile bu hâle gidip de anlayalım
Dedim, niçin bu rütbede olmuş cihan pür-envar
Çıkınca hane-i viraneden şitab ederek
Niçin? Niçin? Sözü nü eyliyor idim tekrar
Taaccüp ile, tefekkür ile heman gezdim

⁸⁵⁵ Mahmûd Fazlı, [Başlıksız], *Saadet*, nr. 2710, (19 Ağustos 1309): 2.

⁸⁵⁶ Mahmûd Fazlı, [Başlıksız], *Saadet*, nr. 3070, (19 Ağustos 1310): 1.

⁸⁵⁷ Mahmûd Fazlı, [Başlıksız], *Tarik*, nr. 4905, (19 Ağustos 1315): 3.

Bırakmadım bu şehirde ne köşe ne pazar
Gezip dolaştığım esnada hayretim arttı
Cihan olmuş idi çünkü zevk ile serşar
Tasadüf eylediğim pir-i rüşene sordum
Dedim bana bunun esbabın et heman izhâr
Dedi bu hâline hayret edilse layıktır
Bugün olur elbette gıpta-bahş fasl-ı bahar
Senin bu demde gezip durduğun kabahattir
Sükuta var mı sebep şair-i şeker-güftâr
...
Bugün de işte o şah-ı cihan cülus etti
Sezâ değil mi ederse cihan arz-ı mesar”⁸⁵⁸

Çevirmen ve muhabir kimliğiyle bilinen Süleyman Tevfik’in bu metni muhtemeldir ki kaleme aldığı az sayıda şiirden biridir. Şiir klasik cülsiyelerden farklı bir tarz ve anlatıma sahiptir. Süleyman Tevfik’in muhabir kimliğinin de izlerini taşıyan ve bir hikâye kurgusuyla yazılan bu şiirde hem cülus yıl dönümünden duyulan mutluluk ve padişaha övgü hem bugünün neden önemli olduğu bilgisi hem de dua bölümü bir arada verilmiştir. Cülsiyelerde görmeye alışık olduğumuz “ışık saçma”, “mutluluk verme”, “padişahın bütün cihanın hâkim olması” gibi metafor ve temaların yanı sıra özgün imgeler bu şiirde de mevcuttur. Ama metni özgün kılan esas nokta şairin muhabir kimliğinin etkisiyle detaylı tasvirlerle dayalı tahkiyeli bir anlatım tercih etmesidir.

Şiirin başında şair odasına dolan ışığın nereden geldiğini ve neden her yerin bu derece aydınlık olduğunu anlayamadığı için evden çıkıp şehrin her köşesini gezer. Anlaşılan odur ki bu ışık sıradan, dünyevi bir ışık değil, çok daha parlak “Niçin bu rütbede olmuş cihan pür-envar?” diye sorulacak denli ışıktır. Gezip dolaşırken tesadüf ettiği pir de tüm cihan gibi ruşen yanı parlaktır. Şairin hayretini gören ihtiyar esas bunun şaşırtıcı olduğunu söyler. Bugün evrenin tahtına geçen hünkâr şerefine “ne rütbede âlem olursa pürneşe”dir. Pîre teşekkür ederek evine dönen şair hemen kaleme sarılıp kaside yazmaya girişir.

“Hemandem dönerek haneme kalem aldım
Ki maksadım idi nazm-ı kaside ü eş’âr
Dedim ki hâmeye ey hâme-i sühan-pîra
Çıkıp da arsa-yı kırtasa gayret et îsar
Leali-i kelimatı çekip de nazma heman
O şehriyar-ı cihanın mahâmidin tezkâr
Alınca hâme bu emri düşündü bir hayli
Dedi sana edeyim bunda aczimi ihbar
Mahâmid-i şeh-ı devran o rütbe çoktur kim
Desem ona yine azdır bugün hezar hezar

⁸⁵⁸ Süleyman Tevfik, [Başlıksız], *Tarik*, nr. 4905, (31 Ağustos 1899): 2.

Senâ-yı hazret-i zıll-ı Hüdayı ifada
Midad olsa yetişmez bihar ile enhâr
Bu sözlerin işitip hâmenin dedim doğru
Düşünmedim idi zira bu emri ben düşvar”⁸⁵⁹

Kalemine “şehriyar-ı cihanı” hatırlatması için en güzel şiiri yazmaya yönelik verdiği emir karşılığını bulmaz. Çünkü kalem de kâğıt da acizdir. Denizler ve nehirler mürekkep olsa yine de bu şâhın vasıflarını anlatmaya yetmez. Fakat sükût etmek de doğru değildir. Öyleyse bu şâhın uzun ömürlü olması için Allah’a dua edilir.

Divan edebiyatında kalemi kişileştirmek alışıldık bir kullanımdır. Fakat bu kullanım daha ziyade aşk temalı şiirlerde görülür.⁸⁶⁰ Burada olduğu gibi padişahın vasıflarını anlatmak üzere kalemin, denizlerce mürekkebin yetersiz kalması olgusu özgün bir kullanımdır. Süleyman Tevfik bir kurgu içinde, diyalog, intak, tasvir gibi farklı hikâyeleştirme tekniklerini kullanarak ama tebriknâmelerin alışıldık mazmunlarını da es geçmeden, dua bölümünü dahi hikâyenin içine dahil edip farklı bir anlatım oluşturmayı tercih etmiştir.

1897’deki Türk-Yunan Savaşı’na *Sabah* gazetesi muhabiri olarak katılan Süleyman Tevfik, burada gördüklerini *Teselya’da Bir Cevlan ve Dört Aylık Seyahatim* başlığındaki kitabında toplar. Türk-Yunan Savaşı’ndaki muhabirliği halk arasında ses getiren Süleyman Tevfik kitabını 1898’deki İane Sergisi’ne de hediye eder.⁸⁶¹ Devletle ilişkileri iyi sayılabilecekken 1900’de izinsiz kitap bastığı gerekçesiyle sorgulanır.⁸⁶² Buna karşın 1906’da Meclis-i Kebir-i Maarif üyesi olacaktır.⁸⁶³ Süleyman Tevfik görünürde gazeteci kimliğinin dışında politik duruşuyla göz önünde olmamıştır. İşi gereği gözlemcisi olduğu Türk-Yunan Savaşı vatanî duygularını perçinlemiş ve bir millî bayram olarak konumlandırılan cülus yıl dönümü için yukarıda ele alınan böylesi bir tebriknâme yazmakta beis görmemiştir.

Oldukça velut ve seri yazan bir edebiyatçı olan Mehmed Celâl’in II. Abdülhamid için yazdığı, Fatih Andı’nın tespitine göre, yedi adet methiye bulunmaktadır. Farklı sebeplerle yazılan bu şiirlerden dört tanesi veladet yıl dönümü,

⁸⁵⁹ Agy, 2.

⁸⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. M. Nejat Sefercioğlu, “Yazı ve Yazı ile İlgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı”, https://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/nejat_sefercioglu_divan_siiri_Yazi.pdf

⁸⁶¹ BOA MF.MKT. 403 - 10 H-12-02-1316

⁸⁶² BOA. MF.MKT. 403 - 10 H-12-02-1316; MF.MKT. 522 - 11 H-30-04-1318

⁸⁶³ “Süleyman Tevfik”, *Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, c 2, Ed. Murat Yalçın, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 902.

biri ise cülus yıl dönümü vesilesiyledir.⁸⁶⁴ Öte yandan Fatih Andı'nın atladığı bir başka tebriknâme daha vardır ki bu da 1891'de "Hüsni İbtida Ruz-ı Cülus-ı Hazret-i Hilafetpenahi" başlığıyla *Maarif* mecmuasında yayımlanır. Bunlara ek olarak baştan başa II. Abdülhamid'i övdüğü *Şevketli Padişahımız Gazi Büyük Abdülhamid Han-ı Sani Efendimiz Hazretleri* isimli 244 sayfalık mesnevisi Hicri 1318'de (M. 1900) Tahir Bey Matbaası'nda basılır.⁸⁶⁵ Mehmed Celâl tüm bunlara rağmen II. Meşrutiyet'ten sonra yazdığı *İsyân* romanında II. Abdülhamid'i ağır biçimde yermekten geri durmayacaktır.⁸⁶⁶

Mehmet Celâl'in ilk tebriknâmesi 1891'de *Maarif*'in ilk sayısında görülür.⁸⁶⁷ Bu, aynı zamanda 1889-1890'da bir suskunluk devrine giren şairin verdiği aradan sonra yayımladığı ilk şiirdir de. Şair bu ilk sayıdan sonra *Maarif*'e düzenli olarak yazmaya başlar. Şiir, Mehmed Celâl'in hikâyeci/romancı kimliğini hatırlatır cinsten bir bayram sabahı aydınlık gökyüzü tasviriyle başlar:

“Subh-dem doğmuş görünce âfitab-ı enveri
Nurdan yekpâre bir âyine sandım hâveri
Cûya düşmüş nev-nihâlânın güzel yaprakları
Cûyu okşar gülşenin bâd-ı letâfet-perveri
Âsuman mâî, bulutlar penbe, zerrin âfitab
Hangisinden hoşlanır İstanbul'un şairleri?
Neşr-i envar etti hurşid-i cihan zanneyledim
Meşrikin üstinde doğmuş sırma saçlı bir peri
Bir semâvî renk ile izhâr-ı şevk eyler idi
Saf idi İstanbul'un bahr-ı letâfet-küsteri
Bir ilâhî şule kıldı gark-ı envâr-ı Hüdâ
Âsumanı, hâkdânı, gülsitan-ı ahdarı”⁸⁶⁸

Gökyüzünü kaplayan bu ilahi ışığın kaynağına dair uzun zaman neredeyse hiçbir ipucu verilmez. İstanbul kelimesi bir ipucu verse de nedenine dair açık bir ifade ancak “Bir de baktım ki bu rûz-ı pür-ziyâ tanzir eder / Rûz-ı firûz-ı culûs-ı pâdişâh-ı ekberi”⁸⁶⁹ dizeleriyle gökyüzünün tüm bu oyunlarının aslında padişahın cülus gününün ışığına kendini benzetmeye çalıştığı ifade edilerek verilir. Bundan sonraki bölüm

⁸⁶⁴ M. Fatih Andı, *Ara Nesil Şairi Mehmed Celâl: Hayatı, Görüşleri, Şiirleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1995, 113-114.

⁸⁶⁵ Mehmet Metin Hülagü, *Sultan II. Abdülhamid Şiirleri Antolojisi* başlıklı iki ciltlik çalışmasında Mehmet Celâl'in bu mesnevide yer alan şiirlerini bölüm bölüm alarak müstakil birer şiirmiş gibi sunsa da bu şiirler ayrıca birbirinden bağımsız biçimde yayımlanmamıştır. Bk. Mehmet Metin Hülagü, *Sultan II. Abdülhamid Şiirleri Antolojisi II. Cilt*, Ankara: Altınordu Yayınları, 2018, 107-142.

⁸⁶⁶ Andı, age, 114.

⁸⁶⁷ Mehmed Celâl, “Rûz-ı Cülus-ı Hazret-i Hilafetpenahi”, *Maarif*, nr. 1, (19 Ağustos 1307): 2-4.

⁸⁶⁸ Mehmed Celâl, age, 2-3.

⁸⁶⁹ Mehmed Celâl, age, 3.

padişahın cihan padişahı olarak tasviridir. Mehmed Celâl'in diğer Osmanlı padişahlarını anlattığı manzum tarih anlatılarında ve yukarıdaki şiirinde de ismi geçen Rüstem, İskender, Zâl gibi tarihteki büyük isimler burada da II. Abdülhamid'in mağlup ettiği figürler olarak ortaya çıkar:

“Ol şehinşâh-ı cihân-ârâ ki fark-ı pâkinin
Kâinâtın âfitâbı olsa layık efseri
İftihâr eyler idi dünyaya karşı tâ ebed
Çâker-i dirinesi olsaydı dehrin kayseri
Satveti, ulviyyeti, kudsiyyeti mağlub eder
Zâl'in oğlu Rüstem'i, Dârâ ile İskender'i”⁸⁷⁰

Bundan sonraki bölümde adaleti, lütfkârlığı, gücü, benzersizliği gibi özellikleri olmak üzere Sultan Hamid övülür, bu aşamada yine tarihteki ünlü isimlerden faydalanılır:

“Hazret-i Sultân Hamid-i pur-adâlet kim anın
Her işinde feyz-i eltâf-ı Hudâ'dır rehberi
Padişah-ı ma'delet-pirâ, kerem-kâr-ı cihân
Tacdar-ı mülk-i şân, askerlerin tâc-ı seri
...
Görmemiştir öyle bir sultân-ı kudsi-peykeri
Ol şehinşâh-ı cihânda içtima etmiş hemân
Zât-ı pâki dehri teşrif ettiği günden beri
Fikr-i Osmâni, Ebübekirin uluvv-i tıyneti
Adl-ı Fârûkî, kemâlât-ı cenâb-ı Hayderi”⁸⁷¹

Bir sonraki bayrama tekabül eden 1892 senesindeki veladet gününde Mehmed Celâl'in iki tebriknâmesi birden yine *Maarif* mecmuasında yer bulur. Bunlardan ilki “Rûz-ı Veladet-i Cenab-ı Şehriyari”⁸⁷² ikincisi ise “Arz-ı Şükrân”⁸⁷³ başlıklıdır. Bu iki tebriknâmenin peşi sıra gelen “Selâtin-i Âlî-Osman”⁸⁷⁴ başlıklı şiir de Mehmed Celâl'e aittir. Sırasıyla tüm Osmanlı padişahlarına değinerek öven bu şiir⁸⁷⁵ bir tebriknâme olarak kabul edilemese de şiirin son bölümünde uzun bir kısım II. Abdülhamid'e ayrılmış ve tebriknâmelerde görüldüğü türden “Açtı bir devr-i terakki şan ile”⁸⁷⁶ diyerek padişahın başta terakkiperverliği olmak üzere adil ve lütfkâr oluşunu övmüştür.

⁸⁷⁰ Mehmed Celal, age, 3.

⁸⁷¹ Mehmed Celal, age, 3.

⁸⁷² Mehmed Celal, “Rûz-ı Veladet-i Cenab-ı Şehriyari”, *Maarif*, nr. 30, (H. 16 Şaban 1309): 51-52

⁸⁷³ Mehmed Celal, “Arz-ı Şükrân”, *Maarif*, nr.30, (H. 16 Şaban 1309): 53.

⁸⁷⁴ Mehmed Celal, “Selâtin-i Âlî-Osman”, *Maarif*, nr.30, (H. 16 Şaban 1309): 54-58.

⁸⁷⁵ Fatih Andı, şairin Sultan Abdülaziz ile V. Murad'ı zikretmeyip Sultan Abdülmecid'den Sultan II. Abdülhamid'e atlamasının dikkat çekici olduğunu söyler. (age, 113) Devrin konjontrüne uygun bu tutum Mehmed Celâl'e özgü değildir.

⁸⁷⁶ Mehmed Celal, age, 57.

Esasında *Maarif*'in bu sayısı, şiiirlerden sonra gelen mensur metinlerin içerikleri de dikkate alındığında başlı başına bir tebriknâme olarak düşünölmelidir. Mehmed Celal'in bu sayıdaki tüm şiiirleri yazması, üstelik bu şiiirlerin onun edebî maharetini yansıtacak nitelikte olması derginin bu sayısını ve Mehmed Celal'in tebriknâmelerini diğđerlerinden farklı kılar.

Mehmed Celâl'in *Hazine-i Fünun*'da 1893'te yayımlanan "Cülusiye"⁸⁷⁷ başlıklı tebriknâmesi tıpkı ilk şiiirinde olduğu gibi aydınlık gökyüzü tasviriyle başlar. Fakat bu sefer daha ilk satırdan "Ruz-ı firuz-ı cülus-ı şeh-ı hurşid-haşem / Eyledi çehre-i âfakı seraser hürrem"⁸⁷⁸ denilerek gökyüzünün ilahi ışıklarının sebebi açıklanmıştır.

Bu şiiirde diğđerlerinden ayrı olarak Mehmed Celâl şair kimliğiyle ön plandadır "Tâkatim kalmadı hâmuşluğa aldım ele / Medh-i sultan-ı kerem-güster için levh ü kalem"⁸⁷⁹ diyerek methine başlar. II. Abdülhamid'e dair tebriknâmelerde pek sık görölmeyen biçimde bu şiiirde Mehmed Celal "Selâtin-i Âli-Osman" şiiirini hatırlatarak kendine övdüğü fahriye bölümüne yer verir. Elbette bunları yine II. Abdülhamid'i övme teması bağlamında yapar.

"Ben ki tarih-i selâtin-i izamı yazdım
Yazmamış kimse onu şiiir ile benden akdem

İftiharım şu ki sayende yetiştim ben de
Abd-ı memlûkun olan şairi görsün âlem"⁸⁸⁰

İlk tebriknâmede olduğu gibi burada da İskender, Zâl, Rüstem, Perviz gibi tarihten önemli isimleri Sultan Hamid'i üstünlüğünü göstermek üzere anılır ve yine sultanın lütüfkârlığı, adaleti ve tüm bunlara ek olarak maarif konusundaki icraatleri övölür.

Mehmet Celâl'in mısraya hâkim fakat basit ve kolay bir söyleyişle hızlı biçimde yazdığı diğđer tüm şiiirlerindeki bu üslup özelliğini tebriknâmelerine de taşımıştır. Zaman zaman kullandığı kelimeler ve yarattığı atmosfer bakımından bu dönem yazılan klasik tebriknâmeleri andırsa da onlardan farklı olarak tarihten İskender, Rüstem, Hz. İsa gibi önemli figürleri anımsatan ve bunları Sultan Abdülhamid'le kıyaslama yoluna giden bir kullanımın yanı sıra şair kimliğini ön plana çıkaran anlatım tercihi ve tahkiye

⁸⁷⁷ Mehmed Celal, "Cülusiye", *Hazine-i Fünun*, nr. 8, (19 Ağustos 1309): 58-59.

⁸⁷⁸ Mehmed Celal, age, 58.

⁸⁷⁹ Mehmed Celal, age, 58.

⁸⁸⁰ Mehmed Celal, age, 59.

ile tasvire yaslanması onun bu dönem yazdığı tebriknâmeleri yenilikçi ve özgün kılan unsurlardır.

4.2.1.4. Sonradan Muhalif Olanlar: Tevfik Fikret, Müstecâbîzâde İsmet, İsmail Safa, Yahya Kemal, Ebuzziya Tevfik, Mizancı Murat

II. Abdülhamid'in cülus ve veladet yıl dönümlerinde süreli yayınlarda tebriknâmeleri görülen birçok edebiyatçının II. Meşrutiyet'ten sonra veya meşrutiyet henüz ilan edilmeden evvel padişaha muhalif bir tavır takınması bu isimlerin politik görüşlerinin değiştiği anlamına mı gelir? Edebiyat tarihlerinde bu biçimde yorumlanan meseleye millî bayramların meşruiyet ve gelenek yaratmadaki rolü bağlamında yeniden düşünmeye açmak yerinde olacaktır.

Bahsi geçen isimlerden en ilginç şüphesiz Tevfik Fikret'tir. Fikret henüz Mehmed Fikret'ken, *Mirsad* mecmuasınca düzenlenen “müsabaka-yı edebiye”lerden üçüncüsünde birinci olduğundan II. Abdülhamid için yazdığı tebriknâme, mecmuanın cülus yıl dönümü sayısında ilk sıradan yer alır. İlerleyen senelerde cezri bir muhalif olacak Tevfik Fikret hakkında bu şiiirden dolayı “henüz üzerinde ‘istibdad’ı hissetmediği”⁸⁸¹ veya “doğuştan hürriyet âşığı, idealist olmadığı”⁸⁸² gibi yorumlar yapılır. Oysa belki de bu şiiir, tek amacı daha iyi şiiirler yazmak olan genç bir şairin edebiyat müsabakasını kazanmak için giriştiği çabanın bir sonucudur.

Öncelikle Tevfik Fikret'in *Mirsad* mecmuasına düzenli yazan isimlerden biri olduğunu hatırlamakta fayda var. Mehmet Tevfik ilk kez 7. sayıda “Bahar” şiiiriyle *Mirsad*'da görülür, 10. sayıyla birlikte de neredeyse her sayıda eserleriyle yer bulacaktır. Mecmuanın tevhid türünde düzenlenen ilk müsabakasını kazanarak şiiiri birinci seçilen isim de yine Mehmet Tevfik'tir.⁸⁸³ İkinci müsabaka naat, üçüncüsü ise divan tertibine uygun olarak padişaha sitayiş temasında yapılır ve bu yarışmanın da kazananı *Mirsad*'ın gözdesi Mehmet Tevfik'tir. Şiiirin bir bölümü aşağıdaki gibidir:

“Bugün safası cihanın taşar cihanlardan
Bugün sürur yağar hâke asumanlardan
Coşar sürur-ı sitayiş bütün lisanlardan
Bu gündüzün hele seyret ne şanlıdır gecesı
Evet sabah-ı bahariden anlıdır gecesı
Safalı bir gecedir tâb-dar u feyz-asar
Ki her safalı tecellisi bir sabah-ı bahar
Görür uyun-ı temaşa cihanı bir gülzar

⁸⁸¹ Beşir Ayvazoğlu, *Fikret*, İstanbul: Everest Yayınları, 2019, 94.

⁸⁸² Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986, 12.

⁸⁸³ Mehmet Tevfik, “Tevhid”, *Mirsad*, nr. 14, (13 Haziran 1307): 105-106.

Ki nurlar onun arayış-ı letafetidir
Bu incilâ sana ey şeb kimin inayetidir.
Bu incila eser-i inşirah-ı ümmettir
O inşirah eser-i bihter-i adalettir
Adaletinse penahı bugün o hazrettir.”⁸⁸⁴

Mehmet Tevfik’in şiirine yakından bakıldığında Sultan’a yönelik özel bir övgüye rastlanmaz. Aksine dönemin diğer pek çok tebriknâmesi gibi -geleneğe uygun biçimde- Sultan’ın adaletini ve lütüfkârlığını öven ve bu özel günün mutluluk verdiğini vurgulayan klasik bir içerik söz konusudur. Bundan da yola çıkarak Fikret’in bu şiiri yazmaktaki en temel motivasyonun müsabakayı kazanarak genç bir şair olarak kendini ve şairlik mesleğini kanıtlamak olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır.

İlk sayısı veladet yıl dönümüne denk getirilen *Malumat* mecmuasının kapağındaki tebriknâme imza taşımamasına rağmen Ali Ekrem tarafından “‘Malumat’ın ilk nüshası 10 Şubat 1309 tarihinde intişar ediyordu. Bu birinci nüshanın birinci sahifesindeki ‘Tebrik-i Veladet’ şiiri Fikret’in, padişaha yazılan kaside ile onu takip eden mensure de benimdir,”⁸⁸⁵ denilerek Tevfik Fikret’e isnad edilir. Bu ilk *Malumat*’ın sermuharririnin Fikret olduğu düşünüldüğünde imzasız tebriknâmenin de onun tarafından yazılmış olması gayet olası ve anlaşılırdır. Her cülus ve veladet yıl dönümünde süreli yayımları süsleyen imzasız tebriknâmelerden biri olması bakımından bu şiirin kime ait olduğunun *gerçekte* bir önemi yoktur. Nitekim şiir şu dörtlülükle başlar:

“Bugün ol rûz-ı neşe-i virddir ki
Matla-yı afitab-ı devlettir
Bugün ol ıyd-ı muteberdir ki
Mecmua-yı behçet ü saadettir.”⁸⁸⁶

Şairin sesinin duyulmadığı bu şiirde *Mirsad*’da yayımlanan şiirden farklı olarak herhangi bir “edebiyat yapma” veya kendini kanıtlama çabası sezilmez. İlk sayısı veladet yıl dönümüne denk getirilmiş ve geleneğe uygun biçimde manzum bir tebriknâmeyle bayram kutlanmıştır.

Bir başka isim, Müstecabizade İsmet’in altında imza bulunmamasına rağmen ona isnad edilen veladet gününde yayımlanmış iki,⁸⁸⁷ cülus gününde yayımlanmış bir tane olmak üzere toplamda üç tebriknâmesi vardır. Bunlardan 25. cülus yıl dönümü

⁸⁸⁴ Mehmet Tevfik, “[Başlıksız]”, *Mirsad*, nr. 24, (19 Ağustos 1307): 186-187.

⁸⁸⁵ Ali Ekrem Bolayır, *Ali Ekrem Bolayır’ın Hatıraları*, Haz. Metin Kayahan Özgül, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, 446.

⁸⁸⁶ “Tebrik-i Velâdet-i Pür-Meymenet-i Hazret-i Hilâfetpenâhî ve Arz-ı Şükân”, *Malumat*, nr. 1, (10 Şubat 1309): 1.

⁸⁸⁷ “Arz-ı Tebrik ve Tahdis-i Nimet”, *Mektep*, nr. 4, (10 Şubat 1309): 148-149; “Ruz-ı Mesud-ı Veladet-i Hilâfetpenahî”, *Mektep*, nr. 24, (30 Kanunisani 1310): 481-482.

şerefine yazdığı ve aynı yıl yayımlanan *Yadigâr-ı Şehrayin* kitabında da yer alan şiiri⁸⁸⁸ onun bir sonraki sene Konya’da sürgünde bulunan Ebuuzziya Tevfik’le mektuplaştığından Jön Türklerle bağlantısı olduğu gerekçesiyle mahkemeye sevk edilip sürgün cezası almasına engel olamamıştır.⁸⁸⁹ Müstecabizade İsmet muhtemeldir ki haksızlığa uğradığını düşündüğünden II. Abdülhamid tahttan indirilir indirilmez aleyhinde iki tane kıta yayımlar.⁸⁹⁰

Müstecabizade İsmet’in mezkûr şiirlerinin dışında *Malumat* mecmuasının 1896’daki cülus günü sayısında yayımlanan “Destan-ı Zafer” şiiri temelde tebriknâme olmadığı gibi herhangi bir biçimde II. Abdülhamid’ten de bahsetmez. Fakat cülus yıl dönümünde, üstelik oldukça simgesel bir tebriknâmenin⁸⁹¹ peşinden gelmesi onu bugünle ve II. Abdülhamid’le birlikte düşünmek üzere bir alan açar.

Alt başlığı “Rumeli’ye Mürûr Osmanıyan” olan ve temelde Osmanlı’nın Rumeli’ye geçişinin mimarı olarak görülen Süleyman Paşa’nın kahramanlıklarını anlatan şiir aynı yıl *Malumat* Matbaası’nda müstakil bir kitap olarak da yayımlanmıştır.⁸⁹² “Destan-ı Zafer” hicretten sonra Rumeli zaferine kadar geçen süreyi fetret devri ve bu zaferi de yerinde saymakta olan Şark’ın tüm kâinatı bir anda aydınlattığı bir kırılma ânı olarak resmeder:

“Altı yüz sâl sonra hicretten
Oldu âsûde şark fetretten

Mihr-i enver gibi olup peydâ
Ederek kâinatı şark-ı ziyâ

Oldu âfâka nâşir-i heybet
Şânlı bir devlet-i ebed-müddet”⁸⁹³

⁸⁸⁸ “Kaside-i Tebrikiye”, *İkdam*, nr. 2218, (19 Ağustos 1316): 1; “Kaside-i Tebrikiye”, *Yadigar-ı Şehrayin*.

⁸⁸⁹ M. Fatih Andı, “Müstecâbizâde İsmet”, *İslam Ansiklopedisi*.

⁸⁹⁰ *İttihad* gazetesinde üç gün arayla yayımlanan kıtalar şöyledir: “Nefy eder hep mahvederdin milletin efrâdını / Çıkmadin Yıldız sarayından otuz yıl bir yere / Bak nasıl etti tecelli hükm-i adl-i manevi / İltihâk ettin nihâyet sen dahi menfilere” “Tâc u tahtın ser-nigûn oldukça ey zâlim Hamid / Hâke defn etmek seni lâyük değil, insan gibi / Yeryüzünde yok sana şâyeste bir rahat mezâr / Hûn ile âteş ile teskil ettigin ummân gibi” Akt. Mustafa Özsarı, *Müstecabizade İsmet Bütün Şiirleri*, İstanbul: 3F Yayınevi, 2008, 49.

⁸⁹¹ Nazif Sururi ile Mehmet Tahir’in -muhtemelen- sarayın isteği üzerine kaleme aldıkları ve cülus gününün 1yd-ı millî olduğunu ortaya koyan makale.

⁸⁹² Şiir önce mecmuada mı yayımlandı yoksa kitap olarak mı basıldı, bu sorunun cevabına dair bir işarete rastlanmamıştır.

⁸⁹³ Müstecâbizâde İsmet, “Destan-ı Zafer”, *Malumat*, nr. 49-50, (19 Ağustos 1312): 3-7; Ayşe Sağlam, “20. Yüzyılda Yaşayan Bir Şairin Dilinden Rumeli Zaferi: Müstecâbizâde İsmet’in Dâstân-ı Zafer Manzumesi”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler XII. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022, 87-99.

Şiir her ne kadar beş yüz sene evvelki Rumeli zaferini işlese dahi tebriknâmelerle birtakım benzerlikler içerir. Bunlardan ilki merkezine İslam'ı almasıdır. Tebriknâmelerde Sultan Hamid'in halifeliğine ve ümmetin başında oluşuna dair yapılan vurgu burada da söz konusudur. Henüz ilk dizedeki hicreti milat alan söylemden bu vurgu anlaşılır. Şiirin Osmanlı dönemindeki başka herhangi bir zaferi değil de Rumeli'ye geçişi destanlaştırması Şark-Garp ayrımı ve Rumeli'nin aslında Batı'ya açılan kapı anlamına gelmesiyle de ilişkilidir. Şiir boyunca Osmanlı'nın İslamlığı ve Rumeli'nin İslam dışılığı vurgusu hâkimdir.

Şiirin yayımlandığı beş sayfaya yayılan üç de fotoğraf vardır. Bunlardan ilki şiirde kahramanlıkları anlatılan Süleyman Paşa'nın Bolayır'daki camisi ve mezarı; ikincisi Mabeyn-i Hümayun ikinci kâtibi Ahmet İzzet Bey'in bir portresi, üçüncüsü ise Sultanahmet Camii'nin içinden bir görseldir. Süleyman Paşa'nın mezarının fotoğrafı, şiirin temasına uygundur. 1895'te Mabeyn-i Hümayun ikinci kâtibi olan ve 1908'e dek bu görevini sürdürerek II. Abdülhamid'in en sadık devlet adamlarından biri olacak “kurenâ-yı hazret-i hilafetpenahiden atûfetli” Ahmet İzzet Beyfendi'nin portresine bu şiirle birlikte yer vermek ise birkaç açıdan anlamlıdır. Cülus ve veladet bayramlarında gazete ve dergi sayfalarını çeşitli devlet adamı ve komutan portreleri süsler. Fakat henüz göreve geleli bir sene dahi olmamış bir devlet adamının portresine yer vermek pek sık rastlanmayan bir teveccühtür. İzzet Paşa'nın göreve gelmesi, özellikle Ermeni sorunun gündemde olduğu ve buna bağlı olarak devletin Avrupa'nın müdahalesini en yoğun biçimde hissettiği bir zamana rastlar.⁸⁹⁴ 26 Ağustos 1896'da yani mecmuanın yayın tarihinden sadece beş gün önce gerçekleşen Osmanlı Bankası Baskını olayında İzzet Paşa Meclis-i Vükela ile Sultan Abdülhamid arasında aracılık eden kritik bir rolü üstlenir.⁸⁹⁵ Üçüncü görsel ise II. Abdülhamid devrinden bir yapı değil de 17. yüzyılda, Osmanlı'nın *zirvede* olduğu I. Ahmed döneminde yaptırılan Sultanahmet Camii'dir. Burası altı minareli görkemli yapısı ve Ayasofya'ya komşu oluşuyla Osmanlı ihtişamının simgelerinden biridir.

Bu görsellerin, Osmanlı'nın Rumeli'ye geçişini tasvir eden bir zafer şiiriyle, üstüne üstlük cülus yıl dönümünde ve oldukça sembolik bir tebriknâmenin peşi sıra yayımlanmasını tesadüfle mi açıklamak gerekir yoksa başka niyetlerden de bahsedilebilir mi? “Devlet ü memleketin menâfine hizmet ede[n] ve haftada bir defa

⁸⁹⁴ Emre Gör, *Sultan II. Abdülhamid'in Mabeyn İkinci Katibi Arap İzzet Paşa: Şam'dan Yıldız Sarayı'na Uzanan Bir Yaşamın Öyküsü (1852-1924)*, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2020, 56.

⁸⁹⁵ Gör, age, 61.

perşembe günleri musavver olarak neşr oluna[n]”⁸⁹⁶ *Malumat* mecmuasında genellikle gazel türünde şiirler yayımlanır. Bunun yanında yeni tarzda şiirler, dil ve edebiyat tartışmalarını içeren yazılar, Fransız ve Rus edebiyatından çeviri yazı ve şiir örnekleri de yer alır.⁸⁹⁷ Yani Müstecâbîzâde İsmet’in “Destan-ı Vatan” şiiri niteliğinde bir metne pek rastlanmaz. Öte yandan kapak ve iç sayfalarda mutlaka devrin önde gelen devlet adamlarının veya dinî yapıların görselleri yer alır. Buna dayanarak *Malumat*’ın yukarıda ele alınan görselleri seçmesi yayın politikasına uygun olsa da şiir tercihi için aynısı söylenemez.

Gerek şiir gerekse görsel tercihi devletin askerî anlamda çok daha başarılı olduğu geçmiş yıllarına göndermeler içerir. Dönemin Batı’yla olan güç ilişkisi de göz önüne alındığında bu seçimlerin tesadüf değil bir meydan okuma ve güç gösterisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Müstecabizade İsmet’in devlete bu türden hizmetlerde bulunmasına karşın haksız yere sürgüne gönderilmesi, onun II. Abdülhamid tahttan iner inmez aleyhinde oldukça sert kitalar yayımlaması anlaşılır bir tavidir.

Yüzyıl sonuna doğru Jön Türkler’le iş birliği yapması sebebiyle Sivas’a tayin edilecek olan İsmail Safa da Abdülhamid karşıtı olarak şiirler yazmadan önce başta ilk kitabı *Huz Mâ Safâ*’da olmak üzere Sultan’ı över nitelikte şiirler kaleme almıştır. Bu çalışmanın kapsamında yer alan süreli yayınlardaki tebriknâmeler incelendiğinde İsmail Safa’nın ilki 1892’te *Resimli Gazete*’de, ikincisi ise 1893’te *Saadet* gazetesinde ve üçüncüsü 1895’te *Musavver Malumat*’ta olmak üzere tebriknâmeler yayımladığı görülür. *Resimli Gazete*’de yer alan mensur tebriknâmenin peşi sıra gelen kaside biçimindeki tebriknâme için herhangi bir takdim yazılmamış, yalnızca en sonunda müellifin imzası yer bulmuştur. Şiirin birkaç beyiti şöyledir:

“Cülusun padişahım bir sabahü’l feyz-i ümmettir
Vücutun hâver-i İslam’a hurşid-i adalettir.

...

Terakki devridir edvar içinde ahd-ı şahanen
Ki reşk-i mâsebaktır, câlib-i enzar-ı hayrettir

Hikâyat-ı selef nâkıs veya efsanedir lakin
Sana ait kasâid gayr-ı zâid hep hakikattir”⁸⁹⁸

⁸⁹⁶ *Malumat*, nr. 49-50, (19 Ağustos 1312): 1.

⁸⁹⁷ Harun Ceylan, *Malumat Mecmuası (25.-50. Sayılar) İnceleme ve Seçilmiş Metinler*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 2008, 34

⁸⁹⁸ İsmail Safa, [Başlıksız], *Resimli Gazete*, nr. 75, (19 Ağustos 1308): 346-347. Aynı eser daha sonra İsmail Necati’nin derlediği *Mir’at-ı Medâyah*’te de yer almıştır. bk. Mehmet Metin Hülagü, *Sultan II. Abdülhamid Şiirleri Antolojisi I*, Ankara: Altınordu Yayınları, 2018, 565.

Başlangıcı itibarıyla niteliksel ve niceliksel olarak klasik dönemde yazılmış kaside nazım biçimli tebriknâmeleri anımsatan şiirin yedinci beyitindeki terakki vurgusu ve sekizinci beyitinde II. Abdülhamid'i seleflerinden üstün görmesi bunu klasik cülusiyelerden ayırır. Esasında klasik dönem cülusiyelerinde de tahta yeni çıkmış padişahın gücünü ortaya koymak adına onu başka ünlü isimlerle kıyaslama teması mevcuttur. Fakat bu kıyaslama ve diğerlerinden üstün görme, padişahın selefleri üzerinden değil başka ülke hükümdarları veya tarihteki Osmanlı Devleti harici sultanlarla olur. Örneğin 16. yüzyılda Sultan III. Mehmet'e cülusiye yazan Cinânî, şiirinde Osmanlı Sultanı'nı Büyük İskender ve Süleyman Peygamber'le kıyaslar.⁸⁹⁹ İsmail Safa'nın II. Abdülhamid'i selefleriyle kıyaslaması ise yeni bir durumdur. Tahta geçtiği yani cülusu dönemindeki iç ve dış karışıklıklar, devletin giderek gücünü kaybettiğinin görünür olması gibi durumlar II. Abdülhamid'in gücünün "hakikat" olduğuna dair vurgu yapmayı anlamlı kılar.

İsmail Safa'nın bir diğer tebriknâmesi bir sonraki sene *Saadet* gazetesinde yayımlanır. Öncekine kıyasla aruzun kısa kalıplarıyla ve nispeten daha sade bir dille yazılan bu tebriknâme "Şair-i mâderzad⁹⁰⁰ İsmail Safa Beyfendinin kaside-i garrâlarıdır" notuyla sunulur ve klasik cülusiyelerde olduğu gibi bayram tasviriyle başlar. Mehtap, gece, deniz, gökyüzü ile yapılan mazmunlar tanıdık. Şiirin ilerleyen satırlarında "Daha on sekiz yıl evvel" dizesiyle başlayarak Sultan'ın başarıları ve terakki yolundaki adımları sıralanır:

"Daha on sekiz yıl evvel
Eseri görülmüyordu
Görülen terakkiyatın
Ki müselle-i cihandır
Bu kadar zaman içinde
Ne büyük muvaffakiyet
Bu azîm mazhariyet
Hele reşk-i hüsrevandır
Ne eserler ettin icat
Olamaz karin-i ta'dad
Himemat-ı hüsrevânen
Müteassirü'l beyandır
Nice bin fakir mesrur
Nice bin harabe mamur
Bütün ehl-i ilm ü irfan

⁸⁹⁹ Fatih Özer, "16. Yüzyıl Türk Edebiyatı'nda Manzum Cülüsiyeler", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, c 1, nr. 1, (Kış 2017): 11.

⁹⁰⁰ Bu sıfat İsmail Safa'ya şiirlerini beğenen Muallim Naci tarafından verilmiştir. Bk. Alâattin Karaca, "İsmâil Safâ", *İslam Ansiklopedisi*.

Şu zamanda kâmrandır
Sana ey velinimet
Ediyorum “safa” dualar”⁹⁰¹

Padişahın tahta çıkışının 18. yılı olduğuna dair yapılan vurguyla birlikte terakkinin altının çizilmesi, başarılarının sıralanması, klasik cülusiyelerde olmayıp tebriknâmelerde görülen bir anlatımdır. Yaygın olan bu terakki vurgusu özellikle 1890’lardan sonraki tebriknâmelerde daha çok görülür. Bunun temelinde II. Abdülhamid’in bayındırlık faaliyetlerinin bu tarihten sonra artarak daha da görünür olması yatar.

İsmail Safa’nın tebriknâmelerini sermuharriri olduğu *Mirsad* mecmuasının kapatılma cezası aldığı 1891’den sonra yazması önemli bir ayrıntıdır. Asır sonunda Jön Türklerle bağlantısı sebebiyle Sivas’a tayin edilerek birkaç sene sonra burada ölen İsmail Safa belli ki cülus bayramını bir millî bayram olarak benimseyerek tebriknâme yazmaktan çekinmemiştir.

II. Abdülhamid devrinde tebriknâme yazan isimlerden biri olan Yahya Kemal’in Âgâh Kemal imzasıyla yayımladığı bir manzumesi mevcuttur.⁹⁰² *İrtika* mecmuasında 1902’de yayımlanan ve dönemin diğer tebriknâmelerine benzer bir içeriğe sahip olan şiirin ilk iki beşliği şöyledir:

“Olsun bugün sürûr ile pirâye kâinât
Dolsun bugün hubûr-ı saâdetle şeş cihât
Zira bugünde verdi o şâh-ı melek-sıfat
Rûh-ı fütûh-ı saltanata taze bir hayat
Ya Rabbi! Haşre dek yaşasın Padişahımız

Nâm-ı celîli ‘Hazret-i Abdülhamid Han’
Devrinde kıldı ümmeti mesrur u şâduman
Asrında kıldı milleti mes’ûd u kâmrân
Evreng-i saltanatta ila-ahirü’z-zaman
İclâl ü şan ile yaşasın Padişahımız”⁹⁰³

Yahya Kemal’in 1902’de henüz 18 yaşındayken yazdığı ve süreli yayınlarda yayımlanan üçüncü şiiri olan bu metni onun II. Abdülhamid’e sevgisinin tezahürü olarak görmek ne derece doğrudur? Nitekim çok değil bir sene sonra Paris’e firar ederken bir hafiyeye “Efendi! Ben Avrupa’ya firâr ediyorum, orada Sultan Abdülhamid aleyhinde yazı yazacağım, bu vapurdan inmem, indirmek elinizde ise indiriniz!” demiş,

⁹⁰¹ İsmail Safa, [Başlıksız], *Saadet*, nr. 2710, (19 Ağustos 1309): 2.

⁹⁰² Bunu tespit eden yazı için bk. Ali İhsan Kolcu, “Yahya Kemal’in Kitaplarına Girmemiş İlk Şiirleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, nr. X, (2001): 255-272.

⁹⁰³ Âgâh Kemal, “[Başlıksız]”, *İrtika*, nr. 30, (19 Ağustos 1318): 303.

bu sayede hafiyeyi korkutup kaçırmıştır. Peki Yahya Kemal bir senede Abdülhamid yanlısıyken karşıtı mı olmuştur yoksa “cülûsiyelerle elde edemediği faydayı padişah düşmanlığın ile telafi e[tme]”⁹⁰⁴ derdinde midir?

Yahya Kemal’in tebriknâme yayımlamasını tıpkı Tevfik Fikret’te olduğu gibi ideolojik kaygılardan veya beklentilerden azade değerlendirmek daha doğru olacaktır. Nitekim birçok örnekte görüldüğü üzere cülus veya veladet günü için tebriknâme yazmak kişiyi veya yayını ceza almaktan kurtarmaz⁹⁰⁵ ya da rütbe, madalya, nişan, terfi alması için tek başına yeterli olmaz. Tebriknâmelerin “millî” bir görev olarak görülmesi bir yana bu türden şiir yazmanın genç şairler için pratik yapma ve daha kolay bir biçimde gazete ve dergilerde yayımlatma imkânı sunma gibi işlevleri de vardır. Tıpkı Yahya Kemal gibi Tevfik Fikret ve Yaşar Nezihe’nin de ilk şiirleri arasında tebriknâmeler bulunur. Belli kurallar dâhilinde ve klişeler çevresinde yazılan bu tür metinleri şiire başlama, kendini ispatlama yolu ve alıştırma yöntemi olarak düşünmek yerindedir.

Mithat Cemal’in “İnkılapçı Şehzade Veliâht Murat Efendiye, Kemal’in ısrariyle ve refakatinde gitmiyecek kadar sert seciyeli olan Ebüzziya Tevfik İkinci Abdülhamid’e manzum cülus tebriki yazıyordu”⁹⁰⁶ diyerek eleştirdiği Ebuzziya Tevfik’in mezkûr tebriknâmesi *Tercüman-ı Hakikat*’te 1883 yılında yayımlanır. Başına eklenen nottan anlaşıldığı üzere cuma günü padişaha sunulan tebriknâme aynı zamanda gazetede de yer bulmuştur. Beş beyitten ibaret şiir şöyledir:

“Ebüzziya kulun ey pâdişâh-ı zıll-ı Hüdâ
Eder cülûs-i hümâyûn yevmini tes'id

Nice meâsir-ı himmet nice terekkiyât
Himâye-i kerem u lütfun ile oldu bedid

Sezâ-yı şânın olur ger kadim Sâmi’nin
Şu beytini buracıkta eder isem tecdid

“Zemân-ı devletinin meddi medd-i lazımdır
Budur esahh-ı nukûl-i eimme-i tevhid”

⁹⁰⁴ Ali İhsan Kolcu, “Yahya Kemal’in Kitaplarına Girmemiş İlk Şiirleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, nr. X, (2001), 260.

⁹⁰⁵ Buna iki örnek verilebilir: ilki Tevfik Fikret’in padişahın cülusu için yazdığı tebriknâme *Mirsad*’da yayımlandıktan sadece bir sayı sonra (cülus sayısında yayımlanmış ve Tevfik Fikret’in ki dışında başka şiirler de yer almıştır) mecmuanın kapatılma cezası alması; ikinci örnek ise Müstecabizade İsmet’in 25. cülus yıl dönümü şerefine cülusiye yazdıktan bir sene sonra sürgün cezasına çarptırılmasıdır.

⁹⁰⁶ Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, c.2 k.2, İstanbul: Maarif Basımevi, 1956, 2.

Hemişe ola karinin safâ-yı bâl ü ferâh
Her işte ola mu'inin cenâb-ı rabb-ı Mecid"⁹⁰⁷

Ebuzziya'nın şiirinde tırnak içinde alıntılıdığı beyit muhtemelen Abdurrahman Sami Paşa'nın Abdülaziz'e yazdığı bir cülusiyedendir. Tebriknâmelerin şairin gerçek kanaatlerini ortaya koymak yerine bir gelenek yaratıp bunu sürdürerek o günü kutsadığı dikkate alındığında alıntının bir başka dönemde başka bir padişahın cülusu için yazılan bir metinden olması daha da anlaşılır olur. Şüphesiz Mithat Cemal "Kemalin ve arkadaşlarının yazdıkları metihlere ne kendileri inanıyorlardı ne de Abdülhamit. Kendilerinin inanmadıkları, bu yazılarda kanaatin yokluğunu mübalâğanın örtmek istemesinden belli oluyordu. Padişahın inanmadığı da onların aleyhlerine verilen jurnallara muhtaç olmasından anlaşılıyordu."⁹⁰⁸ derken haklıdır. Fakat bu aynı zamanda Hobsbawm'ın 19. yüzyıldaki toplumsal dönüşümün sonucunda yeni sadakat bağları oluşturmak gerekliydi⁹⁰⁹ diyerek formülize ettiği "geleneğe" de uygundur.

Bu başlıkta bahsedilecek son isim *Mizan* gazetesiyile meşhur Mehmet Murat olacaktır. Mizancı Murat şair değildir, fikirlerini sunmak üzere roman yazmayı denese de şiir yazmaya girişmez. Fakat iyi bir düzyazı, daha da önemlisi, siyasi makale ve tarih yazarıdır. *Mizan* gazetesinin 1888'deki cülus sayısında yazdığı başyazı biçimindeki tebriknâme de tam kendi kaleminde, bir tarih anlatısı biçimindedir. Anlatıya hâkim olan düşünce ise "Cemaat-i muhtelif efrâd-ı sadıkası şehrayin ile ezhâr-ı ubudiyet için Müslimlerle rekabete kalkıştıkları gibi, memleketimizde misafir bulunan ecnebler bile geri kalmak istememişlerdir,"⁹¹⁰ cümlesiyle de ifade edildiği üzere cülus yıl dönümü şerefine yapılan şehrayinin Müslim, gayrimüslim veya misafir ecnebler fark etmeksizin herkes tarafından kutlanma yarışına girildiğidir. Metnin ilerleyen kısımlarında da "Osmanlılar sadakat ü ubudiyet ile temeyyüz etmiş bir kavim teşkil ederler," cümlesinin ana fikri çerçevesinde Osmanlı toplumunun ne derece sadık ve birbirine bağlı bir topluluk olduğunu vurgular.

Anılarında "Vatana hizmet gayreti bende öteden beri pek çok ve hiçbir şey ile teskin ve tadil olunamayacak derecede şiddetli idi."⁹¹¹ diyerek yaptığı her şeyi vatana

⁹⁰⁷ Ebuzziya, "[Başlıksız]", *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1574, (23 Ağustos 1299): 3.

[Miladi 4 Eylül 1883 olan gazetenin tariini Mithat Cemal sehven 14 Eylül 1883 şeklinde yazmıştır.] age, 2.

⁹⁰⁸ age, 2.

⁹⁰⁹ Eric Hobsbawm, "Seri Üretim Gelenekler: Avrupa, 1870-1914", *Geleneğin İcadı*, Der. Eric Hobsbawm, Terence Ranger, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006, 306.

⁹¹⁰ "İfade-i Mahsusa: Cülus-ı Hümayun", *Mizan*, nr. 61, (H. 29 Zilhicce 1305; M. 6 Eylül 1888): 579.

⁹¹¹ Mizancı Murad, *Mücadele-i Millîye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, Haz. Sabahattin Çağın ve Faruk Gezgin, İstanbul: Nehir Yayınları, 1994, 13.

hizmet başlığına koyabilen Mizancı Murat'ın bu tutumunun izlerinin seyrini hayatında görmek mümkündür. Yukarıdaki cümlesiyle bağlantılı olarak anlattığı anıda devlet hizmetine gireli henüz altı ay geçmiş iken sadrazama bağlılığı sebebiyle rütbe-i saniye verilmesini, kendisinden daha uzun süredir devlet hizmetinde bulunup daha düşük rütbede biri olduğundan kabul etmemiştir.⁹¹²

4.2.1.5. Zamanının Kahramanları: Sabri Cemil ve Yaşar Nezihe

II. Abdülhamid devrinde yaşamış, bahsi geçen isimlerin büyük bölümü cumhuriyet devrini görmemiş olsa da özellikle bu bölümde odaklanılacak Sabri Cemil ile Yaşar Nezihe'nin yalnızca Abdülhamid devri bayramlarına özgü değil, Cumhuriyet'ten sonra da -politik ideolojilerine göre- tebriknâme yazmaları, geleneğin icadı ve resmî bayram şiirlerinin felsefesini anlamak açısından önemli ipuçları sunar. Edebiyat tarihlerinde II. Meşrutiyet sonrası ve Cumhuriyet devrinde yazdığı özellikle çocuk kitaplarıyla bilinen Sabri Cemil, 1901 senesinde *İkdam*, *Malumat* ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetelerinde birer tebriknâme yayımlar. “Darülfünun-ı Şahane Edebiyat Şubesi müdavimlerinden Priştineli Sabri Cemil” imzasıyla yayımlanan şiirler aynı dönemde yayımlanan diğer tebriknâmelere benzerlik göstermekle birlikte özellikle Sabri Cemil'in II. Meşrutiyet sonrası dil üzerine edineceği fikirleri taşır cinsten nispeten sade bir dile sahiptir. Öte yandan Sabri Cemil 1911'de Hürriyet Bayramı olan 10 Temmuz ve 1955'te Gençlik ve Spor Bayramı olan 19 Mayıs günleri için de şiirler kaleme almıştır.

Sabri Cemil'in süreli yayınlarda 1901 senesi dışında yayımladığı herhangi bir tebriknâmeye rastlanmaz, 1901'de üç farklı süreli yayında yayımlanan şiiri ise birbirinden farklıdır. Örnek olması açısından *Tercüman-ı Hakikat*'teki şiirin tamamı ile *İkdam* ve *Malumat*'taki şiirlerin dikkat çeken kısımları şöyle verilmiştir:

İkdam

“Eltâfta sultanımızın benzeri yoktur
Bir memleketin böyle büyük dâveri yoktur
Bir saltanatın böyle muazzam serveri yoktur
Dünyanın ise böylece şan-âveri yoktur
Ey şâh-ı kerem-pişe vü pür-lütf u inayet
Zatınla senin buldu şeref taht-ı hilafet
Ey padişeh-i şaşaa efruz-ı adalet
Gök kubbesinin sen gibi bir ahteri yoktur.”⁹¹³

⁹¹² Mizancı Murat, age, 13-14.

⁹¹³ Sabri Cemil, [Başlıksız] *İkdam*, nr. 2670, (14 Teşrinisani 1317): 2.

Malumat

“Encüm mü zemine oldu nazil
Nurlanmada cümleten menâzil
Elbette olur bugün her insan
Bir neşe ü mes’adette şadan
Sultan Hamid-i dâd-perver
Vermiştü bugün cihana ziver
Her kalp ona eylemekte hürmet
Her kalbe verir kemal-i rahat
Gülizar-ı edeptir ism-i mülkü”⁹¹⁴

Tercüman-ı Hakikat

“Pertev-efşan-ı cihan olmakla hurşid-i zaman
Âlem olmuştu bugün lebriz-i şevk ü şadımın
Geldi ol yevm-i meserret-zâ saadette heman
Şâd-kâm ü pür-neşat olsun yine Osmaniyan”⁹¹⁵

Dönemin diğer tebriknâmelerinden alışkın olunduğu üzere Sabri Cemil de âlemin bu bayramdan dolayı ne derece mutlu olduğunu, yıldızlar yere indi zannedilecek denli ortalığın ışıklı, aydınlık bulunduğunu, padişahın adil, cömert ve şanlı olduğunu yazar. Cihanı süsleyerek adalet dağıttığı söylenen Sultan Hamid 1911 tarihli “10 Temmuz” şiirinde bu sefer kötülenir ve başta hürriyet olmak üzere İttihat ve Terakki devrinin temel aldığı ilkeler sırasıyla övülür:

“Uyuyorduk biz önce,
Hür değildik evvelce,
Esir kaldık yıllarca.
On temmuzda canlandık,
Hürriyeti kazandık!
Ne rahatlık var idi,
Ne malımız mal idi,
Ne canımız can idi.
On temmuzda canlandık,
Adaleti kazandık!
Bütün millet o zaman
Birbirine hep düşman,
Yanıyordu şu vatan.
On temmuzda canlandık,
Uhuvveti kazandık!”⁹¹⁶

Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nün kahramanı Hayri İrdal’ın ağzından “Kısa ömrümde yedi sekiz defa memleketimize geldiğini işittim.

⁹¹⁴ Sabri Cemil, [Başlıksız] *Malumat*, nr. 314, (14 Teşrinisani 1317): 1300.

⁹¹⁵ Sabri Cemil, [Başlıksız] *Tercümen-ı Hakikat*, nr. 7398, (14 Teşrinisani 1317): 2.

⁹¹⁶ Sabri Cemil, “10 Temmuz!”, *Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*. Bu şiir aynı zamanda *Yeni Mektep* dergisinin 1911 tarihli 4. sayısında da yayımlanmıştır.

Evet, bir kere bile kimse bana gittiğini söylemediği halde, yedi sekiz defa geldi ve o geldi diye biz sevincimizden, davul zurna, sokaklara fırladık.” diye tarif ettiği hürriyet, ne yazık ki 10 Temmuz’da da tam manasıyla gelemeyecektir. Nitekim ilerleyen yıllarda Kurtuluş Savaşı’nın başladığı tarih olarak esas alınan 19 Mayıs, Sabri Cemil’in şiirlerinden birinin konusunu oluşturur. Bu sefer de 19 Mayıs “her şeyin başladığı” o kutlu tarih olarak sembolleştirilmiştir:

“19 Mayıs işte
Can verdi bu millete.
O günden sonra düşman
Koğuldu bu vatandan.
O günden sonra millet
Gördü bir Cumhuriyet.
O günden sonra devrim
Getirdi yeni dirim.
Bayram değil mi bugün?
Bize ondan da üstün!”⁹¹⁷

Sabri Cemil’in öncekilerden farklı olarak 1908 sonrası tebriknâmelerinin çocuk kitaplarında yer aldığı ve hedef kitlesinin çocuklar olduğu görülür. Bunda şairin aynı zamanda eğitimci olması ve giderek çocuk edebiyatı alanında eser üretmeye yönelmesi etkili olmakla birlikte ulus-devletleşme sürecinde icat edilen bayramlar için yazılan şiirlerin her kesimden insanın anlayabileceği cinsten olmasına önem verilmesinin etkisi de yadsınamaz. Nitekim Behçet Necatigil Atatürk için yazılmış şiirleri derlediği ve Sabri Cemil’in de bir şiirini barındıran⁹¹⁸ *Cumhuriyetin 50. Yılında Atatürk Şiirleri* başlıklı antolojinin önsözünde “biz bu antolojide büyük küçük ayrımı gözetmeden, okullarda, törenlerde bir dinleyici topluluğuna karşı yüksek sesle okunabilir, eski

⁹¹⁷ Sabri Cemil Yalkut, “19 Mayıs”, *Küçüklerle 19 Mayıs Şiirleri*, İstanbul: Rafet Zaimler Yayınevi, 1961, 2.

⁹¹⁸ Sabri Cemil’in bu şiiri de diğer özel gün şiirlerine benzer yapıdadır:

“Türk’ün kahramanısın,
Yoktur sen gibi büyük.
Türkiye’nin canısın
Ulu önder Atatürk!

...

Türk’ü diriltten sensin,
Göklere Yükseltensin,
Devrimler senin ders’in
Ulu önder Atatürk!

...

Nurlu izinde gitmek
Boynumuza borç gerek,
Ant içeriz severek
Ulu önder Atatürk!”

Yalkut, Sabri Cemil, “Ulumuza”, *Cumhuriyetin 50. Yılında Atatürk Şiirleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1973, 97-98. Bu şiir ilk olarak 17 Kasım 1938’de *Tan* gazetesinde yayımlanmıştır.

deyişle ‘inşad’a gelir diye düşündüğümüz şiirleri derledik; biçimi anlatımı özenli, başarılı olanları yeğledik.”⁹¹⁹ diyerek çoğunlukla 10 Kasım törenlerinde okunmak üzere yazılmış şiirler için makbul olanın tanımını da yapmış bulunur. Ulus-devletin makbul vatandaşlarının yetiştirildiği en yaygın kurum olan okullar, millî bayram törenlerinin de aksatılmadan, en coşkulu biçimiyle kutlandığı yerlerdir. Bundan dolayı törenlerde yüksek sesle okunmaya müsait ve herkesin anlayabileceği cinsten şiirlerin yazılması öncelendiğinden millî bayram şiirlerinin bugün genellikle çocuk şiirleri kategorisinde ele alındığı görülür. Sabri Cemil de Osmanlı’dan Türkiye’ye geçiş sürecinde bu türün mimarlarından biri olarak her dönem kendine yer bulur. Rejim değişikliklerinin yarattığı yeni düzene toplumu adapte etmek için yaratılan yeni tarz tören, yıl dönümü ve bayramların tezahürü olarak ortaya çıkan bu şiirler Sabri Cemil’in her devirde kilit eserler üretmesinin de yolunu açmıştır.

Talihsiz yaşam öyküsü ve bununla örtüşen romantik, yaşlı şiirleriyle bilinen Yaşar Nezihe’nin ilk şiirleri 1896’da *Malumat*’ta yayımlanır. *Nevsal-ı Millî*’de “Bu şiirlerin tenkide uğramadığını görünce büyük bir cesaretle artık şiir yazmaya koyuldu ve pek çok şiir yazdı.” diye tarif edilen Yaşar Nezihe’in *Malumat*’takilerden sonra yayımladığı ilk şiirler *Hanımlara Mahsus Gazete*’nin 1897 senesine tekabül eden cülus ve veladet günleri için yazdıklarıdır. “Tebrik” başlıklı şiiri şöyle başlar:

“Müjdeler geldi veladet etsin âlem iftihar
Gelmedi mülk-i cihana ey şeh-i âli-tebar
Zatını vasf etmeye yok ben kulunda iktidar
Bahtiyarız saye-i şahanenizde bahtiyar
Payidar ol payidar oldukça dünya payidar
Ömr ü ikbalin mezid etsin cenab-ı girdiğâr”⁹²⁰

Hanımlara Mahsus Gazete’nin aynı yıl cülus sayısında da bir tebriknâmesi yer alan Yaşar Nezihe⁹²¹ 1903’te bu sefer *Musavver Terakki* mecmuasının cülus yıl dönümü sayısında “şaire-i nezihetü’l makal” sıfatıyla takdim edilir:

“Müjdeler Osmaniyan’ın geldi ıyd-ı ekberi
Kapladi nur u sürur u mes’adet bahr ü beri
Kalmadı dillerde gamdan hüzn ü mihnetten eser
Bahtiyarız câlis-i taht olduğun günden beri
Lütf-ı Bâridir bize şahım vücud-ı akdesin
Haşre dek zâtınla fahr eyler isek vardır yeri”⁹²²

⁹¹⁹ Behçet Necatigil, “Önsöz”, *Cumhuriyetin 50. Yılında Atatürk Şiirleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1973, VII.

⁹²⁰ Yaşar Binti Kadri, “Tebrik”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr: 96, (H. 16 Şaban 1314): 2.

⁹²¹ Yaşar Binti Kadri, “[Başlıksız]”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr: 126, (H. 3 Rebiyülahir 1315): 2.

⁹²² Y. Nezihe, “[Başlıksız]”, *Musavver Terakki*, nr: 25, (19 Ağustos 1319): 197.

Yaşar Nezihe'nin 1922'de, Kurtuluş Savaşı döneminde, Mustafa Kemal için yazdığı şiir II. Abdülhamid'in bayramları için yazdıklarını çağrıştırır. Anlamsal olarak nüanslar hariç fark yok gibidir. Bu da ulus-devletleşme sürecinde icat edilen geleneklerin temelde aynı amaca sahip olmasından kaynaklanır:

“Millet-i masûme zevk ve neşeden olmuştur dūr
Hep vatan endişesiyle yıllar etmiştir mūrūr
Kevkeb-i bahtin cihanı eyleyince gark-ı nūr
Şimdi her bir çehrede nūr-ı meserret berk urur
Bin yaşa ey yıldırım gâzi cihân durdukça dur
Milletin sâyende her bir rûzı bir yd-i sürür”⁹²³

Bütün gelenekler ulus-devletleşmenin etkisiyle oluşturulmamış, hatta İşçi Bayramı olan 1 Mayıs, kapitalizmle paralel ilerleyen ulus-devlet sürecine protest bir karşı çıkış sunmuştur. Yaşar Nezihe'nin 1924'te yayımlanan “1 Mayıs” şiiri iki tür yıl dönümü şiiri arasındaki farkı görmek açısından oldukça kritik ipuçları sunar:

“Sen bir mağdur işçisin, senelerce ezildin,
“Bir Mayıs”ta hür oldun, bunu bir bayram bildin.
Evet hürsün, yarın da hür olmaksızın emelin,
Esaret bağlarını kırsın kutlu elin.
Bir günlük hürriyetin sana bayram oluyor
Dudakların gülüyor; kalbin sevinç doluyor.
Fakat... İdrak etmeden sen hakiki bayramı,
Yine yarın hırpalılar maişetin âlâmı.
En büyük bayram sana hakkı aldığın gün,
İstismardan kurtuluş ne tatlıdır bir düşün.
Böyle daim birleşip kuvvetini göster sen!
İttihattan ayrılma, galip olmak istersen.”⁹²⁴

Komünizmin anarşist ruhunu yansıtan bu şiir başta Yaşar Nezihe'ninkiler olmak üzere tüm millî bayram şiirlerine de bir çeşit karşı duruşu içerir. Millî bayramların ulus-devletleşme, ulus-devletleşmenin ise kapitalizmle olan ilişkisi düşünüldüğünde bir bayram olarak 1 Mayıs'ın ayrıksı bir biçimde konumlanması daha da anlam kazanır. II. Abdülhamid döneminde mutlulukla müjdelediği bayramların yerini tek günlük hürriyetin/mutluluğun yeterli olmadığı, her gün mutlu ve hür olabilmek için hakkını aramak gerektiği fikri alır. Her iki tür şiirin ortak özelliği ise güdümlü olmalarıdır. Millî bayram şiirleri ulus-devlet ideolojisini sağlamlaştırma işlevi görürken 1 Mayıs benzeri özel günleri/bayramları kutlamak üzere yazılan şiirler/marşlar bu sefer kapitalizmi ve ulus-devlet hâkimiyetini eleştirmek, okurun bu konudaki farkındalığını artırmak için yazılır.

⁹²³ Yaşar Nezihe, “Ulu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine”, *Ayine*, nr. 63, (1 Teşrinisani 1338): 1.

⁹²⁴ Yaşar Nezihe, “1 Mayıs”, *Aydınlık*, nr. 21, (Mayıs 1924-1340): 547.

4.2.1.6. Reaya-yı Osmaniyan: İsak Ferera ve Gurdikyan İstapan

Ermeni mektepleri lisan-ı Osmani muallimi, şair Gurdikyan (Hilmi) İstapan ile Hasköy hahamının oğlu hukukçu, şair İsak Ferera'nın cülus ve veladet yıl dönümü için yazdığı tebriknâmeler 1902-1904 arası *İrtika* mecmuası ile *Sabah* gazetesinde görülür. Tebriknâmeleri zaman zaman aynı sayıda, peş peşe yayımlanan azınlıktan bu iki ismin⁹²⁵ şiirlerine yakından bakmak ıyd-i millî olarak sınıflandırılan cülus ve veladet yıl dönümlerinde “millî”den ne kastedildiğini düşünmek adına fikir verecektir.

İsak Ferera, 1908'den sonra Avram Naon'la birlikte çıkardıkları ve sadece Musevi yazarların Türkçe eserlerini yayımlayan *Mirat* mecmuasının⁹²⁶ ikinci sayısındaki yazısında yedi sekiz sene evvel başından geçen bir olayı anlatır. Buna göre Ferera yayımlamak üzere Babıali'deki bir kitapçıya götürdüğü şiir mecmuasının Musevi olduğu için reddedildiğini söyler.⁹²⁷ Aynı mecmuanın ilk sayısında Avram Naon da *Aşiyân* ve *Muhit* mecmualarının Musevi olduğu için şiirlerini yayımlamadığını yazmıştır.⁹²⁸ Gurdikyan İstapan, İsak Ferera, Avram Naon gibi Osmanlı tebaasından gayrimüslim şairlerin tebriknâmelerinin dahi belli bazı süreli yayınlarda görülüp diğerlerinde yer almaması da muhtemelen bu ayrımcılıkla alakalıdır.⁹²⁹ Oysa yaşadığı dönemde Osmanlı'da Türkçe bilen Yahudi sayısı çok sınırlı olmasına rağmen⁹³⁰ Ferera, Türkçe şiir yazma konusunda ısrarcı olmuş ve Türkçenin savunuculuğunu yapmıştır. İsak Ferera'nın millet bilinci tebriknâmelerine de yansır, şiirlerinde “Osmaniyan” ifadesi sıklıkla geçer. Buna karşılık azınlıktan olmayanların tebriknâmelerde pek karşılaşılmayan bir kavram olarak İsak Ferera'nın şiirlerinde “reaya” sözcüğü kullanılır

⁹²⁵ Bu iki ismin yanına İsak Ferera'nın yakın dostu Avram Naon'u da eklemek mümkün. Zira Naon'un da *Malumat*'ta yayımlanan bir tebriknâmesi mevcut. Fakat tekrara düşmemek adına hemen hemen aynı görüşlerde olan İsak Ferera'yı ele almakla yetinildi. Avram Naon'un mezkur şiiri için bk. Avram Naon, “[Başlıksız]”, *Malumat*, nr. 97, (21 Ağustos 1313): 945.

Avram Naon ile İsak Ferera'nın Tevfik Fikret'ten etkilenmeleri bağlamında ele alındıkları bir çalışma için bk. Oğuz Karakartal, *Tevfik Fikret'in İzinde İki Şair: Avram Naon ve İsak Ferera*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.

⁹²⁶ Musevilerin çıkardıkları süreli yayımlar, Musevi halkın büyük kısmı Türkçe bilmediğinden Ladino veya İbranice yayımlanmasına karşın *Mirat*'in Türkçe yayımlanmasını bir dil bilincine işaret eder..Detaylı bilgi için bk. Nesim Benbanaste, *Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihiçesi*, İstanbul: Sümül Basımevi, 1988.

⁹²⁷ Akt. Laurent Mignon, “Türkçe Yahudi Edebiyatının Doğuş Sancıları: İsak Ferera Efendi ve Mirat Dergisi”, *Ana Metne Taşınan Dipnotlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, 13.

⁹²⁸ Akt. Mignon, age, 20.

⁹²⁹ Laurent Mignon İsak Ferera'yı odağına aldığı ilgili yazısında bu tür gayrimüslim yazarların önce unutulup sonra unutturulması sürecini tartışır: Mignon'a göre Cumhuriyet sonrasında kıstas etnik köken veya dil değil dindir. Bk. Mignon, age, 23.

⁹³⁰ O kadar ki Türkiye'deki Yahudilerin Türkçe konuşmamaları Cumhuriyet devrinden sonra dahi büyük bir tartışma konusu olmuştur. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

ki bu kelime de 19. yüzyılda kazandığı yeni anlama göre gayrimüslim tebaayı imlemektedir.⁹³¹ Yine de Ferera'nın şiirlerinde bu sözcük tebaadan farklı bir anlam taşımaz:

“Fer verdi şanın âleme
Ey mihr-i adlin masdarı
Oldukça sen ta haşre dek
Osmaniyan'ın serveri
Elbet olur raayatımız
Pür itilâ-yı mefharet
Levh-i zafer-ayatımız
...
Ebnâ-yı millet-ı mustefid
Yer yer maarif berk-rîz
Mektepler açtın bî-hudud
Mağbut-ı huld ettin yeri...”⁹³²

“Bu hâk-ı pak-ı Osmaniye tezyin eyleyen âsâr
Ulüvv-i himmet-i şahaneyi bilcümle şamildir
Ki âsar ü dühura nâm-ı Osmani'yi nakildir
Cibah-ı pertev-efşanındaki nakş-ı şehâmet-bâr
...
Bugün Osmanlılar atf eyleyip enzârı balaya
Zeban-ı minneti pür-zib ü ahenk-i sürur eyler...
Dü-destin ref' edip hep bâr-gâh-ı kibriya-gâha
Huşu u mehmedetle ref'-i gülbangi durûd eyler”⁹³³

İsak Ferera *Aşina Sesler*'in önsözünde ilk kitabı *Ebr-i Bahar*'ın uğradığı sansürün hikâyesini ve dönemin matbuat müdürü Hıfzı Bey'le çatışmasını anlatır. “Yarabbi! Gafletin bu derecesi nasıl olur? Zamanın icabatından, Hıfzıların, hamidlerin siyasi hikmetlerinden bir şey anlamayan on sekiz yaşında bir gencin küstahlığını tasvir ediniz. Aşk u Şiire Veda serlevhalı şiirim Hıfzı Bey'i büsbütün kudurttu.” diyerek andığı Hıfzı Bey ilk şiir mecmuasını öylesine bir sansür uygulamıştır ki tanınmaz hâle gelmiştir. *Ebr-i Bahar* 1904'te basılır, İsak Ferera ise yukarıdaki tebriknâmelerini 1902-1904 arası yazmış, bir daha da Meşrutiyet'e dek bu türden şiir yazmamıştır. Bu tarih aralığı aynı zamanda Ferera'nın çok sevdiği İsmail Safa sürgüne gönderilip burada öldükten sonraki yıllara tekabül eder. Ferera belli ki safiyane duygularla yazdığı şiirlerden 1904'te şiir kitabının başına gelenlerden sonra vazgeçmiştir. İsak Ferera'nın da tıpkı Sabri Cemil ve Yaşar Nezihe örneklerinde olduğu gibi Meşrutiyet ve Cumhuriyet sonrası yazdığı birtakım “millî” şiirleri bulunur. Bunlardan

⁹³¹ Mehmet Öz, “Reâyâ”, *İslam Ansiklopedisi*.

⁹³² İsak Ferera “[Başlıksız]”, *Sabah* nr. 4975, (19 Ağustos 1319): 3.

⁹³³ İsak Ferera, “[Başlıksız]”, *İrtika* nr. 30, (19 Ağustos 1318): 302-303.

Aşına Sesler kitabında yer alan “Cuma 11 Temmuz 324” başlıklı şiirini II. Meşrutiyet’in ilan edildiği günü anlatması bakımından bir çeşit resmî bayram şiiri olarak yorumlamak mümkündür:

“Müstağrak-ı nur-ı şevk-i millet..
Gel sen dahi söyle râz-ı kalbi..
...
Zira ki bugün hakikaten biz
Olduk yine fikreten birader.
Bulduk yine rişte-i uhuvvet
Bağlandı yine gönüller Allah!
Elhak ne büyük tecelli nâhâk?”⁹³⁴

Oğuz Karakartal, İsak Ferera’nın Meşrutiyet ve Cumhuriyet sonrası yazdığı “Türküm”, “Golyat”, “Oh Bayram” gibi şiirlerini yakından inceleyerek onun kendisini Cumhuriyet öncesi eserlerinde Osmanlı, Cumhuriyet’ten sonra ise Türk olarak sunduğunu söyler.⁹³⁵ İsak Ferera azınlıktan biri olmasına rağmen Türkçe şiirler yazarak ve bunlarda kendisine dair kurguladığı kimlikle Osmanlı ve Türkiye’nin bir parçası olduğunu kanıtlamaya çalışır gibidir.⁹³⁶

Hilmi Ziya Ülken Tanzimat’tan sonra azınlıkların devlet işlerine nüfuz etmesinin olumlu sonuçlarını yazarken mütercim, romancı ve şair olarak Türk edebiyatına karışan Yahudilerden bahseder ve İsak Ferera ile Avram Naon’u anar. Fakat burada Ermeni okulları Türkçe muallimi ve Ermeniler için Türkçe dilbilgisi kitabı sahibi Gurdikyan İstepan’ı zikretmeyi unuttur.⁹³⁷ Tıpkı İsak Ferera gibi çok dilli bir azınlık mensubu olan, Türkçede kendini geliştirmek adına küçük yaşlardan itibaren divan okuyup özel olarak aruz eğitimi alan ve nihayetinde Ermenice, Türkçe, Farsça olmak üzere üç dilde okuyup yazabilen Hilmi İstepan, yazdığı Farsça bir mesnevi ile gazetelerdeki birtakım manzumelerinden dolayı Recaizade Ekrem’in de takdir ve teşvikine dahi mazhar olmuştur.⁹³⁸ Onun Türkçeye ve şiire hâkimiyeti yıl dönümü için *İrtika* ve *Sabah*’a yazdığı tebriknâmelerden de anlaşılabilir.

“Hakan-ı zaman o şah-ı azam
Sultan-ı cihanpenah-ı efham
Hami-i maarif ü hünerdir
Gayet şefkatli bir pederdir
Lütfuyla o şah-ı âlem-ârâ

⁹³⁴ İsak Ferera, “Cuma 11 Temmuz 324”, *Aşına Sesler*, Dersaadet: Kanaat Matbaası, 1330, 15-17.

⁹³⁵ Oğuz Karakartal, age, 42.

⁹³⁶ Oğuz Karakartal, age, 48.

⁹³⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 1994, 53.

⁹³⁸ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, “Hilmi İstepan”, *Son Asır Türk Şairleri*, c. 2. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988, 655-656.

Mektepleri eylemektedir ihya”⁹³⁹

“Şehinşah-ı zeman Abdülhamid Han-ı kerem-küster
Ki zat-ı akdesi zıll-ı celil-i rabb-i ekremdir
Hilafet burcuna revnak-feza hurşid-i rahşan kim
Vücut-ı mahz-ı rahmettir, o bir lütf-ı mücessemdir
Bugün zib-âver-i evreng-i izz ü saltanat oldu
Müşaşa necm-i ikbalin fûruzan olduğu demdir
Tefahhur etmede perverdegân-ı âl-i Osmanın
Ki ol hakan-ı zişan a’del-i şahan-ı âlemdir”⁹⁴⁰

Şiirlerin geneline bakıldığında üslup ve kelime dünyası bakımından alışıldık tebriknâmeleri hatırlatır. Özellikle maarifin yaygınlaşmasına dair vurgu, padişahın lütufkârlığı ve adaleti neredeyse her şiirde olduğu gibi bunlarda da işlenen bir temadır.

“Ey mâliki bahr u berin
Sayende hep askerlerin
Mağbutudur İskender’in
Hep kahramandır kahraman
Sahib-serir-i şevketin
Şanlı veliyünnimetin
Sultan-ı âl-i himmetin
Evladıdır ol bendegân
Fahr eylesin tiğ ü sinan
Fahr eylesin her kahraman
Askerliği reşk-i cihan
Kıldın aya şah-ı cihan”⁹⁴¹

Türk-Yunan Savaşı’ndan sonra tebriknâmelerde daha sık görülen padişahı savaçılığını anarak övmek bu şiirlerde de görülür. Padişahın halife oluşuna, bütün cihanın koruyuculuğuna, iktidarını Allah’tan aldığına dair yapılan vurgular da diğer metinlerle aynı biçimdedir.

Osmanlı’da gayrimüslim cemaatlerin okul açmasının yolunu yapan Tanzimat Fermanı’ndan sonra sayıları giderek artan Ermeni okulları bir yandan ülkenin eğitim ve refah seviyesini artırıyor fakat bir yandan da kontrol edilmesi zorunlu bir güç hâline geliyordu. Özellikle II. Abdülhamid devrinde eğitim müfredatının merkezileşmesi ve okulların denetlenmesine dair adımlar, Ermeni okullarını da kapsayacak biçimdeydi. İstapan Gurbikyan, birkaç Ermeni okulunun Türkçe muallimi olarak kilit bir konumdaydı.

⁹³⁹ Gurdikyan İstapan, “[Başlıksız]”, *Sabah* nr. 5395, (12 Teşrinievvel 1320): 2.

⁹⁴⁰ Gurdikyan İstapan, “[Başlıksız]”, *Sabah* nr. 4975, (19 Ağustos 1319): 3.

⁹⁴¹ Gurdikyan İstapan, “[Başlıksız]”, *İrtika* nr. 236, (24 Teşrinievvel 1319): 38-39.

İstevan Gurdikyan'ın şiirlerini Müslüman şairlerden ayırmayacak ton ve tavır onun *Miratü'l-Nukat* başlıklı ilk kitabında da mevcuttur. Arapça ve Farsçadan çevirdiği hikemî manzume ile mensureleri ve bunların dayandığı hadisler ile ayetleri çevirdiği bu kitabının ön sözünde de fikirlerini desteklemek adına kendi yazdığı manzumelerden faydalanmıştır.⁹⁴² Bu, aynı zamanda onun seri biçimde şiir üretebildiğine de işaret eder.

4.2.2. Gayet Meşru Gayri Profesyonel Yazarlar

Cülusa çıkan padişah veya yeni doğan şehzadeler için tarih düşürme yazmak, spesifik tabirle cülusiye kaleme alarak sultana sunmak Osmanlı'da süregelen bir gelenektir. Padişahın kendisine sunulan cülusiye veya tarih düşürmeler karşılığında cülus bahşisi veriyor olması için ekonomik boyutunu oluşturduğundan pek çoğu bürokratlar tarafından olmak üzere bugünlerde çok sayıda şiir padişaha sunulmak üzere saraya ulaştırılır. Bu şiirler arasından bir eleme yapılarak beğenilenler padişaha gösterilir. Devrin önemli şairlerin şiirlerinin tamamı, diğerlerinin ise sadece tarih düşürme beyitleri padişaha sunulur, genellikle şiirin kalitesine göre verilen bahşinin miktarı da artırılırdı.⁹⁴³

Öte yandan süreli yayınlarda yıl dönümlerinden önce çağrıya çıkılarak yayımlanmak üzere şiir toplanması ve gazete ve dergilerde anonimler de dâhil olmak üzere her kesimden kimsenin şiirinin yayımlanabilmesi II. Abdülhamid devrine özgü, yeni bir durumdur. Klasik Edebiyat'ta "eli kalem tutmak" belirli bir zümreye mahsus olduğundan cülusiye ve tarih düşürme gibi saraya sunulan şiirler de büyük çoğunlukla devrin şairlerince yazılırdı. Örneğin III. Murad için yazılan altı cülusiye dönemin önemli şairleri Bâkî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Nev'î, Nevizâde Atayi'ye (2) ve Şemsî'ye aittir.⁹⁴⁴ En ünlü Divan şairlerinden Bâki yaşadığı dönemde tahta geçen üç padişah için (III. Murad, III. Mehmet, II. Selim) cülusiyeler yazmıştır.⁹⁴⁵

II. Abdülhamid döneminde süreli yayınların artışıyla yazarlığın alanı da genişler. Öyle ki dileyen herkes "okur mektubu" yazarak süreli yayınlarda kendine yer bulabilir. Bu durum yalnızca okur mektuplarıyla da sınırlı değildir. Yazarlığın alanının bu şekilde genişlemesi yukarıda da bahsedildiği üzere tebriknâmeler için de söz konusudur. Örneğin *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin 1888 senesinin cülus gününe denk gelen 3059. sayısında tebriknâme yazan isimler şunlardır: Mektubi-i Cenab-i Seraskeri

⁹⁴² İstevan Hilmi, "İstirham", *Miratü'l Nukat*, Bursa: Ferâizcizade Matbaası, 1305, 2-4.

⁹⁴³ Akyıldız, age, 165.

⁹⁴⁴ Özer, agm, 4.

⁹⁴⁵ Özer, agm, 4-5.

şair şirin-güftar atûfetli Muhtar Efendi hazretleri, Telgraf ve Posta Nezaret-i Âliyesi İstatistik Kalemi Başkatibi Salim Efendi, Tophane-i Amire Mektubi Kalemi mümeyyiz-i ûlâ ve sicil-i ahval şubesi müdürü izzetli Hasan Ramiz Efendi, Malga şehremâneti Mülhakat Meclisi azasından izzetlü Fehim Bey'in mahdumu Kenan Efendi ve Rumeli kazaskeri vekâyi-i şeriye kâtibi mükerrermetli Safieddin Efendi.⁹⁴⁶

Bir başka örnek: *Saadet* gazetesinin 1894 senesindeki cülus bayramı için tebriknâme yazan müellifler: Mekteb-i Sultani lisan-ı Farisi muallimi izzetli Feyzi Efendi, Beyrut telgraf müdürü Mahmud Fazlı Efendi, Kırkkilise idadi-i mülkiyesi hendese ve kitabet muallimi Kadı Çeşmeli Ahmed Rüştü Efendi, Sekizinci Daire-i Belediye muavini izzetli İbrahim Edhem Efendi, gazetemiz muharrirlerinden ve Arabi mütercimi üdebâ-yı Arab'dan Zeki Megamiz Efendi, Mekteb-i Nüvvab mezunlarından Bahaizade Suphi Efendi, Maliye Nezaret-i Celilesi muhasebe-i umumiye irad ve masraf-ı yevmiye katibi refetli Ahmed Bahaeddin Bey, Halep Mahkeme-i Ticaret aza-yı daimasından Cabrizade izzetli Şefik Efendi'nin mahdumu Halep Mekteb-i İdadi-i Mülkiyesi müntehâ sınıf talebesinden Mehmed Şevki Bey Efendi, Dahiliye Nezaret-i Celilesi Evrak Odası müstaidan hulefâsından refetli Ahmet İzzet Bey, Şems'ül Mekatib Farisi muallimi Şemsi Efendi, Tophane-i Amire Ruznamçe Kalemi mukabelecisi izzetli Salih Saim Efendi, Cidde Bidâyet Mahkemesi Reisi izzetli Yümnî Efendi, Mahkeme-i Temyiz-i Hukuk Dairesi baş mümeyyizi saadetli Edhem Efendizade Mekteb-i Hukuk-ı Şahane müntehâ sınıf talebesinden Mazhar Bey, Sâdat-ı Hüsniye ve Eşraf-ı Âliye'den Beylerbeyi'nde vâki bedevi dergâh-ı şerifi postnişini siyadetli Seyit Said Efendi Hazretleri'nin mahdumları Fazıla-yı Ezkiya-yı Şaban'dan ve şaira-yı Arabiden seyadet'ül şeref Nesib Efendi ve Üsküdar polis meclisi azasından komiser-i sani refetli Mustafa Lütfü Efendi.⁹⁴⁷

Son örnek ise *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin ilk sayısından. Bu sayıda tebriknâmeleri yayımlanan isimler şöyle: Nigâr Binti Osman, *Rehyab-ı Zafer* nam romanı sahibesi iffetli hanımefendi hazretleri,⁹⁴⁸ N. Sabiha Hanımefendi, K. Saide Hanımefendi, Trablusgarp Mektubî Saiki Mehmet Said Bey'in harem-i âlileri ismetli Saliha Suad Hanımefendi, Hazine-i Celile-i Maliye Aşar İdaresi hulefasından Hüsnü

⁹⁴⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 2.

⁹⁴⁷ *Saadet*, nr. 3070, (13 Ağustos 1894): 1-2.

⁹⁴⁸ Bu kişi aynı zamanda *Aşk-ı Vatan*'ın da yazarı olan "bir kadın" Zafer Hanım'dır. Fatih Altuğ, "Selma Rıza ve gölgesi", K24, <https://www.k24kitap.org/selma-riza-ve-golgesi-3585>

Beyfendi'nin kerimleri Mekteb-i Osmaniye'den muhrec Talat Hanım ve Darülmuallimat müdavimlerinden Talat Hanım.⁹⁴⁹

Gazetelerde tebriknâme yayımlanan isimlerin takdimine bakıldığında dikkate değer birkaç noktadan ilki müelliflerin yalnızca isimlerinin verilip geçilmemesi, başlarına çalıştıkları yer, okudukları okul veya tanınmalarını sağlayacak başka birtakım bilgiler eklenmesidir. Bunun en temelde soyadı olmayan bir dönemde tanınmak için kullanılan bir yöntem olduğu düşünülebileceği gibi aynı zamanda müelliflerin tanınmış şairler olmadığının da göstergelerindedir. Temel amaç müellifleri okurlara tanıtmak olmakla birlikte, müelliflerin okudukları okullar veya devlet kademelerindeki görevleri aynı zamanda okuryazarlıklarına dair de bir işaret olduğundan okurun üzerinde dolaylı da olsa bir yazar otoritesi kurmayı sağlar. Bourdieu'ya göre iktidar “kelimelerin ve onları kullanan kişinin meşruiyetine duyulan inançta yatar.”⁹⁵⁰ Bu sıfatlarla vurgulanan isimlerde, şiir yazan kişiler şair olmasa dahi onların okur yazar, entelektüel yani saygın birer kişi olduğunu kanıtlamaya, meşru kılmaya dair bir çaba bulunur. Yıldan yıla yazar kadrosundaki çeşitlilik artmış, devlet memurlarının yanı sıra gazete muharrirleri, öğrenciler, uzak bölgelerdeki öğretmenler veya kadınlar da gazetelerde tebriknâme yayımlamaya başlamıştır.

Diğer bir dikkat çekici nokta bu isimleri tanıtırken cinsiyete ve makama göre değişecek biçimde “izzetli”, “merhametli”, “atûfetli”, “refetli”, “siyadetli”, “saadetli”, “iffetli”, “ismetli” gibi sıfatların kullanılmasıdır. Resmî belgelerde ve çoğunlukla yüksek memuriyetlerdeki isimlerinin önüne eklenen bu sıfatlar söz konusu cülus ve veladet yıl dönümleri olunca şiir yazan hemen herkes için kullanılmaya layık görülür.

Eski Edebiyat'ta bahşiş, makam, teşvik, ödül, nişan gibi karşılıklar beklenerek yazılan cülusiye, veladetnâme ve tarih düşürmeler II. Abdülhamid devrine gelindiğinde zaman zaman anonim yazarlarca yazılan⁹⁵¹ ama daha da önemlisi artık yalnızca mesleği şair olanların veya bürokrasiden kimselerin değil eli kalem tutan neredeyse herkesin karşılık bekleyebileceği bir niteliğe bürünür. Bunun sonucunda da her sene (hatta birçok zaman sadece bir sayıyla da kalmayacak şekilde) her gazete ve dergide yayımlanan tebriknâmeler giderek birbirine benzemeye, tek tipleşmeye, daha da

⁹⁴⁹ *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 1, (19 Ağustos 1301): 3-4.

⁹⁵⁰ David Swartz, *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nun Sosyolojisi*, Çev. Elçin Gen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, 128.

⁹⁵¹ Anonimlik çoğunlukla süreli yayınlarda manzum tebriknâmelerden önce yer alan başyazı biçimindeki mensur tebriknâmelere özgüdür.

önemlisi yalnızca bir görev icabı yazılmaya başlar. Gazete ve dergiler bir seçme eleme yöntemine, en iyi şiirleri yayımlama rekabetine girişmez. Önemli olan bir kutlama metni ve bunu destekleyecek şiirler yayımlamaktır. Walter Benjamin süreli yayınlarla birlikte değişen yazar kitlesini şu şekilde yorumlar:

“Yazın alanında yüzyıllar boyunca az sayıda yazarın karşısında binlerce okur yer almıştı. Bu durumda geçen yüzyılın sonuna doğru bir değişiklik oldu. Okur kitlesinin hizmetine sürekli olarak yeni politik, dinsel, bilimsel, mesleki ve yöresel organlar sunan basının kapsamının genişlemesiyle birlikte, okur kitlesinin gittikçe daha büyüyen bölümleri de -önceleri yalnızca zaman zaman olmak üzere- yazı yazarlar arasına katıldı. Bu, günlük basının okurlara “Mektup Köşesi” açmasıyla başladı; günümüzde ise çalışma süreci içerisinde yer alan bir Avrupalının herhangi bir yerde bir iş deneyimini, bir yakınmasını, bir söyleşiyi ya da bunlara benzer şeyleri herhangi bir yerde yayımlatma fırsatını bulamaması, ilke olarak hemen hiç söz konusu değildir. Böylece yazar ile izlerçevre arasındaki ayırım, temel özyapısını yitirmeye yüz tutmuştur. Bu ayırma dönüşmektedir. Okur, her an bir yazara dönüşmeye hazırdır. Uç noktada ayrılmış bir çalışma süreci içerisinde zorunlu olarak iyi kötü bir uzman konumuna gelen okur -bu uzmanlığı önemsiz bir noktaya ilişkin bulunsa bile- yazarlar kitlesine girme olanağını kazanabilmektedir. Sovyetler Birliği’nde emeğin kendisi söz sahibi olmaktadır. Ve bu emeğin söz aracılığıyla betimlenmesi, işin gerçekleştirilmesi için gerekli yetinin bir bölümünü oluşturmaktadır. Yazınsal yeterlilik, kaynağını artık uzmanlık eğitiminde değil, ama politeknik eğitimde bulmakta, böylece de kamunun ortak varlığına dönüşmektedir.”⁹⁵²

Walter Benjamin’in bu yorumu elbette Batı modernleşmesi merkezlidir. Yine de Osmanlı Devleti’nde matbaanın 19. yüzyılda yaygınlaştığı düşünüldüğünde durum -gecikmiş⁹⁵³ de olsa- benzer özellikler taşır. Elbette bunda yazarlığın bir meslek ve ekonomik getiri yolu olduğunun fark edilmesi de etkili olmuştur.⁹⁵⁴ Bu dönemle birlikte süreli yayın okuru kendini, açılan alan doğrultusunda iyi ya da kötü yazarak para (tebriknâmeler bağlamında itibar) kazanma potansiyeline sahip biri olarak konumlandırır. Bu anlamda yazı veya bir şey yayımlamak kutsallığını ve eski değerini kaybetmiş, dileyen herkesin dâhil olabileceği bir biçime evrilmiştir.

⁹⁵² Walter Benjamin, “Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Yapıtı”, *Pasajlar*, Çev. Ahmet Cemal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, 67.

⁹⁵³ “Gecikmişlik duygusu bir cemaate modernliği başlatmış olanlara yetişme zorunluluğu dayatır.” bk. Gregory Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, 109.

⁹⁵⁴ Benjamin. C. Fortna, *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek*, Çev. Mehmet Beşikçi, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, 287.

Walter Benjamin'in gazetelerin mektup köşelerinden yola çıkarak ifade ettiği bu durumun açık bir örneği *Malumat* gazetesinde yayımlanan taşra mektuplarında görülür. Taşradan gelen bu mektuplarda cülus törenlerinden sıklıkla bahsedilir ve çoğunlukla mektupların içlerine padişah için birer manzum parça yazılır. Örneğin 1899 tarihli bir sayıdaki taşra mektubunda şu dördlük yer alır:

“Millet bütün sâyende şen
Dağlar emin aynı aden
Binler yaşa şevketle sen
Olsun günün günden hasen.”⁹⁵⁵

Bir sonraki sayıdaki bir başka taşra mektubunda da şöyle bir dördlük vardır:

“Bu şeb-i nûra donandı şehr-i Siroz
İdüp arz-ı cemâli fer ü zînet
O rütbe verdi ki intizâra hayret
Görenler sandılar olmuş şeb-i rûz”⁹⁵⁶

Sözlü geleneğin etkisinden yeni yeni çıkmaya başlamış Osmanlı tebaası için herhangi bir konuda dördlük yazmak maharet gerektiren bir durum değildir. Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi hece ölçüsüyle veya aruzun basit kalıplarıyla, temel kâfiye dizilimleriyle rahatlıkla manzumeler yazılabilir. Bunun da verdiği güvenle mektup formatında yazılan metinlerde dahi anlamı kuvvetlendirmek, coşkuyu artırmak, saygıyı ve hürmeti ifade etmek amacıyla sözlü edebiyata yaslanan nazımdan yararlanır. Artık gazete veya dergilerde yazıların yayımlanması yani yazınsal yeterlilik için bir uzmanlık gerekmez. Bu ise edebiyat eserinin değerini düşüren bir durumdur. Aynı sayfalarda devrin önde gelen şairlerinden birinin yazdığı yeni tarz bir şiirle herhangi bir dergi okurunun yazdığı klişelerle ve beylik ifadelerle bezeli manzume yan yana yer alabilir. Okurların her istediklerinde yazarlaşabildiği bu durum doğal olarak süreli yayınlarda yayımlanan tebriknâmelerin değerini de eskiye oranla düşüren bir durumdur.

4.2.3. Ünlü Amatörler

Cülus ve veladet yıl dönümlerinde şairlik mesleğine sahip isimlerin eserlerine sıklıkla rastlanmasa da esas mesleği şairlik olmayıp farklı yıl dönümlerinde gazete ve dergilerde yayımladıkları tebriknâmelerde isimleri tekrar tekrar görülen birtakım “ünlü amatörler”den bahsedebiliriz. Bu isimler normal zamanlarda gazete ve dergilerde

⁹⁵⁵ *Malumat*, nr. 827, (10 Eylül 1899).

⁹⁵⁶ *Malumat*, nr. 828, (11 Eylül 1899).

isimeri görülmemekle birlikte cülus ve veladet yıl dönümlerinde birden çok kez tebriknâme yayımladıklarından kendi kulvarlarında bir çeşit üne sahiptirler.

Yıl dönümlerinden önce duyuru yapıp şiir çağrısında bulunan *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin 1896 ve 1897'deki cülus günü sayılarında ismi görülen "Nadire" bahsi geçen ünlü amatörlerden biridir. Yayınladığı iki tebriknâme uzunluk ve içerik bakımından farklılıklar gösterse de üslup ortaklığı söz konusudur. İki şiirdeki ortak tema ise II. Abdülhamid övgüsüdür. Tıpkı Nadire gibi Emine Nimet de *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin 1896 ve 1897'deki cülus günü sayılarında birer tebriknâme yayımlar. 1896'da bir dördlük, 1897'de ise sekiz beyitlik bir manzume yayımlayan Emine Nimet temelde pek çok tebriknâmede olduğu üzere bu kutlu günün önemine ve Abdülhamid'in ne derece büyük bir padişah olduğuna vurgu yapar.

Bir başka isim "Gümülcine'de Kır Mahalle Medresesi müderrisi zade-i müderris" Mehmet Esad'dır. Mehmet Esad'ın tebriknâmeleri 1903'te *Sabah* 1904'te ise *Asır* gazetesinde görülür. İki şiirde de pek çok dize "bugün" diye başlar. "Bugün" kelimesiyle başlayan dizeleri alt alta sıralayarak manzume oluşturmak tebriknâmelerde sıklıkla görülen bir kullanımdır. Mehmed Esad'ın iki tebriknâmesi birbirinden ayrı olsa da neredeyse aynı şiirin iki bölümü gibidir. Şiirlerin ilk iki dizesine bakıldığında dahi bu benzerlik anlaşılabilir:

"Bugün ruz-ı cülus-ı hazret-i Abdülhamid Han'dır
Bugün Osmanıyan'a ruz-ı firuz-ı dılaradır"⁹⁵⁷

"Bugün sultan-ı azim hazret-i Abdülhamid-i Gazi
Bugün tahta cülus etti onunçün zevk ü ruhanı"⁹⁵⁸

Aruz kalıbından üslubuna, içeriğinden nazım biçimine dek birbirinin neredeyse aynısı olan bu iki tebriknâmenin görünürdeki tek farkı bir sene arayla iki farklı gazetede yayımlanmış olmalarıdır.

1893'te *Saadet* ve 1896'da *Sabah*'ta birer tarih düşürme yayımlayan Hafız Tevfik Efendi'nin aradan geçen üç senede görevi de değişmiştir. 1893'te "posta ve telgraf nezaret-i âliyesi muhasebe kalemi hulefasından" olan Hafız Tevfik 1896'da "posta ve telgraf nezaret-i âliyesi mahzen-i evrak memuru" sıfatıyla şiirini yayımlar. İkisi de birer tarih manzumesi olan bu şiirler uzunlukları, vezinleri, nazım biçimleri bakımından farklılık gösterir. Tüm bunlar Hafız Tevfik'in amatör olmakla birlikte şiirdeki yetkinliğinin göstergesidir.

⁹⁵⁷ Mehmet Esad, [Başlıksız], *Sabah*, nr. 4975, (19 Ağustos 1319): 3.

⁹⁵⁸ Mehmet Esad, [Başlıksız], *Asır*, nr. 909, (19 Ağustos 1320): 2.

Posta ve telgraf nezaretinden, ismi sıklıkla görülen bir başka kişi de Salim Efendi'dir. Salim Efendi'nin tebriknâmeleri 1888 ve 1889'da *Tercüman-ı Hakikat*'te, asır sonuna doğru yani 1898, 1899 ve 1901'de ise *Sabah*'ta görülür. 1888 ve 1889'da İstatistik Kalemi başkatibi olan Salim Efendi asır sonunda Posta ve Telgraf Meclis-i İdare azasından olarak anılır. Salim Bey'in aynı zamanda veladet yıl dönümü için yazdığı tebriknâmeleri de 1897 ve 1899'da *Sabah*'ta, 1900 ve 1903'te *Tercüman-ı Hakikat*'te yayımlanır. Tebriknâmeleri alışıldık ifadelerle yazılmış olsa da kendi içinde tutarlı ve belli bir niteliğe sahiptir. Belki de bu sebeple bazı senelerde Salim Bey'in şiirleri gazetelerde ilk sıradan yer alır. Onun basit çok karmaşık olmayan ifadelerle güçlü cümleler yazması bu konudaki yetkinliğinin de göstergesidir:

“Merhametli sevgili gazi büyük Sultan Hamid
Eyledi asr-ı hümayununda halkı müstefid
Daima biçaregâh olmada zıll-ı madid
Ömrünü iclalini efüz ede Rabb-ı Mecid”⁹⁵⁹

Aynı sene iki farklı gazetede aynı⁹⁶⁰ tebriknâmesi yayımlanan isimlerden biri Maarif Nezaret-i Celilesi Mektubi Kaleminden Halil Edip'tir. Halil Edip maarif nezaretinden olması hasebiyle şiirinde büyük oranda II. Abdülhamid'in mektepler açması ve maarife yaptığı yatırımları över:

“Açtığı mekteplerin ta'dadıdır emr-i mahal
Şefkat ü a'tafının tasviri eyler kulunu lâl
Gösterir her bir alev zatına yüz bin misal
Gıpta-fermadır hükümdaran asra hep şu hâl”⁹⁶¹

Aynı sene farklı yerlerde aynı tebriknâmeyi yayımlayan meşhur amatörlerden biri de “Dersaadet mahkeme-i istinaf-ı hukuk dairesi heyet-i tahririyesinden” Asım Vecihi'dir. Asım Vecihi veladet yıl dönümü için tebriknâmeler yazmış, 1898'de *Sabah* ve *Tarik*'te aynı şiirleri yayımlamıştır.⁹⁶²

Aynı şiirlerin farklı süreli yayınlarda yayımlanması elbette tebriknâmelere özgü bir durum değildir. Bu dönemde şairlerin şiirlerini birden çok süreli yayına gönderdiğine, farklı zamanlarda aynı şiirlerin yayımlandığına rastlamak mümkün olsa da tebriknâmelerde durumu ilginç kılan işin doğasından dolayı bu şiirlerin aynı gün

⁹⁵⁹ Salim Bey, “[Başlıksız]”, *Sabah* nr. 3624, (7 Kanunievvel 1315): 2.

⁹⁶⁰ Şairin *Tarik* gazetesinde yayımlanan şiirinin bir bölümü yırtılmış olduğundan okunamamış olsa da geri kalan kısımların iki şiirde de aynı olduğu tespit edilebilmiştir.

⁹⁶¹ Halil Edip, [Başlıksız], *Saadet*, nr. 2710, (19 Ağustos 1309): 2; Halil Edip, [Başlıksız], *Tarik*, nr. 3387, (19 Ağustos 1309): 1-2.

⁹⁶² Asım Vecihi, “[Başlıksız]”, *Sabah*, nr. 3270, (17 Kanunievvel 1314): 2; Asım Vecihi, “[Başlıksız]”, *Tarik*, nr. 4666, (18 Kanunievvel 1314): 2.

(veya son örnekteki gibi *sadece* bir gün arayla) yayımlanmak zorunda olmasıdır. Genel itibarıyla bu nevi şiirlerin konu ve kelime seçimlerinin hemen hemen aynı olması, aynı gün birden çok yerde aynı tebriknâmenin yayımlanmasını da garip veya kıymetsiz kılmayacaktır.

4.3. Tebriknâmelerin Okurları veya Süreli Yayınlarda Okur Kamuoyu Oluşturmak

19. yüzyıl Osmanlısında okurluğun değişimini tartışırken II. Abdülhamid'in en temel devlet politikalarından biri olan okullaşmanın yaygınlaşması meselesini göz önünde bulundurmak gerekir. Selçuk Akşin Somel'in kapsamlı çalışmasında da ele aldığı üzere özellikle 1880'li yıllardan itibaren ibtidai ve idadi mekteplerin İstanbul dışında da yaygınlaşmaya başladığı görülür. Bu yaygınlaşma eskisi gibi vilayet veya sancak merkezleriyle sınırlı kalmayıp kazalara, nahiyelere değin uzanır.⁹⁶³ Bunun ne derece etkili bir yapılandırma aracı olduğu tebriknâmelerin içerikleri tartışılırken ele alındı. Şimdi ise öncelikle okullaşma oranının ciddi olarak arttığı II. Abdülhamid döneminde okurluğun değişimi meselesi bu noktadan ele alınacak.

Benjamin Fortna, *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek* başlıklı çalışmasında “Osmanlı bağlamına ağır bir giriş yapmış olan matbaa sanki bu zaman kaybını on dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başlarında kapatmaya kararlı gibi görünüyordu.”⁹⁶⁴ diyerek bu dönemki okurluk ilgisi ve görgüsünün değişimini özetler. Sahiden de bu dönemde -önceki bölümlerde de görüldüğü üzere- matbaada basılan kitap ve dergi sayısında ciddi bir artış olmuş, okullaşmanın da etkisiyle okuma yazma oranı yüzyıl başından yüzyıl sonuna değin tahminen %1'den %10'a çıkmış⁹⁶⁵ ve bu durum elbette ki halkın okumaya bakışını ve zihinsel yapısını da değiştirmiştir. Önceleri sadece belli bir mekânda, elit bir zümre tarafından veya toplu biçimde yapılan okuma eylemi okullaşmanın da etkisiyle çocuktan yaşlıya, kadından erkeğe, taşralıdan şehirliye dek çok daha geniş bir kesimce her an her yerde yapılabilir bir biçim almıştır. Bu yönüyle okuma eylemi nadiren

⁹⁶³ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1836-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, 220.

⁹⁶⁴ Benjamin. C. Fortna, *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek*, Çev. Mehmet Beşikçi, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, 164.

⁹⁶⁵ Bu oranlara dair farklı birtakım tahminler olsa da -örneğin Kemal Karpat bu oranın çok daha yüksek olduğunu varsayar- genel kanı bu dönemki okuma yazma oranının yaklaşık bu kadar olduğu konusunda ortaklaşır. bk. François Georgeon, “Lire et écrire à la fin de l'Empire ottoman: quelques remarques introductives”, *Revue du monde musulman et de la Méditerranée* 75-76, 1995, 171.

görülen “kutsal” bir şey olmaktan çıkmış, handiyse sıradanlaşmıştır.⁹⁶⁶ Diğer yandan okuma, önceleri çoğunlukla bir kişinin okuyup diğerlerinin dinlediği bir biçimde yapılırken bu dönemde giderek daha bireysel bir eylem hâline gelmiştir. Okurken yazılanlarla baş başa kalabilmek, aileden, devletten, okuldan ve toplumdan fiziksel olarak soyutlanabilmek beraberinde zihinsel soyutlanmayı da getirir. Düşünceleriyle baş başa kalabilen kişi zihinsel olarak da sınırlarını zorlama eğilimindedir.

Söz konusu tebriknâmelerin okurları olunca okurluk meselesi biraz daha karmaşık bir hâl alır. Süreli yayınlarda yayımlanmasından önce bu metinler padişaha takdim edilen ve sözlü edebiyata yaslanan edebiyat ürünleriydi. Öte yandan zaman zaman divanlarda veya derleme kitaplarda cülusiyelerin kamusal alanda yazılı biçimde yer aldığını görmek de mümkündür. Fakat bu metinlerin okurlarının temelinde, hem okuma yazma oranının kısıtlılığı hem de padişaha sunulan bir çeşit hediye olması sebebiyle çoğunlukla İstanbullu, erkek, Türk ve Müslüman, üst sınıfa mensup kişilerle sınırlı olduğunu varsaymak yerinde olacaktır.

Öte yandan matbaanın yaygınlaşmasıyla birlikte üretilen metnin okuru ile yazarı arasındaki ilişki farklılaşıp belirsizleşir. Bir metnin kimin tarafından okunacağı tahmin edilemez duruma gelir.⁹⁶⁷ Dahası süreli yayınlara yaygınlaşması ve piyasalaşmasıyla birlikte okurlardan gelen tepkilere göre giderek daha fazla ve farklı kesimin okuma ihtiyacını karşılamak için farklı türden yayınlar çıkmaya başlar. Taşradan merkeze, her kesimden insana ulaşan tüm bu çeşitlilik içerisinde değişmeyen bir şey varsa o da tebriknâmelerin varlığıdır. Bu da doğal olarak türün okurlarının çehresini değiştirir. Bundan böyle çocuk dergisinden kadın dergisine; resmî gazetelerden yerel mecmualara; Türkçe yayınlardan Ermenice, Rumca, Fransızca yayımlananlara; yurt içindekilerden yurt dışındakilere dek her nevi süreli yayında yıl dönümleri için yazılmış tebriknâmelerin yer aldığı görülecektir. Bu da cülusiye ve veladetnâmelerin eskisinden farklı olarak çok daha geniş bir kesimce okunduğu anlamına gelir. Esasında süreli yayınlar, matbaanın yaygınlaşması ve piyasalaşma okuru da okuyacağı şey konusunda seçim yapmaya iter. Fakat tebriknâmeler birer ortaklık kurduğundan ve yayımlanması zorunlu görüldüğünden okuru seçim yapma konusundaki failliğini ortadan kaldırır. Hangi dergiyi veya gazeteyi alırsa alsın o günün kutlamasını görmek veya okumak zorundadır.

⁹⁶⁶ Fortna, age, 300.

⁹⁶⁷ Sinan Yıldırım, “Edebiyat”, *Siyaset Sosyolojisi*, Der. Ahmet Bekmen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2024, 220.

16. yüzyılda İstanbul'a gelen Ogier Ghiselin de Busbecg anılarında Türklerin ne zaman yerde bir kâğıt parçası görseler kaldırıp yüksek bir yere koyduklarını anlatır. Yine onu yorumuna göre kâğıda atfedilen bu saygının sebebi üzerine Allah'ın isminin yazılabilmemesinden ileri geliyordur. Dahası yerden toplayıp yukarı koydukları bu kâğıtların mahşer günü onları cehennemden kurtaracağına inanırlar.⁹⁶⁸ Bu tutumda elbette Kur'an'ın Arap harfleriyle yazılı oluşu ve bundan dolayı Arap harflerine yüklenen kutsallık etkilidir. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde artık yalnızca Kuran değil, sıradan şeylerin de Arap harfleriyle yazıldığı görülmeye başlandı. Matbaanın insan zihnine en büyük etkisi sözün para ile satın alınabilir hale getirmesi, bir bakıma şeyleştirmesi, metalaştırması olmuştur. Üstelik giderek ucuzlayan maliyetlerle yayımlanan gazete ve dergilerin bu derece kolay ulaşabilir oluşu onu kutsal olmaktan da giderek uzaklaştırır.

Sürelî yayınlar doğaları gereği hızlı tüketilmeye müsaittir. Bununla birlikte bütünlüklü bir kitap gibi baştan sona okunmaları gerekmez. Gazete, dergi okumak çoğunlukla bir tür "boş zaman" aktivitesidir. Arzuya göre tekrar okunan, bazense kimi bölümleri atlanan bir nitelik taşır.⁹⁷⁰ Tebriknâmelerin yer aldığı yayınlar pek çok eve girse de bunların okunup okunmadığı, okunduysa kimler tarafından okunduğu, nasıl algılandığı, yorumlandığı tartışmalıdır. Fakat kesin olan şey matbaayla birlikte yazının kutsallığının azaldığıdır.

Çocuk dergileri özelinde bakıldığında tebriknâmelerin dilinin çocuklara uygunluğuna dikkat edilmediği görülür. Bu metinlerde kullanılan bu üst-dil, çocuk dergilerinin yalnızca çocuklar tarafından değil ailecek okunduğu (dergilerde farklı yaş gruplarından çocuklara uygun metinler yer aldığı gibi kimi zaman anne-baba veya hoca

⁹⁶⁸ Ogier Ghiselin de Busbecg, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, Haz: Aysel Kurutluoğlu, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., 35-36.

Türklerin kâğıda duyduğu bu saygıya bir başka Batılı isim W. Wratislaw da tanık olduğunu söyler. Wratislaw'ın aktardıkları ve yorumlarının Busbecg'le neredeyse birebir aynı olması içlerinden birinin bu duruma şahit olmadığı hâlde şahit olmuş gibi yazdığını düşündürür. Bk. Baron W. Wratislaw, *Anılar: 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler*, Çev. M. Süreyya Dilmen, Karacan Yayınları, 1981, 71-72.

⁹⁶⁹ Benjamin Fortna, dönemin ekonomisiyle kıyasladığında çocuk dergilerini şu şekilde konumlandırır: "...yirmi paralık bir çocuk dergisinin bedeli, hali vakti yerinde bir ailenin günlük ekmek masrafının beşte birine denktir ki bu da kendi yeni orta sınıf aileler için ufak bozuk para demektir." Age, 250.

⁹⁷⁰ Marshall McLuhan, *Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu*, Çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022, 126.

gibi ebeveynleri hedef alan metinler de bulunur) bilgisiyle birlikte anlam kazansa da nihayetinde çocuk okurun pek de ilgisini çekmeyecek bir dil ve üsluba sahip olduğu gerçeğini değiştirmez. Bu da doğrudan doğruya bir tür okurun -hem de okuma yazma oranı en fazla olan kitlenin- elenmesi anlamına gelir.

Sürelî yayınların bir diğer önemli niteliği aynı sayfada, altlı üstlü, yan yana, hiç değilse aynı sayıda birbiriyle alakalı veya alakasız çok sayıda metnin yer alabilmesidir. Tebriknâmeleri birer “kutsal” metin olarak kabul etsek dahi bu metinlerin sürelî yayınlarda kutsal-dışı metinlerle bir arada yer alması ister istemez niteliklerini düşürür. Bu dönemde yazının işlevi de öteki dünya işleriyle meşgul bir sistemden bu dünya için pratik faydalar sağlayan, kimi zamansa salt eğlendiren metinlerin yer aldığı bir biçimde dönüşür. Yine de bu tebriknâmeler için sürelî yayınlarda özel birer köşe ayrılması, kimi zaman yayınların ek sayfalarla çıkması, çoğunlukla ilk sayfada yer almaları onlara atfedilen kutsallığın pekiştirilmesi içindir. Cülus kutlamalarının yer aldığı ilk sürelî yayınlardan biri olan *Tercüman-ı Hakikat*'in 1888 senesindeki 3059. sayısında tebriknâmeler gazetesinin ilk sayfasında yer almaz. İlk sayfanın en başında cülus kutlamalarının yapılacağı gün kalkacak vapurun haberi vardır. Ardından farklı konulara ait başka birtakım ilanlar ve haberler yer alır. Rumeli demir yolu hattının hareket saatleri gibi birtakım gündelik içerikler de yine bu sayfadadır.⁹⁷¹

Tercüman-ı Hakikat'in cülus kutlamalarını ilk sayfadan yapmaması bu alışkanlığın yeni oluşmasıyla alakalıdır. Sonraki senelerde gerek *Tercüman-ı Hakikat*'te gerekse diğer gazete ve dergilerde, cülus ve veladet kutlamalarına daha fazla yer ayrılmaya, daha özenli davranılmaya başlanmıştır. Renkli ve musavver baskı teknolojisinin gelişmesi de elbette buna katkı sunar. Fakat yine de hiçbir gelişme yıl dönümü kutlamaları için yazılan tebriknâmelerde gündelik hayat pratiklerine dair bilgilerin, reklamların veya komik fıkra ve bilmecelerin aynı sayfalarda yer almasına engel olamaz. Bu da elbette ki okurun zihninde tebriknâmelerin kıymetini düşürür.

Tüm bunlarla birlikte sürelî yayınların kamuoyu oluşturmadaki etkisini, kolektif okurluğa katkısını da düşünmek zorunludur. II. Abdülhamid şehzadeliğinden itibaren iyi bir dergi okuru ve kamuoyunun farkında bir padişahı.⁹⁷² Bu ve devamındaki

⁹⁷¹ *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 1.

⁹⁷² “...imparatorluğun işlerindeki gelişmelerden ve uluslararası durumdan da haberdardır. *Ceride-i Hauadis*, *Tasvir-i Efkar*, *Basiret* gibi gazeteleri ve *Çmğıraklı Tatar* ya da *Çay/ak* gibi m izah dergilerini okur. İstanbul'da 1860'ların başından itibaren bir fikir basını gelişmiştir. Basının kazandığı yeni rolün bilincinde olan şehzade, onun payitahtta bir kamuoyu şekillendirmekte üstlendiği rolü hakkıyla değerlendirir. Bir Ermeninin, Seraflm Efendi'nin sayesinde yabancı gazetelere de ulaşır.” François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, Çev: Ali Berktaş. İstanbul: Homer Yayınları, 2006, 44-45.

dönemlerde farklı kesimlerde okumaya siyasal ilerleme için bir anlam ve inanç yüklendi.⁹⁷³ Fakat tüm bu dönüştürücü yönüne rağmen devletin alanı doğası gereği bu anlam ve inanç sınırlıydı.⁹⁷⁴

19. yüzyıl okuru önceki dönemlere göre daha bireyseldir. Bu da ona zihinsel anlamda özgürleşmenin yolunu açar. Öte yandan II. Abdülhamid'in etkisi altına alınan basının gücü giderek artmış, merkezden uzak yerlerle merkezdekiler aynı şeyleri okur hâle gelmiştir. Bu standartlaşma okurun da bu anlamda standartlaşmasına yardımcı olur. Önceleri sadece saray çevresiyle sınırlı olan bayram kutlamalarının alanı genişler. Tebriknâme okurları ve elbette yazarları giderek çeşitlenir. Bu durum bir noktada iktidarın gücünü artırmaya yarıyor gibi görünse de söz konusu sanat eserinin (bu konu bağlamında tebriknâmelerin) kutsallığı yani Walter Benjamin'in ifadesiyle *aura*'sı olduğunda durum aksi yönde değişmek durumundadır:

“En etkin düzeydeki yeniden-üretimde bile eksik olan bir yan vardır: sanat yapıtının şimdi ve burada'lığı - başka deyişle, bulunduğu yerde biriciklik niteliğini taşıyan varlığı. Sanat yapıtının yaratıldığı andan başlayarak egemenliği altına girdiği tarihi yönlendiren öge, biriciklik niteliğini taşıyan bu varlıktan başka bir şey değildir. Bu söylenenin kapsamına gerek zamanla sanat yapıtının fizik yapısının uğradığı değişimler, gerekse sanat yapıtının üzerindeki çeşitli mülkiyet ilişkileri girmektedir.”⁹⁷⁵

Walter Benjamin'in büyük oranda resim ve fotoğraf bağlamında yazdığı bu makaleyi edebî eser, matbaa ve süreli yayınlar bağlamında da düşünmek mümkündür. Önceleri sadece Sultan'a sunulan ve az sayıda insanın erişebildiği bir niteliğe sahipken bu andan itibaren birkaç kuruşluk gazete parasını veren herkesin edinebildiği bir niteliğe bürünür. “Şimdi ve burada” kıymeti olan sanat yapıtı çoğaltılabilir, kopya edilebilir, saklanabilir, yeniden tüketilebilir bir metaya dönüşür ve *aura*'sını kaybeder.

⁹⁷³ Fortna, age, 50.

⁹⁷⁴ Fortna, age, 56.

⁹⁷⁵ Benjamin, age, 53.

SONUÇ

Bu tezde II. Abdülhamid devri süreli yayınlarında ciddi bir istikrarla yer bulmasına ve büyük bir yekûn tutmasına karşın klişe, angaje, birbirinin tekrarı, kanaatten yoksun metinler oldukları düşünülerek şimdiye dek ciddiyetle ele alınmamış olan cülus ve veladet yıl dönümüne dair üretimler, siyaset ve toplum felsefesi bağlamında konumlandırılmış ve bir yeni edebî tür olarak ortaya konan resmî bayram tebriknâmelerinin çerçevesi çizilmiştir. Devrin başta *Tercüman-ı Hakikat*, *Servet-i Fünun*, *Malumat* gibi ana akım süreli yayınları olmak üzere *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Çocuklara Rehber*, *Anatoli*, *L'Orient* gibi farklı hedef okur kitlelerine hitap eden yayınları da taranarak hamasi birer metin olduğu varsayılabilecek tebriknâmelerin barındırdığı simgesel yükü birlikte hem devri hem de kendinden sonrası için ne denli önemli birer siyasi ve edebî belge oldukları ortaya konmuştur.

II. Abdülhamid devri edebiyatına dair konuşmak doğal olarak devrin siyasi ortamına dair söz söylemek anlamına da gelir. Nitekim şimdiye dek öyle olmuştur. Fakat ne yazık ki Osmanlı Devleti'nin en kritik zamanlarına rastlayan otuz üç senelik bir iktidar sürecinde üretilen çok renkli, çok dokulu edebiyat ya *Servet-i Fünun* dergisi etrafında şekillenen edebî toplulukla beraber düşünülmüş ve bütün bir devir bu aralığa atıfla ele alınmış veya tamamen sansür politikaları bağlamında bir ikili karşıtlık üzerinden okunmuştur. Oysa II. Abdülhamid devri siyasi yapısı da edebiyatı da bu beş senelik edebî topluluk üzerinden genellenip tüm döneme yansıtılacak denli yüzeysel olmadığı gibi sadece matbuat sansürüyle açıklanamayacak kadar da karmaşıktır. Bu dönemdeki politik hamleleri anlamak için biraz daha geri çekilip mesafe almak şarttır. Bu çalışmanın temel tezi “Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ikinci yarısında bir meşruiyet bunalımı yaşadığı”⁹⁷⁶ savından yola çıkarak bu bunalıma yönelik atılan adımlardan birinin edebiyatın politik olarak işlevselleştirilmesi olduğudur. Bu bağlamda daha önceki hiçbir devirde bu denli sistemli bir biçimde kutlanmayan cülus ve veladet yıl dönümlerinde üretilen ve süreli yayınlar yoluyla kamuya yayılan tebriknâmelerin propagandist yönünü ele almak devrin siyasi ve toplumsal politikalarına dair de konuşmak anlamına gelir.

Bu çalışma, süreli yayınlarda yer alan resmî bayram tebriknâmelerini tartışmak için iki temel sacayağına yaslanmıştır. Bunlardan ilki, klasik dönem Osmanlı'sında Kurban ve Ramazan bayramlarıyla sınırlı bulunan bayram kutlamalarının 19. yüzyıla

⁹⁷⁶ Selim Deringil'in *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji* çalışmasının temel savı.

birlikte sivil dinlerin inşasıyla cülus ve veladet bayramlarına ihtiyaç duyulmasının ardındaki temel politikayı çözmek amacıyla ritüeller ve buna bağlı olarak sivil dinlerin tarihi ve felsefesidir. İkincisi ise tebriknâmelerin süreli yayınlarda yer bulmasının yarattığı kamusal görünürlük bağlamında kamusal ve sivil toplum tartışmalarıdır. Tezin ilk bölümü bu iki konunun dünyada ve II. Abdülhamid öncesi Osmanlı'sındaki izdüşümüne ayrılmıştır.

Birinci bölümün ilk yarısında ele alınan ritüel ve sivil bayram tartışmaları genel olarak kadim olmasıyla insana içkin bir davranış biçimi olarak düşünülebilecek ritüellerin aynı zamanda iktidarların meşruiyet zeminini sağlamlaştırmak, toplumun kendilerine ve birbirlerine karşı bağını kuvvetlendirmek adına *icat ettikleri* bir şey oldukları temel tezine odaklanılmıştır. Erken modern dönemin sivil dinleri tam da bu icadın eseridir. Tıpkı kadim dinler gibi kendilerini simgeler yoluyla meşru kılmaya çabalayan devletler sivil dinler yaratarak bunu başarır. Sivil dinlerin en önemli ritüeli ise *belirli gün ve haftalar* yani sivil bayramlardır. Yaratılan bu özel günler toplumun iktidara koşulsuz şartsız bağlılığını artırmaya yarar. Tekrarın gücünden faydalanan sivil bayramlar belli periyotlarda kutlanmasıyla iktidarların da kendini sürekli hatırlatmasını sağlar. Klasik devirde tek defaya mahsus kutlanan cülus ve veladet günlerinin yıl dönümü hâlini alıp bayramlaşmasıysa en temelde bürokratik çıkarılardan dolayı oluşturulmuş dış politikayla ilişkili bir durumdur ve taklide dayalı olarak biçimlenmiştir. Abdülaziz devrinde, Fuad Paşa'nın önerisiyle kutlanmaya başlanan cülus ve veladet yıl dönümleri Avrupalı devletlerin gerisinde kalmamak, onlarca *sayılmak* istendiği için üretilmiştir. Bugünlerin sistematik biçime kutlanması ise ancak II. Abdülhamid devriyle olur. Başlangıçta dış politikada Avrupalı devletlerin gerisinde kalmamak gibi temel bir amacı olan bu bayramlar II. Abdülhamid devrinde zamanla daha ziyade iç politikayı ilgilendirir bir hâl almış, halkı bir arada tutmak, mevcut siyasî problemlerin üstünü kapatmak ve meşruiyet zeminini sağlamlaştırmak gibi başka anlamlar kazanmıştır.

II. Abdülhamid'in kamusal alanın gücünün olabildiğince arttığı ve kontrolünün güçleştiği bir dönemde tahta geçmesiyle sansür, yasaklama, cezalandırma benzeri iktidar araçlarına başvurduğu gibi halkın yanlış bilgi almasını, söylentilerin yaygınlaşmasını önlemek adına propagandayı kullanması da bir başka modern denetim yöntemidir. Bu iki resmî nitelikteki bayramda süreli yayınlarda yayımlanan yazılarla aslında iktidar lehine propaganda yapılarak öne çıkarılmak istenen bilgi ve düşünceler görünür kılınmış ve tebaada/okurda devlete karşı yaratılmak istenen birtakım olumlu

duygular üretilmiştir. II. Abdülhamid meşruiyet krizini çözmek için kendisini tehdit eden sivil toplumun en önemli aracı olan basını kontrol altına almak yoluna gider ve bunun için hep dile getirildiği gibi sansüre başvurur elbette fakat aynı zamanda propaganda için de aynı aracı kullanır. II. Abdülhamid devrinde, en azından 1900'lü yılların başına dek, sansür ve yasaklamaların etkisiyle süreli yayınların azaldığını söylemek mümkün değildir. Aksine sayısı artan süreli yayınlarda padişahın meşruiyetini güçlendirmek için yaratılan sivil bayramlar, cülus ve veladet yıl dönümleri, üstelik klasik edebiyattan aldıkları güçle yer bulur.

Bu çalışmada II. Abdülhamid devri tebriknâmelerinin kökenlerinin eski edebiyattaki ıydiye, cülusiye, sûriye, kaside gibi türlere dayandığı görülmüş olsa da barındırdığı içerik, sahip olduğu üslup ve metin dışı öğelerle resmî niteliğe büründüğü ortaya konmuştur. Eski edebiyat şairlerinin temel motivasyonu bizzat Saray'a ve Sultan'a bağlılığını ortaya koymakken bu devirde yazılan tebriknâmeler süreli yayınlarda görülmeleriyle birlikte kamusal ve daha da önemlisi resmî bir yük de taşımaya başlar. Tebriknâmelerde daha en baştan, görsel öğelere bakılarak dahi anlaşılabilir bir resmî simgesellik mevcuttur. Devletin resmî simgeleri olan Osmanlı sancağı, arması, ay yıldız gibi görsel unsurlardan faydalanılması, klasik döneme kıyasla süreli yayınlarda oldukça az sayıda Arapça, Farsça gibi farklı dillerde tebriknâmelerin yer alması gibi özellikler bugünlerin resmî/millî niteliğini pekiştirir. Yazarları azınlıktan olsa dahi tebriknâmeleri Türkçe yazmaları veya farklı alfabe'deki yayınlarda bugünlere özel Arap harfli Türkçe yayın yapılması, temel eğitimde yetiştirilen okurun Türkçe öğrenmesinden kaynaklıdır ve bu durum bayramların dil ve alfabeye de yaslanan bu milli/resmî niteliğiyle alakalıdır. Bu sayede o günün resmî bir gün olduğu metinler okunmasa dahi anlaşılabilir bir niteliğe bürünür. Tezin ikinci bölümü temelde tebriknâmelerin bu özelliklerine ayrılmıştır. Farklı bir tür olarak kavramsallaştırılan tebriknâmeler yalnızca cülus ve veladet yıl dönümlerine denk gelen günlerde gazete ve dergi sayfalarını süsleyen şiirler olmadıkları gibi, sade ve sadece metinsel bir tür de değildir. Fotoğraf, arma, illüstrasyon, süsleme araçları ile birlikte önceki ve sonraki günlere de yayılan geniş bir kutlama pratiğine ve türselliğe işaret eder.

Tebriknâmeler bahsi geçen politik ve türsel özelliklere elbette bir anda meydana gelmemiştir. Tezin ikinci bölümünde de tartışıldığı üzere, tarihsel süreçte türün şekillenmesinde belli başlı şeyler etkili olmuştur. İlk gazetecilerden Şinasi'nin başlattığı edebiyatı saraya bağlama geleneğinden koparak gazete ve dergi yoluyla

kamuoyu yaratma çabası ile methiye yazarken yazdığı kişinin özgün niteliklerini övme eğilimi, övgülerini somut verilere dayandırma çabası tebriknâmelerin oluşumundaki en önemli etkenlerden biridir. Yine sivil dinlerin yaygınlaştığı 19. yüzyılda başlayan resmî marş geleneği, marşın tekrara dayalı yapısının tebriknâmelerin üslubunu etkilemesi bir yana, süreli yayınlardaki tebriknâmelerde bir tür olarak şarkı ve marşların yer bulmasını da etkileyecektir. Tahta geçen hemen her padişah için yeni bir marş bestelenmesi alışkanlığına dayanarak II. Abdülhamid'in bestelettiği ve sözleri bulunan ilk millî marş olan Hamidiye Marşı, başta cuma selamlıkları olmak üzere tüm resmî serenomilerde, üstelik bando eşliğinde çalınır. II. Abdülhamid'in kendisi için en çok marş bestelenen Osmanlı Sultanı olmasında şüphesiz süreli yayınlarda tebriknâme yayımlamanın kamuya açık bir eylem olması da etkilidir.

Tebriknâmelerin üslup ve içeriklerine odaklanarak meseleyi daha da derinleştiren üçüncü bölümde gücünü eski edebiyattan alan dilsel özelliklerinin bu devirde politik bir anlam kazandığı tezine odaklanılır. Tebriknâmelerin belge diline yaklaşan üslubu bugünlerin resmî niteliğini pekiştirip hatırlatmaya yarar. Metinlerde kullanılan bürokratik dil yalnızca klişe, abartı ifadelerden ibaret değildir, aynı zamanda her kullanımda o kavramın anlam alanını derinleştiren ve okurun zihnini inşa eden bir yapısı da vardır. Önceleri sadece bürokratların elinde dolaşan bu sözcükler tebriknâmelerle birlikte kamusal görünürlüğe ve toplumsal belleğin inşasına yol açar. Üstelik resmî belgelerde yalnızca padişah veya yüksek bürokratlar için kullanılan saygı sözcüklerinin benzerlerine tebriknâme şairlerinin tanıtıldığı bölümlerde de rastlanır. Bu sayede okura tebriknâmenin resmî niteliği ve yazarının bu metni yazarak *devlete hizmet etmekte* bulunduğu hatırlatılır. Tebriknâmelerde kullanılan abartılı ve tekrara dayalı dil de bu inşa yöntemlerinden biridir. Başlangıçta klasik edebiyattaki söz sanatları mübalağa ile tekririn birer devamı niteliğinde görülse de II. Abdülhamid dönemi tebriknâmelerinde tekrar ve abartı propagandist söylemin inşası ve devamlılığına yarar. Okuru ikna etmek, duyguları, düşünceleri pekiştirmek amacıyla tercih edilen tekrar ve mübalağa yöntemlerinin bir başka tercih sebebi de çoğunluğu amatörlerce kaleme alınan tebriknâmelerin yazımını kolaylaştırmaktır. Genellikle aruzun kısa kalıplarıyla ve basit bir dille yazılan tebriknâmelerde tekrar ve abartı, yazımı kolaylaştıracak birer araç olarak da tercih edilir.

Tebriknâmelerin en önemli politik yönü içeriklerinde gizlidir. İlk bakışta klasik dönem kaside veya ıydiyelerinin içeriklerini andırsa da yüzyıl sonuna doğru iyiden iyiye yoğunlaşan terakki vurgusuyla doğrudan politik bir zemine oturur. II.

Abdülhamid öncesi padişahların vakıflar açmak yoluyla ulaşamadıkları bölge ve alanlara uzandığı düşünüldüğünde II. Abdülhamid'in oldukça az sayıda vakıf açarak tüm bayındırlık ve terakki faaliyetlerini bünyesinde (Saray'da/merkezde) toplamasının bir tezahürü olarak tebriknâmelerde de tüm bu yapılanlar Sultan'ın lütfu olarak sunulur.

Tebriknâmelerin padişahı övme niteliğinin yanında bir diğer özelliği de bayram günlerini birer mutluluk ve coşku vesilesi olarak sunmasıdır. Mutluluk vurgusunun oldukça fazla olduğu bu metinler okurların zihnini ve duygularını da inşa etmeye yarar. Gerçekte böyle hissetmese dahi o gün mutlu olmak zorunda hisseden kişi bayram günleriyle iyi duyguları özdeşleştirir. Benzer biçimde tebriknâmelerde edilen dualar da çoğu zaman okuyan kişiyi de duaya yani itaate çağırır türdendir. Dua bir temenni olduğu gibi aynı zamanda edilen kişiye dair bir itaat ve sevgi göstergesidir de, bu sebeple okuru dua etmeye çağırır şair/yazar onu padişaha itaat etmeye de davet etmiş olur.

Ulus-devletleşme sürecinin en büyük kolaylaştırıcılarından olan tarih anlatısı kurmanın izlerine de tebriknâmelerde rastlanır. Pek çoğunun tasarlanmış birer anlatı olmadığı, barındırdığı çeşitlilikten anlaşılabilir de içlerinden bazılarının Saray'ın siparişi üzerine yazıldığı bilindiğinden, devletin yaratmak istediği resmî tarih anlatısının izlerini taşır. Bu anlatıya göre Osmanlı Devleti'nin önceki dönemlerindeki İstanbul'un Fethi, halifeliğin Osmanlı Devleti'ne geçmesi gibi kimi olaylar birer büyük sevinç kaynağı gibi görünseler de en büyük mutluluk kaynağı, bir ıyd-ı ekber olarak II. Abdülhamid'in cülusudur. Sultan'ın büyüklüğü, fakirler, kimsesizler, muhtaçlar için yaptığı sosyal hizmetlerde gizlidir. Önceki devirlerden farklı olarak zafer anlatılarının yüceltilmesinin söz konusu olmaması hem üst üste alınan yenilgileri veya bastırılmayan isyanları gizlemenin bir yolu hem de çağın ruhuna uygun olarak bebek adımları atılmaya başlanan sosyal devletçiliğin yansımasıdır.

Tebriknâmelerin sadece bayram günü yayımlanan bir şey olmayıp önceki ve sonraki günlerde de süreli yayının gündemini işgal eden niteliği çerçevesini daha doğru çizmeye yarar. Bayramdan önceki gün veya günlerde bayramın hangi gün, ne şekilde yapılacağı, Sultan'ın bu özel güne dair ne çeşit lütuflarda bulunduğu gibi bilgileri içeren metinler haber yazısı gibi düşünülebilse de bu aynı zamanda bayram günü *ne biçimde eğlenileceğini* de okura/topluma öğreten bir çeşit talimattır. Nitekim bayramdan sonraki gün, bu sefer şenliklerin tasviri yapılırkenki mutluluk vurgusu yine okurun duygularını inşa etmeye yarar. Her sene benzerleri tekrarlanan, spesifik tasvirlerle yer bırakmayan

bu metinlerde bayramı bütün Osmanlıların mutlulukla kutladığının ısrarla altının çizilmesi ülkedeki karışıklıkların üstünü örtmek üzere kullanılan bir söylem biçimidir. II. Meşrutiyet'ten sonraki cülus ve veladet kutlamalarına bakıldığında tebriknâmelerdeki mutluluk duygusunun gerçekte olan değil, olması arzu edilene yansıttığını görmek mümkündür. Meşrutiyet'in ilanı ve II. Abdülhamid'in halen tahtta bulunmasıyla melez bir söylem oluşur. Buna göre halkın iradesinin, *hürriyetin* yarattığı mutluluk ortaya konurken aynı zamanda Sultan'a da laf edilemez, istibdadın varlığı dış etmenlere bağlanır. 32 sene boyunca bayramların içtenlikle kutlanmadığı, gerçekte mutlu olunmadığı vurgulanır. II. Abdülhamid'e olumsuz bir şey söylenmese de bir sene sonra tahttan indiğinde bu tutumun da güdümlü olduğu, aleyhinde konuşulmasından ve 33 sene boyunca kutlanan cülus ve veladet bayramlarının *resmî* niteliği unutulmuş bir anda ortadan kalkmasından anlaşılır. Benzer biçimde II. Abdülhamid devri boyunca yayımlanan *Meşveret* gibi muhalif gazetelerde de cülus ve veladet günlerindeki mutluluk söylemine karşı bir tavır vardır. Gerçekleri yazdıklarını ilan eden muhalifler halkın mutlu olmak bir yana, isyan ettiğini, kendi bölgelerine ıslahat yapılmadığı için memnuniyetsiz bulduklarını söyler. Tüm bunlar medyanın yevm-i mahsuslar vesilesiyle okuru manipüle etme çabasını kanıtlar niteliktedir.

Yazar, okur ve mecralara odaklanan tezin dördüncü ve son bölümü, tebriknâme yazarlarının eserlerini farklı motivasyonlarla üretmiş olabileceği fakat en temelde bu üretimin bir millî/resmî görev niteliği barındırdığının farkında bulunduğu tezini ortaya koyar. Tebriknâme yazarlarından klasik edebiyat geleneğini sürdüren isimlerin temel motivasyonu Divan Edebiyatı'ndaki şairlerin "şairliğini kanıtlama" ve/veya "daha iyi şiir yazarak kendini aşma" güdüsüyle aynı olsa da ister istemez yayımlanan metinlerin niteliğinin, niceliğinin ve mecrasının değişmesi şairlerin motivasyonlarını da etkiler. Cülus ve veladet günlerinden önce süreli yayınlarda duyuruya çıkılarak dileyen herkesin şiir gönderebilmesi, normale kıyasla bugünlerde şiir yayımlatmanın daha kolay olması, yeni şairler için bir fırsat doğurabilmiştir. Saray'a yakın bazı usta şairler içinse gençlerin önünü açma, onları tebriknâme yazma konusunda teşvik etme üzere bir yol olarak kullanılır. Tefik Fikret, Yaşar Nezihe, Yahya Kemal gibi isimlerin ilk şiirleri arasında cülus ve veladet yıl dönümlerinde yazdıkları tebriklerin olması, ilerleyen yıllarda II. Abdülhamid muhalifi olsalar dahi yeni yetmeliklerinde doğrudan Sultan'ın taraftarı oldukları anlamına gelmez. Resmî nitelikteki bu bayramları kutlamak hem birer vatana hizmet yolu hem vefa borcu hem de süreli yayınlarda görünür olmak için iyi bir yöntemdir. Üstelik belli kalıplarla yazılan bu türden şiirler alıştırma yapmak,

şiiir çalışmak için de iyi birer yoldur. Çalışmanın bu kısmında, yazdıkları yıl dönümü şiiirlerine bakılarak bir zamanlar Saray'la arasının iyi olduğuna veya politik görüşlerinin zamanla değiştiğine dair yorum yapılan kimi şiiirlerin politik bakışlarından azade motivasyonlara sahip olabileceği tezi ortaya konmuştur. Bu da bir edebî metni toplumsal ve/veya siyasi bağlamında ele alırken içinde bulunduğu türsel çerçevenin iyi çizilmesi gerektiğini hatırlatır.

Öte yandan sahiden de II. Abdülhamid devrinde tebriknâme yazan bazı isimlerin değişen konjonktüre göre II. Meşrutiyet'ten ve Cumhuriyet'ten sonra da *belirli gün ve haftalar* şiiirleri yazmaları, yine geleneğin icadıyla alakalı bir durumdur. Rejim değişikliklerinden kaynaklı oluşan yeni düzene toplumu adapte etmek üzere yazılacak şiiirlerde de aynı yazarlara rastlanabilmesi bu işin vatanî görev icabı yapıldığının göstergelerindendir. Öte yandan bahsi geçen resmî bayram şiiirlerinin II. Meşrutiyet'le birlikte çocuk okura hitap edecek biçimde yazılarak hedef kitle *daralmasına* uğramasının nedenlerini irdelemek bu tezin sınırlarını aşmış fakat yeni çalışmalar yapmak üzere araştırmacıları bekleyen bir soru işareti olarak ortaya konmuştur.

Resmî bayramlarda şiiir yayımlamanın kolaylığı bahsi geçen şiiirlerin doğmasına birer vesile olduğu gibi herkesin şiiir yayımlamasının bu denli kolay olması, tebriknâmelerin niteliğini düşüren, klişelere boğulmuş, angaje metinler olmasının yolunu açan bir durumdur. Bugünlerde süreli yayınlarda şiiir yazan şiiirlerin büyük çoğunluğunun ömürlerinde yalnızca bir defaya mahsus şiiir yazdığı, o şiiirin de Sultan'ın yevm-i mahsusları için olduğu düşünüldüğünde nicelikçe fazla fakat nitelikçe zayıf bir yekûn ortaya çıkar. Klasik dönemde devrin en mahir şiiirlerinin, en iyi performanslarını ortaya koyduğu düşünüldüğüne Walter Benjamin'in ifadesiyle bir *aura* kaybı ortaya çıkar. Tekrar, mübalağa gibi yollarda sağlamaştırılmaya çalışılan duygu ve düşünceler, aura kaybıyla birlikte derinleşemez.

Süreli yayınlarda okura ne okuyacağı konusunda seçme şansı bırakması pratiği, yevm-i mahsuslar için geçerli değildir. Cûlus ve veladet yıl dönümlerinde hemen her süreli yayında bayram kutlamasının bulunması okurun seçim yapma şansını ortadan kaldırır. Tamamı okun(a)masa dahi tebriknâmelere içkin tuğra, arma, fotoğraf benzeri öğeler yoluyla bugünün diğer günlerden farklılığı, daha da önemlisi *resmîliği* ortaya konmuş olur. Dini niteliktekiler dahil olmak üzere başka hiçbir özel gün için kullanılmayan bu türden ayırt edici işaretler devrin okuryazar oranının düşüklüğü de

göz önüne alındığında önemli birer politik simge olarak en yaygın kamuoyu oluşturma aracı olan süreli yayınlarda kendine yer bulur.

Osmanlı'da milliyetçilik tartışmalarının 1908 sonrasıyla başladığı düşünülse de esasında en temel izlerini II. Abdülhamid devrinde üstelik bu tezin konusunu oluşturan tebriknâmeler üzerinden görmek mümkündür. Dil, erişim imkânının kısıtlılığı gibi sebeplerle çalışmaya dâhil edilememiş süreli yayınların (örneğin Ermeni harfli Türkçe gazeteler) yapılacak başka çalışmalarda bu tezin bağlamında ele alınması arzu edilen durumlardan biridir. İkonografik simgelerden, ulus-devlet tarihyazımına, resmî dilden geleneğin icadına dek pek çok şeyin nüvelerini barındıran tebriknâmeler bu tezin sınırlarını aşarak araştırmacıların farklı yönlerden incelemesini beklemektedir. Politik simgeselliklerin çağı olan 19. yüzyıl Osmanlı'sına dair yapılan çalışmalarda politik bir simge olarak edebî eserler dipnot olmanın ötesine geçememiştir. Bu çalışma II. Abdülhamid devri edebiyatı ile siyasetinin kesiştiği bir yeni alan açma amacı taşıdığı gibi yalnızca II. Abdülhamid devrinde değil kendinden sonraki tüm rejim değişikliklerinde önemli birer araç olarak kullanılan resmî bayram metinlerini yeniden düşünmeye açmak üzere bir başlangıç oluşturmayı hedeflemektedir. Bugün II. Abdülhamid'e yönelik yaratılan görkemli imajın ve buna karşı üretilen "Kızıl Sultan" motifinin kökenlerini belki de bu tezde ele alınan tebriknâmelerde aramak gerekir. Elbette gelenek o gün olduğu gibi bugün de simgeler, edebiyat ve ritüeller yoluyla inşa edilmeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A.MKT. MHM. 493/77

A.MTZ. 04. 85/43; 50/106

A.TŞF. 8/98

BEO. 1100/82452; 2727/204489; 167/12476; 170/12730

DH.MKT. 2390/86; 2404/134; 2089/72; 1366/45; 2438/35

DH.ŞFR. 271/53; 171/65

HAT. 1636/21; 1289/50022; 684/33242.

HH.İ. 114/44

HR.SFR.04. 408/87

HR.SFR.3. 3/54

İ. DH. 511/34752

İ.HR. 5/241; 6/284; 6/296; 6/311; 6/320

MB.İ. 78/60

MF.MKT. 403/10; 522/11

ML.EEM. 339/42; 350/61; 344/1; 330/5

TFRI. MN. 51/5031

Y.A.HUS. 192/16

Y..MTV. 174/119; 175/35; 175/26; 175/119; 279/32

Y.PRK.ASK. 88/10

Y..PRK.EŞA. 29/24; 19/31; 19/28

Y.PRK.TKM. 24-34

Y.PRK.UM. 36/71; 44/77

Y..PRK.ZB. 30/36

İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi

Bel_Mtf: 000299

Bel_Mtf: 000300

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu Arşivi

Salt Araştırma Arşivi

Kitap ve Tezler:

Abdülaziz Bey. *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*. Haz. Kâzım Arısan ve Duygu Arısan Günay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Acar Savran. Gülnur. *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx*. İstanbul: Belge Yayınları, 2003.

Ahmed Cevdet Paşa. *Ma'rûzât*. Yay. Haz. Dr. Yusuf Halaçoğlu. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.

Ahmet Mithat Efendi. *Üss-i İnkılâp: Kırım Muharebesinden II. Abdülhamid Han'ın Cülusuna Kadar*. Haz. Tahir Galip Seratlı. İstanbul: Selis Kitaplar, 2004.

Ahmed Rasim. *Matbû'ât Tarihine Medhal İlk Büyük Muharrirler'den Şinâsî*. İstanbul: Yeni Matbaa 1927.

Ahmet Rasim. *Tarih ve Muharrir*. Haz. Ayhan Doğan. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

Akyıldız, Ali. *Kral Öldü Yaşasın Kral: Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet*. İstanbul: Timaş, 2021.

Akyüz, Kenan. *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979.

Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları. Haz. Metin Kayahan Özgül. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

Ali Ekrem. *Namık Kemal*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992.

Ali Said. *Saray Hatıraları: Sultan Abdülhamid'in Hayatı*. İstanbul: Nehir Yayınları, 1994.

Ali Seydi Bey. *Teşrifat ve Teşkilat-ı Kadimemiz*. İstanbul: Tercüman Gazetesi. t.y.

Altuntaş, Mehmet. *Karamanlı Türkçesinde Yayımlanan Angeliaforos Çocuklar İçin (1872-1896) Dergisinin Analitik Bibliyografyası*. Yüksek Lisans Tezi. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Alus, Sermet Muhtar. *30 Sene Evvel İstanbul: 1900'lü Yılların Başlarında Şehir Hayatı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Amicis, Edmondo de. *İstanbul*. Çev. Filiz Özdem. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: 2010.

Anar, Turgay. *Mekândan Taşan Edebiyat: Yeni Türk Edebiyatında Edebiyat Mahfilleri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.

Anar, Turgay. *Sonsuzluğun Yüzleri: İkinci Yeni Şiirinde Görsel Sanatlar*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.

And, Metin. *16. Yüzyılda İstanbul: Kent-Saray-Günlük Yaşam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

And, Metin. *Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri Şenlikleri Geçit Alayları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.

And, Metin. *Ritüelden Drama: Kerbelâ-Muharrem-Taziye*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çev: İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları, 1993.

Andı, M. Fatih. *Ara Nesil Şairi Mehmed Celâl: Hayatı, Görüşleri, Şiirleri*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1995.

Aracı, Emre. *Donizetti Paşa: Osmanlı Sarayının İtalyan Maestrosu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Arpacı, Seyfullah. *Sultan II. Abdülhamid Bibliyografyası*. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2003.

- Arslan, Mehmet. *Türk Edebiyatında Manzum Surnâmeler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999.
- Ataç, Nurullah. *Karalama Defteri-Ararken*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Auerbach, Erich. *Yabanın Tuzlu Ekmeği*. İstanbul: Metis Yayınları, 2010.
- Ayvazoğlu, Beşir. *Fikret*. İstanbul: Everest Yayınları, 2019.
- Babinger, Franz. *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*. Çev. Dost Körpe. İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2003.
- Bahtin, Mihail. *Karnavalda Roma: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*. Çev. Cem Soydemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Bali, Rıfat N. *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Balta, Evangelia. *Gerçi Rum İsek de Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz: Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Bassano, Luigi. *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.
- Bekiroğlu, Nazan. *Şâir Nigâr Hanım*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- Belon, Pierre. *Pierre Belon Seyahatnamesi*. Çev. Hazal Yalın. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020.
- Benbanaste, Nesim. *Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi*. İstanbul: Sümül Basımevi, 1988.
- Beyhan, Mehmet Ali. *Saray Günlüğü (1802-1809)*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007.
- Bilkan, Ali Fuat. *Mevlid: Değerden Ritüele*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Bloch, Maurice. *Ritüel, Tarih, İktidar*. Çev. Ümit Hüsrev Yolsal. Ankara: Dipnot Yayınları, 2014.
- Boyar, Ebru ve Kate Fleet. *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*. Çev. Serpil Çağlayan. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

- Bozdağ, İsmet. *Dünyada ve Türkiye 'de Basın İstibdadı*. İstanbul: Emre Yayınları, 1992.
- Bozyiğit, Hacer. Mevlüd Geleneği Zemininde Diyarbakırlı Tayyar-Zâde İbrahim Re'fet Mevlid'i ile Süleyman Çelebi Mevlid'inin Şekil ve Muhteva Mukayesesi. Yüksek Lisan Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2018.
- Burke, Peter. *Bilginin Toplumsal Tarihi*. Çev. Mete Tunçay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- Busbecq, Ogier Ghislain de. *Türk Mektupları: Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*. Çev. Derin Türkömer. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Canetti, Elias. *Kitle ve İktidar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 1998.
- Cevdet Kudret. *Abdülhamid Döneminde Sansür*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1977.
- Ceylan, Harun. *Malumat Mecmuası (25.-50. Sayılar) İnceleme ve Seçilmiş Metinler*. Yüksek Lisans Tez. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Clark, Toby. *Sanat ve Propaganda: Kitle Kültürü Çağında Politik İmge*. Çev. Esin Hoşsucu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997.
- Covel, John. *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*. Çev. Nurten Özmelek. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.
- Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Çakmak, Sevim. *Sultan II. Abdülhamid'in 25. Culus Yıldönümü Kutlamaları*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- Çayır, Kâmil II. *Abdülhamid Dönemi Velâdet-i Hümayûn Kutlamaları*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Çoruk, Ali Şükrü. *Örnek Bir Vak'a Işığında Abdülhamit Döneminde Kitap ve Dergi Sansürü*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014.
- Çoşkun, Ahmet. *1895-1898 Yılları Arasında Yayınlanan Meşveret Gazetesinin Transkript ve Değerlendirmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Darnton, Robert. *Büyük Kedi Katliamı: Aydınlanma Fransa'sında Düşünceler, İnançlar*. Çev: Mustafa Yılmaz. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015.

Deleuze, Gilles. *Fark ve Tekrar*. Çev. Burcu Yalım ve Emre Koyuncu. İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 2017.

Dellaloğlu, Besim F. *Poetik ve Politik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.

Demirel, Fatmagül. *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2020.

Dernschwam, Hans. *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*. Çev. Yaşar Önen. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

Dereli, İskender. *II. Meşrutiyet Yıldönümlerinin Milli Bayram Olarak Kutlanması-Hürriyet Bayramı*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2012.

Deringil, Selim *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*. Çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Derrida, Jacques. *Edebiyat Edimleri*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.

Duman, Hasan. *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu, 1828-1928*. II. Cilt. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000.

Durkheim, Emile. *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. Çev: Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.

Dündar, Kılıç Ali. *İmparatorluk Seremonisi: Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*. İstanbul: tarih Düşünce Kitapları, 2004.

Edebiyat ve Duygular. Ed. Hazal Bozyer. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023.

Ehrenberg, John. *Sivil Toplum: Bir Fikrin Eleştirel Tarihi*. Çev. Mehmet Doğan. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2022.

Emiroğlu, Kudret. *Gündelik Hayatımızın Tarihi*. Ankara: Dost Kitabevi, 2002.

Enginün, İnci. *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.

- Ergin, Osman. *Türk Maarif Tarihi*. c. 3-4. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Esad Efendi. *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadime)*. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1979.
- Faroqhi, Suraiya. Bruce McGowan, Donald Quataert, Şevket Pamuk. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: Cilt 2 /1600-1914*. (Halil İnalçık ve Donald Quataert, Ed.), Çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.
- Felek, Burhan. *Hayal Belde Üsküdar*. İstanbul: Felek Yayıncılık, 1987.
- Fesch, Paul. *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*. Çev. Erol Üyepazarcı. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2021.
- Fontana, Benedetto. *Hegemonya ve İktidar: Gramsci ve Machiavelli Arasındaki İlişki Üzerine*. Çev. Onur Gayretli. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2013.
- Fortna, Benjamin C. *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek*. Çev. Mehmet Beşikçi. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Fresne-Canaye. Philippe du. *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*. Çev. Teoman Tunçdoğan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.
- Georgeon, François. *Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Georgeon, François. *Sultan Abdülhamid*. Çev. Ali Berktaş. İstanbul: Homer Yayınları, 2006.
- Gerlach, Stephan. *Türkiye Günlüğü 1573-1576* 2. Cilt. Ed. Kemal Beydilli. Çev. Turkiye Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- Geuffroy, Antoine. *The Order of the Greate Turckes Courte, of Hys Menne of Warre*. Ricardus Grafton, 1524.
- Goody, Jack. *Mit, Ritüel, Söz*. Çev. Damla Sezgi. İstanbul: Küre Yayınları, 2017.
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk. *İstanbul'un İlkleri Enleri*. İstanbul: Ep Yayıncılık, 2004.
- Gör, Emre. *Abdülhamid Döneminde İstihbarat: Mutlakıyetten Meşrutiyete İmparatorluğun Haber Alma Faaliyetleri 1876-1909*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019.

- Gör, Emre. *Sultan II. Abdülhamid'in Mabeyn İkinci Katibi Arap İzzet Paşa: Şam'dan Yıldız Sarayı'na Uzanan Bir Yaşamın Öyküsü (1852-1924)*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2020.
- Gustaw Jung, Carl. *Analitik Psikoloji Sözlüğü*. Çev. Nur Nirven. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016.
- Habermas, Jürgen. *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*. Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- Hammer Purgstall, Baron Joseph Von. *Büyük Osmanlı Tarihi 7*. Çev. Vecdi Bürün. İstanbul: Üçdal Neşriyat. 1991.
- Hamsun, Knut ve Hans Christian Andersen. *İstanbul'da İki İskandinav Seyyah*. Çev. Banu Gürsaler Syvertsen. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993.
- Hanioğlu, Şükrü. "Sunuş". *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2020.
- Herman, Edward S. ve Noam Chomsky. *Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politikası*. Çev. Ender Abadoğlu. İstanbul: BGST Yayınları, 2012.
- Huizinga, Johan. *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- Hülagü, Mehmet Metin. *Sultan II. Abdülhamid Şiirleri Antolojisi II. Cilt*. Ankara: Altınordu Yayınları, 2018.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. *The Turks in Egypt and Their Cultural Legacy*. Çev. Humphrey Davies. New York: The American University in Cairo Press, 2012.
- İnalcık, Halil. *Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2019.
- İskit, Servet. *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*. Ankara: Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943.
- Jusdanis, Gregory. *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Millî Edebiyatın İcat Edilişi*. Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

Kantemir, Dimitri. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi: İkinci Cilt*, Çev. Özdemir Çobanoğlu. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1998.

Kânun-i Esasi, Meclis-i Mebusan ve Âyan Nizamnâme-i Dâhilisi. İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, 1293.

Kaplan, Mehmet. *Tevfik Fikret*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.

Kaygılı, Osman Cemal. *Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri*. İstanbul: Bürhaneddin Basımevi, 1937.

Karakartal, Oğuz. *Tevfik Fikret'in İzinde İki Şair: Avram Naon ve İsak Ferera*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.

Karateke, Hakan T. *Padişahım Çok Yaşa: Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Kâtip Çelebi. *Cihannûmâ*. Ed. Said Öztürk. İstanbul: İBB Yayınları, 2022.

Kazan, Hilal. *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Sarayının Sanatı Himayesi*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Keskinkılıç, Erdoğan. *Bir Gazetecinin Gözüyle II. Abdülhamid: Nicolas Nicolaidis*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2013.

Koloğlu, Orhan. *Aydınlarımızın Bunahım Yılı 1918: Zaferi Nihai'den Tam Teslimiyete*. İstanbul: Boyut Yayınları, 2000.

Koloğlu, Orhan. *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2006.

Koloğlu, Orhan. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Keyder, Çağlar. *Türkiye'de Toplum ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Kırlı, Cengiz. *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Journalleri" (1840-1844)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Kırlı, Cengiz. "The Struggle Over Space Coffeehouses of Ottoman Istanbul 1760-1845". New York: Binghamton University, 2000.

Kontente, Leon. *Les Débuts de la Presse dans l'Empire Ottoman: Le Spectateur Oriental (1821-1827)*. İstanbul: Libra Kitap, 2021.

Köroğlu, Erol. *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918: Propagandadan Millî Kimlik İnşasına*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Kuntay, Mithat Cemal. *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*. c.2 k.2. İstanbul: Maarif Basımevi, 1956.

Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Mardin Şerif. *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

Mayakon, İsmail Müştak. *Mabeyn Katibinin Kaleminden Abdülhamid ve Çevresi: Yıldız'da Neler Gördüm?*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2010.

Mayakon, İsmail Müştak. *Yıldızda Neler Gördüm?*. İstanbul: Sertel Matbaası, 1940.

McLuhan, Marshall. *Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu*. Çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.

Melton, Horn. *Aydınlanma Avrupa'sında Kamunun Yükselişi*. Çev. Ferit Burak Aydar. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.

Mintzuri, Hagop. *İstanbul Anıları (1897-1940)*. Çev. Silva Kuyumcuyan. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2017.

Mithat'tan Naci'ye Naci'den Mithat'a Muhaberat ve Muhaverat. "32". Haz. Nazım Elmas. Konya: Çizgi Kitabevi, 2011.

Mizancı Murad. *Mücadele-i Millîye: Gurbet ve Avdet Devirleri*. Haz. Sabahattin Çağın ve Faruk Gezgin. İstanbul: Nehir Yayınları, 1994.

Moretti, Franco. *Mucizevi Göstergeler: Edebi Biçimlerin Sosyolojisi Üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları, 2018.

Müller, Georgina Max. *İstanbul'dan Mektuplar*. Çev. Afife Buğra. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1978.

- Nazif Sururi. *Saray ve Sürgün: Tahta Çıkışından Sürgüne Gidişine Kadar II. Abdülhamid ve Dönemi*. Haz. Evren Levent Demir. İstanbul: Kapı Yayınları, 2021.
- Nicolaidis, Nicola. *Cülus-ı Hümayunun On Altıncı Senesi: Şevketli Sultan Abdülhamid-i Sâni Hazretlerine Paris'de Tab Olunan {Orient} Gazetesinin Takdime-i İhtiramkaranesidir*. Paris: Imprimerie Clamaron-Graff, 1891.
- Nicolay, Nicolas de. *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*. Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Şirin Tekeli-Menekşe Tokyay. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014
- Nutku, Özdemir. *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Okuyucu, Cihan. *Divan Edebiyatı Estetiği*. İstanbul: Leyla ile Mecnun Yayıncılık, 2004.
- Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojileşmesi*. Çev. Sema Postacıoğlu Banon. İstanbul: Metis Yayınları, 2010.
- Osman Nuri. *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*. c.1. İstanbul: Kütüphane-i İslam ve Askeri, 1327.
- Osman Nuri. *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*. c.2. İstanbul: Kütüphane-i İslam ve Askeri, 1327.
- Osmanoğlu, Ayşe. *Babam Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Selis Kitaplar, 2008.
- Osmanoğlu, Ayşe. *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1986.
- Özbek, Nadir. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Özbudun, Sibel. *Ayinden Törene: Siyasi İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevi*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1997.
- Özdemir, Kemal. *Osmanlı Arması*. İstanbul: Dönence Yayınları, 1997.
- Özendes, Engin. *Abdullah Freres: Osmanlı Sarayı'nın Fotoğrafçıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.

- Özendes, Engin. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Özgül, Metin Kayahan. *XIX. Asrın Benzersiz Bir Politeknigi: Münif Paşa*. Ankara: Elips Kitap, 2005.
- Özsarı, Mustafa. *Müstecabizade İsmet Bütün Şiirleri*. İstanbul: 3F Yayınevi, 2008.
- Paeth, Amy. *The American Poet Laureate: A History of U. S. Poetry and The State*. New York: Columbia University Press, 2023.
- Polat, Nazım Hikmet. *Şair Ömer Seyfettin: Bütün Şiirleriyle*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Reddy, William M. *The Navigation of Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Reinhold Lubena *Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589. C. 1*. Çev. Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Toplum Sözleşmesi*. Çev. Alpagut Erenulu. Ankara: Öteki Yayınevi, 1996.
- Sadoğlu, Hüseyin. *Uluslaşma Sürecinde Türk Dil Politikaları (1839-1950)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2002.
- Salman Bolat, Bengül. *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*. Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2012.
- Schweigger, Salomon. *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*. Çev. S. Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selaniki*. Haz. Mehmet İpşirli. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989.
- Sennett, Richard. *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Çev. Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Seyyid Vehbi. *Sûr-Nâme: Sultan Ahmed'in Düğün Kitabı*. Haz. Mertol Tulum. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.

- Somel, Selçuk Akşin. *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1836-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Sonata, İsmail Hakkı. *İstibdattan Meşrutiyete Çocukluktan Gençliğe*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Sontag, Susan. *Fotoğraf Üzerine*. Çev. Osman Akınbay. İstanbul: Agora Yayıncılık, 2008.
- Spanduonis, Theodoros. *Osmanlı Sultanları*. Haz. Donald M. Nichols. Çev. Nihat Balta. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.
- Strauss, Johann. *The Egyptian Connection in Nineteenth Century Ottoman Literary and Intellectual History*. Beirut: Orient-Institut der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft, 2000.
- Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülus Hediyelemi*. Haz: Ayşe Oğuz ve Banu Aydek. İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı, 2014.
- Süleyman Çelebi. *Mevlid*. Haz. İskender Pala. İstanbul: Kapı Yayınları, 2009.
- Süleyman Tevfik. *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Elli Yıllık Hatıralarım*. Haz. Tahsin Yıldırım ve Şaban Özdemir. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2011.
- Swartz, David. *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nun Sosyolojisi*. Çev. Elçin Gen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Şişmanoğlu Şimşek, Şehnaz. *Romanı "İki Kilise Arasında Bînamaz Kılmak" Karamanlıca Edebi Üretim, Evangelinos Misailidis ve Bir Yenidenyazım Örneği Olarak Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş*. Doktora Tezi. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Şiviloğlu, Murat Remzi. *The Emergence of Public Opinion in the Ottoman Empire*. Cambridge: University of Cambridge, 2014.
- Tahsin Paşa. *II. Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*. haz. Yüksel Kanar. İstanbul: Kapı Yayınları, 2021.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988.

Tansuğ, Sezer. *Şenlikname Düzeni*. Haz. Ömer Faruk Şerifoğlu. İstanbul: Everest Yayınları, 2018.

Taptık, Faruk Ali. *19. Yüzyıl İstanbul Fotoğrafları: II. Abdülhamid Hediye Albümleri'nde Kent ve Mimarinin Temsili*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2011.

Tarım Ertuğ, Zeynep. *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülus ve Cenaze Törenleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999.

Tarlan, Ali Nihad. *Metinler Şerhi'ne Dair*. İstanbul: Sühulet Basım Evi, 1937

Taylor, Charles. *Seküler Çağ*. Çev. Dost Körpe. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Tebriknâme-i Millî: Sultan II. Abdülhamid'in İlk Yirmi Beş Yılı (1876-1900). Haz. Ahmet Zeki İzgöer ve Ramazan Tuğ. İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi, 2017.

Tekgöl, Nil. “Duyguların Tarihi: Edebi Eser Olarak Osmanlı Belgelerine Yeni Bir Bakış Önerisi”. *Edebiyat ve Duygular*. Ed. Hazal Bozyer. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023.

Tekgöl, Nil. *Emotions in the Ottoman Empire*. Dublin: Bloomsbury Publishing, 2023

The Norton Anthology of Poetry. Der. Margaret Ferguson, Mary Jo Salter ve Jon Stallworthy, New York: W. W. Norton & Company, 2005.

Tokgöz, Ahmet İhsan. *Matbuat Hatıralarım*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Topuz, Hıfzı. *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973.

Topuz, Hıfzı. *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.

Uluçay, M. Çağatay. *Padişahların Kadınları ve Kızları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.

Uşaklıgil, Halit Ziya. *Kırk Yıl*. Haz. Abdullah Uçman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021.

Uşaklıgil, Halid Ziya. *Saray ve Ötesi*. Haz. Abdullah Uçman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Ülgen, Erol. *1897 Türk - Yunan Savaşının Türk Şiirindeki Akisleri*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.

Ülken, Hilmi Ziya. *Türkşye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 1994.

Üngör, Etem. *Türk Marşları*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1965.

Vatin, Nicolas ve Gilles Veinstein. *Sarsılan Saray: Osmanlı Padişahlarının Ölümleri, Tahttan İndirilmeleri ve Cülusları*. Çev. Ayşen Sarı. İstanbul: Kronik Kitap, 2023.

Veyne, Paul. *Tarih Nasıl Yazılır?* Çev: Nihan Özyıldırım. İstanbul: Metis Yayınları, 2019.

Weber, Max. *Ekonomi ve Toplum*. c.1. Çev. Latif Boyacı. İstanbul: Yarı Yayınları, 2012.

Wratislaw, Baron W. *Anılar: 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’ndan Çizgiler*. Çev. M. Süreyya Dilmen. Karacan Yayınları, 1981.

Yalçın, Hüseyin Cahit. *Edebiyat Anıları*. Haz. Rauf Mutluay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.

Yardımcı, Hikmet Çağrı. *Cumhuriyet ve Hissiyat: Falih Rıfkı Atay’da Modernlik, Ulus ve Duygular*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022

Yazgıç, Kâmil. *Oğlunun Kaleminden Ahmed Mithat Efendi ve Dönemi*. haz. Erol Gökşen. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020.

Zihnioğlu, Yaprak. *Kadınsız İnkılap*. İstanbul: Metis Yayınları, 2016.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Makale ve Kitap Bölümleri:

Akpınar, Ozan Can. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tartışmalı Bir Bürokrat: Sururizâde Ali Nazif Bey (1865-1935)”. *Vakanüvis*, nr. 8, (Ekim 2023): 2119-2154.

Aksoy Hasan. “Türk Edebiyatında Mevlidler”. *Türkler*. c. XI. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 758-761.

Aktoprak, Elçin. “Seçilmiş Travma”. *Siyaset Sosyolojisi: Siyasallaşmanın Alanları, Özneleri ve Araçları*, Der. Ahmet Bekmen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2024, 144.

Ali Emiri Efendi. “Kasîde-i Sultan Murad-ı Hamisi”. *Ali Emiri Efendi ve Divanı*, Haz. Mustafa Uğurlu Arslan. İstanbul: Fatih Üniversitesi, 2008. 159.

Alkan, Mehmet Ö. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. c. 6. nr.12. (Eylül 2008): 9-84.

Anar, Turgay. “Londra Seyahatnamesi”. “*Viyana’dan Londra’ya*” II. *Abdülhamid’in Kâtibi Hüseyin Kazım’ın Viyana, Almanya, Londra Moskova ve Londra Seyahatnameleri*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2015, 157-170.

Anar, Turgay. “Tedirginlikler Çağında Hz. Peygamber İmgisine Sığınmak: Modern Türk Şairinin Zihinsel Retinası”. *Sîreti Surette Görmek I-II Çalıştay Tebliğleri Kitabı*. İstanbul, 2018, 265-275.

Andrews, Walter G. ve Mehmet Kalpaklı. “Kasidenin Ekonomisi: Vuslat, İntisab, Pazarlık”. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII: Kasideye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler*. Haz: Hatice Aynur, Müjgân Çakır vd. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013, 32-43.

Arkan, Ahmet Serdar. “Sultan Abdülaziz İçin Yazılmış Cülusiyeler Üzerine”. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, c 13. nr. 3, (Kasım 2023): 3421-3468.

Aydemir, Yaşar. “Türk Edebiyatında Kaside”. *Bilig*, nr. 22 (Yaz 2022): 133-168.

Aydın, Cemil. “Kraliçe ile Halife Arasında Bir Denge Arayışı”. *İslam Dünyası Fikri: Küresel Bir Entelektüel Tarih Çalışması*. Çev. Hasan Aksakal. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2021. 102-149.

Bâki. “Der-cülus-ı Sultan Selim Han”. *Bâki Divanı Tenkitli Basım*. Haz. Sabahattin Küçük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994, 16.

Benjamin, Walter. “Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Yapıtı”. *Pasajlar*. Çev. Ahmet Cemal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, 50-87.

Baytar, İona. “Kaise II. Wilhelm’in İstanbul’a Üç Ziyareti ve Hediyeler”. *İki Dost Hükümdar: Sultan II. Abdülhamid Kaiser II. Wilhelm*. Haz. İlona Baytar. İstanbul: TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı, 2009, 59-95.

Bilgegil, M. Kaya. “Abdülhak Hamid’in Bilinmeyen Bir Manzumesi”. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, nr. 1, (1970): 11-24.

Bourdieu, Pierre. “Kamuoyu Yoktur”. *Sosyoloji Meseleleri*. Çev. Filiz Oztürk, Büşra Uçar, Mustafa Gültekin, Aslı Sümernkara. Ankara: Heretik Yayınları, 2016, 255-267.

Cafer Çelebi. “15”. *The Life and Works of Tâci-zâde Cafer Çelebi, With a Critical Edition of His Divân*. haz. İsmail E. Erünsal. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1983, 93-96.

Cressy, David. “National Memory in Early Modern England”. *Commemorations: The Politics of National Identity*. ed. John R. Gillis. Princeton: Princeton University Press, 1996, 62-63.

Çakır, Hamza. “Türkiye’de Serbest Gazeteciliğe Adım: Yarı Özel Gazete Ceride-i Havadis”. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, nr. 7, (1998): 15-37.

Demirel Dinler, Hümeysra. “Çocuklara Rehber’de Çocuklar Tarafından Kaleme Alınan Yazılarda Modern Çocuk Öznenin Kurulumu”. *Asır Sonunda Bir Çocuk Dergisi: Çocuklara Rehber’e Bugünden Bakmak*. Ed. Hümeysra Demirel Dinler ve Gökçe Özder. İstanbul: Ornis Kitap, 2024, 139-164.

Deringil, Selim. “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Geleneğin İcadı’, ‘Muhayyel Cemaat’ (‘Tasarımlanmış Topluluk’) ve Pan-İslâmizm”. *Simgeden Millete: II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, 19-51.

Donizetti, Giuseppe. “Türkiye’deki Müzik ve Osmanlı İmparatorluk Marşı Üzerine Toplu Bir Bakış”. *Tarih ve Toplum*, nr. 35, (Kasım 1986): 264-265.

Erhan, Çağrı. “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Yabancı Gazetecilere Nişan Verme ve Maaş Bağlama Politikası”. *Osmanlı*. c.1. Ed. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 681-688.

Georgeon, François. “Lire et écrire à la fin de l'Empire ottoman: quelques remarques introductives”. *Revue du monde musulman et de la Méditerranée*, nr.75-76, (1995): 169-179.

Georgeon, François. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri”. *Doğu’da Kahve ve Kahvehaneler*. Ed. Helene Desmet-Gregoire ve François Georgeon. Çev: Meltem Atik ve Esra Özdoğan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, 43-86.

Giunti, Camilla. “Şiir ve Siyaset”. *Ortaçağ: Şatolar, Tüccarlar, Şairer*. Ed. Umberto Eco, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005, 750-752.

Gülen, Salih. “II. Abdülhamid ve Fotoğraf”. *Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid*. c. 4. Haz. Mehmet Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011, 379-393.

“Hamiddiye Marşı”. *Tarih ve Toplum* nr. 32, (Ağustos 1986): 16-17.

Hobsbawm, Eric. “Seri Üretim Gelenekler: Avrupa, 1870-1914”. *Geleneğin İcadı*. Der. Eric Hobsbawm ve Terence Ranger. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006, 305-355.

Huyugüzel, Ö. Faruk. “Osmanlı Dönemi’nde Bir Yerel Basın Örneği Olarak İzmir Basını”. *İzmir’de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2004, 51-55.

Irakleous, Stelios. “Karamanlidika is Ottoman; Viewing the Pages of Anatoli”. *Press and Mass Communication in the Middle East*. Bamberg: University of Bamberg Press, 2017, 65-88.

İpşirli, Mehmet. “Sultan II. Abdülhamid’i Tahta Çıkaran ve T’ahattan İndiren Fetvalar”. *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*. Ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2014, 89-98.

İrez, Feryal. “Belgeler Işığında Son Alman imparatoru II. Wilhelm’i Konuk Eden Bir Kasr-ı Hümayun; Şale”. *İki Dost Hükümdar: Sultan II. Abdülhamid Kaiser II. Wilhelm*. Haz. İlon Baytar. İstanbul: TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı, 2009, 173-197.

İsak Ferera, “Cuma 11 Temmuz 324”, *Aşina Sesler*, Dersaadet: Kanaat Matbaası, 1330, 15-17.

İstevan Hilmi. “‘İstirham’”. *Miratü’l Nukat*. Bursa: Ferâizcizade Matbaası, 1305, 2-4.

Kafadar, Cemal. “Eyüp’te Kılıç Kuşanma Törenleri”. *Eyüp: Dün/Bugün 11-12 Aralık 1993*. Yay. Haz. Tülay Artan. İstanbul: Tarih Vakfı, 1994, 50-61.

- Kaplan, Mehmet. “Şinasi’nin Türk Şiirinde Yaptığı Yenilik”. *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976. 253-274.
- Keskinkılıç, Erdoğan. “Giriş”. *Bir Gazetecinin Gözüyle II. Abdülhamid*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2013. 11-16.
- Kırlı, Cengiz. “Kahveaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı’da Sosyal Kontrol”. *Toplum ve Bilim*, nr. 83, (Kış 1999-2000): 58-79.
- Kolcu, Ali İhsan. “Yahya Kemal’in Kitaplarına Girmemiş İlk Şiirleri”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, nr. X, (2001). 255-272.
- Madih Efendi. “Beray-ı Damad-Şuden Hazret-i Asaf-Cah İbrahim Paşa”. Metin Hakverdioğlu. *Edebiyatımızda Lale Devri ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’ya Sunulan Kasideler*. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2007, 198.
- Mah, Harold. “Phantasies of the Public Sphere: Rethinking the Habermas of Historians”. *The Journal of Modern History*, nr. 72, (Mart 2000): 153-182.
- Mardin, Şerif. “Sivil Toplum, Siyasal Kültür ve Sosyal Yapı”. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990, 9-135.
- Mardin, Şerif. “Şinâsi: Kamuoyunun Doğuşu”. *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. Çev. Mümtazer Türköne, Fahri Unan ve İrfan Erdoğan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, 281-306.
- Mignon, Laurent. “Türkçe Yahudi Edebiyatının Doğuş Sancıları: İsak Ferera Efendi ve Mirat Dergisi”. *Ana Metne Taşınan Dipnotlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, 11-24.
- Moralı, Seniha Sami. “Sultan Hamid Devrine Ait Hatırladıklarım”. *Hayat Tarih Mecmuası*, nr. 2, (Şubat 1978): 67.
- Necatigil, Behçet. “Önsöz”. *Cumhuriyetin 50. Yılında Atatürk Şiirleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1973, VII.
- Nedim. “Bayram”. *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. Haz. Agâh Sırrı Levend. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015. 268.
- Nef’i. “Kaside-i Garra Beray-ı Cülus-ı Sultan Osman Han”. *Nef’i Sanatı ve Türkçe Divânı*. Haz. Metin Akkuş. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1991, 139.

Nef'i. "Kaside-i İydiyye Der Medh-i Sultan Ahmed Han". *Nef'i Divanı*. Haz. Metin Akkuş. Ankara: Akçağ Yayınları, 1993, 72-76.

Nev'i-zade Atayi. "Kaside-i Cülusiyye Berâ-yı Sultan Murad Han Der-sıfat-ı Taht-ı Padişah". *Nev'i-zade Atayi Divanı Kısmi Tahlil-Metin*. Haz. Saadet Karaköse. Malatya: İnönü Üniversitesi, 1994. 329.

Onay, Ahmet Talât. "nevrûz". *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993. 317.

Özder, Gökçe. "Binler Yaşa Binler Yaşa Mektepler Açan Ey Sevgili Sultan' Çocuklara Rehber Dergisine II. Abdülhamid Devri Resmî İdeolojisinin Yansımaları". *Asır Sonunda Bir Çocuk Dergisi: Çocuklara Rehber'e Bugünden Bakmak*. Ed. Hümeysra Demirel Dinler ve Gökçe Özder. İstanbul: Ornis Kitap, 2024, 77-104.

Özder, Gökçe. "Değişen Osmanlı Patronaj Sistemine Dair On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nden Bir İlham". *Bir Ses Ormanı Ahmet Hamdi Tanpınar*. Haz. Turgay Anar, Şerif Eskin ve Aykut Ertuğrul. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2022, 425-438.

Özer, Fatih. "16. Yüzyıl Türk Edebiyatı'nda Manzum Cülüsiyyeler". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, c 1, nr 1, (Kış 2017): 1-14.

Özgören, Aydın. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Fransızca Basın: Fransa Millî Kütüphanesi'nde (Bibliothèque Nationale De France) Bulunan Fransızca Yayımlanmış Osmanlı Gazete, Dergi ve Yıllıkları Koleksiyonu". *Türkiye Siyaset Bilim Dergisi*, nr. 5/1 (Mart 2022): 111-136.

Sabri Cemil. "10 Temmuz!". *Makedonya'da Türk Çocuk Edebiyatının Öncüsü Sabri Cemil'den Çocuklara Mahsus Küçük Şiirler*. Haz. Nuran Özlük. İstanbul: Yedi Gece Kitapları, 2018, 58-59.

Sağlam, Ayşe. "20. Yüzyılda Yaşayan Bir Şairin Dilinden Rumeli Zaferi: Müstecâbizâde İsmet'in Dâstân-ı Zafer Manzumesi". *XVIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler XII. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022, 87-99.

Sibgatullina, Elfine. "Stambulskiye Novosti Gazetesinde Tevfik Fikret ve Osmanlı Milli Marşı". *Türkbilig*, nr. 23, (2012): 107-114.

Simmel, Georg. “Metropol ve Zihinsel Hayat”, *Bireysellik ve Kùltür*. Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 2015, 317-329.

Soysal, Umut. “Sultan II. Abdùlhamid’in Doğumu Münasebetiyle Yazılan Şiirler”. Vefâtının 100. Yılında Sultan II. Abdùlhamid ve Dönemi Uluslararası Kongresi. 22-24 Ekim 2018. T.C. Cumhurbaşkanlığı, DAB, İstanbul/ Türkiye, 2018, 1-52.

Strauss, Johann. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kimler, Neleri Okurdu? (19.-20. Yüzyıllar)”, *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbulu’nda Modern Edebî Kùltür*. Ed. Mehmet Fatih Uslu ve Fatih Altuğ. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kùltür Yayınları, 2014, 1-64.

Şerif Çelebi. “Berây-ı Vasf-ı Asaf Zaman ü Hatem Devran İbrahim Paşa Ömrehullahu Teala”, Haz. Metin Hakverdioğlu. *Edebiyatımızda Lale Devri ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’ya Sunulan Kasideler*. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2007. 404.

Şeyhülislam Yahya. “Bayram”, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Haz. Agâh Sırrı Levend, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, 267.

Şinasi. “Kaside”. *Müntahabat-ı Eş’arım*, Haz. Mualla Anıl. İstanbul: Akba Kitabevi, 1945. 9-10.

Şişmanoğlu Şimşek, Şehnaz. “Osmanlı Tefrika Çalışmalarında Göz Ardı Edilen Bir Kaynak: Karamanlıca *Anatoli Gazetesi*”, *Kebikeç*, nr. 44, (2017): 145-187.

Talu, Ercüment Ekrem. “Surre Alayı”. *Resimli Tarih Mecmuası*, c.3 s.29, (Mayıs 1952): 1480-1482.

Tarhan, Abdùlhak Hamid. “Kaside”. *Hep yahut Hiç*. Haz. İnci Enginün. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, 138-140.

Tekeli, İlhan. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişimler”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c.2. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 456-475.

Temizer, Nihal Cihan. “19. Yüzyılda Batı’da ve Osmanlı’da Kadının Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, c 2, nr. 1, (Haziran 2022): 50-70.

Tuchscherer, Michel. “Osmanlı Döneminde Mısır Kahvehaneleri (16.-18. Yüzyıllar)”. *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*. Ed. Helene Desmet-Gregoire ve François Georgeon. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, 101-124.

Umur, Suha. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Resmî Marşlar”, *Tarih ve Toplum*, nr. 35 (Kasım 1986): 261-265.

Yalkut, Sabri Cemil. “19 Mayıs”, *Küçüklere 19 Mayıs Şiirleri*, İstanbul: Rafet Zaimler Yayınevi, 1961, 2.

Yalkut, Sabri Cemil. “Ulumuza”, *Cumhuriyetin 50. Yılında Atatürk Şiirleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1973, 97-98.

Yıldırım, Sinan. “Edebiyat”, *Siyaset Sosyolojisi: Siyasallaşmanın Alanları, Özneleri ve Araçları*, Der. Ahmet Bekmen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2024. 201-222.

Yıldız, Enes. “Sultan III. Mustafa'ya Sunulan Cülusiyeleri İçeren Bir Mecmua”. *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, nr. 12, (Bahar 2020): 130-153.

Sözlük ve Ansiklopedi Maddeleri

[Baskı bilgisi belirtilmemiş tüm kaynaklar çevrimiçi sözlük ve ansiklopedilerden alınmıştır.]

Akün, Ömer Faruk. “Fâik Reşad”, *TDV İslam Andiklopedisi*.

Andı, M. Fatih. “Müstecâbîzâde İsmet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Artuk, İbrahim. “Nişan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Ataman, Kemal. “Sivil Din”, *Tübitak Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*.

Aynur, Hatice. “sûrnâme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Bayraktar, İbrahim. “Bayram: İslami Dönem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Bozkurt, Nebi. “Kutsal Emanetler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Enginün, İnci. “Abdülhak Hâmid Tarhan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. “Fazlı Efendi”, *Son Asır Türk Şairleri, C 1*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1969, 377.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. “Hilmi İstapan”, *Son Asır Türk Şairleri*, c. 2. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988, 655-656.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. “Mekki”, *Son Asır Türk Şairleri*, c. 2. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988, 952.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. “Muhtar”, *Son Asır Türk Şairleri*, c. 2., İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988, 985.

Kahraman, Alim. “Matbuat: Türk Edebiyatı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Kaplan, Hasan ve Muhsin Macit, “Bâkî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.

Karaca, Alâattin. “İsmâil Safâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Koçu, Reşat Ekrem. “Darülaceze”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul: Koçu Yayınları, 1966,

Nuhoğlu, Hidayet Yavuz. “Dârülaceze”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Nutku, Özdemir. “bayram”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Öz, Mehmet. “Reâyâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Özcan, Abdülkadir. “Cülus”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Özcan, Ali. “Kamuoyu”, *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*.

Özcan, Azmi. “Meşveret”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Özel, Ahmet. “Mevlid”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Özkan, İsmail Hakkı. “Kaside: Musiki”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Pakalın, Mehmet Zeki. “Cülusiye”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.1., İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1971,

Pala, İskender. “mevlid”. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2004. 312-314.

Pala, İskender. “ıydiyye”. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2004, 223.

“ritüel” *Kubbealtı Sözlüğü*.

“ritüel”. *TDK Güncel Türkçe Sözlük*.

“Süleyman Tevfik”, *Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, C 2. Ed. Murat Yalçın, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 902.

Şeker, Mehmet. “Osmanlılar’da Mevlid Törenleri”. *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Tekeli, İlhan. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişimler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c.2. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985,

“tekrar”. *TDK Güncel Türkçe Sözlük*.

Uzun, Mustafa İsmet. “ıydiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

“velâdet-vilâdet”. *Kubbealtı Sözlüğü*.

“vird”, *Kubbealtı Sözlüğü*.

İntenet Kaynakları

Altuğ, Fatih. “Selma Rıza ve Gölgesi”. *K24*, (26 Mayıs 2022), Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2024.

<https://www.k24kitap.org/selma-riza-ve-golgesi-3585>]

“Guide to the Coronation Service”. *Westminster Abbey*. Erişim Tarihi: 19 Aralık 2024.

<https://www.westminster-abbey.org/media/naxpsvtf/coronation-service-guide-reading-list.pdf>

Karahan, Akartürk. “Bibliyografya”. Erişim Tarihi: 12 Eylül 2024.

<https://sultanabdulhamid.yildiz.edu.tr/ii-abdulhamid/bibliyografya/>

Kopp, Maggie. “The Coronation of Queen Victoria”. *Westminster Abbey*, (28 Haziran 2010). Erişim Tarihi: 19 Aralık 2024.

<https://scblog.lib.byu.edu/2010/06/28/the-coronation-of-queen-victoria/>

“List of Poets Laureate of Britain”. *Britannica*. (5 Aralık 2024). Erişim Tarihi: 21 Aralık 2024. <https://www.britannica.com/art/list-of-poets-laureate-of-Britain-1789231>

Sefercioğlu, M. Nejat. “Yazı ve Yazı ile İlgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı”. Erişim Tarihi: 13 Temmuz 2024.

https://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/nejat_sefercioglu_di_van_siiri_Yazi.pdf

Sürelî Yayınlar:

“VIII”. *L'Orient*, nr. 33, (M. 31 Ağustos 1905): 11.

“31 aout”. *Mechveret*, nr. 82, (M. 15 Eylül 1899): 2.

Abdullah Hasib. [Başlıksız]. *Resimli Gazete*, nr. 43, (19 Ağustos 1313): 509.

Abdurrahman Lâmi. [Başlıksız]. *İkdam*, nr. 2670, (14 Teşrinisani 1317): 2.

Abdüllatif İrfan. [Başlıksız], *Servet*, nr. 30, (3 Mart 1308): 3.

Âgâh Kemal. [Başlıksız]. *İrtika*, nr. 30, (19 Ağustos 1318): 303.

Ahmed Ahmedi. [Başlıksız]. *Saadet* (19 Ağustos 1317): 2.

Ahmed Lütfü. “Kıta-yı Tes’idiye”. *Malumat*, nr. 199, (19 Ağustos 1315): 122.

Ahmed Nafi. [Başlıksız]. *İkdam*, nr. 30, (19 Ağustos 1310): 3.

Ahmed Rıza. “Anniversaire d’Abdul-Hamid”. *Mechveret*, nr. 62, (M. 1 Eylül 1898): 3-4.

Ahmed Saki. [Başlıksız]. *Tarik*, nr. 3387, (19 Ağustos 1309): 2.

Ahmed Vefa. [Başlıksız]. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3640, (18 Ağustos 1306): 2.

Anatoli. nr. 6180. (M. 31 Ağustos 1889): 1.

Anatoli. nr. 4088, (M. 31 Ağustos 1889): 1.

Anatoli. (19 Ağustos 1895). (Sayfa numarasının ve gazetenin sayısının bulunduğu alan yırtık olduğundan tespit edilememiştir.)

- Anatoli*. nr. 4402, (M. 19 Ağustos 1891): 2.
- Anatoli*. nr. 4508, (M. 3 Mart 1892): 1.
- “Anniversaire De La Naissance De S. M. Emperiale Le Sultan”. *L’Orient*. nr. 9. (M. 16 Mart 1892): 1-2.
- “Arz-ı Şükran-ı Âzim”. *Musavver Terakki*, nr. 10, (7 Kanunievvel 1315): 74.
- “Arz-ı Tebrik”. *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 76, (19 Ağustos 1312): 2.
- “Arz-ı Tebrik ve Tahdis-i Nimet”. *Mektep*, nr. 4, (10 Şubat 1309): 148-149.
- “A Sa Majeste Abd-UI-Hamid Khan II”. *L’Orient* nr. 32. (M. 5 Eylül 1896): 1.
- Âsım. [Başlıksız]. *Tarik*, nr. 3387, (19 Ağustos 1309): 2.
- Asım Vecihi. [Başlıksız]. *Sabah*, nr. 3270, (17 Kanunievvel 1314): 2.
- Asım Vecihi. [Başlıksız]. *Tarik*, nr. 4666 (18 Kanunievvel 1314): 2.
- “Atıfet-i Seniye-i Hazret-i Hilafetpenahi”. *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 192, (10 Kanunievvel 1314): 1.
- Avram Naon. [Başlıksız]. *Malumat*, nr. 97, (21 Ağustos 1313): 945.
- “Ayin-i Mahsus”. *Tercüman-ı Hakikat*. nr. 4400, (20 Şubat 1308): 2.
- Ayn İsmet. “Tebcil-i Enar-ı Celile-i Hazret-i Tacdari”. *Çocuk Bahçesi*, nr. 29, (19 Ağustos 1321): 3.
- Ayn Nuri. [Başlıksız]. *İrtika* nr. 39. (14 Teşrinisani 1317): 146-147.
- Ayn Remzi. [Başlıksız]. *Çocuklara Rehber* nr. 20, (19 Ağustos 1314): 3.
- Ayn. Y. “Heyet-ı Teftişiyeler”, *Meşveret* nr. 12, (H. 26 Zilhicce 1313, 8 Haziran 108): 2-3.
- Bahaeddin. [Başlıksız] *Saadet*, nr. 3070, (19 Ağustos 1310): 1.
- Bahâizade Suphi. [Başlıksız], *Saadet*, nr. 3070, (19 Ağustos 1310): 2.
- [Başlıksız], *Çocuklara Mahsus Gazete*, nr. 15, (19 Ağustos 1312): 3.
- [Başlıksız], *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 126, (19 Ağustos 1313): 2.

- [Başlıksız], *İkdam*, nr. 194, (30 Kanunisani 1310): 2.
- [Başlıksız], *Servet-i Fünun*, nr. 104. (10 Şubat 1309): 370.
- [Başlıksız], *Servet-i Fünun*, nr. 494, (19 Ağustos 1316): 403.
- [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2971 (H. 16 Şaban 1305): 1.
- [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3640, (18 Ağustos 1306): 1-2.
- [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 6951, (19 Ağustos 1316): 5.
- [Başlıksız], *Tarik*, nr. 3133, (20 Ağustos 1310): 1.
- B. K. “Bir Şair-i Garibin Zindan-ı Yadigârı”, *Meşveret*: nr. 16, (H. 27 Saferülhayr 1313, 8 Ağustos 108): 3.
- C. C. “20e Fete Nationale Ottomane: Sous le Haut Patronage de l’Ambassade Imperiale de Turquie”. *L’Orient* nr. 49-50, (M. 8 ve 15 Aralık 1900: 5-8.
- “Cülus-ı Hümayun Hazreti Padişahi Sene-i Devriyesi”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 9851, (19 Ağustos 1324): 1.
- “Cülus-ı Hümayun-ı Mesadet-makrun”, *Anatoli*, nr. 3946, (31 Ağustos 1888): 1.
- “Cülus– Hümayun-ı Mesadet-Nümûn-ı Hazret-i Zillullahî”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 2.
- “Cülus-ı Hümayun”, *Mizan*, nr. 61, (25 Ağustos 1305): 580.
- “Cülusiye”, *Hazine-i Fünun*, nr. 8, (19 Ağustos 1309): 58.
- “Cülusiye”, *Hazine-i Fünun*, nr. 8, (R. 19 Ağustos 1310): 58.
- “Cülusiye”, *Maarif*, nr. 146, (R. 19 Ağustos 1310): 155.
- “Cülusiye Şarkısı”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 76, (19 Ağustos 1312): 2-3.
- Çocuk Bahçesi*, nr. 29, (M. 1 Eylül 1905): 1.
- “Dahiliye”. *Sabah*, nr. 1626, (9 Şubat 1309)
- “Dünkü Ruz-ı Behçet-Efruz”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 6703 (8 Kanunievvel 1315). 1.
- Ebüzziya, [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1574, (23 Ağustos 1299): 3.

- Emine Nimet, [Başlıksız], *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 126, (19 Ağustos 1313): 2.
- Fâik Reşad, “Muhammes Der-Sitayiş-i Padişah-i Azam ve Akdes Halledallahu Mülkehu”, *Hazine-i Fünun*, nr. 8, (19 Ağustos 1310): 60-61.
- Fatihli Âmir, “Manzume-i Şükran”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, nr. 183, (19 Ağustos 1315): 2.
- Ferid, [Başlıksız], *Sabah*, nr. 6071, (19 Ağustos 1322): 3.
- Feyzi. [Başlıksız], *İkdam* nr. 30, (19 Ağustos 1310), 2.
- Feyzi. [Başlıksız], *Saadet*, nr. 3070, (19 Ağustos 1310): 1.
- “Gazette Officielle”. *L'Orient*, nr. 9. (M. 16 Mart 1892): 1.
- Gurdikyan İstapan, [Başlıksız], *İrtika* nr. 236, (24 Teşrinievvel 1319): 38-39.
- Gurdikyan İstapan, [Başlıksız], *Sabah* nr. 4975, (19 Ağustos 1319): 3.
- Gurdikyan İstapan, [Başlıksız], *Sabah* nr. 5395, (12 Teşrinievvel 1320): 2.
- Hafız Ali Rıza, [Başlıksız], *Sabah*, nr. 2921, (28 Kanunievvel 1313): 2.
- Hafız Şemsi. “Manzume-i Veladetiye”, *Mektep*, nr. 19 (19 Kanunisani 1311): 290.
- Hafız Şemsi. [Başlıksız], *İkdam* nr. 194, (30 Kanunisani 1310): 2.
- Halil Edip, [Başlıksız], *Saadet*, nr. 2710, (19 Ağustos 1309): 2.
- Halil Edip, [Başlıksız], *Tarik*, nr. 3387, (19 Ağustos 1309): 1-2.
- Halil Edib, [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3640, (18 Ağustos 1306): 2.
- Hamiyetli Bir Şair, “Söz ve Güdaz”, *Meşveret: Beş Numaralı Meşveret'in İlavesidir*, nr. 5, (H. 17 Şaban 1313, 1 Şubat 108): 4.
- Hamiyetli Bir Şair, “Tazallüm”, *Meşveret: Dokuz Numaralı Meşveret'in İlavesidir*, nr. 9, (H. 18 Şevval 1313, 1 Nisan 108): 1-2.
- Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 1, (19 Ağustos 1301): 3-4.
- Hasan, [Başlıksız], *Sabah*, nr. 4087, (M. 17 Kasım 1902): 2.

- Hasan Tıflî, “Diğer Kıta”. *Tarik*, nr. 3387, (19 Ağustos 1309): 2.
- “Hastahanelerimiz”, *Meşveret: Dört Numaralı Meşveret’in İlavesidir*, nr. 4, (H. 10 Şaban 1313, 15 Kanunisani 108): 2-3.
- Hayrullah Tacettin, [Başlıksız], *Sabah*, nr. 6436, (19 Ağustos 1323): 3.
- Hazine-i Fünun*, nr. 8, (19 Ağustos 1309): 1.
- Hazine-i Fünun*, nr. 8. (19 Ağustos 1310): 1.
- Hazine-i Fünun*, nr. 19, (19 Ağustos 1312): 272.
- “Hicazkâr Şarkı”, *Sabah*, nr. 1627, (10 Şubat 1309): 2.
- Hüseyin Dâniş, [Başlıksız], *İkdam* nr. 30, (19 Ağustos 1310): 3.
- Hüseyin Dâniş, [Başlıksız], *İkdam* nr. 194, (30 Kanunisani 1310): 2.
- Hüseyin Dâniş, “Kaside-i Veladetiye”, *Mektep*, nr. 24, (30 Kanunisani 1310): 486.
- Hüsnü Fehmi. [Başlıksız], *Tarik*, nr. 396-5010, (7 Kanunievvel 1315): 3.
- Hüsnü Tahsin. [Başlıksız]. *İkdam*, nr. 2670, (14 Teşrinisani 1317): 2.
- Hüsnü Tıflî, [Başlıksız], *Tarik*, nr. 3387, (19 Ağustos 1309): 2.
- “İyd-ı Ekber-i Millî”. *Ceride-i Baytariye ve Ziraiye*, nr. 18, (16 Ağustos 1316): 237-238.
- İbnü’l Cevad Efdalüddin. [Başlıksız]. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 4107 (4 Mart 1308): 2-3.
- “İcra-yı Şehryin-i Mesereret Mübin”, *Mizan*, nr. 54, (21 Nisan 1304), 495.
- “İfade-i Mahsusa”, *Servet-i Fünun*, nr. 53 (5 Mart 1308): 3-5.
- “İfade-i Mahsusa: Cülus-ı Hümayun”, *Mizan*, nr. 61, (H. 29 Zilhicce 1305-6 Eylül 1888): 579.
- “İfade-i Mahsusa: Veladet-i Hümayun”. *Mizan*, nr. 30. (H. 19 Şaban 1304; M. 12 Mayıs 1887): 1-2.
- İhsan, [Başlıksız], *Sabah*, nr. 4087, (M. 17 Kasım 1902): 2.
- “İhtar”, *Hanımlara Mahsus Gazete'nin İlavesi*, nr. 75, (8 Ağustos 1312): 1.

- İrfan, [Başlıksız], *Tarik*, nr. 3387, (19 Ağustos 1309): 2.
- İsak Ferera, [Başlıksız]. *İrtika* nr. 30, (19 Ağustos 1318): 302-303.
- İsak Ferera. [Başlıksız]. *Sabah* nr. 4975, (19 Ağustos 1319): 3.
- İskeçeli Mehmed Sıdkı. [Başlıksız]. *Saadet*, [Numara ve tarihin olduğu kısım yırtık olduğu için okunamadı.]
- İsmail Safa. [Başlıksız]. *Resimli Gazete*, nr. 75, (19 Ağustos 1308): 346-347.
- İsmail Safa. [Başlıksız]. *Saadet*, nr. 2710, (19 Ağustos 1309): 2.
- İsmet. “Diğer”. *Tercüman-ı Hakikat*. nr. 6901, (19 Ağustos 1316): 2.
- “İstanbul Postası”. *Servet-i Fünûn*. nr. 256. (M. 6 Şubat 1896): 2.
- İzzet. [Başlıksız]. *Sabah*. nr. 4087, (M. 17 Kasım 1902): 2.
- “Kahvehaneler”. *Mecmua-i Ebuzziya*. nr. 131, (5 Safer 1330): 66.
- “Kaside-i Tebrikiye”. *İkdam*, nr. 2218, (19 Ağustos 1316): 1.
- “Kaside-i Tebrikiye”. *Sabah*, nr. 4087, (M. 17 Kasım 1902): 2.
- “Kaside-i Tebrikiye”. *Tarik*, nr. 4905, (19 Ağustos 1315): 2.
- “Kasidemiz”. *Mürüvvet*, nr. 161 (H. 16 Şaban 1304): 1.
- Kenan. [Başlıksız]. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 2.
- “L’anniversaire D’abdulhamid”. *Mechveret*, nr. 155, (M. 5 Eylül 1904): 5-6.
- “L’anniversaire de la Naissance De S. M. Abdul-Hamid”. *L’Orient* nr. 12. (M. 26 Mart 1891): 1.
- “L’Anniversarie de La Naissance De S. M. I. Le Sultan Abd-Ul-Hamid Khan II”. *L’Orient* (M. 17 Şubat 1894): 3.
- La Redaction. “Louis Petrocchi”. *L’Appel Au Peuple*, nr. 7, (M. 19 Temmuz 1909): 1.
- “Le Sultan Abd-ul-Hamid”. *L’Orient*, nr. 9. (M. 16 Mart 1892): 1.
- “Les Institutions Philanthropiques”. *L’Orient*, nr. 33, (M. 31 Ağustos 1905): 10.
- L’Orient. “26 Ans De Regne”. *L’Orient*, nr. 35, (M. 7 Eylül 1901): 5.

L'Orient. "A Sa Majeste Abd-UI-Hamid Khan II A L'Occasion du 31e Anniversaire De Son Avenement". *L'Orient*, nr. 35-36, (M. 31 Ağustos 1907): 3.

L'Orient. "Anniversaire de L'avenement Au Trone de S. M. I. Le Sultan Ghazi Abd-UI-Hamid Khan II", *L'Orient*, nr. 35, (M. 9 Eylül 1899): 1.

L'Orient, La Turquie, L'Agence Ottomane. "A S. M. I. Le Sultan Abd-UI-Hamid Khan II". *L'Orient* nr. 26, (M. 7 Eylül 1895): 5.

L'Orient, La Turquie, L'Agence Ottomane. "L'asile des Paovres". *L'Orient*. nr. 26 (M. 7 Eylül 1895): 5.

L'Orient. (M. 1 Eylül 1892): 2-3.

L'Orient. nr. 10. (M. 9 Mart 1893): 4-5.

L'Orient, nr. 11. (M. 16 Mart 1893): 1.

L'Orient. nr. 7. (M. 16 Şubat 1894): 3-4.

L'Orient. nr. 33, (M. 10 Eylül 1898): 2.

L'Orient. nr. 35-36, (M. 1 Eylül 1900): 1.

L'Orient. nr. 48 (M. 8 Aralık 1900): 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13.

L'Orient. nr. 35, (M. 7 Eylül 1901): 1.

Louis Petrocchi. "Hommage A S. M. I. Le Sultan Et A La Turquie". *L'Orient* nr. 31, (M. 31 Ağustos 1894): 4.

Louis Petrocchi. "Hommage A S. M. I. Le Sultan Et A La Turquie". *L'Orient* nr. 32, (M. 8 Eylül 1894): 3.

Lütfi. [Başlıksız]. *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 44 (19 Kanunisanı 1311): 4.

M. de la Rasterve ve M. Morange. "Cantate Dediee par L'Orient A. S. M. Abd-UI-Hamid Khan II A L'occasion de l'Anniversaire de Son Avenement au Trône". *L'Orient* (M. 1 Eylül 1892): 1.

M. M. M. "İstanbul'dan". *Meşveret*, nr. 18, (H. 27 Rebiyülevvel 1314, 8 Eylül 108): 5-6.

Mahmûd Fazlı. [Başlıksız]. *Saadet*, nr. 2710, (19 Ağustos 1309): 2.

- Mahmûd Fazlı. [Başlıksız]. *Saadet*, nr. 3070, (19 Ağustos 1310): 1.
- Mahmud Fazlı. [Başlıksız]. *Tarik*, nr. 4905, (19 Ağustos 1315): 3.
- Malumat*. nr. 1, (23 Mayıs 1895).
- Malumat*. nr. 30 (19 Kanunisani 1311): 31.
- Malumat*. nr. 31-32 (11 Nisan 1311): 34.
- Malumat*. nr. 49-50, (19 Ağustos 1312): 1.
- Malumat*. nr. 251, (19 Ağustos 1316).
- Malumat*, nr. 827. (10 Eylül 1899).
- Malumat*, nr. 828, (11 Eylül 1899).
- “Manzume-i Cülusiye”. *Asır*, nr. 909, (19 Ağustos 1320): 2.
- Mazhar. [Başlıksız]. *Saadet*, nr. 3070, (19 Ağustos 1310): 2.
- Mehmed Cavid. [Başlıksız], *Hazine-i Fünun*, nr. 10, (19 Ağustos 1311): 77.
- Mehmed Celal. ”Arz-ı Şükrân”. *Maarif*, nr.30, (H. 16 Şaban 1309): 53.
- Mehmed Celal. “Cülusiye”. *Hazine-i Fünun*, nr. 8, (19 Ağustos 1309): 58-59.
- Mehmed Celal. ”Rûz-ı Cülus-ı Hazret-i Hilafetpenahi”. *Maarif*, nr. 1, (19 Ağustos 1307): 2-4.
- Mehmed Celal. ”Rûz-ı Veladet-i Cenab-ı Şehriyari”, *Maarif*, nr. 30, (H. 16 Şaban 1309): 51-52
- Mehmed Celal. ”Selâtin-i Âli-Osman”. *Maarif*, nr.30, (H. 16 Şaban 1309): 54-58.
- Mehmed Emin. [Başlıksız]. *Sabah*, nr. 6071, (19 Ağustos 1322): 3.
- Mehmed Esad. [Başlıksız] *Sabah*, nr. 4975, (19 Ağustos 1319): 3.
- Mehmed Esad. [Başlıksız]. *Asır*, nr. 909, (19 Ağustos 1320): 2.
- Mehmed Muharrem. “Manzume-i Cülusiye”. *Asır*, nr. 909, (19 Ağustos 1320): 2.
- Mehmed Rüşdi. [Başlıksız]. *Saadet*. nr. 2710, (19 Ağustos 1309): 3.

- Mehmed Sıdkı. [Başlıksız]. *Saadet*, nr. (1904): 2. [Numara ve tarihin olduğu kısım yırtık olduğu için okunamadı.]
- Mehmed Şevki. [Başlıksız]. *Saadet*, nr. 3070, (19 Ağustos 1312): 2.
- Mehmed Talat. [Başlıksız]. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 4545, (19 Ağustos 1309): 3.
- Mehmed Tevfik. [Başlıksız]. *Mirsad*, nr. 24, (19 Ağustos 1307): 186-187.
- Mehmed Tevfik. “Tevhid”. *Mirsad*, nr. 14, (13 Haziran 1307): 105-106.
- Mehmed Mekki. “Kaside”. *Malumat*, nr. 302, (19 Ağustos 1317): 1109.
- Mehmed Nail. [Başlıksız]. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 4695 (10 Şubat 1309): 2.
- Mehmed Tahir ve Nazif Sururi. “İyâd-ı Mefâhir-i Millîye-i Osmaniye”. *Malumat* nr. 49-50, (19 Ağustos 1312), 1-2.
- Mekki. [Başlıksız]. *Malumat* nr. 201, (19 Ağustos 1316): 210-211.
- Mekki. “Kaside-i Tebrikiye”. *Servet-i Fünun*, nr. 494, (19 Ağustos 1316): 408-410.
- Mekki. “Mersiye”. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 909, (2 Temmuz 1881). 2.
- Mekki. [Başlıksız]. *Sabah*, nr. 4245, (19 Ağustos 1317), 3.
- “Merhum Mekki Bey”. *Servet-i Fünun*. nr. 1017, (18 Teşrinisani 1326): 53.
- Muallim Naci. [Başlıksız]. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3640, (18 Ağustos 1306): 1.
- Muhammer Cemil. [Başlıksız]. *Mektep*, nr. 38, (19 Ağustos 1311): 534.
- Muhtar. [Başlıksız]. *İkdamt*, nr. 194, (30 Kanunisani 1310): 2.
- Muhtar. [Başlıksız]. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 2.
- Murad. “Sultan Abdülhamid’in Büyük Hatası”. *Meşveret*, nr. 21, (H. 27 Rebiyülahir 1314, 8 Teşrinievvel 1896): 1-3.
- Musavver Fen ve Edep*. nr. 16, (H. 15 Şaban 1317).
- “Müsabaka-yı Edebiye”. *Mirsad*. nr. 24, (19 Ağustos): 186.
- Müstecâbîzâde İsmet. “Destan-ı Zafer”. *Malumat*, nr. 49-50, (19 Ağustos 1312): 3-7.
- N. Sabiha. [Başlıksız]. *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 1, (19 Ağustos 1311): 3-4.

- N. Y. "Fi 19 Ağustos 1312". *Meşveret*, nr. 18 (H. 27 Rebiyülevvel 1314, 8 Eylül 108): 5.
- Nâbi. [Başlıksız]. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 4107 (4 Mart 1308): 1-2.
- Nadire. [Başlıksız]. *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 76, (19 Ağustos 1312): 2.
- Nazif. [Başlıksız]. *Tarik*, nr. 396-5010, (7 Kanunievvel 1315): 3.
- Nazmi. [Başlıksız]. *Sabah*, nr. 4975, (19 Ağustos 1319): 3.
- Nazif Sururi. [Başlıksız]. *İkdam*, nr. 194, (30 Kanunisani 1310): 2.
- Nazif Sururi. [Başlıksız]. *Sabah*, nr. 1627, (10 Şubat 1309): 1.
- Nazif Sururi. "Tebrik-i Veladet-i Müteyemmine-i Hazret-i Hilafetpenahi". *Malumat* nr. 30, (19 Kanunisani 1311): 645.
- Nazif Sururi. "Tebrik-i Yevm-i Cülus-i Meali-Menus-ı Hazret-i Hilafetpenahi". *Hazine-i Fünun*, nr. 8, (19 Ağustos 1310): 60.
- Nazmi. [Başlıksız]. *Sabah*, nr. 4975, (19 Ağustos 1319): 3.
- Nesib. [Başlıksız]. *Saadet*, nr. 3070, (19 Ağustos 1310): 2.
- N. Nicolaides. "L'Anniversaire de la Naissance Du Sultan Abdul-Hamid". *L'Orient*, nr. 24. (M. 5 Nisan 1890): 1.
- Nicolas Nicolaides. "Anniversaire de L'avenement Au Trone de S. M. I. Le Sultan Ghazi Abd-UI-Hamid Khan II". *L'Orient*, nr. 32, (M. 5 Eylül 1896): 1.
- Nicolas Nicolaides. "La Quinzieme Annee du Regne de S. M. I. Le Sultan Abd-UI-Hamid". *Supplement de L'Orient*, nr. 37. (M. 31 Ağustos 1890). 1.
- Nicolas Nicolaides. "La Quinzieme Annee du Regne de S. M. I. Le Sultan Abd-UI-Hamid". *L'Orient*, nr. 38, (M. 5 Eylül 1890): 1.
- Nicolas Nicolaides. "Mahmoud Et-Hamid". *L'Orient*, (M. 1 Eylül 1892): 1.
- Nigâr Binti Osman. "Şaire Hanımlar Tarafından İrsal Olunan Manzumelerdir". *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 1, (19 Ağustos 1311): 3.
- Nigâr Hanım. [Başlıksız]. *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 1, (19 Ağustos 1311): 3.
- Nigâr Hanım. [Başlıksız]. *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 44, (19 Kanunisani 1311): 4.

- “Nouvelles Du Palais”. *L'Orient*, nr. 9. (M. 16 Mart 1892): 1.
- Nuri Şeyda. “Cülusiye”, *Mektep*, nr. 38, (19 Ağustos 1311): 531.
- Osman Nuri. “Fahr’ül Mürseline”. *Musavver Fen ve Edep*, nr. 16 (6 Kanunievvel 1315), 61.
- Ömer Lütfü. [Başlıksız]. *Malumat*, nr. 148, (20 Ağustos 1314): 559.
- Ömer Seyfettin. “Temmuz”. *11 Temmuz*, nr. 1 (7 Ağustos 1324): 1.
- “Padişahım Çok Yaşa”. *Resimli Gazete*, nr. 52 (3 Mart 1308): 629-630.
- “Padişahım Çok Yaşa”. *Resimli Gazete*, nr. 102 (21 Şubat 1308): 709.
- “Padişahım Çok Yaşa”. *Resimli Gazete*, nr. 127, (25 Ağustos 1309): 1006.
- “Padişahım Çok Yaşa”. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1264, (H. 17 Şevval 1299): 1.
- Rehyâb-ı Zafer Nâm Roman Sahibesi İffetli Hanımefendi. [Başlıksız]. *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 1, (19 Ağustos 1311): 3.
- Resimli Gazete*, nr. 16, (19 Kanunisani 1311): 244-245.
- “Ruz-ı Cülüs-ı Feyz-Efzun-ı Hazret-i Hilafetpenah”. *Sabah*, nr. 4975 (19 Ağustos 1319): 1.
- “Ruz-ı Cülüs-ı Hazret-i Hilafetpenahi”. *Saadet*, nr. (19 Ağustos 1324): 1.
- “Ruz-ı Mesud-ı Veladet-i Hilafetpenahi”. *Mektep*, nr. 24, (30 Kanunisani 1310): 481-482.
- Saadet*, nr. 2710 (R. 19 Ağustos 1309): 1-3.
- Saadet*, nr. 3070, (M. 13 Ağustos 1894): 1-2.
- Sabah*, nr. 3624, (8 Kanunievvel 1315).
- Sabah*, nr. 2566, (8 Kanunisani 1312).
- Sabah*, nr. 1628, (11 Şubat 1309).
- Sabah*, nr. 2920, (R. 27 Kanunievvel 1312): 1.
- Sabri Cemil. [Başlıksız]. *İkdam*, nr. 2670, (14 Teşrinisani 1317): 2.

- Sabri Cemil. [Başlıksız]. *Malumat*, nr. 314, (14 Teşrinisani 1317): 1300.
- Sabri Cemil. [Başlıksız]. *Tercümen-ı Hakikat*, nr. 7398, (14 Teşrinisani 1317): 2.
- Safiyüddin. “Kıta”. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2971 (H. 15 Şaban 1305): 1.
- Saint Signy. “A Sa Imperiale Abd-UI-Hamid Khan II”. *L’Orient* nr. 38-39-40. (M. 7-14-21 Ekim 1905): 4.
- Salim. [Başlıksız], *Sabah* nr. 3624, (7 Kanunievvel 1315): 2.
- Salim. [Başlıksız], *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 2.
- Sami. [Başlıksız]. *Tarik*, nr. 3387, (19 Ağustos 1309): 1.
- “Scene Belge-Ottomane”. *L’Orient*. nr. 35-36-37, (M. 3 Eylül 1904): 10-11.
- Servet-i Fünûn*. nr. 256. (M. 6 Şubat 1896): 2.
- Servet-i Fünun*. nr. 494, (19 Ağustos 1316): 401-411.
- Servet-i Fünun*. nr. 592-593, (19 Ağustos 1318): 305-315.
- Sezai. [Başlıksız]. *Çocuklara Mahsus Gazete*, nr. 15, (19 Ağustos 1312): 4.
- Süleyman Tevfik. [Başlıksız]. *Sabah*, nr. 3624 (7 Kanunievvel 1315): 2.
- Süleyman Tevfik. [Başlıksız]. *Sabah*, nr. 4245, (19 Ağustos 1317): 3.
- Süleyman Tevfik. [Başlıksız]. *Tarik*, nr. 4905, (31 Ağustos 1899): 2.
- “Şehrayin”. *Maarif*, nr. 8. (19 Kanunisani 1311): 114.
- “Şehrayin-i Meserret-Karîn”. *Tercüman-ı Hakikat*. nr. 8450, (13 Teşrinievvel 1320): 1.
- Şemsi. [Başlıksız]. *Saadet*. nr. 3070, (19 Ağustos 1310): 1.
- Şeyh Vasfî. [Başlıksız]. *Hazine-i Fünun*, nr. 8, (19 Ağustos 1310): 59-60.
- Şeyh Vasfî. [Başlıksız]. *İkdam*, nr. 20, (19 Ağustos 1310): 2.
- Şeyh Vasfî. [Başlıksız]. *Maarif*, nr. 20-21, (19 Ağustos 1308): 115.
- Şeyh Vasfî. “Kaside”. *Resimli Gazete*, nr. 127, (19 Ağustos 1309): 1007.
- Şeyh Vasfî. [Başlıksız]. *Tarik*, nr. 3387, (19 Ağustos 1309): s.n.y.
- Şeyh Vasfî. [Başlıksız]. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 4545, (19 Ağustos 1309): 2.

- “Şükran”. *Servet-i Fünun*, nr. 1 (1307): 2.
- Şükrü. [Başlıksız]. *Sabah*, nr. 3624 (7 Kanunievvel 1315): 2.
- “Tahdis-i Nimet-Tayin-i Meslek”. *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 1, (19 Ağustos 1311): 2-3.
- Tarik*. nr. 4905, (19 Ağustos 1315): 3.
- Tarik*. nr. 517, (19 Ağustos 1301): 1.
- “Tebcil-i Müessir-i Celile-i Hazret-i Hilafetpenahi”. *Servet-i Fünun*, nr. 494, (19 Ağustos 1316): 404-405.
- ”Tebligat”. *Sabah*, nr. 6458, (10 Eylül 1323): 1.
- ”Tebligat-ı Resmîyet”. *Tarik*, nr. 3731 (18 Ağustos 1310): 1.
- “Tebliğ”. *Mirsad*, nr. 9. (9 Mayıs 1307): 65.
- “Tebrîk-i İyd”. *Mirsad*, nr. 17, (4 Temmuz 1307): 129.
- “Tebrîk-i Memlûkâne”. *Servet-i Fünun*, nr. 77, (19 Ağustos 1309): 386.
- “Tebrîk-i Velâdet-i Pür-Meymenet-i Hazret-i Hilâfetpenâhî ve Arz-ı Şükrân”. *Malumat*, nr. 1, (10 Şubat 1309): 1.
- “Tebrîk ve Dua”. *Servet-i Fünun*, nr. 494, (19 Ağustos 1316): 402.
- Tercüman-ı Ahval*. nr. 1, 1.
- Tercüman-ı Hakikat*. nr. 3059, (19 Ağustos 1304): 1-2.
- Tercüman-ı Hakikat*. nr. 2766 (H. 13 Zilhicce 1304; M. 1 Eylül 1887): 1.
- Tercüman-ı Hakikat*. nr. 4696, (11 Şubat 1309).
- Tercüman-ı Hakikat*. nr. 6753, (8 Kanunievvel 1315).
- Tercüman-ı Hakikat*. nr. 7051, (27 Teşrinisani 1316).
- Tercüman-ı Hakikat*, nr. 7399, (15 Teşrinisani 1317).
- Tercüman-ı Hakikat*, nr. 9158, (22 Eylül 1322).
- Tevfik Mesar. “Cülûs-ı Hümâyün”. *Çocuklara Rehber*, nr. 20, (19 Ağustos 1315): 3-4.

- Tevfik Lâmi. “Kaside”. *Mektep*, nr. 24, (30 Kanunisanı 1310): 485.
- “Üçüncü Müsabaka-yı Edebiye”. *Mirsad*, nr. 19, (18 Temmuz 1307), 147.
- Vakit*. nr. 312, (27 Ağustos 1292): 1.
- “Veladet-i Hümayun”. *Sabah*. nr. 6813 (30 Ağustos 1324): 1.
- “Veladet-i Hümayun”. *Tercüman-ı Hakikat*. nr. 341 (H. 17 Şaban 1296): 1.
- “Veladet-i Mesudiyet-Bahşa-yı Hazret-i Hilafetpenahi Ruz-ı Firuzu”. *Sabah*, nr. 4332 (H. 16 Şaban 1319): 1.
- “Veladet-i Bahir’ül Mesadet Hazret-i Hilafetpenahi”. *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 242, (7 Kanunievvel 1315): 2.
- “Veladet-i Bahirü’s-Seadet-i Hazret-i Hilafetpenahi”. *Çocuklara Rehber*, nr. 39 (H. 20 Şaban 1315/ 1 Kanunisanı 1313): 1-3.
- Y. Nezihe. [Başlıksız]. *Musavver Terakki*, nr: 25 (19 Ağustos 1319): 197.
- Yaşar Binti Kadri. [Başlıksız]. *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr: 126 (H. 3 Rebiyülahir 1315): 2.
- Yaşar Binti Kadri. “Tebrik”. *Hanımlara Mahsus Gazete* nr: 96 (H. 16 Şaban 1314): 2.
- Yaşar Nezihe. “Ulu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine”. *Ayine* nr. 63, (1 Teşrinisanı 1338): 1.
- Yaşar Nezihe. “1 Mayıs”. *Aydınlık* nr. 21, (Mayıs 1924-1340): 547.
- “Yevm-i Veladet-i Hümayun”. *Tarik* nr. 427 (H. 16 Şaban 1302): 1.
- “Yevm-i Veladet-i Pür-Meymenet Hazret-i Hilafetpenahi”. *Mürüvvet* nr. 283 (5 Nisan 1305): 1.
- “Yirmi Altıncı Sene-i Devriye-i Cülus-ı Hümayun Mesadet-Makrun”. *Tercüman-ı Hakikat* nr. 7311, (19 Ağustos 1317): 2.
- “Yirmi Dokuzuncu Sene-i Devriye-i Cülus-ı Hümayun Mesadet-Meşhun Hazret-i Hilafetpenahi”. *Asır* nr. 909, (19 Ağustos 1320): 1.
- Yusuf Nihad, [Başlıksız], *Saadet*, nr. 2710 (R. 19 Ağustos 1309): 2.
- Yümni. [Başlıksız]. *Malumat* nr. 199, (19 Ağustos 1315), 122.

Yümni. [Başlıksız]. *Saadet* nr. 3070, (19 Ağustos 1310), 2.

Yümni. [Başlıksız]. *Sabah* nr. 2066, (7 Kanunisani 1312), 2.

Zeki Megamiz. [Başlıksız]. *Saadet*, nr. 3070, (19 Ağustos 1310): 2.

EKLER

Ek-1

Tezde İncelenen Süreli Yayınlar ve Taranan Tarih Aralıkları

Anatoli: 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899

Asır: 1904

Ceride-i Baytariye ve Ziraiye: 1900

Çocuk Bahçesi: 1905

Çocuklara Arkadaş: 1881, 1882

Çocuklara Mahsus Gazete: 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1908

Çocuklara Rehber: 1897, 1898, 1899

Gayret: 1886, 1887

Hanımlara Mahsus Gazete: 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1907

Hazine-i Evrâk: 1881, 1882, 1883

Hazine-i Fünûn: 1893, 1894, 1895, 1896

İkdam: 1894, 1895, 1900, 1901, 1905

İrtika: 1901, 1902, 1903

L'Orient: 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907

Maarif: 1891, 1892, 1893, 1894, 1896, 1902

Malumat: 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902

Mecmua-i Muallim: 1887, 1888

Mektep: 1891, 1893, 1894, 1895, 1896

Meşveret (Osmanlıca): 1896, 1897

Mechveret (Fransızca): 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908

Mirsad: 1891

Mirat-ı Alem: 1882, 1883, 1884, 1885

Mizan:1887, 1888

Mürüvvet: 1887, 1888, 1889

Musavver Fen ve Edeb:1899, 1900

Musavver Terakki: 1898, 1899, 1903, 1904, 1906, 1907

Resimli Gazete: 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899

Saadet: 1893, 1894, 1898, 1901, 1904, 1908

Sabah: 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908

Servet:1892, 1898, 1899

Servet-i Fünûn: 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908

Takvim-i Vekayî: 1891, 1892

Tarik: 1885, 1888, 1893, 1898, 1899

Tercüman-ı Hakikat: 1879, 1880, 1881, 1882, 1883, 1886, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908

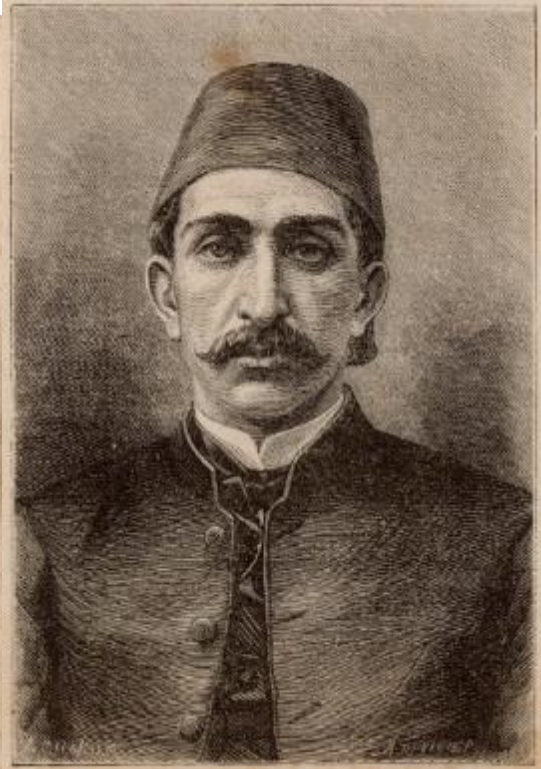
Ek-II

II. Abdülhamid Fotoğraf ve İllüstrasyonları Albümü⁹⁷⁷

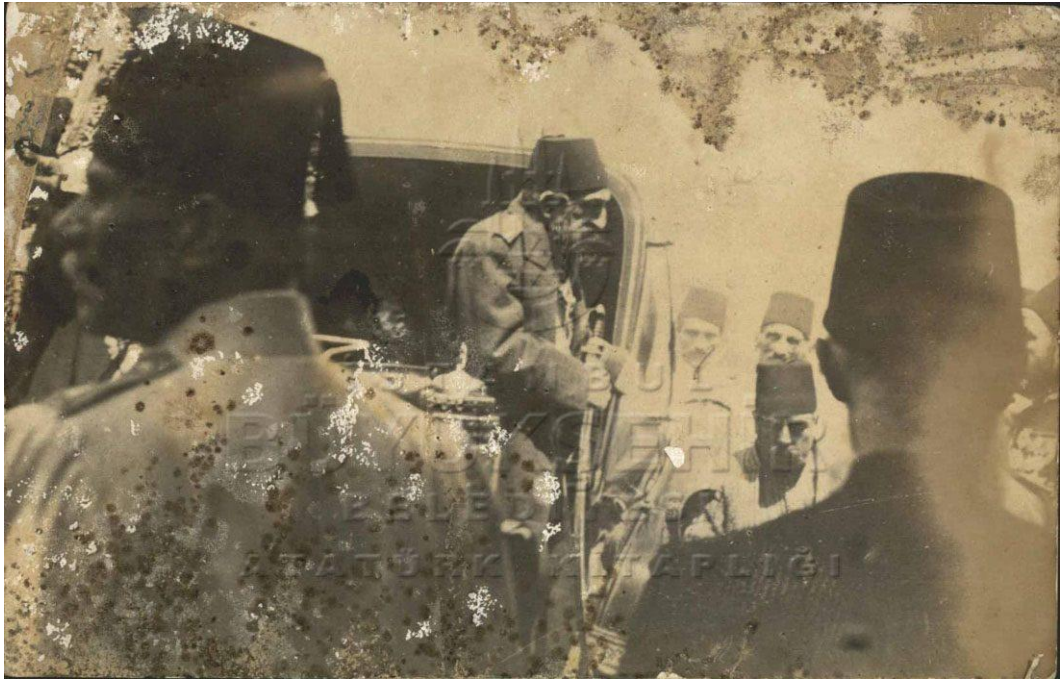
⁹⁷⁷ Albüm, Salt Araştırma Arşivi, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu taranarak oluşturulmuştur.

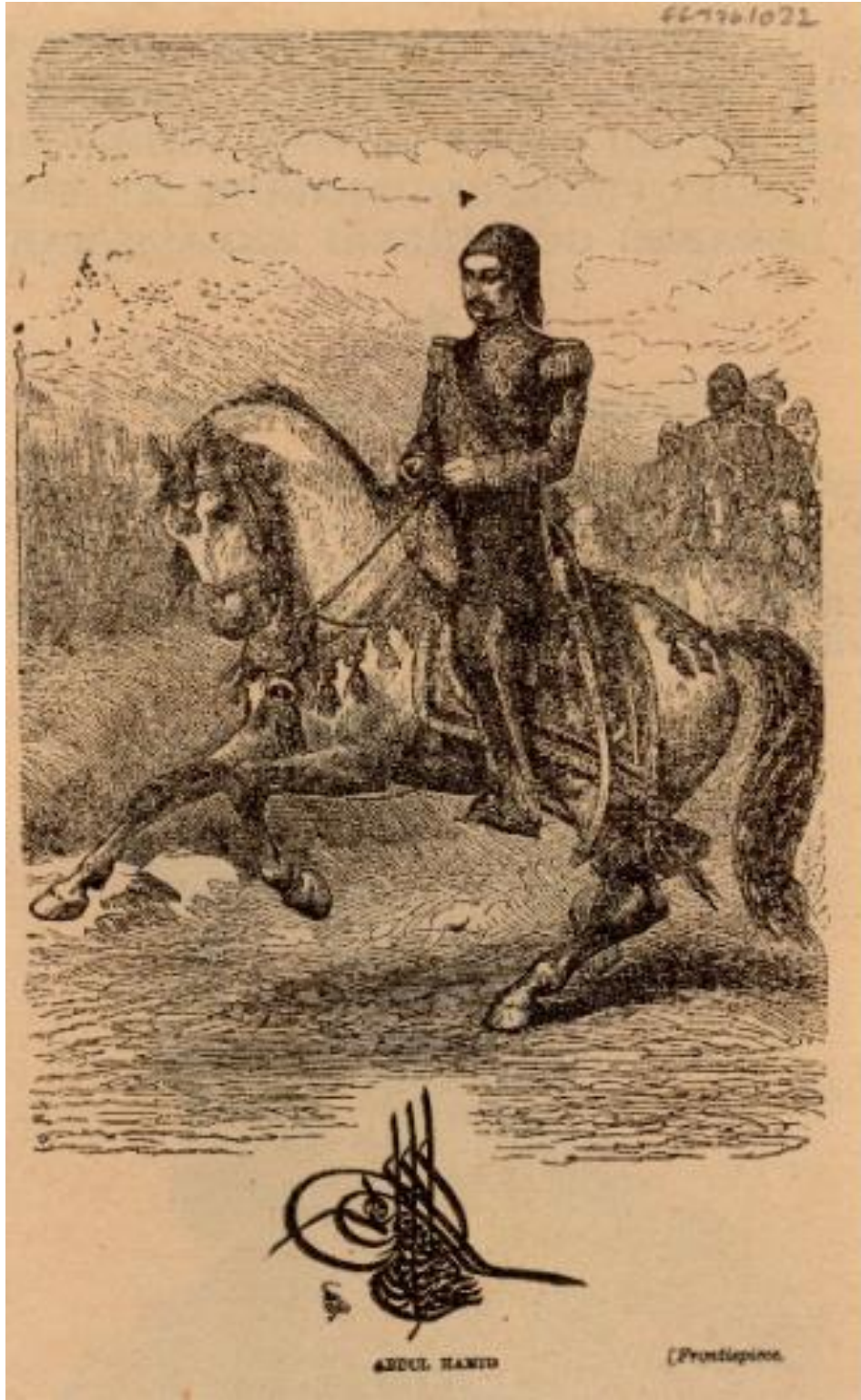

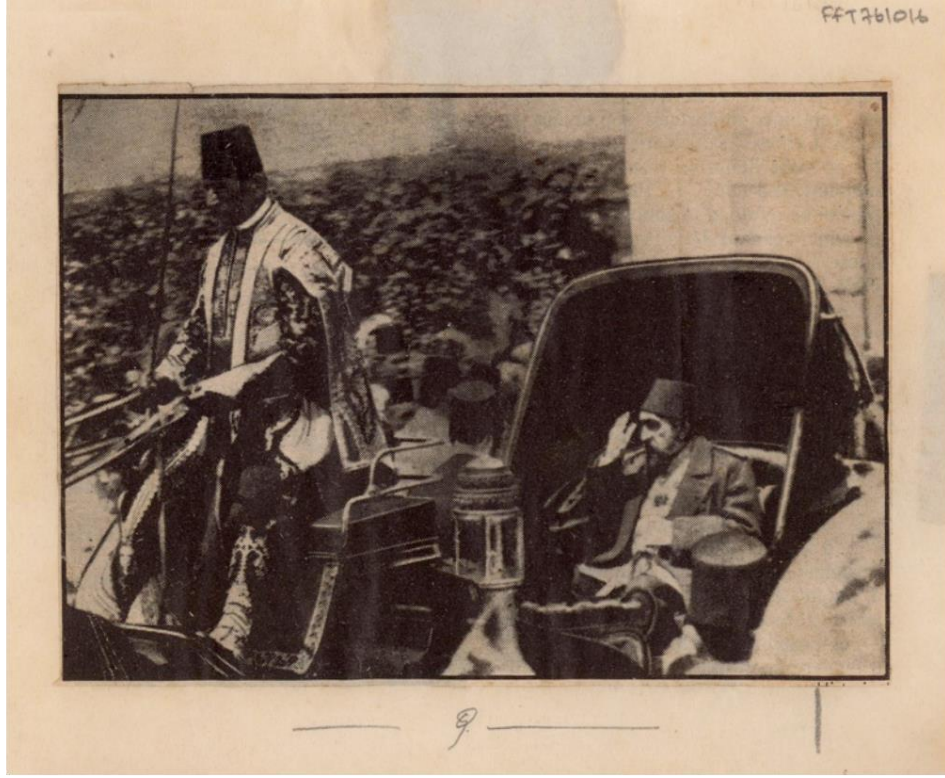

II. Abdülhamid'i Cülusu Esnasında Gösteren Bir İllüstrasyon

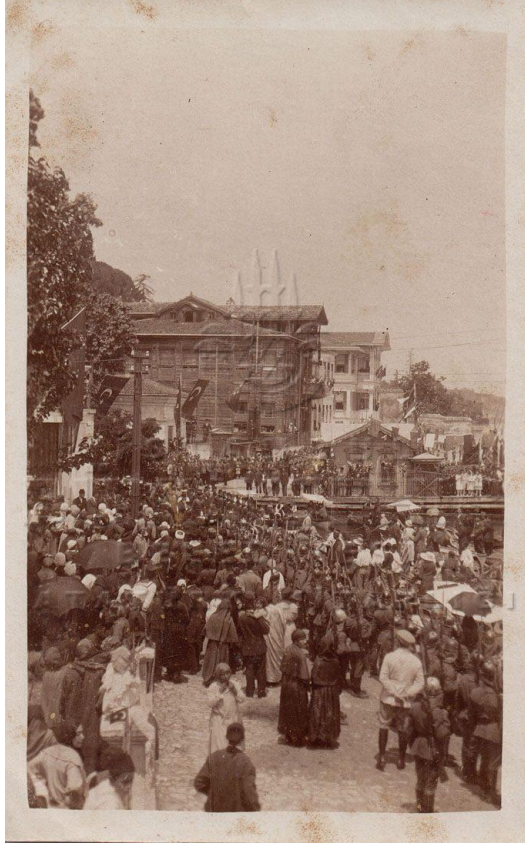
II. Abdülhamid'i Halkı Selamlarken Gösteren Bir Görsel

II. Abdülhamid'in Yıldız Camii'ndeki Cuma Selamlıklarından Bir Fotoğraf

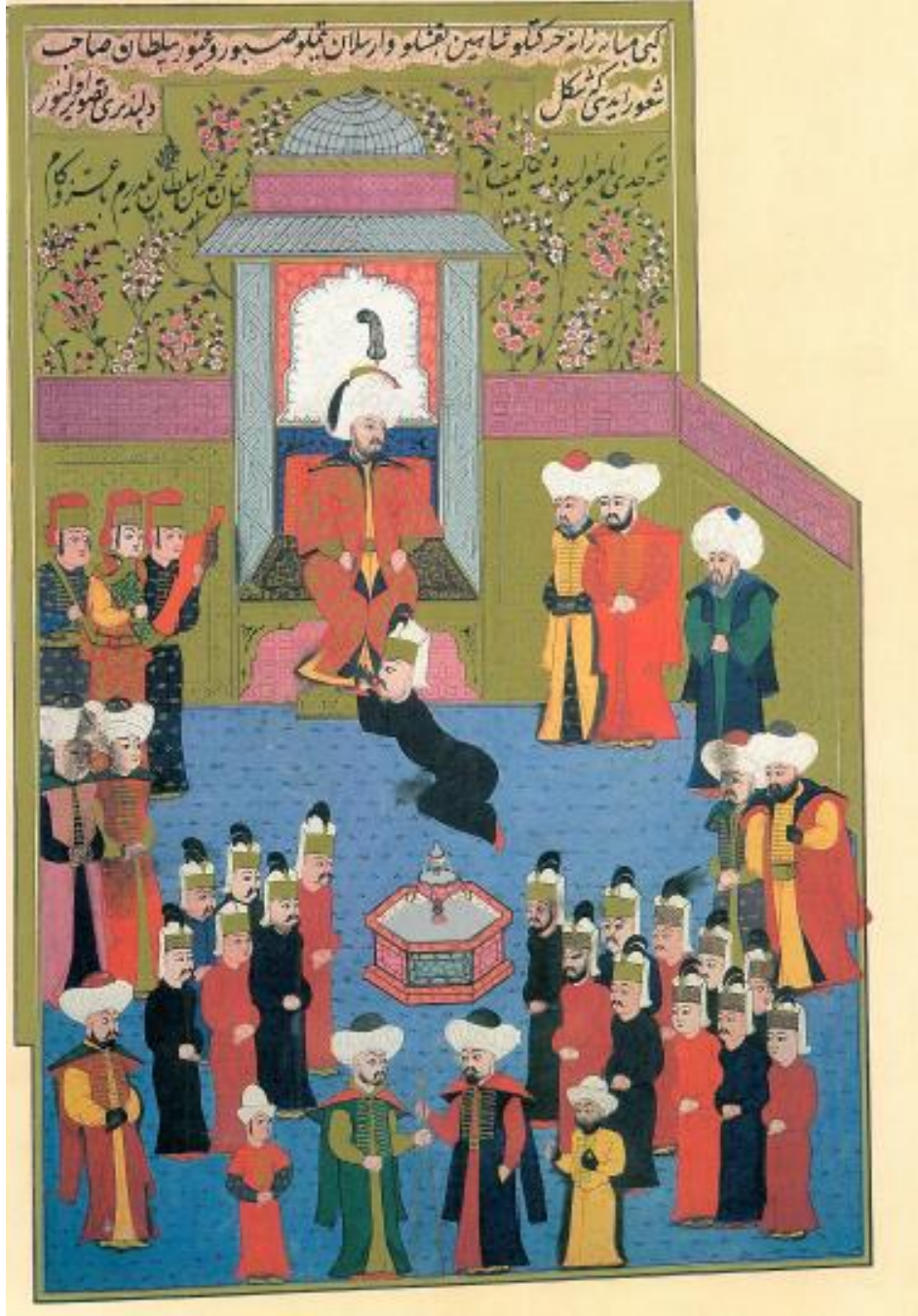
II. Abdülhamid'i Yıldız Sarayı'nın Şale Köşkü'nün Önünde Gösteren Bir Fotoğraf

Sultan Abdülhamid'in Cüfus Töreninde Emirgan'ı Ziyareti

Ek-III

Klasik Devir Osmanlı'da Cülus Törenlerini Gösteren Resim ve Minyatürler⁹⁷⁸

Çelebi Sultan Mehmet'in cülusunu gösteren minyatür

⁹⁷⁸ *Hünernâme Minyatürleri ve Sanatçıları*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık, 1969.

Orhan Gazi'nin cülusunu gösteren minyatür

Konstantin Kapıdağlı'nın III. Selim'in Cüfus Törenini Resmettiği Tablosu (1789)

Ek-IV

II. Abdülhamid Devri Süreli Yayınlarında Cüfus ve Veladet Günü Kutlamaları⁹⁷⁹

1879 senesi Tercüman-ı Hakikat gazetesini veladet günü kutlaması

⁹⁷⁹ Bu başlıkta yer verilen her belgenin kaynağına tezin iç sayfalarında değinilmiştir.

Fransızlar... Hakkında... (Right column top text)

TEJGAZ HAKİKAT

Fransızlar... Hakkında... (Left column top text)

Fransızlar... Hakkında... (Right column middle text)

Fransızlar... Hakkında... (Middle column middle text)

Fransızlar... Hakkında... (Left column middle text)

Fransızlar... Hakkında... (Right column bottom text)

Fransızlar... Hakkında... (Middle column bottom text)

Fransızlar... Hakkında... (Left column bottom text)

Fransızlar... Hakkında... (Right column very bottom text)

Fransızlar... Hakkında... (Middle column very bottom text)

Fransızlar... Hakkında... (Left column very bottom text)

1882 senesi Tercüman-ı Hakikat gazetesini "Padışahım Çok Yaşa" Başlıklı Cülus Günü Kutlaması

تاریخ
سه شنبه ۱۲۹۰ قمری ۱۳۰۹
روزنامه
تاریخ

تاریخ
سه شنبه ۱۲۹۰ قمری ۱۳۰۹
روزنامه
تاریخ

تاریخ
سه شنبه ۱۲۹۰ قمری ۱۳۰۹
روزنامه
تاریخ

تاریخ
سه شنبه ۱۲۹۰ قمری ۱۳۰۹
روزنامه
تاریخ

تاریخ
سه شنبه ۱۲۹۰ قمری ۱۳۰۹
روزنامه
تاریخ

تاریخ
سه شنبه ۱۲۹۰ قمری ۱۳۰۹
روزنامه
تاریخ

تاریخ
سه شنبه ۱۲۹۰ قمری ۱۳۰۹
روزنامه
تاریخ

تاریخ
سه شنبه ۱۲۹۰ قمری ۱۳۰۹
روزنامه
تاریخ

تاریخ
سه شنبه ۱۲۹۰ قمری ۱۳۰۹
روزنامه
تاریخ

تاریخ
سه شنبه ۱۲۹۰ قمری ۱۳۰۹
روزنامه
تاریخ

تاریخ
سه شنبه ۱۲۹۰ قمری ۱۳۰۹
روزنامه
تاریخ

تاریخ
سه شنبه ۱۲۹۰ قمری ۱۳۰۹
روزنامه
تاریخ

تاریخ
سه شنبه ۱۲۹۰ قمری ۱۳۰۹
روزنامه
تاریخ

1885 senesi Tarik gazetesi cülus günü kutlaması

1299

مطرحه و نقل از رساله

ایرطاف و سعادت 1299 اولی و ثانی و ثالثی و رابعی
بروز اعیان عالی و عالی و عالی و عالی و عالی

تاج محمدی و تاج احمدی و تاج محمدی و تاج احمدی و تاج محمدی و تاج احمدی
تاج محمدی و تاج احمدی و تاج محمدی و تاج احمدی و تاج محمدی و تاج احمدی

شماره ۱۰ پاره

تشریح و تشریح و تشریح

تشریح و تشریح و تشریح و تشریح و تشریح و تشریح
تشریح و تشریح و تشریح و تشریح و تشریح و تشریح

تشریح و تشریح و تشریح و تشریح و تشریح و تشریح
تشریح و تشریح و تشریح و تشریح و تشریح و تشریح

پاره اولی و ثانی و ثالثی و رابعی

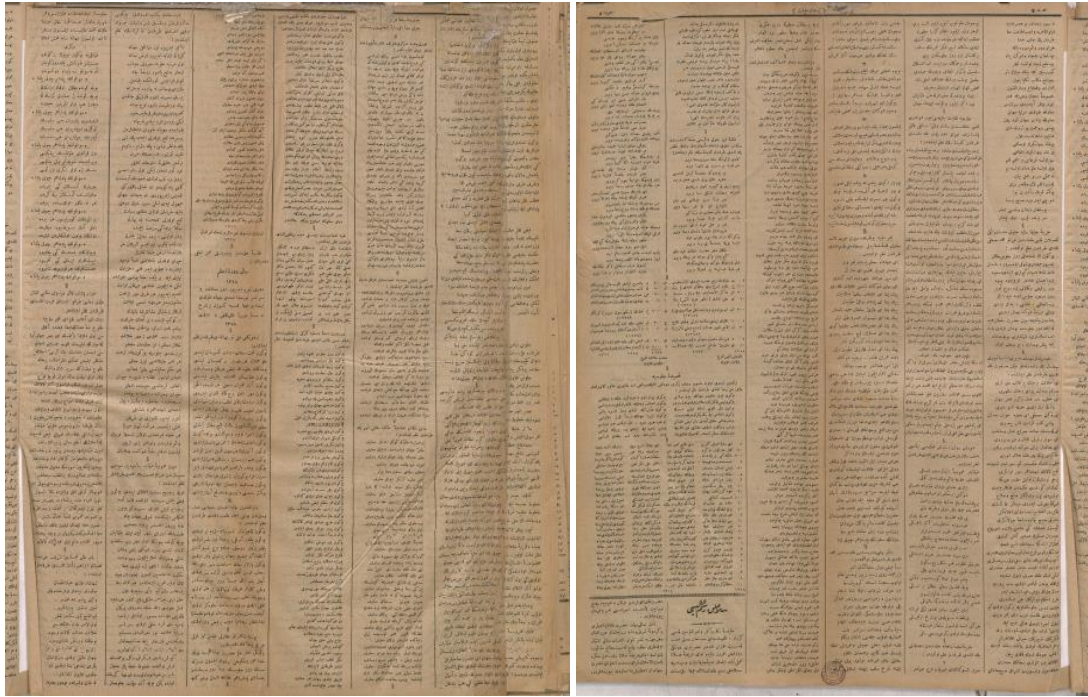
بروز اعیان عالی و عالی و عالی و عالی و عالی

و کون روز جوش بخت جانوس - عاقبت و کون سوز سرور عالم اسلام و عاقبت و کون روز جوش بخت جانوس - عاقبت و کون سوز سرور عالم اسلام و عاقبت	و کون روز جوش بخت جانوس - عاقبت و کون سوز سرور عالم اسلام و عاقبت و کون روز جوش بخت جانوس - عاقبت و کون سوز سرور عالم اسلام و عاقبت	و کون روز جوش بخت جانوس - عاقبت و کون سوز سرور عالم اسلام و عاقبت و کون روز جوش بخت جانوس - عاقبت و کون سوز سرور عالم اسلام و عاقبت	و کون روز جوش بخت جانوس - عاقبت و کون سوز سرور عالم اسلام و عاقبت و کون روز جوش بخت جانوس - عاقبت و کون سوز سرور عالم اسلام و عاقبت
--	--	--	--

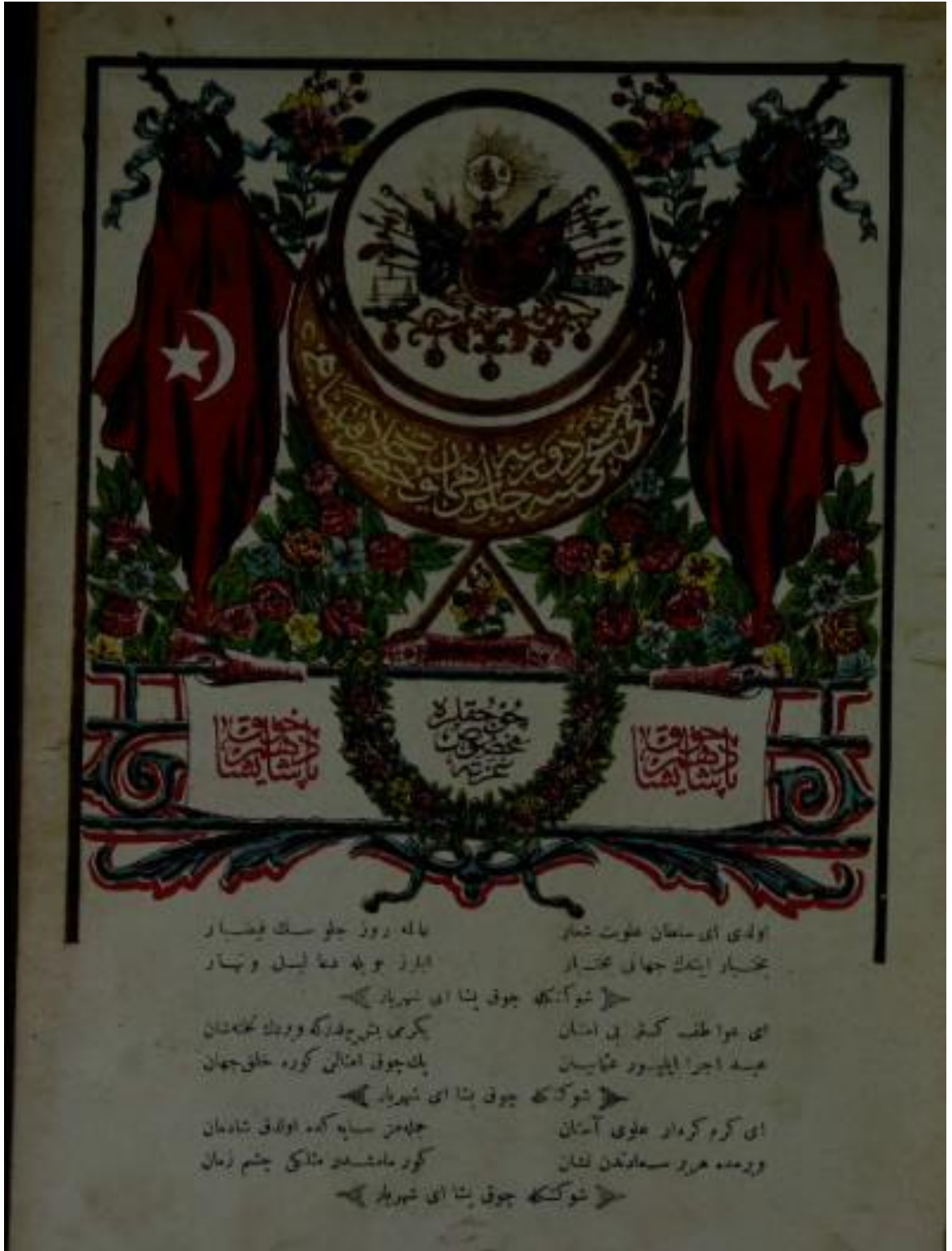
و کون روز جوش بخت جانوس - عاقبت
و کون سوز سرور عالم اسلام و عاقبت
و کون روز جوش بخت جانوس - عاقبت
و کون سوز سرور عالم اسلام و عاقبت

1899 senesi Tarik gazetesi cülus günü kutlaması

Normalde Dört Sayfa Çıkan Tercüman-ı Hakikat gazetesi 1900 Senesindeki 25. Cülüs Yıl Dönümü Sayısına Özel Olarak Altı Sayfa Yayımlanmıştır. Aşağıda 4, 5 ve 6. Sayfalar Görülür.

Çocuklara Mahsus Gazete'nin gazetesini 1900 Senesindeki 25. Cümls Yıl Dönümü Özel Sayısı Kapağı

تاریخ ۱۳۲۷ هـ ق
شماره ۱۰۰
روزنامه هفت روزانه
تاریخ ۱۳۲۷ هـ ق
شماره ۱۰۰
روزنامه هفت روزانه

تبعات

تاریخ ۱۳۲۷ هـ ق
شماره ۱۰۰
روزنامه هفت روزانه

عنوان روزانه تبعات

تاریخ ۱۳۲۷ هـ ق
شماره ۱۰۰
روزنامه هفت روزانه

تبعات

تاریخ ۱۳۲۷ هـ ق
شماره ۱۰۰
روزنامه هفت روزانه

تاریخ ۱۳۲۷ هـ ق
شماره ۱۰۰
روزنامه هفت روزانه

تبعات

تاریخ ۱۳۲۷ هـ ق
شماره ۱۰۰
روزنامه هفت روزانه

تاریخ ۱۳۲۷ هـ ق
شماره ۱۰۰
روزنامه هفت روزانه

تبعات

تاریخ ۱۳۲۷ هـ ق
شماره ۱۰۰
روزنامه هفت روزانه

Tercüman-ı Hakikat, Sabah ve Saadet Gazetelerinin 1908 Senesi Culus Günü Kutlamaları

Ek:

Tercüman-ı Hakikat ve Sabah Gazetelerinin 1908 Senesi Veladet Günü Sayfaları

فی ۱۹ اگستوس ۱۳۱۲

طویلر آیلپوردی :

بولدییم زلفان استبدادن سماعه واصل اولان بوسدا ، آه و این
مشغولان کنی ، دعایمی تحریش ایدور ، دهشت انکیز برمنظره اوکده
بولدیروردی .

عکس پنجه برصصرر فکرت ایشاع این سوس — که اعلان نعل
دیکلر — طویلر ، نایب ایتدن قورتوق املیه بورقل باشه چکارک
فرائن فلاکسه سوقولم . هیات ا حکوم عیجان اولان قلمس تسکبه
موفق اولمدم . قراکلی برکجهده بیان نهاید قان — خیالات و اوهام
ایه رعتمدار — برمصومک شهزاد سلامتہ بدل مزارستانه تصادق کنی او
منظره مظاہرور قاروشنده منظرہ قائم .

دوشونبورم .

ر ، آیلان طویلرک اسبابی ، رده سروره مقابل امت غنایمک
آکھاری .

دوشونبورم :

گاه ، شهزاد ترعدن اسللا تحرق ایشیرک تثبیت امور عباد و علما
و فضلالی اسلامیہ حرمت و محتاجین مکہ مساوات ایشکده موظف اولان
پادشاهلرک مقام خلافتہ بوم جلوسلری عھتر احوالک سؤ استعمالی ، گاهده
اعالی ایشاف ایدرک مکہ بارکران اولان وجود منورسک عافلهسی ایچون
باشه جایری ، قاکلری ، ارازی طویلر بوب حرمتہ دولی ، بیت المال
ملک اسراف این خان پادشاهک ظلم و انصافه قارشو لندمک اطاعتی ،
مقامده خودبرورامسی بولده امتیازات ملیک بدایلیه کیمسه خواھشکر
اولان حکمدار منورک مجاوزتہ سیر این ملک حالی :

« بی صبر اول قادر فکر نوردنکه بز

ایروز تقدیس استبدادی شهر آن ایله »

یتن کرار ایدرک اغلامه باشلام . شوکوچک باشنده عشق حرمت
ایله کورمه دیکم جفا ، چکمه دیکم منتقلرک آز قلش اولدی بی سالدن
اغلامه نیه بیکاه قللام . چونکه خاطر مجروح ، راه حیدمکی اشطراک
ذوقیایدیر . دعا درین دوشوندم . شوملی ایله و ایدار آرام اولدم : بو
آکار شادمانی ملت طرفدن اجرا ایدلیور ، بوطویلر ، تنکیز عوتہ استبداد
اولان برکروه عھدودک اثر جهل و اعتسافیدر . بوقه ملت آغلیور ، ملت
دردی حس ایشدر .

فکر ، ام ، ایچنده بولدیردیم زندان ، بولرلر لقمه اسامت
خوان اولدی . مثل اولدم . مثل م . عزم و فکرم هر زمانکی شدنی
محافظه ایشکدور . یازین اذ اوزاق منقابه کونده ریلپورم . عاقبتده معاهدده

بروام اولک قارداشلرم .

« مودوعدر بوکون بزہ ناموسی ملک »

ن . ی .

استانولن :

بکری بیدیری ، ستمک اک منحوس کونی عبدالجیدک جنالی نعتی
نصب ایشدی بوم مشوم تشکیل ایدور . بولدن شامتل ، بولدن نخوستلی
کون بحری ایشک « شرکتا » اقدمزک قینده محبت حرمت آرامق قدر
محالدر . اغتوسک اولطوزنجی کونه مصادف جلوس طمانت مأموس
حیدی ایچون ایک هفته اولدیری اسدفا نامی اشدمک ارباب دنانت ندادرک
باشلامشدری . وطنک فریلدی ، ملک اکتیس . حریتک و اولاسی
ایقتدرامک ایچون ظالمانه تنکیز ، مشوماته سرتر ، رذیلا مدهاھتر
تریب اولپوردی . فقط چهارشنبه کونی ساعت اتی بچقمده باشلان ارمن
قیامی ، حکومتک محز وتردی سیدله اهلیک مداخلسی . بخت سوقا
قرینک مذبحه شکلی آسلی ، خیرمرک دهشتل یاطردیلری ایشک رنگنی
دکندیردی . بولده برحکمداره بخت اولدیچون مدان معجوره ملک
اک بدیحی اولان استانبولده برک خیرمک موجود اولدیندن امین بولان
حکامی و حوادث دهشتدن تریدی . قاتا اوباش عتقی بیسون اولدی .
برآده عینی رایشه دار یکمکیقی ناقص درت بش امر و بروردیک برحاله
سوقدی . ارنبرک بوقیامدن وکیله خبر آغش . باققی نامه حلقینه .
شیفت بولمسه دار رده اراده جیشیدی . ایتنه بوخنده ایک ارنبر
باقده بوزارجه خیره و دیانت سوقدرق ضبط ایدیلر و باققی دهشت دوشور .
دیله . بودعه ارمن قیامی روسلرک حاضرلیدی . ارباب جنایت و احتلالی
بوسیدن نیدوفله ماقیموقک حجاب ایشدی متواردر . باقتمک باسدی
زمان باقجه سفردان اول نیدوفک بت اوشه گسی . ماقیموقک حکامی
نهدی . باقده کچه ایشدی زمان قرمز قاره یاش مندیل آکوسترک
کندی ظاندیرسی ، پشداران جنایی سلا و پوره ارکابی بوتواری حقیقت
تنکته سوقله کلمات ایشدر .

کرک باقهدن ، کرکسه بک اوغلی متصرفلی دارهسته متصل خزینہ
خاسه املاکتندل بررزی دکاندن . صدایهده متمد اولردن آیلان خبر
له اورتلق ثلاثی و عیجان ایچنده قلش ، حکار کندی شاشیرمش ،
ستوه صدراعظم امر و برمکن ناجیز بولش اولدیندن حکومتک بوطیله
سرکی و محزی کورن اهالی وطنہ مدافعه نفسی باذات اجراہ باشلامشدر .
بودهشتل قال جمیه قدر سوردی . بوقته متؤلمه هب حکومتک محزی
سبب اولدی . ارنبرلر خبره طابعه آتوق کرک عسکردن کرک اعالیدن بر
طسائر مصومینی حرج و اتلاھ جرأت ایشدیلر ایچون حقیقه جانیه حرکت

Ek-V

II. Abdülhamid Devri Cülus ve Veladet Yıl Dönümlerine Dair Çeşitli Belge,
Fotoğraf ve Efemeralar

II. Abdülhamid'in 25. Cülus Yıl Dönümü Vesilesiyle Ticaret Odası'na Takdim Olunan
Tebriknâme⁹⁸⁰

⁹⁸⁰ BOA Y.EE. 57/3

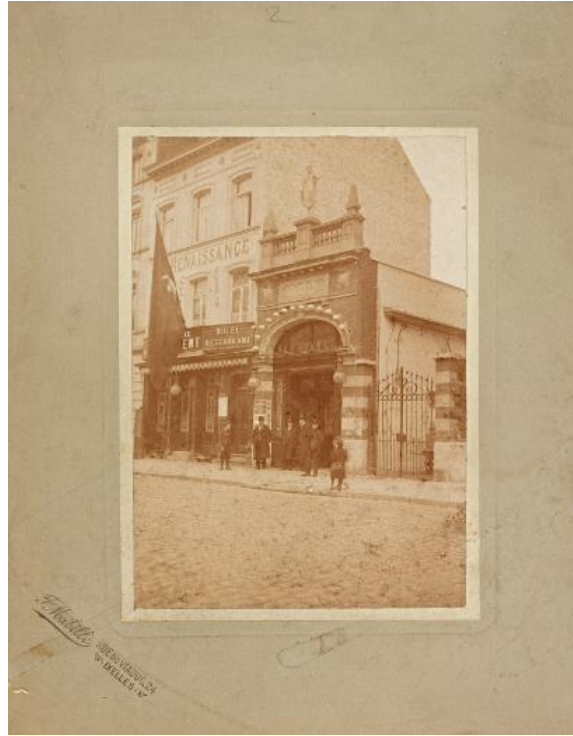
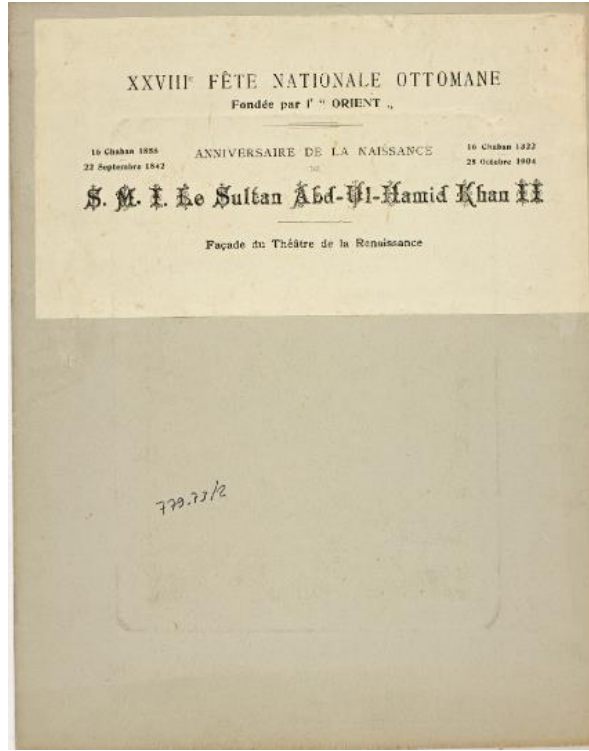
“25. Sene-i Devriye-i Cülûs-ı Hümâyûn Törenleri: Öğretmenleri ile Birlikte Mektep Talebeleri”⁹⁸¹

“25. Sene-i Devriye-i Cülûs-ı Hümâyûn Törenleri: Ellerindeki Bayraklarla Kutlama Yapan Kız Çocukları”⁹⁸²

⁹⁸¹ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu

⁹⁸² İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu

“Sultan II. Abdülhamid’in Doğum Günü Münasebeti ile Rönesans Tiyatrosu’nun Kutlama Kartı”⁹⁸³

⁹⁸³ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu

*Niğde Hükümet Konağı Önünde II. Abdülhamid'in Cülus Yıldönümü Münasebeti ile
Yapılan Merasim*⁹⁸⁴

⁹⁸⁴ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra basılan, II. Abdülhamid'in Görseliyle Birlikte
“Padişahım Çok Yaşa” ile “Hürriyet” Musavat” ve “Uhuvvet” Yazılı Üç
Kartpostal⁹⁸⁵

⁹⁸⁵ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi

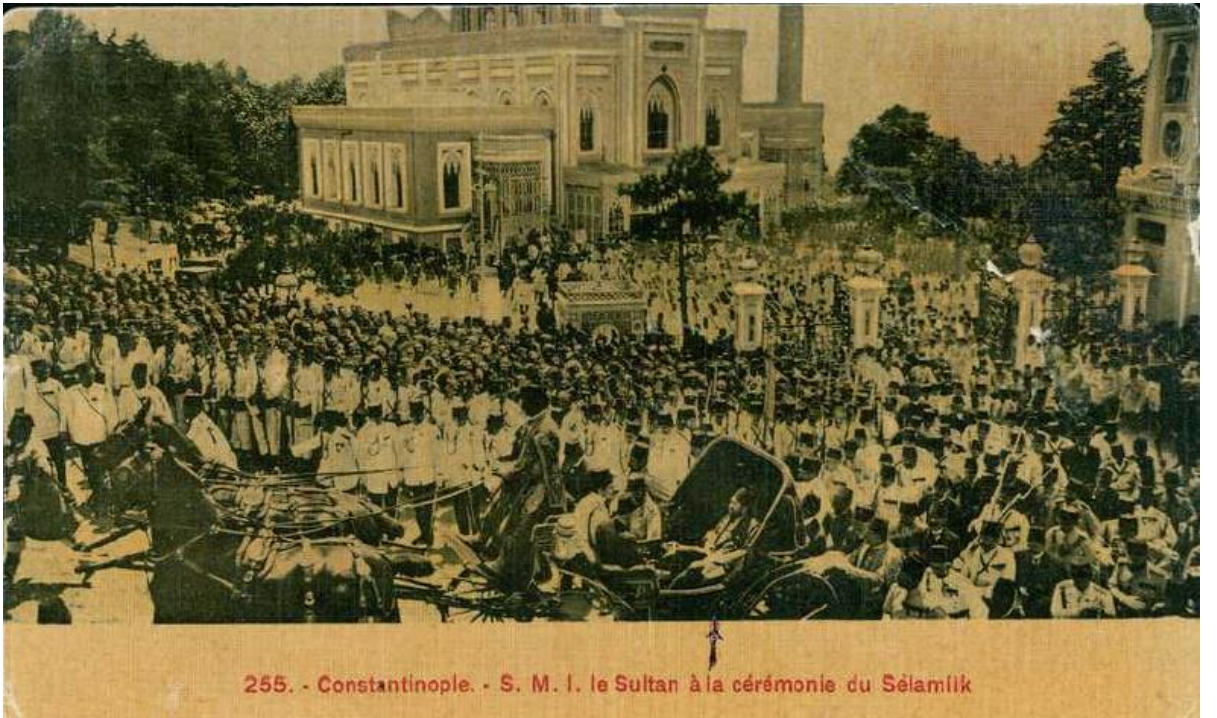
II. Abdülhamid'i Gösterir Bir Kartpostal⁹⁸⁶

⁹⁸⁶ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi

II. Abdülhamid ve Alman İmparatoru Wilhelm'in Bir Arada Olduğu Bir Kartpostal⁹⁸⁷

⁹⁸⁷ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi

*II. Meşrutiyet'in İnanından Sonra İlk Cuma Selamlığına Giden Sultan'ı Gösteren
Kartpostallar⁹⁸⁸*

⁹⁸⁸ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi

1905 senesinde II. Abdülhamid'in 30. Culus Yıl Dönümü Vesilesiyle Hamidiye Etfal Hastanesi'nde Sünnet Edilen Çocuklar⁹⁸⁹

⁹⁸⁹ İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi

Ek-VI

Tebriknâme Seçkisi

[Başlıksız]

Görmemişlerdir kimseler hiçbir zaman
Böyle bir şah-ı adalet-iktiran

Âleme meşmûl rahm ü şefkati
Eyliyor dünyayı lütfu şâdman

Mülkünün imarıdır endişesi
Sa'yının esmarıdır emn ü eman

Cümle icraati dâd ü merhamet
Bendegânı cümleten hep kâmran

Bir mülk-i haslet mülk-i metbû ömr
Kim misalin görmemiş çeşm-i cihan

İftihar eyler bugün sükkân-ı arz
Bende olmakla o şaha bî-kemal

Ecnebler adaletin hayranıdır
Lütfunun da esiridir İslamiyan

Fıtraten meyyal-i ilm ü marifet
Olduğu her hâletinden müsteban

Meslek-i fazl ü taallümde o şah
Vermede her gün büyüklükten nişan

Pişvamızdır terakkide bizim
Îtilâda muktedâ-yı bendegân

En büyük burhan ise şu hâlimiz
Kim kadınlar sayesinde hâme-ran:

Adlini âsarını tavsif için
Her gece her gün hülâsa her zaman

Bu duayı bendesi acz Nigar
Eyliyor âverde-yi kalb ü zeban

Ol şah-ı âliyi zât-ı kibriya
Ömr ü ikbaliyle etsin câvidan

Nigar bint-i Osman
Hanımlara Mahsus Gazete, 1895

[Başlıksız]

Cülusun padişahım bir sabahü'l feyz-i ümmettir
Vücudun hâver-i İslam'a hurşid-i adalettir.

Cülusun âfitabın talatından tabdar oldu
Buna mehtap ile çarh-ı felek rahşende hüccettir.

Cülusun Hakk'a doğru açtı şeh-râh-ı nûrânî
Vücudun rehber-i nev meş'âl semt-i hidayettir

Cülusun kıldı her Osmanlının ümidini tecdid
Gönüller hep saadet-yab feyz-i sermediyettir.

Cülusun ey şehinşah hümâyun-ı tâli-i İslam
Serir-i devlete mecd-âver emn ü selamettir

Cülusun padişahım müntehâ-yı akdes aman
Cülusun padişahım mebde-i ikbal-i devlettir

Terakki devridir edvar içinde ahd-i şahanedir
Ki reşk-i mâsebaktır, câlib-i enzar-ı hayrettir

Hikâyat-ı selef nâkıs veya efsanedir lakin
Sana ait kasâid gayr-ı zaid hep hakikattir

Müşevvik, mültefit-i zıllullahısın ki sayende
Bütün efkâr-ı pertev-pâş irfan ü fazilettir

Heman şepher-küşâ-yı feyz ü ikbal oldu hâliyle
Bu gün âlem-i küşâyış beyn istikbal-i devlettir

Heman şükr-güzar-ı nimet ol ey bahtiyar ümmet
Ki adil bir halife mülke hakdan bir inâyettir

İlâhî nur-ı rahmetten mi halk ettin o sultanı
Ki halka ettiği hep merhamettir, hep mürüvvettir

Cihanı kıldın ihya ey velinimet-i âlem
Atâya ruh-ı bahş-ı mürdegân fakr u zillettir

Semaya çıkmadan feryad, eder imdadın istikbal
Melekler belki alkışlar bu hâlin başka halettir

Musibet dideler olmaktadır dil-sîr ihsanın
Bu eltâf-ı seniye padişahım pek isabettir

Bağışlar mülke zâtın ya emirü'l müminin Allah
Vatan evladına her lutf-ı şahanen übüvvettir

Hulûs-ı kalp ile Osmanlılar “amin” deyin zira
Duamız sıdk ile oldukça makrun-ı icabettir

Safa tahtında Hak Sultan Hamid’i payidar etsin
Ki zat-ı akdesi tac-ı ser efrad-ı ümmettir.

İsmail Safa
Resimli Gazete, 1882

[Başlıksız]

Yine her tarafta şenlik
Yine halk şâdmandır
Bu ne dil-fürûz âlem
Bu ne dil-küşâ zamandır
Şu ne mükevkeb âsmâni
Sanırım zemine ma'kes
Diyorum bakınca bahre
Yere inmiş âsmandır
Nice mehtap-ı garrâ
Bu şeb oldu leyle pirâ
Hele sûbesû kanâdil
Ne latif kehkeşandır
Yine Hakk'a arz-ı şükran
Ediyor bütün lisanlar
Şuara-yı kaside-perdaz
Fukarâ-yı dürud-ı hândır
Yüzü güldü cümle nâsın
Günüdür bugün sipasın
Melekût şüphe etmem
Ki cihanla hem-zebandır
Bugün oldu padişahım
Mütesâdif cülusun
O münasebetle yer yer
Görülen şükûh u şandır
Ne büyük şeref kazandı
Bu cihanda âl-i Osmani
Yaşayan adaletiyle
O celil-i handandır
Sana yadkâr ecdad
O fazilet ey şehinşah
Bakılırsa her aradan
Buna huccet-i ayandır
Bugün işte yâr u ağyâr
Kalıyor demekte muztar
Ki o şanlı dūdmanın
Şerefi Hamid handır
Daha on sekiz yıl evvel
Eseri görülmüyordu
Görülen terakkiyatın
Ki müselle-i cihandır
Bu kadar zaman içinde
Ne büyük muvaffakiyet
Bu azîm-i mazhariyet
Hele reşk-i hasr u ender
Ne eserler ettin icat
Olamaz karin ta'dad
Himemat-ı hüsrevânen
Müteassirü'l beyandır

Nice bin fakir mesrur
Nice bin harabe memur
Bütün ehl-i ilm ü irfan
Şu zamanda kâmrandır
Sana ey velinimet
Ediyorum “safa” dualar
Sana yazdığı kasâid
Şuaraca hırz u candır
Yine bir kasidecikle
Ediyorum cülusu tebrik
Alenen belîğ-i hâmem
Ki umuma tercümandır

İsmail Safa
Sabah, 1893

[Başlıksız]

Kıldın envar-ı maarifle cihanı ruşen
Eyledin neşr-i adalet ile mahv-ı bîdad

Bendegân-ı lütfun ile secde-i ber-şükür eder
Dillerinde lemean etmede envar-ı vedad

Can feda etmeyi bir şey mi sayar rahında
Doludur pertev-i hubunla kulûb-ı ecnad

Dehrin asayışine etmedesin bezl ü cevad
Saye-i merhametinde bütün âlem dilşad

Hiçtir lütfuna nispetle atâ-yı hâtim
Reşk eder pertev-i idrakına zihn-i vakkad

Sen şah-ı mâdelet ârâ-yı hükm-i mişvarın
Hiç mümkün müdür evsafını etmek tâdad?

Nef'i-yi mucizeni olsa dahi eyleyemez
Midhat-ı zât-ı hümâyunu bihakkın irad

Rütbe-i vasfını idrak edemez... beyan
Aczini müterif ol eyleme teksir-i sevad

Farzdır bendeye ol şah-ı maâli cahın
Eylemek ed'ie son tac-ı kitab-ı evrad

Sıdk ile el açarak başla duaya Vasfi
İsticâbet eder elbette hüdavend-i ibad

(...)

Sayesinde edelim böyle nice şehrayın
Ola her bir günümüz gıpta-yı feza-yı a'yad

Şeyh Vasfi
Hazine-i Fünun, 1894

[Başlıksız]

Subh-dem doğmuş görünce âfitab-ı enveri
Nurdan yekpâre bir âyine sandım hâveri
Cûya düşmüş nev-nihâlânın güzel yaprakları
Cûyu okşar gülşenin bâd-ı letâfet-perveri
Âsuman mâî, bulutlar penbe, zerrin âfitab
Hangisinden hoşlanır İstanbul'un şairleri?
Neşr-i envar etti hurşid-i cihan zanneyledim
Meşrikin üstinde doğmuş sırma saçlı bir peri
Bir semâvî renk ile izhâr-ı şevk eyler idi
Saf idi İstanbul'un bahr-ı letâfet-küsteri
Bir ilâhi şule kıldı gark-ı envâr-ı Hüdâ
Âsumanı, hâkdânı, gülistan-ı ahdarı
Bir behişt-âbâd idi hurrem-bahâr-ı kâinât
Cûybâr eyler idi tanzir güya kevseri
Bir havâ-yı dil-firib eylerdi ta'tir-i meşâm
Neşr ederdi âsuman dünyaya bû-yı anberi
Nürlarla kainât olmuş bütün zinet-fezâ
Görmeyenler var ise görsün bugün zib ü feri
Nura gark olmuş cihân, envâr içinde âsuman
Âsumana hâkdân bahş etti zib ü ziveri
(...)

Ol şehinşâh-ı chân-ârâ ki fark-ı pâkinin
Kâinâtin âfitâbı olsa layık efseri
İftihâr eyler idi dünyaya karşı tâ ebed
Çâker-i dirinesi olsaydı dehrin kayseri
Satveti, ulviyyeti, kudsiyyeti mağlub eder
Zâl'in oğlu Rüstem'i, Dârâ ile İskender'i
(...)

Oldu reşk-endâz-ı ef'âli hezârân kişvere
Kıldı meclûb-ı kemâlâtı hezârân kişveri
Hazret-i Sultân Hamid-i pur-adâlet kim anın
Her işinde feyz-i eltâf-ı Hudâ'dır rehberi
Padişah-ı ma'delet-pirâ, kerem-kâr-ı cihân
Tacdar-ı mülk-i şân, askerlerin tâc-ı seri
Eyledi lutfu bahâristân-ı şarkı gark-ı nûr
Bir behişt-âbâd-ı feyz etti cihânda her yeri
Kıldı minnetdarı lutfuyla her ehl-i dânişi
Var mı böyle âlemin şâhen-şeh-i dâniş-veri
Öyle bir şâh-ı chân-ârâ-yı vü âlî kim olur
Her işinde lutf-ı hallâk-ı cihânın mazharı
Hisse-yâb-ı âtîfettir çâker-i dîrînesi
Feyz-yâb-ı mefharettir bende-i fermân-beri
Afitâb-ı burc-ı devlettir o şâh-ı kâm-kâr
Pertev-efzâdır nücûm-ı âsumâna leşkeri
Mecma'-ı feyz-i Hüdâ'dır tab'-ı kudsi tıyneti
Matla'-ı nûr-ı Hudâ'dır tâli'-i su'd-ahteri
Nâm-ı pâki şule-pâş olmaktadır her âleme

Nûra müstağrak eder unvânı her an minberi
Şeş cihâtı pençe-i derd ü elemden hıfz için
Sâye saldı âleme adl-i hûmâyûn şehperi
Her zaman bir mäh-tâb eylerdi dehri şule-zâr
Mâh-1 pertev-âver olsa cevher-i engüşteri
Hâkdânı gördüğü günden beri çeşman-1 çarh
Görmemiştir öyle bir sultân-1 kudsi-peykeri
Ol şehinşâh-1 cihânda içtima etmiş hemân
Zât-1 pâki dehri teşrif ettiği günden beri
Fikr-i Osmâni, Ebübekir'in uluvv-i tıyneti
Adl-1 Fârûkî, kemâlât-1 cenâb-1 Hayderi
Ey şehinşâh-1 cihân, ey âfitâb-1 ma'delet
Sensin ancak pâdişâhân-1 cihânın serveri
Âlem-i nûr oldu âlem-sâye-i lutfunda hep
Pertev-i satvetle tenvir eyledin bahr ü beri
Askerin eytâmını kıldın sürûr-âver bütün
Pâdişâhım eyledin ihyâ unümen askeri
Lutf u ihsânın garik-i hayret eyler Hâtem'i
Nerde kaldı artık âsâr-1 atâ-yı Caferi
Berk urunca lem'a-yı pertev-nisâr-1 satvetin
Asümânın şerm-sâr oldu nücûm-1 ezheri
Gösterip dünyaya isr-i pâkini peygamberin
Ey hilâfet mihri hoşnûd eyledin peygamberi
(...)

Etme tatvil-i makâl arz-1 dua kıl ey Celâl
Arz-1 rahmanın o dem âmin desin kudsîleri
Ömrünü, iclâlini Allah müzded eylesin
Mülkü ihyâ kılsın âsâr-1 adâlet-perveri
Gönlinü şâd eylesin lutf-1 cenâb-1 Kibriyâ
Feyz-i rühâniyyet-i peygamber olsun yâveri

Mehmed Celâl
Maarif, 1891

Cülusiye

Ruz-1 firuz-1 cülus şah-1 hurşid-i haşem
Eyledi çehre-i âfakı seraser hürrem

Subh-i rahşan u müniriyle sema-yı tâbende
Eser-i mihr-i latifiyle münevver âlem

Gündüzü şevk ile sabah u seher-i lâhûti
Gecesi pertev ile leyla-yı gülizâr-1 âram

(...)

O şehinşah-1 felek-i mertebe kim layıktır
Serfürû eylese iclaline mihr-i âzam

O cihanbân-1 sema-yı kevkebe kim ahrâdır
Neyyir-i tâlii hurşid ile olsa hemdem

(...)

Bârekallah zehî sahib-i feyz-i huydur
Bende-i satveti İskender ü u Zâl u Rüstem

(...)

Hâme-i mucize ki levha-yı tebcil üzre
Vasf-1 garrâ-yı hümâyununa ettikçe rakam

(...)

Öyle bir âdil-i devran ki olur her lahza
Germî zahm-1 kulûb-i fukarâya merhem

(...)

Taht-1 şahanesine eyledi vaktâki cülus
Şevk geldi adem-i âbada firar eyledi gam

Devrine devr-i maarif denilirse şayan
Oldu bünyan-1 fûnun lütfun ile müstahkem

Ruz-1 fitruz-1 cülusunda zekâvet güneşi
Saltanatla ufk-1 mârifete bastı kadem

Bir zaman lâl idi erbâb-1 suhan şimdi eder
Neşr-i envar-1 füyûzat mesih-i Meryem

(...)

Ben ki tarih-i selâtin-i izamı yazdım
Yazmamış kimse onu şiir ile benden akdem

İftiharım Şu ki sayende yetiştim ben de
Abd-ı memlûkun olan Şairi görsün âlem
(...)

Yetişir tab'ını tavsife ne hacet biliriz
Ey Celal eyle dua Şimdi duadır elzem

Ta ki hurşid-i ziyâ-bar sipihr-i gerdan
Eyleye Şevk ile tenvir-i bahar u Őebnem

Ruz u Şeb-i Hazret-i Sultan Hamid'in Allah
Kalb-i prnur-ı hmâyununu klsin hürrem

Mehmed Celâl
Hazine-i Fünûn, 1893

[Başlıksız]

Bir şerefli ruzdur takdise şayandır bugün
Halk-ı âlem serteser mesrûr u şadandır bugün
Çehrelerde baksan âsarı nümâyandır bugün
Sanmayın kim şad ancak nevi insandır bugün
Sâkinan-ı âlem bâlâda şadandır bugün
(...)

Şah-ı devran-ı hazret-i Abdülhamid-i kâmkâr
Saltanat-ı zat-ı hümayunuyla eyler iftihar
Böyle bir metbû ile olmaz mı ümmet bahtiyar
Zîb-i nev-renk-i hilafet, şah-ı fârukî şiar
İzz ü ikbal ü saadetle cihanbandır bugün
(...)

Maksad-ı şahanesi imar ü tanzim-i bilâd
Her zaman endişesi terakkiye ahval-i ibad
Mülk ü millet saye-i lütfunda hep âbad u şad
İşte bir böyle şah-ı deryâ-himem, âli nejad
Taht-ı Osmani'de sahib-i emr ü fermandır bugün

Devridir devr-i terakki, kemâlât-ı beşer
Eylesen iman ile bir kerre etrafa nazar
Pîş-i çeşminde olur peyda nice âli eser
İşte mekteplerdir onlar kim maarif neşr eder
En küçük bir memleket bir dâr-ı irfandır bugün
(...)

Hak teali taht-ı iclalinde kılsın müstedam
Mülkünü memur, a' dâsın rehin-i inhizam
Devletinde halk-ı âlem eyleisn ıyd-i müdam
Fahr edip herkes reşad âsâ desin her subh u şam:
Padişahım hazret-i abdülhamid handır bugün

Fâik Reşad
Hazine-i Fünun, 1894

Tebrik-i Yevm-i Cülus-i Maali Menus Hazret-i Hilafetpenahi

Câ-nişin fahr-1 âlem, zıl-Rab-1 müstean
Dâd-1 bahş nevi âdem, mefhar-1 Osmaniyan

Hazret-i Sultan Hamid Han-i maâli saye kim
Zatındır kân-1 adalet, maşrık-1 envar-1 şan

Verdiği gündün beri o reng-i âliye şeref
Kıldığı mülk ü devleti müstağrak-1 adl ü eman

Hak taali daim etsin şevket ü iclal ile
Saye-i şahanesinde olsun âlem şâdman

Nazif Süruri
Hazine-i Fünun, 1893

[Başlıksız]

Rûz-ı firûz-ı muâdil gurre-i garrâ-yı abd ve şeb-i şeref-i efruzu numune-i nema-yı
meyamin leylatü'l kadir-i said olan cülus-ı maâli-i me'nûs hazret-i hilafetpenahi
yevm-i mesudinin tebrîği vesilesiyle medâyh-i mukaddese-yi hazret-i padişahiyi
mutazammın olarak mektubi-i cenab-i seraskeri şair şirin güftar atûfetli muhtar efendi
hazretlerinin nazm ü inşad buyurmuş oldukları kaside-i belîğ ile bervech-i âtî tezyin-
i sûtun-ı ubudiyet eyleriz:

Ey rûz-ı şadmanı
Şad eyledin cihanı

Olmuştu baht-ı devran
Feyzgâh oldu tâbân.

Sensin o rûz-ı ruşen
Yekpare dost u düşman

(...)

Sensin o rûz-ı hürrem
Devr-i enker-i âlem

Sensin o rûz-ı mesud
Olmakta şad u hoşnud.

Sensin o gurre-i ıyd
Devrinde buldu teyid

Envar-ı lutf-ı mevla
Oldu erîke-pîrâ

Sultan-ı bî-muâdil
Abdülhamid-i adil.

Tahta cülus edince
Cism-i cesim-i devlet.

Nur-ı ferahla doldu
Gam yeise müdgam oldu.

Oldu kuvâ-yı millet
Bernaya geldi kuvvet
(...)

Nur-ı maarif oldu
Bir bir mekâtib açtı

Âsâr-ı hayr ü lütfu
Pinhan olur mu gözden

(...)

Yâ Rab o şehriyara
Oldukça mâh-ı enver

Rûz-ı cülusu kılsın.
Oldukça mihr-i târem

Kılsın bu beyti herdem
Yerde beşer semâda

Sultan bî-muadil
Abdülhamid-i âdil.

Pertev-feşan-ı âfâk
Evvel şâh-ı âlim-i ârâ.

Her yerde rûşenadır
Envâr-ı şems-i garrâ

Kâbil değil kemâhi
Farz-ı dua-yı ifâ

(...)
Hakan-ı Osman-cah
Yani halife-i Allah

Muhtar Efendi
Tercüman-ı Hakikat 1888

[Başlıksız]

Bugün sabahleyn oldukda hâbdan bidar
Cihanı gördüm o dem pür-sûr-ı u nur-ı mesar
Taaccüp ile bu hâle gidip de anlayalım
Dedim, niçin bu rütbede olmuş cihan pür-envar
Çıkınca hane-i viraneden şitab ederek
Niçin? Niçin? Sözüne eyliyor idim tekrar
Taaccüp ile, tefekkür ile heman gezdim
Bırakmadım bu şehirde ne köşe ne pazar
Gezip dolaştığım esnada hayretim arttı
Cihan olmuş idi çünkü zevk ile serşar
Tesadüf eylediğim pir-i rüşene sordum
Dedim bana bunun esbabın et heman izhâr
Dedi bu hâline hayret edilse layıktır
Bugün olur elbette gıpta-bahş fasl-ı bahar
Senin bu demde gezip durduğun kabahattir
Sükuta var mı sebep şair-i şeker-güftâr
Bugün ne rütbede âlem olursa pürneşe
Ederse zevk ü sürur ile sıdkını izhâr
Bugün için ne denilse ne söylenilse yine
Kâildir, bu cihet-i gayr-ı kabil-i inkar
Bugün ne şanlı şerefli, ne mutlu bir gündür
Ki onda câlis-i evrenin oldu ol hükâr
Şah-ı cihan ü zaman, şehriyar-ı devran kim
Zamanı şevket ü satvetle mefhar ile a'sar
Vücut-ı akdesi mahz-ı inayet yezdân
Keff-i itası onun gıpta-yı bahşı ebr-I buhar
Ziya-yı çeşm-i cihan-ı padişah cem-i haşmet
Ki pay-ı busi ile fahr eder kibar u sığâr
Hüda yaratmış onu öyle erham ü eşfak
Sezâ denilse ona şah-ı mekremet-i âsar
Bugün de işte o şah cihan-ı cülus etti
Sezâ değil mi ederse cihan arz-ı mesar
Bu sözleri işitip pîrden dedim der-an
Teşekkür eylerim ettin bana bunu ihtar
Heman dem dönerek haneme kalem aldım
Ki maksadım idi nazm-ı kaside ü eş'âr
Dedim ki hâmeye ey hâme-i sühan-pîra
Çıkıp da arsa-yı kırtasa gayret et îsar
(...)
Alınca hâme bu emri düşündü bir hayli
Dedi sana edeyim bunda aczimi ihbar
Mahâmid-i şah-ı devran o rütbe çoktur kim
Desem ona yine azdır bugün hezar hezar
Senâ-yı hazret-i zıl Hüdayı ifada
Midad olsa yetişmez bihar ile enhâr
Bu sözlerin işitip hâmenin dedim doğru
Düşünmedim idi zira bu emri ben düşvar
Fakat bu demde sükuta dahi mahal yoktur

Dua-yı hazret-i şah-ı cihanı et tekrar
Kalem odamda yüründü kıyam ile etti
Heman vadi-yi arz-ı duaya hoş reftar
(...)
Ola o şehriyar-ı zaman her işinde bir hür-dar
Kemal-i izz ü şerefle muammer eyle onu
Teâkup eyleye âlemde ta ki leyl ü nehar

Süleyman Tevfik
Tarik, 1899

[Başlıksız]

(...)

Ey mâliki bahr u berin
Sayende hep askerlerin
Mağbutudur İskender'in
Hep kahramandır kahraman
Sahib-serir-i şevketin
Şanlı veliyünnimetin
Sultan-ı âl-i himmetin
Evladıdır ol bendegân
Fahr eylesin tiğ ü sinan
Fahr eylesin her kahraman
Askerliği reşk-i cihan
Kıldın aya şah-ı cihan
(...)

Gurdikyan İstepan

İrtika, 1903